РІДНИЙ КРАЙ

АЛЬМАНАХ ПОЛТАВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

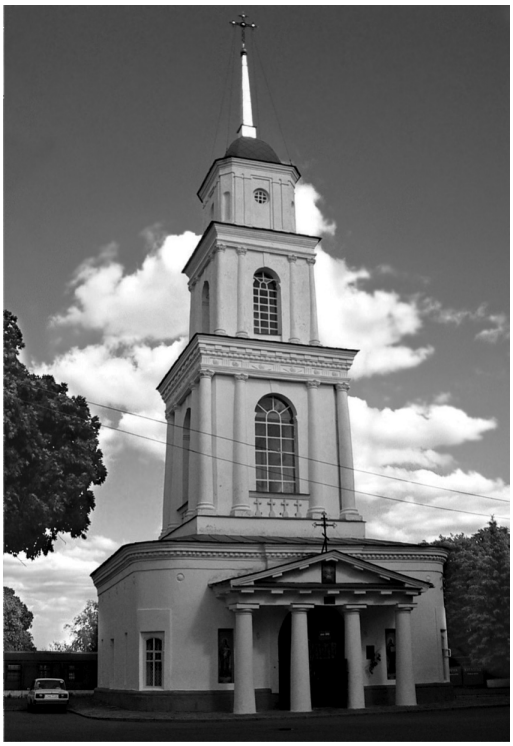

№ 1 (28) 2013

ЗМІСТ

ПОЕЗІЯ

Микола Луків.....3

Євген Гущин.....6

Анатолій Устименко.....10

ПРОЗА

Руслан Новакович. Два оповідання з давноминулих літ.....12

Марина Копаниця. Не забудь.....21

ДЕБЮТ

Євгенка Чугуй. Поезія.....31

Олександр Ярмак. Поезія.....33

ПУБЛІЦИСТИКА

Леся Лисенко. Публіцистика Євгена Сверстюка: пошук «істини» у ствердженні духовних цінностей.....36

Валентина Іршенко. З любов'ю до України.....40

Микола Безотосний. Без мови немає нації, а без нації – держави.....45

Василь Калита. Герой сучасного українського роману: рух від успіху до щастя.....49

Тетяна Луньова. Оскар для Варшави.....52

МОВОЗНАВСТВО

Тетяна Беценко. Питання походження жанру і мови народних дум (підсумки досліджень).....53

Людмила Українець, Юлія Гришко. Конотація вокальних одиниць як засіб відтворення міфологеми *сонце* (на матеріалі української поетичної мови XX–XXI сс.).....60

Юлія Анікеєнко. Роздільові семантико-синтаксичні відношення в сучасній українській мові.....65

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Микола Сулима. Оповідання Євгена Гребінки «Приключения синей ассигнации» (компаративний аспект).....68

Наталія Зінченко. Естетичне освоєння народної поезії поетами-романтиками Полтавщини.....70

Святослав Пилипчук. «Безпристрасне вистудіювання тексту...»: методологія філологічної школи у фольклористичній практиці Івана Франка.....74

Валентина Саєнко. Діалогічність і автотематизм у новелістиці Миколи Хвильового.....80

Олег Соловей. Еротика і містифікація в поезії Емми Андієвської.....84

Михайло Наєнко. Літературна періодика і заник літературного процесу.....91

ШЕВЧЕНКОВІ – 200 РОКІВ

Раїса Танана. З історії одного експоната. *До 125-річчя появи ікони Спаса Нерукотворного в Тарасовій світлиці*....98

Олександр Деко. Тарас Шевченко. 1840. Два кроки в безсмертя....101

Григорій Титаренко. Повість «Близнецы» Т. Г. Шевченка в перекладі І. М. Стешенка....106

Михайло Шкурка. Шляхами першої туристичної Шевченкіани на Полтавщині....109

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Дар'я Биччкова, Олександр Бабенко. Дерево життя Надії Бабенко....121

Василь Граб. Орнаменти долі Віктора Фурмана....129

Геннадій Когут. Олексій Оголевець і його вчення. *Переднє слово* ***Анни Оголевець***....133

Людмила Рубан. Музей Олеся Гончара як важливий складник системи навчально-виховної роботи в школі....136

З КОГОРТИ ВЕЛИКИХ

Олексій Вертій. Етика Григорія Нудьги....139

СТОРІНКИ МАЙБУТНЬОЇ КНИГИ

Микола Степаненко. Енциклопедія «Полтавіка» про вчених-мовознавців....148

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Валентин Лазуренко. Буденне життя та врочистості в побутуванні українського селянства....158

Ірина Діптан. Суспільно-політичні погляди М. П. Драгоманова: візія І. П. Лисяка-Рудницького....165

Віктор Ревегук. Початок українського автокефального церковного руху на Полтавщині (1917–1923 рр.)....187

IN MEMORIAM

Мандрівка в світі цьому грішного Йоасафа, ігумена Мгарського. Переклад ***Лариси Литвин***....196

У «РІДНОМУ КРАЇ» ПРО «РІДНИЙ КРАЙ»

Ніна Степаненко. Тематична рубрика «Українське слово й мистецтво» часопису «Рідний Край» про літературно-мистецьке життя в Україні....198

«РІДНИЙ КРАЙ» ПРО КРАЯН

Ганна Дейна. Напіврозкрита таїна доріг....203

Галина Білик. Галина Орлівна – Клим Поліщук: «дієві жертви великого історичного лихоліття»....206

Раїса Танана. Із Кобзарем у серці. *До 95-річчя від дня народження Олеся Гончара*....215

Володимир Подрига. «Живої пам'яті багаття»: до 70-річчя від дня народження Петра Линовицького....218

РЕЦЕНЗІЇ

Микола Степаненко. Атомізований синтаксис: необхідність чи мода? *Рецензія на книгу: Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія] / О. Г. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.*....221

Надія Баландіна. Українська ввічливість як «наука душі». *Рецензія на книгу: Журавльова Н. М. Поетика української епістолярної ввічливості XIX – початку XX століття : [монографія] / Наталя Журавльова. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. – 548 с.*....226

Іван Дичко. Дві книжкові новинки в доробку полтавських літераторів....228

Віра Мелешко. «У сповіді молитвенних розмов»: поезія Олександра Пушка. *Рецензія на книгу: Пушко О. О. Завтра : Поезія. – Полтава : Дивосвіт, 2012. – 100 с.*....231

Ірина Зелененька. Відчуття «рівнодення». *Рецензія на книгу: Василенко В. С. Рівнодення. Поезії. – Вінниця : Планер, 2012. – 32 с.*....234

Галина Білик. Уміння віднаходити ім'я. *Рецензія на книгу: Плотникова Раїса. Без фіранок : Поезії. – Лубни : Комунальне видавництво «Лубни», 2013. – 242 с.*....236

НАШІ АВТОРИ....239

Поезія

***МИКОЛА ЛУКІВ** – поет, головний редактор журналу «Дніпро» (з 1984 року), громадський діяч, член НСПУ і НСЖУ, академік Української екологічної академії наук.*

Народився 6 січня 1949 року в с. Куманівці на Вінниччині в родині фронтовика й малописьменної, але залюбленої в поезію, творчо обдарованої селянки. Закінчив Немирівське педагогічне училище імені Марка Вовчка (1968) і факультет журналістики Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка (1973). Працював власкором, завідував відділом нарису та публіцистики в редакції газети «Літературна Україна» (1973–1984).

Автор близько 30 книг поезій, зокрема: «Ріка» (1973), «Шлях» (1976), «Політ» (1979), «Весняні дощі» (1981), «Отча земля» (1983), «Кущ осінньої калини» (1985), «Поезії» (1986), «Право на пам'ять» (1987), «Стрибок з парашутом» (1988), «Мелодії для матері і коханої» (1991), «Росте черешня в мами на городі» (1994), «Не повертайтесь на круги своя» (1998), «Сади цвітуть під небесами» (1998) та ін. Понад 300 його віршів поклали на музику композитори А. Горчинський, О. Морозов, О. Білаш, Л. Попернацький, М. Свидюк, А. Матвійчук, О. Бурмицький, О. Марцинківський та ін.

Заслужений діяч мистецтв України і Російської Федерації, лауреат премій імені М. Островського, імені Г. Сковороди, імені В. Вернадського, імені С. Гулака-Артемовського; нагороджений орденами «За заслуги», Святого Володимира, Святого архістратига Михаїла.

Микола Луків – почесний громадянин Новосанжарського району Полтавської області. Вітаємо шановного літератора із 40-річчям творчої діяльності.

РИНОК

1
Кохання, дружба – все святе
На торжищі товаром зветься.
Торгують всім, і все ж, здається,
Купити можна тільки те,
Що продається.

2
Для чого подвиги і жертви?
Одним вмирати – іншим жерти,
Плодитись і не пам'ятати,
За що і хто йшов умирати.

Набиті черева і вола
Не зрозуміють Чорновола
І посміються з долі Стуса,
Що схожа з долею Ісуса.

3
Ні гроші, ні влада, мабуть,
Ума не замінять могуть.
Не можуть духовні пігмеї
Служити великій ідеї.

Колись таки з'являться в нас
Новітні Богдан і Тарас.
Народ, що встає, як Антей,
Народить великих людей.

ПАМ'ЯТЬ

Луги забувають торішню траву,
Ліси забувають торішнє листя.
Зерно забуває ріллю степову,
А люди – своїх попередників лиця.

Та в пам'ять про трави росте трава,
В пам'ять про листя тріпоче листя.
Рілля на зерно заявляє права,
І схожі на предківські наші лиця.

БІЛЯ КРИНИЦІ

Стоять жінки біля криниці,
Туманом тягне від ріки.
В садах шаліють пізні птиці,
У відрах плавають зірки..

Розмова. Свіжість вечорова.
Весна у рідній стороні.
І українська рідна мова
Звучить, як музика, мені.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

ДОЛЯ

Пам'яті Миколи Руденка

Заслання і тюрма Сибіру –
Було всього, щоб зрозуміти,
Що головне – не втратить віру,
Все, врешті, можна пережити.

Хулу спізнавши й щиру славу,
Догматам не скоритись ложним
І в підсумку здобути право
Лишитися непереможним.

СТАРИЙ ХУДОЖНИК

Художник доживає в самоті –
Ані дітей, ні друзів, ні дружини.
Єдина в нього радість у житті –
Його картини.

У них себе художник перелив
І до судьби претензії не має.
Шукав, творив, визнання заслужив,
А одійде – дай Бог, як хто згадає.

КИТИ

На берег викидаються кити,
Об скелі б'ються гордими тілами.
Мов кораблі, підхоплені штормами,
На берег викидаються кити.

І хоч не вірять казці про китів,
А все ж тривожно дивляться народи
На океанські потемнілі води, –
Мов світ і справді – на хребтах китів.

ПЕЙЗАЖ

Крізь віти яблуні розквітлої
Синіє небо і ріка.
І хмарка світиться легка,
Як віти яблуні розквітлої.

Оце і все. Увесь пейзаж.
А втім, ви можете додати
Бджолу, що вбили хімікати,
І – осучасните пейзаж.

ДІТИ ЧОРНОБИЛЯ

Пристрасні промови, мітинговий бум,
А в очах дитячих не дитячий сум.
Невимовним болем погляди ячать,
На обличчях горя й фатуму печать.

Мітинги, промови, гасла, суєта –
Тоне у них віра і мета свята.
Атомний, космічний і трагічний час...
Діти ж наші, діти, що чекає вас?

У ДИТЯЧОМУ БУДИНКУ

Од болю і сорому світ паленів,
Життя вивергало приховану драму.
Покинуті діти живих матерів
Співали про сонце, і небо, і маму.

І лунко, і дзвінко розносився спів,
І сумно, і гірко було відчувати,
Що жоден з маленьких отих співаків
Не знав і не знатиме, що таке – мати.

СУСІДИ

Колишня жертва і вчорашній кат
В одному нині проживають домі
І удають, що зовсім не знайомі.
Але коли виводять онучат
Гуляти в двір і мимоволі діти
Одне із одним тягнуться дружити, –
Не знають, як їм бути й що робити,
Колишня жертва і вчорашній кат.

КРУК

Приручений крук годується з рук,
Витає круг тебе із ранку до ночі.
А мертвим впади на барвінок чи брук, –
І він тобі виклює очі.

* * *

Чи може ворог другом стати?
Напевно, може, а таки,
Як це не гірко визнавати,
Частіш буває навпаки.

* * *

Якщо кохання схоже з раєм,
Чому в піснях щемний мотив?
Кого любили – пам'ятаєм,
Та рідко – тих, хто нас любив.

* * *

Весняний день. Вологий вітер. Хмари.
Гримлять струмки. Потріскують льоди.
Граки в садах влаштовують базари,
В полях – озера талої води.

То дощ. То сніг. То проліськів іскринки.
То перший грім. То пломінка блакить...
Усе мінливе, наче настрій жінки:
Не добереш, чого чекать за мить.

ВЕСНА

Цілує вітер квіти у лугах,
У небі птаха окликає птах.
Шукає риба рибу у воді,
І вуст вуста шукають молоді.
Старе дупляве дерево – і те
З останніх сил натужиться й цвіте.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

ЧАЙКА

Полоще чайка в сонці крила,
В очах твоїх цвіте блакить.
Із ким ти нині, рідна й мила,
Згадаю – серце защемить.

В літах та днина здаленіла,
Вовік її не повторить.
Летить, кигиче чайка біла –
Через усе життя летить.

* * *

Оце сьогодні згадував про вас.
Пливли човни. Співали хвилі й весла.
І десь далеко ледве чутний вальс
Будив і кликав одшумілі весни.

* * *

Є день такий – іскристий, як вино,
Є день такий – о невблаганний часе!
Отам я жив... Отам колись давно
Я гладив руки і волосся ваше.

Отам я жив... Туди вертаю знов.
Стою в задумі над минулим нашим.
Є день такий: минув, як сон, пройшов,
А все життя од нього стало кращим.

* * *

Замурували обрій хмари,
І тільки зрідка де-не-де
Зоря у просвітку зійде
І друга їй спливе до пари.

І що для них вітри, дощі –
Вони сіяють у просторі,
Як дві закохані душі
В безмежному людському морі.

* * *

Доцвіли й осипалися квіти
В кришталевій вазі на столі.
А в саду дрібніші і малі
Сестри їхні залишились жити.

Вітер їх задумливо гойдав,
І росою пелюстки іскрились...
Разом розцвітали й народились,
Але ніж – найкращих вибирав.

* * *

Щоб не бути самотнім, вогонь розведу,
Оберу собі місце в долині чи лузі.
Упаду в мураву і зорю молоду
Відшукаю очима на синьому крузі.

Од багаття повіє гіркавим теплом,
Озоветься з долини налякана птиця.
І далека зоря крізь космічний огром
Усміхнеться мені, як до брата сестриця.

Щоб не бути самотнім, вогонь розведу.

НІЧ У РИБАЛЬСЬКОМУ СЕЛИЩІ

Цілу ніч у берег море билось
І ревів маяк удалині.
І одне вікно в селі світилось,
І сиділа жінка при вікні.

Хто вона? Чия дружина, мати?
Я дивився в темряву густу
І ту жінку, що уміла ждати,
Величав і славив, як святу.

* * *

Посеред літа в травах голубих
Зустрів я дерево, що думало про осінь.
Стояв під ним хлопчина льонокосий
І годував з долоні голубів.

Я мовчки сів на березі ріки,
Спустив у воду ноги свої босі
І в тій воді постав нараз таким
Як дерево, що думає про осінь.

* * *

Осінній сад обтяжений плодами,
Осінній степ купається в блакиті.
Осінній ліс, овіяний вітрами,
Стоїть, принишклий, в бабиному літі.

Осінній сум пливе за журавлями,
Осінній обрій вабить таїною.
Прощаюся з пташиними ключами:
Вертайтесь, рідні, стрінемось весною.

* * *

Різдвяні морози, глибокі сніги,
Неначе крізь сльози, дивлюсь навкруги.

Росло, зеленіло, буяло, цвіло, –
А де тепер квіти, де юне зело?

Було – і нема. І збагнути несила.
Земля водночас і колиска, й могила.

Навічно з'єднались кінці і начала:
Весна народила – зима поховала.

СЕРПЕНЬ

Ще тільки серпень, а проте
Одне кленятко золоте,
Одзеленівши, сумовито
У вирій проводжає літо.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Стоїть воно серед галяви,
Під ним похмурі квіти й трави.
Над ним високе небо синє,
Не літнє вже, ще не осіннє.

ПІЗНІЙ ЦВІТ

Забув каштан, що осінь на порі,
І весело квітує у дворі.
Цвіте собі й не думає про те,
Що пізній цвіт снігами замете.
А я дивлюсь на нього, і мені
Світлішими стають осінні дні.

* * *

У вічність день за днем пливе.
Ніщо у світі не нове.
Та споконвіку топчуть люди
Шляхи з нізвідки у нікуди
І прагнуть, вперті і зухвалі,
Довідатись, що буде далі.

ЄВГЕН ГУЩИН *– поет, член Національної спілки письменників України (з 2012 р.), активний діяч Київської міської організації Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка, член її президії, голова клубу української мови та культури.*

Народився 22 квітня 1948 р. у м. Бібрка на Львівщині в учительській родині. 1951 року через хворобу матері родина переїхала на постійне проживання в с. Сокілку Кобеляцького району Полтавської області, де минули його дитячі та юнацькі літа.

1966 р. закінчив із медаллю Сокільську середню школу, 1971 р. – Львівський державний університет імені Івана Франка (спеціальність «викладач географії»), 1980 р. – Харківський державний університет імені В. В. Каразіна (спеціальність «інженер-геолог»). Працював у проектних інститутах та геологічній експедиції на території України та Росії. 1 серпня 2011 р. пішов з посади головного інженера проектів – начальника відділу інженерної геології Київського науково-дослідного та проектного інституту на пенсію.

Автор дев'яти поетичних збірок: «Українські мотиви» (2000), «Я слову рідному служу» (2003), «Я став заручником любові» (2004), «Храм душі» (2005), «Дорога пам'яті» (2005), «Слова збираю, мов скарби» (2007), «Із родинного джерела» (2009), «Дзвінкове перевесло» (2011), «Перелунисті літа» (2013); трьох музичних альбомів: «Завітаю я до тебе в сни» (2004), «Пов'яжу тебе хмільними веснами» (2006), «На березі любові» (2008); трьох пісенних збірників у співавторстві з композиторами Віктором Вовком та Андрієм Пастушенком: «Не зникай, любове» (2004), «Світи, моя зоре, світи» (2005), «Вітрила надії» (2008).

Вірші Євгена Гущина друкувалися в центральних газетах «Нація і держава», «Україна молода», «Літературна Україна», «Культура і життя», а також районних газетах Полтавської та Львівської областей, літературному журналі «Вітчизна», сатиричному збірнику Київської міської організації НСПУ «Кава з перцем». На його вірші композитори України та зарубіжжя створили близько 400 пісень. Неодноразово митець ставав лауреатом всеукраїнських та міжнародних фестивалів і конкурсів сучасної пісні, нагороджений Почесною грамотою Всеукраїнської національної музичної спілки.

* * *

Забілило вишні, забілило...
Залило ароматом садок.
Десь про щастя птахи гомоніли,
Й сонце в крони ступило лиш крок.

Сливи рай віднайшли за причілком
На осонні у лоні тепла.
І, як варта почесна, узгірок
Споришева залога взяла.

Ластівки залітали у сіни –
Будували гніздечко в садку.
Аріозо виконував півень:
Викликав свій гарем з курнику.
У суцвіттях меди тенорові
У бджолиний єдналися хор.
Задрімали хрущі у діброві.
І чекав ще вечірній фурор.

Підвели і кульбабки голівки –
Дефілянти в косицях трави...
...Спогад втік... Знову я на бруківці...
І не стало тії мурави...

ДОРОГА В ДИТИНСТВО

Туди не треба путівки.
Та й гіда, звичайно, теж.
Думками лечу в Сокілку
І спогади – мов кортеж.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Там пам'ять мене чекає
І срібна моя ріка.
Там білого чуба торкає
Матусі моєї рука.
І верби шепочуть казку
Про той безтурботний світ,
Про щедру родинну ласку
І мрії, що звуть в політ.
Старий журавель... Криниця...
Стежина через садок.
Відкриті очі світлиці
В небесний вбрані ставок.
Землі не торкають ночі.
Біжу, а швидше – лечу.
Мов птах, знаходжу дорогу
В гніздо, де щастя відчув.
...Стишився крок. Я спинився.
Кудись видіння пішло...
Навік лиш рай залишився,
Де пам'ять та рідне село.

10.08.2012

* * *

Втікає дорога від рідного краю
Байдужою сірою ниткою в даль.
Гіркі кілометри душею все краю,
І камінь у серці й розлучну печаль.

Як мить, кілька днів промайнули у раї –
В землі, де дитинство і пам'ять живуть.
Десь, певно, є гарні й квітучі розмаї,
Та тільки найкращі Сокілкою звуть.

Усе найдорожче було ніби вчора:
З бабусею в щасті й любові рости
Й з теплом дідуся, що спасало від горя,
А нині – лиш кличуть їх душі й хрести.

А ще – велелюддя родинного світу.
Їх мову, як мамину, чую з небес.
Складу цій землі пісню, світлом сповиту,
В якій довголіттям синівським воскрес.

СОКІЛКА

Ой соколи-козаченьки, соколоньки милі.
Сотенне село на Ворсклі здавна заложили.
І звитяжне дали ймення для нього – Сокілка,
Поставили хатки білі, зробили просілки.
Млина звели над горою серед шовковиці.
А ще в кузні підгострили шабельки із криці.
Лаштували вірних коней на ратні дороги.
І про плуг не забували й воли круторогі.
Щедро потом поливали лани золотаві,
Аби мала хліб родина й полкова Полтава.
Щоби стало козаченькам для звитяги сили
І загарбним воріженькам крила попалили.
Тож в трудах і січах лютих літа проминали,
Їх із Ворскли до Славути хвилі забирали.
Були гучні перемоги і підступні зради,
Найсвятіші ж – тільки воля, як і своя правда.
А козацькі й нині душі шукають дороги
До Сокілки – там, де пам'ять, де рідні пороги...
...Гомоніли вітри буйні, у коло скликали.
Прийшли з неба односельці, а села... не стало.
Тут совдепівська верхівка за курай подбала,
Хоч за цю зловісну пустку честь не вторгувала.
Але душі соколянські не стали вертати:
Під попелом оселились, де убили хати...

21.07.2012, м. Київ

* * *

Наснився сон... Я – на баскім коні...
Кільце опричників Петрових стисло,
І тануть сили, губляться в мені,
І завойовники, мов ніч, нависли.

Тримає шаблю ще моя рука.
Встигає креслити спасенне коло.
А за плечима – Ворскла говірка –
Там переправа... Відступ у недолю...

Переволочине... Запеклий бій...
Останній бій Мазепиного війська...
Вцілілі, мов у журавлиний стрій,
Єдналися злетіть у даль чужинську.

Рука вуздечку втомлено трима.
Цим боєм до рятунку шлях відкрило.
Тоді у долі успіху катма,
Як із сідла скида нечиста сила.

Погойдуюсь ритмічно на коні...
Копита... Стук... Немов крапки в минуле...
...Втікає сон, де я був на війні,
Яку сучасні круки призабули.

27.07.2012

КРЕМЕНЧУК

Мов кремінь, наш кремінний Кременчук,
Середньовічний, зрілий за літами.
Він виростав із придніпровських лук,
З любові, що дарована батьками.

Батьками, що козацтво берегли,
Що захищали край від московитів.
Ті пращури звитяжцями були,
Плугатарями кращими у світі.

Усюди кремінь в місті головний!
Найперш для іскри – джерела огнища.
І щоб в будов фундамент був міцний,
І вулиці не відали багнища.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Й душа козацька кременем була,
Завжди стійкою в подоланні лиха.
Щоби із неї віра не пішла,
І совість не сховалась в глиб, де тихо.

А ймення міста – це дороговказ.
І сподівання на щасливу долю.
Пробудить пам'ять кожного із нас,
Наш Кременчук, що не зганьбили волю.

* * *

В синьоокій висі жайвір заспівав.
Покотилось перелуння над степами.
Він майстерно вокалізи дарував,
Частував довкілля світлими піснями.

В тих мелодіях звучав душевний світ,
Що народжений віддавна в отчім краї,
Де і долю, і життя у плині літ,
Голосиста пташка гідно прославляє.

У ній – нації співочої єство,
Де народний мелос дійсно жайвориний.
Він краянам – найсвятіше божество,
У якому рідне слово не загине.

Вокалісти, як і весь вкраїнський рід,
Прославляють наймиліші серцю ноти.
Наша пісня підкорила цілий світ,
Бо давно найвищі вибрала висоти.

* * *

Святкуймо Спас… Спасаймо наші душі…
Христовим омофором зцілимось, брати.
У Його святості ми будем невмирущі,
Через молитву все ж досягнемо мети.

І головне – хай з нами буде Віра,
Де на відступництво і натяку нема.
Тоді добра Господь для кожного відмірить,
Коли сумління не сплямуєм крадькома…

19.08.2012

* * *

Зазимувався набіло, як лунь…
Лиш пам'ять міцно у теплі тримає.
В житті багато стрілось срібних лук,
Та мене провесінь не відпускає.

Все ті ж думки і світлі відчуття,
Що з-під пера дублюю на папері –
Ретроспективою всього життя,
В яке колись відкрив бібрецькі двері.

Те ж сонце мені світить золоте.
І жайвори співають звичну пісню.
Хоч іноді хурделиця мете,
Я не пускаю в душу стужу злісну.

Я є щасливий, бо живу теплом,
Яке довіку, друзі, не полишу!
Натхненна ліра зводить пантеон,
У якій проліском себе потішу.

20.08.2012

* * *

Зорію поглядом в світи.
Лелію думкою надію,
Що ти не стрінеш самоти
В душевнім вирі суховію.

Мій первоцвіте чарівний,
Квітуй незмінно в рідним полі.
Тобі бажаю лиш весни
У благодатній новій долі.

Кохання, вірю, буде жить
З тобою і в багряну осінь.
А те юнацьке відболить,
Де не родилась наша повість.

Писали долю небеса:
Шляхи розводили нарізно.
Хоч соловейчик у світах
Співає й нині нашу пісню.

НАЙДОВШИЙ КОРОТКИЙ ПОЛІТ

Із Лондона літак у Гібралтар…
І час пригальмувався у польоті.
Ми, мов краплинки, десь помежи хмар
Зависли в кучерявому ескорті.

А моє серце рветься до землі,
З грудей неначе вискочити хоче, –
Де найрідніші очі ждуть мої,
Де ув обіймах пташка затріпоче.

Та рідна ластівка із чужини,
З такого близького мені далека.
Там, де живуть мої думки і сни,
Які до долі линуть, мов лелеки:

У щем солодких спогадів рясних,
Які з маленьких літ живуть донині
У неповторних святах весняних,
Що родом із поліської Вкраїни.

…І от посадка… Аеровокзал…
І на кордоні справ формальних вічність.
Емоцій у душі могутній шал:
Підходить зустрічі її величність.

…За мить в обіймах млію дорогих.
Від хвилювання задощило очі.
Чомусь у щастя крапля вихідних,
А решта в долі – то літа робочі…

04.09.2012, м. Лондон

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

* * *

Не можу мовчати – пишу.
З душевного болю я тлію.
Усе, що збулося, ношу.
Позбутись, на жаль, не зумію.
Було... Пам'ять, наче гвіздок,
У сиві події забита.
Спалив би до неї місток,
Так іскра дощами прилита.
А десь суховії бредуть,
Заносяться порохом роки.
Мене ж нові далі зовуть –
Відчули досвідчені кроки.
І я все за обрій спішу,
У синю лечу невідомість.
Свій досвід життєвий пишу,
Аби не образити совість.
Десь, певно, й не так щось зробив,
Невільно сюжет не домислив.
Та з честю я чесно дружив
І щиро лишавсь безкорисним.
І волею горе долав.
Увагу відчув перемоги.
Гіркі манівці оминав,
Щоб пастку не тішили ноги.
І відчай в собі не збирав.
Знав: успіх зустріну вже завтра.
Від щастя я мовчки кричав,
Коли в душу дихала ватра.
З цим дивом стрічався не раз.
Його був постійним обранцем.
Удача дала мені шанс:
З любові не стати вигнанцем.

ВІРУЮ!

У чисту душу вірую дитячу –
В незаймане і білосніжне тло.
У щастя, ув очах якого бачу
У сяйві кришталеве джерело.
У долю, що нам Небо наділило,
У щедру безкорисливість руки,
В кохання, що закоханим відкрило
Непогрішимі у раю садки.

Я вірую у казку життєдайну,
У неминучий захист від біди.
В Боберку, Ворсклу, Тетерів, Почайну –
Цілющу силу рідної води.
В козацький степ, ліси і сині гори,
Де родове коріння буде жить.
Що в серце нені не постука горе,
Коли є син, що здатний не пустить.

Шаную слово пращурів безмежно,
В його нетлінне вірую життя,
У звичаї, що бережу належно,
В достойне українське майбуття.
У Господа єдиного на світі,
Що мій народ зуміє захистить,
У правду, якій душі всі відкриті,
В сльозу, яка щасливо забринить...

ПЕРЕЛУНИСТІ ЛІТА

Ще перелунисто дзвенять мої літа,
І будять жайвори невиспівані ранки,
Крилату пісню не зупинить дрімота,
Бо нерозтрачену снагу несуть світанки.

Тож музу ніжитиму, доки стане сил,
В букет поезії вплету яскраві ноти.
Не шкодуватиму пісням тугих вітрил,
Щоб слово рідне підкорило всі висоти.

Я відчуваю, що колись уже писав,
І жив у сивих і розбурханих століттях.
Немов дитину, свою пісню колисав
І зберігав тепло душі у лихоліттях.

Той спадок співаний залишився святим,
Бо генетичну душу українця тішив,
Постав для нас безцінним скарбом неземним,
Який із сивини у наших душах вижив.

ВОГОНЬ ОЧИЩЕННЯ

Хрещаті дороги... Хрестами... Хрестами...
І тяжко нести чистоту через ніч.
Карбує нас доля, ведучи світами
До Храму курними шляхами сторіч.

Приспів:
До Божого лику, до сонця надії
Просвітлені душі палають добром.
І помисли чисті не вб'ють суховії:
В захищену душу не ввійдеш зі злом.

Погаснуть поганські осквернені справи,
Спечеться бісівство лихе в казані.
Підводиться прощена совість для слави,
Щоб плакали свічі розрадно в огні.

Розквітне сумління, мов пролісок, біле –
Господнє знамення у плині життя.
Духовна скарбниця народжує крила,
Відводить болюче, тяжке каяття.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

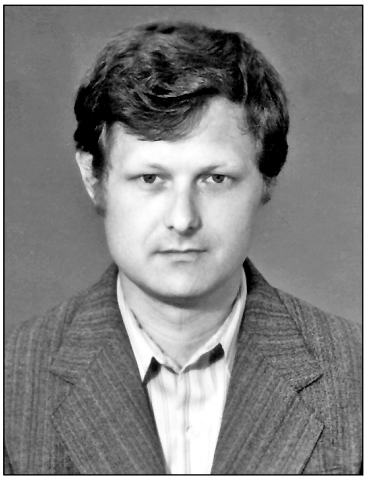

АНАТОЛІЙ УСТИМЕНКО *– поет, прозаїк, гуморист, член Лубенського літературного об'єднання імені Олеся Донченка й Полтавської спілки літераторів.*

Народився 1 жовтня 1948 р. у м. Лубни на Полтавщині. 1969 р. закінчив Лубенський лісовий технікум. 1981 р. дебютував із віршами в місцевій пресі.

Твори письменника друкувались у газетах «Червона Лубенщина», «Комсомолець Полтавщини», «Зоря Полтавщини», «Сільські вісті», «Поклик», журналах «Перець», «Прапор», альманаху «Криниця», колективних збірниках гумору й сатири «Полтавський сміхограй» (2009, 2010). Нині він автор двох оригінальних гумористичних збірок: «І сміх, і гріх» (2011), «Що посмієш, те й пожмеш» (2011). Віршовані мініатюри й прозові усмішки А. Устименка завжди дотепні, актуальні, близькі до народних. А ще він – тонкий лірик, співець краси України.

ХАТИНА-САМОТИНА

Стоїть самотня:
відійшла сім'я.
Тумани забуття
окутують поволі...
Чи сіє дощ,
чи сонечко сія,
Вона в собі – своїх –
тримає болі.
«Чужих не скоро
в душу допущу,
Хоч страшно так
в осінні темні ночі!..»
Сльозяться вікна
від холодного дощу,
Немовби від плачу
сирітські очі...

МИЛУЙТЕСЬ КВІТАМИ ЖИВИМИ

Яка печаль: в букетах – квіти!..
Мене дратує злочин цей!
Невже вони повинні скніти
В кімнатах-камерах людей?!.

Природа їм дала свободу
І вік, який їм слід прожить.
А люди їх – у мертву воду,
Зітнувши лезом диво-нить.

Та нить усіх єднає з небом,
усю природу, далебі.
Людська ж зажерлива потреба –
Усе захоплювать собі.

Живуть лише на волі квіти.
Як друзі ви до них ходіть.
Невже потрібно спершу вбити,
Щоб потім ніжно полюбить?!.

Милуйтесь квітами живими,
Не владарюючи над ними.

НЕХАЙ ВЕСНА...

Яка зима! Яка зима надворі!
Холодним пухом землю вистеля.
І вітер тужить, наче жінка в горі,
і віхола розгонисто гуля.

Яка весна! Яка весна була!..
Згадаєш раптом літо у зеніті...
І холоду в природі, і тепла
ніяк не порівну, як і в людському світі.

Буває, холодом війне тобі в жару,
пахне вогнем у люту холоднечу,
коли серця людські в байдужості жиру,
а душі мають прикру порожнечу.

З привітним усміхом і потиском руки
до серця йдуть хай доброзичливі слова.
Хай щедро щастям повняться роки,
нехай весна й серед людей бува!

ПОГЛЯД ТВІЙ

Погляд твій – неначе стріли:
в серце цілять, серце ранять.
Погляд твій – проміння сила,
що і гріє, і тиранить.
Погляд твій – мов дощ осінній:
і холодний, і смутненький.
Погляд твій – вогонь нетлінний
і пекучо-лагідненький.
Погляд твій – це зорі-очі
далеченькі, золотенькі.
Погляд твій – творець охочий
з розумненьких ледь дурненьких.
Погляд твій – це мить привіту,
за яким стоїть неволя.
Погляд твій – це погляд світу
таємничого, мов Доля.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

ЖІНКА – ЗАВЖДИ ЖІНКА

Амазонки войовничі в давнину ще сиву
Мали владу, силу, вроду й статуру красиву.
Та жили вони самотньо. Раз у рік любились –
І обранцям вже ніколи більше не корились.

Раз трудженного мужчину нещаслива Доля
Привела в цей край жіночий від сім'ї та поля.
Лук одна уже напнула з грізною стрілою…
Та найстарша зупинила владною рукою:
– Ти згадай, ми ще повинні виконать прохання,
А вже потім, як ведеться, стратим без вагання!

В загадково хижій позі, в наготі відвертій
Підступає невблаганно зрима постать Смерті…
Що ж приречений? На диво, почувався вільно,
Ще й поглянув на жінок він з усміхом і пильно.
Їх серця пробила фраза, від стріли гостріша:
– Хай мені вкоротить віку з вас… найпоганіша.

«ВУНДЕРКІНД»

– Ходити він почав
доволі рано.
В чотири –
Пушкіна декламував.
Десь в п'ять –
озвалося фортепіано.
А в шість –
романси та пісні співав.

– Оце дитина! –
вражена знайома
сусідку щиросердно обняла, –
Науці явище таке відоме.
Бач! Від батьків талант перейняла.
– Не про дитину я тобі розповідаю!
Це чоловік у вихідні так набридає.

ВИГОДА

– І як це вам не соромно,
сусіде!
Піввіку із дружиною
жили,
Тепер втекли до молодої…
Діду!..
– Та ти, якщо не знаєш, –
не мели!
Стара дружина –
то вночі морока:
То валідол, то краплі
їй подай,
Подушка ця – тверда,
а та – висока,
Кватирку – то відкрий,
то закривай…
А з молодою клопотів
немає –
Мені вдається
виспатись як слід.
Увечері кудись вона тікає,
Вертається додому
під обід.

ДИВНИЙ ЧОЛОВІК

Повз острів безлюдний
іде теплохід.
Вже вечір зірками сіяє.
На острові ватра. Розбурханий дід
Кричить щось, руками махає…

У відповідь жінка махнула йому
І враз капітана питає:
– Хто той чоловік?
І, скажіть ви, чому
Він дужче кричить
і стрибає?

– Нічого не можу
сказати вам, мем,
Про мрії його та надії.
Та кожного разу,
як мимо ідем,
Він завжди
отак нам радіє.

ІДИЛІЯ

Удівець живе з вдовою.
В них – дочка, синок.
Першошлюбних
Ще по двоє
Мають діточок.

Якось – гамір,
мов на морі,
виникнув удень.
– Що там діється надворі?
Мотре, глянь лишень!

І у відповідь Микиті
Жінка із сіней:
– Твої діти
й мої діти
наших б'ють дітей!

ПОТУРБУВАЛАСЯ

Начальнику в'язниці
говорить жінка
з явною турботою:
–Мого ви чоловіка, я молю,
Не завантажуйте роботою…
– Півдня конверти клеїти
Він сил уже не має?!!
– Так він казав, що ще й
вночі якийсь
тунель копає…

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

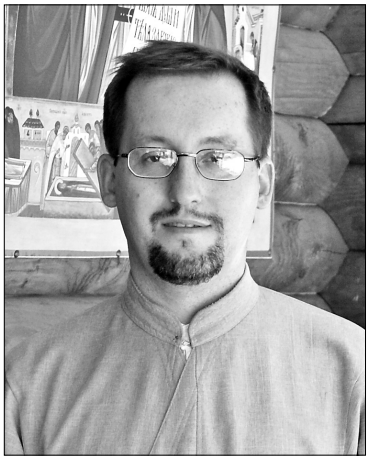

Руслан Новакович *– письменник, журналіст, лікар, духовний діяч, член Міжнародного клубу православних літераторів «Омілія».*

Народився 1967 р., дитинство і юність провів у Полтаві, де 1984 р. закінчив середню школу № 6. Співав у хорі місцевої Спаської церкви. Протягом 1985–1987 рр. служив у лавах Збройних Сил у Закавказзі, 1988–1994 рр. – навчався в Київському медичному інституті імені О. О. Богомольця. Студентом брав участь у дослідженнях Ближніх печер Києво-Печерської Лаври та Звіринецьких печер у Києві. Співав у молодіжному хорі Лаври в Трапезному храмі. У 1994–1997 рр. навчався в Українській Військово-медичній академії (спеціалізація – неврологія, психотерапія). 1994 р. організував і зареєстрував православну громаду на честь преподобного Агапіта Печерського при Київському медінституті, відтоді й по сьогодні він староста храму прп. Агапіта Печерського, з 2009 р. – диякон, клірик храму. Випускник Київської духовної семінарії (2009).

Має 15-річний досвід журналістської діяльності: з публіцистичними дописами друкувався в газетах «Вечірній Київ», «Київський вісник», «Независимость», «Всеукраинские ведомости», «Дзеркало тижня», «Київський телеграф», «Камо грядеши». Його літературно-художню прозу публікували газета «Літературна Україна», журнали «Мгарський колокол», «Дзвін», «Січеслав», «Березіль», «Неопалима купина».

ДВА ОПОВІДАННЯ З ДАВНОМИНУЛИХ ЛІТ

Світлій пам'яті Олеся Гончара присвячується

1
КРАЙ ДОРОГИ

Баба Ониська стояла на перехресті доріг поблизу Лубен. Одна дорога, звивиста (і двом підводам розминутися затісно), тікала попід гору до монастиря. Інші дві слалися рівним широким шляхом на Полтаву і в протилежний бік до самого Києва.

Київським трактом в обидва боки частенько ішли підводи із зерном, дровами або соломою. Вони ніколи не ставали біля бабиної хати, хіба що призупинялися на мить, щоб запитати старої, чи правильним шляхом вони прямують. Вози із людьми – ті завжди перепочивали біля її нехитрого обійстя. Чи то коней нагодувати, чи самим з криниці напитися. А то й з бабою погомоніти. Бабі було веселіше жити при дорозі, як не як, а всі новини почути від подорожніх могла тільки вона.

Побіля дороги з обох боків прослалися людські городи, а трохи далі – очеретяне заболоття і качинячий ставочок, який улітку трохи не до самого дна висихав (а качки все чогось ходили до того чорного мулу, видзьобуючи якого-небудь пічкурика або карасика). Тільки бабина біленька хатка під іще не старою стріхою стояла край дороги, яка повертала на монастир за півверсти від села. Майже все її обійстя було всіяне квітами. Високі мальви поспиналися до самої стріхи, а кручені паничі позалазили на ті мальви, і на соняхи, і на самий тин, перетворивши його на квітуче диво. Здалеку, бувало, задивишся і гадаєш, як воно ото так, суха деревина, а цвіте.

* * *

Перед Зеленими святами баба Ониська вибілила хату, і ружі аж замайоріли на тлі біленького окола. Баба частенько сиділа на лаві під вікнами і дивилася на захід сонця. Десь там Київ і Лавра свята. Нещодавно їхали прочани з Полтави до Києва; зупинялися водиці попити. Стара й просила їх подати за неї записочку в Лаврі. Серед прочан були і письменні, то вони і записали її за здравіє, а Карпа і всіх родичів померлих за упокій. Ониська кинула у воза їм пиріжків з ягідьми, яйця і горіхів. А ще зв'язала чималий оберемок чорнобривців до мощів Агапіта-цілителя. Добре замотавши букет у вогку ганчірку, перев'язала і подала старшому чоловікові на ім'я Пилип.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

– Ви водичкою поливайте, чуєте, то вони і тиждень будуть свіжими, наче тільки-но з грядочки.

Сказала так і перехрестила Пилипа і всіх, хто був на возі.

Коні повернули до Мгарського монастиря і потягли воза з людськими душами на богомілля. Прочани завжди завертали до старого козацького монастиря, щоб вклонитися святому Афанасію сидячому, помолитися на дорогу, а ще меду монастирського купити. Через деякий час вони вже верталися і, минаючи бабину хату, махали їй брилями. Баба трохи підвелася з лави, поправила хустку і ще раз перехрестила прочан. Хоча сонце було вже високо в небі, але якось по-осінньому затьмарилось у той день. Хмари стояли на дощ. Люди поспішали, щоб до вечора встигнути до Пирятина.

Вже і тиждень минув, і Трійцю відсвяткували (баба сходила до обідні в Мгар, де й одговілася). Під вечір вона сідала край хати і пильно вдивлялася старечими очима в крайнеба, чи не їдуть назад прочани. Коли не було хмар, обличчя баби Ониськи неначе молодшало в променях вечорового сонечка. Проти сонця зморшки на чолі і скронях гладшали й майже зникали. Тоді вона і сиділа не згорнувшись вузликом, а прямесенько, гарнесенько, як на вечорницях. Лише підборіддя із сивою волосиною трохи тремтіло від напруги і тонкі губи шепотіли молитву.

Вона любила сонечко, бо змалечку воно завжди її тішило, зазираючи в шибку батькової хати. А більш за все любила схопитися ще удосвіта і дочекатися сходу. Вона спостерігала, як зірочки зникають в заграві нового дня, як перші промені осявають хрест на монастирській дзвіниці, і як Божий світ ожива, зустрічаючи світило перлами росяних крапель. Вони вигравали в ранковому сяйві, перемигувалися між собою і від легесенького вітерцю, який хвилями гойдав левади, скочувалися зеленими стеблинами до спраглої землі. До схід сонця вітру не було, а от тільки почне розвиднятися, то і вітер де й візьметься. Тоді здавалося, що присульські оболоні аплодують сонечку, бо ж той вітерець народжував радісний шелест у заплавах, куширах і на луках. Довго іще дівчинкою вона дивилася на росяні намиста, що повдягали трави, милувалася відблиском монастиря в річці і щиро посміхалася, коли цю картину порушував якийсь короп чи в'язь, скидаючись якраз проти великого дзвону або вікон собору. Неначе і рибині закортіло помолитися в церкві, так вона сміливо пірнала у шибки.

А ще більш дивовижною і загадковою запам'яталася яскрава зірка, яка частенько з'являлася на сході. Вона сяяла рівним білим світлом і ніколи не миготіла, як інші. Їй і сонечко було раде, не проганяло мерщій з небосхилу. І ще довго цю зірочку було видно поруч із світилом. Ониська так і назвала її подругою сонця або світилкою.

Колись вона була світилкою на весіллі дочки сільського бондаря Ганни. Тримала маленьку свічечку і співала з іншими світилками навколо нареченої. Тоді і вона просила собі у Бога доброго чоловічка. А вранці дивилася на свою небесну світилку і гадала, чи ж і в мене буде така доленька яскрава, рівнесенька та безхмарна.

Та не судилося, так як молилося. Було й весілля, і вінець святий в церкві. Жили вони лагідно, в любові і достатку. Карпо, Онисин чоловік, все вмів робити. Золоті руки в людини. Та забрала його ота клята іспанка у вісімнадцятому. Півсела тоді ця пошесть винищила. Отак дав Бог чоловіка, так трясця забрала. І діточок не нажили.

Карпа поховали з почтом на монастирському кладовищі. За життя він був гожий іконостаси різати. Сам добрий сницар був і друзів мав за помічників. Довелося йому поновляти ще гетьманське різьблення в соборі. Аж два роки працював. Тому і поблагословив його ігумен Амвросій після смерті покласти поряд з іноками. Було так, як диякон вже «Вічную пам'ять» возгласив, то із собору птаство все знялося в небо. Повилітали з-під склепінь і шпарин горобці, покружляли навколо куполів та й полетіли на цвинтар. Посідали на гілках навкруги від людей і зацвірінчали. Такий лемент вчинили, що не чути було, як земля падала на домовину... Любили Карпа люди за добре серце і золоті руки. А пташки за те, що завжди з трапези крихти їм ніс у вузлику. А потім зі своєї верхатури підкидав крізь вікна на карнизи, особливо на свята. Бувало, стоїть він на риштуванні, щось до іконостасу приладнує, а горобчик залетить від Уседержителя і вниз – до Карпа. Сяде собі на образ і дивиться, як майстер працює. Та все голівку нахиляє, то в один бік, то в інший, отакої...

Не знала вона, як дівкою була, що доведеться удовою вік жити, та ще й у чужій хаті доживати. Після смерті Карпа пішла Ониська в прийми до тітки Домахи. Та теж овдовіла у вісімнадцятому. А єдина дочка Килина покинула матір і чоловіка та й повіялась десь за солдатами. Довго горювала мати, поки, виплакавши всі очі, впала на ноги. Довго сумував Килинин чоловік – Михайло, та і каже тещі: «Мабуть, мамо, за гріхи наші Господь не попустив пожити нам в купі щасливим життям. Піду я попрацюю Богові в монастирі. Може, розвидниться наша доля».

Він змалечку ходив до монастиря і любив його. Любив міцні стіни Спаського собору й високі постаті святих угодників на них. Ще як Карпові допомагав у його роботі, все задивлявся на святу Олександру зліва від головного

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

аналою. А як сам залишався, то так руки до неї і простягав. Щось просив і цілував, цілував холодні стіни.

А ще в цьому соборі стояв трон. Гарний, червоний із позолотою. На ньому, як живий, сидів святий Афанасій. Сотні літ він сидів, та так велично, в повному архієрейському вбранні, немовби сам цар. Голова святого схилилася під тягарем владичної митри до самих грудей. Ох і намулила, мабуть, чоло за стільки літ, думав Михайло. Обличчя святого було запнуте парчевою наміткою, щоб ніхто з людей не бачив, як він молиться. Руки в шовкових рукавичках смиренно почивали на колінах. До ніг святителя прикладалися прочани і, завмерши біля трону, просили про свої потреби. Казав отець настоятель на службі, що Афанасій був колись патріархом у самому Царгороді. Михайло любив цього святого, як родича, як близьку людину. А чого – хтозна. Може, тому, що колись наснився Михайлові й подав червоне яблучко. Ось тоді він і подумав уперше, що владика запрошує у свою обитель. Із півроку був послушником у Мгарі, а потім положився в ченці. Тепер його звуть отець Модест.

* * *

– Тпру! Тпру! Бабо, ще не поночі, а ви і не впізнаєте своїх богомольців, – хтось гукнув із-за тину.

– Оце була! Замріялася я про літа молодії. Поки мріяла, то вони минули, – радісно приговорювала баба, чимчикуючи до хвіртки.

Сонце було ще височенько над лісом і досить добре освітлювало воза, запряженого двома кіньми. Хтось із прочан загримів відерцем, поспішаючи до бабусиної криниці. Біля хвіртки Ониська зустріла Пилипа. Високий і плечистий Пилип із темними, як черешні, очима був ще молодим, але трохи підтоптаним дядьком. Кульгаючи на ліву ногу, він зупинився і поклонився бабі.

– Вечір добрий, нене…

– Добрий вечір, синку. Заходьте мерщій до хати, перепочинете.

– Та ні, бабусю, – якось лагідно і сумно відповів Пилип, – треба спішити засвітла до Лубен доїхати. Там і сіно коням буде, а нам – де заночувати.

– Послухайте, люди добрі, – звернулася вже до всіх Ониська, – не зобижайте стару бабу. Я ж вас так чекала. Зайдіть, я щось скажу.

Ониська склала руки на грудях, благаючи прочан послухатись її.

– Ну, добре – протягнув Пилип, – зайдемо, але ненадовго.

З Пилипом до хати зайшли ще двоє – Іван та Василь. Четвертий богомолець був ще парубок, Гриць. Він затримався біля воза, напуваючи коней.

Дядьки зайшли до світлиці, перехрестилися до образів та й посідали за стіл.

Крізь причілкове вікно останні промені сонечка протягли червону тятиву й полягали на великій іконі святого Миколая – якраз на його ризах із жовтої сухозлотиці. У хаті було чисто прибрано (постаралася до свята Ониська) і тепло. Цим літом не було ще й разу спекотно, і баба ще топила, бо любила, як в хаті тепло. Тоді й ноги менш боліли, і спати було краще.

До хати зайшов Гриць і допоміг бабі поставити казанок з борщем у піч. Потім Ониська засвітила каганець і поставила посеред столу. Сонце вже залишило стару ікону, ковзнулося по рушнику і зникло. Надворі смеркало.

У полум'ї каганця на столі з'явилося сало, хліб, цибуля, печена картопля. Всі ці наїдки прочани повитягали з торб, що мали при собі. Разом із харчами Пилип поклав на стіл якийсь згорточок. Баба принесла до столу горнятко з молоком, сіль і глек із темним духмяним напоєм.

– Почастую дорогих гостей тернівочкою. Ягоди сама збирала отамечки в ярузі під святою горою, – обертала язиком баба, наливаючи з незручного глека наливку в глиняні чарки.

Прочитавши «Отче наш», посідали вечеряти.

– Пригощайтеся, будьте ласкаві, та розкажіть…

– Ну, давайте, тітко, для початку вип'ємо під вашою стріхою, – перебив її Пилип, – щоб дома не журилися.

– Хай їм важкенько гикнеться, – додав Іван.

Перехиливши чарки, заходилися закушувати. Після другої чарки баба подала борщ. Небагато вийшло дядькам того борщу, але по черпачку наточила кожному. «Ех, вдовина юшка, кажуть, наполовину із сліз», – думав Пилип, поглядаючи на бабу, яка сиділа проти нього за столом.

– Соромно і казати, тітко, а не виконали ми вашого наказу у святому граді, – мовив він, утираючи вуста рушником.

– А чого ж це так, га? – запитала баба.

– Не пустили нас у печери, гаспиди, – сказав Пилип і розгорнув вогке сіреньке полотно, що лежало на столі.

При світлі блимаючого каганця всі побачили оберемок іще квітучих чорнобривців. Світлицею поплив ладанний дух цілющого зілля.

– Ой, лишенько! – збентежено вигукнула баба, впізнавши свої квіти. – Хто ж вони, ці злодюги?

– Кажуть, нова влада. Їх там із півсотні було. Конями понаїхали до святих воріт і все вигарцьовують, бодай їм лиха година по спинах

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

гарцювала! – включився до розмови Іван, і його сиві вуси задрижали від гніву.

– Так, може, вони, той, як його, владику зустрічали або проводжали. Я пам'ятаю, як ото в наш монастир владика святий із Полтави приїжджав, то козаків на конях була сила-силенна. Тутечки шляхом проходили, – махнула рукою до дверей баба.

– Та ми і самі так спочатку міркували, – мовив Пилип. – Коли ж благочестиві люди київські повідали, що вже рік, як немає владики митрополита. Вбили його оті... владарі.

– Ми бачили, як люди ходять на той горбок біля Лаври, де закатували владику. І плачуть, і моляться, – понуривши голову, додав Гриць.

У хаті стало так тихо, що можна було почути, як шарудять горобці в стрісі. Злегка потріскували дрова в печі, а старий бабин пес Сірко, обтрусившись біля порогу, де він до того лежав, поплентався до теплої груби. Чиясь ложка лунко впала на стіл. Баба перехрестилася. Всі мовчали. В іншій кімнаті було чутно, як важко зітхнула стара Домаха.

– Що ж це робиться в світі, а-а-а, – хитала головою баба Ониська, а разом із нею хитався і весь ослін, на якому сиділа.

– А оті, на конях, тітко, – продовжував Пилип, – козаки, але не наші. Все по-московському говорять, а як лаються, то боронь Боже дітям почути. Побачили нас, як ми хрестимося і поклони кладемо до землі, примчали двоє. Піший один, а другий верхи. Та як крикне: «Пшол прочь, старорежимная сволочь!» А той, що верхи, нагайкою над головою отакої, отакої...

– Ми кинулися тікати, – вступив до розмови Василь, – дак вершник таки мене по спині наздогнав ремінякою.

– Побігли далі до лікарні – там можна прямісінько на печери вийти, – продовжував Пилип, – сказали вартовому, що води треба набрати в джерелі. Той наш хлопець. Пустив. Спустилися стежкою до Полтавської церкви.

Баба здивовано закліпала очима.

– Так у нас називають Воздвиженську церкву над печерами, бо її полтавський полковник Герцик колись побудував. Ще як Січ була, – пояснив Гриць.

– Так воно так, – закахикав Пилип. – Так ось там нас і зупинили знову. Ми шапки познімали і просимося: «Пустіть нас, братики, у печери помолитися». Московські вершники були подалі, а ті, що піші, – наче й по-нашому говорять, а часом по-їхньому, не розбереш бісової матері. Так оті братики і кажуть, що їх начальство наказало нікого не пускати, і що тут вже ніхто молитися не буде. А ще, що нова влада повиганяє всіх ченців. Ми і справді жодного чорноризця не зустріли. А потім кажуть, забирайтеся геть, а то онде старшой побачить, то всипле вам іменем революції. Пустили нас лише далі вниз до джерел. Ото і всього ми в Лаврі помолилися, що на образ над входом до церкви. Богородиця така сумна з малятком, і вся одежина кулями побита так, що і глина пообсипалася.

А на джерелах зустріли місцевого візника. Питаємо, що це коїться в Лаврі. А він і каже, що неспокійно в місті, треба переждати. Може, наші прийдуть і повикидають оту босоту з обителі. А я ж і питаю, хто владику святого закатував. А візник підняв пальця до Верхньої Лаври: «Оті, анахтемські, іменем революції».

– Хто ж вона – ця революція, – схаменулася баба, – що людей на смерть зводить? Звідки вона взялася на нашу голову? Які батьки її породили? А може, вона тої, антихристова дочка? Гріх страшний кров людську проливати. А за духовних – хай її до землі болячка припне! – Обличчя баби вкрилося зморшками, зів'яло, і з очей покотилися сльози.

– Багато зла людям наробила ота революція, трясця її матері. А може, ще й більшої біди наробить за гріхи наші люті. Тільки і бачили ми Лавру знизу в небесах, коли воду святу набирали в криниці. Побрели низом до возу, що стояв на переправі біля Дніпра. А далі ми поїхали у Видубицький монастир. Там бачили і монахів, і богомольців, і старців. Помолилися там і за вас, і за ваших померлих. Переночували сяк-так і на ранній помолилися, а до обідні пішли в Новий монастир, як його всі звуть. Він понад Видубицьким на горі, недалечко. Сходи туди ведуть цегляні, кріпкі. А краса доокруг, що й казати, самі діброви зелені і кручі, кручі... А під кручами Дніпро – благолєпіє! А оті сходи, кажуть, сам старець Іона з братією мостили. Щоб люди йшли і молилися, як ото на вервечці, кожна сходинка – Господи помилуй читається. Отак воно і жити треба – з молитвою. В соборі нам показали могилу старця, а в лавці сказували, що він з наших країв полтавських губернських і ще що сто років прожив. Водили нас отець Нектарій на печери давні, там кісток людських сила-силенна. А над печерями зовсім нова церква. Так ми і там помолилися за вас. Ось вам, нене, і проскурки з Києва.

Закінчивши розповідь, Пилип звівся, дістав з торби три проскурки і подав бабі. Бабуся прийняла святиню в обидві долоні, поцілувала і благоговійно поклала на рушник, що лежав на столі замість скатертини.

– А квіти я вирішив вам назад привезти, – зітхнув Пилип. – Вони ж були з нами скрізь по святих місцях. Хай тепер вас потішать. Покладете за образи, а коли глянете, то і нас згадаєте. Помолитеся, щоб живі-здорові були.

Він підвівся, узяв глека з наливкою, швидко розлив по повній.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

– Треба їхати теперечки... а то дощ застане в дорозі. Онде знову грякає, – мотильнув головою до вікна Пилип. – Давайте ж по третій, як там кажуть, – до коліс. А вам, мамо, спасибі, мудрий борщ зварили. Будьте кріпкі.

Випили, втерли вуста та й повставали дякувати Богові за трапезу.

– Ось постійте, – неначе щось згадала баба. – Послухайте! Ніж вам поночі блукати до тих Лубен, то краще зупиніться в нашому монастирі. У нас там зять баби Домахи, отець Модест, він вас поселить.

Прочани трохи погомоніли і зголосилися проситися на ночівлю до обителі.

– Підете пошукаєте його в келії або на просфорні. Скажете, баба Ониська поклон переказала.

Віз поволі рушив у бік монастиря, похитуючись на западинах.

* * *

Дощу в той вечір так і не було. А вранці, тільки-но розвиднилося, до Ониськи причвалав Охрім з Вільшанки. Колись він із Карпом по церквах наймитував. Охрім у дереві толк знав. Міг і рами до ікон справити, і полички, і миснички, і ступи, а коли попросять воза підчинити, то такі голоблі витеше – кіл, не кіл, а наче спис – рівненькі, гладенькі. Часом і діжки пробував робити, але так, для себе більше. Тут потрібна була не тільки хитрість особлива, а ще якесь невідоме йому чуття, яке приходить із досвідом. Отож і текли його діжки ручаями, вигинаючи клепки і рвучи обручі. Казав йому Миколабондар: «Щоб клепку зробити, самому треба в голові клепку мати». Ну, то й він і покинув ті діжки, бо мав кебу до іншої роботи.

Домасі зробив ночви з груші. Та саме Килину заміж оддавала – щоб онуків купати, і замовила мати ті ночви. Великі, як човен, глибокі, як ясла – троє лопуцьків разом скупаються. Довго вони стояли в хаті біля одвірка (в клуню – боронь Боже винести). Тож, виходячи з хати, їх часто зачіпали, а баба сварилася. Раз сільська капела колядувала, то хтось із прудких дівчаток турнув ті ночви. Ночви, гупнувшись з усієї сили долу, загули, мов той дзвін. Казала Домаха, що отак і гули до самого Водохреща, лишень вухо наставляй. Тепер уже відгули – півні з них воду п'ють улітку.

Охрім поздоровкався з Ониською, поклонився до образів і сів під стіною, підмостивши на ослін скинуту з плечей чумарку. Його зморшкувате, як дубова кора, лице було повернуте до каганця, що жеврів на покуті. Ониська склала свої натруджені руки на спідниці, сидячи біля печі, і теж дивилася на вогник.

Покахикавши трохи і висякавшись для поважності, дід почав:

– Бачив учора вашу Килину в Лубнах. Вон то шо.

– Ну, тож кажіть! – сплеснула руками Ониська.

– Тож кажу, кахи-кахи, – закахикав дід. – Пішов ото я до міста, щоб, значиться, кухлики і ложки попродати. Ну й побачив її на базарі.

– Яка ж вона, кажіть уже скоріше, – не терпілося бабі від цієї новини.

– Я її зразу не познав. Воно, сухібздя, коси пообрізало ще й хустку червону нап'яло. Вся в шкірі до колін і підперезана. А на ногах не така, як ото в нас, взувачка, а чоботи! Хромові!

– Ото так ошарашкою і ходить? – не вірила Ониська.

– Ходить, капосне, ще й двох з наганами поруч водить. Щось їм скаже – оті пройдисвіти і хапають у людей то сало, то курку. І одне в торбу, одне в торбу. Вон то шо... І в мене ложки хотіли позабирати. А я як закричу: «Що ж ви, бісові діти, як вовки, граєю ходите? Людей чесних оббираєте?» Хлопці сіпнулися до мене з наганами, а та примара щось бовкнула їм. Не розібрав їхньої мови. Відійшли. Я й до неї: «Чого це ти, Килино, лютуєш, людей перелякала». А вона мені: «Це не люди, а одноосібники, які не хочуть пролетаріат підтримати в складний час. І мене тут звати товариш Акуліна Ігнатьевна, щоб ви знали».

– А ви ж їй що?

– Я й плюнув: «А-ку-лі-на! Ти ж Килиною з роду була. І батько твій так тебе звав. Пам'ятаєш батька? Чи забула?» Ну, ще вилаявся, для годиться, та згадав батька її, як він тутечки гусьми та курми торгував. Такий же трудар був, як і оті сердешні. Кажу, він би тобі такої прочуханки дав за оці злодіяння. Ой, дав би прикурити, щоб і очі повилазили. Вона трохи злякалася, цигарку з рота кинула геть та все оглядається, чи не почув хтось. А потім каже, що зараз війна, що красная армія контру бйоть. Треба харчі для армії. Що – був би батько живий – все б оддав для побєди робочих і селян. Вон то шо.

– Бач, батька згадала, хай царствує праведник, – зітхнула баба.

– А я її: «Батько в могилі, а мати хоч і жива, та вже собаки часник товчуть. Лежить ненька, не встає, все за тебе Бога молить. Гріх великий маєш – матір покинула і чоловіка законного!»

– І що ж вона на це?

– Каже, немає вже гріха. Чуєш, Онисько, їй Богу, так і каже, немає вже гріха! Відмінили і назавжди. І що в партії робочих і селян все спільне: і чоловіки, і жінки. Живем, каже, як птиці. А ще, каже, матері не кажіть, що мене бачили. Вон то шо.

– З чого вона там і живе, голубко? – лагідно запитала Ониська.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

– Казала, в комісаріатє працює по боротьбі з релігією і іншими пережитками історії.

– Хіба з цього проживеш? – не могла заспокоїтися баба. – І що вони там роблять?

– Бог її знає. Якщо отак і попів оббирає, то не пропаде, будьте ввєрєні, – запевнив дід. – Бо, як пішла вона від мене, не попрощавшись, то з отими в кожанках до церкви повернули. Видно, боротися з пережитками... Вон то шо...

– Ой, лишенько, такий гріх несе душа человєческа, – ледь не плакала Ониська. – І в кого вона така вдалася?

– Так ось я й прийшов сказати, як воно, той... А як Домаха – сокорить чи вже квокче?

– Слаба, зовсім слаба козачка стали. Бачать погано і чують через раз.

– Так-так. Хай би ще пожила, може, та, стерво, вернеться... Вон то шо... Тобі сказав, Онисько, а Домасі – як знаєш, чи будеш казати, чи ні. Тобі краще знати.

Охрім помовчав трохи і заходився збиратися додому. Підвівся, вдягнув чумарку і, намацавши в кишені дерев'яну ложку, подав бабі.

– На, даси Домасі. Дочка не забрала, хай мати їсть. А я завтра знову піду, мо', де і ступу продам.

Уже на порозі Ониська подала діду Охріму згорточок.

– Візьміть, це квіти із самого Києва, по святих місцях ходили, як Килина колись, було. Скажіть, що мати передали...

Сонце щедро заливало Присулля найтеплішими літніми променями. Воно розпочинало свій щоденний кругообіг. Вічний, неповторний, життєдайний. Усе живе і неживе освітлює воно на землі. Лише глибини серця людського непідвладні цьому могутньому сяйву. Там таїна, загадка, там свій усесвіт, своє сонце – Божественне. А серед ясного неба на сході ще довго палала, сперечаючись із велетенським світилом, маленька, але така нездоланна зірочка – небесна світилка.

2
ІМЕНЕМ РЕВОЛЮЦІЇ

У теплому храмі літом служили рідко. Проте треби відправлялися щоденно і по кілька разів на день. За всякою потребою йшли боголюбиві селяни до храму. Аж із самих Лубен добивалися.

Тут приймали записки на поминання, на часточку і прості сорокоусти. Славився монастир і особливим читанням – «неусипаючий Псалтир». Саме в теплому храмі подалі від входу – аж під самісінькими вікнами – стояв аналой. Міцний, дубовий, із широкою дошкою навкіс. На тій дошці угорі лежав благенький покрівець зеленого оксамиту. В багатьох місцях нитки повипадали, мов тирса, утворюючи плішини, особливо на зламах тканини. Китички по краях були де-не-де обірвані. Чиєсь допитливе маля, подаючи записочку до аналою, було, зупиниться, розглядаючи оте диво. Та так задивиться, що мати не встигне всі свічки до ікон порозставляти, як оте отроча младо вхопить китичку і крутить, крутить, допоки не відкрутить. Ченці, які читали за аналоєм ті записки, не звертали за молитвою жодної уваги на дитячі забавки. Тим паче, розгорнутий старовинний Псалтир у мідному зі срібною полудою окладові простирався вширш більш ніж на аршин і затуляв від праведного покарання буйні дитячі голови.

Псалтир читався з ранку до ночі і з ночі до сходу благословенного світила. Ченці та послушники змінювали один одного кілька разів на добу, не припиняючи ані на мить возносити благання до небесного Владики.

Так і цієї ночі отець Модест стояв у темному храмі, схиливши голову над розгорнутою книгою. Його чорний клобук іноді нахилявся разом із головою: ось-ось мав упасти на пожовклі сторінки. Тоді монах випростовувався, поправляв каптур і клав на могутні груди широкий хрест: «Покой, Господи, душі усопших рабів Твоїх, убієнного митрополита Володимира, схиігумена Геронтія, архідиякона Симеона, ігумена Арсенія, монахині Леонтії...», – промовляв чернець, перегортаючи стос папірців з іменами спочилих. Його голос ставав дужчим, лунаючи на весь храм, потім меншав, а то і зовсім стихав. У цей час говорили не вуста, а зітхала в потаємній молитві вся його стражденна душа. Тоді Модест підводив очі до ікони Спасителя в терновому вінці й наче силувався пригадати чиїсь імена.

Не сходила з думки Килина. Як же він її любив, догоджав і одне просив у неї: «Сходи, Килисю, на прощу в Київ або Полтаву. Може ж, Господь почує твої молитви і пошле нам діточок, га?»

Років п'ятнадцять вони прожили разом, і з них п'ять років жінка ходила з богомольцями. Але, мабуть, не тільки молитви були в неї на серці. Бувало, повернеться з мандрів і все мовчить, про щось думає. А колись замість води святої і проскурок ременя солдатського принесла. Підібрала, мовляв, по дорозі. Спробував приміряти Модест – не сходиться. А якось пішла за чимось у Лубни, та й не повернулася. Разом із нею і ремінь той зник.

«Як же за тебе молитися, сердешна, за здравіє чи за упокій?», – запитував Модест, пильно вдивляючись в обличчя Спасителя. Ввесь світ млів у його очах, аж постаті на іконах заломлювались. Ввижалося, що і Сам Христос повертав Свою чесну главу в терновому вінці і стражденно поглядав на нього.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

«Жива, жива, – шепотів він. – Господи, вразуми її, благослови на добрі діла і поверни до старої матері. Я ж ніколи не покину Твою обитель, тільки б Килина повернулася жива-здорова. Не заради себе прошу, Отче, але заради старої Домахи. Зглянься, Господи, на немощі її! Пропаде козачка, спливе від туги...».

І посеред заупокійних молитов отець Модест упав ниць перед Спасителем і став гаряче молитися за здоров'я заблудлої Килини, і болящої Доменіки, своєї колишньої тещі, і Анастасії, що тепер доглядає її.

Згодом звівся з колін, одягнув клобука і став продовжувати читання псалмів. На дворі було темно, але час від часу місяць виринав із-за хмар і заглядав до старого храму. Товста воскова свічка на аналої продовжувала горіти, закликаючи до молитви.

Зненацька пролунав постріл, потім другий – уже ближче – і вимогливий стукіт у ворота. Чернець хутко задув свічку, в храмі стало зовсім темно. Лише лампадка жевріла біля Спаса, кидаючи червоні тіні на ікону. Вікна виходили до монастирського муру, тому, щоб побачити, що там за пригода, отець Модест похапцем вибіг у притвор, а звідти в сіни. Там крізь віконну шибку при світлі місяця він уздрів солдатів з гвинтівками, що пробирались у двір через розчахнуті ворота. «Треба бігти до ігумена», – зблиснула думка. Прожогом кинувся з храму до будинку, де жив отець настоятель.

Ігумен Амвросій зазвичай прокидався дуже рано і потім довго молився в келії перед тим, як зібрати братію на вранішнє правило. Але зараз він стояв на ґанкові з келійником.

– Брате, до нас зайшов цілий полк солдатів. Мерщій біжи на скит і скажи отцю Пахомію, нехай запрягає воза. Допоможеш йому перевезти пасіку з поля подалі в ліс, бо нова влада все переведе. І прочанам своїм накажи, щоб утікали, а ми вже за них помолимося, коли живі будемо.

Поблагословив Модеста і пішов разом із келійником до воріт.

Модест переліз мур і кинувся в обхід обителі до скиту. Коріння дерев хапало його за черевики, кущі дряпали напружені литки, теліпали по міцних плечах. Ієродиякон Модест біг, затиснувши в долоні поділ підрясника, а в іншій руці міцно тримаючи вервецю. Чорний клобук він загубив, коли перелазив мур. Устиг побачити, як той підскочив на камені і покотився вниз до річки.

Небо над ним южилося, десь блискали зірниці, а серед хмар угорі панував повний місяць, освітлюючи монастирський ставок. Аж ось і скит. Проскочивши в хвіртку, Модест убіг до келії скитоначальника Пахомія:

– Молитвами святих отець...

– Що там? – засіпався в ліжку Пахомій, силуючись підвестися.

– Солдати в монастирі, цілий полк!.. – забубонів Модест. – Отець настоятель наказав запрягати воза і ховати пасіку в ліс. А ще прочан наших відправити з Богом від біди подалі.

– Господи помилуй! Та невже цілий полк? Біда, ох біда, солдати – це біда, – закахикав отець Пахомій і почав шукати ногами навпомацки свої черевики. Знайшовши їх, засвітив свічку, подивився на черевики пильно та й поскидав їх знову. Потім поліз під шафу і дістав старі, але ще ладні хромові чоботи. Сяк-так намотавши онучі, вліз в чоботи і поспішив з келії до хліва. За ним вийшов і Модест.

Скитоначальник вивів із хліва двох воликів і почав запрягати їх у воза, який стояв під старою розлогою липою серед двору.

Поки він порався біля волів, Модест побудив Пилипа з друзями, які зайшли звечора з поклоном від тещі й від Ониськи.

– Біжіть, хлопці, бо ота солдатня, що зайняла монастир, довго не розглагольствує. Як не станете до їх ватаги, то в них розмова проста – «іменем революції» і... амінь.

– Хай Бог милує і криє! І в наші краї ота революція прийшла, – схвильовано хрестився Пилип. – Хлопці, анумо на воза і тікаймо геть.

Хлопці повибігали у двір, почали впрягати волів. Висадили діжки з монастирським медом, прикидали соломою. В повітці позалишали глечики, глеки і маленькі горнятка з медом, що продавалися прочанам у монастирській лавці. Залишили, щоб не виникло жодної підозри, що ченці щось приховали. Два величеньких горщика Модест таки взяв звідти і передав прочанам.

– Візьміть собі в дорогу, щоб солодше брелося світами. А цей, менший, бабі Онисьці завезіть... І помоліться за нашу братію... Дай Бог, ще побачимось. А тепер їдьте за нами! Господи, благослови!

Модест зачинив ворота за возами і, підбігши, заскочив до Пахомія. Той правив воза в степ, та так, щоб скитська церква затуляла собою втікачів від поглядів з боку монастирських врат.

Починало сіріти. Від'їхавши з півверсти, Пахомій зупинив волів і, гукнувши Пилипа, показав йому батогом на стежку, якою можна було спуститися поза ставком у Вільшанку, а там і на Полтавський шлях.

– Благословіть, отче, – схилив голову Пилип, а за ним і всі богомольці.

– Бог благословить! Їдьте з Богом. Тут вас ніхто не зачепить, – сказав скитоначальник, спокійно подивившись кожному в очі.

Прочани повернули волами вліво, а монастирський віз покотився прямо, до лісу.

* * *

Отець Модест сидів під яблунею біля хати своєї тещі Домахи і дивився на шлях. Давно вже не було жодного руху, неначе всі люди поховалися від спеки в затишку садків і перелісків Засулля. Лубни і прилеглі села були приголомшені останніми подіями в монастирі.

Модест нахилився трохи вперед, підперши долонями скроні. Він був убраний посільському: в полотняні штани, вишивану сорочку з мережкою, стоптані черевики на босу ногу. На потилиці притулився солом'яний бриль. Півголови Модестові було перев'язано хусткою. Хоч рана майже загоїлася, та все це не тішило душу. Довелося постригтися, ще й бороду збрити, що була геть у крові…

Два місяці панування солдатчини в монастирі запали в серці як один нестерпно довгий і болючий день.

Спершу, щоб розквартируватися, комісар звелів настоятелю перевести всіх монахів у його ігуменський будинок. Потім затребував ключі від усіх комор, льохів, клунь, сховів, горищ, кухні, трапезної і теплої церкви.

Солдати поводили себе так, що не доведи і помилуй! Пиячили, знущалися над ченцями, влаштовували бійки прямо в храмі. Одним словом, бусурмани чи ще які нехристі.

Серед цієї армії було багато вояків, одягнутих у чорного сукна бушлати, чорні цупкі брюки і безкозирки – такі собі картузи зі стрічками на потилиці. На грудях у них перехрещувалися стрічки з набоями. Всі вони мали кисети з тютюном – не тютюном, якоюсь смердючою тирсою, що її тільки й знай запихали до носа. Нанюхавшись, утрачали і розум, і сором. Іржали, як коні, кувікали свинями, завивали вовками, бігали монастирським подвір'ям, билися між собою, мов навіжені, а потім цілувалися і клялися в дружбі.

Якось Модест зайшов до Благовіщенського храму і жахнувся. Іконостас був розбитий, ікони Богородиці і Афанасія попробивані багнетами. Стіни, на яких ще де-не-де висіли ікони, були в діромахах від куль, а на підлозі валялися купи штукатурки, битого скла, пошматовані ризи й кіоти. Аналой, за яким він ще донедавна читав псалтир, стояв не біля вікна, а посеред храму. А на ньому – недопита пляшка самогонки і кілька склянок від лампадок. Трохи нижче лежала книга. Але все, що від неї лишилося, – то палітурки та два десятки надірваних псалмів. Модест стояв у сплюндрованому храмі, «яко нощний вран на нирищі». Потім, перехрестившись, підняв оті аркуші, обережно поклав до кишені.

Вийшов у двір й одразу побачив коня, що смиренно пасся біля собору. Підійшов ближче, оторопів. Тварина повернула морду до нього… і в зареві ранкового сонця заблищало, заяскравіло, залисніло сяюче коло над конячою головою. Модест остовпів. «Що це за предиво! Господи, помилуй!» Модест почав хреститися. Він знав, що в церквах малюють євангелістів разом із тваринами. Він бачив лева, яструба, вола із золотими покотьолами за спиною, як у святих. Але коня, та ще й живого… Ні, тут щось не те. «Да воскресне Бог і розточаться вразі Його!» Кінь опустив голову до землі і став щипати травичку. І тут Модест побачив мотузки під кінською шиєю і впізнав металевий позолочений вінець з великої ікони Богородиці, що висіла біля крилосу в теплому Благовіщенському храмі.

Коли він відв'язував оті шворки, кінь дивився на нього, винувато кліпаючи довгими віями. В якусь мить йому здалося, що великі карі очі тварини заблищали покаянною сльозою. Погладив гриву коневі і сказав:

– Дякую тобі, братику, що не потоптав святині.

Вінець Богородиці він відніс отцю настоятелю.

Минула Петрівка й настали жнива. Ченці працювали в полі не покладаючи рук. Декілька солдатів допомагали їм. Усе зерно було вивезене на торг. Монахам лишили крихти.

– Підлаталися на нашому горі, – казав про військо старий економ отець Іларіон.

Монахи чекали визволення від більшовицького полону, але добровольчої армії все не було видно. Вже і Спасівка зайшла, яблука в садках поналивалися і терпляче висіли на гілках, очікуючи великого освячення на Спаса. Монастир готувався до святкування престолу. Отець економ нашкріб кращого борошна на просфори і приховав пляшку вина для чаші (якісь прочани з Криму привезли під Різдво).

Згодом прийшли визволителі. Та вони що ж – як прийшли, так і пішли. Один день побули і відступили. На самого Маковія це було. Після водосвятного молебну до монастиря знов увірвалися більшовики. Лютий комісар підскакав конем до настоятеля.

– Ну, что, контра малоросійская, празднуєте? Скоро ми вам устроїм празднік революціонний, с огоньком! – І так зблиснув очима, що, здавалося, і світ затьмарився.

Перед великою вечернею напередодні Спаса було наказано всім зібратися у дворі для отримання продовольчого пайка. Монахи слухняно вийшли разом з ігуменом і стали навпроти озброєних солдат. І тут комісар оголосив, що за содействіє контрреволюції вся братія арештовується. Погнали до лісу по дрова. На траві біля собору швидко виросла велика купа дров. Ченці розуміли, що готують собі вогнище, полум'яну купель, і молилися перед смертю.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Раптом щось змінилося, і безбожники наказали повантажити залишки монастирського збіжжя на воза та й погнали братію в Лубни.

У військовому комісаріаті молодий комісар на прізвище Бакай довго допитував отця настоятеля. Після того допита отець Амвросій повернувся до братії виснажений і сумний. «Моліться, брати», – лише й міг промовити він.

Уночі всіх вивели з комісаріату і погнали, як худобу, на Пирятин. Сказали, що на роботу в Лазірки. Була тепла літня ніч, але всю дорогу накрапав дощик, згодом перетворившись на мряку.

Біля села Круглик, там, де економія Климова, братію розділили на три групи. Ігумен Амвросій благав комісара не губити людські душі. Розлючений комісар, підскочивши до ігумена, закричав: «Довольно тєбє обманивать нас!» і вистрілив йому в груди. Після цього солдати швидко поставили вісьмох ченців у шеренгу і підняли гвинтівки. Пролунала команда: «Іменем революції, плі!» Монахи попадали в траву.

Більшовики швидко познімали одяг і взуття зі своїх жертв і погнали решту арештантів далі.

Модест був у першій групі; на щастя, Бог милував, куля зачепила йому тільки ніс. Але він теж упав і чув, як його роздягали. Коли конвой зник і позамовкали собаки в селі, Модест підвівся і прожогом кинувся до братів. Усі були мертві. Він позакривав очі і перехрестив кожного. Отець економ один прошепотів слова прощання і, благословивши Модеста, сам закрив очі. В долині знову почулись постріли...

Модест поглянув туди, де щойно гупнуло яблуко. Впавши в траву на горбочку, воно покотилося до ночов біля дровітні, швидко обертаючи достиглими боками. Там уже лежало трійко червонощоких красенів. Вони тулилися одне до одного, ще гарячі від сонячних променів, і крізь порепану шкірку випускали духмяну юшку.

«Неосвяченими лишились цього року яблука, – подумав Модест. – Хто ж міг подумати... Іменем революції... Кривавий Спас... Пурпурові яблука...».

– Мишко, Мишко-о! Ану йди до хати, баба кличе! – завадивши його роздумам, гукнула баба Ониська, викотившись із хати у двір і ледь не наступивши на хвіст старого Сірка, що мирно простягся біля порогу.

Модест здригнувся; він трохи відвик від свого хрещеного імені. Потім повільно підвівся з сідала і вже хотів йти до хати. Коли враз повернувся обличчям до дровітні. На нього дивилися розкішні багряні яблука. Він підійшов до них і, зігнувшись, немов у поясному поклоні на молитві, підняв найчервоніший плід. Роздивившись його з усіх боків, поклав повагом до кишені.

Він зайшов до хати і, пройшовши світлицею, опинився в маленькій затишній кімнатці. На ліжку під стіною лежала баба Домаха. Білі подушки високо підіймали її голову, і здавалося, що, якби не стіни, вона зазирнула б далекодалеко за обрій, туди, де люди живуть мирно і щасливо.

– Синку, прийшов... Ну, слава тобі, Боже! Почитай мені, синку, я так люблю, як ти ото читаєш, так люблю...

Домаха з любов'ю дивилася на зятя, і все її обличчя промовляло: «Сину, сину, ти ж тепер єдиний мені найрідніший, тепер єдиний...».

Модест дістав з полиці залишки монастирського Псалтиря і, розгорнувши вдвоє зігнуті аркуші, почав читати. Спочатку він хрипко і тихо промовляв слова, потім голос став вільнішим, голоснішим, вимова чіткішою, як колись: «І разгнєвася яростію Господь на люди Своя, і омерзі достояніє Своє, і предадє я в руки врагов, і обладаша імі нєнавідящіі іх».

Раптом Модест зупинився, поліз до кишені і, витягши червонобокого красеня, поклав його на покуті біля образів. Після цього він продовжив читати далі. Тісною бабиною кімнатою понісся свіжий яблуневий дух з ароматом найкращого афонського ладану.

* * *

Млявий туман стелиться квітучою долиною, чіпляючись де-не-де за високі руді спичаки кінського щавлю, що вже відцвів і стоїть завмерши, наче лицар перед боєм, високо піднявши списа. Ще вище підвівся коров'як, злізши на мальовничі пагорби обабіч Полтавського шляху. Хитаючи своїми царськими скіпетрами і дивуючи подорожніх диво-дивним золотокосим виглядом, він пояснює всім, за що в народі його ще називають «дивиною».

Коли сонце підніметься вище і покотиться по прозорому небу, відмірюючи останні літні години, можна буде почути з недалекого села гупання бубону і віртуозного місцевого скрипаля. А як добре прислухатися, почуєте й вигуки весільного батька і навіть дзвін чарок. Кілька днів тому закінчився Успенський піст, або Спасівка, і вже розпочинається весільна пора – бабине літо.

Баба Ониська стоїть на перехресті доріг поблизу Лубен і гріє старечі руки в рукавах чорної плюшки, яку так любила баба Домаха. Зелена з червоними квітами хустка на голові напнулася від вітру. Вона дивиться на захід, де проти сонечка майорить знайома постать. Постать рухається шляхом, і по всьому видно, що то жінка. Бабині очі примружуються раз, другий, вдивляючись у знайоме до болю обличчя, і наповнюються слізьми. То йде Килина...

МАРИНА КОПАНИЦЯ *– поетка, прозаїк, перекладач. Народилася і виросла в м. Прилуки Чернігівської області. Закінчила середню школу із золотою медаллю, факультет перекладачів Київського національного лінгвістичного університету (англійська та німецька мови), здобула кваліфікацію психолога в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова.*

Друкувалася з віршами та оповіданнями в газетах «Українське слово», «Сільська школа», журналах «Літературний Чернігів», «Рідний край» (Полтава), «Нево-Русь» (Санкт-Петербург).

У липні 2011 р. у Німеччині вийшла її книга оповідань «Das Geschenk des Sternenhimmels: Erzählungen».

НЕ ЗАБУДЬ

I

Першого серпня 1941 року Бориса Івановича Волгіна війна раптом накрила своєю чорною ковдрою. Вже майже сорок днів ворог громив рідну країну, безкарно й зухвало, а він, як і раніше, ходив на роботу в селищі Невдуббуд на восьмій ГРЕС, що за 27 км від Ленінграда. Воїна за натурою і вихованням постійно гризла совість щодо свого місця в тяжкий час, а недавня Фінська війна, де він отримав свої рани та орден Червоної Зірки, постійно будила пам'ять тих недавніх подій, якось невміло поєднуючи з цією зовсім не відомою війною. Броня на призов до війська не спрацьовувала як ширма для совісті. Десь недалеко гуркотіли громи війни, а тут майже все, як раніше. Вночі пройшов невеличкий дощик, на ранок видалась чудова погода. Настоєм трав пахло повітря. Природа навіювала спокій, і душі хотілося відповідати тією ж доброзичливою хвилею почуттів.

Після нічної зміни у вестибюлі електростанції до Бориса Івановича підійшов його сусід по дому і співробітник Степан Заходякін. Працювали в одній зміні вже майже рік. Тужливим голосом мовив:

– Ти знаєш, Ванич, така хріновина в мене на душі. Хочу поговорити з тобою. Треба ж комусь вилити душу, а ти чоловік поміркований та ще й орденоносець.

– «Орденоносець» – це не той краков'як, як стверджував один гуморист... Що там у тебе, друже, сталось? Давай обкуримо разом, може, й знайдемо спільне розуміння чи бачення справи.

Вони йшли безлюдною доріжкою до житлових кварталів селища працівників електростанції.

Борис Іванович, щоб не зробити боляче близькій людині, більше мовчав, слухав і чекав, коли ж той скаже про те своє «наболіле».

– Знаєш, Ванич, дістала мене ця житуха – скільки можна! Кожного дня гризе мене моя с...! Все я їй не такий! То грошей мало, то я куркульський недобиток, як мужик – сміття вартий... А взяв же я її з будинку розпусти. Припала тоді мені до серця, розжалобився, думав, красива, з ким не буває, забудеться, стане хорошою дружиною, матір'ю... Мабуть, казиться вона за тим своїм бурхливим минулим, недарма ж люди кажуть: базарна собака дім стерегти не буде. Що порадиш, Ванич?

Борис Іванович заговорив тихо, наче промовляв сам до себе, та кожне слово його буревієм вривалось у душу розлюченого Степана.

– Зовнішність головна тільки спочатку... Сила зовнішності в тому, що сліпить свідомість... Смолоскип пристрасті, душевного тяжіння, запалившись, випікає очі і душу, ніяка вирва не варта. На все ти готовий, у тебе своя правда, іншої бути не може, хочеться бачити тільки те, що сліпить. Та згодом сліпота минає, оголена реальність, позбувшись амбітного дурману, знайомиться з розумом. Коли блискавки вже не крешуть з очей, шляхи до емоцій закриті, настає фаза іржі та заліза.

– Звідки в тебе всі ці слова, Ванич, ти як піп на проповіді поливаєш!

– Вчився колись на філософському факультеті, хоч і не закінчив, та й життя фізіономією товкло, здебільшого не в мед.

– Хоч і філософські твої розмови, та тільки не бачу я в них поради...

– А якої поради ти хотів би, Степане, від мене, сторонньої людини?

– Конкретної, бо я людина конкретна, я можу багато... тільки б не помилитись, не наламати дров.

– Як коні емоцій будуть в узді надійній, ти сам знайдеш собі раду. В тебе двоє дітей з нею, маленьких... Про них більше думай – і відповідь прийде найвірніша...

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Так вони дійшли до головної вулиці селища. Аж тут ранковий спокій наповнився незрозумілим шумом із заходу. Гучнішаючи, він став перетворюватись у тріскотню і через кілька хвилин заповнив усю вулицю. То був підрозділ мотоциклістів, німецький. З поведінки прибульців можна було думати, що хазяї повернулись додому: відчиняли ворота, заїжджали в двори, йшли в хати. Значна частина отаборилась у дворі лікарні, хутко стали лаштувати будівлю під свій штаб.

– Прийшли справжні хазяїни, ці навчать, як треба господарювати.

– Що ти кажеш, Степане, це кати прийшли!

– Не думаю, а якщо й правда, то наші кати не кращі, мого батька завели в канаву й розстріляли, а матір і нас трьох – на Соловки. Всі померли, я один...

Борис Іванович жахнувся від Степанового виразу обличчя: очі налилися кров'ю й немов витанцьовували гнівно-злорадний танок.

Тут розмова перервалась: німці помітили чоловіків і, підозрюючи, що ті спостерігають за військовими, утрьох з офіцером рушили в їхній бік. Наблизившись, офіцер крикнув, а солдати підбігли й почали обшукувати. Раптом солдат вийняв із внутрішньої кишені Бориса Івановича червону книжечку. То був профспілковий квиток. Подав його офіцерові. Було видно, що той зовсім не знає російської, почав, як першокласник, складати склади, а на палітурці було написано лозунг «Профспілки – школа комунізму». Добекавши до слова «комунізму», закричав: «Комуніст! Комісар! Erschissen!», тобто розстріляти. Степана відпустили, а Бориса Івановича відвели до новоспеченого штабу.

II

Станцію Мга, що за 18 км від Невдуббуду, захищали в нерівних боях червоноармійці, а 8-му ГЕС вже нікому було. Зайнявши електростанцію без єдиного пострілу, німці мали самовпевнену пиху і веселість. У лікарні кипіла робота: через відчинені вікна викидали ліжка, подушки, ковдри... До штабу під'їхала легкова машина, з неї вийшов військовий, явно, високого чину.

Бориса Івановича зачинили в одній із кімнат, що замикалася на ключ. Він сидів, обіпершись рукою на підборіддя, намагаючись заспокоїтися до стану логічного мислення. Так минуло зо дві години. З боку західної лісової дороги до електростанції наближалася колона військовополонених червоноармійців, по боках колони і позаду йшли німецькі конвоїри з вівчарками. У міру наближення колони визрівав і сміливий план порятунку. Серце забилося від краплі надії. Коли колона зупинилася біля штабу, конвоїри швидко розбрелися по двору лікарні: хтось пив воду, інші сіли за стіл обідати... Ще недавно там сиділи під час прогулянок ходячі хворі. Стіл під накриттям, а над ним дві кучеряві сосни.

Дочекавшись зручної хвилини, Борис Іванович відчинив вікно – і миттю вже був усередині колони полонених. Розповів, у чому справа, й полонені оперативно перевдягли його в солдата. Гітлерівці, мабуть, вирішили, що полонений просто втік, у метушні його ніхто не шукав. А той, здобувши новий статус військовополоненого, через дві години разом із побратимами пішов до міста Чудово, за сто кілометрів від Невдуббуду, назустріч новій і куди страшнішій долі. Полонені знали: їх женуть у концтабір. Не всі мирилися з цим – у лісовій зоні відчайдухи відривалися від колони і чимдуж бігли під рятівну крівлю дерев, але навздогін їм градом летіли кулі з фашистських автоматів, і люди, як зрізані стеблини, падали... Голодні, змучені, приниженні солдати йшли під конвоєм ворога по рідній землі... Брудною, вдавленою в пил і біль стрічкою рухалась колона людей, позбавлених сенсу життя. Багато хто з них вкотре прокручував у свідомості все те, що сталося, але навіть поодинокі перемовини в колоні зупинялися злісним окликом конвоїра з погрозою розстрілу.

За два дні тяжкого переходу полоненим не давали ні пити, ні їсти. Натомість на короткочасних зупинках вони вдосталь надивилися, як п'ють, їдять і сміються їхні вороги. Борис Іванович всю дорогу мовчав, ніяк не вкладався у голову такий хід подій, де немає місця ні його розуму, ні досвіду. Тяжко визнавати себе переможеним у розквіті сил і думки. Тікати реального шансу не було, а втім, лишалася надія на його появу.

На другий день перебування в концтаборі їм привезли віз корінців від капусти і, навіть не помивши їх, зварили в котлі. То була перша їжа бранців.

III

– Мамо, до нас у двір зайшов поліцай і йде до хати, – закричав старший син Волгіних Женя. Хлопчику вже було одинадцять років, розумне хлоп'я встигло зрозуміти, що поліцаї з добром до хати не ходять.

У дверях з'явився з гвинтівкою за плечем сусід Степан Заходякін. Господиня від побаченого жахнулася. За останні дні стільки подій, і всі погані, а найгірше – зник чоловік...

– Так ти що, вже й здороватися не хочеш, сусідко, – хриплим голосом пробасив Степан, – а я тобі важливу звістку приніс, мабуть, за Ваничем печешся?

Наче від тяжких побоїв заголосила жінка, а з нею і її малі діти.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

– Скажи, що ти знаєш про нього, де він, що з ним, чи живий?! – кричала крізь сльози Ніна.

– Я скажу, що знаю, а де він зараз… є думка… І Степан розповів про те, що з ними сталося, коли вони поверталися з нічної зміни.

Припущення, що Бориса погнали з військовополоненими в Чудово, трохи заспокоїло Ніну, і вона запитала:

– Стьопа, що це в тебе за пов'язка на руці, гвинтівка, ти що, поліцай, та як ти міг? Ти ж наш!

– А знаєш, Ніно, як у Біблії написано, що час кидати каміння і час його збирати, так ось настав час збирання. Комуністи винищили мою сім'ю, прийшов час платити за рахунками.

І не дочекавшись, що скаже у відповідь дружина людини, яку він дуже поважав, пішов геть.

…Та ніч була без сну, сльози та розпач уже відступили на другий план, тепер кожна хвилина стала глибоким роздумом, як бути. Так бувало не вперше в її житті, коли ставало занадто тяжко. Вже спали малі її сини, тільки Женя після Степанового візиту все сидів заклякнувши й плакав. Батько для нього – надзвичайний авторитет, і змиритися з тим, що дорогої людини більше не буде, він не міг, дитяче серце не допускало такої думки. Хмари думок рвали душу.

– У нас велике горе, синку, – притиснувши до грудей голову Жені, прошепотіла мати, – завтра будемо щось робити, а зараз треба лягти і трохи поспати. Підемо шукати батька в Чудово.

IV

Нічні тіні ще тинялися в сутінках селищних будівель, та новий день кожної хвилини заявляв про себе все більше. Саме в таку ранню пору Ніна Волгіна з малим Володею на руках та старшеньким Женею вирушила в дорогу. Середнього Олежку лишила вдома на опіку сусідки.

Дорога стокілометрова, маленькому рік від роду, але найголовніше було йти, шукати свого батька, все інше вони готові терпіти, воно другорядне. Іти в ту дорогу – над усе.

Туман біло-мокрим простирадлом завис над лугом, його розгалужена тканина заважала небокраю святкувати народження сонця. Дороги війни свій пил і піт кладуть на тіла і душі мандрівців. Мабуть, рідко страждають на війнах ті, хто їх задумує.

Зневажаючи втому, Женя простував за мамою майже всю дорогу мовчки. Перша рана душі зробила дитину дорослішою. Шлях мовчання – це його шлях. Налаштований здолати дорогу, він бачить у ній надію, порятунок. У ритм кроків шепотів: «Я буду йти навіть тоді, коли не вистачить сил. Йтиму до останнього кроку і подиху. Я готовий! Адже там мій тато…».

Хто бачив картину Леонардо да Вінчі «Мадонна з немовлям», той має запам'ятати дорослі мудрі очі маленького Христа. Володя на руках у стомленої мами був схожим на Нього, не плакав, не вертівся, а в оченятах – терпіння, чекання, увага…

За два дні і ніч у дорозі дитина не сплакнула, тільки, як засинав, із дитячих грудей виривалося протяжне зітхання.

Надвечір другого дня тяжкий перехід закінчився в місті Чудово. Місцеві люди сказали, де концтабір, і через годину мандрівники були біля його колючого дроту. Табір охоронявся переважно поліцаями, німців було мало. Новоспечені слуги так старалися догодити своїм хазяям, що були схожі на скажених вівчарок, готових роздерти кожного, хто посміє порушувати німецький порядок.

Полонених за дротом було багато, може, з півтисячі. Одні сиділи на землі, другі стояли, опустивши голови й плечі, голодні, без всякої надії.

Женя кинувся до огорожі й почав щосили гукати батька. Це розізлило поліцая, і він ледь не вдарив хлопчика прикладом гвинтівки, та Женя вчасно відскочив від дроту.

– Відійди, синок, хай він трохи переказиться, а ми зараз щось дізнаємось у людей – таких, як і ми: поглянь, їх скільки, вони теж своїх шукають.

Женя став схожим на загнану в смерть конячку, дивитись на нього було непросто всім, хто спостерігав за пригодою. Мама посадила маленького Володю на землю і притиснула до себе старшенького:

– Не плач, синочку, ми здолали шлях, зараз головне не наробити помилок, у мене є план, є пляшка горілки, трохи сала, треба, щоб цей скарб нам допоміг у пошуках тата…

Перед заходом сонця вже здалося, що нема ніякої надії: на кого не глянь – справжній кат, не просто поліцай. А все ж один привернув Нінину увагу, і вона підійшла до нього з проханням. Поводив себе як людина не зовсім тверезa, а це значило, що ще хоче оковитої; голосно сміявся, вигукував, обличчя мав розчервоніле…

– А ти не брешеш, що в тебе є горілка? Пошкодуєш, як набрешеш!

Він швидко пішов поміж полоненими, і Ніна добре чула, як випитував у них прізвище й ім'я її чоловіка. Вперше за останні дні щось ворухнулося в душі, схоже на надію, пекуча грудка здавила горло.

Не повертався поліцай довго, а коли повернувся, то на відстані метрів з десяти почав вигукувати жахливу інформацію:

– Знайшов я твого комуніста. Завтра вранці він одержить по заслузі, все більшовицьке кодло в хліві. Був би він у тебе нормальним, я міг

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

би допомогти, щоб його тобі оддали, а раз він падло, то завтра ранком усіх до яру, он туди!

Поліцай зареготав, та, глянувши на нещасних, мовби по-людському опритомнів.

– Давай пляшку, так і бути, проведу твого пацана у хлів, хай попрощається зі своїм…

Ніні здалося, що вона з'їхала з глузду і вже мало розуміє, що діється. Якимось чужим голосом, запитала:

– Можна я схожу, а діти хай тут посидять?

– Ні! Пацана можу!

– Дядю, ведіть мене до тата!

Хлопчик обхопив поліцая обома руками і затрясся, мов у лихоманці. Той відсмикнув руки, забрав пляшку і буркнув:

– Ну, давай, пішли, поки я добрий.

У момент відкриття дверей до хліва, де бранці чекали розстрілу, хлопчик в'юном попід лівою рукою охоронця вмить пробрався попереду і в долю секунди угледів свого тата. Батько не встиг нічого зрозуміти, як синові рученята обвили шию. Із потрясіння вивів оклик поліцая:

– Не більше п'яти хвилин, бо залишишся з батьком назавжди! – і гримнув дверима.

Та не пройшло й п'яти хвилин, як у хлів зайшов німецький офіцер у чорній уніформі гестапо в супроводі двох солдат і того ж поліцая. Якусь мить уважно розглядав батька з сином на руках і на ламаній російській мові заговорив:

– О, комиссарский гаденыш, это караче, с папашей тебе утром будет караче!

Ще мить – і важкий засув знадвору брязнув на дверях.

Наче зупинилося життя, так тяглася хвилина розпачу. Більшості присутніх обставини лягли на душу пекучою отрутою; відчуття приреченості пробудило нове мислення, волю, здатність бачити те, чого не бачилось і не розумілось ніколи.

V

Чорними штрихами життя креслились у свідомості Бориса Волгіна події останніх днів: арешт, пов'язаний із профспілковим квитком, порятунок у колоні військовополонених, тяжкий перехід до Чудова, концтабір, де гестапівець указав на нього нагайкою з вигуком: «Юда!» і його одразу ж кинули в хлів, до людей, визначених на розстріл. На краю свідомості жорстока послідовність малювала невідворотний вирок долі, жаль та образа втрачали першорядність, їх місце засувала хмара тупої згоди з неминучим кінцем. Та мить, коли його Женя влетів вітерцем у задушливий льох, змінила стан душі. Миттєва іскра радості підірвала потужний заряд страху. Ножем у серце ввірвалася думка: «Завтра Женя розділить участь приречених». Такий стан дозволяє тільки видих, вдихнути неможливо.

Люди, втративши всяку надію на порятунок, доживали останні години життя в стані, чимось схожім на анабіоз. У хліві було їх близько сорока, а тиша – наче він порожній.

Коли обставини відбирають життя здорових і сильних, із незбагненних схронів раптом з'являються думи неймовірно глибокі, а в них найпотаємніша правда, недосяжна за звичних умов. У кого є завтрашній день, яким би він не був, – такого не спізнають.

Воскові люди задушного хліва заворушились. Гаснучі очі заворожено дивились туди, де стояли, обійнявшись, батько із сином. Женя, не розуміючи істинного становища, в емоційному радісному піднесенні розповідав, як вони подолали втрьох стокілометровий шлях і таки знайшли його…

Борисові марилося, що він не тільки не може говорити, а й не володів ніколи здатністю до мови. Останній відчай – лиходій потужний.

Поява Жені серед бранців, як весняне тепло, вплинула на холонучі душі. Все сталося, як буває в природі весною, – хто більш чутливий, той реагує перший, а далі…

Вже за годину останній притулок гудів, як вулик. Власний розстріл відійшов на інший план, боліла єдина ідея – як врятувати дитину. Роль ведучого в цій раді взяв на себе священик. Він кожного просив виголошувати свою думку, щоб вибрати найсприйнятливішу. Одна за одною зринали ідеї, та всі вони й відхилялися як нереальні; аж після півночі прийняли рішення… Як застрочить кулемет, Женя мусить упасти першим, а коли вже всі будуть розстріляні, десь через півгодини вилізти з-під трупів і втекти до лісу. На цій жахливій версії обговорення закінчилось, і в хлів… знову заповзла гадюка збайдужілості до себе.

Звістку про початок нового дня літом несуть птахи. Вони раніше за сонечко сповіщають довкіллю про це свято. Більшість із нас майже не помічає тієї мови за дзенькотом справ, та зовсім інакше слухали початок нового дня приречені... Кожен звук надходив знадвору неймовірним відголоском у душі. В тому єднанні не було місця пустоті, байдужості, нерозумінню. Звуки – то світ відчуттів. Якби так людина завжди цінувала життя, глибина менше б сміялася над примітивністю, та й дається воно всім, а старість – обраним…

Віддалений гуркіт грому входив у душі полонених особливим небесним жестом, вірою в невідворотність кари. Згодом вітер, громи та злива господарювали над містом. Світало. Німці, розуміючи, що дощ короткочасний, не поспішали. Військовополонені, обнесені колючим

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

дротом, чекали розправи. Хто стояв, хто сидів на землі. Натовп майже не реагував на дощ, адже те, що творилося в душах, у стократ жахливіше.

Посеред зливи в'язні приреченого хліва почули приглушену розмову за дверима. Короткі фрази – і двері різко відчинилися. Наче перекручені за межі можливостей пружини, готові розриватися від перенапруги, дивилися на прибульців очі людей. У дверному отворі стояли двоє, один із них – Степан Заходякін. Нервовим поглядом оглянув в'язнів: було досить видно, щоб розгледіти в ранкових сутінках хлопчика, котрий обхопив руками батька. Швидко підійшов до Бориса Івановича й агресивним тоном прошипів крізь стиснуті зуби: «На вихід!» Не дочекавшись реакції полоненого, грубо штовхнув прикладом до дверей. Полум'я очей тих, хто лишився позаду, пропікало наскрізь, хотілося оглянутися, та щось страшне в душі не дозволяло цього зробити. У дверях ноги самі зупинились, а голова почала повертатися, та черговий штурхан конвоїра поставив крапку на страшній секунді життя. Ще мить – і вони ззовні, знову клацнув замок на важких дверях.

– Ніколи вибачатись перед тобою, Ванич, зараз ось цей хлопець-поліцай проведе тебе через ту хвірточку, швидко чеши в той лісок, там твоя жінка, нікуди не йдіть, я прийду, от тоді й... Пішли!

Заходякін знову грубо штовхнув Бориса Івановича, тільки тепер рукою.

VI

Природа пролила сльози співчуття на страждання полонених. І знову сіяло сонце, співали птахи, а в таборі кипіла злочинна робота: полонених кудись везли на автомобілях, заганяли у відкриті залізничні вагони для сипучих вантажів, без даху, інші копали ями для розширення території концтабору, а перед полуднем розстріляли тих, хто чекав вироку в злощасному хліві.

Степан Заходякін був присутнім при розстрілі. Чорну роботу робили поліцаї, німці тільки мовчки спостерігали, контролюючи процес.

Степан відчував, що душа його і тіло налилися якоюсь гидотою, від неї немає порятунку. Якимось гавкаючим тоном звучали у свідомості виправдання, що він зовсім не кат для свого народу, він тільки мстив за свою родину, за зруйновані долі... Добряче віддячив... «Хай знають ті, кому доведеться те знати! Як він, Заходякін, помстився своїм ворогам, собакам комуно-фашизму».

Та думки мали короткочасну заспокійливу дію. Те, що бачили очі, навіювало бажання накласти на себе руки. Одна іскорка жевріла в душі – він урятував Ванича з його пацаном. «Мабуть, не тільки чорти володіли мною в ці дні, треба ж так, випадково зустріти Ніну під концтабором, коли привів нову партію військовополонених. Як дізналась, бідолаха, де її чоловік, та ще й син не повернувся звідти, зробилась біла, як туман...».

Наближався вечір, сонечко над синім лісом висвічувало останні промені того страшного дня, аж тоді Степан віднайшов можливість непомітно піти до лісу, де його мусили чекати довоєнні друзі. Вгледівши Степана, Ніна побігла йому назустріч, впала на груди й заридала. Степан чув незв'язні слова вдячності, та майже нічого не міг розібрати в тому потоці горя та сліз. Він вирішив дати трохи злити з душі могутній заряд, тоді спокійно мовив:

– Неминучість – жорстока умова терпіння. Воно посилюється до межі, де резерви духовні та фізичні.

Заходякін раптом зрозумів, що ніхто його не чує за тим риданням, та й слова ці він говорив більше для себе. Коли ж Ніна заспокоїлась, повчально додав:

– Не плач, Ніно, одне лихо минулось, а наступне може бути гіршим: війна! Я знаю, ви всі голодні, я вам приніс трохи їжі, – Степан вийняв з торбини хлібину, сало та цибулину.

На нього дивились розгублені очі, а Степан продовжував:

– Ось вам ніж, а ми з тобою, Ванич, відійдемо й поговоримо по-чоловічому, віч-на-віч.

Подавшись від родини вбік, вони сіли на пагорбі, звідки відкривався мальовничий вид на долину внизу. І хвилина невимушеного мовчання, як ліки, влилася в майбутню розмову.

Після жаркого дня вечір дарував природі духмяну прохолоду, все живе, напоєне нею з позолоченої чаші літа, відповідало блаженним зітханням. Та не той час: Степан, переповнений негативом, як отруйний гриб, порушив мовчання.

– Ти, Ванич, навіть уявити не можеш, що я тобі зараз повідаю, вибач, що втягую тебе у свою трагедію, мабуть, це доля. Спочатку послухай, що я натворив за останні дні, я знищив сім'ї тих, хто причетний до загибелі моєї сім'ї... всіх... і дітей теж... Та тільки задоволення від того не отримав. Те, що твориться зараз у моїй душі...

– Безсилля думки посилюється при відсутності нового напрямку в мисленні, однозначний хід виснажує, як пустеля.

– Зачекай, Ванич, я ще не все сказав. З того дня, як я здійснив свою невгамовну мрію помсти, життя проти мене, а я проти нього, далі жити мені немає сенсу, я не можу...

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

– Розумію, що можна чекати від очей сліпих, кожна клітина твого розуму знає – смерть поряд, та коли мобілізувати резерви і кинути в останній бій… такий хід рівний диву.

– А навіщо він, той бій, щоб пуста душа, як виїдене яйце, знаходила виправдання скрізь?

– Життя і смерть – тема вічна, вона поглиблюється в міру наближення до воріт небуття. Досвід із фантазією бажають знати, що там за брамою, але те нікому не дано, і про кару теж.

– Я пересохлим струмком дивлюся на світ, зупиненим поглядом, наче кров витекла з мого тіла, пам'ять минулого зникла.

– Так дивляться всі, хто пересох і загрішився.

– Я – заклятий злодій перед смертю, наче проснувся, згадую сон життя – примару. Ванич, я зробив тобі послугу, вирвав тебе з пацаном… Зроби й мені, тільки не треба слів, усе вирішено, допоможи мені, я хочу, щоб саме ти мені допоміг, ти ж хороша людина, не те, що я…

– Уся моя родина до могили буде вдячна тобі, це, мабуть, не те слово, ми молитимемось…

– От і добре, що молитиметесь, а тепер зроби послугу, друже, не думай, що крок не обдуманий, ой ні, в кінці життя людина помилок не робить, небо не дозволяє, а може, й захищає від них. Цить! Не говори нічого, ось тобі моя гвинтівка, на, вистріли мені прямо в моє вже давно розірване серце і… поховай ось тут, на цьому красивому пагорбі, а коли закінчиться війна, прийди до мене і розкажи все… Я почую…

– На чатах психи, розум там, де пошук жертви, згусток темних сил, патрон у ствол? Циклічна спрага крові – глибинна чорнота не спить, смола кипить.

– Я хочу твого розуміння.

– Із втратою гідності втрачаються цінності, твоя остання помилка звучить тріумфом твого емоційного безглуздя, твій хибний шлях – горе не тільки твоє, а й наше, твоїх ближніх. Ми зараз наче річку смерті перепливаємо, ти наказуєш мені вистрілити в тебе, ти ж мене караєш утратою всього. Що ти натворив – жахливо, а може, й більше того, однак на той час твого безумства в тебе було виправдання – ти мстився за свою сім'ю, твоя правда тебе й згубила. Про що ти мене просиш? Зробивши тобі ведмежу послугу, я стану таким же вбивцею, як ти. Ні, друже, але я той, хто може тебе розуміти і допомогти.

– Допоможе мені тільки куля. Зараз, перед кінцем, я багато чого зрозумів, мої попередні знання схожі на поле битви, де всі воїни лежать мертві, край дає глибокі знання і жаль в кінці помилкового шляху.

– На краю кожен рух душі має вирішальне значення, визнання вини, гріха дає сили тримати покарання. Черв'яки не з'їли твою душу і зараз не говорять від її імені.

– Ванич, знесилена душа й тіло, в голові гуде стоголосий стогін, здається, з нього побудований весь світ, тяжким каменем завалений вихід, у моїй душі звела гніздо найстрашніша гадюка на світі.

– Весь негатив всесвіту зібрався в єдине, щоб карати тебе, смерть – досвідчений психолог і аргументатор, тому їй більшість вірить, але ті, хто їй усе ж не повірив, звільняються від неї на довгі роки й навіть десятиріччя. Це правило майже стопроцентне.

Заходякін підійшов до Бориса Івановича, обняв за плечі і раптом, відсахнувшись, прошепотів:

– І руки нечисті, раз із брудом душа.

– Степане, сонце світить кожній травинці, знайди в собі притулок і збережи його, не лізь зараз в темне дно своєї душі, давай разом переживемо цей жахливий час, доки почне в тебе входити життя. Вихід є, я його знаю…

– Вогонь мого життя погас, якби я дорожив кожною миттю тоді, як тепер, усе було б інакше.

– Книгу свого життя людина пише сама під диктовку долі, сторінки з неї не вирвати, а закреслити можна.

– Тому, хто страждає занадто, смерть не найбільше горе.

– У густій пітьмі найслабше джерело світла цінне, так і в рішенні важких завдань логічна побудова приведе до розв'язки, твої заїжджені духовні рухи… ти мусиш подивитись на все старе новим поглядом, прорахувати і вичистити від емоцій усе, треба створити ситуацію для одужання душі, якщо вже й згасла надія, то хай хоч залишиться звичка жити.

– Її вже немає зовсім.

– Вона в тебе з'явиться, як пройдеш грізне чистилище.

– Не знаю такого.

– Я ж тобі говорив – я знаю. Кидай свою дурнувату службу ворогові та йди хоч на край землі нашої, до наших іди, в бій із ворогом, і що б там не сталося, – то твоє чистилище і виправдання.

Степан зірвався з місця.

– Піду! Хоч зараз піду… Тільки як з ними разом проти ворога?..

– Навіть непримиренні вороги об'єднуються для боротьби із спільним ворогом. Іди, Стьопо, а то поперся ти на службу…

– Так я ж… ти ж знаєш…

– Знаю, дружище, тільки, йдучи на службу до ворога, не проклинай долю, вона не винна. Доживеш до перемоги… сльози прощення витре неминучість. Життя ще є, а жити тут ти вже не

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

в змозі, один вихід бачу, я тобі його вже сказав. Що в тебе дома, як жінка, діти?

– Будь ласка, краще не питай…

– Ну, добре, ось тобі моя рука і серце теж.

Друзі обнялися і якийсь час стояли нерухомо.

– Раз не хочеш про своїх, то пішли до моїх, темніє.

VII

– Стьопочко ти наш дорогий, спасибі тобі за моїх хлопчиків! – Ніна впала перед Степаном на коліна і цілувала його руки.

– Мої руки не варті твоїх поцілунків, сусідко, якби ти знала, що ці руки…

– А я на її боці, вона завжди права, – втрутився Борис Іванович. – Простого життя не буває, у відповідну пору фатум дарує свої подарунки для обов'язкового сприймання, і глибина вражень там, де зламані крила проб, невдач, перемоги думки в ділі і часі.

– Люблю я твою філософію, Ванич, та зараз на часі проблема – треба добиратися додому, а це ж буде так непросто, і дома теж… У цьому одязі ти додому не дійдеш, зараз спробую щось знайти на дорогу, щоб і натяку не було, що ти з-за колючого дроту, тоді поговоримо.

Густі сутінки поглинули тінь Заходякіна, а вражена подіями сім'я дивилася завороженими очима у слід своєму спасителю.

Повернувся він аж перед світанком, його мова таїла здавлене хвилювання, спроба приховати почуття не вдавалася, бракувало досвіду, бо він ніколи не стримував почуттів, – така вже людина Степан Заходякін.

– Що сталося, друже, бачу, а точніше, чую, ти не майстер приховувати духовні рухи.

– Стається кожного дня, години, – сумні часи.

– Я раніше думав про тебе, Стьопо, що ти, як говорять, «з-під сокири», тобто тонкої обробки інструментів природи тобі не дісталось, усе в тебе грубе, і розуміння, і помисли, бичача впертість, спалахи дикого гніву… пробач, друже, я помилявся.

– Не вибачайся, я таким і був, мені й зараз хочеться бути тим Степаном, та… А відносно дикого гніву, то він ніде не дівся. Сьогодні під час розстрілу тих бідолах, які були з тобою в хліві, вразило надривне старання поліцаїв, так уже вони хочуть догодити німцям… Я б їх своєю вже досвідченою рукою… Тішить лише одна думка: кінець близько, я його чекаю, зустріну гідно, та хотілося б у кінці життя зрозуміти таких людей, у мене була жага помсти, а що ж у них? Вони ж навіть не знають тих, в кого стріляли…

– Щоб зрозуміти людину, бажання та життєвий досвід не основні фактори, треба побачити проблему її очима.

– А знаєш, Ванич, я так і зробив, самого завзятого розстрілювача сьогодні вночі я все ж… ну… а коли чикнув я його ножем, знаєш, що та мерзота на прощання прошепотіла? «Боляче!»

– Якби людина вірила в розплату за гріхи, грішила б у стократ менше, правота твоя тупа і однобока, чорним променем у пітьмі працює розум.

– Я думаю, що допоміг йому в останню мить побачити себе на відстані чужими очима. То був правдивий погляд, без кривих дзеркал.

– Двигун життя індивідуальний, неоднакова активність, кожен співає свою пісню в середовищі існування, звикаючи до сигнальних вітань смерті.

– Спасибі тобі, Ванич, ти справжній душевний лікар, поговорив я з тобою, і відлягло трохи… Невже справді існують слова, здатні зруйнувати замкнуте коло почуттів? Я вірний тому, до чого я звик, що розумію, та, як з'ясувалося, є ще й інше життя, інші істини, притаманні живучим під сонцем.

– У душі людській – багато чого, про що ми й не здогадуємось. Ті затаєні сили часто будують так звані повітряні замки, що, як відомо, розсипаються, та саме такі побудови ведуть до оригінальних рішень.

– Ніхто мене не вчив бачити приховані істини, передбачати їх шлях, розуміти форму, сенс, ти, Ванич, так багато зробив для мого… просвітлення, тож спасибі тобі ще раз, наші розмови – найкращі ліки для мене, однак, мусимо їх негайно припинити. Вже світає, час у дорогу, без вагань, вона буде непростою, особливо міст. Його охороняють німці, нашим собакам не довіряють. Дістав підводу, та їхати на ній вам небезпечно, є в мене план…

Вирушили, і вперше за весь час заплакав маленький Володя, мабуть, болів животик. Ніна притисла його до грудей і, як дорослому, стала розповідати про необхідність потерпіти ще… щоб жити. Дитя наче усвідомило істину, перестало плакати, тільки з усіх сил підтягувало колінця до крихітних грудей.

Згідно з планом Заходякіна, сім'я має йти весь світловий день, ночувати в лісі, дійти на видиму відстань до мосту і чекати його з поліцаями. Тоді попросяться під'їхати, Заходякін бере їх на воза і вони переїжджають міст з його охороною, а далі, хто його знає, що буде далі.

Схрестивши руки на плечах, Заходякін суворим поглядом дивився у слід подорожнім. Раптом він закричав:

– Женя, залишайся, поїдеш зі мною ввечері на підводі.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

– Ні, ми тільки разом, спасибі вам, дядю Стьопо.

Степан не відповів, якийсь час ще стежив за ними поглядом, а думав уже зовсім про інше. Тривожила й власна сім'я, відчуття вини перед нею посилювалось. «Як Женя за батьком, в мене все по-іншому, а хіба я погано дбав про них? Старався з усієї сили, щоб краще жилося. Збудував новий дім… Це все вона, Ольга, їй усе не так, усе її дратує, психи щодня, а вона ж із дітьми більше, ближче духовно, мати ж. Це вона весь час свідомо й несвідомо налаштовувала дітей… Як з'являюся вдома, діти з острахом дивляться, наче на чорта…».

Степан виплюнув цигарку: вона вже пекла губи. В тому відруху було щось злостиве, агресивне, змішане з болем.

VIII

Четверо поліцаїв їхали на однокінній підводі додому в Невдуббуд. Перед самим від'їздом з Чудова роздобули самогону і тепер, постійно прикладаючись до нього, ґелґотали нестримно, як гуси. Заходякін між ними старший, усю дорогу більше мовчав і зовсім не пив, а коли до нього чіплявся з питаннями хтось із захмелілих, відповідав короткими агресивними словами. Згодом це набридло веселій компанії, і вони облишили його. Із наближенням до мосту через річку Тосна хвилювання зростало. Як поведуть себе німці, чи здійсниться задум, надіятися було ні на кого, і він напружено продумував усі варіанти розвитку подій. Зрештою, перед самою зустріччю із сім'єю Волгіних, зупинився на одній думці: «Головне – спокій, німці ще зовсім не лякані. Те ще буде… вони і в сні лякатимуться, що прийшли сюди, а поки що…».

– Хлопці, підвезіть до станції, – Борис Іванович умить упізнав одного з поліцаїв. Він сидів поряд із Степаном Заходякіним, колись працював на станції, його вигнали за п'янку на роботі.

– Привіт, Борисе Івановичу, – перший привітався Петро-поліцай, – де це ти мандрував з усім сімейством? А що, хлопці, підвеземо хорошу людину? Він мене колись на зборах захищав, може, якби не він, то й загнали б до Сибіру сніг замітати, його там вистачає.

На підводі, перед самим мостом через річку, базікання Петра було доречним; німці на відстані бачили їхній віз, на ньому «своїх» із поліцейськими пов'язками та рясні розмови, що строчилися аж до зупинки патрульних. Німці перевірили документ у Заходякіна, оглянули всіх, хто був на возі, і пропустили, відкривши шлагбаум. Чорна хмара відступила від сердець зацікавлених у благополучному завершенні злощасної дороги. Від'їхавши від поста, п'яненький Петро знову ввімкнув свій патефон:

– Ну ось скажи, Борисе Івановичу, діло давнє, однак зло бере, не пив же я тоді, то ж учорашній запах був, а їм головне зробити котлету з людини.

Петро говорив і говорив без зупинки, поліцаї йому допомагали, та їх уже ніхто не слухав. Домівка – поряд. Хвилювання зростало в міру наближення до завершення останніх подій, небезпечних, сумних. Наче ще ніколи не було таким рідним селище для сім'ї Волгіних, як сьогодні. Все таке любе, миле, своє, а ось і хата, їхня хата…

Заходякін заїхав у старостат, доповів керівництву про виконану роботу і спрямував коня додому. На під'їзді до хати щось рвонулося в душі, як ніколи затремтіли руки, горло здавила туга грудка: «Що воно зі мною, нерви», – подумав Степан, закручуючи цигарку.

Жадібно затягнувшись, зайшов до двору. Хата була незачинена, та й у ній нікого не було. В прихожій на маленькому столику лежав лист. Папір зі шкільного зошита, списаний дрібним почерком, мав продовження на листках, що лежали під ним.

Вибух негативних емоцій і блискавка у свідомості: «Це вона – мені!»

Перший рядок ударив по очах: «Степане, дорогий…».

Степан відсахнувся від листа, закрутив нову «козячу ніжку», став судомно затягуватися кріпким самосадом і, наче напившись заспокійливого, нервово кинув недокурок на підлогу, сів на стілець і став читати.

«Степане, дорогий!

Сльози мої безсилі перед громами твого гніву, а хочеться так багато сказати тобі в час прощальний. Хочу, щоб ти зрозумів мене більше, тепер це можливо, раз мене вже немає у твоєму житті й ніколи не буде.

Мої фантазії та бажання юності не товаришували зі здоровим глуздом, більшість із них розбилися об рифи реальності, а незбутні мрії – жорстокий учитель того, хто йде в життя. Обман, у якому я виросла, створювався для мого дитинства і юності теж, я його полюбила, таким уже було моє серце. Саме тому я його так стійко захищала, уже розуміючи, що до чого.

Стьопо, тільки не подумай, що хочу виродити себе в ранг невинних, знаю на всі сто – винна, та зараз головне інше – твоє розуміння. Доводити свою невинність часто важче, ніж рубати кайлом траншею в каменоломнях.

Я продовжу, Стьопо.

Причиною моєї поразки була заїжджена дорога, якою вели мене з дитинства, мої батьки знали тільки таку дорогу, вони й самі нею йшли все життя. Спілкування в нерозумінні – тяжка справа. Діалог різномовних, не знаючих мови співбесідника, має більше шансів на розуміння,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

а життєві колізії минулого заважають нам бачити варіанти сучасного. На заваді стоїть могильник пережитого. Та якби тобі вдався хоч один крок до Бога, розумілися б перешкоди сучасному і майбутньому.

Пробач, любий, може, й не все те правда, що пишу, та зараз сказати це дуже важливо. Дочитавши мого листа, не йди, мов кінь по своїй психованій дорозі емоцій, через них у тебе з мисленням не дуже, а на причіпки ти майстер. Думаю, так буде краще, ми завжди даремно розтрачали дорогоцінні хвилини життя на пусті, безмозкі протиріччя, метушливу нудьгу та войовничий ідіотизм.

Я не знаю, Степане, що чекає на мене з моїми дітьми там. Щоб передбачити хоч контури можливого, треба багато, чи зумію я надати рівноцінне значення всім деталям, побудувати їх у відповідний порядок, зробити логічний розрахунок, де емоціям рядове місце.

Кожного дня душа твоя вигорала в пеклі мого роз'юшеного дуру, та моє минуле не дозволяло знайти іншу позицію, і тепер – я б не змогла. Зараз мало знайоме почуття вдячності з'єднується з прощанням, згадується пора юності – час помилок, ти тоді підібрав мене на смітнику життя, а я навіть не пройнялася вдячністю. Приспавши пильність, змії заповзають в душу, готуючись до атаки. Ні, ти не винен, в усьому винна лінь – ворог нової думки, через неї неправда, як бур'ян на городі, має велику силу можливостей, дай тільки ґрунт та умови. Тож через неї ми застрягали в дрібницях, галасували щосили, доки на кін не стало життя.

Прощай, любий, в юні роки я довго жила в обмані, я віддала йому своє серце. І навіть тоді, після з'ясування істини, хотілося того, що було там, де шуміла молодість. У казці Езопа «Лисиця і виноград» Лисиця не змогла дістати спілу грону винограду, сказала: «Він ще зелений». Саме так і в тих, хто хотів, та не зміг.

Я взяла на пам'ять твою фотографію, там твої очі люблячі, веселі, ніжні, в них немає нічого спільно із сучасними. Зараз вони говорять: «Життя промотане марно».

Пробач, любий, але все, що кажу, – це тепер моя релігія, народжена в серці. Їй не треба шукати шляхи єднання з Господом, Він сам входить у мою душу без найменших зусиль.

Не жди нас, Степане, ми не повернемося ніколи. Чекання – то солодкий і гіркий біль, приходить, коли йому заманеться. Слава Богу, ми про нього забуваємо, якби, навпаки, життя було б ще страшніше побудоване. Розлучаючись, сприймаємо, мов у перший раз, навіть не підозрюючи, що завтра його місце займе друга істина.

Упевнена, завтра написала б усе по-іншому, та зараз кажу найголовніше, що було б присутнє в кожному листі: я любила тебе. Я навіть відкрила для себе велику таємницю, я хотіла її давно зрозуміти: в любові найголовніше – віддати своє серце. Ти був єдиний, кому я його віддала. Після того, що ти натворив за останній час, мова вже не може йти про нас, на часі рятувати дітей від тебе.

Два слова прощальні в мене для тебе – не забудь...».

Степан повільно поклав Ольгиного листа на стіл, спрямувавши напружений погляд у стелю, навіть натяку не було на гнів, не стояв він і на черзі.

Степанові здалося, що він у залі суду, підсудний, де йому щойно зачитали смертний вирок. Жодна думка не мала права ввійти у свідомість. Бездумне блукання продовжувалося лічені хвилини, і кожна з них – вічність.

Степан вийшов із хати, не зачиняючи дверей, пішов до хліва, повернувся з банкою, де зберігався гас, облив ним підлогу, стіни і підпалив... Аж біля двору Волгіних оглянувся: вогонь палав до небес.

Зайшов до хати, зупинився на порозі; його повільний, схожий на грюкіт сміх погнав мурах на спинах у присутніх.

– Ванич, вийди на вулицю, глянь, моя хата посилає останній привіт небесам.

Волгін, зрозумівши сказане, нервовим кроком підійшов до Степана, міцно стис його руки у своїх і переляканим голосом закричав:

– Що з дітьми, де Ольга?!

– Пішла Ольга. Назавжди. І дітей, зрозумілo, забрала.

– Куди пішла, куди діти?..

У Бориса Івановича тремтіли губи, очі стемніли від страху.

– Ти що, може, ти їх...

– Ванич, як ти міг таке... покинула навіки, ось лист, читай.

Борис Іванович тремтячими руками в судомах розгорнув листа, прочитав кілька слів і відчув, як розпалені нерви швидко холонуть. Припинив читати, подав Степанові листа і притис його до грудей, обійнявши за шию.

– Тобі зараз просто треба відпочити. Ми саме зібралися вечеряти, сідай з нами, і по чарці є, треба повернутися в стан, де прийняття рішення нормальне діло. Послухай мене і не суперечи, я прошу тебе.

Заходякін мовчки опустився на стілець, його жалюгідний вигляд знайшов співчуття в сім'ї Волгіних. Женя не відходив від Степана. Згадавши, що в нього є свій власний скарб – запальничка, подарував її Степану, запевняючи, що вона їм не потрібна, адже в них ніхто не курить. Степан спробував навіть посміхнутись, але тільки скривився, наче від болю. Він ліг у постелену Ніною постіль і, тільки закрив очі,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

провалився в сон, яким сплять люди між життям та смертю. Прокинувся опівночі, Борис Іванович сидів біля нього на стільці мов на варті. Якийсь час вони дивилися один однову в очі взаємним відданим поглядом. Мовчання порушив Волгін:

– Спостерігаючи за утворенням добра та зла, робиш висновок: немає в житті стандартів, є асоціативні обставини руху між варіантами ситуацій.

– Я добре спав. Мені снилася Ольга, та, яку вперше побачив. М'який, тихий погляд її темних очей уписувався не тільки в її обличчя, а й у фігуру. Красиві очі сумісні з хорошою фігурою, а ще її голос, мірний, оксамитовий. Спілкуватися з такою жінкою – що хворому пити ліки, від яких настає миттєве оздоровлення.

Борис Іванович, передбачаючи, чим закінчиться розмова, спробував пожартувати:

– Що краще, друже, бачити красу чи її швидкоплинність?

– Як добре, що вона мені приснилася саме тією, яка була на початку... Манера спілкування, голос, сповнений любові та глибокого спокою, а очі, наче говорили: «Я тебе люблю». Якось говорила, що той здобуток вона унаслідувала від своєї матері... яка була, а яка стала...

– Важко прощати людину, коли впевнений, що ти сам безгрішний.

Степану здалась остання фраза Бориса знущанням, різко глянув йому у вічі та, зустрівши спокійний, доброзичливий погляд, заспокоївся.

– Якщо шлюби й справді укладаються на небі, то чого ж вони бувають такі несправедливі? Хто він, жартівник жорстокий, знущання – це що, забава?

– Якщо зневіритись у Богові й любові, що ж тоді залишиться для життя? Бачити свої недоліки, робити їм критичний аналіз – це талант.

– Можна було б бачити у стократ більше, якби не кляте самовиправдання.

Борис Іванович помітив, що Степан хвилюється, і вирішив змінити тему, перейшовши до найголовнішої.

– Великий руйнівник і творець час завжди в тому самому чорно-білому одягу.

Степан підвівся, сів на ще теплу постіль і вже зовсім іншим голосом сказав:

– Ну що ж, піду я, друже... до бою... Жаль, що все так, та другого шляху немає.

– Іди, друже, тільки не йди до Ленінграда, хоч тут усього двадцять сім кілометрів, там ти не пройдеш лінію фронту; іди на південь, матимеш більше шансів дійти до наших. Проблеми сьогодення, недавнє минуле ще горять у свідомості яскравим вогнем, та пройде небагато часу – й нові враження займуть їхнє місце, а всесильне забуття покладе на нього своє око. Мине кілька років, і залишаться тільки гострі кути в пам'яті, треба тільки якось їх прожити. Зносячи покарання за провину, людина оновлюється, і Господь її прощає, а те, що було в житті під пресом невгамовного болю, лікується каяттям...

Настала хвилина прощання. Ніна обійняла Степана, поцілувала, подала йому торбину зі скарбом, який змогла зібрати. В останнє обнялися друзі, на прощання Борис Іванович мовив:

– Проблеми ночі хай вирішить день.

Степан кивнув головою, закинув за плече торбу й пішов, не оглядаючись, у темряву ночі. Диким звіром розривали душу тяжкі думи, відбираючи сили, та згодом, загорнувшись у чорний одяг темряви, відчув єднання з навколишнім світом. Через відчинені двері душі денні проблеми ринули в ніч, їхнє місце заповнила спокійна прохолода зоряного неба.

По містечку Кіровськ, колишньому Невдуббуду, спираючись на ковіньку, чалапав старий дід до хати Волгіних.

– Здрастуй, дівчино!

– Здрастуйте, діду.

– А ти, я бачу, Волгіна будеш, бо на маму дуже схожа.

– Волгіна я.

– А скільки ж тобі років?

– Вісімнадцять.

– А батьки твої де?

– Мами вже немає, а тато в хаті.

– З ким ти, Катю, говориш? – обізвався хрипкий голос із веранди.

– Та тут якийсь дід тебе питає.

Борис Іванович вийшов надвір і побачив старого діда з довгою сивою бородою.

– Кого шукаєте, діду, чи, може, що треба?

– Прийшов тебе, Ванич, побачити.

– Ой, Стьопко, це ти?! Зроду б не впізнав! Тридцять років пройшло, чого ж ти, якщо міг, не з'являвся?

– Тож, мабуть, не міг. Та й не Степан я тепер – Іванов Іван Іванович я вже тридцять років.

– Ну як ти тоді... розказуй. Ми з покійною все життя згадували тебе і молились за тебе. Як ти тоді?...

– Нормально. Двадцять вісім поранень мав, дві штикові в рукопашному. Відступав до Сталінграда і Берлін брав... Вісім бойових орденів, медалі... А ти, Ванич, про моїх, випадково, ніколи, нічого?..

– Ні, друже, ото все, що тоді.

– Я після війни пробував шукати, допомагали фронтові друзі, все марно, мабуть, вона зробила так, як я, – змінила прізвище...

Вечірній вітер розгойдував дерева і тіні під ними, наче сама журба хитала головою.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

ЄВГЕНКА ЧУГУЙ *– молода поетка, прозаїк, член літературного об'єднання імені О. Донченка (м. Лубни, з 2005 р.) та літературного об'єднання «Перехрестя» (м. Київ).*

Народилася 27 грудня 1989 р. у Лубнах Полтавської області. 2012 р. із відзнакою закінчила Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (Інститут соціології, психології та управління, спеціальність – психологія).

Публікувалася в газетах «Вісник», «Лубенщина», «Ліра» та ін., у колективних виданнях «Собори душ» (Полтава, 2008), «Дивовижність» (Київ, 2009), «Протуберанці слова» (Київ, 2010), «Щоденник» (Київ, 2010), «ПРОдайте їсти» (Київ, 2012), «Щоденник: Re: take» (Київ, 2012). 2009 р. випустила самвидавну авторську книжку «Спеції» – як номер студентської газети «Глобус» НПУ імені М.П. Драгоманова.

Переможець обласного літературного конкурсу «Собори душ своїх бережіть» (Полтава, 2007), лауреат міжнародного літературного фестивалю «Антракат» у номінації «Поетичний потенціал» (Херсон, 2009). Нагороджена дипломом ІІ ступеня за кращу публікацію віршів у газеті «Педагогічні кадри» (Київ, 2009), відзнакою сайту «Інша література» в номінації «Відкриття року» (Київ, 2010).

Учасниця літературно-мистецького проекту «Щоденник» (Київ, 2011), а також фестивалів «СУП», «Сліва-фест». Потрапила в десятку відмічених поетів журі премії імені Олеся Гончара.

* * *

Можна, я буду палити і читати
казки напам'ять.
Якщо ще ніхто не помітив, у цієї зрілої
дами
криза.
Вона – з натовпу відьма,
тінь оргій старечих.
За дверима не видно, про що
розмовляють речі
В її комірчині.
Яким чином?
– Причина –
Тіні,
Лише половина тіні,
Зачеплена за шпильку.

* * *

Бите скло замінить газету.
Там усе набагато простіше:
Ненароком сліпець напише,
Поводир прочитає: «Де ти?»
Може, прийде і , мабуть, стиха
Прошепоче, як дихає вечір,
Бо давно уже мріє про втечу.
Але то зажорстока втіха.
Дощ пришпилить останніх щасливих
До асфальту і мокрих ніг.
Поводир врешті скаже: «Ні...»,
Але скаже лише у зливу,
Щоб сліпець не почув...

* * *

Так хочеться, щоб далі сніг тривав
Крізь жалюзі прорізаного сонця
І обрію сполохана крива
Здавалася плечима охоронця.
Мій змій повітряний бурюкнеться на сніг,
Мов одинока квітка. Недолуго.
Земля викочується бочкою з-під ніг.
Земля викочується з-під обіймів друга.

* * *

Стікс прихований тілом твоїм,
Лллється крізь погляд владний.
І я ладна підбирати стиглі плоди
Слів твоїх, мов макові зерна
У лоні ночей фіалкових.
Мружиш очі церковно-важкі.
Повіки впускаючи, – затуляєш мені світ,
наче ширмою.
Розгортаєш пелюшки ніжності...
Всотуєш дух материнський...
Навпомацки душу роздягнену – мов
гачком – словом підхоплюєш...

* * *

коли відквітнуть феєрверки
залишаться павуки-попелюшки,
які заберуть із собою
полиск широких очей,
кульки, наповнені мріями,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

худнутимуть потроху…
свята надзвичайно схожі
у власних смертях.

* * *

зодягни мене у дотики
замовляй вустами ґудзики
тіні стануть нашими стінами
ну а стіни нашими ковдрами
і мій голос буде надірвано
і осиплються двері від дотиків
на підлозі лишаючись мушлями

* * *

Збережи-но себе і нікому віри не ймі.
…Пожиратели духу під ногами, мов пси,
скавучали…
Ти давно вже не тут, тебе часто тілам
позичали,
Щоб ті також кричали під корінням
церковним: «І ми!..»

* * *

дорогою додому
діється диво
вразливо
відомо
кому і навіщо
віщі
вірші
наші
нащо
пропащі
ті
що не осліпли
випивши із криниці
у нашому віці
іще притаманна
душі голизна
але новизна
лише зрідка…

* * *

А натовп був трохи дикий…
Йому так хотілось вірити,
Що вистачить і на ліки…
Лірики…

* * *

Спи, мій хлопчику.
На долоньку сонце спати вкладеться.
Коли очі заплющуєш і згортаються
розтини Світу,
Ти стаєш моїм сином…
Я тебе не носила під серцем,
Бо під серцем ти був у літа.
Але часом ти виростаєш і старіють наші
розмови.
Ти стаєш моїм татком.
Ні, мабуть, старезним дідом, яких
Не бояться, а шукають казки у вусах.
Я умощуюся спатки
Під твою величезну долоню
І від цього тепла, мов зерня, паростками
зірвуся.

* * *

Кожному дню своя намистина,
Слову – рахунок, дотику – дотик.
Сіно почне розквітати на стінах,
Тихо загине нікчемний невротик.
Вийди чи вилізь, прорвися з утроби,
Геть абортуй нікчемність дволику.
Слово придушене створює тромби
І укорочує віку.

* * *

Я живу собі в шлунку червоного краба,
І розбиті гірлянди тут небом зовуться,
І єдина надія, що до міста-незграби,
Порятунку заради, вісім хвиль
увірвуться.
А моя голова і вразливості п’яти
Мене тягнуть в забуту трипільську
Долину,
Де вдається печатки печалі зірвати
Із моїх середин віднайти середину.

* * *

Мадонну в матрьошці не видно,
Бо матове, мабуть, мертве.
Якщо долонями довго терти
щоки,
Може, скресне лід на личку у лялі
графічної.
А подекуди темінь ковзка,
Мікімауси на футболочці…
А в очах наче скельце – голочки
Порожнечі нового зразка.

* * *

Ти стоїш на порозі,
Під пташине прощання скиглиш,
Опускаєшся вгору,
Підіймаєшся вниз.
В тебе знову печаль,
якій до горлянки
не встигли
позавчора притиснути ніж…

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

* * *

Шпилі твого міста,
Розгойдані вежі й таверни.
Всі грають в однакові ігри
Порожніми рамами.
Ти можеш читати молитви і,
Може, Усесвіт поверне
Тобі твою душу
Об роки розбитими грамами.
Ти мариш життям, а воно,
Відповідно, – тобою
Розгойдує віхолу в грудні
З колючих імен.
Напрочуд незвично:
Я дихаю кольором бою
І плачу сльозами,
Які роз'їдають цемент.
Ти можеш не вірити,
Тільки хрестити подвір'я
Собою таким, яким був
На підпірках буття.
Старечість моя залишає сліди
У міжгір'ях,
Сліди чистоти до моменту появи Взуття.

* * *

коли спустошуються запаси любові
винні льохи радості дзеленчать пустими
скляними боками
зрошувальна система щирості така ж
занедбана
як зрошування полів у Бориславському районі
про що невтомно бормоче атавістично-
ностальгічне радіо.
Хочеться кричати ультразвуком,
щоб шибки лопались,
лускались,
лущились,
стаючи жертвами метеоритів зі всохлими
родовищами любові.

* * *

Музика б'ється в моєму тілі.
Мало їй, мало місця у венах.
Дощ із екватора в серце поцілив,
Забарабанив шалено.
Це звучання твоє, одначе
Не задирайся, друже.
Музика в тілі моєму плаче:
Швидше, швидше одужуй...

ОЛЕКСАНДР ЯРМАК *– учень 11 класу Полтавської спеціалізованої школи-інтернату № 2 імені Н. К. Крупської, автор прозових і поетичних творів українською та російською мовами. Народився 1995 р. у Полтаві. 2013 р. здобув 3-тє місце в обласному конкурсі-захисті науково-дослідницьких робіт Малої академії наук України в секції «Літературна творчість».*

Про себе молодий митець говорить так: «Час і свідомість навчили мене будувати кораблі, й зараз я у самостійному плаванні. Я вже пишу доволі давно, але саме поезію, мабуть, почав творити відносно нещодавно. Я намагаюсь бути максимально чесним із собою, адже проникаю в найпотаємніші глибини свого мозку та душі й звідти дістаю ідеї, що закладаю в папір, наче у флешку... Поки що моя особистість формується, я знаходжусь у творчому пошуку. З часом до мене приходить розуміння того, що кількість пережитого перетворилася на якість – життєвий досвід. Я не уявляю свого життя без літературної творчості! І дуже сподіваюсь, що моє майбутнє буде міцною ниткою пов' язане саме з літературою! »

БОРОТЬБА ЗА ЖИТТЯ!

З-під товщі бетонного Алькатрасу,
Зірвавши пута, вижившись після тортур,
Пробився пагін крізь звичайну київську трасу,
Щоб тягнути руки в небесну лазур!

Репресії з боку металевих потвор,
Страх перед тим, що ти станеш попелом,
Духовний та матеріальний голодомор
І нещадні дощі, котрі небо лило зопалу!

Та невпинно й хоробро боровся він за життя
У жорстокому, несправедливому світі...
Можливо, потрібно було списати цей пагін
у небуття –
Та він вирішив жити!

Нехай далі чекають буревії та мряка,
Наступає на п'яти всюдисущий бур'ян...
Кожен дурень відчує різницю
між червою і птахом!

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Ти впадеш на коліна?
Ти будеш боротися сам?!

Розтрощити кайдани суспільства –
тяжка і невдячна справа.
І розкрити у темряві очі теж.
Та якщо ти вартий назватись Людиною, –
ти не маєш права
Занедбати до істини стежку!

СКУШТУЙ ЖИТТЯ НА СМАК!

Час біжить марафон наввипередки із життям –
Плитка шоколаду вже тане в твоїй кишені!
Час все одно переможе і віднесе в небуття
Твою особистість, затиснуту жадібно в жмені!

Але допоки триває забіг шалений –
Ти можеш дістати з кишені
Отой солодкий шматочок
Чорного шоколаду, підтанулого...

Він твій сповна!
Насолодись!
Нехай мозок нестямиться!
Від задоволення
Нехай час побуде хоч трохи
у поневоленні!

Бо володарка життя – твоя свідомість.
І затримати хвилини – це пусте.
Не проґав своє життя – натомість
До своєї плитки ти отримаєш лате!

ПОЛЕ ЗОРУ

Під ногами багно, а над головою небо.
Засліплений ілюзією і брехнею
Навряд чи зуміє побачити істину,
Адже душевний радар закинуто і пригнічено!

30 градусів – весь радіус дії:
Поверховість, страх, безнадія...
Обмеженість свідомості пише в рядочку end –
Корабель розбитий перед входом у бухту
вщент!

Відбудувати? Ти впевнений, що це можливо?
Поле зору розширити – бачити...
Під ногами багно, а над головою злива!
180º? Хм, думаю, це можна пробачити!

Мінливість, відбудова, «ні» поневоленню!
Свідомість розбила на друзки клітку. Злетіла...
В душі дефрагментація, форматування.
Оновлення
Внутрішнього світу і тіла!

360 градусів – радіус поля зору:
Під ногами багно, а над головою – небо,
Збоку – друзі та вороги, минуле прозоре,
А попереду – жити потреба!

МІЙ ШЛЯХ

У широких ланах, омитих росами, я шукаю
стежку.
Густий туман затуляє очі долонями.
Але промінь ранкового сонця тицяє обережно
На роздоріжжя. Кров згущається біля
скроней...

Глибокий подих допомагає зібратись з
думками.
Навіщо ж розбіглися ви в моїй голові?
Амбіції щезли, а досвід приходить з роками.
Я не хочу обрати шлях, що веде до труни!

Час біжить! І туман стає лише маревом –
Незначним міражем у пустелі свідомості.
Серед барханів у мозку запалає зарево,
Що віднесе мене з невідомості.

Я вже знаю, куди мені прямувати.
Слід малий на пісках став-бо значно більшим!
Моє серце знову починає палати.
І я чую заклик: «Борися!»... Тиша...

МОЯ ВАВИЛОНСЬКА ВЕЖА

Я ішов до Раю небесними східцями.
Крок... Руки сплелись – сонця й мої.
Йду повільно... Від землі відриваюся птицею,
Здіймаюсь над горизонтом ранкової мли...

Цілую небо. Ціную життя. Хвилююся... Рух...
Хмари тримаю в долонях вологі.
Відімкнувся мозок, а серце рушає на звук
У далеку небесну дорогу.

Я дійшов! Простягаю руки до брами –
На меті – дійти до кінця!
Зупинився. Побачив тебе під ногами
І стрибнув у безодню – геть від Раю творця.

Великий вибух! Ворушитись не можу. Каліка!
Під атмосферним тиском відірвало крила.
Кістки збираю з пороху. Натовп на вухо базіка:
«Ха, дурний, проміняв шило на мило!»

Я тремчу! Намагаюсь звестися на ноги.
Суглоби розтрощені – зовсім не дієздатні!
Не злечу – рани спини загоїлись трохи –
Моє тіло мені непідвладне...

Відмовляюсь від Раю на користь путів землі!
Підійшов, простягнув гарячу долоню.
Я тримаю її, дивлячись в очі твої,
Краще буду в твоєму полоні...

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Сходи зруйновані вщент –
моя Вавилонська вежа.
Та дорога Туди не потрібна мені.
Я піду з тобою у світ обережно –
Ми з тобою до Раю дійдемо самі!

ПІД МОСТОМ ЖИТТЯ…

Сиджу під мостом життя над рікою вічності –
Якість ідей виростає із кількості!
Куйовджу волосся трави на березі.
Роси вмивають очі – живий!
В душі покладаю дорогу до мрій.
Вибір: панацея чи трунок із вересу…

Серце зітхає. Подих тяжкий.
Неврівноважений.
Погляд блукає у пошуках білих хмар…
Я закипаю – із попелу виник жар –
Пір'я крил спалено та обтяжено…
Кров пульсує. Кричу беззвучно! Марно?
Чи сприймаю цей світ я занадто буквально?

Я живий! Я ковтаю повітря з жадобою!
Поки дихаю – сподіваюсь…
Над безглуздо втраченим часом каюсь.
Відображення річки стало моєю подобою!

Я шукаю себе – по світу збираю шматочки:
В атмосфері, у людях, у Пеклі, в Раю!
Та забув, ба дурний, лиш єдиний куточок –
Я забув про душу свою!
Щоб самого себе віднайти…

Хіба хтось сказав тобі, що буде легко на ділі
Суперечити власному «я» без кінця?
Зламати всі двісті кісток у тілі.
Садівник ти, напевно, невмілий,
Раз зростити не зміг пагінця?!

Вітер дме – і над нами згустками хмари:
І додолу зігнулась трава.
Від тяжкого в свідомість удару
В голові відбулося затьмарення…
Не зігнусь! Бо душа ще жива!

Спорожніла площа… Сам з собою погомони!
Краплі чесності падають на підлогу.
Чи ти знайдеш у надрах душі дорогу,
Щоб самого себе знайти!?

СПРАВЖНІЙ

Тамую подих…Прислухаюсь до життя…
Воно шепоче щось мені на вухо…
Поза межею мозкового сприйняття
Ідею світу моє серце слухає!

Блукаю в тиші по глухих кутах…
Моя в'язниця – то лише уява!
У світі ілюзійному панує страх,
Та справді на життя не має права!

Перед безоднею стою і шаленію –
Я вірю голосу, а не слабкому зору!
Я – справжній! Закликаю діяти!
За крок чекають сходи вгору…

ЖАГА ЖИТТЯ…

Шляхи вітрів перетинаються завжди –
Вони ведуть у напрямку свободи!
Я був пір'їною і їх прохав: «Заждіть!»,
Бо ще не здатен розум до польоту…

Вітри вщухали і народжувались знов…
Усі світи побачив оку милі…
Це бунтувала їх козацька кров!
Я зрозумів, у чім свободи сила!

Йшов час – і прокидалася свідомість.
Та сон солодкий дійсності смачніший…
Мене лякала і манила невідомість –
Хотілося сягнути неба вище!

Я у руках веселки чарівної!
За край небес дивились очі з жахом.
Жага життя – моя могутня зброя,
Злетів я не пір'їною, а птахом!

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Леся Лисенко

ПУБЛІЦИСТИКА ЄВГЕНА СВЕРСТЮКА: ПОШУК «ІСТИНИ» У СТВЕРДЖЕННІ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ

Євгена Сверстюка сьогодні називають патріархом української публіцистики. Ключовими в його доробку виступають роздуми про долю і місце нації та її культури в координатах світового хронотопу. Філософсько-релігійна та морально-етична домінанти проблематики творчості митця мають глибинний етнічний ґрунт, у якому коріняться закони макрокосмічного світотворення. Сконцентрованою ідеєю, крізь призму котрої формується телеологія публіцистичного дискурсу Євгена Сверстюка й загалом модус його світопізнання, є *істина*. Значущість авторського гострого слова, довіра й заглиблення реципієнта в підтекст письменницької тканини зумовлюють народження нових смислів давно відомих понять, метафоризацію традиційних значень. Таким чином, концепт *істина* на сторінках творів публіциста-дисидента збагачується новими семантичними модифікаціями, які спонукають до пошуків сьогочасних інтерпретацій попередніх сутностей. Ця номінація займає виняткове місце в парадигмі «національного» мислення українця, в системі його ментальних оцінок. Й. Лось визначає публіцистику як словесну сферу моделювання свідомості, «вияв незгасної активності, динамізму людського духу, політичне й морально-філософське освоєння історії та актуальної суспільної практики, всеохопний засіб формування особистості, площину вияву інтересів та вартостей людей, соціальних груп і націй, втілення їх культурної ідентичності» [4, с. 24]. У таких координатах творчої діяльності Євгена Сверстюка постійне акцентування монолітності поняття *істина*, а відповідно й розширення його значеннєвого поля або заглиблення в прадавню сутність викристалізовує новий модус формування громадянського суспільства на засадах християнської ідеології в координатах «національно офарбленої» ноосфери.

Концепт *істина* має особливу фундаментальну значеннєвість, оскільки побутує в різних сферах наукового універсуму, зокрема цією лексемою послуговуються у філософії, культурології, теології, праві, логіці. Вихідним положенням є трактування *істини* як достовірного знання, що правильно відображає реальну дійсність у свідомості людей. Її ґрунтовними характеристиками є діалектична взаємодія абсолютності й відносності, об'єктивності та суб'єктивно-практичної бази. Порушення цієї атрибутивної єдності, спроба надання пріоритету одній з ознак веде до заперечення *істини*, її нівеляції, перетворення на протилежність-заблудження (оману). Але перевагу в системі ознак істини має її «процесуальність», розвиток, що спростовує твердження «істина як результат»: «Істина – універсалія культури суб'єкт-об'єктного ряду, змістом якої є оцінювальна характеристика знання в контексті його співвідношення з предметною сферою, з одного боку, і зі сферою процесуального мислення – з другого» [5, с. 278].

На когнітивній карті світу концепт *істина* посідає одне з чільних місць, є важливою одиницею універсуму, оскільки існує в різних площинах інформаційного простору, зокрема в культурному дискурсі як лінгвокультурна універсалія, міфологема, ідеологема. Він належить до таких ціннісно навантажених значеннєвих утворень, які становлять концептуальну модель національної картини світу.

Складний поступальний шлях філософської науки в напрямку пошуків достовірної атрибутивності феномена *істина* зумовив активний процес смислових модифікацій цього концепту, що побутує в різних сферах лінгвальної соціоекзистенції. Так, первинне значеннєве поле істини («1) Те, що відповідає дійсності. 2) Моральний ідеал, справедливість. 3) Достовірне знання, що правильно відображає реаль-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

ну дійсність у свідомості людей. 4) Положення, твердження, судження, перевірене практикою, досвідом. 5) У мовах програмування – одне з двох значень, які можуть приймати логічні змінні» [3, с. 246]) розширюється новими емоційно офарбленими метафоричними образами (Бог, відповідь перед Богом, висота, відвертість, чистота, гіркота, біль, глибина, недоступність, душа), що закріплюються в мовній культурі соціуму.

Національно-індивідуалістична «антикризова концепція» Євгена Сверстюка включає ряд положень, наскрізним чинником яких є пошук та утвердження справжності загальнолюдських цінностей, моральних орієнтирів національної свідомості – *істини*, яка в доробку митця має глибоку семантичну консистенцію. У всіх його працях ця номінація є незаперечною ідейною домінантою, не заважаючи на відмінність проблематики (літературно-критична, політична, релігійна тощо), на мотивний діапазон його публіцистичного дискурсу.

Однією з найхарактерніших «ознак» творчості Євгена Сверстюка є повсякчасне акцентування феномена *Дух* як своєрідної екзистенції, що наділяє індивіда непереможним прагненням подолати недосконалість об'єктивної реальності шляхом самозаглиблення, пізнання основ своєї сутності, звернення до коріння свого національного мікрокосму. Витоки ідентифікації «всетворящого і всезапліднюючого» *Духа* знаходимо у філософії М. Бердяєва (праця «Дух и реальность. Основы богочеловеческой духовности»). Мислитель характеризує *дух* як критерій і закономірність реалізації людської сутності. Бердяєв наділяє цей феномен «матеріальною екзистенцією», визначаючи його чинниками розум і свободу [5]. Дуальний концептуальний зв'язок *«Дух–Істина»* репрезентує новий метафоричний смисл досліджуваного поняття, а саме *«трансцендентність»*. У цій семантиці істина як домінуюча ідеологема творчості Є. Сверстюка покликана відновити рівновагу земного й «потойбічного» буття шляхом утвердження загальнолюдських цінностей Добра і Краси. Ці дві категорії (Добро і Краса) з'ясовуються як єдиноможливі модуси осягнення *Істини*, а відповідно і канонізації провідних законів християнської моралі, яка є визначальною в ідейно-художній та світоглядній системах митця-дисидента: «Збентежена душа шукає... «Духа Істини, що Його світ прийняти не може, бо не бачить Його та не знає Його» (Йоан, XIV, 1). Тарас Шевченко поставив ці слова епіграфом до своєї комедії «Сон». Їх можна поставити епіграфом до людської трагікомедії. А все ж таки на тлі ночі спалахують блискавки радісної зустрічі людей з Духом Істини. Хоч би як трагічно не складалась доля тих обранців Духа – вони в собі несуть сенс життя і його надію» [6, с. 154].

Істина є фундаментальним поняттям для всіх сфер знань, але Євген Сверстюк бере за основу своєї «концептуально значеннєвої» лінгвальної творчості біблійний архетип, що зумовлюється авторською світоглядною позицією. Таким чином, у цьому понятті концентруються закони, які правлять природним середовищем, і норми, котрі регулюють поведінку людини. *Істина* і *Бог* стають центральними смисловими відношеннями в публіцистичному дискурсі митця-дисидента. У такому когнітивному контексті визначаються дві пріоритетні семантичні площини: перша – нівелювання межі та відповідна взаємозаміна понять (*істина–Абсолют*); друга – культивування *істини* як шляху до пізнання Бога: «Великі християнські цінності – Істина, Добро, Краса – були вистраждані й осягнені на висхідному шляху служіння Богові, у любові до Бога і напруженому відчутті Страху Божого. В основі їх лежить той безкорисливий ідеалізм, який стає потребою високої душі, спрямованої до Бога... Краса є шлях і Добро є шлях до Істини, до Бога» [6, с. 151].

В основі християнського вірування – доктрина про цілісність світу, яка заперечує егоїстичні поривання «без-Духого» актанта сучасного суспільствотворення до миттєвих реалізацій корисливих «псевдоістин»: «Наша християнська доктрина страшенно втратила свою привабливість, головно тому, що люди перестали її розуміти. Так один з найважливіших видів інстинктової діяльності нашої свідомості втратив мету. Оскільки ці погляди стосуються світу як єдиного цілого, вони формують і цілісність особи... Люди більше не відчувають своєї закоріненості в минулому, сенс їхнього життя залишається нерозкритим, тому що раціональні, біологічні цілі неспроможні виразити ірраціональну цілісність людського існування. Життя втрачає сенс» [6, с. 156]. Шлях до укорінення ідеалів християнської цивілізації лежить лише через людську глибоку віру, «діяльність» Слова, почуття духовної спорідненості, єдності і солідарності. Усе це, за Є. Сверстюком, конструює парадигму утвердження *«вічних істин»*, заснованих на екзистенційно-релігійних канонах: «Важко уявити собі сенс об'єднання на ґрунті бідності чи клясової незалежності. Люди різних країн можуть об'єднуватися задля вселюдських ідеалів, що живлять добрі зерна. Об'єднують абсолюти – високі, вічні, недосяжні, як зорі. А об'єднує слово Христа, якщо досить високо піднятися до нього. І тут безліч прикладів, коли високий ідеалізм братає людей – через океани, кордони, соціяльні бар'єри. Бо всі ці бар'єри, як і тлінні скарби землі, – блякнуть у світлі

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

ідеалів Істини, Любови, Добра, Краси» [6, с. 141]. У концептуальній основі Сверстюкової *істини* – модус кристалізації справжності людської екзистенції, єдиної в її індивідуалістичній різнорідності. Ця культурогема має космополітичний зміст з акцентуацією на етнічній диференціації, яка ґрунтується на «вірувальних» базисах національної окремішності.

Істина – це *закон* становлення людини (особи), яка є центроорганізувальною силою світотворення. Відповідно деформація або нівелювання цього «канону» веде до руйнування усталених форм розвитку суспільства: «Брехня культивувалась, поглиблювалась, узвичаювалась, леґалізувалась. Особа ставала безсилою перед слизькою зміною істини, що заповзала в усі щілини. Істина в усі віки була чимось найвищим... Брехня – завжди сповзання, і нижньої межі нема над безоднею... Брехня переросла в байдужість, байдужість – у бездушність» [6, с. 150]. Тут *брехня* виступає не стільки запереченням *істини*, її антонімічною номінацією, а скоріше як замінник *істини*, її ідеологічна модифікація, хоч ці ідеогеми співіснують в координатах одного соціохронотопу, а їхня функціональність каталізується історичними, політичними, особистісно-психологічними чинниками.

Особливим смисловим навантаженням характеризується в публіцистичному дискурсі Сверстюка біном *«людина–істина»*. У цій корелятивній парі перший складник визначає об'єктивацію останнього: «Особа – це вицвіт історії. Немає в культурі вищої мети, як вироблення особи. Немає більшої місії державних установ, як забезпечити появу особи. Особа несе в собі дух – відбиток Духа. В реальному житті особа різною мірою світить. Німб – це далеко не абстрактний символ <...>. Відступившись від Бога і від Істини, кожен морально уражений чоловік, проте, хоче, щоб їх зберегли особисто для нього, щоб з ним були по-божому, по совісті, чесно» [6, с. 104]. Істина таким чином здобуває особливу індивідуалістичну значеннєву окрасу, яка коріниться глибоко в підсвідомості індивіда, стає «первнем» генетичної пам'яті. Кожен у глибині історії своєї нації, у її звичаєвій парадигмі, вірувальній догматиці знаходить стрижень, кістяк становлення себе як Людини, шлях до єднання з Абсолютом, чинник витворення космополітичного «альянсу» з іншими індивідами, бо тоді, «коли чоловік тихо говорив до Бога, за вчорашні цінності – вважалося неправильним (обстоює «неправильну ідею»). Замість виробленого тисячолітньою культурою, вистражданого чуття істини, з'явилося емоційне, таке собі масове клясове чуття» [6, с.108].

У координатах суспільства кристалізується субкультура, яка повинна актуалізувати нагальність вирішення іманентно національних та вселюдських проблем. У цьому контексті *істина* здобуває значення *елітарності*: «Істина завжди прихована. Вона дорого дається. Люди бояться її. Вона невигідна. І невідомо, що з нею робити» [6, с. 230]. Є. Сверстюк наголошує на необхідності негайної реорганізації «інтелігентних сил» українського суспільства, оскільки лише за умови повернення до християнських традицій, їх активної діяльної позиції ургентна домінанта концепту-максимуму *істина* буде реалізована і спрямована на утвердження моральності інтелекту, здорового глузду, утилізації етнічної індиферентності: «Потреба в живій Істині ще не визріла, і звичка не додумувати до кінця ще залишилася <...>. А в многоглаголанії – нема істини <...>. Інтелігенція забула свою головну дорогу – дорогу шукання істини свого часу. Істини свого народу, своєї традиції, самопізнання і самоствердження на висхідній дорозі, що веде на гору – чи Синай, чи Ґолґоту, чи Сізіфову гору» [6, с. 105].

У контексті ситуативних концептуальних відношень між поняттями *істина* та *інтелігенція* в російській філософській традиції з'являється смислове протиставлення *«істина–правда»*. Зокрема, М. Бердяєв наголошує, що смисл такої семантичної антитези визначається зусиллям акцентувати на згубності відриву від дійсності (*правди–істини*) заради ідеалу (*правди–справедливості*), без опори на істину *правда–справедливість* стає утопічною. Саме такого роду нещастя трапилося, на думку М. Бердяєва, з російською інтелігенцією: «Любов до зрівнюваної справедливості, до суспільного добра, до природного блага паралізувала любов до істини, майже знищила інтерес до істини» [2, с. 30].

У тексті Є. Сверстюка біном *«правда–істина»* має дві змістові позиції. По-перше, як правило, митець намагається уніфікувати ці дві номінації, тобто вони стають взаємозамінні: «У відповідь Заходові на його дотримання традиційного обов'язку й закону ми маємо виконати свій обов'язок: повернутися лицем до правди. Нині правда потрібна всім: попереду прірва. Нині людина ввійшла в смугу великих випробувань свободою – посеред розмитих принципів. Щораз важче дається людині гідність і справжність. Одна річ знати правду, інша річ – жити правдою. Цей подвиг повернення до правди можливий тільки на хвилі повернення до Бога. Без Бога – правда, честь і сама особа не потрібні» [6, с. 147].

По-друге, на відміну від семантичного «підсвідомого», «особистісно іманентного», «метафізичного» змісту *істини*, правда має «матеріальний», «речовинний», «життєвий» сенс:

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

«Правду повинні говорити всі, не лише гнані за правду – це обов'язок кожної людини. Чорнити – це бруднити біле, а нинішній процес є споконвічно відомим в історії запізнілим викриттям злочинів <...>. Правда доконечна й корисна, навіть якщо вона вимагає зберегти лише один відсоток і спалити 99 відсотків брехливих книг. Пам'ятайте, що на насіння зберігаємо основи, згідні з Законом Божим і законами людськими» [6, с. 106].

Нівелювання моральних позицій, ідеалізація принципів-бутафорій, заперечення своїх витоків, утвердження мірил псевдосвободи – усе це спричиняє до кодування в понятті *істина* в публіцистиці Сверстюка номінації *ідея* (висока, справжня, націоналістично офарблена). Саме усвідомлення її як власної мети веде до внутрішньої свободи, особистісної культури, плекання джерел народного коріння: «Ми вистраждали негативну істину нашого часу – те, що йшли дорогою в нікуди; те, що була дорога нігілізму, оздоблена бомбастикою гігантоманії; те, що переступ через людину веде в зону смерти <...>. Той, хто відвернувся від загальнолюдських і національних цінностей, нині може декларувати визнання їхньої пріоритетности <...>. Але ми маємо своїх мучеників, які вмерли за них, утвердивши життям дорогу вірності й офірності. І то, власне, є наша національна причетність до істини нашого часу – її треба осмислити як свою долю» [6, с. 206].

«Національна ідея» декларується публіцистом як безнастанне культивування кожним громадянином національної честі, гідності, звернення до витоків генетичної та історичної пам'яті, толерантності, християнської моралі, загальнолюдських цінностей, постійний інтелектуальний розвиток індивіда – усе це за умови особистісного вартісного усвідомлення буде спрямоване на утвердження оплоту *істини*, її значущості для розвитку громадянського суспільства.

У контексті «української ідеї» митець вносить в поняття *істина* значення абстракції *любов*: «Повертаючись лицем до Бога, людина повинна плекати в серці любов. «А ще хто рече, яко люблю Бога, а брата свого ненавидить, лож есть», – любив нагадувати Шевченко» [6, с. 725].

Традиційне для українського культурного середовища вірування в «силу» *Слова* спонукає публіциста до виокремлення ще одного семантичного радіусу в когнітивному ядрі номінації *істина* («Слово має тяжіти до істини»). Девальвація значущості *слова* в сучасному українському соціокультурному просторі призводить до знецінення попередніх здобутків вищої інтелектуальної субкультури нації та довготривалого збереження прадавніх традицій і духової пам'яті народною «селянською» аристократією. «Красне письменство» в нашому етнічному середовищі – прокламація сутності людського буття. Відповідно, *Слово* та *Істина* як модуси творення екзистенційної «справжності» в контексті дискурсу Євгена Сверстюка подеколи стають взаємозамінними поняттями.

Прагнення узвичаїти християнську мораль, актуалізувати космополітичну єдність індивідів, повернути українця до витоків національної унікальності спонукає митця-дисидента Євгена Сверстюка до розширення семантичного поля, а значить й ідеологічну функціональність феномена *Істина*. Цей концепт в публіцистичному дискурсі автора здобуває глибоку трансцендентну значеннєву форму, яка у свою чергу покликана відновити рівновагу істинних моральних і раціональних сил для формування майбутнього «ноосферного» національного культурного середовища.

Істина в контексті гострої публіцистики Євгена Сверстюка – це концепт-максимум, у якому сублімувалися стрижневі ідейні засади творчої і громадської діяльності митця. Розглядувана номінація є ідеологічним ядром, де радіально відмежовуються визначальні світоглядні поняття як для автора, так і для реципієнтів: Бог, Абсолют, Дух, Слово, Ідея, Любов, Розум, Правда. *Істина* визначається національними пріоритетами, що зумовлює її актуальність в конкретному історичному та соціокультурному етнічно офарбленому хронотопі.

Література

1. Бердяев Н. М. Дух и реальность / Н. М. Бердяев. — Х. : АСТ–Фолио, 2003. – 679 с.
2. Бердяев Н. А. Философская истина и интеллигентская правда / Н. А. Бердяев // Вехи : сб. статей о русской интеллигенции. – М. : Молодая гвардия, 1991. – 462 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [авт.-ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2004. – 1425 [1] с.
4. Лось Й. Журналістика перед новим викликом / Йосип Лось // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. – 2004. – Вип. 25. – С. 18–44.
5. Новейший философский словарь / [ред.-сост. А. А. Грицанов]. – Мн. : Изд. В. М. Скакун, 1998. – 896 с.
6. Сверстюк Є. На святі надій : вибране / Є. Сверстюк ; упоряд.: Андрієвська В., Лиша Р. ; ред. Рибалко О. – К. : Наша віра, 1999. – 781 с.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Валентина Іршенко

З ЛЮБОВ'Ю ДО УКРАЇНИ

«Історія людства, всіх країн і народів свідчить про те, що міцність держави, кожної нації і навіть саме її існування ґрунтується на патріотизмі, на духовності, на любові до своєї історії та культури» (Олесь Гончар). Україна є молодою незалежною суверенною державою з багатовіковою історією. Найвизначніші пам'ятки нашої держави були включені до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Україна може претендувати на розширення цього списку.

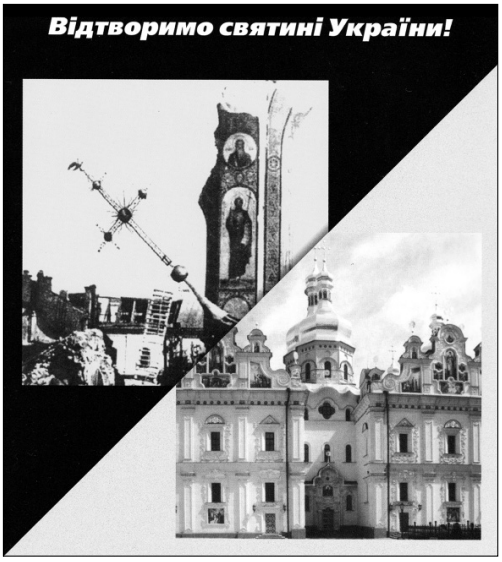

Та історія не була милосердною до України та її пам'яток. Багато унікальних витворів рук нашого талановитого народу, шедеврів архітектури та пов'язаних із ними творів мистецтва і культури нищилися або грабувалися під час ворожих навал, соціальних катаклізмів, антирелігійної боротьби, воєн. Цим самим руйнувалася і обкрадалася історична пам'ять народу, його духовність і культура. Набіги ворогів оберталися лихом для історико-культурних пам'яток. Пригадаймо лише, як орди хана Батия зруйнували перший кам'яний храм Київської Русі Десятинну церкву, збудовану в X ст. І таких прикладів можна навести чимало. Однак найтрагічніші втрати для нашої Вітчизни принесло XX ст. Лише в Києві були знищені такі шедеври українського зодчества, як Свято-Михайловський Золотоверхий монастир, збудований у XII ст., зруйнований 1934 р., Успенський Собор Києво-Печерської Лаври (XI ст.), висаджений у повітря у вересні 1941 р., Церква Успіння Богородиці Пирогощі в Києві (XII ст.), яка згадується в «Слові о полку Ігоревім», знищена 1934 р., Шевченківська святиня Церква Різдва Христового 1814 р., зруйнована в 1950-х рр., у 1934 р. висаджено в повітря Межигірський монастир (XII ст.), де знаходили прихисток літні запорожці, Успенська церква (1686 р.) на Полтавщині зруйнована в 1974 р. – за декілька років до проголошення Незалежності України, дарунок останнього гетьмана України Кирила Розумовського Троїцький собор (1795–1800 рр.) на Київщині зруйнований 1936 р. Цей сумний список можна продовжувати.

Від руйнівного смерчу, воєн, вандалізму сучасних герострат ів постраждали тисячі будівель, чимало з яких ми можемо побачити тільки в довідниках. Але не тільки потрібно дбати про відбудову втрачених шедеврів нашої культури. Найуразливішими до втрат є матеріалізовані пам'ятки, на них найзгубніше впливав час: вони старіють, їх потрібно охороняти, ремонтувати, реставрувати, як кажуть, вдихнути нове життя. Понад десять відсотків пам'яток архітектури, взятих під охорону державою, перебувають в аварійному стані. Слово «реліквія» латинською мовою означає «пам'ять про минуле». У цьому терміні закодований глибокий смисл: людство, створюючи мистецькі шедеври, реліквії, наче застерігало нащадків: «Не руйнуйте, а захистіть рукотворну красу – свої реліквії».

Яку б скруту нині не переживала Україна, ми повинні дбати про майбутнє, адже з руйнуванням пам'яток руйнувалася душа нашого народу, вбивалося в ньому поняття порядності, обов'язку, честі, благородства, любові до своєї культури. Тому відтворення втрачених пам'яток історії та культури стає для держави нагальною, болючою і життєво важливою проблемою. Багато пам'яток історії та культури, які були окрасою України, становили її багатство і славу, було назавжди втрачено. Ми повинні повернути ці неповторні шедеври нашому народу.

Отож, коли на початку 1990-х років Україна здобула омріяну державну незалежність, коли над нею вже не тяжіли негативні ідеологічні догми, поважні українці, громадськість порушували питання про те, щоб відродити нашу духовну спадщину, особливо культові споруди, які знищувалися за тоталітарного режиму. Першим голос на захист наших скарбів підніс видатний державний та громадський діяч, український письменник, Герой України Олесь Терентійович Гончар. Творчість і життя цього майстра слова і великого громадянина – зразок служіння народу України, його

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

культурі, обстоювання і захисту його мови, багатющої духовної і матеріальної культурної спадщини.

Заради духовного відродження України, відновлення історичної пам'яті Олесь Гончар ініціює відбудову Свято-Михайлівського собору – цього шедевру двох епох: XII ст. і розквіту українського бароко XVII–XVIII сс. Він

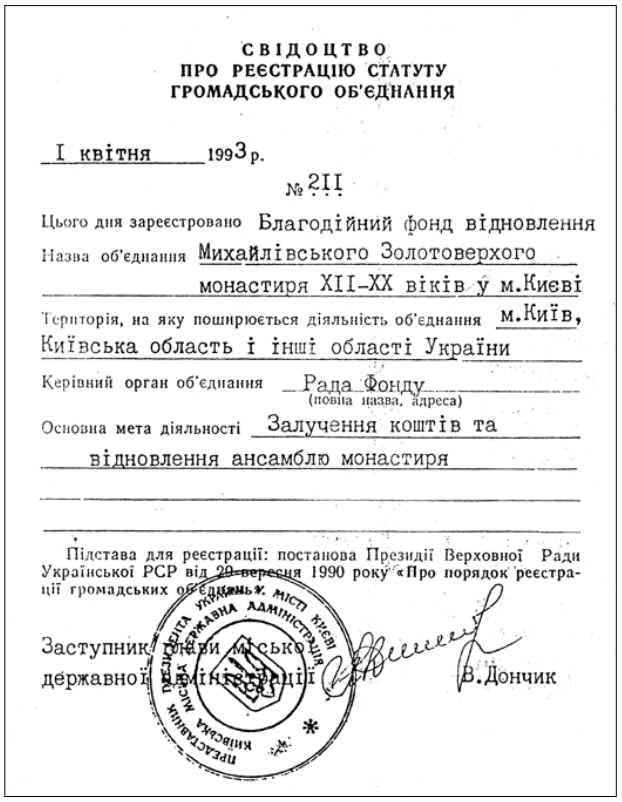

СВІДОЦТВО
ПРО РЕЄСТРАЦІЮ СТАТУТУ
ГРОМАДСЬКОГО ОБ'ЄДНАННЯ

I квітня 1993 р.

№ 211

Цього дня зареєстровано Благодійний фонд відновлення

Назва об'єднання Михайлівського Золотоверхого монастиря XII-XX віків у м.Києві

Територія, на яку поширюється діяльність об'єднання м.Київ, Київська область і інші області України

Керівний орган об'єднання Рада Фонду (повна назва, адреса)

Основна мета діяльності Залучення коштів та відновлення ансамблю монастиря

Підстава для реєстрації: постанова Президії Верховної Ради Української РСР від 29 вересня 1990 року «Про порядок реєстрації громадських об'єднань».

Заступник глави міської державної адміністрації В.Дончик

ПРЕДСТАВНИК ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ У МІСТІ КИЄВІ КИЇВСЬКА МІСЬКА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

започаткував і очолив Благодійний фонд із відтворення Михайлівського Золотоверхого монастиря. У травні 1995 р. Олесь Гончар звернувся (вдруге) до Президента України з листом, у якому наголошувалося, що відтворення літописних соборів – Успенського і Михайлівського Золотоверхого, які були водночас пантеонами найвизначніших діячів України-Русі, має стати справою держави, свідченням будівничої мудрості суверенної нації. Олесь Гончар пропонував залучити до цієї благородної справи весь народ нашої держави і насамперед науковців, фахівців. У своїй уяві митець бачив цей прадавній Золотоверхий на Михайлівській гірці, як бачив і врятований ним від руйнації козацький Свято-Троїцький собор в Новомосковську Дніпропетровської області. Він мріяв знайти ту силу, яка здатна порятувати духовно ослаблену Україну.

Звернення письменника було почуте й реалізоване. Цьому дуже сприяв світлої пам'яті Петро Тимофійович Тронько. Багато років вони вдвох – обидва фронтовики, романтики, патріоти – пліч-о-пліч захищали українську культуру. Упевнені, якби не було записок Олеся Гончара до Глави держави щодо необхідності відтворити втрачені духовні скарби України, то невідомо, чи ця справа взагалі була б розпочата. Президент надав цій ідеї національного значення. 9 грудня 1995 р. вийшов Указ Президента України «Про заходи щодо відтворення видатних пам'яток історії та культури», починаючи з Михайлівського Золотоверхого монастиря та Успенського собору Києво-Печерської лаври. Іншим Указом Президента України 12 червня 1996 р. був створений Всеукраїнський фонд відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини, якому, зважаючи на клопотання громадськості, відомих діячів культури, було присвоєно ім'я Олеся Гончара. Але Олесь Терентійович про це не дізнався. 14 липня 1995 року його не стало. З його відходом за межу на нашій землі поменшало духовного світла, яке

Піднімемо з руїн визначну святиню України — МИХАЙЛІВСЬКИЙ ЗОЛОТОВЕРХИЙ МОНАСТИР!

ЗВЕРНЕННЯ до Всієї України

Дорога українська громадо!

На Дніпрових кручах Києва, біля нашого Володимира лежить у руїнах Михайлівський Золотоверхий монастир — архітектурна мистецька пам'ятка світового значення.

16 січня цього року в приміщенні Трапезної церкви св. Іоана Богослова Михайлівського Золотоверхого монастиря започатковано Благодійний фонд по його відновленню. Засновниками фонду стали Українська православна церква, Міністерство культури України, Державна телерадіомовна компанія, Національна опера України, Українська академія мистецтв, Університет «Києво-Могилянська академія», газети «Голос України» та «Ділова Україна», Державний заслужений академічний народний хор ім. Г. Вірьовки, футбольний клуб «Динамо Київ», Українська всесвітня координаційна рада, центр «Український дім», Спілка архітекторів України, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Український фонд слов'янської писемності та культури, Фонд науково-технічного розвитку Києва.

Михайлівський Золотоверхий монастир містився на північний схід від Софіївського собору, недалеко від краю кручі, що стоїть над Подолом, на найвидніпному узвишші Києва. Головну церкву монастиря св. Архистратига Михаїла збудовано в 1108 — 1113 роках за князя Святополка Другого (Ізяславовича), онука Ярослава Мудрого. Вона була другою за розміром церквою славетного середньовічного міста.

На території Михайлівського Золотоверхого монастиря були поховані київські князі Святополк Ізяславович (1113 р.), його дружина Варвара, Святополк Юрійович (1190 р.), туровський князь Гліб Юрійович (1196 р), митрополити І. Борецький (1631 р.) та І. Копинський (1640 р.).

Стіни монастиря були оздоблені мозаїками та фресками. В роботах по розпису храму приймав участь визначний давньоруський художник Аліпій.

З багатьох старокиївських церков, перебудованих у XYII — XYIII ст.ст. у стилі барокко, Михайлівський храм був найбільш вдалий щодо комбінування початкової давньоруської будівлі з пишними оздобами барокко. Зсередини стіни собору Архистратига Михаїла були цілком давньоруські, тоді як зовнішній вигляд був барокковий, що створювало мальовничий вигляд багатих форм та барвистих прикрас.

Михайлівський ансамбль, розташований на високому березі Дніпра, на протязі багатьох століть був архітектурним вінцем у мальовничому силусті нашого міста, чия краса сяяла всій тогочасній Європі. Михайлівський Золотоверхий монастир був не тільки одним з головних архітектурних комплексів Києва XII ст., але й значною мірою це був витвір національного стилю українського барокко XYII — XYIII ст.ст.

Знищення монастиря з його головною домінуючою спорудою — Михайлівським Золотоверхим собором завдало величезної шкоди всій духовності та культурі України в цілому. То був тяжкий, чорний злочин тоталітаризму.

Відновлення Михайлівського Золотоверхого монастиря, що увібрав у себе риси культур двох великих епох, має за мету відтворити унікальний архітектурно-історичний ансамбль в тому вигляді, який він мав до руйнації 1934 — 1936 років, коли сталінський вандалізм виявив усю свою ненависть до України, до світової культури.

Наша спільна справа, відбудова, створить умови для розвитку суспільної моралі, сприятиме зміцненню злагоди і співробітництва між людьми, незалежно від їх світогляду, створить надійний грунт для всеукраїнського духовного єднання.

Продовжуючи перервану традицію, на території монастиря буде відновлено пантеон славетних діячів Української держави.

Отож поспішаймо, поєднаймо зусилля та віддамо все найдорожче, що у нас є — талант, творчість, свою працю — на відбудову храму.

І явиться всім нам Спаситель зі словами: «Мир вам!»

Від імені Ради Фонду
Олесь Гончар

Благодійний Фонд відновлення Михайлівського Золотоверхого монастиря у м. Києві.

Розрахунковий рахунок Фонду — 700243, МФО 321574 банк «Україна» по Київській області (Київ, вул. Володимирська, 46).

Списки доброчинців оприлюднюватимуться в засобах масової інформації. Надалі списки складуть книги доброчинців, котрі будуть покладені до спеціальної камери олтаря Михайлівського Золотоверхого Собору.

Адреса Фонду: 252001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 6, тел. для довідок: 228-80-95, 229-42-30.

Дирекція Фонду.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

випромінювала ця добра, чиста, зболена долею України душа.

Завданням Всеукраїнського фонду відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини імені Олеся Гончара є сприяння відтворенню втрачених пам'яток, які становлять собою архітектурну та історико-культурну цінність, виконання державних програм із цих питань. Фонд є однією з перших благодійних організацій із відродження перлин нашої культури, він сприяє і допомагає державі, збирає для цього благодійні внески і пожертви в Україні та зарубіжжі, бере участь у фінансуванні заходів із дослідження та відтворення наших святинь. Усі благодійні, спонсорські, меценатські кошти, зібрані Фондом більш як за 15 років свого існування від доброчинців України та зарубіжжя, були спрямовані на відбудову національних святинь України. До складу керівного органу Фонду – Правління – увійшли знані люди: співголови В. Ющенко; Герой України І. Драч; члени Правління вдова Олеся Гончара В. Гончар; Герої України В. Литвин, Д. Гнатюк (колишній член Правління фонду, створеного Олесем Гончаром), Б. Олійник; академіки М. Жулинський, П. Толочко, В. Смолій; Київський міський голова О. Омельченко; онук І. Франка Р. Франко; письменник Р. Лубківський; банкіри С. Аржевітін, В. Лисицький; художник-реставратор І. Дорофієнко та ін. Навічно залишився членом Правління світлої пам'яті В. Гетьман. Очолив Фонд згідно з Указом Президента України академік НАН України, Герой України П. Тронько. І до останнього дня свого земного життя він був головою Правління Фонду. А зараз головою одноголосно обрано послідовника Петра Тимофійовича в справі охорони і пропаганди культурної спадщини Р. Франка.

За участі Фонду визначено масштабну програму відновлювальних робіт на найближчі роки. Постановою Кабінету Міністрів України від 23.04.1999 р. на виконання Указу Президента України затверджено 56 об'єктів-пам'яток X–XIX сс., практично в усіх регіонах України (правда, з невідомих причин ...Постановою Кабінету Міністрів 2007 р. вона втратила чинність). Серед них культові, цивільні та оборонні споруди – собори, церкви, мечеті, каплиці, палаци, садиби, містобудівні ансамблі, фортеці, замки тощо. Зокрема, в Києві передбачалося відтворити Успенський та Михайлівський Золотоверхий собори, Богоявленський собор Братського монастиря, будинок Київського магістрату на Контрактовому майдані. В Севастополі – відбудувати Володимирський собор на мисі Херсонес, у Полтаві та Кременчуці – Успенські собори. Поновлюватимуться старовинні замки в Чигирині на Черкащині, Бережанах на Тернопіллі, Корці на Рівненщині. На острові Хортиця, на місці розташування Кам'янської Січі та в Старих Кодаках, передбачено відтворити пам'ятки, пов'язані з історією запорозького козацтва. Споруди палацово-паркових ансамблів відроджуватимуться в Батурині, Тульчині, Шарівці, у Львові підлягає відновленню синагога «Золота Роза», у Феодосії – мечеть Селіма. Вирішено посприяти відбудові меморіальної каплиці над могилою гетьмана Петра Дорошенка в селі Яропольці Московської області Російської федерації.

Згідно з Розпорядженням Президента України «Про першочергові заходи щодо відбудови комплексу Михайлівського Золото-

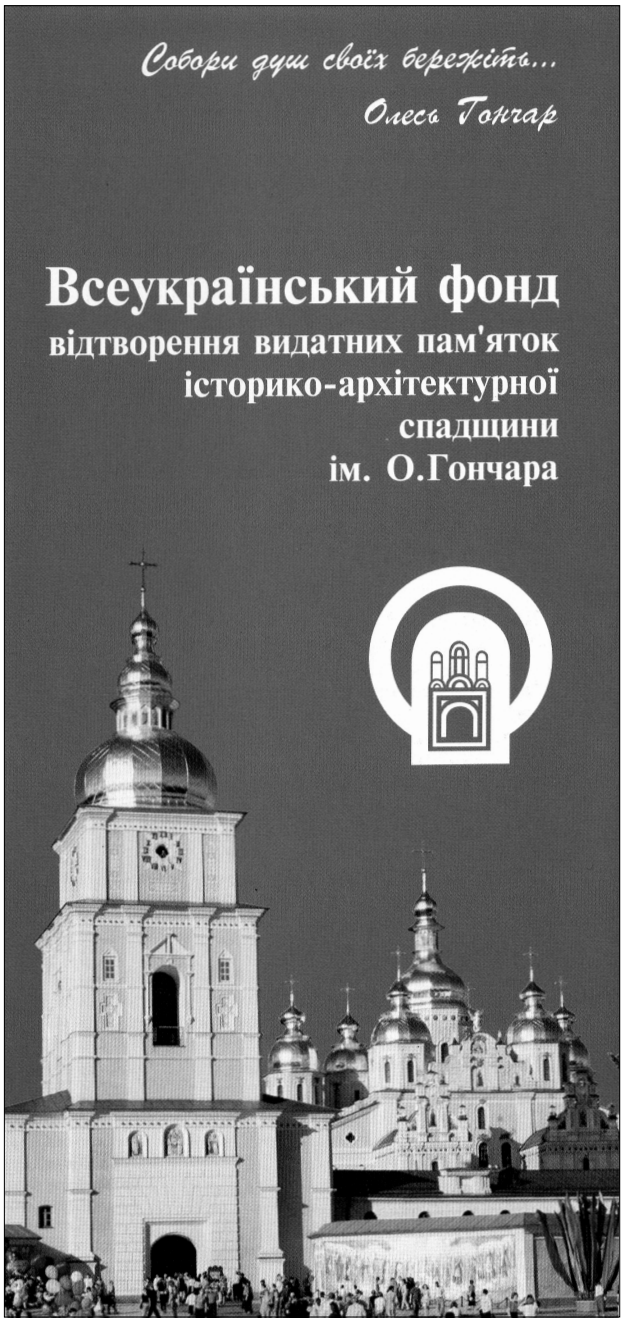

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

верхого монастиря та Успенського собору Києво-Печерської лаври у місті Києві» пріоритет у фінансуванні відбудовчих робіт було надано пам'яткам столиці України. З моменту створення Фонду (1996) профінансовано проведення археологічних, інженерно-геологічних (включаючи гідрологічні), топографічних, проектних, підготовчих робіт, консерваційних заходів на цих пам'ятках, архітектурно-спелеологічних досліджень руїн Успенського собору та опрацювання ескізного проекту відтворення стінопису та іконостасів в інтер'єрі Успенського собору, на технічне забезпечення функціонування Михайлівського Золотоверхого собору, на фінансування робіт по обстеженню комунікацій на території Лаври, їх стану та прогнозів тощо. У той час, коли ще не були знайдені інші джерела фінансування відбудовчих робіт, кошти Фонду стали суттєвою підтримкою в реалізації Програми відтворення видатних пам'яток. І ось на місці недавньої пустки звелися до неба величаві бані собору та дзвіниці Свято-Михайлівського монастиря...

За клопотанням Фонду на стіні цієї пам'ятки була відкрита Меморіальна дошка ініціатору її відтворення Олесеві Гончару.

Михайлівський Золотоверхий собор, Успенський собор Києво-Печерської лаври, Церква Різдва Христового, Музей народної архітектури та побуту в Києві, Троїцький собор на Київщині, пам'ятки, пов'язані з історією запорозького козацтва на о. Хортиця, синагога «Золота роза», Церква Святого Духа, Наскельна фортеця «Тустань» на Львівщині, Свято-Преображенський собор у Ніжині, Свято-Успенський кафедральний собор, іконостас Мгарського монастиря, Успенська церква в с. Лютенька на Полтавщині, Успенська церква на Сумщині, Шарівський палацово-парковий ансамбль на Харківщині, пам'ятки Древнього Галича та Переяслава-Хмельницького – це невеликий перелік пам'яток із того, чим фінансово опікується Фонд.

Збір благодійних коштів розпочався з акції, проведеної в Національному банку України, де 29 березня 1996 року за участі Президента України, відомих політиків, представників наукових установ, ділових кіл, громадських діячів, банкірів та бізнесменів, релігійних конфесій відбулася презентація Всеукраїнського Фонду відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини імені Олеся Гончара. На цьому заході було ухвалено «Звернення до громадян України та українців, які проживають за її межами, до всіх, кому дорога українська культура, хто не байдужий до відродження духовних скарбів України» із закликом до конкретної участі в цій важливій справі.

Перший внесок на відбудову видатних пам'яток нашого народу зробив Президент України Л. Кучма, який подарував Фонду Ікону Богоматері з немовлям XVIII ст. Цю ікону було передано відтвореному Михайлівському Золотоверхому собору 21 листопада 2000 р. у День архистратига Михаїла. А Успенському собору Києво-Печерської лаври передали Ікону, подаровану колекціонером С. Платоновим (нині вона в Музеї історії Києво-Печерської лаври).

15 листопада 2000 р. відбулася благодійна акція передачі Фонду культурних цінностей, вилучених Державною митною службою України, культових і побутових речей, книг, нумізматики тощо XIX–XX сс. Під час проведення акції митники заявили, що намагаються зробити все можливе, аби нічого з майна народу не вийшло за межі України. Отримані конфіскати Фонд передає церквам, школам, інститутам, культурним закладам. Окремі з них, як і деякі подаровані речові внески, Фонд реалізує на аукціонах. Одержані кошти спрямовуються на відродження пам'яток.

Чимало міністерств, відомств, музеїв, банківських структур тощо підтримали ініціативу Національного банку України, колектив якого перерахував Фонду свій одноденний заробіток. Естафету благодійництва підхопили громадяни України та зарубіжжя. Добродійники зі США, Канади, Великої Британії, Нідерландів, Німеччини, Швейцарії, банки Ав-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

стрії передавали Фонду кошти на відродження національних святинь України.

Відома українська малярка Людмила Морозова (1907–1997), життєвий і творчий шлях якої колись трагічно перетнувся з чорними сторінками історії української культури, мешканка США – заповіла поховати себе в рідному Києві, а значну частину свого мистецького доробку й особистого майна, кошти передати на відновлення Свято-Михайлівського Золотоверхого собору. Її прах упокоївся у святому місті на Дніпрі. Свого часу одна з виконавців волі покійної, діячка української діаспори, громадянка США п. Софія Морачевська-Темницька відвідала Фонд і передала на зберігання в Україні дві реліквії з особистого зібрання малярки – образ пресвятої Богородиці Почаївської в срібних шатах та образок Святого Миколая Чудотворця, пам'ятки українського іконопису і золотарства кінця XVIII ст., що належали в минулому до родинних реліквій відомого збирача українських старожитностей В. В. Тарновського. Згідно із заповітом п. Л. Морозової ці ікони були передані Михайлівському Золотоверхому собору після його відбудови.

Віктор Роєнко (Канада) створив і очолив Комітет зі збирання коштів на відбудову Михайлівського Золотоверхого собору і періодично передає Фонду зібрані кошти. Уряд Німеччини, благодійники Німецько-Українського форуму передали Фонду кошти на відтворення іконостасів Успенського собору Києво-Печерської лаври. І таких доброчинців чимало.

Фонд морально заохочує благодійників та активістів пам'яткоохоронної справи: встановлено відзнаку, якою нагороджуються громадяни, організації України та іноземних держав за особливо значні матеріальні та творчі внески в справу відродження культурної спадщини України. Нагородженим вручають Знак лауреата із зображенням Олеся Гончара, Диплом та цінний подарунок – бронзову Берегиню як символ-оберіг України. Першим іноземним громадянином, відзначеним подякою Президента України та нагородженим Вищою відзнакою Фонду, став протопресвітер отець Стефан Посаківський (США), який передав значну суму, зібрану серед парафіян та церков США на відтворення Михайлівського Золотоверхого собору. Велика група благодійників і фахівців відзначена Пам'ятною медаллю Фонду «За благодійність та доброчинність у відтворенні втрачених святинь». Представники ділових та культурних кіл, які від імені очолюваних ними інституцій чи особисто надали значні благодійні внески, отримали подяку Президента України. Уже більше десяти років щорічно 3 квітня, у день народження митця, вручається Заохочувальна премія, якою відзначається молодь та учні шкіл за вагомі особисті результати в літературі та дослідженні творчості Олеся Гончара.

Олесь Гончар любив свою малу Батьківщину, опікувався с. Суха, що в Полтавській області, де пройшли його дитячі та юнацькі роки. У 1970-х рр. він добився, щоб у Сухій побудували чудову сучасну школу-дитсадок. Саме цю школу, нині від якої залишилися самі стіни, Фонд імені Олеся Гончара придбав для розширення літературно-меморіального музею-садиби Олеся Гончара на Полтавщині.

Фонд і надалі продовжуватиме роботу з відродження та збереження скарбів України, таким діяльним чином виконуючи заповіт великого письменника – «Собори душ своїх бережіть».

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Микола Безотосний

БЕЗ МОВИ НЕМАЄ НАЦІЇ, А БЕЗ НАЦІЇ – ДЕРЖАВИ

Мова – найміцніший кордон, який формує націю та захищає державу, її національний інтерес. Про українську мову словами класиків літератури можна сказати, що вона «жива схованка людського духу» (Панас Мирний), «росте елементарно, разом із душею народу і є коштовний скарб народу» (Іван Франко), «зброя іскриста, щира і гартована» (Леся Українка), «генофонд культури» (Олесь Гончар), «музика, мелодика, барви буття, інтелектуальна і мислительська діяльність народу» (Олександр Олесь). А наша сучасниця Ліна Костенко попереджає: «Нації вмирають не від інфаркту – спочатку їм відбирає мову».

Українська мова створилася на базі місцевих стародавніх слов'янських діалектів, а в цілому сформувалася в межах антського союзу племен IV–VII сс. Київський князь Володимир Мономах добре володів церковнослов'янською мовою, але, пишучи повчання своїм дітям, не міг уникнути українських слів: дивуватися, ірій, сторожа, парубок, ворожбит, гребля, лінощі, сором, вдовиця та ін. Хоч «Слово о полку Ігоревім» написане церковнослов'янською мовою, це виразно український твір – як за місцем написання, місцем і контекстом описуваної події, так і за мовними особливостями – явними українізмами, взятими із живої народної мови. Осередком літературної української мови є Полтавщина та Чернігівщина, хоч побутує думка, що вона постала на основі полтавсько-київського діалекту.

Українські землі протягом тривалого часу поневолювали Польща, Австро-Угорщина, Росія та інші країни. Вони обмежували і знищували українську мову й культуру. Одна лише Росія видала понад 600 різних указів, законів і правил – гласних і таємних – за період від Петра I до початку XX ст., якими українська мова в Україні заборонялася, принижувалася, виштовхувалася на маргінес.

Проте український народ повсякчас виявляв протестні настрої. Так, перша проповідь українською мовою прозвучала в кафедральному соборі Святого Юра 1836 року на святу Покрову. На таку інтелектуальну відвагу наважився слухач Львівського університету Маркіян Шашкевич. Він створив «Руську трійцю», підготував перший шкільний підручник і видав першу на західноукраїнських землях книгу рідною мовою, першим серед українських діячів заговорив про злуку східних і західних земель. 1 грудня 1905 року в м. Лубни Полтавської губернії братами Шеметами була видана перша українськомовна газета «Хлібороб». На жаль, в Україні ще не відзначають Дня української преси, а вказана дата могла б стати цьому основою.

Укотре проблема існування української мови як державної випливає на перший план у незалежній Україні. Попри те, що переважна більшість російськомовного населення толерантна до питань відродження мови Тараса Шевченка, останнім часом невелика група «політичних гравців» намагається нав'язати нам тезу про необхідність запровадження «другої офіційної». При цьому чомусь не згадують, що за часів комуністичного режиму фактична двомовність означала вторинність української. І коли в нас не було власної держави і закріпленої норми в Конституції про державну мову, будь-якого громадянина «слуги режиму» могли запроторити у в'язницю, позбавити роботи, піддати політичному переслідуванню за звинуваченням в українському буржуазному націоналізмі. Є рішення Конституційного Суду від 19 грудня 1999 року, в якому сказано, що українська мова як державна – обов'язковий засіб спілкуванні на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Цим рішенням КСУ підкреслив, що статус української мови як державної повністю відповідає державотворчій ролі української нації, яка історично проживає на території України, становить абсолютну більшість її населення, дала офіційну назву державі і є однією з основ конституційного ладу в Україні. Значну частину України захопили під свою владу російські шовіністи та їх колабораціоністи, які глузують з прав *теоретично* державної української нації, ведуть ніким не приборкувану антиукраїнську кампанію. Це свідчення того, що в Україні здійснюється намагання продовжувати панування чужоземної російської меншини над українською нацією. Немає у світі жодної національної держави, жодного національного уряду й адміністрації, які не те що нехтували б правами власної нації, але своєю бездіяльністю і корумпованістю сприяли б переслідуванню її.

Чи потрібна Україні українізація? Без цього державність України постійно ставитиметься під сумнів. Це розуміли в УРСР у 1920-ті роки навіть такі одіозні радянські діячі, як С. Косіор. Тому й був тоді конкретний план українізації,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

перевірка мовних знань, а на засвоєння української технічної термінології давався 5-місячний термін. Держслужбовців за рівнем знання мови ділили на 3 категорії. Причому в зарахованих до 3-ї категорії брали підписку, що впродовж трьох місяців вони повинні вивчити українську мову. Інакше – звільнення. Навіть від неслужбовців (кур'єрів, прибиральниць, швейцарів, двірників) вимагалося вільне володіння українською мовою. (Цікаво, що й сьогодні у Франції чиновник зобов'язаний говорити державною мовою, якщо ж він порушує закон, то може бути ув'язнений до шести місяців або сплатити штраф до 9 тисяч доларів.) Тим часом в Україні «рускоязичное насєлєніє», де тільки може, волає про загрозу українізації. Насправді її немає. А шкода. Бо якби почалася вона на державному рівні, то швидко припинилися б українофобські прояви на Донбасі, у Криму, на півдні України. Поважають сильних і розумних, цінують сильну владу, налаштовану патріотично, по-державницькому, яка не на словах, а на ділі дбає про інтереси титульної нації.

Жодна сучасна держава не витримає державної багатомовності. А наші так звані мультикультуралісти штовхають Україну в протилежному напрямку – до двомовності та суспільної ізоляції за етнічною, мовною і культурною ознаками. Нас як націю хочуть залишити в травматичному, понівеченому імперією стані. Безумовно, кримськотатарська, караїмська, кримчацька мови повинні бути захищені на рідній землі, бо ніде у світі захисту не знайдуть (як і українська). Тож розгляд відомого «скандального» закону можливий лише після того, як буде з'ясовано, в яких селах, районах, областях які мови набудуть статусу регіональних (це зобов'язані були зробити його автори в додатку), оцінено наслідки, зокрема витрати з бюджету. За помахом руки можна ввести хоч 4 державні мови, як у Швейцарській конфедерації, але наша держава тоді може перетворитися на конфедерацію, якщо не розпадеться зовсім. Мета запровадження двомовності полягає не в захисті прав російськомовних громадян, які мають всі можливості для використання російської мови, а в поверненні України до статусу російської колонії, в якій українська мова буде витіснена з офіційного вжитку.

Пригадується, як В. Ленін зреагував на умови українців щодо підписання союзного договору в 1922 році: «Чого вони хочуть? Мови? Та дайте їм десять мов!». Натомість для сьогоднішнього Кремля «русский мир» – це один із головних пріоритетів.

Ще І. Огієнко робив усе для того, щоб повернути в зросійщену науку та широкий ужиток українську мову. З-під його пера вийшли «Краткий курс украинского языка», «Рідне писання», «Українська граматика». Він першим із викладачів Університету св. Володимира наважився викладати українською мовою. Пізніше в одній зі своїх праць писав: «Не цураймося своєї мови... Цуратися мови – то цуратися народу... Хто зраджує й кидає свою рідну мову та переходить на чужу, той легко зрадить і батьківській вірі, і церкві. І зрештою стане безвірним та бездушним перекидьком». Тому, коли 4 січня 1919 року в уряді Директорії Огієнко стає міністром освіти, особливої уваги він надає відродженню рідного слова. Один за одним це міністерство видає закони й розпорядження – про українізацію середніх шкіл, про відкриття нових українських гімназій, про допомогу українським освітнім видавництвам. Поміж першочергових законів тоді було ухвалено Закон про державну українську мову в УНР, а також завершено роботу над українським правописом – «для обов'язкового вжитку в усій Україні». Деякі документи довелося видавати вже в Кам'янці-Подільському, куди переїхав уряд.

Наприкінці 1920-х років письменник М. Хвильовий у праці «Україна чи Малоросія?» говорив, що пора нам «назавжди покінчити з... думкою будувати на Україні російську культуру. Бо всі ці розмови про рівноправність мов є не що інше, як приховане наше бажання культивувати те, що вже не воскресне... Від цього треба якомога швидше відмовитись...» [3].

Тут хочеться навести прикметний випадок із життя М. Руденка – сина луганського шахтаря, письменника, дисидента. Будучи політпрацівником військово-польового госпіталю під час Другої світової війни, він постійно спілкувався із земляками рідною мовою, а їх було не менше половини серед поранених бійців і офіцерів, лікарів та медсестер, і це не подобалося начальству. Восени 1944 року натрапив він на звернення академіка О. Богомольця до солдатів і офіцерів, вихідців з України, активніше громити ворога та наближати день Перемоги. Звернення було надруковане в газеті ЦК КПРС «Правда» українською мовою, хоч усі інші тексти в центральній газеті Кремля публікувалися лише російською. Капітан Руденко взяв газету й читав пораненим лист видатного вченого. Якою ж несамовитою була реакція його вищого командування: Руденка викликали до начальника політвідділу госпіталю, і той ладен був стерти на порох офіцера, котрий посмів заговорити рідною мовою під час політінформацій. «Мені було ясно: кожен, хто шанує українську мову, є потенційний буржуазний націоналіст або навіть чинний. І той, хто інформував полковника, міг зобразити справу так, що я веду серед лікарів-українців націоналістичну пропаганду. А ми й справді часто збиралися з майором Гуменюком та капітаном Ковалюком у невеликому гурті, аби поспівати українських пісень та пожити добрими споминами про Україну»... У зна-

менитому останньому слові на суді 1977 року М. Руденко скаже: «Сьогодні перед судом стоїть Слово... Земну кулю можна порівняти з космічним мозком, люди в ній – нейрони. Активність життя цього мозку залежить від того, наскільки вільно люди спілкуються між собою, себто обмінюються Словом – інформацією. Людське суспільство – це слово. Або, як сказав Олексій Тихий, „мова народу – народ"» [2].

Одного разу за трибуною в Спілці письменників А. Малишко порвав власну книжку, де були вірші про Сталіна. Під час роботи V з'їзду письменників України (1967) йому вже не надавали слова, і тоді головуючий О. Гончар оголосив, що приймати пам'ятну медаль для Спілки доручається саме Малишкові. Медаль – до 20-річчя Перемоги. Вручав її перший секретар ЦК КПУ В. Щербицький. І Малишко, скориставшись нагодою, гнівно випалив у зал: «На цій медалі закарбовано життя моїх бойових побратимів. Так невже вони віддали його у боротьбі з фашизмом за те, щоб я сьогодні чув фашистську теорію про безперспективність української мови?!». Влада на певний час вилучила його твори зі шкільної програми. І це – автора поеми «Прометей», яка була взірцевим твором у справі військово-патріотичного виховання молоді, автора популярних пісень «Вчителька», «Київський вальс», всесвітньо відомої «Пісні про рушник»...

Українець шанує українську мову; малорос говорить тією мовою, за яку більше платять; «хохол» відмовляється від української навіть тоді, коли за це не тільки не платять, а й мають його за дурня. Рідна мова не забувається. Її може «витравити» тільки деградація.

Треба чітко усвідомити, що російська мова в Україні – це не культурний фактор, а ідеологічний. Народні депутати мусять виступати українською мовою. Якщо вони не в змозі її вивчати, то нехай роблять переклади своїх виступів. Прикметно, що стародавні греки взагалі тих, хто погано говорив по-грецьки, вважали варварами. На жаль, сьогодні відбувається тотальне скорочення українського культурного простору. Так, за останні півроку помітно русифікувався вітчизняний телеефір. Є спроби припинити дублювання кінофільмів українською мовою.

Як свідчить офіційна статистика, на сьогодні в Україні мешкають представники понад 130 національностей, що дозволяє вважати нашу країну поліетнічною. Проте за 22 роки незалежності в Україні так і не створено чіткої етнонаціо-нальної політичної концепції, чіткої концепції мовної політики. Як наслідок, питання мови та міжетнічних відносин набувають політичного забарвлення, їх систематично використовують у спекулятивно-агітаційних цілях і перетворюють на фактор дестабілізації політичної ситуації. На щастя, нашу країну оминули масштабні конфлікти на міжетнічному ґрунті, які сьогодні у світі не рідкість. Поки що оминули. Для тих, хто ревно захищає право російської мови стати в Україні другою офіційною, буде корисним ознайомитися з даними аналітичного огляду «Становище української мови в Україні в 2011 році». Вдумаймося: російською мовою в Україні видається 2/3 сумарного тиражу газет і 9/10 – журналів. Понад 87% книжок на полицях наших книгарень – також російськомовні (переважна їх частина – імпорт із Росії). Під час моніторингу прайм-тайму восьми найрейтинговіших телеканалів, проведеного волонтерами «Простору свободи» в жовтні 2011 року, лише 22% часу ефіру отримали програми та фільми українською мовою. 47% часу зайняли російськомовні програми, 31% – двомовні. Ситуація на радіо – ще гірша. За підсумками моніторингу пройм-тайму шести провідних радіостанцій, пісні українською мовою становили менше 5% від загальної кількості пісень, що лунали в ефірі! А парламент ще бере й скасовує ефірні квоти на українську музику – мабуть, щоб і ті жалюгідні 5% з ефіру зникли. У сфері послуг російська мова взагалі почувається, мов у себе вдома. Дослідники промоніторили заклади харчування і транспорт у 29 найбільших містах України (зокрема всі обласні центри). Найбільшої дискримінації українська мова зазнає в Макіївці, Луганську, Сімферополі, Севастополі, Одесі та Запоріжжі. Із 290 закладів харчування, розташованих у центрі великих міст, лише в 53% вивіска написана українською мовою, у 46% є меню українською і лише в 34% працівники відповідають українською мовою україномовним клієнтам (ще у 8% працівники перейшли на українську мову під час розмови). А почути українською відповідь у довідкових бюро можна лише у двох із восьми найбільших аеропортів, на 48% залізничних вокзалів і на 59% автовокзалів. Відповідно до досліджень, проведених у 2010 і 2011 роках, наклад газет українською мовою в Україні становив 30 %, а журналів – лише 10 % [1].

У своїх висновках стосовно останніх законодавчо-мовних експериментів в Україні Венеціанська комісія як негатив оцінила паралельне використання російської та державної мов, що суперечить ст. 10 Конституції (п. 46 Висновків). На думку Комісії (п. 66), українська мова позбавляється гарантій як державна. З моменту проголошення регіональною російська мова перебирає на себе фактично всі офіційні функції, а державну українську окремі положення закону ставлять у відверто дискриміноване становище. Цей документ несе реальні загрози для єдності країни, розкол нації. Єдина державна мова натомість – гарантія національної безпеки, збереження цільності національної свідомості. Ухвалення «мовного» закону – це відвертий удар по

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

підвалинах української незалежності на догоду Росії, удар по національних інтересах України. Водночас ще й хитра (майже згадана вище «ленінська») спроба відволікти суспільство від загостренням соціально-економічних проблем.

Україна є державою національного типу, тобто націєутворююче суспільство на чолі з українцями формує нашу державу. І тут, безумовно, на шкалі національних цінностей на першому місці стоїть мова – те, що нас ідентифікує як членів однієї нації. Нагадаю вислів письменника Ч. Айтматова: якби я дізнався, що киргизька мова помре завтра, я б помер сьогодні. Мені здається, що такі думки можуть належати тільки істинному патріоту. Бо за цими словами він або бачить майбутнє свого народу, або ні. Свого часу з цього приводу висловлювався і К. Маркс: державною мовою не говорять тільки окупанти, раби і дýрні.

Немає мови – немає Української держави. Про це й досі дехто мріє.

Після голосування у Верховній Раді мовного закону № 9073 у суспільстві виникло збурення. А це означає, що слід розробити новий закон про мови, в якому передбачити захист мов нацменшин у відповідності до Хартії, а головне – вирішення українсько-російської мовної проблеми. Для цього, на мою думку, Верховній Раді та Президенту потрібно створити Мовну асамблею (умовна назва), але на паритетних засадах, не так, як формувалася Конституційна асамблея. У цей орган мають увійти фахівці з питань держави та права, статистики, мовознавці, правозахисники, представники місцевих рад, громадських організацій. У ньому не повинно бути агентів впливу іноземних держав, радикалів з обох сторін, не бажана участь політиків (членів партій). Асамблея має використати досвід інших держав у мовному питанні (правове становище іспанської мови в США, арабської у Франції, турецької у ФРН), проаналізувати стан розвитку і захисту мов у нашій країні, дати ВР рекомендації (концепцію) щодо закону про мови.

Та хочеться сказати й про певні позитивні тенденції в ставленні до української мови. Зокрема, це проведення Національною радіокомпанією України до дня української мови та писемності диктанту національної єдності, котрий – уже не просто перевірка грамотності, а іспит на любов до рідної мови. 31 березня – 2 квітня 2012 року на Першому Національному та телеканалі «Ера» відбувся музичний телевізійний марафон «Пісня об'єднує нас»: проект тривав в ефірі більше 55 годин і мав потрапити до книги рекордів Гіннеса як найдовший у світі музичний телемарафон національної пісні. Можемо вирізнити кращі телеканали та їхніх ведучих у плані володіння українською мовою: «1+1», «5 канал», ТРК «Ера»; Андрій Куликов, Анна Безулик, Алла Мазур, Юлія Бориско, Світлана Орловська, Юлія Дешова, Тетяна Хмельницька, Тетяна Терехова. Велику підтримку державної мови здійснює громадський рух «Не будь байдужим». У Донецьку, незважаючи на рішення міськради від 15 квітня 2011 року про ліквідацію української школи № 111, Ворошиловський районний суд і Донецький Апеляційний адміністративний суд відновили роботу україномовної школи. Маріупольські «просвітяни» організовують для земляків безкоштовні курси української мови й просять не називати Донеччину «російськомовним регіоном». 23 березня 2012 року в середній загальноосвітній школі № 20 Луганська відбувся вечір поезії Ліни Костенко: учні 11-х класів з російською та українською мовою навчання читали вірші на рівних. Державна мова в цьому навчальному закладі шанується. Депутати Львівщини заборонили російськомовну музику в громадському транспорті. Відповідне рішення, за яке проголосували 65 народних обранців, ухвалила Львівська обласна рада, затверджуючи регіональну Програму розвитку української мови, культури та історичної свідомості на 2012–2014 роки. Цей документ передбачає україномовні вистави, фестивалі, телевізійні програми, мистецькі заходи, популяризацію маловідомих сторінок історії держави тощо. Повчальними для багатьох є слова іспанського тренера ФК «Дніпро» (Дніпропетровськ) Хуанде Рамтоса: «Українську мову потроху вивчати почав. Вона непроста, тож треба зважати на це. Я ж в Україну приїхав працювати, тому вивчаю саме українську». Головний тренер «Чорноморця» з Одеси Роман Григорчук твердить, що в його команді мовних проблем не виникає: «Моя точка зору така: у новому для себе середовищі людина повинна спілкуватися мовою, зручною і зрозумілою для осіб, котрі там мешкають. Водночас я вважаю, що, живучи в Україні, люди обов'язково повинні знати й бути готовими в будь-який час спілкуватися українською мовою». А відомий боксер Віталій Кличко на мітингу біля Верховної Ради 5 червня 2012 року виступав українською мовою і заявив, що в державі має бути одна державна мова.

Кожен громадянин України повинен власним прикладом показувати любов до української мови. Якщо культура стане одним із стратегічних напрямків розвитку нашої держави та її інтеграції в Європу, то Україна отримає більшу популярність у світі, а демократичні перетворення в нас відбуватимуться значно швидше.

Література

1. Кушнір Л. Україна з іншими язиками / Л. Кушнір // Україна молода. – 2011. – 9 листопада.

2. Малюта О. Сьогодні перед судом стоїть слово / О. Малюта // Україна молода. – 2011. – 9 листопада.

3. Хвильовий М. Україна чи Малоросія? Публіцистика. Оповідання. Новели / М. Хвильовий. – К. : Укр. письменник, 2000.

Василь Калита

ГЕРОЙ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО РОМАНУ: РУХ ВІД УСПІХУ ДО ЩАСТЯ

Сучасний світ змушує нас жити в шаленому темпі. Ми ставимо перед собою різноманітні цілі, будь-якою ціною намагаємося їх досягнути. Навіть якщо згодом виявиться, що вони непотрібні чи й некорисні. Сьогодні склався взірець, на який багато хто прагне рівнятися, – образ успішної людини, тобто такої, що володіє статками, користується впливовими зв'язками, має стабільну свою справу і може впевнено дивитися в завтрашній день. Люди сліпо йдуть за таким орієнтиром, часто не задумуючись, для чого їм це потрібно, чи завжди правильні та гідні методи використовують, аби досягнути свого. Та й чи підтверджується зрештою мета омріяною винагородою щастя?

Як заглянути в душу успішної людини? Збагнути, що насправді потрібно, коли маєш усе? Розкрити зворотний бік безтурботного життя в мегаполісі? Відповісти на ці питання нам допомагає сучасна українська проза.

Гортаючи сторінки популярних романів, можемо в багатьох із них помітити один і той самий по своїй суті образ людини, жителя сучасного українського міста. Звісно, в психологічних нюансах ці персонажі в кожного автора особливі, проте їх об'єднує стабільність і достаток, часом навіть надлишок матеріальних благ, яких вони кожен у свій спосіб досягли, а разом із тим – безмір прихованих для стороннього ока проблем, внутрішніх конфліктів.

Максим Сердюк, герой трилогії «Биті є» Люко Дашвар, усмоктав багатство й успіх з молоком матері. Він народився в сім'ї доньки колишнього партійного боса та впливового депутата. З дитинства звик не тільки до розкішного життя, але й до думки про власну обраність та бездоганність. «*Макс Сердюк завжди знав: він – прекрасна людина*» [3, с. 13]. Будь-які проблеми, що виникали в юного «мажора», вмить вирішувалися за допомогою люблячої всюдисущої матусі чи батькових зв'язків. Усі, крім однієї…

Так, Макс, за власним переконанням, – добрий, правдивий, шляхетний, поблажливий до інших Дюк, Герцог у золотій короні, із жахом констатує свою слабохарактерність, коли йому не вистачає духу кинутися на порятунок коханої дівчині, яка тоне. Герой не бачить справжньої причини такої безпорадності, адже коли б він глянув на себе пильніше, то зрозумів би, що це тільки ззовні його оточує улюблений білий колір. «*До біса нестримно хотілося вимити руки. До білого. Його колір… Білий стіл… Біла тачка. Чисті наміри й ниці люди, що їм одне в голові – мазати і мазати Дюка багном*» [3, с. 255].

Насправді Макс – добряк, переповнений ненависті до всіх: до своїх жінок, партнерів, простих людей і навіть власних батьків, які подарували йому право бути «золотим хлопчиком». Він досконало вивчив економіку в спеціалізованій лондонській школі, європейські мови, навчився керувати різними справами – від благодійного фонду до нафтових родовищ Сибіру, проте по-справжньому полюбити людей так і не зміг. Через брак любові в серці Макс не може врятувати кохану Любу, залишає напризволяще двох людей у палаючій хатині під час екстрім-туру в Карпатах і взагалі розпоряджається долями оточуючих, як йому заманеться. Навіть віщі слова «Тебе бачить Бог!», уважає, адресуються не йому, а іншим. Через такий світогляд і мучать його постійні сумніви, докори, жахи. Максим Сердюк успішно, спритно та оригінально може провести благодійний бал, але впоратися з душевними муками не в силах. Йому легше у своїх бідах звинуватити інших – «злих», на відміну від нього, – людей, аніж самому покаятися. Навіть мати, яка звикла у всьому потакати своєму розбещеному сину, вкінці заявляє: «*Людям не брешеш? Ото диво! Ти сам собі не брехати навчися!*» [3, с. 281].

Успішним, але також глибоко нещасним, є й інший герой трилогії: візаві Макса Олександр Макаров. Він колись спробував, що означає бути щасливим, мати друзів, кохати і просто жити, не думаючи про завтрашній день. Проте в одну мить жадоба успіху та багатства поманили його у свої сіті, і Макар в аморальний спосіб за невеликий проміжок часу з простого студента-механіка перетворюється в помічника депутата, а згодом і у власника швейної фабрики. Разом із карколомною кар'єрою до хлопця приходить неспокій. Він розуміє, хоч і має перспективи, розкішне життя за кошт багатої коханки, що в нього нема «*місць сили, де би серце добром наливалося, думки яснішали, дихалося на повні груди*» [2, с. 105]. Обман і пристосувальницький

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

хист приносять гроші, проте забирають внутрішню гармонію. Свій розчахнутий психологічний стан герой характеризує словом «нічір»: це щось сіре, похмуре, обтяжуюче – ні вечір, ні ніч.

Промінчик щастя з'являється в серці Макара і розвіює нічір, коли він знову закохується. Хлопець усвідомлює: «*Як же легко жити, коли брехати не треба. Проблеми стають справами, їхня кількість не лякає – надихає*» [2, с. 152]. Для закоханої пари Макара й Нані «*не існувало людей, близьких і дальніх родичів, минулого, багатослівних роздумів про життя й амбітних планів підкорити чи принаймні врятувати Всесвіт*» [2, с. 156].

Але колишні гріхи все одно залишаються неспокутуваними. Коли в одну мить Макар утрачає все – підтримку впливових друзів, бізнес, кохання, він із запізненням усвідомлює: за все в житті треба платити. Герой змушений тепер змивати свої провини кров'ю в прямому розумінні цього слова. У відчаї він наймає кількох дивакуватих людей із вулиці, щоб захопити й повернути назад утрачену фабрику. І тільки тут, у компанії «лузерів», яких він завжди зневажав, під прицілом зброї спецпідрозділів до Макара приходить прозріння й розставляє цінності в правильному порядку. В очах зовсім незнайомих людей герой бачить підтримку і готовність пожертвувати собою заради порятунку ближнього. На межі між життям і смертю він роздумує про них: «*Може, їхня шляхетність у тому, що не здатні підлістю та обманом від злиднів відкараскатися?*» [2, с. 271]. Саме в таких безкорисливих друзях щастя, нарешті встановлює він для себе.

У пошуках щастя на тлі власного успіху перебувають не тільки представники великого бізнесу чи політики, а й звичайні люди – ціла каста офісних працівників сучасного мегаполісу. Ну, отримали вони добре оплачувану роботу, загріли тепле місце, і що далі? «*Когось остаточно задирає офісна шизофренія, депресивні корпоративні вечірки й технології роботи з персоналом… Хтось просто хоче вирватись із цього кола – прокидатись раніше, ніж це може винести твій організм, їхати на нецікаву роботу, яка висотує з тебе всі соки, а увечері напиватися до безтями*» [4, с. 185], – описує будні «офісного планктону» Антон Кушнір у своєму романі «Urban Strike». Його герой журналіст інформагентства Майк усе це відчуває на собі й гостро прагне свободи. Ні, він, на відміну від названих вище героїв, не вдавався до обману, щоб отримати перспективну, добре оплачувану роботу, просто в один момент зрозумів: це – не його, його душа покликана до чогось іншого. Майк із болем визнає: «*Картка фіксує не лише час, коли я приходжу на роботу і коли йду додому, ні, вона веде мою персональну історію переміщень по плазі… За мною весь час стежать, хоча я навіть не параноїк. Редактор може будь-якої миті натиснути клавішу, відкрити вікно спеціальної програмки й побачити те саме, що я бачу на робочому столі свого комп'ютера*» [4, с. 57].

І Майк кидає виклик офісній субкультурі, яка щодня переслідує його. Постійне обмеження особистої свободи в робочий час він компенсує участю в доволі радикально настроєній проти звичного порядку речей у сучасному місті молодіжній мережі «Urban Strike». Учасників цієї організації об'єднує протест проти буденності, й вони спеціально вигадують собі різноманітні, часом шалені та безглузді завдання і з надзвичайно серйозним підходом виконують їх.

Псуючи білборди й афіші в метро, підкидаючи димову суміш у «МакДональдс», граючи футбол у колекторі, влаштовуючи пікнік на лінії електропередач, приймаючи під своїм дахом дивну незнайому дівчину з книжкою про німецьких терористів і врешті-решт проводячи вночі однодумців із «Urban Strike» на територію свого інформагентства, Майк по-справжньому почувається вільним та щасливим.

Не відчуває повноти щастя й герой «Щоденника моєї секретарки» братів Капранових Сергій Миколайович. Бізнесмен хоч і не зазнає матеріальних труднощів і повністю задоволений справою, якою займається, проте його переслідують інші проблеми. Він постійно перебуває під гнітом майбутнього переділу сфер впливу внаслідок виборів і непорозуміння з рідними. Син Богдан тільки те й робить, що зависає за комп'ютером із навушниками у вухах, і йому ніколи вділити кількох хвилин для розмови з батьком. А дружина-телеведуча викликає в Сергія тільки скрушні роздуми: «*Мені часто заздрять – жити з телезіркою! Це ж просто казка! Але я знаю, що телезірки залишають свої посмішки на майданчику, природну жвавість – у сценарії, а блискучі очі – у гримерці*» [1, с. 24].

Як бачимо, сучасний літературний герой не такий уже й герой. Так, кожен із них по-своєму розумний та обдарований, освічений, завдяки чому досягає успіху в матеріальній сфері, проте в погоні за другорядним усі ці люди забули про найважливіше. Попри зовнішній блиск, духовна сфера сучасного героя «кульгає». У цьому, зрештою, винна не так сама окремо взята людина, як суспільство, що постійно націлює кожного з нас на *результат за будь-яку ціну*. А шляхи досягнення його позитивно сприймаються лише ті, котрі легші, не важливо – якщо і не зовсім чесні. Люди перестали відчувати себе, свою «сродність».

Гарний приклад вірності покликанню можемо знайти в романі Світлани Талан «Коли ти поруч». Медсестра Даринка самовіддано кидається рятувати життя потерпілим унаслідок страшної автокатастрофи. Під час надання першої медичної допомоги дівчина заражається СНІД, що скеровує все наступне її життя під укіс. Але Даринка не зневірюється. Вона знаходить у собі сили жити далі. І, перетерпівши муки відкинутої суспільством, зустрічає справжнє кохання та щастя як нагороду за стійкість і збережену духовність. Однак такі випадки в наш час, на жаль, стають усе більшою рідкістю.

Людям простіше пробитися до теплого місця, слідуючи за іншими, схитрувати чи взагалі продатися, а йти своєю дорогою, з радістю приймаючи всі гіркі наслідки, сучасний «герой» нездатний. Тому й виникає конфлікт. Не той «міжособистісний», про який постійно твердять спеціалісти з підбору персоналу у великих фірмах і який, за їхніми ж словами, вони успішно вміють залагодити, а конфлікт людини з собою. У цьому випадку прогресивні технології зазнають фіаско.

Ніби й воєн у нас немає, голоду, руйнації, і життя, куди не глянь, сповнене комфорту, а мешканець сучасного мегаполісу все одно страждає. Передусім через те, що перестав відчувати себе та оточуючих. Сучасна українська проза на прикладі конкретних людей намагається показати нам, як потрібно жити, а як жити не слід, підкреслюючи думку кінцевим пунктом, у який потрапляє герой залежно від вибору свого шляху.

Література

1. Брати Капранови. Щоденник моєї секретарки / В. і Д. Капранови. – К. : Гамазин, 2011. – 400 с.

2. Дашвар Люко. Биті є. Макар. Книга 1 / Люко Дашвар. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. – 288 с.

3. Дашвар Люко. Биті є. Макс. Книга 2 / Люко Дашвар. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 288 с.

4. Кушнір А. Urban Strike. Роман / А. Кушнір. – К. : Нора-Друк, 2011. – 272 с.

5. Талан С. Коли ти поруч / С. Талан. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 320 с.

Тетяна Луньова

ОСКАР ДЛЯ ВАРШАВИ

Це надзвичайна історія, але її можна розказати звичними словами.

На початку двадцятого століття жив у Варшаві пан на прізвище Сосновські. Пан Сосновські був за фахом архітектором, мав звання професора і викладав у Політехнічному інституті.

Його життя можна уявити педантичним і методичним: студіювання фахової літератури, лекції у виші, проведення досліджень, опонування дисертацій, керування науковими роботами молодих учених, реставрація старих будівель, розробка проектів нових споруд, листування з колегами, організація асоціації міського планування... Дні, заповнені вимірюваннями й розміреністю. І раптом – зовсім інший вимір: апокаліптичний сон про руйнування Старої Варшави.

Вибух – і в усіх будинках вилітають шибки і дрібними скалками притрушують землю; вибух – і зривається дах; вибух – падають фасади; вибух – руйнуються внутрішні стіни й перекриття; вибух – і лягають долу останні стіни. І вже немає Старого міста, а є лише величезна площа битої та обпаленої цегли.

Що звичайно зробить людина, якщо їй присниться такий сон? Якщо вона віруюча, – помолиться і сходить до церкви, якщо атеїст, – просто відмахнеться і забуде, якщо забобонна, – тричі сплюне. Можливо, хтось розкаже друзям чи рідним, пошукає витлумачення в сонниках або ж проконсультується в психоаналітика.

Архітектор Сосновські, прокинувшись від страшного сну про знищення Старої Варшави, узяв альбом, олівець, лінійку й рулетку і пішов у Старе місто. Він став замірювати, записувати, креслити. Далі він долучив до роботи своїх студентів, і протягом кількох років день у день вони ходили від будинку до будинку, відчиняли двері, піднімалися в мансарди, спускалися в підвали – міряли і креслили, обміряли й занотовували... За кілька років вони створили щонайдетальніший технічний опис споруд Старої Варшави.

А потім була війна. Бомбардування Польської столиці гітлерівцями, битви під час Варшавського повстання, затим – планомірне, послідовне, небачене доти у своїй ганебній винахідливості доруйновування нацистами того, що ще вціліло.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Вибух – і розбиті шибки скляними сльозами укривають землю; вибух – і зі стогоном злітає дах; вибух – стовпи пилу встають замість фасадів; вибух – розкришуються внутрішні стіни й перекриття; вибух – і дрібним порохом осипаються решітки стін. Коли нацисти закінчили, від Старого міста залишився лише порох.

Але з того праху Стара Варшава постала знову. Щойно місто було звільнене, як почалася реконструкція. Кожну цеглинку, кожен камінчик було перебрано руками, уважно оглянуто й збережено все, що можна було використати для відбудови. За старими ведутами, довоєнними фотографіями, а головно – на основі технічної документації, створеної архітектором Сосновські та його учнями, Старе місто було відновлене.

Тепер, якщо не знати, що Старе місто Варшави – реконструкція, то здогадатися про це неможливо. Будинки на маленьких вуличках справді дихають автентичною історією. І вони – не підробка, не муляж, не порожня декорація. У ці відновлені з праху споруди повернулися легенди, перекази, спогади, зітхання, надії, плітки, сльози і сміх Старої Варшави, що повтікали були, сповнені жаху та відчаю, коли люди почали власноруч утілювати апокаліпсис.

Сьогодні Старе місто Варшави продовжує жити. Це стало можливим завдяки безмежній, беззастережній і діяльній любові до нього варшавців, а ще – завдяки архітекторові на прізвище Сосновські. Його ім'я – це щастя, й удача, і пам'ять, і мрія, і вірність, і віра, і слава, і гордість, і чудо Варшави.

Його ім'я – Оскар.

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

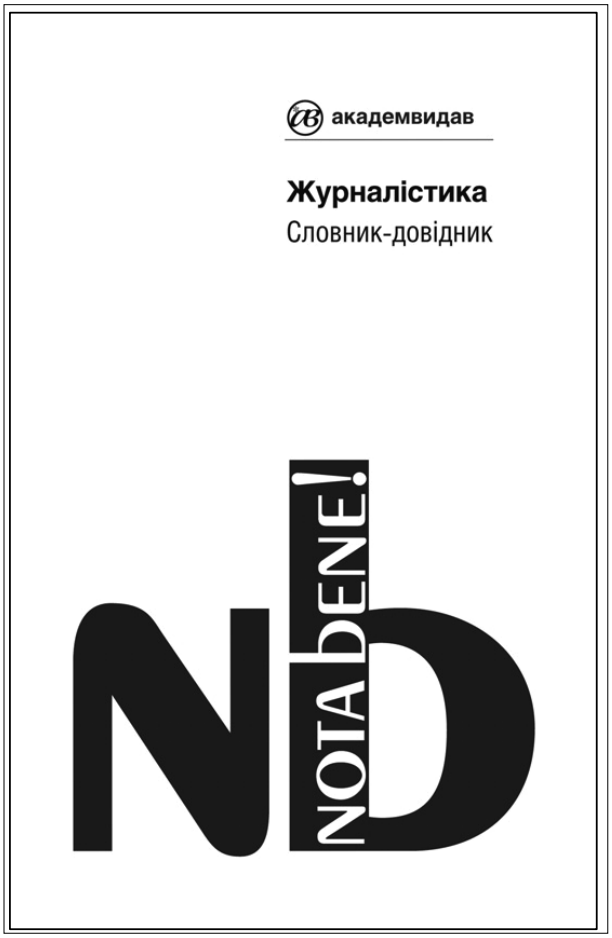

Журналістика. Словник-довідник / Автор-укладач І. Л. Михайлин. – К. : В-во «Академвидав», 2013. – 320 с.

У словнику-довіднику на рівні досягнень сучасної гуманітарної науки розкрито значення важливих термінів, що характеризують традиційні явища журналістики та сучасний стан розвитку інформаційної галузі, висвітлюють етичні та правові засади діяльності ЗМІ, сучасну медіа-жанрологію, а також процес інформаційної та публіцистичної творчості, політику Української держави в інформаційній сфері. Широко використано приклади з історії та сучасності української журналістики. Істотну увагу приділено реаліям інформаційного суспільства, новітнім комунікаційним технологіям і можливостям. Містить понад 1000 статей.

Розрахований на журналістів, студентів і викладачів журналістики, урядовців, усіх, хто працює у сфері інформації або цікавиться різноманітними аспектами її функціонування.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

УДК 801.81+811.161.161.2'38

Тетяна Беценко

ПИТАННЯ ПОХОДЖЕННЯ ЖАНРУ І МОВИ НАРОДНИХ ДУМ (ПІДСУМКИ ДОСЛІДЖЕНЬ)

У статті розглядаються узагальнено погляди вчених стосовно походження жанру думи з проекцією на природу мови творів героїчного епосу. Подаються міркування щодо специфіки мови дум. Звернена увага на аспект народнопісенної традиції в поясненні витоків формування мовного континууму народного епосу.

Ключові слова: *жанр думи, походження жанру, мова дум, народнокнижна традиція.*

Як один із жанрів фольклору, думовий епос у різних аспектах привертав увагу таких дослідників, як М. О. Максимович, М. І. Лисенко, Ф. М. Колесса, П. Г. Житецький, М. Т. Рильський, Г. А. Нудьга, С. Й. Грица та ін. Збиранням та осмисленням феномену дум займалися зарубіжні вчені – російські (Ф. І. Буслаєв, О. Ф. Міллер, О. М. Веселовський та ін.), хорватські (В. Ягич), польські (М. Грабовський, М. Касіян, Ч. Нейман), французькі (А. Рамбо, А. Ходзько, М. Шеррер), англійські (В. Морфіл), німецькі (Ф. Боденштедт, Й. Гейдер, П. Дільс, П. Кремер), італійські (Д. Чамполі). Вивчаючи мелос української народної епіки, С. Й. Грица зауважує: «Остаточне ж осмислення терміна «дума», який закріпився за творами рапсодичного характеру нерівноскладової будови, наступає лише на початку XX ст., коли між дослідником і матеріалом постають виконавці цих творів – кобзарі та лірники – і коли стає ясним: стиль їх творчості є саме тією одвічною національною традицією українського епосу, яку слід вважати думовим епосом у власному розумінні слова» [2, с. 196]. Численні праці мистецтвознавців, літературознавців, мовознавців означили науковий контекст висвітлення зазначеної теми, в якому, однак, недостатньо вивченими залишаються питання фольклорної текстології, мовноструктурної, стилістичної організації тексту дум. Саме відповідь на означені питання і дасть змогу повною мірою осмислити феномен жанру думи. На сьогодні також виникає потреба узагальнити результати попередніх досліджень стосовно поглядів на жанр думи, враховуючи такий визначальний чинник, як мову, зокрема специфіку словесно-образної організації давніх пам'яток народної творчості, що й становить **мету** нашого дослідження.

Дослідники усної народної творчості, зокрема українських народних дум, завжди наголошують на тому, що жанр думи притаманний лише українській фольклорній традиції [21, с. V], а «українська народнопісенна епіка, що сягає своїм корінням в епічну традицію Київської Русі і в окремих відгалуженнях невичерпана й досі, становить неабиякий інтерес не тільки як об'єкт прекрасного, а й як втілення інтелектуальної філософської концепції творення багатьох поколінь» [2, с. 3]. Незаперечним є значення мови історичних дум для розвитку художнього стилю української літературної мови.

Зацікавлення думами можна пояснити «не лише тим, що [вони] залишили глибокий слід у пізнішій усній творчості, а й тим, що протягом усіх наступних століть були невичерпним джерелом літературної творчості таких письменників, як І. Котляревський, М. Гоголь, М. Старицький, а особливо Т. Шевченко» [15, с. 190].

Думу визначають як «жанр (вид) суто українського речитативного стилю народного героїчного ліро-епосу, який виконували мандрівні співці-музики: кобзарі, бандуристи, лірники в Центральній і Лівобережній Україні» [12, с. 218.]. Українські народні думи – це усні поетичні твори епічного характеру, в яких

© Т. Беценко, 2013

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

відображені визначальні сторінки історичного життя народу, його боротьба з ворогами, «оспівані найхарактерніші історичні події і особи, а часто і невідомі герої, але всі вони зберігають головні риси епохи» [15, с. 190].

Час виникнення цього жанру (XV ст.) збігається з активізацією національного самоусвідомлення українців. В основі дум – історичні реалії XV–XVII сс.: страждання українських полонених в татарсько-турецькій неволі; героїзація перемог українських козаків-лицарів. Тексти дум зберігають пам'ять про історичні події, найзагальнішу інформацію про часовий і просторовий континуум цих подій, конкретних їхніх учасників, про побутові й соціальні умови українців (думи на соціально-побутові теми). Крім фактуального зрізу, мова народних дум відбиває емоційно-почуттєвий зміст висловленого, пор.: «Думи не лише демонструють народне бачення історичних подій, але й утілюють моральні принципи та ідеали, які впродовж століть підтримували ідею національної незалежності та особистої гідності» [16, с. 2].

Українські думи стали предметом всебічного вивчення в першій чверті XIX ст. Ці ліроепічні історико-побутові твори, що виконувалися речитативом в супроводі кобзи, бандури або ліри, привернули до себе увагу відомих учених.

Термін «дума» на означення стильової відмінності великих епічних полотен від пісні ввів в українську фольклористику М. О. Максимович у збірнику «Малороссийские песни» (М., 1827). У передмові до наступного збірника – «Украинские народные песни» (М., 1834) – учений докладно розтлумачив його суть: «Думи – це співи, що виключно належать бандуристам. Від пісень вони відрізняються характером більш оповідним, вільним розміром, що полягає у невизначеній кількості тонічних стоп, хоча іноді (за ліричним характером української поезії) вони уподібнюються до пісні: тоді й набувають сталого пісенного розміру, їх вірші майже завжди римовані. Зміст у більшій частині історичний» [13, с. 2].

До XIX ст. термін «дума» не мав однозначного визначення. Характеризуючи стан розвитку думознавства, дослідник українського епосу М. К. Дмитренко констатує: «У наукових джерелах XIX – початку XXI ст. погляд на думу як жанр, відтак її тлумачення, виявився по-різному: романтичне захоплення, аматорство, науковий підхід» [22, с. 15]. На позначення дум у їх сучасному розумінні вживали терміни «козацький епос», «козацькі пісні» [11, с. 30], «козацькі псальми» [2], також їх називали «поважними, святими піснями» [1, с. 32].

Проаналізувавши дефініції жанру, вчений М. К. Дмитренко зауважує, що термін «дума» потребує уточнень, доповнень, і пропонує таке розгорнуте формулювання: «Українські народні думи – це епічні монументальні словесно-музичні твори героїчного, соціально-побутового характеру, що відображають модус художнього мислення козацької доби, бароко та кульмінаційний етап формування національної самосвідомості етносу, ідеї державності; мають астрофічну будову, вільний віршовий розмір (від шести до сімнадцяти і більше складів у рядку, рядки об'єднані в уступи), переважно паралельне дієслівне римування. Думи, як правило, виконують експресивним імпровізованим у межах традиції соло-речитативом (мелодекламацією) – під супровід гри на кобзі або бандурі, рідше – лірі» [22, с. 15].

Думи досліджували фольклористи, літературознавці, лінгвісти. Вивчення думових текстів у історичному та культурологічному аспектах засвідчує багатовимірність цього фольклорного жанру, пор.: «Думи належать до такого специфічного роду творчості, в якому сконцентрувалися ознаки всіх компонентів: поетики, музичного вислову та форми виконання» [2, с. 197].

Українські фольклористи XIX і початку XX ст. зібрали значний фактичний матеріал для здійснення наукового опису дум. Важливим джерелом для наукового аналізу стали публікації дум у збірниках: «Опыт собрания старинных малороссийских народных песней» М. О. Цертелєва (1827), «Украинские народные песни» (Ч. I, 1834), «Сборник украинских песен» (Ч. I, 1849) М. О. Максимовича, «Малороссийские и червонорусские народные думы и песни» П. І. Лукашевича (1836), «Народные южно-русские песни» А. Метлинського (1854), «Записки о Южной Руси» П. О. Куліша (т. 1, 1856; т. 2, 1857), записи текстів із нотним матеріалом у розвідках М. І. Лисенка «Характеристика музыкальных особенностей украинских дум и песен, исполняемых кобзарем Вересаем» (1874), «Дума про Хмельницького та Барабаша» (1888), Ф. М. Колесси «Мелодії українських народних дум» (1910–1913).

У наступні роки робота над виданнями дум тривала. З-поміж найголовніших назвемо такі праці: «Українські народні думи. Том перший корпусу. Тексти № 1–13 і вступ К. М. Грушевської» (1927), «Українські народні думи. Тексти № 14–33» К. М. Грушевської (1931), «Думи та історичні пісні» – упорядк. М. М. Плісецького за ред. О. І. Білецького (1941), «Козацькі думи XVI ст.» (1944), «Українські думи та історичні пісні» (1944), «Українські думи та історичні пісні» за ред. М. Т. Рильського та К. Г. Гуслистого (1955), «Думи» (1959), «Думи» (1969), «Думи та пісні про Б. Хмельницького» (1970),

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

«Украинские народные думы» (1972), «Думи» (1974), «Думи: Історико-героїчний цикл» (1982), «Героїчний епос українського народу: Хрестоматія» (1993) та ін., «Українські народні думи. Т. 1. Думи раннього козацького періоду» (2009). Останнє видання орієнтоване на відтворення автентичної вимови виконавців дум. На це вказано в передмові: «Фіксації дум засвідчили не тільки особливості мовлення виконавців дум, але й рівень обізнаності записувачів з українською мовою, оскільки уніфікованої правописної системи не існувало. Тому в записах епічного матеріалу відображено застосування тогочасного російського правопису» [22, с. 4]. Упорядники вдаються до наведення окремих спостережень попередніх інтерпретаторів, до текстологічних зауваг, необхідних пояснень тощо.

Літературознавчий аналіз думового епосу репрезентують праці М. С. Возняка «Дума про козака-нетягу в записі кінця XVII ст.» (1928), «Із збірника Кондрацького кінця XVII ст.» (1927), «Історична пісня й козацький епос» (1924), К. Г. Гуслистого «До питання про історичні умови виникнення українських дум» (1958), М. В. Калиниченка «Трагічне в народних думах та історичних піснях» (1976), А. Кінька «Про розвиток реалізму в українському героїчному епосі» (1958), Б. П. Кирдана «Украинские народные думы» (XV – нач. XVII ст.) (1962), «Украинский народный эпос» (1965), дослідженнями О. Д. Королевича «Українські народні думи та історичні пісні» (1959), С. В. Мишанича «Один із підрозділів українських народних дум XVI – XVII» (1992), «Принципи наукового видання повного зібрання українських народних дум» (1989), «Порівняльне вивчення епосу українського та південнослов'янських народів» (1974), «Текстологія видань українських народних дум» (1990), М. Нагорного «Перші зразки радянських дум і пісень та завдання створення радянського епосу» (1939), «Пісні і думи українського народу про боротьбу з польським панством в кінці XVI і І третині XVII ст.» (1938), Г. А. Нудьги «Дума в писаних джерелах XVI–XVIII ст.» (1970), «Дума в писаних джерелах XVI–XVIII століть» (1985), «Ідея свободи в українському поетичному епосі» (1978), «Український поетичний епос: думи» (1971), «Українські думи в англійських перекладах та критиці» (1966), «Українські думи у Франції» (1965), «Українські думи в німецьких перекладах та критиці» (1964), П. Д. Павлія «Українські народні думи: дослідження з історії українського народного героїчного епосу» (1955), «До питання про походження дум» (1940), М. М. Плісецького «Питання розвитку епосу в умовах виникнення державності» (1959), «Ілля Муромець билин і Ганжа Андибер дум» (1961), «Український героїчний епос» (1959), «Генезис та ідейність думи про Самійла Кішку» (1960), «Дума про похід запорожців на Кавказ» (1958), «Згадка про калмиків в українській народній думі» (1963), «Про історичну основу українського народного епосу (на матеріалі маловивчених дум про Богдана Хмельницького)» (1979), «Про походження думи „Івась Коновченко"» (1961), М. В. Костенка «О стихе украинских дум и его связи с былинным стихом» (1985) та Б. І. Бучка «Ритміка українських народних дум і літературний вірш» (1981).

Про значення феномену народних дум для розвитку української літературної мови і художньої літератури наголошував С. О. Єфремов, який «науково довів <...> органічну близькість народнопоетичного й книжного художнього мислення, яке досі залишається маловивченим фактом, хоч і загальновизнаним...» [14, с. 11]. Дослідник уважав, що думи, «безперечно, повиходили з кругів письменних, до народу близьких – од школярства, дяків-пиворізів, інтелігентного козацтва, – але так поцілили, сказати б, у саму душу народню, що втратили всі свої індивідуальні риси, обшліхтувавшись на найкращі, може, зразки, народної творчості» [5, с. 303]. Отже, за С. О. Єфремовим, зародилися думи «на культурному ґрунті. Творцями їх були ті інтелігентні люди, що стояли близько до подій, але через те, що події зачіпали інтереси широких кіл поспільства, думи ставали їхньою ідеологією, прищеплювалися в народі і тратили сліди свого індивідуального походження, набуваючи натомість рис колективної творчості» [6, с. 255].

Музикознавець, фольклорист Ф. М. Колесса присвятив думам кілька різнобічних розвідок. У його дослідженнях, окрім музикознавчих студій, представлено фольклористичні, літературознавчі, лінгвістичні матеріали. Це такі праці, як «Мелодії українських народних дум» (1969), «Українські народні думи. Перше повне видання з розвідкою, поясненнями, нотами і знімками кобзарів» (1920), «Українські народні думи у відношенні до пісень, віршів і похоронних голосінь» (1920), «Формули закінчення в українських народних думах у зв'язку з питаннями наверствування дум» (1935). Природу народних дум Ф. М. Колесса пов'язував із голосіннями. Визначальними щодо цього твердження можуть бути, на думку автора, «досліди над поетичним стилем дум» [10, с. 31]. «Важна роль, яку відіграють у думах традиційні схеми оповідання та епічні повторення й формули, засвідчують понад усякий сумнів про усну техніку їх складання й передачі», – зазначає Ф. М. Колесса, а типові закінчення дум «можна вважати їх найдавнішими частинами», що дають цінні вказівки щодо наверстування й групування дум

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

[10, с. 33]. Не погоджується Ф. М. Колесса з поглядами П. Г. Житецького на залежність дум від віршової літератури XVII–XVIII сс.: «...думи не є на половину народними, а на половину книжними складаннями». Вбачаючи в голосіннях першоджерела козацького епосу, Ф. М. Колесса проводить думку, що від тону і мелодії голосінь думи перейняли готовий, уже давніше вироблений рецитаційний стиль, збагатившись новими мотивами, які приносило бурхливе козацьке життя [13, с. 39]. При цьому дослідник наголошує, що найдавнішими треба визнати невільницькі плачі та думи про втечу з турецької неволі: вони могли творитися вже в першій половині XVI ст.: «Невільницькі плачі й думи про турецьку неволю створені під впливом піднесеного настрою, що подібні до поетичних голосінь у формі й тоні, та, мабуть, навіть складені під мелодії похоронних голосінь» [13, с. 62]. Ці думи «обрисовують переважно сумні й страшні картини неволі, кривавої помсти, утечі серед грізних небезпек, лицарської смерті, – вони овіяні смутком і грозою дикого поля та пронизані глибоким ліризмом; рідко стрічаються в них проблиски радості, а й ясніші картини...» [13, с. 65]. У думах про Хмельниччину, навпаки, «проглядає скрізь самовпевненість та бадьорий настрій побідника, і це виявляється гумором та злобною насмішкою, що виключає або бодай значно обмежує лірично-елегійний елемент», і вже не помічається такого тісного зв'язку «між думами про Хмельниччину й народними піснями та голосіннями» [10, с. 65]. Пізнішими, на думку Ф. М. Колесси, треба вважати також думи з родинного життя.

Розвиваючи твердження Ф. М. Колесси, Наталія Кононенко обґрунтовує витоки дум з голосінь. Дослідниця, визнаючи близькість дум до релігійних творів, приходить до висновку, що думи – це «поминальні молитви» [11, с. 30].

Значний доробок, присвячений дослідженню думового епосу, належить С. Й. Гриці. Її монографія «Мелос української народної епіки» репрезентує мистецтвознавче дослідження мелосу народнопісенної епіки, зокрема й дум (поряд із баладами, історичними піснями, хроніками); епіку розглядає дослідниця в тісному зв'язку з історичними й територіальними умовами уснопоетичної творчості, виконавською традицією кобзарів і лірників. Характеризуючи найважливіші ритмо-інтонаційні структури строфічної та астрофічної епіки з урахуванням її типологічних закономірностей, С. Й. Грица розробляє методику аналізу дум на ритмічному і мелодійному рівнях, наголошує на взаємодії в думах традиційних та імпровізаційних начал. Специфічною і визначальною рисою дослідження С. Й. Грици є те, що воно виступає «спробою аналізу і класифікації української пісенної епіки в основних її жанрових і тематичних різновидах, в **єдності слова і музики**» (підкреслення наше – *Т. Б.*) [2, с. 3], адже «поняття «епос», що означає: слово, розповідь, пісня, – це та ділянка творчості, яка найбільшою мірою уособлює синкретизм первісного мистецтва, поєднання в ньому різних начал: слова, музики, пантоміми» [2, с. 4]. Розглядаючи астрофічну епіку, до якої належать думи, С. Й. Грица зосереджує увагу на таких питаннях, як термін «дума» та диференціація жанру в літературі; композиційна модель думи; принципи смислової тотожності в думах; мелодична модель; інтонаційно-ладова структура дум; традиція та імпровізація в думах.

Синкретичний характер мають публікації С. Й. Грици в періодиці, зокрема стаття «Українські думи в міжетнічному діалозі» [3, с. 68–81]. Дослідниця відстоює тезу про те, що думи виникли у XV–XVII сс. – тобто в такий період у житті українського народу, який є важливою віхою «його розвитку як народності і нації, активного діалогу з іншими етносами у драматичних і миролюбних ситуаціях – воєн і примирень». У жоден із попередніх періодів своєї історії Україна не знала таких активних контактів з іншими державами, як у названий, – з Польщею, Росією, Туреччиною, Кримським ханством, Австрією, Швецією, спорадично з Францією, Італією, Іспанією. Тому, зазначає С. Й. Грица, «стан вивчення українського думового епосу міг би бути індикатором політичних справ українського народу, його сходжень і стагнацій в історичному розвитку» [3, с. 69]. С. Й. Грица також звертає увагу на те, що «порівняльні дослідження дум майже поспіль зосередились на сюжетах, історичних реаліях. Поза увагою залишились глибинні мовні шари дум – структурний, лексико-фонічний» [3, с. 74], за якими можна робити висновки про контакти з іншими народами.

В історичному ракурсі думи вивчала Катерина Грушевська. Дослідниця вважала, що за текстами цих творів можна зробити перевірку історичного змісту кобзарського епосу [4, с. 12]. К. М. Грушевська відстоює думку, що треба шукати історичні джерела (історичну підоснову), які лягли в основу дум – з одного боку; з другого – за самими думами можна робити певні висновки: тексти дум, події та факти, описані в них, є такими, що взяті із життя, дійсності. К. М. Грушевська займалася також збиранням, систематизацією та описом видань дум (див. «Переднє слово» до зб. «Українські народні думи. Том перший корпусу», 1927. – CV–CCXX).

В історіографічному плані подано розвідки Ірини Матяш «Українські народні думи у виданнях та дослідженнях» (1997, Число 38 (54):

2–3; 1997, Число 40 (56): 2–3), «Українські народні думи: дослідження, видання, виконавці» (2008).

З-поміж праць, повністю чи частково присвячених **проблемі мови та стилю** українських народних дум, на особливу увагу заслуговують дослідження П. Г. Житецького, Ф. М. Колесси, М. Т. Рильського, О. О. Назарука. Насамперед слід назвати працю П. Г. Житецького «Мысли о народных малорусских думах» (1893) (в укр. перекладі вийшла під назвою «Про українські народні думи») (1919), яка є першою науковою спробою вивчення мовних особливостей дум. Сам автор основним завданням своєї праці вважав «дослідження поетичної форми дум, висловлюючись точніше, дослідження походження цієї форми в зв'язку з побутовими і культурними умовами народного життя» [7, с. 108]. (Важливо наголосити, що поняття поетичної форми П. Г. Житецький розумів досить широко, охоплюючи ним як віршовий розмір, будову строф, так і власне мовні засоби організації (граматичні форми, слова-символи та ін.)). Дослідник порушив таку надзвичайно важливу проблему, як походження дум. У результаті спостережень він дійшов висновку, що цей жанр українського фольклору виник під впливом писемності, шкільної літератури. Тому в думах засвідчено самобутні, оригінальні форми поетичної творчості, народні за світоглядом та мовою, і водночас книжні за особливим складом думки і способами її вираження, пор.: «У мові та поетичному стилі дум виразно виступає книжний лад мови, який свідчить, що літературна діяльність українських письменників не минула без сліду для народної свідомості» [7, с. 2].

Звертаючи увагу на взаємозалежність віршової форми і змісту дум, П. Г. Житецький доводить, що «віршова форма думи є в повній відповідності з її внутрішньою будовою, яка виражається самою її назвою» [7, с. 7], адже «у думі передається *продумане* оповідання про подію, і тому поетична мова думи потребує такого вірша, який би безумовно належав думці, який би відгукувався на всі найменші вимоги» [7, с. 7]. Дослідник аналізує мовну структуру думових текстів на лексичному рівні: хоч і побіжно, проте відзначає роль синонімів, розглядає зооніми, які є складниками національного світогляду і в думах виконують функцію актуалізаторів ідейного та художньо-образного змісту; аналізує також архаїзми, хоч і не дає їм чіткого визначення, звертає увагу на функціонування церковнослов'янізмів.

Суттєві і змістовні висновки зробив П. Г. Житецький щодо синтаксичної організації дум, наголосивши, що в цих народних творах домінують форми складених дієслівних присудків із дієсловами *мати, могти, бути*; до стильових ознак дум належать синтаксичні конструкції з однорідними присудками, переважають у думах складносурядні речення. Характерне для мови цього фольклорного жанру інверсійне розміщення підрядної частини складних речень. Дослідник зосереджує увагу на ролі періодів, а також на особливостях звертань у мовностильовій організації дум. Названі ознаки синтаксичної організації думового вірша пов'язує дослідник із тональністю фольклорного висловлення.

«Мысли о народных малорусских думах» – не єдина праця, де П. Г. Житецький торкався проблем, пов'язаних із думовим епосом. Міркування про мову і стиль дум знаходимо в праці «О поэтическом стиле и литературной форме „Слова о полку Игореве"», в якій П. Г. Житецький аналізує стиль «Слова» і, посилаючись на розвідки М. О. Максимовича та Ф. І. Буслаєва, пише про зв'язок «Слова» з українською народною поезією [8, с. 276–277].

Про мовностильові особливості українських дум та історичних пісень, про їх незаперечні риси спорідненості з билинами йдеться в праці М. Т. Рильського «Героїчний епос українського народу» (окремим виданням побачила світ у 1955 році) [19, с. 134].

У названій розвідці автор звертає увагу на ознаки спорідненості українського епосу з епосом болгарським та сербським: «Стилістичні особливості сербських епічних пісень <...> мають чимало спільного і з билинами, і з думами» [20, с. 16]. Саме порівняльно-зіставний аналіз дає змогу авторові виявити специфічні риси, відмінності історичних пісень та дум.

Мовну специфіку дум учений бачив у їхній лексико-семантичній, синтаксичній організації. Зокрема, М. Т. Рильський відзначав, що «слід би звернути увагу і на рису думової поетики, досі належно не вивчену» [20, с. 141], тобто на поетичні тропи, фігури як засоби оригінальної мовотворчості. Саме М. Т. Рильський помітив, що «цікавою особливістю дум є й **граматичні** неправильності» (форми *находжали, дававє, розношали* та ін.) [20, с. 142]; авторові належать спостереження, що в думах функціонують «складні, подібні до гомерівських, прикметники та іменники» [20, с. 142].

З-поміж лінгвістичних досліджень на особливу увагу заслуговує праця О. О. Назарука «Мовні особливості українських народних дум» (1968). У ній поєднано літературознавчий аналіз із лінгвістичним. Особливу увагу приділяє автор темі виникнення дум, а також характеристиці мовної практики кобзарів-бандуристів на тлі загального розвитку української літературної мови XV–XVII сс. У розділі

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

«Поетична мова дум» здійснено аналіз книжної, церковнослов'янської і народної лексики; запозичень, тропів (епітетів, гіпербол) тощо, фразеології дум, поетичного синтаксису (порівнянь, означень, звертань) та ін. Проте на сьогодні праця О. О. Назарука потребує доповнень з урахуванням нових підходів до аналізу тексту, нових теоретичних узагальнень.

Заслуговують на увагу розвідки Л. К. Рак, присвячені дослідженню лексико-семантичної системи дум, зокрема топонімічних, синонімічних одиниць, мовних засобів гіперболізації, в яких дослідниця простежує спільні риси билин, дум та історичних пісень, робить висновок про те, що ці твори «складені на основі живої народної розмовної мови» [21, с. 33]. Цей висновок підтверджується також описом лексико-морфологічних особливостей дум, виявленням специфічних саме для творів цього жанру прислівників, прийменників, сполучників, часток, вигуків. Це дає підстави Л. К. Рак наголосити, що мова дум «відрізнялася від тогочасної книжної і від мови інших народних пісень не тільки добром лексики, а й формою слів і словосполучень. В основі дум лежить народна мова...» [18, с. 17].

Отже, Л. К. Рак, як і Ф. М. Колесса, визначає мову дум як таку, в основі якої – народна (народнорозмовна) мова, на відміну від П. Г. Житецького, який стверджував, що «мова дум являє дивне пристосування книжних стихій мови до народних» [7, с. 103].

У публікації Г. І. Халимоненка «Лексика дум та історичних пісень (коментар тюрколога)» [23, с. 21] зібрано, описано, критично проаналізовано із залученням різноманітних лексикографічних джерел тюркські (турецькі, кримськотатарські, ногайські) слова в народних думах, зокрема зафіксовані в текстах дум екзотизми. Автор запропонував докладні етимологічні коментарі з екскурсом в історію тієї мови, з якої походить слово, застосував порівняльну характеристику й тлумачення відповідних лексичних одиниць у слов'янських мовах, звернув увагу на форми слів тощо.

Наведені вище факти, думки, зауваження тощо дають підстави стверджувати, що мова народних дум містить як народне, так і книжне начала. Не помітити й заперечити ці факти ніяк не можна. Мова дум у своїй основі справді народна, в ній домінують загальновживані елементи, почасти трапляються розмовні одиниці тощо. Разом із тим у мові дум актуалізовано значний корпус книжних одиниць, зокрема конфесійного стилю, що свідчить про вплив релігійних джерел на формування думового текстового континууму (релігійні елементи в мові дум схарактеризувала Л. Михно [17]). Звідки з'явився релігійний компонент у лінгвопросторі героїчного епосу, – складно стверджувати. Стосовно цього доречно навести припущення М. І. Марченка про те, що, можливо, творцями дум були члени братств при монастирях [15, с. 127] – освічені особи, вихідці з народних мас, які добре знали фольклорні твори й разом із тим житійну літературу, біблійне вчення.

Отже, мова дум, що визнана феноменальним явищем в історії національної мовнокультурної традиції, становить своєрідне органічне поєднання народної мовної основи (на всіх рівнях) та книжної (зокрема релігійної) з домінуванням, звичайно, усно-народних елементів. Книжний компонент мови народних дум зумовлений, безперечно, інтелектуальним впливом культурно-освічених особистостей.

Своєрідні умови побутування епосу сприяли формуванню консерватизму мови дум, перешкоджали дії зовнішніх факторів, були дієвими чинниками збереження автентичності мовнокультурної традиції героїчної епіки. В результаті тексти народних дум набули статусу лінгвоісторичних пам'яток національної культури.

Отже, виникнення самого жанру думи, що тісно пов'язане з народною традицією, зумовлене її глибинами на всіх рівнях, є її органічним складником, деякою мірою тяжіє до книжності. Принаймні відкинути книжний елемент не видається за можливе. Він реальний, суттєвий і такий, що привертає увагу, тому його врахування обов'язкове. Твори, що об'єднані жанром думи, дещо неоднорідні за тематикою та часом виникнення. Вони містять як мотиви голосіння (туги, жалю, плачу), так, безперечно, і мотиви героїки (оспівування подвигів, звитяг захисників народу, ідеалізацію козацької лицарської відваги), трагічності (оплакування смерті захисників), моральності (етики) (повчання, як жити, не порушуючи християнських норм моралі). Однак їх пов'язує традиція мовнообразного відтворення дійсності, усталені канони словесно-поетичної героїзації особи як захисника народу, дотримання законів жанру стосовно мовно-художньої організації. Мова за своєю природою виступає «цементуючим» складником (компонентом) усієї текстової організації (матерії) аналізованих пам'яток словесної творчості.

Література

1. Грабович О. Думи як символічний код переказу культурних цінностей / Оксана Грабович // Родовід. – 1993. – № 5. – С. 30–36.

2. Грица С. Й. Мелос української народної епіки / С. Й. Грица. – К. : Наук. думка, 1979. – 247 с.

3. Грица С. Й. Українські думи в міжетнічному діалозі / Софія Грица // Родовід. – 1995. – Ч. 11. – С. 68–81.

4. Грушевська К. До питання про історизм в українських думах / Катерина Грушевська // Родовід. – 1997. – № 15. – С. 12–22.

5. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – [4-е вид.]. – Мюнхен, 1989. – Т. І. – 690 с.

6. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – К. : Femina, 1995. – 686 с.

7. Житецкий П. Мысли о народных малорусских думах / П. Житецкий. – К. : Киевская старина, 1893. – 249 с.

8. Житецький П. Г. Вибрані праці. Філологія / П. Г. Житецький. – К. : Наук. думка, 1987. – 328 с.

9. Житецький П. Про українські народні думи / П. Житецкий. – К., 1919. – 260 с.

10. Колесса Ф. Формули закінчення в українських народних думах у зв'язку з питанням про наверствування дум / Філарет Колесса. – Львів, 1935. – 67 с.

11. Кононенко Н. Епос та плач: про витоки української думи / Наталія Кононенко // Родовід. – 1993. – № 6. – С. 27–30.

12. Літературознавчий словник-довідник / [Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін.]. – К. : Академія, 1997. – 752 с.

13. Максимович М. А. Украинские народные думы / М. А. Максимович. – М., 1834. – Кн. 1–3. – 136 с.

14. Малинська Н. Пісні та думи в оцінці Сергія Єфремова / Наталія Малинська // Українська мова і література. – 2001. – Ч. 48 (256). – С. 11.

15. Марченко М. І. Історія української культури / М. І. Марченко. – К. : Рад. школа, 1961. – 286 с.

16. Матяш І. Українські народні думи у виданнях та дослідженнях / Ірина Матяш // Українська мова та література. – 1997. – Ч. 38 (54). – С. 3.

17. Михно Л. Концепт «релігія» в думовій картині світу / Людмила Михно // Stylistyka–2010. – XIX. – С. 313–322.

18. Рак Л. К. Лексико-морфологічні особливості українських народних дум / Л. К. Рак // Укр. мова і літ. в школі. – 1960. – № 4. – С. 9–18.

19. Рак Л. К. Мовні засоби гіперболізації в українських народних думах / Л. К. Рак // Укр. мова і літ. в школі. – 1961. – № 4. – С. 27–34.

20. Рильський М. Т. Зібрання творів : у 20-ти т. / М. Т. Рильський. – К. : Наук. думка, 1983–1985. – Т. 16. – 1983. – С. 132–163.

21. Українські народні думи / [вступ Катерини Грушевської]. – К. : Держ. вид-во України, 1927. Том перший. Тексти № 1–13. – 1927. – 176 с.

22. Українські народні думи : в 5 т. / [упоряд. : Дмитренко М. К., Грица С. Й., Довженок Г. В., пер. Дмитренка М. К., Грици С. Й.; ст., ком., прим. Довженок Г. В., Ясенчук А. Ю., Шевчук Т. М., Шалак О. І., Пазяк Н. М., Кімакович І. І.; за заг. ред. Дмитренка М. К., Грици С. Й.; відп. ред. Скрипник Г. А.]. – К. : ІМФЕ НАН України, 2009. – Т. 1 : Думи раннього козацького періоду. –2009. – 856 с.

23. Халимоненко Г. І. Лексика дум та історичних пісень (коментар тюрколога) / Г. І. Халимоненко // Укр. мова та літ. в школі. – 1977. – № 9. – С. 21–29.

Tetjana Betsenko

QUESTION OF AN ORIGIN OF A GENRE AND LANGUAGE OF NATIONAL LYRIC-EPIC SONGS (DUMA)(THE RESULTS OF THE RESEARCH)

In the article general views of scientists as for the origin of the genre of lyric-epic songs with an emphasis on nature of the language of works of the heroic epos are considered. Specific features of the language of lyric-epic songs are revealed. A lot of attention is paid to the aspect of national folksong tradition in an explanation of sources of formation of a language continuum of the national epos.

Keywords: *a genre of lyric-epic songs, a genre origin, language of thoughts, national chronical tradition.*

Татьяна Беценко

ВОПРОС О ПРОИСХОЖДЕНИИ ЖАНРА И ЯЗЫКА НАРОДНЫХ ДУМ (ИТОГИ ИССЛЕДОВАНИЙ)

В статье обобщены взгляды ученых относительно происхождения жанра думы с проекцией на природу языка произведений героического эпоса. Предлагаются рассуждения касательно специфики языка дум. Обращено внимание на аспект народно-книжной традиции в объяснении истоков формирования языкового континуума народного эпоса.

Ключевые слова: *жанр думы, происхождения жанра, язык дум, народно-книжная традиция.*

Надійшла до редакції 20.09.2012 р.

УДК 811.161.+81'342/344]+38

Людмила Українець, Юлія Гришко

КОНОТАЦІЯ ВОКАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ ЯК ЗАСІБ ВІДТВОРЕННЯ МІФОЛОГЕМИ *СОНЦЕ*

(на матеріалі української поетичної мови XX–XXI сс.)

У статті розглянуто особливості породження фонетичної конотації асонансу [о] в українській поетичній мові XX – початку XXI століття, яка, будучи специфічною системою, у формі вербального коду зберігає національні архетипні асоціації на засадах продуктивного функціонування в ній предковічних слов'янських міфологем.

***Ключові слова**: конотація, вокальні одиниці, міфологема, поетична мова, асонанс, семантичні конотації, прагматичні конотації.*

В українській поетичній мові XX–XXI сс. конотація вокальних одиниць винятково важлива для відтворення міфологем – своєрідних формул сприйняття людиною довкілля в усіх його вимірах. Це комунікативно символічний засіб установлення зв'язку з універсальними цінностями, що закодовані в міфотворних актах, елемент гармонізації людини й природи [19]. Як конкретно-образне, символічне відображення реальності, міфологеми поширені в національних культурах усіх народів світу, тому їхніми ознаками є глобальність та універсальність. Серед загальновідомих міфологічних концептів – *Мати-Богородиця, рай, пекло* та ін. – в українській поетичній мові особливе місце відведено міфологемі ***сонце***, яка ще в часи первісного суспільства відтворювала давні уявлення про будову Всесвіту та залежність людини від небесних світил. Українці-язичники шанували силу вогню й світла, розуміючи їхнє непересічне значення, тому в міфології ***сонцю*** відводилась особлива увага: «<...> перед ним благоговіли, йому сповідалися, вважаючи найвищим покровителем усього живого на планеті» [22, с. 211]. С***онце*** як утілення центру буття, Матері Всесвіту, Ока Божого, освітлюючи й зігріваючи землю, несло їй життєдайну родючість [2, с. 497] і, зрештою, почало символізувати в національній культурі ***осяяння***, ***славу*** та ***велич***. Навіть із прийняттям християнства наші предки не перестають вірити в силу Світла [25, с. 7], його божественне начало, що пояснює причину виникнення образного перифраза *Сонце Праведне* [2, с. 497]. Цілком логічно, що з часом для цієї вищої космічної сили домінувальними стали й перифрастичні словосполучення *Сонце Красне*, *Сонце Трисвітле* [2, с. 497]. Отже, архетип ***сонце*** обтяжений додатковими семантично-прагматичними конотаціями, які є продуктивним засобом формування асоціативного мислення на засадах подібності між явищами об'єктивної дійсності або як результат схожості вражень між ними. У сучасному мовленнєвому дискурсі міфологема ***сонце***, втрачаючи яскраво виражені ознаки сакральності, виконує переважно «„охоронну" та соціотерапевтичну функції» [19], а це результат традиційної кореляції конотативно зумовлених його лексичних значень та уявлень про ознаки й властивості світла як природного явища. Прикметно: у формуванні прагматично-семантичних нашарувань міфологеми ***сонце*** визначальними стають не лише її денотативні, але й фонетично мотивовані інформаційні ресурси, які відіграють не менш значущу роль у комунікативній практиці українського соціуму. Оскільки питання про взаємозв'язок конотаційних властивостей вокальних одиниць та архетипних міфологем теоретично ще не обґрунтовано в українському мовознавстві, то **об'єктом** для дослідження ми обрали конотацію вокальних одиниць як імпліцитний засіб відтворення мікросемантичних ресурсів міфологеми ***сонце***.

Мета статті – виявити семантичні властивості конотації, породженої внутрішньою формою слова на основі асоціацій, що ініційовані в українській поетичній мові XX–XXI сс. асонансом, зокрема голосним [о].

Матеріалом для дослідження послужила поетична мова Олександра Олеся, Павла Филиповича, Василя Стуса, Василя Симоненка, Ліни Костенко, а також полтавських мисткинь Ніни Гриб та Олени Гаран (усього 20 творів).

У світовій лінгвістиці, як відомо, існують різноманітні погляди на природу явища конотації у фонетичному складі мови, але спільним є те, що семантико-прагматичні можливості окремих звуків часто пов'язують із конкретним лексичним значенням, оскільки їм притаманна змістовність, яку можна використовувати для надання художнім творам більшої виразності

© Л. Українець, Ю. Гришко, 2013

(М. Ломоносов, Р. Якобсон, І. Качуровський). Такі конотації мотивовані внутрішньою формою слів і є значно вагомішими в структурі, наприклад, поетичної мови, адже звукова форма цього типу художньої комунікації здатна породжувати фонетичне значення (Г. В. Колшанський, М. Г. Комлєв, О. П. Журавльов) і пов'язана з архетипним мисленням (К. Аммер, В. К. Поржезинський, Л. Блумфільд, О. О. Потебня, М. К. Наєнко). Внутрішня форма, маючи апперцепційну природу, мінімально чи повністю експлікує в лексемі образ, покладений в основу номінації [23, с. 2], надаючи мові експресивності й національного колориту (О. О. Потебня, Ф. І. Шимкевич, О. О. Тараненко). До фонетичних одиниць, що здатні формувати додаткові семантичні та прагматичні нашарування, належать передусім асонанси, які створюють стилістично марковане звукове тло української поезії. Ці вокальні компоненти матеріальної оболонки (і не лише сакрально маркованих лексем), функціонально підпорядковуючи склад сегментно-просодичних частин, забезпечують, крім милозвучності сприйняття, ще й асоціативну інформацію про позитивну чи негативну оцінку предметів і явищ об'єктивної дійсності. Оскільки в основі голосних звуків лежить тон, авторське комбінування асонансів на семантичному рівні поетичного тексту може викликати асоціації, пов'язані в сприйнятті мовців із певним предметом чи явищем дійсності, серед яких і небесне світило ***сонце***. Такі асоціативні відповідності часто мають підґрунтям синестезію (взаємодію різних подразників), що полягає у виникненні відчуттів унаслідок контамінації їхнього впливу на світосприйняття не лише окремого мовця, але й усього національного соціуму [8, с. 455].

Голосні – а саме їм властиво символізувати світло [13, с. 32–45] – у поетичній мові зазвичай є мотиваторами аудіально-візуальної синестезії, коли під впливом звукового континууму у свідомості мовця виникають зорові образи.

Для міфологеми ***сонце*** потенційним фонетичним конотонімом є звук [о] – лабіалізований голосний заднього ряду, середнього ступеня підняття, графіка якого стимулює конотаційні перспективи поглибленого сприйняття архетипу ***сонце***, на що свого часу звернули увагу й Г. Чистякова та О. Новіков [18, с. 51]. Таке тлумачення структурних фонетичних компонентів поетичної мови відображає не лише власне лінгвістичні, але й психологічні константи [7, с. 36], адже загальновідомо: в мовленні окремих індивідів актуалізовані їхні суб'єктивні враження, а в загальнонаціональній мові – психічний склад нації, її менталітет. Саме тому фонетичні конотації стають підставою для оформлення різнорідних семантичних одиниць (конотем) у єдину соціолінгвопсихологічну конотаційну модель значення [5, с. 85], що, зрештою, визначає стратегію формування архетипної лексики.

Для визначення специфіки породження голосним [о] конотацій архетипної лексеми ***сонце*** ми провели асоціативний експеримент на основі емпіричної оцінки поетичних текстів (усього 20 поетичних ілюстрацій авторів, чия поетична творчість припадає на різні періоди XX та XXI століть). Оскільки саме в процесі художнього спілкування конотації, пов'язані з голосним [о] та архетипною лексемою ***сонце***, стають винятково виразними, стилістично значущими, то в усіх дібраних зразках поетичної мови респонденти без жодного винятку зафіксували асоціативні враження, які співвідносяться з міфологемою ***сонце***. Результати опитування показали: у свідомості мовців голосний [о] викликає стійкі синестетичні кольоративи, які залежать передусім від сюжетно-композиційних особливостей конкретної поетичної мови та світосприйняття й світовідчуття авторів. За даними семантико-стилістичного експерименту, кольорова асоціативна парадигма цієї вокальної одиниці не надто широка, оскільки концентрує увагу лише на конкретній спектральній палітрі: 80% респондентів на ґрунті звукопису асоціюють голосний [о] із кольорами гарячих та світлих відтінків (*жовтий*, *білий*, *світлий*, *світло-жовтий*, *золотий*, *жовтогарячий*, *оранжевий*, *світло-голубий*, *голубий* тощо).

Діаграма 1.
Кольорова парадигма голосного [о] та міфологема *сонце*

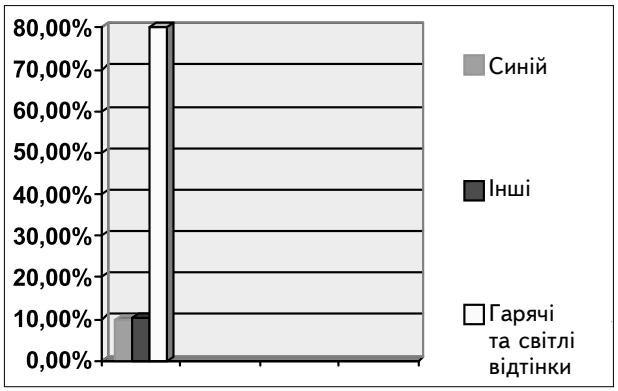

Такі результати повністю відповідають символічним параметрам цієї вокальної одиниці в структурі ранжування семантичних властивостей звуків В. В. Левицького, який позиціонує його як «світлий» акустичний імпульс. Відомий російський мовознавець О. П. Журавльов [7, с. 52] теж конкретизував асоціації голосного [о] на тлі світло-жовтих відтінків. За спостереженнями респондентів, конотації цього вокального

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

імпульсу на відтворення візуальної характеристики ***жовтий колір*** часто трапляються в контексті, де, крім міфологеми ***сонце***, фігурують і денотати ***поле***, ***нива***, ***колос*** (***колосся***), ***жнива***, для яких *жовтий* колір асоціативно детермінований:

Вже чекають поблідлі дні
Яснозорих пісень спокою,
І кружляють жовті вогні,
Легким листям летять зо мною <…>.
***О**бходила **о**сінь поля*
І прийшла до моєї хати <…>

(П. Филипович, «Вже чекають поблідлі дні», с. 63).

Однак, на наш погляд, українські митці, виявляючи в поезії морально-філософські засади власного духу, частіше віддають перевагу метафоричній номінативній одиниці ***золотий*** на позначення *жовтої тональності*, яка, безперечно, є носієм експресивної конотації на денотативній основі:

<…> щоб раювали тонкоспіві верві
із полювань із золотого жита
і добрим пивом, і солодким медом,
і черевом дозрілих рожаниць

(В. Стус, «Під диким сонцем», с. 26).

Зерно пророста,
Як мої надії,
Як мої літа.
Сійся-родися,
Колосом світися <…>
Ниво золота!

(В. Симоненко, «Засівна», с. 90).

І все ж яскрава картина українського поля періоду жнив конотаційно змодельована саме завдяки знаку-символу ***сонця***, хоч може підтримуватися й асоціативною інтерпретацією звукового тла семантичного дублета ***колос. Колос***, налитий сонцем, – це, як відомо, не тільки символ достатку, але й український оберіг благополуччя, і репрезентантом такого символу зазвичай є вокальний континуум із домінуванням голосного [о]:

Колосом стигне слово
В долах і на горбі,
Жовтих стеблин розмово,
Не шепотіть тобі! <…>
І одчиня ворота
Варта майбутніх днів:
Чорна землі скорбота,
Сонця злотистий спів

(П. Филиппович, «Колосом стигне слово...», с. 51–59).

Гей, прослала нива
Чорне полотно.
Лляться жовта злива –
Сіється зерно.
Сійся-родися,
Колосом розвийся,
Засівайся, ниво,
Людям на добро! <…>

(В. Симоненко, «Засівна», с. 90).

Конотаційно зумовлена вокальна структура поетичної мови підпорядкована й творчій реалізації архетипних символів ***небесне світло***, ***духовне світло*** [2, с. 497], безпосереднім утіленням якого є ***сонце*** та його спектральні характеристики, ініційовані в художній комунікації зоровими асоціаціями й ***жовтогарячого***, ***червоного*** кольорів (*красне сонечко*, *сонце червоне*, *багряне сонце*, *дужка золотава*, *ясноцире золото*):

А вже красне сонечко
Припекло, припекло,
Ясноцире золото
Розлило, розлило.
На вулиці струмені
Воркотять, воркотять <…>.
***О**й сонечку-батечку,*
Догоди, догоди,
А ти, земле-матінко,
Уроди, уроди

(О. Олесь, «Веснянка», с. 233).

Однак найбільш місткими є ті фонетичні конотації на відтворення міфологеми ***сонце***, що мають підґрунтям поєднання форми та кольору або ж гру відтінків кольорів, тобто компіляцію зорових вражень (*жовте вогнище*, *сонця золото*):

прощавай
жовте вогнище
сонця золотом <…>
урочисто дерева сходяться
ой на кожному килимі осінь
білим по білому
і говорить колиска з тишею <…>
чорнобривцями
рясно вишите
сонце сну мого
прощавай

(О. Гаран, «Прощавай...», с. 244–245).

І хоч у 80-ті рр. XX ст. заявляє про себе інший, індивідуальний ритм світосприймання як точка відліку великого й малого, вічного й минущого, гармонійного й безкорисного, що змінюється від автора до автора, від твору до твору, передаючи різні духовні стани [16, с. 94], однак асоціативні характеристики голосного [о] в

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

поетичній мові, де домінує архетипний символ ***сонце***, загалом лишаються незмінними, тобто константними:

*<...> Багряне с**о**нце. Дужка з**о**л**о**тава*
*ст**о**їть над ч**о**рним капт**у**р**о**м г**о**ри.*
*На п'ять в**о**ріт зачинена П**о**лтава*
*х**о**ває **о**чі в тихі яв**о**ри <…>*

(Л. Костенко, «Маруся Чурай», с. 30).

*У душі м**о**їй –*
Місця немає туманам.
*У душі м**о**їй –*
*С**о**нце черв**о**не буя <…>*

(В. Симоненко, «У душі моїй», с. 156).

Асоціація жовтого кольору на тлі асонансу голосного [о] як втілення образу-символу ***сонця*** є традиційною, національно універсальною. Урахування асоціативно-образних функцій внутрішньої форми слова ***сонце*** необхідне для глибинної апперцепції семантики поетичного тексту [23, с. 2–3], що по-своєму акумулює досвід предків. Синестетичні відповідності, які становлять специфічний аспект звуків мовлення, мають загальний для носії мови характер, підтверджуючи думку про те, що мова зберігає всі інтелектуальні здобутки попередніх поколінь. Оскільки, за народними віруваннями давніх слов'ян, ***сонце*** – це велике колесо, яке котиться небом [2, с. 497]), то цілком логічними видаються й відповіді респондентів, за якими фонетичні конотації голосного [о] детермінують формування асоціацій ***кола***, що знаходяться в площині архетипних рис лексеми ***сонце***. Відтак цілком логічним видається мотивування в поетичному дискурсі асонансом [о] характеру дії, властивої колесу/колу:

*<…> П**о**кот**и**л**о**ся с**о**нце д**о**стигле,*
*мов яблук**о** в Спас <…>*
*П**о**кот**и**ться с**о**нце*
*і яблук**о**м стане <…>*

(О. Гаран, «Поплачемо, сестро...», с. 244).

*Зак**о**т**и**л**о**сь с**о**нце <…>*

(Н. Гриб, «Надходить вечір», с. 16).

У такому символі, як відомо, конкретно-чуттєва даність предмета зображення водночас має значення вказівки на предмет, явище або ідею, які безпосередньо в зображуване не входять [3, с. 107]:

*Трипільських с**о**нць шалена коловерть*
*в**о**л**о**г**о** л**л**ється <…>*

(В. Стус, «Накликання дощу», с. 28).

Для відтворення міфологеми ***сонце*** продуктивними є фонетичні конотаційні нарощення й на основі тактильних асоціацій, що становлять невід'ємну атрибутивну ознаку ***тепла***:

*Був**о** ти любе і ясне,*
*Був**о** байдуже і ж**о**рст**о**ке,*
*Пр**о**мінням бавил**о** мене*
*І спек**о**ю к**о**л**о**л**о** кр**о**ки <…>*

(П. Филипович, «Сонце», с. 63).

На основі фонетичної конотації голосного [о] – специфічної імпліцитної риси, яка в художній літературі є засобом створення естетичної реальності й чи не найповніше виявляє творчі можливості вербальної форми ментальної комунікації, – можемо стверджувати, що мовна картина світу українців не в останню чергу вирізняється актуалізацією форми лінгвістичних одиниць на засадах денотативно-сигніфікативних параметрів лексичного значення слова ***сонце***. А відтак конотації асонансу [о] в поетичному дискурсі, естетична площина якого підпорядкована аудіально-візуальній синестезії, детермінують не лише символічність звуків української поетичної мови, але й глибинні мікросемантичні парадигми формування архетипності лексичних одиниць, завдяки яким українська поетична мова виявляє особливі риси сугестивного впливу.

Література

1. Блумфилд Л. Значение / Л. Блумфилд // Язык. – М. : Издательство «Прогресс», 1968. – С. 142–164.
2. Войтович В. Сонце / В. Войтович // Українська міфологія. – К. : Либідь, 2002. – С. 497–499.
3. Галич О. Теорія літератури : підручн. [для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. освіти] / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв. – К. : Либідь, 2001. – С. 107–110, 224–225.
4. Говердовский В. И. Диалектика коннотации и деннотации / В. И. Говердовский // Вопросы языкознания. – 1985. – № 2. – С. 71–79.
5. Говердовский В. И. История понятия коннотации / В. И. Говердовский // Филологические науки. – 1979. – № 2. – С. 83–86.
6. Журавлев А. Звук и смисл / А. Журавлев. – М. : Просвещение, 1981. – 160 с.
7. Журавлев А. П. Фонетическое значение / А. П. Журавлев. – Л. : Издательство Ленинградского университета, 1974. – 160 с.
8. Загальна психологія / [Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. та ін.]. – К. : Либідь, 2005. – С. 117–118, 455.
9. Иванова-Лукьянова Г. Н. О восприятии звуков / Г. Иванова-Лукьянова // Развитие фонетики современного русского языка. – М. : Просвещение, 1966. – С. 13–138.
10. Качуровський І. Фоніка / І. Качуровський. – Мюнхен, 1984. – 208 с.
11. Колшанский Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке / Г. В. Колшанский. – М. : Издательство «Наука», 1975. – 232 с.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

12. Комлев Н. Г. Компоненты содержательной структуры слова / Н. Г. Комлев. – М. : Издательство Московского университета, 1969. – 192 с.

13. Левицкий В. В. Семантика и фонетика / В. В. Левицкий. – Черновцы, 1973. – 104 с.

14. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – С. 65–66.

15. Ломоносов М. В. Труды по филологии (1739–1758 гг.) // Полное собрание сочинений / М. Ломоносов. – М. – Л. : Изд-во АН СССР, 1952. – Т. 7. – С. 210–212.

16. Моренець В. 80–90-ті роки / В. Моренець // Історія української літератури ХХ століття : підручн. у 2 кн. / [за ред. В. Г. Дончика]. – К. : Либідь, 1998. – Кн. 2 : Друга половина ХХ ст. – С. 91–103.

17. Наєнко М. Міф і фольклор як своєрідні форми художньої свідомості / М. Наєнко // Рідний край : наук., публіцист., художньо-літ. альманах / [гол. ред. М. Степаненко]. – Полтава : АСМІ, 2010. – № 2 (23). – С. 93–97.

18. Новиков А. Содержание текста и его основные единицы / А. Новиков, Г. Чистякова // Фонетика и психология речи : межвузовский сборник научных трудов. – Иваново, 1981. – Вып. 2. – С. 51–71.

19. Пазенок В. С. Міфологема як формула ставлення до світу культури [Електронний ресурс] / В. С. Пазенок. – Режим доступу – http://www.newacropolis.org.ua. – Назва з екрана, 11.01.2013.

20. Поржезинский В. Введение в языковедение / В. Поржезинский. – Изд. 4. – М. : Просвещение, 1992. – 284 с.

21. Потебня А. А. Теоретическая поэтика / А. А. Потебня. – М. : Высшая школа, 1990. – 344 с.

22. Скуратівський В. Т. Русалії / В. Т. Скуратівський. – К. : Довіра, 1996. – 734 с.

23. Стефурак Р. І. Асоціативно-образний потенціал внутрішньої форми слова у поетичному тексті (на матеріалі української поезії 60–90 років ХХ століття) : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Р. І. Стефурак. – Івано-Франківськ, 2003. – 24 с.

24. Тараненко О. Конотація / О. Тараненко // Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін.]. – 3-тє вид., зі змінами і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2005. – 856 с., іл.

25. Федотова Т. В. Міфологеми вогню та сонця в українській літературі : інтерпретаційні моделі : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.01.01 / Т. В. Федотова. – К., 2006. – 18 с.

26. Юнг К. Об архетипах коллективного бессознательного / К. Юнг // Вопросы философии. – 1988. – № 1. – С. 133–154.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Гаран О. Поезії / О. Гаран // Біла альтанка : збірн. тв. письм. Полтавщини / [за ред. О. Гаран., Н. Фурси, С. Осоки]. – Полтава : Полт. літератор, 2007. – С. 243–248.

2. Гриб Н. Поезії / Н. Гриб // Рідний край : наук., публіцист., художньо-літ. альманах / [гол. ред. В. Пащенко]. – Полтава : АСМІ, 2006. – № 2 (15). – С. 13–16.

3. Костенко Л. Поезії / Л. Костенко // Поезія : Ліна Костенко, Василь Стус, Олександр Олесь, Василь Симоненко. – 2-ге вид., доп. – К. : Наук. думка, 2000. – С. 30–183.

4. Олесь О. Вибране / О. Олесь / [упор. О. Бабишкін та ін.]. – К. : Рад. письменник, 1958. – 518 с.

5. Симоненко В. У твоєму імені живу : поезії, оповід., щод. записи, листи / В. Симоненко / [упор. та післямова В. Яременка ; передм. О. Гончара]. – 3-тє вид. – К. : Веселка, 2003. – 382 с.

6. Стус В. Дорога болю : поезії / В. Стус / [упоряд. та післямова М. Коцюбинської]. – К. : Рад. письменник, 1990. – 222 с.

7. Филипович П. Поезії / П. Филипович / [редкол. В. В. Біленко та ін. ; вступ. ст. і прим. Н. В. Костенко]. – К. : Рад. письменник, 1989. – 196 с.

Lyudmyla Ukrainets, Julia Grishko

VOCAL UNITS CONNOTATION AS THE MEAN OF REPRESENTATION OF MYTHOLOGEM SUN (ON THE BASE OF UKRAINIAN POETIC LANGUAGE OF XXth–XXIst CENTURY)

This article deals with peculiarities of creationof phonetic connotation of assonance [o] in Ukrainian poetic language of XXth – beginning of XXIst century, that, being a special system, saves its ethnic archetypical associations in the form of verbal code on the base of efficient activity of ancient Slavic mythologems.

Keywords: *connotation, vocal units, mythologem, poetic language, assonance, semantic connotations, pragmatic connotations.*

Людмила Украинец, Юлия Гришко

КОННОТАЦИЯ ВОКАЛЬНЫХ ЕДИНИЦ КАК СРЕДСТВО ВОСПРОИЗВЕДЕНИЯ МИФОЛОГЕМЫ *СОЛНЦЕ* (НА МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКОГО ПОЭТИЧЕСКОГО ЯЗЫКА XX–XXI вв.)

В статье рассмотрены особенности порождения фонетической коннотации ассонанса [о] в украинском поэтическом языке XX – начала XXI века, который, являясь специфической системой, в форме вербального кода сохраняет национальные архетипные ассоциации на базе продуктивного функционирования в нём извечных славянских мифологем.

Ключевые слова*: коннотация, вокальные единицы, мифологема, поэтический язык, ассонанс, семантические коннотации, прагматические коннотации.*

Надійшла до редакції 24.01.2013 р.

УДК 811.161.2:[81'367+81'37] «712»

Юлія Анікеєнко

РОЗДІЛОВІ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ВІДНОШЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено комплексному вивченню семантико-синтаксичних відношень розділових конструкцій. Зокрема з'ясовано причини дискусійного характеру розділових структур, проаналізовано їхнє семантичне навантаження та особливості функціонування в сучасній українській мові.

Ключові слова: *категорія розділової сурядності, розділові семантико-синтаксичні відношення, взаємовиключення, несумісність, чергування.*

Постійний розвиток мови спричиняє появу нових засобів вираження тих чи тих семантико-синтаксичних відношень. Якщо на сьогодні теорія єднальних, протиставних, градаційних і зіставно-протиставних відношень у зарубіжній і вітчизняній лінгвістиці досить ґрунтовно з'ясована в руслі формального й структурно-семантичного аспектів синтаксичного вчення, то розділові семантико-синтаксичні відношення становлять значну прогалину в науці про мову.

Конструкції з розділовим компонентом знайшли належне висвітлення в працях Л. А. Булаховського, Ф. І. Буслаєва, І. Р. Вихованця, А. П. Грищенка, К. Г. Городенської, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітка, М. У. Каранської, М. Ф. Кобилянської, Т. П. Ломтєва, О. С. Мельничука, В. М. Русанівського, І. І. Слинька, К. Ф. Шульжука та ін. Проте в українському мовознавстві проблема вивчення закономірностей функціонування розділових структур, незважаючи на ґрунтовні теоретичні здобутки вчених, не втратила актуальності й дотепер.

Об'єктом пропонованої наукової розвідки є розділові конструкції, **предметом** – система їхніх семантико-синтаксичних відношень. **Мета** дослідження передбачає комплексний аналіз семантичного потенціалу розділовості.

У сучасній граматиці поширився погляд, згідно з яким розділовий зв'язок виражає значення взаємовиключення, чергування та несумісності [7, с. 379]: *Тоді це має бути і справді щось надзвичайне* <u>*або*</u> *незвичайне* (О. Ірванець) [4, с. 15]; *Капелюх летів під ліжко, вона далі копирсалась у валізі, витягувала* <u>*то*</u> *старанно рвані футболки,* <u>*то*</u> *бузкові сорочки з кислотними візерунками,* <u>*то*</u> *декадентські спідниці, а* <u>*то*</u> *військові черевики з намальованими на халявах черепами* (С. Жадан) [2, с. 110]; *«Вони розминулися, як усі ми розминаємося на вулицях* <u>*або*</u> *в часі», – думає юнга з максималізмом, притаманним його віку* (С. Андрухович) [2, с. 31]. Зауважуємо, що не всі мовознавці погоджуються з таким значеннєвим спектром розділових семантико-синтаксичних відношень. Зокрема, лише про семантику виключення й чергування йдеться в мовознавчих студіях І. Р. Вихованця, А. П. Грищенка, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітка, М. Ф. Кобилянської, Б. М. Кулика й ін. Так, І. І. Слинько кваліфікує розглядувані розділові відношення як такі, що «відрізняються від єднальних, зіставлювальних і протиставних тим, що вони виражають виключення або чергування подій, явищ. Тому здавна розділові речення поділялися на два типи – із значенням виключення і чергування» [6, с. 620].

Під іншим кутом зору характеризує розділові конструкції М. Ляпон. Дослідниця вичленовує власне розділові (взаємовиключення, несумісність) і невласне розділові (тотожність + розмежування) семантико-синтаксичні відношення [8, с. 242].

На наш погляд, особливої уваги заслуговує концепція О. М. Григор'єва про три основні значення розділовості (взаємовиключення, чергування й несумісність) із тим уточненням, що вони можуть мати й додаткове семантичне навантаження.

У найзагальнішому вигляді розділові конструкції позначають дії, що взаємовиключають одна одну: *Донька* <u>*або*</u> *ткала ліжники на стародавньому верстаті в кімнаті з дзеркалом, обставленим порожніми пуделками від популярних парфумів,* <u>*або*</u> *їздила на коні, обзираючи принагідно маржину* (Т. Прохасько) [2, с. 264]; <u>*Або*</u> *дзвінок працює ледь чутно,* <u>*або*</u> *ж не працює взагалі* (О. Ірванець) [4, с. 37]. Інколи взаємовиключення послаблюється, тому є всі підстави говорити про їхні значеннєві евентуальності [1, с. 138].

Цікавим, до прикладу, є поєднання складників сурядного речення, що «виражають дві (або більше) можливості, з яких у даній ситуації, щодо іншої можливої дії, може здійснюватися будь-яка» [1, с. 138]: – *Треба, щоб влада видала розпорядження, аби побілілі люди поки знаходилися вдома* <u>*або*</u> *на карантині, а не вешталися нашими вулицями й не заходили в магазини, інакше … інакше всі ми станемо, як вони, – альбатросами і в нас повипадає волосся, вії, брови* (А. Дністровий) [2, с. 71]; *Намисто було коштовним і рідкісним – тільки дружина військового кадровика, така, як Соніна вихователька в дитсадку,* <u>*або*</u>

© Ю. Анікеєнко, 2013

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

така, як директриса найбільшої в УРСР шваць-кої фабрики, де працювала Соніна мама, могли носити такі намиста (С. Поваляєва) [2, с. 214].

У розділових конструкціях досить часто спостерігаємо вираження невпевненості, сумніву: *Я й досі не впевнена, чи означало це півшпальти, чи щось інше, і що таке взагалі «шпальта»* (І. Карпа) [2, с. 131]; *Добре це чи зле, але за десять років руки дітей страшенно змінилися* (Т. Прохасько) [2, с. 254]; *Через стук коліс чутно дуже погано, тому я не до кінця впевнений, чи сказав він «си» чи «ти»* (С. Ушкалов) [2, с. 306]; *У голосі старої письменниці бринів чи то смуток, чи то погано прихована заздрість* (О. Ірванець) [4, с. 125].

Помічено, що виражені значеннєві відтінки з'являються за умови одночасного функціонування парних розділових сполучників *чи + то … чи + то*: *Він лукаво примружив очі, посміхнувся і чи то сором'язливо, чи то спантеличено почухав своєю великою лабегою короткий їжачок волосся на голові* (С. Андрухович) [2, с. 7–8]; *Плащ був чи то з пластику, чи то з ґуми – невідомо* (Л. Дереш) [2, с. 36]. Із наведених прикладів видно, що адресатові досить складно зрозуміти, яка з дій (або яке з явищ) чинна (чинне), а яка сумнівна (яке сумнівне). Про це він може хіба що здогадуватися.

Оскільки розділові конструкції за природою свого плану змісту неоднозначні, то паралельно із семантикою невпевненості, сумніву, вагання експлікується семантика взаємовиключення, що позначає тверду впевненість, як-от: *Адже так чи інакше – небеса за вікном більше не горітимуть таким бузковим сяйвом, і голоси в коридорі не міститимуть у собі стільки туги й розпачу, і я вже ніколи не буду тим легковажним марнославним юнаком, котрий гадає, що можна прожити своє життя, не суміщаючи індивідуальне з колективним* (С. Жадан) [2, с. 120].

Особливу групу становлять конструкції, що позначають несумісні дії, у яких адресатові необхідно зробити певний вибір: *Товстун кондитер мовчки дивився у вікно, сподіваючись, що на тортик і гарячий шоколад забіжить парочка закоханих студентів, сядуть за столик у куточку біля музичного автомату, увімкнуть собі джаз або тихий блюз, але, за вечір нікого з відвідувачів так і не дочекавшись, сам мовчки з'їдав четвертий шматок торта, зачиняв кондитерську і йшов додому* (А. Дністровий) [2, с. 55–56].

М. У. Каранська переконливо доводить, що розділові речення вибору становлять собою двокомпонентні закриті або кількакомпонентні синтаксичні одиниці відкритого типу, в яких «повідомляється про два чи більше явищ, котрі можуть існувати вибірково: коли одне з них здійснюється, інші неможливі, вони не існують» [5, с. 208]: *Тут така справа, брате, – або жінки, або шлях воїна* (С. Жадан) [2, с. 114].

Реалізатором вибору, але з питальним або допустово-питальним відтінком, виступає одиничний сполучник *чи*, а також парний *чи… чи* [5, с. 122]: *Чи мав я рацію, нехтуючи цими стосунками? Чи не позбавляв я себе чогось важливого, того, що мало б формувати мене як людину, як особистість?* (С. Жадан) [2, с. 119]; *Ой, чи пив, чи гуляв* (С. Пиркало) [2, с. 176]. Функціонування таких питальних розділових конструкцій має на меті з'ясувати, яка ж із запропонованих можливостей реальна.

Ще однією специфічною характеристикою синтаксичних одиниць із розділовим зв'язком є «поєднання таких двох складових частин, з яких друга повідомляє, що відбудеться, якщо не здійсниться те, про що говориться (як про необхідне) в першій складовій частині» [1, с. 139]: *– Ну, як не хочете, Юхиме Яковичу, то ми когось іншого попросимо, – роздратовано-примирливо промимрив Зубчук (О. Ірванець)* [4, с. 50]; *Тож якби не ми, нечисленні лицарі чистоти й краси, то він, цей світ, уже давно перетворився б на суцільне захланне пекло* (О. Ірванець) [4, с. 253].

Зазначаємо, що явище взаємовиключення фокусує в собі й локально-темпоральні семантичні характеристики (маємо на увазі одночасний або ж різночасний характер локалізованих дій, репрезентованих у значеннєвому обсязі речення): *То тут, то там траплялися чудові античні скульптури, дещо пощерблені, але прекрасні аж до запаморочення* (С. Андрухович) [2, с. 21]; *Морозиво скрапує на рожевий сарафанчик дівчинки майже хвилину (короткий новинний сюжет або повноцінний синхрон експерта)* (С. Поваляєва) [2, с. 246]; *Слизькості снігу коні не витримають, навіть якщо підпирати їхні груди своїми плечима (це вниз) чи впиратися руками в стегна, недалеко від підкутих залізом копит (коли догори)* (Т. Прохасько) [2, с. 263]; *Про те, як боялися разом вийти з готелю навіть десь у Відні чи Берліні, щоб не зустріти когось зі знайомих* (Н. Сняданко) [2, с. 290]; *Шлойма йшов позаду, широко ступаючи по цементній долівці, роззираючись то під ноги, то навкруги* (О. Ірванець) [4, с. 16]. Для розкриття цих характеристик пріоритетним видається уживання розділових сполучників *чи*, *або* та парних розділових сполучників *то … то*.

Окремий тип становлять розділові структури зі значенням чергування, у яких мають місце явища, що почергово змінюють одне одного. Услід за А. П. Грищенком, який у своїй концепції солідаризується з ученим Л. І. Бураком, виокремлюємо 3 різновиди переліково-розділових відношень:

1) явища (події), що чергуються, заміняються одне одним. Регулярним для таких конструкцій є функціонування парного сполучника *то … то*: *Десь голосно цокав годинник чи навіть декілька – цоцоцок, цоцоцок, цоцоцок, – і що довше чоловік прислухався до цокотіння, то*

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

більшу кількість різних годинників вирізняв, голосніших і тихіших, пришвидшених і сповільнених, вони цокали звідусіль, то заспокійливо, а то раптом погрозливо, тривожно (С. Андрухович) [2, с. 25];

2) перелік явищ (подій), які взаємно виключаються. Конструктивною базою для творення таких відношень виступають сполучники *чи … чи, то … то, або … або*: *А білоокий, чи по щирості, чи ретельно граючи завчену роль, кілька разів клацнув кнопкою, то вбираючи, то випускаючи лезо, і на підтвердження його високої якості, легенько, єдиним рухом, самим тільки кінчиком вістря без особливого зусилля розрізав пакетика з крекерами, що його Шлойма стискав у правій руці* (О. Ірванець) [4, с. 88]. Аналізовані речення виразно маніфестують багатство семантичного діапазону розділових структур, оскільки репрезентують синтез двох значень: невпевненість (його реалізують парні розділові сполучники *чи … чи*) + чергування (його ідентифікують парні розділові сполучники *то … то*);

3) перелік явищ (подій), які взаємно виключаються, проте взаємовиключення ускладнене модальним відтінком невизначеності: *Він навіть не робить спроби прикинутися, що його цікавить перш за все душа, особистість чи що там ще* (С. Пиркало) [2, с. 145–146].

На нашу думку, аргументованим є також твердження П. С. Дудика про те, що «складносурядні речення зі значенням чергування подій або явищ становлять незамкнену реченнєву систему, можуть мати довільну кількість предикативних частин, формуються за допомогою сполучника *то … то*» [3, с. 259]: *До самої зупинки внизу Соня дивилася то на витоптаний стумою і ще сонними тінями парк, то на штучне паркове озеро з катамаранами й несвіжими лебедями, то на облуплений тир в гущавині парку, то на працівника атракціону «Чортове колесо» в червоному комбінезоні, то на машини, що ковзали асфальтом, наче праски, то на вищерблену цегляну стіну заводу з протилежного боку шосе* (С. Поваляєва) [2, с. 217].

Завдяки лінгвістичному аналізові розділового семантичного простору стало очевидним, що найпосутнішою ознакою, яка вирізняє розділові семантико-синтаксичні відношення з-поміж інших (єднальних, протиставних, градаційних, зіставно-протиставних), є обов'язкова реалізація однієї із запропонованих дій. При цьому інша несумісна дія (чи інше несумісне явище) так чи так пов'язана (пов'язане) або із взаємовиключенням, або ж із чергуванням.

Отже, аналіз розділових семантико-синтаксичних відношень підтвердив необхідність усебічного вивчення категорії розділової сурядності. Складність інтерпретування таких відношень полягає в їхньому дискусійному характерові, оскільки не всі дослідники чітко виокремлюють три основні значення (взаємовиключення, чергування, несумісність) та їхні семантичні евентуальності. Саме такі неоднозначні характеристики, однак, створюють сприятливий ґрунт для подальшого глибинного з'ясування семантико-синтаксичного механізму розділових структур. Сподіваємося, що проаналізований матеріал якоюсь мірою сприятиме розкриттю актуальних питань семантичного синтаксису.

Література

1. Грищенко А. П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові / А. П. Грищенко. – К. : Наук. думка, 1969. – 156 с.

2. Декамерон. 10 українських прозаїків останніх десяти років : збірка / укладання та післямова С. Жадана. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. – 320 с.

3. Дудик П. С. Синтаксис української мови : підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 384 с.

4. Ірванець О. В. Сатирикон – XXI / О. В. Ірванець ; художн.-оформлювач О. М. Артеменко. – Харків : Фоліо, 2011. – 763 с.

5. Карапська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : Навч. посібник / М. У. Карапська. – К. : НМК ВО, 1992. – 400 с.

6. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : Навч. посібник / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.

7. Сучасна українська мова : Підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. ; за ред. О. Д. Пономарева. – 3-тє вид., перероб. – К. : Либідь, 2005. – 488 с.

8. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : Підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

Yuliya Anikeyenko

DISJUNCTIVE SEMANTIC-SYNTACTIC RELATIONS IN CONTEMPORARY UKRAINIAN

This article deals with complex studying of semantic-syntactic relations of disjunctive constructions. The discussive reasons of disjunctive structures are defined. The semantic charge of the disjunctive constructions and the peculiarities of their functioning in the contemporary Ukrainian language are analysed.

Keywords: *disjunctive coordination category, disjunctive semantic-syntactic relations, mutual exclusion, incompatibility, alternation.*

Юлия Аникеенко

РАЗДЕЛИТЕЛЬНЫЕ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена комплексному изучению семантико-синтаксических отношений разделительных конструкций. В частности, выяснено причины дискуссионного характера разделительных структур, проанализирована их семантическая нагрузка и особенности функционирования в современном украинском языке.

Ключевые слова: *категория разделительной сочиненности, разделительные семантико-синтаксические отношения, взаимоисключение, несовместимость, чередование.*

Надійшла до редакції 10.01.2013 р.

УДК 821.161.2–32.091

Микола Сулима

ОПОВІДАННЯ ЄВГЕНА ГРЕБІНКИ «ПРИКЛЮЧЕНИЯ СИНЕЙ АССИГНАЦИИ» (КОМПАРАТИВНИЙ АСПЕКТ)

У статті розглядається оповідання Євгена Гребінки «Приключения синей ассигнации» та роль грошової купюри в ньому як проводиря в суспільстві. Згадуються твори Апулея, Панаса Мирного, Л. М. Толстого та В. Сорокіна, в яких присутній проводир.

Ключові слова: *Євген Гребінка, проводир у суспільстві, художній прийом.*

Оповідання Є. Гребінки «Приключения синей ассигнации» побачило світ 1847 р. – воно було надруковане в №№ 7–39-му «Санкт-Петербургских ведомостей». Письменник використав у творі прийом переходу предмета з одних рук до інших, який дозволив йому показати представників різних верств суспільства середини XIX ст. Уже в перших абзацах мовиться про «приятеля» оповідача, який отримав із провінції певну грошову суму. Розглядаючи банкноти, він звернув увагу на синю асигнацію й загорівся бажанням *«узнать похождения этой изодранной бумажки»* [2, с. 411]. Через кілька днів чоловік передає оповідачеві рукопис із дозволом оприлюднити його. Це і був твір, у якому описувалися митарства синьої купюри впродовж року.

«Потолкавшись между людьми» [2, с. 446], асигнація вжахнулася від побаченого, і в неї визріла думка розповісти про все людям. Вона говорить: *«Около года, если не более, я ходила всё по одной округе, перебывала в разных руках и от скуки делала общие замечания о целой стране, оставляя без внимания лица <…>. Я расскажу и про их гостеприимство, и про их простосердечие, и про их страшные суды… Всё расскажу, погодите немного! Пускай полетит оно, вольное слово, и зловещим вороном закаркает над грешною головой, ночной птицей усядется на кровле неправедных и страшных, воплем разбудит притеснителя и взяточника! Этот вопль напомнит ему вопли вдов и сирот, неправедно им ограбленных. Пусть проснётся в нем совесть на пять секунд, пусть хоть животный испуг потрясёт этого человека – и я буду счастлива… Я сделаю что-нибудь для человечества, которое меня жало, терзало, комкало, пачкало и чуть не сожгло по своей прихоти!»* [2, с. 509–510].

Хто ж ці представники «человечества», через руки яких довелося промандрувати синій асигнації? Оповідач фіксує більше тридцяти епізодів переходу купюри з рук у руки. Від скарбника вона потрапила до Хоми Хомича – картяра-пройдисвіта, потім асигнацію, загублену Хомою Хомичем, знайшла його покоївка Ліза, а від неї та перейшла до Степана, який пропив її в шинку, відтак опинилася в руках огрядного чоловіка, у поміщика №.№., у писаря Пьорушкіна, у секретаря, у його начальника, який відіслав синю асигнацію своїй матері, а мати віддала священику, котрий передав купюру Канчукевичу; асигнація ледь не була закопана разом із померлим у могилу, потім стала закладкою в книжці (тут оповідач переповідає текст, який позначала в тій книжці купюра) тощо. Таким чином в оповіданні постає галерея людських типів – добрих і підступних людей, пройдисвітів, хабарників, злодюжок, чоловіків і жінок, росіян, німців, євреїв, представників різних професій і станів.

Прийом, до якого в оповіданні «Приключения синей ассигнации» вдався Є. Гребінка, не новий. Згадаймо давньоримського письменника Апулея, автора роману «Метаморфози, або Золотий осел», що оповідає про життя, побут і звичаї римської провінції II ст. н. е. Тут, як ми пам'ятаємо, Фетіда переплутала коробки і взяла не ту мазь, а Луцій намазався нею і став не птахом, а віслюком, *«проте зберіг людські відчуття»* [1, с. 78]. Уже як віслюк він потрапив до розбійників, до конюха, погонича, Філеба,

© М. Сулима, 2013

мірошника, городника, легіонера, до братів, до Тіаза.

Ми не можемо стверджувати, що в «Приключениях синей ассигнации» Є. Гребінка достеменно використав прийом, винайдений Апулеєм. Цікавішим буде те, як цей прийом після оповідання Є. Гребінки прижився й утвердився в українській та російській літературах. Скажімо, у 1883–1884 рр. побачив світ роман Панаса Мирного «Повія» (повністю твір був надрукований 1928 р.). Український письменник зобразив у ньому не тварину, не асигнацію, а людину. Йдучи за Христею, яка переходить від одного хазяїна до іншого, ми дістаємо можливість побачити, що відбувається в Україні, яка мораль панує в ній. Перед нами – «хазяї» Загнибіда, Рубець, Проценко... За час цих «перепасувань» дівчина втратила своє ім'я – стала Наташею, заговорила російською; в її житті з'явився Лошаков тощо. Рубець, який вигнав Христю, розповідає про її подальшу долю: спершу проживала в Довбні, *«потім, кажуть, і в покійника копитана з тиждень проживала: той таки, як воєнний, любив перебирати. А потім, либонь, копитан жидам її передав, та після того і слух об їй пропав»* [3, с. 392]. *«Де саме вона не була, чого у неї не перебуло!»* [3, с. 530], – відмічає Панас Мирний. Усі названі та безіменні герої роману «Повія» вітали дівчину, *«поти випили, виссали все, що було доброго, красу-вроду немилосердно стоптали і вигнали на улицю пропадати»* [3, с. 545]. У такий спосіб Христя стає своєрідним провідником по Україні другої половини XIX ст., «репрезентантами» якої стали ті, хто призвів її до падіння й загибелі.

1885 р. датовано остаточний варіант знаменитого «Холстоміра» Л. Толстого (перший варіант датується 1863 р.). Цей твір російського письменника ближчий до «Метаморфоз» Апулея – Лев Толстой описує життя не вівлюка, а коня, який проходить від конюшого до гендляра, від гендляра до гусара, від гусара до гендляра, потім до старої жінки, до мануфактуриста, до мужика, до циган, до прикажчика і врешті – до коновала. Можна лише вказати на схожість монологів синьої асигнації та Холстоміра. Як і Гребінчина купюра, кінь говорить: *«Много наблюдений и над людьми, и над лошадьми успел я сделать во время своих переходов из рук в руки. Доки всего я был у двух хозяев: у князя, гусарского офицера, потом у старушки, жившей у Николы Явленного.*

У гусарского офицера я провёл лучшее время жизни» [5, с. 45].

Уже в наш час до прийому, апробованого Апулеєм, Є. Гребінкою, Панасом Мирним та Л. Толстим, звернувся російський письменник Володимир Сорокін – у написаному в співавторстві з кінорежисером І. Диховичним сценарії «Копійка». Від монетарної складової, наявної в оповіданні «Приключения синей ассигнации», залишилося лише слово «копійка», яке в кіносценарії маркує не різновид грошей, а народну назву першої моделі автомобіля «Жигули». В. Сорокін та І. Диховичний, як і Є. Гребінка в першій половині XIX ст., переносять нас у 1970 рік – брєжнєвські часи. Як тоді було прийнято, легковий автомобіль із золотим номером «1» дарують генеральному секретареві Дмитрові Івановичу, від нього транспортний засіб переходить доньці Ірини, далі – охоронику Петі, який пізніше стає її чоловіком. Петя передаровує автомобіль батькам, а вже ті обмінюють «копійку» на машину, що виготовляє ковбасу. Власниками «легковика» стають Свєта, картяр, Антон, Володимир Висоцький, Борис, його сусід Микола, Лариса, Клим, Василь, художник Юра, Бабука, Віктор, Таня, Сава, який урешті розбиває його, врізавшись у сміттєвий контейнер. В. Сорокін та І. Диховичний за допомогою «копійки» здійснюють своєрідний розтин радянської дійсності: вони показують «верхи» й «низи» радянського суспільства – партійну й державну номенклатуру, художників, дисидентів, спекулянтів, робітників, пенсіонерів, золоту молодь.

І Луцій в Апулея, і асигнація в Є. Гребінки, і Христя в Панаса Мирного, і Холстомір у Л. Толстого, й автомобіль «копійка» у В. Сорокіна та І. Диховичного виконують, якщо скористатися терміном В. Проппа, роль проводиря [4, с. 93]. Найповніше проводирську функцію героя, звісно ж, може розкрити одна зі схем, за якими будуються казки, – коли ходи змінюються один за одним [4, с. 102]. – це й дозволяє забезпечити панорамність і широту висвітлення життя суспільства. Як бачимо, змін у цьому житті, якщо починати відлік від Апулея, майже не відбулося. Людина, не зважаючи на «свідків» – чи то вівлюка, чи то купюру, чи то сільську дівчину, чи то коня, чи то легковий автомобіль, – безсоромно чинить свої гріховні справи і в давній Греції, і в Росії, і в Україні. І тільки письменники-ідеалісти продовжують сподіватися, що їхні «укорительные вопли» можуть розбудити «притеснителя и взяточника», викликавши в них «животный испуг».

Mykola Sulyma

YEVHEN HREBINKA'S SHORT STORY "ADVENTURES OF THE BLUE ASSIGNATION" (COMPARATIVE ASPECT)

The article reveals Yevhen Hrebinka's short story "Adventures of the Blue Assignation" and the role of the money as "guide" in the society have been analyzed. The works by Apuleius, Panas Myrnyi, L. Tolstoy and

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

V. Sorokin have been featured in particular where the money as a 'guide' was widely described.

Keywords: *Yevhen Hrebinka, money guide in the society, artistic method.*

Николай Сулыма

РАССКАЗ ЕВГЕНИЯ ГРЕБИНКИ «ПРИКЛЮЧЕНИЯ СИНЕЙ АССИГНАЦИИ» (КОМПАРАТИВНЫЙ АСПЕКТ)

В статье рассматривается рассказ Евгения Гребинки «Приключения синей ассигнации» и роль денежной купюры в нем как поводыря в обществе. Вспоминаются произведения Апулея, Панаса Мирного, Л. Толстого и В. Сорокина, в которых присутствует поводырь.

Ключевые слова: *Евгений Гребинка, поводырь в обществе, художественный прием.*

Література

1. Апулей Люцій. Метаморфози, або Золотий осел : Роман / Люцій Апулей ; переклад Йосипа Кобова, Юрія Цимбалюка. – Х. : Фоліо, 2004. – 319 с. – (Бібліотека світової літератури).

2. Гулак-Артемовський П. Поетичні твори. Гребінка Є. Поетичні твори. Повісті та оповідання / П. Гулак-Артемовський; Є. Гребінка. – К. : Наук. думка, 1984. – 610 с. – (Бібліотека української літератури).

3. Мирний Панас. Твори в 2-х т. / Панас Мирний. – Т. 2. – К . : Дніпро, 1985. – 563 с.

4. Пропп В. Я. Морфология сказки / В. Я. Пропп. – Л. : «Academia», 1928. – 151, [1] с.

5. Толстой Л. Холстомер. История лошади / Л. Н. Толстой ; с автолитографиями М. С. Родионова. – М. – Л. : «Academia», 1934. – 70 с.

Надійшла до редакції 28.02.2013 р.

УДК 821.161.2–1(477.53):39

Наталія Зінченко

ЕСТЕТИЧНЕ ОСВОЄННЯ НАРОДНОЇ ПОЕЗІЇ ПОЕТАМИ-РОМАНТИКАМИ ПОЛТАВЩИНИ

Стаття містить аналіз творчості поетів-романтиків Полтавщини в аспекті вироблення індивідуального стилю, культивування традицій Харківської школи романтиків. Розглядається вплив усної народної поетичної творчості на літературну творчість романтиків, що поклало початок становленню в Україні історичної школи фольклористики. Аналізуються романтичні балади, які розвивалися під впливом фольклору, виявляли жанрову спорідненість із думою та романсом і виробили ознаки фольклорної романтичної течії.

Ключові слова: *традиції, поети-романтики, лірика, індивідуальний стиль.*

Становлення нової національної літератури і культури впродовж перших десятиріч XIX ст. є важливим періодом у духовному житті українського народу. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. на Лівобережній Україні, зокрема й на Полтавщині, виникають осередки нової політичної, філософської й історичної думки. Одним із таких центрів формування суспільно-естетичної свідомості на початку XIX ст. стає Харківський університет (1805). Тут, передовсім завдяки професору І. Кроненбергу, який відіграв велику роль у теоретичному осмисленні засад романтичної естетики в Україні, поширювались ідеї І. Канта, Й.-Г. Гердера, Й. Г. Фіхте, особливо «Філософія одкровення» Ф.-В.-Й. Шеллінга. «Їхні погляди виявилися суголосними романтично-екзистенціальному менталітету українства, сприяли теоретичному осмисленню та практичному застосуванню засад романтичної естетики в українській літературі, перегляду міметичних принципів художнього зображення тощо» [2, с. 719–720].

Діяльність Харківського університету сприяла заснуванню в Україні періодичної преси: «Харьковский Демокрит» (1816), «Украинский вестник» (1816–1819), «Украинский журнал» (1824–1825). Серед видавців були українські письменники Г. Квітка-Основ'яненко, П. Гулак-Артемовський, критик О. Склабовський. Тут друкувалися твори письменників і науковців – Г. Квітки-Основ'яненка, В. Масловича, Р. Гонорського та ін., статті, в яких обговорювалися питання економічного й культурного розвитку, висувалася ідея рівності людей незалежно від їхнього соціального становища. У публікаціях, присвячених стану й завданням розвитку словесності, автори виступали проти наслідування іноземних зразків, акцентували увагу на необхідності пізнання свого, національного життя та історії, вивчення й розвитку рідної мови. Серед когорти письменників нової української літератури, які сприйняли ідеї просвітителів у реформістському формулюванні, було чимало полтавців: І. Котляревський, Л. Боровиковський, А. Метлинський, Є. Гребінка, О. Афанасьєв-Чужбинський, П. Білецький-Носенко, О. Шпигоцький та ін.

При Харківському університеті у 1820–1830-х рр. діяло літературне угрупування –

© Н. Зінченко, 2013

Харківська школа романтиків (термін запропонував дослідник і видавець їхніх творів А. Шамрай [5]). До цієї школи належало й чимало полтавців, як-от І. Срезневський, А. Метлинський, О. Афанасьєв-Чужбинський, Л. Боровиковський, О. Бодянський, О. Шпигоцький, М. Макаровський та ін.

Діяльність поетів-романтиків пов'язана з пробудженням національної свідомості, наслідком чого стало зацікавлення митців народною творчістю. «Збираючи, видаючи та й самі наслідуючи її, харківські романтики, – зазначав А. Шамрай, – розробляли тематику власної творчості на основі народних пісень, переказів, легенд, вдавалися до історичних мотивів. У висліді цього зацікавлення вони зуміли побачити народ інакше, ніж їх попередники (І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко): дивлячися на нього не згори, як на наївних дітей природи, а як на джерело духовного відродження й сили та поетичного натхнення» [5, с. 104].

Важливу роль у збирацько-видавничім освоєнні фольклору відіграли полтавці. Дотримуючись естетичних принципів Харківської школи, вони звертали увагу на твори, в яких відбивається щоденне життя народу: пісні, в яких звучить його душа, казки, де відсвічується народна поезія; на повір'я і міфологію, звичаї, перекази та народні забобони.

У статті «Взгляд на памятники украинской народной словесности» (1834) І. Срезневський розглядає фольклор як реліктове явище часів язичництва й міфологічної свідомості та бачить у ньому «богатейший рудник для будущих поэтов» [5, с. 48]. Це значною мірою визначило характер мистецького опрацювання народної поезії: для нової української літератури вона стала невичерпним джерелом тематики, образності, поетики.

Збирацько-дослідницька діяльність І. Срезневського, О. Бодянського та їхніх сучасників стала першим етапом становлення в Україні історичної школи фольклористики. Відводячи однаково важливе місце світовій та національній історії, ці культурні діячі розглядали твори народної словесності як пам'ятки минулого, в яких відобразилися життя та душа народу. Застосовуючи при аналізі історично-порівняльний метод, українські фольклористи першої половини XIX ст. заклали міцні основи для розвитку історичної школи. Пізніше ці ідеї розвинули й підтримали П. Житецький, М. Драгоманов.

Перша половина XIX ст. презентувала такі важливі збірки фольклорно-етнографічних матеріалів: «Опыт собрания старинных малороссийских песен» (1819) М. Цертелєва, «Запорожская старина» (1833–1838) І. Срезневського, «Малороссийские червонорусские народные думы и песни» (1836) П. Лукашевича, «Народне южнорусские песни» (1854), «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864) М. Номиса та ін. Дослідники української старовини були переконані, що усна народна творчість – невичерпне джерело національної літератури. М. Грушевський стверджував, що «саме фольклор повернув українську літературу й інтелігенцію обличчям до народу, навчив цінувати й поважати не лише себе, а й її носія» [3, с. 28].

У часи миколаївської реакції, що настали після поразки декабристів, журнали в Харкові припинили своє існування. Видрукувані були тільки «Украинский альманах» (1831), що започаткував альманахові видання, і «Утренняя звезда» (1833–1834). Тут публікувалися Л. Боровиковський, Є. Гребінка, А. Метлинський. Ці видання проводили орієнтацію на демократизацію літератури. В «Украинском сборнике» (1838) уміщено «Наталку Полтавку» І. Котляревського – перший твір нової української драматургії.

Розквіт українського романтизму припадає на 30–40-ві роки XIX століття, коли на літературній ниві активно працювали полтавці Л. Боровиковський, А. Метлинський, В. Забіла, О. Афанасьєв-Чужбинський. Романтики створили яскраві, захоплюючі художні образи, дали узагальнення, що мають велике ідейно-естетичне значення. Вони перейнялися духом народної поезії, стилізуючи, цитуючи її у власних творах, виражаючи своє ставлення до неї.

М. Яценко в українській романтичній поезії 1820–1830-х рр. виділяв такі основні тематично-стильові течії: фольклорну, фольклорно-історичну, громадянську та психологічно-особистісну, в межах яких проявилися різні ідейні позиції письменників. Поява і розвиток цих течій далеко не завжди має лінійний, різночасовий характер. Вони часто проявляються паралельно, в одних і тих самих письменників, які у своєму творчому розвиткові мовби проходять шлях розвитку художньої свідомості – від початкових її імперсональних (нерідко міфологічних) форм до утвердження індивідуально-психологічної самобутності героя [6, с. 7].

Слід зазначити, що фольклорна течія найяскравіше проявила себе в жанрі балади, яка за своїм походженням зорієнтована на народну творчість.

Серед жанротворчих ознак романтичної балади виокремлюються драматичність, ліричність, епічність. «Романтична балада, – на думку М. Ткачука, – будується на поетиці фрагментарної композиції, дія розвивається як одноконфліктна, чим досягається динамізм і цілісність твору. <...> Ліричність досягається ідейно-емоційним осмисленням зображуваного життя, добором сюжетно-предметних деталей, експресивністю композиційно-словесних, інтонаційно-ритмічних засобів поетичної оповіді» [4, с. 74–75].

Романтики Харківської школи жанр романтичної балади розвивали як під впливом

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

фольклору, так і творчості європейських романтиків Г.-А. Бюргера, А. Міцкевича, Ф. Шиллера, В. Жуковського, Г. Гейне та ін. [1]. В українській поезії балади, виявляючи свою жанрову спорідненість з думою та романсом, особливо поширені в літературному набутку Л. Боровиковського, П. Білецького-Носенка, А. Метлинського, О. Бодянського.

Хронологічно першим до балади звернувся П. Білецький-Носенко. Протягом 1822–1829 рр. він написав 15 балад, які, проте, не були надруковані (лише кілька в другій половині XIX ст.) і в літературному процесі не відіграли значної ролі.

Л. Боровиковський як поет-романтик «не тільки сприйняв ранні романтичні імпульси, а й багато в чому визначив провідні тематичні і жанрово-стильові тенденції наступного розвитку романтизму в українській літературі» [6, с. 9]. Після закінчення повітового училища в Хоролі, полтавської гімназії в 1826–1830 рр. він навчався на етико-філологічному відділенні філософського факультету Харківського університету. Саме навчання в університеті, загальне захоплення українським фольклором, діяльність літературного гуртка любителів народної словесності спонукали Л. Боровиковського до літературної творчості.

До творів, у яких помітна вже суб'єктивна позиція автора, спроба надати міфологічному матеріалові певної організації, внести в нього художню ідею, належать вірші-балади Л. Боровиковського «Маруся» (1829) та «Заманка» (1832). Уже в репрезентованій ними фольклорній течії українського романтизму виявилося протистояння двох світів – реального, людського, і фантастичного як прояву не керованих людиною природних сил.

У романтичній ліриці стан одинокої душі має найрізноманітніші тематичні та художньо-естетичні вияви. Це переважно розлука з рідною стороною, розрив етнічних й етичноестетичних колективних зв'язків, завдяки яким особа здобувала традиційну життєву опору, зокрема в колі сім'ї та друзів. Ці теми знаходимо у творчості Л. Боровиковського, М. Костомарова, В. Забіли, М. Петренка.

Л. Боровиковський переробляє баладу В. Жуковського «Светлана», в якій робить спробу травестії в романтичному плані («Маруся»). Твору властиве яскраве зображення народного життя, українських обрядів, повір'їв, майстерне застосування мотивів українських пісень. Високу оцінку баладі дав І. Франко. Він стверджував, що «зміст, букву і форму своєї «української балади» взяв Боровиковський у Жуковського. Та проте простим перекладом твору Жуковського «Марусю» не можна назвати. Детальне порівняння обох поем показує значні різниці і виправдовує слова Боровиковського, що він опрацював у своїй баладі вірування та легенди українського народу» [4, с. 35]. Оригінальні сюжети Л. Боровиковський створює у баладах «Молодиця», «Ледащо», «Рибалка», «Вивідка», «Чорноморець» тощо.

У романтичних міфологічних баладах простежуємо наявність міфічних персонажів (чорти, русалки, водяники тощо), трансформацію людей у дерева, квіти, птахів тощо. Більшість із цих перевтілень у «природний об'єкт уособлює ту чи іншу сторону родової суті людського характеру» [6, с. 16]. Так, приміром, продають свою душу чортам герої балади «Ледащо» Л. Боровиковського, «Корній Овара» І. Срезневського. У баладах Л. Боровиковського знаходимо чимало етнографічно-фольклорного матеріалу, який часто презентують чаклуни, ворожки («Чарівниця», «Маруся»), подеколи автор уводить у твір розлогі етнографічні описи (обряд ворожіння під Новий рік у «Марусі» тощо).

Романтична поезія Боровиковського стала новим явищем в українській літературі. В ній уперше зазвучали мотиви, пов'язані з боротьбою українського народу проти іноземних поневолювачів, ожили фольклорні образи запорожців («Козак», «Гайдамаки», «Палій»). Героїка минулого України звучить у поезії «Бандурист». Ще до появи Шевченкового «Кобзаря» Боровиковський вивів у своїх поетичних творах образ народного співця.

На формування світоглядних засад А. Метлинського також мало навчання в Харківському університеті, після успішного закінчення якого та написання магістерської дисертації він отримав посаду ад'юнкт-професора кафедри російської словесності (1843–1848), а згодом – ординарного професора російської словесності в Київському університеті (1849–1854). Як поет, А. Метлинський заявив про себе в час розквіту романтизму. Під псевдонімом Амвросій Могила 1839 р. він видав збірку «Думки та пісні та ще дещо», у якій домінують історичні балади. Вони зазвичай насичені похмурою фантастикою, персоніфікованими образами природних стихій, присутністю в подіях Долі, Фатуму, що визначають життя людини й народу:

Буря виє, завиває
І сосновий бір трощить;
В хмарах блискавка палає
Грім за громом грюкотить,
Ніч то углем вся зчорніє,
То, як кров, зачервоніє!

Дніпр клекоче, стогне, плаче
Й гриву сивую трясе;
Він реве й на камінь скаче,
Камінь рве, гризе, несе…

(«Смерть бандуриста»)

У традиціях романтичної школи бачимо використання митцем народнопісенної символіки,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

художніх паралелізмів, образів-символів тощо. Тема історичного минулого, часів козаччини як щастя і волі засвідчує в нього зв'язок не з історичними джерелами, а з народним епосом (думами, історичними піснями, переказами). У баладах переважає ліризм, пройнятий громадянським пафосом («Смерть бандуриста», «Козак та буря», «Підземна церква», «Гетьман»). Головний мотив їх – доля нації, її культури, мови. Поетика балад спирається на образи-символи, що представляють історичну Україну: буря, грім, блискавка, пожежа тощо. У романтичній поезії митець запровадив медитації, громадянські інвективи, які згодом активно розробляв Т. Шевченко.

Як активний діяч харківського гуртка романтиків, А. Метлинський свої літературно-естетичні концепції презентував у наукових розробках – магістерській і докторській дисертаціях: «Речь об истинном значении поэзии» (1843), «Взгляд на историческое развитие теории прозы и поэзии» (1850). У цих працях міститься низка постулатів, які сприяли утвердженню в українській літературно-естетичній думці наукового погляду на природу художньої творчості (вимога вивчати життя народу, його культуру як першооснову всієї національної культури; підкреслення ролі літератури як важливого чинника народного життя). Таким чином, А. Метлинський, як і деякі інші представники Харківської школи (приміром, П. Білецький-Носенко створив трактат «Существенные свойства поезии и риторики»), зробив значний внесок і в розвиток української літературної критики. Р. Гром'як зазначав, що «в атмосфері харківського осередку постійно відтворювалося бажання рефлексувати з приводу поезії, прози, досліджувати їх природу на давніх і сучасних зразках» [2, с. 66]. Щоправда, між теоретичними міркуваннями та художньою практикою романтиків не завжди була відповідність, але й це живило критичну думку активних учасників літературного життя: «Апелювання до читачів, покликання на їх рецептивний досвід, яскраві образні описи власних читацьких вражень – все це було притаманне романтичній критиці О. Афанасьєва-Чужбинського у Харкові, Є. Гребінці в Петербурзі» [2, с. 67].

Отже, в українській романтичній поезії помітно розширюються тематично-стильові та жанрові межі (Л. Боровиковський), використовуються нові засоби художнього вираження, що виявилося насамперед в очищенні поезії від згрубілої лексики, а також у доборі естетично позначених і художньо вартісних слів (зокрема в А. Метлинського). Захоплення усною народною творчістю, звернення до минулого нашого народу привело до утворення значного пласта в українській романтичній поезії – фольклорно-історичного.

Література

1. Арендаренко Ірина. По дорозі й назустріч (англійська та українська романтичні поезії: порівняльна типологія і поетика) / Ірина Арендаренко. – К. : ПЦ «Фоліант», 2004. – 216 с.

2. Гром'як Р. Історія української літературної критики (від початків до кінця XIX століття) : Посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів / Р. Гром'як. – Тернопіль : Підручники і посібники, 1999. – 224 с.

3. Грушевський М. «Малоросійські пісні» М. Максимовича і їх роль у розвитку українознавства / М. Грушевський // Народна творчість та етнографія. – 1996. – № 5–6. – С. 27–37.

4. Ткачук М. Поетика балад Левка Боровиковського / М. Ткачук – Тернопіль : Збруч, 2000. – 146 с.

5. Харківська школа романтиків / Упор. і розвідки про українських романтиків А. Шамрая. – Харків : Держвидав України, 1930. – Т. 1. – 276 с.

6. Яценко М. Т. Українська романтична поезія 20–60-х років XIX ст. / М. Т. Яценко // Українські поети-романтики. Поетичні твори. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 5–36.

Nataliya Zinchenko

AESTHETIC MASTERING OF FOLK POETRY IN THE WORKS BY POETS-ROMANTICISTS IN POLTAVA REGION

The article contains the analysis of works by poets-romanticists in Poltava region from the position of developing an individual style and evolving the traditions of Kharkiv school of romanticists. The influence of verbal folk literature on literary of romanticisms is examined, which set up the beginning of historical school of folk-lore. Romantic ballads, which were developed under the impact of folk-lore and manifested genre conganuality with a genre as lyric-epic song and romance and produced the signs of folk-lore romantic flow are analysed.

Keywords: *traditions, poets-romantics, lyric poetry, individual style.*

Наталия Зинченко

ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ОСВОЕНИЕ НАРОДНОЙ ПОЭЗИИ В ТВОРЧЕСТВЕ ПОЭТОВ-РОМАНТИКОВ ПОЛТАВЩИНЫ

Статья содержит анализ творчества поэтов-романтиков Полтавщины в аспекте формирования индивидуального стиля, культивирования традиций харьковской школы романтиков. Рассматривается влияние устного народного поэтического творчества на литературное творчество романтиков, что положило начало становлению в Украине исторической школы фольклористики. Анализируются романтические баллады, которые развивались под воздействием фольклора, проявляли жанровое родство с думой и романсом и выработали признаки фольклорного романтического течения.

Ключевые слова: *традиции, поэты-романтики, лирика, индивидуальный стиль.*

Надійшла до редакції 25.04.2013 р.

УДК 801.81:39-051«191»І. Франко

Святослав Пилипчук

«БЕЗПРИСТРАСНЕ ВИСТУДІЮВАННЯ ТЕКСТУ…»: МЕТОДОЛОГІЯ ФІЛОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ У ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ ІВАНА ФРАНКА

У статті проаналізовано особливості застосування методології філологічної школи у фольклористичних студіях Івана Франка. Відзначено, наскільки органічно вченому вдалося використати дослідницьку стратегію «філологів» під час стереометричного аналізу уснословесних текстів у корпусі «Студії над українськими народними піснями».

Ключові слова: *методологічна стратегія, філологічна школа, дослідницький інструментарій, критика тексту, текстологія, стилістичний аналіз.*

Однією з авторитетних методологічних стратегій у гуманітаристиці другої половини XIX – початку XX ст. стала філологічна школа. Вона досить успішно завоювала позиції в літературознавстві та мала позитивний резонанс в інших наукових парадигмах. Найбільш ефективно філологічна школа проявила себе в дослідженнях пам'яток давньої літератури. Дієвість філологічного аналізу пам'яток старої писемності стимулювала проникнення методу в інші сфери. Однією з цих галузей стала фольклористика, для якої критичний філологічний розбір твору відкрив нові перспективи студій.

В Україні школа розвивалася в кілька етапів, перший із яких припадає на 60–90-ті рр. XIX ст. Головні завдання й концептуальні положення філологічної школи обґрунтував і систематично обстоював Володимир Перетц. Дослідник у низці розлогих теоретико-методологічних розвідок монографічного та підручникового типу («Из лекций по методологии истории русской литературы. История изучений. Методы. Источники» (Київ, 1914), «Краткий очерк методологии истории русской литературы» (Петроград, 1922)) переконував, що саме філологічне вивчення будь-яких явищ словесності є оптимальним, об'єктивним і найбільш достосованим до якісних наукових праць. «Основними прийомами філологічного методу, суть якого полягає у всебічному вивченні матеріалу в його статичному та динамічному стані, – переконував учений, – є услід за бібліографічною підготовкою матеріалу: 1) критика тексту пам'ятки; 2) історія тексту і 3) порівняльно-історичне вивчення її форми та змісту» [8, с. 62]. Увесь пафос дослідницьких змагань В. Перетц, як і його попередники та послідовники, спрямовував на скрупульозну критику тексту, його всебічне, всеосяжне осмислення. «Філологи» вважали, що вся необхідна інформація закладена в самому творі, а філігранна його текстологічна «обробка» сприяє оприявленню глибинних змістів, розкриває всі можливі інтерпретаційні «виходи». У процесі становлення школи виробилося два підходи до її розуміння: «перший зводився до погляду на літературний твір і на літературний процес як еволюцію мови, стилю і художніх форм загалом, а другий розглядав форму (стиль, мову) як інструмент символізації змісту художнього твору, без якої немає творчості як такої» [7, с. 133]. Покликаючись на посутні здобутки власних дослідницьких схем, представники школи вважали можливим винятково через текст дійти до встановлення часу та місця постання аналізованого зразка, щоправда, пріоритетною для них усе ж залишалася естетична оцінка твору. Зважаючи на це, дальшою стадією розвитку філологічної школи стала т. зв. рецептивна естетика. Мала ця методологічна платформа й інший крайній вектор розвитку, який зводився до формалізму.

Представники філологічної школи вважали, що розвиток усної словесності, так само, як і писаної, полягає в пошукові естетичної досконалості. Саме таким перманентним процесом удосконалення вони пояснювали процес шліфування фольклорних текстів і вбачали в цьому намагання знайти ідеальну змістоформу. Адепти школи переконували, що їхній метод дослідження найбільш об'єктивний, адже вони підходили до оцінки твору без будь-яких наперед установлених концептів, відкидали будь-які «робочі гіпотези» і враховували виключно те, що «промовляв» текст, що, як висловився В. Перетц, «виправдане наявним матеріалом» [8, с. 53].

Для з'ясування особливостей становлення та розгортання методології філологічної школи в нашій науці значне місце в книзі «Історія українського літературознавства» відвів Михайло Наєнко. У поле уваги дослідника потрапили й пошуки українських учених у царині уснословеснознавства. Автор пропонує дещо оригінальний погляд на розуміння тенден-

© С. Пилипчук, 2013

ції розвитку методологічних стратегій другої половини XIX ст. Зосібна він об'єднує формальний та філологічний підходи до вивчення фольклорно-літературних явищ і говорить про т. зв. естетико-філологічний метод. Пропонуючи таку інтерференцію дещо відмінних за суттю підходів, учений не розкриває всієї повноти методологічних шукань попередників і відкидає з палітри дослідницьких змагань важливу барву оригінального прочитання твору.

Окрім М. Наєнка, про близькість філологічної школи до формалізму говорили й інші дослідники, однак жодним чином не твердили про їх абсолютну тотожність. Зовсім неприйнятними, наприклад, для представників філологічної школи були крайні вияви формалізму, прихильники якого, як влучно висловився Дмитро Чижевський, запевняли, що «зміст літературного твору взагалі не має ніякого значення, або що він цілком залежний від форми» [11, с. 22].

Пропонуючи розгляд методологічних пошуків українських літературознавців і фольклористів XIX ст., Д. Чижевський на сторінках своєї «Історії української літератури» серед розмаїття підходів до наукової оцінки твору аргументовано виокремив школу філологічну. У розвитку школи дослідник спостерігав кілька хвиль, кожна з яких засвідчувала поступове вдосконалення дослідницького інструментарію. До найвидатніших представників першої стадії вчений зараховував Ізмаїла Срезневського, Омеляна Огоновського, Миколу Дашкевича та ін. У працях згаданих дослідників, на жаль, можна знайти багато недоліків, однак вони також запропонували й чимало позитивних рішень, які пройшли випробування часом і досі не втрачають актуальності. Найбільше значення школи, на думку Д. Чижевського, полягало в тому, що її адепти «видання текстів намагалися давати критично» [11, с. 19]. Саме «критика тексту» стала провідним знаменом продовжувачів філологічного методу вже на межі XIX–XX сс. Учені школи в цьому аспекті представили праці «часто дуже ґрунтовні, іноді бездоганні». Серед авторів таких студій Д. Чижевський цілком аргументовано згадав Івана Франка та В. Перетца, яким удалося помножити власні цінні знахідки в стратегії наукового опрацювання твору на досвід іноземних колег (Ватрослав Ягич, Олексій Соболевський, Михайло Сперанський та ін.).

До методичних рекомендацій аналізованої школи уважно прислуховувався й Михайло Грушевський та в окремих розділах «Історії української літератури» вдавався до успішної апробації філологічної стратегії. Науковець у вступному слові до свого шеститомного корпусу виразно ствердив прихильність до філологічної школи і зазначив, що «філологічно-естетичне трактування літературного твору», у межах якого «аналізується зміст і словесна форма творів, причини їх зросту чи упадку, змін в формі, в виборі тем та їх обробленні» [3, с. 52], йому не байдуже.

Інший авторитетний знавець методології фольклористично-літературознавчих досліджень Леонід Білецький у «Проспекті оглаву другої частини» праці «Основи української літературно-наукової критики» задекларував, що в п'ятій частині розглядатиме ідеї філологічної школи. Серед українських прихильників школи, які активно послуговувалися методологічними здобутками «філологів», автор планував передусім розглянути постать І. Франка, оскільки вважав, що дослідницький інструментарій такого типу львівський учений опанував досконало. На жаль, другий том концептуальної історії методологічних пошуків українських учених так і не було опубліковано, відтак можемо лише здогадуватися, в якому саме інтерпретаційному руслі Л. Білецький планував коментувати огром наукових праць І. Франка.

Франкову причетність до використання методологічного інструментарію філологічної школи декларували й інші дослідники. Зокрема, Ярослав Гарасим у «Нарисах до історії української фольклористики» виразно зазначив, що у Франкових працях є очевидними прояви філологічних інтерпретацій. Дослідник переконує, що діапазон методологічних пошуків Франка-фольклориста перебував головно в силовому полі трьох шкіл: культурно-історичної, історико-порівняльної (компаративістичної) та філологічної [1, с. 176]. Автор статті «Фольклористичні методи Івана Франка» Віктор Давидюк також погодився з думкою про те, що вагому складову фольклористичного доробку Франка склали пошуки в руслі методологічних настанов філологічної школи. З цього приводу дослідник стверджує: «У більшості своїх статей зі «Студій над українськими народними піснями» Франко не обходиться й без філологічного методу. Текстологічний аналіз пісні з дальшою проекцією на її гіпотетичне походження був улюбленою справою ученого» [4, с. 183]. Вагому роль «філологічної методи» в доробку І. Франка та його колег-однодумців відзначив Василь Сокіл. «З кінця XIX ст., – пише автор монографії «Народні легенди та перекази українців Карпат», – створена у Львові Етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) започаткувала новий філологічний підхід до фольклорних записів, який характеризувався максимальним дотриманням фонетичних, стилістичних та лексичних особливостей мови у фіксованих зразках усної словесності» [9, с. 5].

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Філологічна школа досить активно розвивалася в європейській науці. Авторитетним центром школи став віденський осередок, чільним представником якого був В. Ягич. Авторитетний славіст, засновник журналу «Archiv für slavische Philologie» тривалий час працював над публікацією давніх літературних пам'яток і виробив вельми продуктивний підхід, який передбачав видання науково опрацьованого й реконструйованого на основі кількох редакцій тексту. Саме під впливом цього вченого І. Франко добре засвоїв особливості методологічних побудов, що їх успішно застосовували адепти «філологи». Цілком зрозуміло, що назверх помітною стала філологічна метода аналізу в тогочасних Франкових студіях і виразно домінувала в праці «Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія», що її спершу у форматі докторської дисертації, а згодом і окремого монографічного дослідження український учений підготував під безпосереднім керівництвом В. Ягича. Окрім віденського професора, суттєвий вплив на І. Франка в контексті остаточного опанування «філологічної методи» мав Степан Смаль-Стоцький. Для цього чернівецького ученого, як слушно зауважив автор монографії «Літературознавчі концепції в Україні другої половини XIX – початку XX сторіч» Михайло Гнатюк, «найважливіше значення мала не кількість опрацьованого матеріалу, а докладна і всебічна інтерпретація художнього тексту» [2, с. 132].

Науково-критична рецепція тексту заімпонувала Франкові, тому він використовував її не тільки щодо «старої літератури», а й, розширюючи сферу застосування, успішно апробував метод В. Ягича та С. Смаль-Стоцького у сфері фольклористичних дослідів. Зосібна, заснована на вивченні багатьох варіантів реконструкція найповнішого тексту стала невід'ємним елементом Франкових «Студій над українськими народними піснями». Процедура відновлення повноти тексту у Франка отримала належну наукову підтримку. Приміром, коли йшлося про реконструкцію пісні «Ведмедівка», учений, розуміючи штучність будь-яких маніпуляцій із текстом, з певним відінком самокритики зазначив: «Не можна сказати, що ся пісня справді виглядала так колись чи то в писанім тексті, чи в устах народу, але я навмисне стягнув у одну цілість усе те, що дають варіанти, аби показати, що з того виходить усе-таки досить одноцільний і поетичний образ» [10, т. 42, с. 297].

Методологічний інструментарій філологічної школи І. Франко успішно апробував і в інших фольклористичних працях. У концептуальній за повнотою охоплення питань розвідці «Фольклористика в науковій діяльності Івана Франка (теоретико-методологічні аспекти)» Роман Кирчів відзначив, що вчений «суттєво збагатив і зміцнив філологічно-естетичний аспект дослідження», бо «кожна із його студій може послужити взірцем всебічного фольклористичного аналізу (властиво, мікроаналізу) ідейно-змістової й поетичної фактури народної пісні» [5, с. 889]. Щодо того, чи настільки тотальним було використання філологічної методології в корпусі фольклористичних писань Франка, можемо висловити певний сумнів, однак незаперечним видається систематичний інтерес до такого типу досліджень, у якому, до слова мовити, вчений зарекомендував себе як фаховий майстер мікроаналізу тексту.

В обсяг актуальної проблематики філологічної школи органічно вписувалося питання якісного опрацювання текстів для дальшого їх фахового коментування. Цей сегмент досить широко представлений у фольклористично-літературознавчому доробку І. Франка. У «Студіях над українськими народними піснями», «Апокрифах і легендах з українських рукописів», «Галицько-руських народних приповідках» та інших працях виразно проглядається скрупульозна робота з текстами. Успішна апробація в багатьох моментах новаторських принципів під час вивчення давніх фольклорних та літературних пам'яток логічно пояснює той значний інтерес дослідників до наукового збагнення окресленої проблеми. Зокрема Франків унесок у розробку питання текстології апокрифів докладно розглянула Ярослава Мельник у ґрунтовній монографії «Іван Франко і Biblia apocrypha». Авторка книги в розділі «...Передруковувати з рукопису слово в слово і буква в букву» наголосила на досить продуманій системі текстологічного розбору апокрифічних творів і аргументовано ствердила, що «принципи і засади», які виробив Франко, «за незначним винятком, доволі успішно витримали випробування часом» [6, с. 159]. Серед актуальних критеріїв Франкової концепції опрацювання рукописних текстів Я. Мельник передусім виокремила точне відтворення оригіналу без тих не завжди щасливих «модернізацій», що їх пропонували в аналогічних виданнях Олександр Пипін та Іван Порфир'єв. Також дослідниця відзначила, що Франкове «взорування» на оригінал в жодному разі не було бездумно механічним, навпаки, він відмовлявся від беззастережного відтворення рукописного тексту і спершу ретельно студіював його: якщо назверх помітними були пропуски, помилки і недогляди копіїста, то на основі аналізу широкої дотичної літератури вчений намагався заповнити очевидні «люки». Коментуючи Франків відхід від задекларованого принципу «...передруковувати з рукопису слово в слово і

буква в букву», Я. Мельник зазначила, «це вето він порушував тоді, коли йшлося про механічні помилки писарів чи перекладачів – lapsus calami найрізноманітнішого характеру, а також про орфографічні помилки, похибки запам'ятовування, прочитання, переосмислення й т. ін.» [6, с. 160]. Аналогічні засади «делікатної» поведінки з текстом Франко застосовував у фольклористичних студіях, у яких, за слушним спостереженням Р. Кирчіва, «чи не перший в українській фольклористиці вказав на потребу «детальних студій» народнопісенного тексту, вираженого в парадигмі його варіантів і відповідно проведеній для цього підготовчій роботі – критичного аналізу зібраного матеріалу» [5, с. 887].

У вступному слові до своїх високолетних «Студій над українськими народними піснями», даючи огляд здобутків на полі українського піснезнавства, Франко зауважив, що, попри загалом не надто великий обсяг зробленого, помітною є «різнорідність наукових метод», із якими підходять дослідники до оцінки фольклорних творів. Сам учений у «Студіях...» органічно поєднав філологічну роботу над текстами та їх розгорнутий культурно-історичний дослід. Нерідко він свідомо віддавав перевагу саме першому компонентові аналітичного розбору твору. Так, наприклад, у вступних заувагах до розвідки про «Пісню про Байду» Франко чітко задекларував, що ставить перед собою «два ряди питань»: «щодо її тексту та щодо історичної основи», і продовжує: «Для мене спеціально перше питання важніше від другого» [10, т. 42, с. 162]. Отож, вагоме місце в цій многоті підходів Франко відводив для «дослідів естетичних та язикових» [10, т. 42, с. 11]. Щоправда, філологічна оцінка уснословесного добра, на думку Франка, не отримала ще належного статусу, бо ж навіть у найкращих зразках української фольклористичної думки, таких як «Исторические песни малорусского народа» Володимира Антоновича та Михайла Драгоманова, автори «переважно займаються піснями як пам'ятками історичними і громадять відповідний для сього матеріал, менше вдаючися в їх критику» [10, т. 42, с. 15]. Саме згадану «критику тексту», яка органічно вписується в дослідницьку стратегію філологічної школи, Франко успішно інтегрував у тогочасну систему уснословеснознавчих пошуків. Він «рішучо потвердив» «необхідність історико-критичного розсліду текстів і філіації поодиноких пісень» [10, т. 42, с. 16]. Навздогін попередній гадці дослідник наголосив, що оперування «непровіреним критично матеріалом» може дуже легко і швидко завести на хибну дорогу. Про фальшовані твори, що через «побожні підступи» деяких не надто критичних мужів від науки увійшли в широкий обіг, Франко висловлювався завжди однозначно, запевняючи, що ані самі ті твори, ані тим більше побудовані на їх основі інтерпретації не мають жодної пожиточності.

У фундаментальному корпусі «Студій...» Франко досить вдало використав метод філологічного аналізу. Філологічна оцінка твору стала невід'ємним елементом дослідження. Перед тим, як розпочати вивчення історичної підоснови пісні, простежити її контекст, учений ретельно вивчав кожен зразок, залучав до наукового досліду всі доступні варіанти з друкованих джерел, рукописів, колекцій найновіших записів, з'ясовував, яка фіксація найповніше і найпластичніше передає сюжетну колізію. Відтак, виокремивши такий базовий текст, Франко вдавався до реконструкції максимальної повноти твору, так званої «проби звідного тексту», заповнюючи очевидні прогалини на основі розгорнутої варіантної парадигми. Дослідження пісні про Стефана-воєводу є виразним зразком ґрунтовного філологічного розбору. Учений тричі повертався до наукової оцінки пісні, спрямовуючи головне вістря пошуку на максимально точне відтворення першоджерела та відновлення «поправності тексту». Така докладна обсервація сприяла дальшому встановленню різних (раніших і пізніших) редакцій твору, які все ж «знаходяться досить близько і доповняють себе» [10, т. 42, с. 57]. Водночас дослідник простежував логічний внутрішній зв'язок між рядками і строфами пісні, вказував на ті місця, де він уривається і намагався відновити цілісність, використовуючи інформацію, збережену в інших варіантах. Посилена увага до згаданого зразка зумовлена ще й тим, що дослідник особливо ретельно вивчав давні фіксації фольклору. Відтак, пісня «Дунаю, Дунаю...», подана в граматиці Яна Благослава 1571 р., отримала у Франка докладне мовне опрацювання, на основі якого учений доводив українське походження народнопоетичного твору, вказуючи на виразні ознаки «галицько-покутського діалекту», що стають назверх помітними при ближчому огляді. Львівський дослідник вдало полемізував із харківським колегою Олександром Потебнею, який у студії «Малорусская народная песня по списку XVI века...», присвяченій цьому ж творові, не завжди точно передав «руський» варіант. Франко вказував на очевидні неточності відтворення оригіналу. Підходячи до наукової рецепції пісні з позиції «філологів», він твердив, що це «не лише найстарший відомий текст української пісні, але також цінне свідоцтво вигляду нашої тодішньої народної мови, і то навіть з виразним діалектичним відтінком» [10, т. 42, с. 21]. Тут доречно згадати, що у фольклористичних студіях застосування філологічного

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

методу вимагає від дослідника доброго знання діалектів. Обізнаність із говірками Південно-Західного етнографічного регіону І. Франко неодноразово демонстрував на сторінках уснословеснознавчих та мовознавчих праць. Він висловив чимало цінних зауваг, які взяли на озброєння сучасні діалектологи.

«Філологи» переконували, що кожна пам'ятка належить своєму часові, а тому говорити про давноминулі часи на основі записів, що походять із XIX ст., а щонайдалі з XVIII ст. немає жодних підстав. Для того, щоб реалістично передати дух певної епохи, потрібно спиратися на матеріал, який походить з того ж часу. Фіксації таких зразків або згадки про них можуть бути збережені в рукописах. Саме на основі віднайдених словесних раритетів можна більш-менш певно говорити про особливості фольклорної традиції минулих віків. Власне, Франко, усвідомлюючи законність артикульованого закиду, намагався дійти до максимально доступної межі та збагнути первісну своєрідність твору, знайти шлях до відтворення прототипу.

Безперечно, цінними є результати досліджень, присвячених аналізові еволюції певного твору, тому, як він змінюється з плином часу, як реагує на виклики часу. Показовим у цьому контексті видається студіювання різночасових фіксацій одного твору. Однотематичні фольклорні тексти, часова дистанція між якими досить солідна, є вдячним матеріалом для об'єктивної демонстрації можливих формально-змістових перетворень, що відкриває простір для досліджень, спрямованих на з'ясування причин виникнення виявлених змін.

Учені філологічної школи серед першочергових обговорювали проблему критичного видання текстів, гостро ставили питання текстології, яке в контексті фольклористичних досліджень набувало подвійної вагомості. Надважливість якісної фіксації та публікації уснословесного матеріалу усвідомлював і Франко, а тому докладав чимало зусиль, аби цей аспект отримав належну наукову аргументацію і, зрештою, повною мірою був задіяний на практиці в публікаціях українського фольклору.

«Філологи» відзначали важливість стилістичного аналізу твору, адже були переконані, що за цим показником можна найпевніше встановити час постання пам'ятки, якщо співвіднести її стилістичний крій із «модними» тенденціями народнопоетичної традиції на певному етапі її розвитку. Вивчення стилістики фольклорного твору є також неодмінним атрибутом установлення його оригінальності. Як показує досвід розмежування автентичних і фальсифікованих творів, що ним скористались упорядники двотомника «Исторические песни малорусского народа, с объяснениями В. Антоновича и М. Драгоманова», саме цей критерій лежав в основі диференціації різнорідного за походженням матеріалу. Франко не тільки поділяв необхідність застосування запропонованого філологічною школою підходу, а й сам досить часто вдавався до його апробації, особливо під час опрацювання творів із розгорнутими варіантними парадигмами, де поміж якісними зразками траплялися твори відверто сумнівної вартості.

Традиційність як прикметна риса фольклору у багатьох моментах пояснює стилістичну схожість народних пісень, що виявляється і на рівні художньо-виражальному, і на композиційному. Саме взоруючись на усталені принципи побудови фольклорних творів, Франко зумів заповнити очевидні «прогалини» в текстах пісень, які на «довгій дорозі життєвої мандрівки» розгубили первісну стрункість і чіткість побудови. Наприклад, під час досліду тексту пісні про Стефана-воєводу Франко виявив очевидну «люку» в її експозиційній частині. «Один погляд на текст, – твердив учений, – вистачить для переконання, що по першім рядку нашої пісні, який містить у собі поетичне запитання до Дунаю, мусить іти відповідь на те запитання і та відповідь мусить творити логічний зв'язок початку з головною основою» [10, т. 42, с. 30]. На доказ слушності спостереження Франко навів низку споріднених зразків, де ініціальна формула запитання знаходить продовження у відповіді на нього. Відтак, на основі фахової філологічної оцінки найдавнішого зафіксованого тексту української народної пісні дослідник переконливо довів його «попсованість» і, враховуючи повніші версії пізніших записів цього елемента фольклорної традиції, запропонував належно мотивовану реконструкцію першоформи.

Текстологічні зближення І. Франко використовував як знак потвердження генетичних зв'язків між піснями. Приміром, рядки з «Пісні про Байду»: *«Де я мірю, там я вцілю / Де я важу, там я вражу»* і взагалі вся сцена, в якій підступно полонений лицар випрошує лука зі стрілами у свого кривдника й успішно «мститься на нім», виразно перегукується з аналогічним епізодом пісні «Іван та Мар'яна», що, на думку Франка, є переконливою вказівкою на спільне джерело аналізованих творів, близькість їхнього походження.

Через уважний текстологічний розбір Франкові вдалося встановити «компілятивний характер» деяких пісень, у яких злилися в одну цілість кілька мотивів, що раніше функціонували самостійно. Нанизування первісно самостійних елементів ув органічну єдність твору Франко, зокрема, спостеріг під час дослідження т. зв.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

«мшанецької колядки», що була, як переконливо доводить учений, скомпонована на основі переплетення трьох різних мотивів. Ці висновки засновані на «безпристрасному вистудіюванні тексту колядки». Акцентуючи на критиці тексту, Франко, по суті, повторював думку теоретиків філологічної школи, які наголошували саме на «безпристрасності» свого підходу, на аналізі без будь-яких наперед установлених схем та комбінацій.

Своїм уважним «вистудіюванням» тексту колядки про святу Софію в Києві І. Франко вельми переконливо розбив думку Олександра Веселовського про необхідність її (колядки) «міфологічного толкування». Власне, очевидною помилкою в О. Веселовського, яку намагався оприявнити львівський учений, було те, що «голосний петербурзький академік» рухався від теорії до тексту, шукав у колядці лише ті елементи, які могли б підтвердити його заздалегідь «уложені концепти». У цьому контексті виявляється одна з переваг методологічної стратегії філологічної школи, яка відмовилася від штучного комбінування складних теоретичних конструкцій, а зосередила увагу на основному – тексті. Щоправда, «філологи» сприймали текст не як засіб, а як мету наукової рецепції.

Попри те, що Франко успішно застосовував філологічний розбір фольклорних творів, усе ж він ніколи не обмежувався виключно цим типом студіювання, вдало поєднуючи різні методологічні стратегії для повноти осягнення досліджуваного явища. Вкотре доведеться наголосити, що в нього жодним чином не йдеться про еклектику. Вчений сприймав цей метод як засіб додаткової оцінки твору з погляду його автентичності.

Філологічне вивчення твору для Франка ніколи не було самоціллю. У жодному разі він не вдавався до експлікації народної пісні, послуговуючись виключно засобами філологічного методу, оскільки розумів його лише як важливий допоміжний інструмент для провадження якісної стереометричної оцінки уснословесного зразка. Однотипне, одновекторне опанування фольклорної одиниці для такого фахового й глибокого дослідника, як Франко, не було достатнім, учений виступав за докладну й усебічну інтерпретацію твору, «всестороннє пояснення пам'ятки» [10, т. 42, с. 36]. Адже для нього було важливо «...розбирати твори літературні не як плоди пустого вимислу, а як вплив і воплощення певних ідеальних змагань людських, навіяних обставинами суспільного і духовного життя даної епохи» [10, т. 30, с. 316].

Література

1. Гарасим Я. Нариси до історії української фольклористики / Я. Гарасим. – К. : Знання, 2009. – 302 с.
2. Гнатюк М. Літературознавчі концепції в Україні другої половини XIX – початку XX сторіч / М. Гнатюк. – Львів, 2002. – 208 с.
3. Грушевський М. Історія української літератури / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993. – Т. І. – 392 с.
4. Давидюк В. Фольклористичні методи Франка // Давидюк В. Концепції і рецепції / В. Давидюк. – Луцьк : Твердиня, 2007. – С. 170–184.
5. Кирчів Р. Фольклористика в науковій діяльності Івана Франка (теоретико-методологічні аспекти) / Р. Кирчів // Іван Франко: Дух, наука, думка, воля : Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка. – Львів, 2008. – Т. І. – С. 881–898.
6. Мельник Я. Іван Франко і biblia apocrypha / Я. Мельник. – Львів, 2006. – 512 с.
7. Наєнко М. Історія українського літературознавства / М. Наєнко. – К. : Академія, 1997. – 320 с.
8. Перетц В. Краткий очерк методологии истории русской литературы / В. Перетц. – Петроград : Академия, 1922. – 164 с.
9. Сокіл В. Народні легенди та перекази українців Карпат / В. Сокіл. – К. : Наук. думка, 1995. – 157 с.
10. Франко І. Зібрання творів: у 50-ти томах / І. Я. Франко. – К. : Наук. думка, 1976–1986.
11. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до реалізму) / Д. Чижевський. – Тернопіль, 1994. – 480 с.

Sviatoslav Pylypchuk

"IMPARTIAL STUDY OF THE TEXT": METHODS OF PHILOLOGICAL SCHOOL IN IVAN FRANKO'S FOLKLORISTIC RESEARCH

The article analyzes the specific implementation of the methodology of the philological school in Ivan Franko's folkloristic researches. It is remarked that the scholar managed to naturally integrate the investigation strategy of the "philologists" in the stereo metric analysis of oral folk lore texts in "The Study of the Ukrainian folk songs".

Keywords: *methodological strategy, philological school, research tools, textual criticism, stylistic analysis.*

Святослав Пилипчук

«БЕССТРАСТНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕКСТА»: МЕТОДОЛОГИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ В ФОЛЬКЛОРИСТИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ ИВАНА ФРАНКО

В статье проанализированы особенности применения методологии филологической школы в фольклористических студиях Ивана Франко. Отмечено, насколько органично ученому удалось использовать исследовательскую стратегию «филологов» во время стереометрического анализа уснословесных текстов в корпусе «Студии над украинскими народными песнями».

Ключевые слова: *методологическая стратегия, филологическая школа, исследовательский инструментарий, критика текста, текстология, стилистический анализ.*

Надійшла до редакції 27.12. 2012 р.

УДК 821.161.2-82.34

Валентина Саєнко

ДІАЛОГІЧНІСТЬ І АВТОТЕМАТИЗМ У НОВЕЛІСТИЦІ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО

У статті новаторські аспекти прози Миколи Хвильового досліджуються під кутом зору автотематичної манери письма. Значну увагу приділено виявам свідомого «оголення прийому» письменником, його активному втручанню в наративний світ новел. Крім того, у роботі аналізуються варіанти автотематичного фокусування авторського «я» в плині оповіді. Завдяки цьому простежуються випадки озвучення авторського голосу як прийому гри з читачем і як жанротворчого чинника.

Ключові слова: *автотематизм, авторський голос, наратив, самоаналіз.*

Чи можна до кінця пізнати феномен Миколи Хвильового-художника та які методи для цього гожі? Кожен дослідник – початківець він чи досвідчений – відкриває і з'ясовує тільки один штрих або одну грань широкого творчого діапазону митця, а цілісна конструкція залишається поза зоною досяжності. І чи не найбільш помічною тут є філософія літератури та феноменологічний і герменевтичний методи – включно з іншими традиційними.

Як твердять філософи, що працюють над вивченням сутності художнього твору, спираючись на світовий досвід онтології, а зокрема авторка книги «Прорыв к трансцендентному» Піама Гайденко, феномен – це, за Гайдеґґером, те, що «саме-в-собі-себе показує». «Принцип Хайдеґґера полягає в тому, щоб зрозуміти явне через неявне, те, що сказане, через те, що не може бути сказане, зрозуміти слово через мовчання, суще – через несуще, буття – через ніщо» [3, с. 345].

Чи не таким шляхом ішов митець епохи «Розстріляного Відродження», віднаходячи нові способи «сокровенності відкритого», звертаючись до автотематизму, оголюючи свої прийоми письма? Саме таким. Але при цьому автор «Синіх етюдів» як досвідчений майстер художнього слова залишив чимало простору для читацької уяви, для заповнення ним лакун – того, що Іван Фізер у книзі «Філософія літератури» назвав «місцями невизначеності у сюжетних конструкціях наративних текстів», «нескінченну семіозу мовного процесу», за Романом Інґарденом. «Це і є співтворчість читача з письменником. Семантична співтворчість, – писав Іван Фізер, – не обов'язково збігається з метою письменника. Залежно від хронотопу, в якому творився чи сприймався текст, вона коливатиметься від схожості до цілковитої розбіжності з письменницьким задумом. Звісно, можна прочитати текст, не виповнюючи місця невизначеності, але тоді прочитання буде не естетичним, а літературознавчим. У першому випадку наративний текст – це подразник естетичних емоцій, збудник уяви, а в другому – предмет рефлексивного та наукового дослідження» [8, с. 111].

Отже, щоб пізнати глибше творчість Миколи Хвильового, важливо не тільки **те, що зображене**, а й те, що **не зображене**. Тим більше, що чимало секретів зумовлені «культурою мови самого письменника, її стилем та прагматикою (потенційний читач відносно легко трансформує їх у визначеність), а також детерміновані культурою мови самого письменника (віддзеркалюють його парадиктичну культуру). Вибір тих чи інших аспектів сюжетних об'єктів вказує на авторську естетичну оригінальність, незвичність, а часто – несучасність. Якими, наприклад, схематизованими аспектами та місцями невизначеності послуговувався Лев Толстой, творячи свій шедевр «Война и мир», за допомогою чого він звів неохопний час і простір декількарічної війни до читабельної прози, написано чимало. Імпресіоністичну манеру його письма, яке, до слова, побудоване саме на зумисних невизначеностях його героїв, речей, подій давно визнано геніальною» [8, с. 111].

Саме тому є потреба пояснити місця невизначеностей у прозі Миколи Хвильового крізь призму механізму оголення прийому – автотематизм, що є «значною мірою *творчість про створення*» [15, с. 12]. Саме така творчість про творчість виступає формою авторського дискурсу, яка органічно вписується в наративний контекст.

Згідно з потребою митців по-новому казати про нове (а цим позначена кожна наступна літературна епоха), в українській прозі 20–30-х років XX століття з'являються сміливі експерименти як зі змістом, так і з формою художньої оповіді. Органічне поєднання модернізму, експресіонізму, імпресіонізму, неоромантизму, неореалізму, притаманне новелістиці Миколи Хвильового, виявилося перш за все в закладенні підвалин унікальної системи поетики зразків малої прози. Саме в доробку Миколи Хвильового виникла автотематична новела, – у той час як *автотематична манера письма* ще не була відомою в усьому розмаїтті своїх можливостей впливу на жанри.

© В. Саєнко, 2013

Одну із суміжних граней автотематизму докладно описав Борис Томашевський, засновник текстології, вживаючи поняття «оголення прийому»: «Навіть в умовному пародійному творі, де ми бачимо «показування» прийомів, ми, врешті-решт, маємо справу з обговоренням питань поетики у конкретному випадку. Так зване «оголення» прийому, тобто вживання його без традиційної супровідної мотивації, є виявом літературності в літературному творі, щось на зразок «сцени на сцені»...» [7, с. 196]. Автор твору, розкриваючи двері власної творчої лабораторії, стає, таким чином, і першим критиком написаного ним самим, і першим читачем, який має розгадувати закодований зміст, і, нарешті, він стає першим, хто має слово в дискусії про жанр цього твору, адже вказує на ті складові поетики, які в іншому випадку треба довго шукати.

Визначення «автотематизм» запропонував польський дослідник Артур Сандауер 1956 року, пояснюючи цю манеру письма передовсім як одну з нових форм мистецтва нарації [6]. В українському літературознавстві наявність у художньому творі авторських коментарів з приводу його написання пояснюється так: «Автотематизм – творчість про творчість» [5, с. 28]. Утім, задовго до того, як чітке теоретичне уявлення про автотематизм було сформульовано літературознавцями, ціла низка типово автотематичних новел, які ввійшли до циклу «Сині етюди», була написана Миколою Хвильовим.

На думку Миколи Васьківа, Хвильовий належав до тих митців, які започаткували структурно-семіотичні особливості «харківської школи» романістики: «Насамперед, «харківські» романісти відмовляються від ілюзії всезнайства й об'єктивності викладу матеріалу. Для цього досить активно застосовується розрекламоване формалістами оголення прийому. Письменники періодично вказують на те, що вони самі конструюють сюжет роману, інколи роблять це прямо на очах читача» [2, с. 20]. Але новеліс-тика письменника також була позначена подібними рисами, і на це в 1990-х роках звернули увагу українські вчені, які займалися шляхетною справою перевидання й науково-критичного осмислення творчості Миколи Хвильового. Так, коментуючи одну з його автотематичних новел, Віра Агеєва зауважила: «У новелі «Редактор Карк» він (Хвильовий. – *В. С.*) спеціально розкриває перед читачем свою лабораторію, демонструє „оголеність прийому"» [1, с. 13]. Помітно, що озвучення авторського голосу в новелах Миколи Хвильового розуміли як «оголення» прийому, тобто як свідоме застосування митцем новітнього методу.

Безперечно, мода на самоаналіз у літературних творах, пов'язана із студіями підсвідомого та психології особистості, які на той час були розвиненими у Європі й відомими в ширших колах, вплинула на підхід Миколи Хвильового до творчого проектування і внутрішнього світу героїв новел, і обставин, у яких вони діють, і загального тла розгортання дії. А втім, безпосереднє озвучення авторського голосу в різних новелах було вмотивоване по-різному.

Так, у «Вступній новелі» Микола Хвильовий викладає власні роздуми з приводу того, що йому запропонували перевидати його твори окремою книгою під назвою «Твори». Саме цією новелою розпочинається цикл «Сині етюди». Наратив побудовано за мемуарним принципом, він має чітке документальне забарвлення (Хвильовий розповідає про своїх друзів, про видавців, про умови, у яких вони працювали), але чільне місце в новелі посідають саме автокоментарі: *«...І от умову складено. Я знову перечитую свої оповідання (до речі, страшенно нудно перечитувати) і сідаю писати «вступну новелу». Але що писати? Знаю тільки, що написати обов'язково треба, бо ж і я все-таки несу відповідальність за себе»* [9, с. 17]. І навіть тоді, коли письменник розмірковує про власне життя, він однак бачить його крізь призму творчої діяльності: *«Словом, я до безумства люблю небо, трави, зорі, задумливі вечори, ніжні осінні ранки, коли десь летять огняно-пері вальдшнепи (мій сюжетний любовний роман «Вальдшнепи» буде в третьому томі) – все те, чим пахне сумновеселий край нашого строкатого життя»* [9, с. 17–18]. Отже, автотематичний підхід до наратованого зумовлений поєднанням голосу авторського «я» з голосом оповідача.

У новелі «Редактор Карк» письменник удається до «оголення» прийому і до автотематизму однаковою мірою. Він не тільки показує власну творчу лабораторію в дії, а робить саму новелу провідною темою нарації. Хвильовий підкреслює специфіку жанру свого твору ще на його початку: *«...Це не щоденник – це справжня сучасна новела»* [11, с. 29]. Припускаючи, що пафос новели може залишитись для багатьох незрозумілим, автор звертається до потенційної аудиторії: *«Мої любі читачі! – простий і зрозумілий лист. – Я боюсь, що ви мою новелу не дочитаєте до кінця. Ви в лабетах просвітянської літератури. І я поважаю. Та кожному свій час. Творити то є творити... Переспівувати – не творити, а мавпувати. І читач творець, не тільки я, не тільки ми – письменники. Я шукаю, і ви шукайте. Спершу від новаторів – і я теж – це нічого: від них, щоб далі можна. А твір мій буде цілком художній – треба продумати, треба знати...»* [11, с. 31]. Численні авторські відступи від розповіді завжди вмотивовані самим автором*: «Мені хочеться говорити не на тему, і я говорю. Я хочу написати агітаційного листка. Історична справка: великій соціалістичній революції завжди бракувало на талановитих поетів-агітаторів, а халтурили*

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

всі, за гонорар. Як мені тяжко писати про халтуру, я дивлюсь у майбутнє, я звертаюсь до нащадків: заплюйте темну тінь моїх сучасників від халтури. Це – риторика утилітарного походження. Ну і що ж. З Карком спільного – нічого, а з новелою – багато, з життям – теж багато» [11, с. 35].

У новелі «Редактор Карк» авторський голос домінує над героями, вносить корективи в їхню поведінку й особливості характерів, однак він нівелює позицію всезнання, яку на перший погляд займає наратор: *«Справа просувається до розв'язки. Як ви гадаєте, чим закінчиться новела?.. Я буду щиро казати: я сам не знаю, чим закінчиться вона. Проте над новелою я працював чимало. Я нарочито не знаю, чим вона закінчиться»* [11, с. 40].

Подібний прийом у новелі «Юрко» підкреслює, що розповідь про життя і працю робітників заводу не має нічого спільного із соціально-побутовими творами на цю тему. Хвильовий прозоро натякає на те, що його розповідь – не репортаж подій, а саме художній твір, підвладний авторському задуму. Автотематичне вкрапленя не випадково взято в дужки автором новели: *«(Я зупинився на найцікавішому місці. Правда? І як ви думаєте, чи не час мені плюнути й почати нову новелу? Час, певно, час. Отже, останнє зусилля!)»* [14, с. 61].

У новелі «Чумаківська комуна» втручання автора в розповідь не тільки очевидні, вони ще й атрибутовані ініціалами письменника: *«Підходить товаришка Валентина – високолоба (чудовий високий лоб... Люблю високолобих. М. Х.)»* [13, с. 100]. Це надає описові нового укладу життя іронічного відтінку. Так само в новелі «Свиня» (у якій зображується будинок, де мешкають типові представники нового часу) автотематичний коментар до назви твору з'являється в самому його кінці: *«А про свиню я так нічого й не сказав. І не скажу. Свиня для того: «підложити свиню», не сказати про свиню – це прийом»* [12, с. 136]. Гра з читачем проводиться не з метою розшифрувати прихований зміст твору, а з іронічним натяком на цей зміст.

В оповіданні «З лабораторії» Микола Хвильовий пародіює творчу працю письменника, який *«був не зовсім бездарний... і безперечно близький пролетаріатові»* [10, с. 384]. Цікаво, що автотематизм в оповіданні поєднаний з літературною містифікацією: згідно з авторським задумом, три розділи твору подаються як розділи недописаного роману «не зовсім бездарного» письменника – головного героя оповідання, а коментарі до цих розділів – як слова розповідача. Отже, у творі дві сюжетні лінії: творча лабораторія письменника очима «всезнаючого» наратора і роман цього ж письменника, у якому він є наратором. Хвильовий підкреслює умовність та штучність художнього світу роману, який намагається написати герой оповідання. Після низки нібито художніх дослідів, які романіст-невдаха проводив у своїй творчій лабораторії, він дійшов висновку: *«Письменник вирішив написати роман з живими людьми, себто з звичайними робітниками, колективістами, з трудовою інтелігенцією, себто реалістичний роман, який би читали робітники, колективісти, трудова інтелігенція, – всі ті, хто за проводом комуністичної партії творить нове життя й до якого б з погордою ставились, нарешті, доморощені, скажімо, Марселі Пруст»* [10, с. 404].

В іронічній формі Микола Хвильовий розповідає не про творчі поразки абстрактного письменника, а про тенденцію епохи – започаткування моди на виробничий роман та псевдоепічну прозу незначної художньої вартості.

У малій прозі Хвильового своєрідна форма автотематизму дається взнаки вирізьбленням автопортрета в тісній сув'язі з письменницьким оточенням літературного Харкова епохи «Розстріляного Відродження». Багато імен митців задокументовано на сторінках новелістики як у прямих звертаннях, так і в художніх деталях письменницького братства, побуту, паритетного й контроверсійного діалогу. Через те не тільки запашне, але й полемічне слово Хвильового, адресоване побратимам по перу та літературним організаціям, його власні емоції та роздуми про мистецький процес, які органічно ввійшли в новелістичні тексти, залишилися зблисками непорушної пам'яті про шторми та штилі літературного життя 1920-х років, про конкретні творчі особистості, що сяяли на горизонті української культури в ті часи. Тому-то й фігурують у прозі письменника і представники когорти «перших хоробрих» (Василь Еллан-Блакитний), і вірні друзі (Микола Куліш, Юліан Шпол, Остап Вишня), і симпатики не з ваплітян, а з інших літературних організацій (Сергій Пилипенко). Саме очільник «Плуга» ввійшов в історію літературного життя художньою деталлю погруддя римлянина з оповідання «Редактор Карк». Історією бронзового погруддя, яке перекочувало з редакції «Вістей» до приватного помешкання Сергія Пилипенка. Як підкреслює дружина Сергія Пилипенка Тетяна Кардиналовська в есеї «Завжди незабутній», «щодо особистих взаємин між Сергієм і Хвильовим – мушу сказати, що вони не були ворожі, навпаки, досить навіть дружні. Юрій Лавріненко теж свідчить, що «Хвильовий високо цінив Пилипенка як громадського діяча і людину». Що це було саме так, видно з його «Санаторійної зони» та оповідання «Редактор Карк», в якому подібність Карка до редактора Пилипенка очевидна, хоча в цьому художньому образі проступають і риси Блакитного. В оповіданні Хвильового є один маленький деталь, який нікому нічого не каже: у редактора Карка на столі стоїть бронзове погруддя римлянина» [4, с. 741]. Але дослідникам

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

епохи національного і культурного Відродження 1920-х років говорить багато про індивідуальні смаки й одухотворене спілкування, що об'єднувало єдиним поривом до вдосконалення світу через себе, в інтенсивних пошуках плідних шляхів романтики вітаїзму.

Отже, автотематичне письмо, до якого вдався Микола Хвильовий у своїй новелістиці не тільки в цьому епізоді, але в багатьох варіантах, відіграє і досі роль органічного документа епохи «Розстріляного Відродження», що освятило своїм високим мистецтвом усе ХХ століття й українську культуру межі тисячоліть.

Література

1. Агеєва В. П. Микола Хвильовий / В. П. Агеєва // Хвильовий Микола. Твори : Новели, оповідання ; Повість про санаторійну зону ; Вальдшнепи: роман ; Поетичні твори ; Памфлети. – К. : Наук. думка, 1995. – С. 5–30. – (Б-ка укр. літ. Рад. укр. літ.).

2. Васьків М. С. Український роман 1920-х – початку 1930-х років: ґенерика й архітектоніка : монографія / М. С. Васьків. – Кам'янець-Подільский : Буйницький О. А., 2007. – 208 с.

3. Гайденко П. П. Прорыв к трансцендентному / Пиама Павловна Гайденко. – М. : Республика, 1997. – 495 с.

4. Кардиналовська Тетяна. Завжди незабутній / Тетяна Кардиналовська // Сергій Пилипенко. Вибрані твори. – К. : Смолоскип, 2007. – С. 685–755.

5. Літературознавча енциклопедія : У 2 т. / [авт.-уклад. Ковалів Ю. І.]. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 1. – 608 с. – (Енциклопедія ерудита).

6. Sandauer Artur. Rzeczywistość zdegradowana (Rzecz o Brunonie Schulzu) [Електронний ресурс] / Artur Sandauer // Serwis Humanistyczny «Hamlet» – artykuł Artura Sandauera «Rzeczywistość zdegradowana (Rzecz o Brunonie Schulzu)». – Режим доступу – http://hamlet.pro.emouse.pl/konlit/index.php?id=sandauer1. – Назва з екрану, 20.02.2013.

7. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика : учеб. пособие / Б. В. Томашевский. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 334 с.

8. Фізер Іван. Філософія літератури / Іван Фізер ; за наук. ред. Володимира Моренця. – К. : НАУКМА ; Аграр Медіа Груп, 2012. – 217 с.

9. Хвильовий М. Г. Вступна новела / М. Г. Хвильовий // Сині етюди : новели, оповідання, етюди [упоряд., передм. І. Ф. Драча]. – К. : Рад. письменник, 1989. – С. 15–18.

10. Хвильовий М. Г. З лабораторії / М. Г. Хвильовий // Сині етюди : новели, оповідання, етюди [упоряд., передм. І. Ф. Драча]. – К. : Рад. письменник, 1989. – С. 384–404.

11. Хвильовий М. Г. Редактор Карк / М. Г. Хвильовий // Сині етюди : новели, оповідання, етюди [упоряд., передм. І. Ф. Драча]. – К. : Рад. письменник, 1989. – С. 29–44.

12. Хвильовий М. Г. Свиня / М. Г. Хвильовий // Сині етюди : новели, оповідання, етюди [упоряд., передм. І. Ф. Драча]. – К. : Рад. письменник, 1989. – С. 127–136.

13. Хвильовий М. Г. Чумаківська комуна / М. Г. Хвильовий // Сині етюди : новели, оповідання, етюди [упоряд., передм. І. Ф. Драча]. – К. : Рад. письменник, 1989. – С. 99–109.

14. Хвильовий М. Г. Юрко / М. Г. Хвильовий // Сині етюди : новели, оповідання, етюди [упоряд., передм. І. Ф. Драча]. – К. : Рад. письменник, 1989. – С. 55–62.

15. Цехмейструк Марія. Автотематичний цикл («На білому коні», «На коні вороному», «П'ять по дванадцятій», «Плянета Ді-Пі») у контексті творчості Уласа Самчука : автореферат дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 / М. Г. Цехмейструк ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : [б. в.], 2012. – 16 с.

Valentyna Sayenko

DIALOGISM AND AUTHOTHEMATICS IN THE SHORT FICTION STORIES BY MYKOLA KHVYLOVYI

In the article innovative aspects of the prose by Mykola Khvylovyi are investigated from the point of view of the author's self-topicality manner of writing. The main attention is paid to manifestations of «exposure of method» by the writer, to his active intervention into the course of narration. Owing to it, the moments of the presence of the author's voice are traced, both as the way of playing with a reader and the genre-modifying factor.

Keywords: *author's self-topicality, author's voice, narrative, introspection.*

Валентина Саенко

ДИАЛОГИЧНОСТЬ И АВТОТЕМАТИЗМ В НОВЕЛИСТИКЕ МИКОЛЫ ХВЫЛЕВОГО

В статье новаторские аспекты прозы Миколы Хвылевого рассматриваются с точки зрения автотематической манеры письма. Особое внимание уделяется проявлениям сознательного «обнажения приема» писателем, его активному вмешательству в нарративный мир новелл. Кроме того, в работе анализируются варианты автотематического фокусирования авторского «я» в процессе повествования. Благодаря этому прослеживаются моменты озвучивания авторского голоса как приема игры с читателем и как жанрообразующего фактора.

Ключевые слова: *автотематизм, авторский голос, нарратив, самоанализ.*

Надійшла до редакції 17.05.2013 р.

УДК 821.161.2'06-1-993

Олег Соловей

ЕРОТИКА І МІСТИФІКАЦІЯ В ПОЕЗІЇ ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ

Стаття присвячена осмисленню еротичних мотивів у поетичних містифікаціях Емми Андієвської, до яких письменниця зверталася як у ранній творчості, так і на початку 2000-х років. Містифікації, презентовані читачеві у вигляді псевдоперекладів із грецької та перської поезії, суттєво розширюють горизонти естетичного й етичного дискурсів української лірики, провокують, у хорошому розумінні, переосмислення ролі кохання й гуманізму в житті сучасної людини.

Ключові слова: *містифікація, лірика, еротичні мотиви, нетрадиційна сексуальність, рольова маска.*

Еротика у творчості поетів Нью-Йоркської групи – цілком проґнозована або навіть очікувана річ, з огляду на те, що нібито саме ці поети спромоглися врешті-решт *вивершити* форму й зміст українського модернізму. Цю думку в різних варіяціях і контекстах неодноразово висловлювала Марія Ревакович (див. [24]), хоч інший дослідник, Е. Райс, і то значно раніше, розквіт українського літературного модернізму пов'язував передовсім із діяльністю Ігоря Костецького: «В його постаті український модернізм дозрів цілком і вийшов на світову арену» (цит. за [19, с. 414]). Еротика в системних і чітко усвідомлюваних творчих інтенціях і практичних виявах є понадвагомим чинником деканонізації патріярхальної культури, неонародницького (передовсім писемного) дискурсу. «Загальний дискурс модернізму, – вважала С. Павличко, – включає ряд окремих дискурсів: <...> антинародництва, індивідуалізму, фемінізму, зняття культурних табу, зокрема у сфері сексуальності, деканонізації...» [19, с. 22]. Можливо, все це направду вдалося поетам Нью-Йоркської групи, проте до вичерпання модернізаційного та модерністичного проєктів української літератури ще, мабуть, далеко.

Еротику ми схильні вважати за потужний креативний фактор, який позбавляє літературу утилітарно-ужиткових кореляцій, натомість додає їй ірраціональної семантики, глибинно-нутряної автентики, зовнішньої привабливости, внутрішньої динаміки та неабиякого драматизму. Не говорячи вже про те, що еротики українській патріархальній культурі (на тлі тотального й аґресивного світового бунту тілесности у XX ст.) помітно бракувало. Бракувало настільки, що доволі банальну за змістом і традиційну за поетичною технікою Раїсу Троянкер свого часу було «призначено на посаду» головної еротичної поетеси української літератури [13; 26]. І лише сьогодні, нарешті, цей рецептивний міф зазнає наукового кореґування: «Багато критиків у тодішніх патріархальних літературних колах сприймало творчість жінки головно через призму її особистого життя аж до ретельного вирахування прототипів героїв віршів, не звертаючи увагу на суто мистецькі характеристики тексту. Особливо зручно їм це було робити з огляду на досить розкуту поведінку Троянкер та її, судячи зі спогадів сучасників, численні романи» [9, с. 227]. Показово також виглядають дві різноякісні та помітно розведені в часі спроби презентації еротичного дискурсу в постколоніяльній українській літературі, – мова про антології «Український Декамерон» [30] і «Аморалка» [1], – обидві спроби виявилися цілковито невдалими, бо навіть мінімально не виконали поставлені перед ними завдання.

Не менш показовим є також один із листів редакційної пошти журналу «Сучасність» за 1998 рік, що надійшов зі США і стосувався еротики в поетичному циклі Богдана Бойчука «Роздуми на похилій площі». Дописувач із діяспори, зокрема, писав: «Вважаю, що без такої поезії «Сучасність» може обійтися. Не знижуймо рівень журналу. Я не проти такої поезії, але не в „Сучасності"» [20, с. 160]. Говорячи тут і надалі про еротику в літературі, ми будемо послідовно уникати фактів і явищ, які до еротичного дискурсу жодного стосунку не мають, натомість будучи приналежними до паралітературних феноменів на кшталт порнографії, скандального епатажу або і відвертої графоманії, що прагне бути цікавою за рахунок використання обсценної та іншої специфічно-брутальної лексики [1, с. 252]. У наш час статті, присвячені проблемі еротичної лірики, її інституалізації, жанрової кодифікації тощо, спорадично з'являються на сторінках наукових видань (див. [14; 15; 16]), але до остаточного розв'язання проблеми ще далеко. У випадку з поетичними містифікаціями Емми Андієвської маємо справу зі специфічною еротичною лірикою, якої в українській поезії, за великим рахунком, іще не було, тож ідеться

© О. Соловей, 2013

про явище без перебільшення безпрецедентне та унікальне.

Цікаво було би простежити еротичну інтенційність та, відповідно, відмінності в реалізації еротичних мотивів і стратегій їх реалізації у творчості деяких учасників Нью-Йоркської групи. Свого часу до цієї проблеми зверталася М. Ревакович: «Я відважусь стверди ти, що українське письменство справжньої порнографії, особливо на кшталт такої, яка продукувалася в Англії у вікторіанські часи, направду не знає. Еротика ж мала й надалі своє місце в українській літературі. Отже, факт, що поети Нью-Йоркської групи інкорпорували еротику в свою творчість, не є спеціальною інновацією з їхнього боку. Нового треба шукати виключно в сфері означування. Еротика, незважаючи на міру експліцитності в зображенні сексуальності, завжди цю сексуальність перевершує (transcends) і тим самим переносить читача (глядача) в іншу значеннєву площину. Перехід чи стрибок від рівня зображування до рівня означування (significance) не завжди легкий і вимагає від читача не лише знання самої мови (що самозрозуміло), а й певної компетенції у розрізнюванні поетичного коду, яким той чи інший поет послуговується» [22, с. 29]. Також цієї проблеми побіжно торкалися львівські дослідники творчости Юрія Тарнавського Ігор Котик [7] і Марія Котик-Чубінська [8].

У цій статті ми зосередимося на еротиці в поетичній творчості Емми Андієвської – передовсім тому, що ця авторка не належить до тих, хто виражає еротичні мотиви цілком експліцитно, натомість найчастіше артикулюючи їх у доволі затемненій манері, в потоці складних і дискретних асоціяцій, використовуючи мову надтонких метафор, що часто внеможливлює їх раціональну інтерпретацію. Втім, удячний матеріял для дослідження еротичних мотивів поетка все ж надає. І тут є понадцікавими три нюанси. Якщо в Б. Бойчука еротизм густішає в зрілому творчому віці («Гадаю, не буде перебільшенням сказати, що, починаючи з пізніх шістдесятих років, еротика в поезії Богдана Бойчука поступово виходить на одне з чільних місць. Вона стає своєрідним стрижнем знакового поля цілости доробку поета» [22, с. 31], – зауважує М. Ревакович), а в Ю. Тарнавського має ледве не разовий вияв у збірці «Ідеалізована біографія» (1964), «в якій, до речі, переважає любовна радше ніж еротична поезія» [22, с. 30], то Емма Андієвська, знов-таки, поводиться оригінально, звертаючись до еротичних мотивів дискретно й порушуючи всі можливі уявлення, стандарти і канони; вона ніби бавиться або ж свідомо поновлює читацьку пам'ять стосовно такої мотивної ділянки її поетичного дискурсу. Авторка пропонує невеличкі за обсягом порції еротики в досить віддалені періоди творчости – в ранній збірці «Риба і розмір» (1961) [2] та в збірці «Хвилі» (2002) [3], яку складають розділ «Сонети» та, власне, розділ-містифікація «Хвилі». Другий нюанс пов'язаний із тим, що, звертаючись до еротики в безпосередній спосіб, ця авторка неодмінно вдається до літературної містифікації. Або – напівмістифікації, позаяк вона камуфлює свою причетність до еротичного дискурсу не тотально, не повністю та безпосередньо, а лише частково, виступаючи ніби лише співавтором, тобто «перекладачем» еротичної *чоловічої* лірики. Й тут уже вповні виявляється оригінальність поетки, бо зазвичай у випадку містифікації автор ховається за псевдонімом, тоді як Е. Андієвська віддає перевагу *рольовій масці*. («На портреті Нью-Йоркської групи українських поетів, написаному 1968 року, Юрій Соловій зобразив Емму Андієвську в масці. На мою думку, лише вона серед усіх поетів Нью-Йоркської групи викликає в уяві образ людини, що любить ховатися за маскою. Причому цей образ є зовсім не плодом уяви Соловія, а радше відображенням позиції самої Андієвської, яку вона культивує та передає в поезії» [24, с. 7]). Третій цікавий нюанс можна бачити в тому, що авторка виступає суб'єктом саме *чоловічого еротичного письма*. У цьому, при бажанні, можна відчитати й настанову на епатаж, але і на бунт, який полягає в солідаризації зі складним соціокультурним феноменом, що його Девід Долімор означив свого часу як *сексуальне дисидентство* [6]. Між іншим, М. Ревакович помилково вважає, ніби гомосексуальної еротики в українській поезії до появи поетичної містифікації Е. Андієвської в збірці «Риба і розмір» ще не було: «„Переклади"» вигаданого нею Арістодімоса Ліхноса цікаві ще тим, що це, мабуть, єдині зразки гомосексуальної еротики в українській поезії» [23, с. 77]. Насправді ж, як це обґрунтовано довела Соломія Павличко, такий факт уже мав місце наприкінці XIX – на початку XX ст. у творчості Агатангела Кримського. Дослідниця переконливо показала, в чому полягають проблеми «нечестивого кохання» у відомій книзі А. Кримського «Пальмове гілля» [18], суттєво поправивши (а не лише доповнивши) рецептивно-семантичну оптику навіть самого Івана Франка [31].

Збірка «Риба і розмір», безперечно, є етапною у творчості Емми Андієвської. Саме тут уперше з'явилися поетичні містифікації, добірки «перекладів» із доробку поетів Варубу Бдрумбґу й Арістодімоса Ліхноса, для яких поетка створила також і біобібліографічні довідки, аби увиразнити одночасно момент правдоподібности та «чистої» містифікації. «Було б

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

помилкою твердити, – зауважує М. Ревакович, – що в поезії Емми Андієвської домінує еротика, проте у збірці «Риба і розмір» (1961) вона виступила з циклом гомоеротичних поезій «Діонісії». Щоправда, виступ цей здійснився під іменем вигаданого нею Арістодімоса Ліхноса, якого поетеса удостоїла навіть короткою біографією. Вже сам факт такої літературної містифікації несе в собі неабияке повідомлення для інтерпретатора. Я переконана, що, разом із заголовком «Діонісії», саме ця містифікація становить своєрідний ключ до розкриття смислу цілого циклу або, скористаюся термінологією Ріффатера, становить його гіпограму. Тут бачиться обізнаність із ритуальністю, пов'язаною з фестивалями на честь Діоніса, бога плодючості та вина, відтак ідеться хоча б про побіжне розуміння звичаїв античної Греції в сфері сексуальності (де гомосексуальність, а особливо педерастія, тобто сексуальні зносини між мужчиною і юнаком, не те що толерувалися, а й певною мірою підтримувалися)» [22, с. 29–30].

Говорячи про збірку «Риба і розмір», М. Ревакович, зокрема, наголошує на схильності Е. Андієвської сприймати «своє поетичне мистецтво як гру. Це не тільки гра звуковою тканиною слів <...>, але також гра у містифікацію, чи своєрідну «стилізацію» під саму себе. Маємо тут, звичайно, на увазі розділ «Переклади», в якому поетеса «перекладає» маловідомих поетів Варубу Бдрумбгу й Арістодімоса Ліхноса» [23, с. 76]. Петро Осадчук своєю чергою додає: «У широкому літературному світі, створеному пані Еммою, є ще одна риса, яка в літературі і досі не визначена певним жанром, але яка існує у світовій літературі. Маємо на увазі псевдопереклади. Ці твори є оригінальною творчістю того, хто друкує їх як свої переклади» [17, с. XII]. П.Осадчук згадує французького письменника П'єра Луї (1870–1925), який «видрукував «Пісні Білітіс», із захопленням лесбійського кохання, як переклади з давньогрецької» [17, с. XIII]. Богдан Бойчук назвав збірку «Риба і розмір» вершинною в доробку поетеси: «Це, на мою думку, вершинна збірка Емми Андієвської – за багатогранністю поетичних форм, вивершеністю окремих поезій та емоційними проекціями до людини (дуже рідкісними в творчості Андієвської)» [4, с. 87]. Б. Бойчук також дав коротку, але яскраву характеристику творчій природі Е. Андієвської, принагідно порівнюючи її з митцем Яковом Гніздовським: «Гніздовський був інтелектуальним митцем, Андієвська – стихійна, Гніздовський був концептуальним (довго обдумував кожну картину), Андієвська – спонтанна, Гніздовський був майстер прецизних нюансів, Андієвська – вибухає» [4, с. 88]. У характеристиці, яку дає поетесі Б. Бойчук, виразно проступають риси ірраціональні, субверсивні, навіть руйнівні – принаймні стосовно захланно-анахронічних дискурсів. Це чимало пояснює, коли йдеться про спробу засобами літературної містифікації порушити патріярхальну матрицю художньої літератури й навіть саме розуміння *моральности* літератури.

Богдан Рубчак у статті «Поезія звільненої особистости», вперше надрукованій 1959-го р., писав: «Говорять, що поезія Емми Андієвської втікає від реальности, дегуманізує мистецтво. Я думаю, що насправді воно цілком навпаки. Бо в час, коли все довкруги з успіхом намагається дегуманізувати світ, коли звір ненависти, братовбивства і злоби, потвора війни, монструальність модерної технології і тисячі інших жахливих нелюдів загрожують людському духові остаточним знищенням, Андієвська очищує й світ і себе від фальшивої софістики, що всіх тих нелюдів годує, і оглядає життя наново, по-своєму, по-дитинному. По-людському» [25, с. 121]. І далі стверджує: «Якщо взагалі можна провести границю між поезією змислів (почуттів) і розмислів (раціо) – між поезією обсервації й медитації – то поезія Андієвської належить, за малими винятками, до першої групи. З допомогою своєрідної методи реорганізації реальности – довершеної найчастіше не сновиддям сюрреалістів, а уважним спостереженням оточення – поезія ця стає висловом справді вільної особистости, не зв'язаної ніякими канонізованими умовностями» [25, с. 122]. І в якості висновків щодо суті творчости поетеси: «Андієвська належить до будівників нового гуманізму. Бо її вільне й живе світосприймання підносить протест проти сірої обмеженості й одноманітности світосприймання, що його нас «ноленс воленс» учить наше оточення. Її по-справжньому людська безпосередність запевняє нас, що ще є живий, цікавий і таємний світ, що вміє бути все новим і новим» [25, с. 125].

Вадим Лесич писав, відгукуючись на скандальну збірку «Риба і розмір»: «Книжка не для дітей, не для краснодухів суспільної і національної мораліни, не для насуплених повагою і виключністю патріотичного вантажу різних сучасних інквізиторів, не для забріханих прудерією і біготерією дрібноміщанських винюхувачів т. зв. порнографії і аморальности, – які так часто мають замкнені очі на явища іноді кричущої справжньої неморальности... Навіть літературні містифікації типу «перекладів з Арістодімоса Ліхноса» (хоч тут Андієвська значно перетягнула в авторській поставі та надужила термінологічними повтореннями і деякими образами мистецьку рівновагу всієї збірки!) не можуть бути предметом на терезах морального чи аморального, бо це – продукти інших категорій,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

метою яких не є побуджувати когось змислово у сексуальному (такому чи іншому) напрямі, але в поетично мистецькій формі висловити своєрідні психічні чи психофізичні стани нарівні з мистецькими виявами всяких інших (популярно: моральних) почувань, зворушень, життєвих функцій і конфліктів... У Андієвської – дух бунту (скажімо, такий собі «збиточний чортик», що любить робити все наперекір) не спить, а провокує до виступів, що нерідко кидають її на вістрі злих язиків, які не в силі, не вміють чи не хочуть зрозуміти також це підложжя її літературних екстраваганцій» (цит. за [27, с. 79–80]). А Марко Р. Стех додає: «Незабаром збірка «Риба і розмір» (а зокрема поміщені там містифікаційні «переклади» з Арістодімоса Ліхноса) стала причиною різкого конфлікту та гарячої полеміки у діяспорній пресі, в якій – як це уже не раз бувало в історії українського літературного дискурсу – палко боролися «за честь української культури» протилежні сили й полярні погляди на завдання літератури в українському суспільстві» [27, с. 80]. Ретроспективний передрук деяких матеріялів, що стосуються рецепції збірки «Риба і розмір» на еміґрації, засвідчує цілковиту справедливість слів канадського науковця (див. [5; 11]). З іншого боку, Емануїл Райс тоді ж, 1963-го р., вважав, що навіть у питаннях сексуальности й статі «Андієвська – потойбіч добра і зла. Але її дитячість не невинна. І «порнографія» вигаданого неї поета Арістодімоса Ліхноса теж у суті речі – дитяче ставлення до статі, як і до не зв'язаної з статтю й трагічністю, нічим не обмеженої радості» [21, с. 126].

Містифікаційний контекст збірки «Риба і розмір» витворюють не лише вірші, презентовані читацькій авдиторії в якості перекладів авторки з чужоземних поетів, але й створені нею біографії (точніше, біобібліографічні довідки) грецького поета Арістодімоса Ліхноса і Варубу Бдрумбґу, американського поета з Гарлема. Поет Варубу Бдрумбґу в контексті цієї статті нас цікавить лише як перший приклад літературної містифікації Е. Андієвської, а самі його твори містять такий вагомий для модернізму та авангарду концепт *екзотичного*. Варто згадати, що *чорний Нью-Йорк* фактично в той самий час неабияк зацікавив Вадима Лесича (збірка «Крейдяне коло», видана 1960-го р. І. Костецьким у Німеччині). Триптих «Гарлем», виконаний поетом у гуманістичній традиції Ф. Лорки, а вже в сусідній за розташуванням поезії «Вічна тінь» виникає цілком очікувана й логічна «забагряніла тінь Федеріка Ґарсії Льорки» [10, с. 232]. Якщо вірші про чорний Нью-Йорк у В. Лесича, поза сумнівом, інспіровані творчістю еспанця Ф. Лорки, то Е. Андієвська, звернувшись до афроамериканської теми, переносить образи й настрої віршів Варубу Бдрумбґу безпосередньо на африканський материк (хамелеон, слони, пітон, леопард, крокодил, папуги), куди й сам *поет-мовознавець* виїхав після навчання в Сорбонні. Очевидно, на відміну від того ж В. Лесича, не задовольняючись мотивами Гарлема та ремінісценціями з Ф. Лорки, Е. Андієвська, містифікуючи читача, звертається *до джерел*, до автентики, до першооснов; звідси саме така «біографія» в поета, що народився в Нью-Йорку: «ВАРУБУ БДРУМБҐУ (1884–1927). Справжнє прізвище – Джон Віллямс; з походження негр. Народився в дільниці Нью-Йорку Гарлем. Студіював порівняльне мовознавство в Сорбонні. Після студій виїхав до Африки, де провів решту свого життя, подорожуючи з одної місцевости до другої й збираючи негрський фольклор. Його найголовніші збірки: «Ріка» (1916), «Жовті крокодили» (1924), «Бумба» (1926). В ранній творчості Джона Віллямса ще видно вплив Маллярме, та згодом щораз помітніше виступає вплив африканського фольклору, який і залишається домінуючим. Частина першої збірки і кілька віршів з «Бумби» писані французькою мовою, решта – англійською» [2, с. 120].

Доволі переконливо представивши африканського поета, Е. Андієвська нарощує дискурс містифікації в розділі «Переклади» збірки «Риба і розмір», залучаючи механізм мистецької провокації та презентуючи свої переклади з поета, мотиви лірики якого будуть несподіваними та шокуючими для українського читача в еміґрації. Йдеться про збірку «Діонісії», яку поетка подала від імени Арістодімоса Ліхноса, додавши для переконливости, як і в першому випадку з Варубу Бдрумбґу, «біографію» автора: «Арістодімос Ліхнос народився 1895 року в Патрі, помер 1929 р. в Олександрії. Збірка «Діонісії» вийшла щойно після його смерти, хоч вірші в рукописних виданнях були відомі в грецьких літературних колах. Був знайомий з Кавафісом, але все життя відзивався про нього з нехіттю й неприязню, даючи цим тему для розмов усім своїм друзям. Вірші А. Ліхноса майже всі присвячені любові до ефебів. Також багато тем присвячено Олександрії, де А. Л. жив і де один час був фінінспектором. Крім «Діонісії», А. Ліхнос відомий також есеями про теорію мистецтва, де він до певної міри викладає свою концепцію творчости» [2, с. 138]. Довідка про поета доволі ляконічна, але не без двозначних алюзій, пов'язаних, зокрема, з явно напруженими стосунками з відомим грецьким поетом Кавафісом. Це напруження може мати в своєму підґрунті ревнощі позамистецької природи, а саме на ґрунті сексуальному. Поза всяким сумнівом, якраз на це й натякає поетка, апелюючи до поінформованого щодо сексуальної орієнтації

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Кавафіса читача: «...даючи цим тему для розмов усім своїм друзям». Та й вірші А. Ліхноса, густо насичені обсесійними (нав'язливими) гомоеротичними мотивами, не залишать у читача жодних сумнівів щодо неприязни до клясика грецької поезії. Починаючи ледве не з першої поезії, в якій виникає демонічний образ «невблаганної жінки» та яблук: *«Вона жінка, і вона невблаганна. / І я чую, як ти віддаляєшся / По той бік яблук»* («Творення міту про коханця Діоніса і Персефони») [2, с. 139]. (Решта інформації в довідці про А. Ліхноса покликана згладити центральний меседж у побутово-притлумленій манері. Треба також розуміти, що повідомлення стосовно того, що «вірші А. Ліхноса майже всі присвячені любові до ефебів», є вже само собою шокуючим і революційно-провокативним, бо подібної інформації на той час не існувало в офіційних історіях літератури та фахових університетських довідниках, адже лише 1961-го р. Генрі Міллер виграв резонансний судовий процес проти США, тим самим уперше скасувавши заборону на більшість своїх романів («Тропік Рака», «Чорна весна», «Тропік Козерога», «Під дахами Парижа» й ін.), а також легалізувавши шлях до читача багатьох інших авторів першої половини XX ст. – Д. Лоуренс, А. Перлє, Анаїс Нін та ін.). Зрештою, в наступній поезії вже з'являється мотив гіпотетичної зради щодо якої ліричний суб'єкт застерігає адресата, вдаючись одночасно як до погроз, так і до максимально переконливих пояснень: *«Якщо ти мене зрадиш, / Я тебе каструю. / Я останній раз кажу тобі: / Не задивляйся на того бородача / З короткими ногами, / Що бахвалиться величиною свого фаллоса, / Як м'ясник, / Що вихваляє м'ясо, засиджене мухами, / Поплескуючи по ньому долонею. / Запевняю тебе, його фаллос / Не вартий старої підошви. / Все це лише видимість і бахвальство. / Він профан, / І йому задовольняти хіба що овечок. / Вір мені, я його знаю, / Він не тямить навіть абетки кохання»* («Якщо ти мене зрадиш...») [2, с. 140]. Чимало віршів присвячено болісному оскарженню зрадливої юности, втім, досвід, здається, завжди торжествує, причому не без хизування очевидними перевагами:

НАПИС НА МУРІ

Він, з ґронами винограду в голосі,
Нехай залишить свою флейту
І підійде до мене.
Сьогодні я його любитиму,
Я, ім'я якого бояться вимовляти.
Нехай він скине одяг,
Що поганить його тіло,
І перестане червоніти, як дівчина,
Затуляючи руками
Свій божественний фаллос.
Сьогодні я його любитиму,
Я, ім'я якого соромляться вимовляти
[2, с. 143].

М. Ревакович зауважує стосовно цього («нечестивого» для пересічного українського вуха) тексту: «Вибір направду один – бути собою, бути автентичним і не соромитися власної певності, що її символізує «божественний фаллос» як вияв творчої енергії й екстази. Свобода і вибір знаходяться в центрі доктрини екзистенціалізму, і немає сумніву, що еротика циклу «Діонісії» ці принципи унаочнює» [22, с. 30]. Втім, свобода неможлива без усвідомленої відповідальности. І, до речі, хто він такий, *той*, ім'я якого соромляться або навіть боятся вимовляти вголос? Порівнявши флейту із фалосом, ліричний суб'єкт запрошує адресата віддати перевагу останньому, віддатись уповні діонісійському розкошуванню, з його культом вина («ґрона винограду в голосі»), музики і кохання. Втім, і таке *трансґресивне* кохання має свій рутинний побутовий вимір із ревнощами та образами: *«Я не знаю, хто з нас винен, / Але пощо дошукуватися вини / Там, до чого нема вороття. / Ти маєш своїх друзів, / А я своїх. / Тож пощо нам дискутувати, / Що мій фаллос / Дивиться не в твій бік»* [2, с. 145]. Разом із тим деякі твори з «Діонісій» навіть сьогодні здатні викликати думку про свідоме епатування: *«Я купив сьогодні п'ятирічного хлопчика, / Якого я посвячу в культ фаллоса / Виключно, щоб досадити тобі. / Він ніжний, як гусеня / Пріяпової віщунки»* («Втіха») [2, с. 147]. Або в іншому вірші, де є ось такі рядки: *«Вчора я був добрий. / Я убив дівчину, що чекала дитину»*. Хоч, як про це свідчить заголовок тексту, цей вірш зовсім не вбивство вагітної жінки, образ не можна сприймати буквально, в нього треба вчитатись, а відтак, увійти, як увіходять у воду; це зразок філософічної лірики, обтяженої гіпертрофією метафор і алеґорій: *«Вчора я був добрим. / Вчора я дарував щастя смерти. / Але сьогодні я глянув на воду, / І ріка попливла в мені. / Вчора ще ніччю лежали мої дороги. / А сьогодні я дивлюся на воду / І не можу зрушити з місця. / Богам не вільно дивиться на воду»* («Міт про смерть Бога») [2, с. 154].

Окрема переконливість, а разом і послідовність Е. Андієвської в містифікаційному дискурсі полягає в тому, що вона вдасться до нього знову вже в зрілому віці, помістивши в збірці «Хвилі» (2002) «поезії Халіда Хатамі в перекладі Емми Андієвської». Перекладам передує присвята, яку науковцям іще належить розшифрувати, якщо це не черговий жарт поетки: «Присвячується Й. Ц. – надзвичайній людині, альхемікові й характернику. Е. А.». Але сама

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

собою згадка про якогось «*альхеміка й характерника*» є досить промовистою та налаштовує читача на відповідний рівень і настрій рецепції. Можливо, вже в цій присвяті звучить алюзія щодо містифікаційного дискурсу цих «перекладів». На відміну від псевдоперекладів у збірці «Риба і розмір», у цій новій містифікації Е. Андієвська вже не вважає за потрібне вигадувати біографію для перського поета Халіда Хатамі, всю свою переконливість укладаючи натомість у зміст, форму та *особливі інтонації* «поета зі Сходу»; вдаючись при цьому до майстерних стилізацій і воскрешаючи в читацькій свідомості мотиви та образи, загалом притаманні перській поезії:

Твоїх коханців я не хочу знати.
Я – твій єдиний, хоча ти й не мій.
Тебе нема, нема, нема, нема.
І я – тобою – можу тільки снити.
Тебе жадаю так, – щезає тіло.
Голубити тебе, Ваале із металу, –
Дозволь тебе вдихати і любити. –
Ніч. Знову ніч. – Й вина порожня бутля [3, с. 114].

У випадку з поетичними містифікаціями Е. Андієвської можна повторити слова С. Павличко, мовлені нею стосовно «Пальмового гілля» А. Кримського: «Це була екзотика Сходу, з якого в українську поезію прийшли нові слова, пейзажі, образи [18, с. 67]. Дослідниця у зв'язку з цим писала, зокрема, про «екзотичну східну хтивість» [18, с. 68], яка, очевидно, відрізняється від еротичних традицій Європи. Щодо гомоеротичної традиції в українській ліриці, то А. Кримський, єдиний поет, що наважився на подібний дискурс, усе-таки намагався в репресивний спосіб редукувати сам себе, виносячи сам собі звинувачення в «нечестивому коханні». Ось як це коментує С. Павличко: «Почуття не відтворюється, а раціонально аналізується, і саме в результаті аналізу відбувається його заперечення. Маємо сповідь і боротьбу з собою, спробу висловити свої почуття і репресувати їх» [18, с. 70]. Натомість східний поет Халід Хатамі, що його «перекладає» для українців Е. Андієвська, аніскільки не соромлячись тиску своїх почуттів, насолоджується ними, навіть попри те, що йдеться про нещасливе кохання до юнака, який відмовляє у взаємності ліричному суб'єктові: *«Моє ти світло, вабик і упир – / Єдине серед бевзнів й нечупар. / І я, – щасливий, – п'ю твою отруту. / Що з того, що – з кохання – тяму втратив. / Тебе торкнутися – життя, прозріння, рай, / Хоч ти – за борт мене – від себе, як мару»* [3, с. 142]. Природність і сила гомоеротичного вияву почуттів в цих віршах направду вражає; суб'єкт любовного дискурсу ревнує колишнього коханця не лише до людей, але навіть до буденних штахетин. Без кохання життя остаточно втрачає сенс: *«Ревную до землі, якою ходиш, / До всіх, – як біг – й торкнувся їх – штахетин. / Сам кличу смерть, – і далі голоси. / Без тебе – світ у грудях вигаса»* [3, с. 104]. Пікантність такого напруженого у своїй безоглядній відвертості дискурсу для українського читача полягає саме в його гомоеротичній ідентифікації, яка для багатьох читачів і сьогодні виступає маркером *іншого*, – незрозумілого та зловорожого, – який нібито зазіхає на цінності патріярхального світу. Але навіть і такий читач спроможний відчути майстерність *східних стилізацій* Е. Андієвської, які, безперечно, переживуть не лише конкретних реципієнтів, але й численні стереотипи, назавше лишаючись набутком української культури. Не говорячи вже про гуманістичний аспект подібного дискурсу, який апелює до людяности, терпимости, толерантности та взаємоповаги:

Моє ти диво, ніжне і жорстоке,
Яке – серпом – у моє серце стука.
Люби мене. Я – твій. Все інше – каліч.
Моя любов – єдине сонце й скеля,
Яку – ніхто – ніде. Ніде й ніколи.
Без тебе гину, почорнів і скуливсь. –
Тебе нема. – Лише дві меви в колі [3, с. 121].

Попри те, що Е. Андієвська ґрунтовно повернулася в Україну своїми книгами й малярськими роботами, має таки рацію М. Стех, який зауважив кілька років тому: «Отож, по суті, на сьогодні література й мистецтво Емми Андієвської досі залишаються для читача в Україні «незвіданою територією», яка нетерпляче чекає на серйозне й послідовне «введення» її в контекст (а то й у канон) материкової української культури» [28, с. 80]. Зокрема ще належить ґрунтовно розібратися з присутністю «далекосхідних стежок» (М. Стех) у творчості поетеси й мисткині, а можливо, також і «близькосхідних стежок»; «світу тисячолітнього поетичного Сходу, залізного карбу неймовірних словесних конструкцій, фантастичних, сновидних, галюцинаційних словообразів», на що вказував іще 1951-го р. І. Костецький (цит. за [29, с. 137]). Живопис Е. Андієвської, можливо, ще більшою мірою, ніж поезія, – підказує, що родом вона з того вічного Сходу, який для европейців, за великим рахунком, залишається незвіданим і таємничим, містичним і затемненим у своїй непрозоро-закодованій філософічній семантиці (див. [12]). Розмірковуючи про всі ці складні проблеми, М. Стех укотре слушно наголосив, що «Андієвська не вписується однозначно ні в окцидентальну, ні в орієнтальну поетичну традицію. Здається: ці традиції, східні чи західні

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

поетичні форми, «культурні ідіоми», світогляди – це для неї також лише «маски» й засоби (за альхемічною термінологією, «реторти трансформації»), з якими вона міцно зростається на час писання вірша, а проте єдина функція яких – бути тимчасовим шляхом і знаряддям для досягнення того, що не вміщується в слова, думки, координати конкретних культур, – що, в суті своїй, не піддається артикуляції» [29, с. 160].

Література

1. Аморалка [Антологія] / Автор-упорядник С. Пантюк. – Харків : Фоліо, 2010. – 316 с.

2. Андієвська Е. Риба і розмір [Збірка поезій] // Андієвська Е. Твори в десяти томах : Том 1 / Е. І. Андієвська. – Мюнхен – Хмельницький : Поділля, 2004. – С. 70–167.

3. Андієвська Е. Хвилі : Поезії / Емма Андієвська. – К. : Видавничий дім «Всесвіт», 2002. – 160 с.

4. Бойчук Б. Фантасмагоричний портрет Емми Андієвської / Богдан Бойчук // Слово і Час. – 1999. – № 10. – С. 87–89.

5. Волиняк П. Про хитромудрого критика і новоявлену преподобницю / Петро Волиняк // Кур'єр Кривбасу. – 2004. – № 172 (березень). – С. 130–141.

6. Долімор Д. Сексуальне дисидентство : Від Авґустина до Вайлда, від Фройда до Фуко / Д. Долімор ; пер. з англ. І. Гарник, П. Таращук. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 558 с.

7. Котик І. Екзистенційний вимір людини в поезії Юрія Тарнавського : Монографія / Ігор Котик. – Львів : Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2009. – 176 с.

8. Котик-Чубінська М. Структура та образність поезії Юрія Тарнавського : Монографія / Марія Котик-Чубінська. – Львів : Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2011. – 212 с.

9. Коцарев О. Іще троє поетів-експериментаторів / Олег Коцарев, Юлія Стахівська // Кур'єр Кривбасу. – 2012. – № 276–277 (листопад-грудень). – С. 227–229.

10. Лесич В. Вибрані поезії / Упоряд. та передмова Т. Салиги / Вадим Лесич. – Ужгород : Ґражда, 2010. – 416 с.

11. Лятуринська О. З «родовідної» / Оксана Лятуринська // Кур'єр Кривбасу. – 2004. – № 172 (березень). – С. 141–152.

12. Маленька Т. Суфізм та перська середньовічна поезія в дослідженнях Агатангела Кримського / Тетяна Маленька // Слово і Час. – 1999. – № 10. – С. 52–56.

13. Матвієнко С. Берег літератури / Світлана Матвієнко // Коментар. – 2004. – № 3. – С. 14.

14. Мудрак О. Еротична лірика як літературознавча проблема / Олеся Мудрак // Слово і Час. – 2008. – № 11. – С. 62–65.

15. Мудрак О. Інтимна, любовна та еротична лірика: Диференціація понять / Олеся Мудрак // Слово і Час. – 2009. – № 11. – С. 74–77.

16. Мудрак О. Жанрові підгрупи еротичної лірики (еротично-урбаністична лірика) / Олеся Мудрак // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. ст. – Бердянськ : БДПУ, 2010. – Вип. XXIII. – Част. II. – С. 408–411.

17. Осадчук П. Поезія перетворює світ / П. Осадчук // Андієвська Е. Твори в десяти томах : Том 1. – Мюнхен – Хмельницький : Поділля, 2004. – С. III–XIII.

18. Павличко С. Любовна поезія як вступ до теорії сексуальності // Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм : Складний світ Агатангела Кримського / Соломія Павличко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 67–77.

19. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : Монографія / Соломія Павличко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Либідь, 1999. – 448 с.

20. Пошта редакції // Сучасність. – 1998. – № 1. – С. 158–160.

21. Райс Е. Поезія Емми Андієвської / Емануїл Райс // Кур'єр Кривбасу. – 2004. – № 172 (березень). – С. 121–130.

22. Ревакович М. Еротика в поезії Нью-Йоркської групи : Декілька семіотичних і рецептивних міркувань / Марія Ревакович // Слово і Час. – 2000. – № 2. – С. 28–32.

23. Ревакович М. Елементи дегуманізації в поезії Емми Андієвської // Емма Андієвська : Проблеми інтерпретації : Зб. наук. ст. до ювілею письменниці. – Донецьк : Норд-Прес, 2011. – С. 72–79.

24. Ревакович М. (Пост)модерністські маски : естетика гри в поезії Емми Андієвської та Богдана Рубчака // Ревакович М. Personanongrata : Нариси про Нью-Йоркську групу, модернізм та ідентичність. – К. : Критика, 2012. – С. 97–108.

25. Рубчак Б. Поезія звільненої особистости / Богдан Тиміш Рубчак // Кур'єр Кривбасу. – 2004. – № 170 (січень). – С. 121–125.

26. Смолич Ю. Рая : З «Інтимної сповіді» / Юрій Смолич // Коментар. – 2004. – № 3. – С. 15.

27. Стех М. «Іншим обличчям в потойбік...» – поезія і проза Емми Андієвської – 3. «Риба і розмір» / Марко Роберт Стех // Кур'єр Кривбасу. – 2004. – № 172 (березень). – С. 79–81.

28. Стех М. «Іншим обличчям в потойбік...» – поезія і проза Емми Андієвської / Марко Роберт Стех // Кур'єр Кривбасу. – 2004. – № 170 (січень). – С. 77–85.

29. Стех М. Далекосхідні стежки до меж невимовного / Марко Роберт Стех // Кур'єр Кривбасу. – 2005. – № 183 (лютий). – С. 137–160.

30. Український Декамерон / Упоряд. Р. Піхманець. – К. : Фірма «Довіра», 1993. – Кн. 1 : Дияволиця : Новели. Повість / Післямова І. Денисюка. – 398 с.

31. Франко І. А. Кримський. «Пальмове гілля» // Франко І. Твори : В двадцяти томах. – Т. XVII : Літературно-критичні статті / Іван Франко. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1955. – С. 293–302.

Oleh Solovey

EROTIC AND HOAX IN THE POETRY BY EMMA ANDIEVSKA

The article is devoted to understanding the erotic motifs in poetic hoaxes presented by Emma Andievska, to which the author refers to as well as in the early works, and at the beginning of the 2000s. Hoaxes, which are

reveled to the reader in the form of Pseudo translation of Greek and Persian poetry, greatly expands the horizons of aesthetic and ethical discourses of Ukrainian lyrics and provokes, in a good term, redefining of the role of love in the life of modern person.

Keywords: *hoax, poetry, erotic motives, alternative sexuality, role mask.*

Олег Соловей

ЭРОТИКА И МИСТИФИКАЦИЯ В ПОЭЗИИ ЭММЫ АНДИЕВСКОЙ

Статья посвящена осмыслению эротических мотивов в поэтических мистификациях Эммы Андиевской, к которым писательница обращалась как в раннем творчестве, так и в начале 2000-х годов. Мистификации, которые поданы читателю в виде псевдопереводов из греческой и персидской поэзии, существенно расширяют горизонты эстетического и этического дискурсов украинской лирики, провоцируют, в хорошем смысле, переосмысление роли любви в жизни человека.

Ключевые слова: *мистификация, лирика, эротические мотивы, нетрадиционная сексуальность, ролевая маска.*

Надійшла до редакції 16.04.2013 р.

УДК 821.161.2'06-92-048.79

Михайло Наєнко

ЛІТЕРАТУРНА ПЕРІОДИКА І ЗАНИК ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ

Автор пропонує полемічні спостереження щодо занепаду сучасного українського літературного процесу. Заперечуючи повноцінність розвитку письменництва, він водночас помічає риси його відродження і наголошує на фундаментальній стабілізаційній ролі критики й особливо літературної періодики.

Ключові слова: *літературний процес, стилі художнього мислення, «теорія хвиль», естетичний дискурс, нормативна й ненормативна лексика, поточна критика, літературна періодика.*

Поняття літературного процесу – одне з найбільш розпливчастих. Найпростіше означення його можна вмістити в кількох словах: книжки виходять, про них з'являються рецензії – отже, літпроцес є. Дехто, правда, уточнює (похитуючи головою): не публікуються в літературній періодиці оглядові статті про рух жанрів (поезія, проза, драматургія і т. ін.), тому наявність літпроцесу під сумнівом. А рейтинги ж (кажу я) то проводяться (на зразок – «книжка року»), літературні ярмарки у Львові, Києві чи й Лейпцігу відбуваються майже регулярно – хіба це не свідчення наявності літературного процесу?.. І тут виникає складніше питання: публікація книжок, рецензії, рейтинги, ярмарки – це зовнішня видимість процесу, а є ж іще внутрішній зміст його? Як бути з цією проблемою?

З теоретичного погляду, літературний процес – це частина культурного процесу, який характеризується певними естетичними дискурсами. В історичній ретроспективі такі дискурси бачаться ніби чіткіше: бо ж із відстані століть чи й тисячоліть можна майже безпомильно визначити, що ж найхарактернішим (із художнього боку) було в ту чи ту епоху, що з написаного «колись» в історії залишилося на довше, видається непроминальним явищем ще й сьогодні тощо. Світова літературознавча практика оперує у зв'язку з цим такими фактами, які заперечити практично неможливо. Скажімо, Гегель визначив свого часу панування в різні періоди розвитку художньої цивілізації трьох типів образного мислення: символічного (міфологічного), класичного (антична й ренесансна пора) і романтичного (період рубежу XVIII–XIX сс.). Ішлося, отже, про естетичний критерій розуміння художнього продукування текстів, за якими тільки й можна означити наявність літературного процесу в ту чи ту пору. А що відбувалося пізніше, тобто – в ближчі до нас часи? У Гегеля ж не запитаєш...

Трохи більше як півстоліття тому Д. Чижевський запропонував студію «Культурно-історичні епохи» [6]. У ній, спираючись на досвід європейських філософів-естетиків, обґрунтовано так звану «теорію культурних хвиль»; за цією теорією, українська література і мистецтво загалом характеризуються як такі, що мають **своє** стильове обличчя: в ранньому середньовіччі – монументалізм, пізньому – орнаменталізм, згодом – ренесансний стиль (базований на відродженні класичного, античного способу мислення в XV–XVII сс.), ще пізніше – бароко, класицизм, романтика, реалізм, неоромантика (символізм, що пізніше буде названий модерніз-

© М. Наєнко, 2013

мом). Ці стилі визначали ядро і єдність літературного процесу, з чим погоджувалися й деякі радянські літературознавці 70–80-х років XX ст. Вважаючи, проте, що Д. Чижевський перебуває за «залізною завісою», з-за якої йому ніколи не добратися до нас, вони присвоювали собі його «теорію хвиль» і вважали, що роблять в есесерівському літературознавстві неабиякі відкриття. Д. Ліхачов, наприклад, писав і говорив про наявність монументалізму й орнаменталізму в давньокиївській літературі, які (ці стилі тобто) забезпечують у ній таку єдність, котрою й підтверджується наявність літературного процесу в Київській Русі. Що ж конкретно було «причиною», джерелом монументалізму й орнаменталізму, – дослідник не говорив. А слід би було хоча б у найзагальніших рисах означити, що в першому випадку «натхненником» була Біблія, відданість монументальній (божественній) ідеї якої була беззастережною, а в другому – певне віддалення від неї і через те з'ява в образній системі письменства певних орнаментів, художніх прикрас навіть світського характеру.

Після того як Д. Ліхачов розповів про своє «відкриття» співробітникам Інституту літератури імені Т. Шевченка АН УРСР (кінець 1980-х років), відомий в Інституті медієвіст В. Микитась пошепки (ідучи до метро з Інституту) сказав мені, що все це вкрадене в діаспорного «буржуазного націоналіста» Д. Чижевського. Я такій інформації, відверто кажучи, не надав тоді значення, але згодом переконався в її істинності, коли (а саме 1994 р.) підготував до перевидання книгу Д. Чижевського «Історія української літератури». Відчув я тоді, що й інші радянські дослідники активно користали з «теорії хвиль» Д. Чижевського, однак ні разу на нього не посилалися. Сьогодні я ще не готовий назвати імена тих «інших» літературознавців, бо не знайшов підхожої для цього форми. До них не належить, наприклад, Д. Затонський, який в історичній ретро- і перспективі бачив чергування лише двох «хвиль», тобто культурно-історичних епох: модернізму й постмодернізму [3].

В історії літератури та науки про неї бувало, що не тільки літературознавці означали наявність літературного процесу за стильовою ознакою, а й самі творці його – письменники. Про «истинный романтизм», наприклад, говорив О. Пушкін. Наявність «реалізму» як стилю, що йшов на зміну «романтизму», писав О. де Бальзак ще до появи журналу «Реалізм» та збірника «Реалізм», до яких були причетні в 1856–1957 рр. французькі літератори Дюранті та Шанфлері. І. Франко явився модерністом ще в окремих віршах 1891 р., які ввійшли 1896 р. у збірку «Зів'яле листя» (як і Леся Українка в «Блакитній троянді», написаній того ж року, але опублікованій лише 1908 р.), і він же чи не першим в Україні обґрунтував наявність модерністських стилів у статтях «З останніх десятиліть...» (1901) та «Старе й нове в сучасній українській літературі» (1904). Наукову полеміку з приводу з'яви чогось нового в українській літературі (твори О. Кобилянської, Г. Хоткевича та ін.) 1902 р. розпочав уже не письменник, а «чистий» науковець С. Єфремов у статті «В поисках новой красоты». Пізніше М. Хвильовий пропонував характеризувати літературу 1920-х рр. за стилем «романтика вітаїзму»; утверджувався тоді ж і «футуризм», «неокласицизм», просто «романтизм» чи «експресіонізм», але офіційно нав'язаний письменству «соціалістичний реалізм» (1934) «зборов» усі ті міркування й полеміки про стильові вподобання письменників, і тому проблему наявності літературного процесу на довгі роки було загнано в глухий кут.

Про наявність сучасного літературного процесу стало можливим говорити й дискутувати після того, як із літератури було знято зашморг соцреалізму й кожен (український зокрема) письменник здобув можливість писати в міру розуміння ним свободи творчості, а в літературознавстві стала розвиватися не лише «наглядова», як у радянський час, а і «вглядова» критика (терміни ці я позичаю в Ю. Шевельова-Шереха).

Як же формується і хто формує думку про літературний процес? На це непросте питання відповідь дуже проста: літературна критика (в широкому розумінні) і її публікації в літературній періодиці. З історії літератури відомо, що кожен напрям чи кожне художнє вподобання мали «свій» літературний орган, «своє» розуміння літератури і «свою», відповідно, автуру. В українській літературі першим періодичним виданням була «Основа», що концептуально зафіксувала наявність романтичного літературного процесу. Але, на жаль, тільки на останньому етапі його існування – кінець 50-х – початок 60-х рр. XIX ст. У цьому журналі ще встиг опублікувати кілька своїх поезій Т. Шевченко, засновні для становлення професійної літературної критики статті П. Куліш... Пізніше, на рубежі XIX–XX сс., літпроцес формували «Киевская старина» (в Києві), «Літературно-науковий вістник» і газета «Діло» (у Львові), видавництво «Вік» і газета «Рада» (в Києві початку XX ст.), газета «Будучність» і журнал «Світ» (що підтримували «молодомузівців» у Львові), журнал «Українська хата», який групував навколо себе київських модерністів, та ін. У 20-х роках XX ст., як знаємо, символісти мали свій недовговічний «Музагет», футуристи – «Нову генерацію» (на заключному етапі свого існування); «селянські» письменники – «Плуг», «робітничі» – «Гарт»,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

так звані «академіки» видавали двомісячник «ВАПЛІТЕ» (припинив існування на 6-му номері, в якому було опубліковано продовження «скандального» роману М. Хвильового «Вальдшнепи») і т. ін. У радянський час, зокрема після репресій і погромів літератури та її творців у 1930-х рр., точніше – в повоєнний час, обличчя соцреалістичної літератури визначали журнали «Вітчизна», «Дніпро» в Києві, «Жовтень» у Львові, «Прапор» у Харкові, альманах «Донбас» у Донецьку – та й, здається, все. Українська діаспора в 1930-х рр. прославилася своїм «Вістником» (Д. Донцов та ін.), після війни – кількома періодичними виданнями «МУРу» (кінець 40-х років), згодом (на американському континенті) неперіодичним виданням «Слово» і мюнхенським (у Європі) журналом «Сучасність». Останній (тобто «Сучасність») перебазувався 1991 р. до Києва, де (після кількарічного загалом успішного функціонування) нещодавно перестав виходити. Подібна доля спіткала і флагман радянської літературної журналістики «Вітчизна»; журнал «Дніпро» став фактично приватним виданням з дуже своєрідною літературною репутацією. Намагаються тримати літературну марку київський журнал «Київ» (з різними матеріальними труднощами); також київський «Всесвіт» – журнал зарубіжної літератури; львівський «Жовтень», що перейменувався (ще під впливом горбачовської перестройки) на «Дзвін» (із такою назвою у Львові за часів молодого І. Франка вийшов літературний збірник як продовження «Громадського друга», а пізніше – в 1913–1914 рр. – цю назву використав просоціалістичний часопис під егідою В. Винниченка); харківський «Прапор», що став «Березолем», а крім того, в роки незалежності України з'явилися кілька «обласних» чи й «районних» журналів: «Кур'єр Кривбасу» (у Кривому Розі), «Січеслав» (у Дніпропетровську), «Тернопіль» і «Чернігів» (за назвами міст, у яких виходять); не дуже габаритний, але часом змістовний і багатомовний часопис «Ї»; кілька електронних видань на зразок «Буквоїда», «Друга читача», «ЛітАкценту» та ін. Особливістю цих видань є те, що жодне з них не дуже артикулює свої естетичні програми, тобто – стильові вподобання, за якими в минулому тільки й формувалося те, що називається літературним процесом із великої літери. Про деякі естетичні схильності можна лише здогадуватися, читаючи київський тижневик «Літературна Україна» та двотижневик «Українська літературна газета». Крім того, в Луганську виходить «Літературна газета», у Львові «Літературний Львів», чимало місця літературі надає сімферопольська «Кримська світлиця», київське «Слово Просвіти» тощо. Друкуються в цих газетах найрізноманітніші за пафосом критичні матеріали і власне літературні твори (поезія, проза, драма), але не дуже при цьому акцентується на якійсь естетиці, що здатна виразитися в єдиному – в стилі. Сказати однозначно, що це органи постмодерного спрямування (розмаїття різних стилів, які, говорять, уже переживають себе), навряд чи можна. Кожна з названих газет має майже постійних своїх авторів, що для періодичних видань загалом властиво, хоч проблематичною видається ця властивість тоді, коли кількість тих авторів зводиться (згадаю назву книжки К. Чуковського) «від двох до п'яти». Рекордистом тут став, мабуть, часопис-газета «Критика», де проблемні літературно-критичні матеріали публікують усього два-три автори. На цей часопис була велика сподіванка як на орган, що претендував на альтернативність щодо пострадянських періодичних видань, але останнім часом така надія, здається, остаточно згасає. Часопис стає дедалі більше політичним за спрямуванням, шукаючи суто своє (не дуже українське) тлумачення радянізму, сталінізму, сіонізму, голодомору, діяльності УПА й ін., а в поглядах на літературу, художню творчість дійшов, бачиться, глухого кута, аналізуючи позамистецькі і в принципі антиукраїнські саморобки на зразок витворів Вєрки Сердючки. Та ще й з акцентом, що Сердючка – це, мовляв, не Поплавський; споглядаючи Сердюччині кривляння, можна, нібито, «розслабитись і отримати задоволення» [2].

Найбільшою вадою літературної періодики сучасності можна вважати відсутність у ній теоретичних, концептуально-критичних студій, які тільки й здатні вивести думку на шлях наукового розуміння наявності сучасного літературного процесу. І причину тут бачу фінансову: неможливість замовити «під гонорар» серйозну літературознавчу статтю. Відтак усі (чи майже всі) публікації готуються на громадських засадах і найчастіше... абияк. Редактори літературних видань здебільшого послуговуються лише трохи фільтрованим «самопливом», а за таких умов «гарна рибка не дуже ловиться». Дещо вирізняються в цьому «самопливі» огляди на зразок «Літературний процес–2012 у книжках і подіях» (ЛУ, 2012, № 49), «10 подій літературного сезону 2012» (УЛГ, 2012, № 1), «Рейтинги, рейтинги...» (ЛУ, 2013, № 11), «Підсумки книжкового рейтингу НСПУ-2012», але вони нагадують швидше інвентарні описи книжкової продукції, ніж аналітичне трактування її та означення за нею літературного процесу. Довіра до таких рейтингів була б значно вищою, якби їм передували ґрунтовні огляди жанрів, переконливі рецензії на видання, що виведені в лідери, зрештою – соціологічні опитування читачів.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Спроби публікацій оглядового характеру страждають, бува, на неповноту. Привернула до себе увагу, наприклад, недавня оглядова стаття Д. Дроздовського про сучасний зарубіжний роман; інформаційно-професійна якість її значно б зросла, якби в ній наявний був ще й компаративний вихід на подібні літературні явища в українській романістиці. Змістовні огляди (за жанрами і видами творчості) з'явилися в нещодавно виданому збірнику «З верховин півстоліття. Національній премії України імені Тараса Шевченка – 50». Але ті огляди в ньому охоплюють лише твори, що відзначені Шевченківською премією. А це – не більше п'яти відсотків літературної продукції. А що нам відомо про решту 95%? Кількісні показники, правда, не завжди вповні інформують про зміст явища. Коли несподівано помер, наприклад, Василь Земляк, П. Загребельний майже вигукнув: «Половини прози не стало...». З відходом у кращі світи О. Гончара припинила своє існування неоромантична вітка прози (Ю. Яновський, О. Довженко); Григір Тютюнник практично «замкнув» собою неореалістичний тип творчості В. Стефаника й Григорія Косинки.

На серйозні дискусії-полеміки літературні органи, як правило, не зважуються. А саме в них могла б викристалізуватися думка про те, що ж таке сучасний літературний процес. А отже, не випадково з'явилося (замість науково-критичного означення) майже вуличне назвисько його «сучукрліт». Деякі натяки на дискусії, щоправда, намагається прописати в себе «Українська літературна газета», але дуже шкодить їм побутовізм чи й дрібнокаліберність. Одному автору, наприклад, не сподобалося те, як інший автор «згадує» про В. Стуса, ніби «підтягуючи» до нього й себе. Несерйозно все це; як згадав – так згадав; важливіше було б з'ясувати, чи додалося в тих згадках щось нове в розумінні феномена творчості В. Стуса.

Почастішали останнім часом і розмови про плагіат. В одному випадку, виявилося, винен не плагіатор, а... редакція, котра зняла з цитати (нібито «плагіатора») лапки і цим поставила в дурне становище обидві сторони. В іншому випадку порушується не тільки особистісна мораль (за зняті лапки перед їхнім автором хтось мав би зняти капелюха), а й мораль, скажімо так, загальнохристиянська, коли про померлого (письменника) принаймні рік не варто було б «оприлюднювати» різного роду «побутовщину»...

Один дискусійний випадок набув нещодавно навіть загальнописьменницького розголосу, коли почала «розкручуватися» можливість плагіату в жанрі інтерв'ю. Здрібнілість обвинувачень тут виявилася настільки очевидною, що не варта, як кажуть, виїденого яйця. Той, у кого беруть інтерв'ю, може повторювати ті самі думки найрізноманітнішим інтерв'юнерам, і нічого з цим не поробиш. Дружина композитора Т. Хреннікова колись зауважила йому, що він усім газетярам розповідає одне й те ж саме. На що композитор відповів: у мене життя **одне** і відбувалося в ньому те саме **одне**. То чому я маю різним газетярам розповідати про щось різне...

Якщо й справді комусь хотілося б порушити питання плагіату, то слід братися за речі серйозніші. Відомий романіст ім'ярек, як відомо, в якомусь там році зрадив своєму романному жанру і опублікував дуже ліричне есе про раннього П. Тичину. А Л. Плющ показав, що те есе цілком належить іншому автору – багатолітньому в'язню радянських ГУЛАГів Надії Суровцевій [5]. Цей же Л. Плющ довів, що ім'ярек для написання роману про епоху Богдана Хмельницького «здирав цілі сторінки» з трилогії М. Старицького про Хмельниччину. Як поставитися до цього – питання інше, але робити вигляд, що такого нема (як немає й самого Л. Плюща) – професійний гріх. А може не гріх? Генріх Гайне, як відомо, казав, що на літературу не поширюється 8-ма Біблійна заповідь; поет має право черпати скрізь, де він знаходить матеріал для своїх творів. І має (додам від себе) право зображувати події не обов'язково так, якими вони були в історії (хто ж знає, як воно було в історії тисячолітньої давності?). Тому зовсім не мав рації шанований журналіст М. Шестопал, який докоряв П. Загребельному, що його «художня правда» в романах про Київську Русь не відповідає «історичній правді». Головне ж у літературі не «правда», а «художня істина». Не мав рації історичний романіст П. Загребельний, можливо, лиш тоді, коли порушував цю істину, тенденційно схиляючись у своїм письмі перед колишнім «старшим братом», перед його колоніальними утисками наших «малих отих рабів німих» і т. ін.

Хоч для літературного процесу все це теж не дуже важливе. Важливіше, коли ніхто не помічає, куди йде той літературний процес. Чи має він тенденцію до оновлення стильової якості своєї, чи тупцює на місці, чи виконує роль цапавідбувайла і йому у власне літературі все «устатковується»: видав товсту брошуру чи збірник статей – і назвав це романом; організував на театральній сцені приблизний погляд на інтимні речі льва й левиці Толстих чи скомпліковані фольклорні забавки і каже, що це драма... Літературна періодика на все це мала б якось реагувати. За всім, звичайно, не встежиш, але намагатися треба. І тут я дедалі більше впевнююся, що літературної періодики в Україні повинно бути більше, ніж сьогодні. Як мені бачиться,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

могло б мати свою літературну газету таке потужне видавництво, як «Ярославів Вал». Одесько-кримська сторона теж могла б розжитися на свій літературний орган і т. ін. В. Бєлов в одному діалозі зі мною казав, що в кожній країні повинно бути «багато» письменників [4]. І тоді з їхнього середовища, дивись, і виокремиться бодай один Гоголь чи Достоєвський. Літературних органів, кажу я, повинно бути теж багато. Україна не може рівнятися на, скажімо, країни західного слов'янства, де (з населенням у 5–10 мільйонів!) існує, як мінімум, по дві літературні газети. А українців же понад 45 мільйонів... Більше, ніж дві літературні газети потрібні не лише для того, щоб активніше щось протиставити «Літературі і життю» / «Литературе и жизни», до яких останнім часом пристав Д. Стус, а й для елементарного навчання літераторів... літературі. Недавно «Літературна Україна» звернулася (та й досі звертається) до письменників із запитанням, чи можна навчитися бути письменником. Відповідали по-різному, зовсім не думаючи, що подібне питання, наприклад, ніколи не могло б виникнути щодо вокалістів. Мати від природи талант – це обов'язково. Бо письменник без таланту, як казав Ф. Достоєвський, це все одно, що «хромой солдат». Але якщо талант не вчити професійного живопису, не вчити літератури, не вчити вокалу (вокалістам ставлять не лише голос, а й рот!), то він залишиться зі своїм талантом на рівні лубка. Або буде (як недавній Шевченківський лауреат) докоряти В. Шкляреві, що той у романі «Чорний Ворон» нібито «по-школярськи» зобразив російських завойовників України (у «карикатурному» плані). А Л. Толстой, наприклад, карикатурно зобразив Наполеона в романі «Війна і мир», і ніхто йому (навіть французи) не докоряє; Т. Шевченко карикатурно (у поемі «Сон») зобразив царя й царицю, то йому докоряв лише імперський критик В. Бєлінський, а цар, як відомо, наказав за це покарати поета десятилітньою солдатчиною. Тимчасом німець Гофман Кота Мура, а росіянин Булгаков Кота Бегемота наділили зовсім невластивими котам якостями, а література від цього тільки виграла, і жодне «покоління котів» нічого не оскаржувало. Ось чому потрібно письменників не лише чомусь навчати в спеціальному Літературному інституті, який дехто хоче приспати в колисці, а й у якомусь підготовчому класі на зразок «лікнепу». Створенню цих осередків може зашкодити хіба що живучий досі принцип, яким керувалися радянські вожді: щоб завалити яку-небудь справу, треба її очолити...

Дуже суттєвою складовою літературного процесу могла б бути робота творчих об'єднань, які існують у кожній обласній чи міській письменницькій організаціях. Та робота ніби відбувається, але в пресі – небагатослівно. Якщо хтось і зважиться щось проказати, то, бува, по півроку його допис відлежується в редакційних шухлядах. Рекорд тут встановлено з неможливістю опублікувати матеріали на теоретиколітературні теми чи про розвиток, зокрема, драматургічного й мемуарного жанрів: у першому випадку – півтора року, у другому – дев'ять місяців...

Колись П. Загребельний робив доповідь про сучасний літературний процес, у якій рефреном прозвучали рядки Т. Шевченка: *«І тут, і всюди – скрізь погано»*. Може, не зайвим було б ще раз нагадати ці рядки? Недавні збори київських письменників мали на меті обговорити здобутки літератури за минулий 2012 рік. Ніби й доповіді та співдоповіді на зборах були настроєні на те. Але обговорення їх майже цілком потонуло в майнових та зарплатних інтригах спілчанського апарату. Ніхто й словом не обмовився, що ж є характерним для естетики сучасного літературного процесу. Марія Матіос у недавньому інтерв'ю з приводу перекладу її «Солодкої Дарусі» німецькою мовою сказала, що писала й писатиме в «романтично-консервативно-реалістичному» дусі. Сказано приблизно, але сказано. А інші письменники – чи здатні щось подібне сформулювати про свою творчість?..

Літературний процес має властивість показуватися на світ Божий у кількох іпостасях: зародження, формування, розвиток, стагнація, занепад, а потім знову відродження. В українській літературі відомий ще й такий етап, як зникнення. Зник український літпроцес після розправи над учасниками Україно-слов'янського братства святих Кирила й Мефодія (така повна назва організації фігурує в слідчих матеріалах про братство та у вироку їм самого царя, але в радянські часи першу половину назви – бо ж українським націоналізмом попахує – відсікли). Тоді, як стверджують історики літератури, настала в літературному процесі пора «мертвого десятиліття» (1847–1857). Аж до повернення із заслань П. Куліша, Т. Шевченка й інших «братчиків», приходу в літературу Марка Вовчка, А. Свидницького. Зник був літпроцес (унаслідок репресій та інших екстремаційних заходів) у кінці радянських 30-х років; ще раз – у радянських 50-х роках, аж поки не з'явилися шістдесятники. Нині спостерігається в літературному процесі якщо не зникнення його (як на мій погляд), то точно «заник» (у перекладі з давньоболгарської – *занепад*). Це щось схоже з наслідком інтенсивної дії гальмівних пристроїв. Гальмується не кількісний показник, звичайно, а насамперед якісний, що, на мій погляд, найтісніше пов'язане з фактом історичної недостатності

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

естетичного середовища та низькою температурою художньої аури в суспільстві. Перше (Марія Матіос у згаданому інтерв'ю означила його так: «У нас нема традиції високої – пієтетної – розмови про книжку, про читання, про літературу, про письменника») зумовлене значною мірою зупиненим процесом перевидання літературної класики. Останні багатотомники її (крім обмеженого накладу шести томів спадщини Т. Шевченка) перестали виходити ще з початку 90-х рр. XX ст. Тоді ж зупинився й проект БУЛу - Бібліотеки Української Літератури. За останні 20 років різко впали тиражі української книжки, майже наполовину скоротилася кількість книжкових магазинів, у 15-ти чи й більше тисяч сіл ними й не пахне, а 40 тисяч бібліотек стали вкрай обмеженими в можливостях регулярно поповнювати свої фонди. Друге (низька температура художньої аури) потрапило в пастку графоманії, розквіт якої безпосередньо стимулюється «свободою» друкувати книжки за власний кошт або спонсорів, яких цікавить не художність, а зиск від проданої продукції. Унаслідку на ринок потрапляє книжка, розрахована на невибагливі (щоб не сказати – нульові) художні смаки. Немає впину поширенню витворів із нормативом у лексиці, з відвертою порнографією в мотивах, бо ж, на думку згаданих спонсорів, з ними книга швидше продається і дає прибуток. Усім відомий, мабуть, вислів про Соломію Крушельницьку: де вона проходила – там розквітали троянди. Подібне можна сказати про авторку «Блакитної троянди». А ось там, де з'являється твір деяких сучасних авторок та й авторів, – цвіркає фекаліями...

Цікаво, що згадуваний Л. Плющ, який так ревно бореться з плагіаторами, ненормативу в сучасних т. зв. «митців» не помічає. Дочитавши до кінця один роман із ненормативами, він (на останній сторінці обкладинки) бачить «стержневу» (треба – «стрижневу») ниточку в загалом очевидному пафосі його: «як не зрадити себе». А що оте «себе» таке «закаляне» – хоч би слово зронив. І про те, наприклад, що для передачі ненормативу в літератури є резерви безмежні. А. Дімаров блискуче скористався ними в «Поемі про камінь»: ідеться про ненормативу, але не вжито жодного слова з його запасів...

Чи не час знайти форму зупинення подібних експериментів з художньою мовою? Хоч така форма, звичайно ж (як нібито – силова), приречена на неабиякий спротив. Та й не тільки така. Знайдуться моралісти, які скажуть, що й «літературний процес» в естетичному розумінні слова сьогодні навряд чи когось цікавить. Надворі он скільки всіляких матеріальних проблем, у країні панує «кримінальна окупація», а когось там, бачиш, тягне на розмову про естетику літпроцесу. З розумінням сприймаю такі нарікання, але й пам'ятаю: найтемніші епохи в історії суспільній народжували і найбільш художні мистецькі утвори в естетичній сфері. Та й хіба в часи появи «Божественної комедії» Данте, полтавської «Енеїди» чи Шевченкового «Кобзаря» надворі було світліше?

* * *

Наголошу: названі та неназвані твори, що з'являлися в епоху їхніх авторів, творилися в дусі певних стилів. Науковці, зокрема згадуваний Д. Чижевський, характеризували їх відповідно до запропонованої ними «теорії хвиль». Остання «хвиля» в тій теорії іменувалася символістськими стилями, які пізніше були «об'єднані» науковцями в модерністський напрям. Вважається, що він вичерпав себе після останньої світової війни, коли не стало головних «модерністів» у політиці – Гітлера і Сталіна. Після того, а власне – у другій половині XX ст., почалася епоха постмодернізму, яка, на думку деяких теоретиків літератури, остаточно згасла вже на початку XXI-го. А що ж прийшло йому на зміну? Кажуть – «новий історизм». Обличчя цього напряму (New Historicism) сформувалося в основному в американській теорії літератури протягом останньої чверті XX ст. і являє собою інтердисциплінарний феномен, який перебуває в опозиції щодо аісторичної постструктуралістської (постмодерної тобто) реконструкції. Це вповні узгоджується з «теорією хвиль» Д. Чижевського, за якою в мистецькій творчості відбувається послідовне чергування тільки двох – почуттєвого і раціонального – начал у художньому мисленні. Якщо постмодерні стилі трималися на цілком раціональних реконструкціях (аж до нав'язливого використання прямих цитат і мотивів із творчості своїх попередників і сучасників), то New Historicism відкриває широкі можливості до почуттєвих форм сприйняття й відтворення дійсності. Історична школа літературознавства, як відомо, сформувалася на романтичній (почуттєвій!) основі художнього мислення.

«Чисті» письменники над такими питаннями, звичайно, не дуже замислюються; це, мовляв, заняття для критиків і теоретиків літератури. Але без винятків не буває. Наведене Марією Матіос означення свого стилю якраз і є таким винятком. У ньому зроблено натяк, що її стиль є чимось зовсім іншим, ніж постмодернізм із його негацією щодо будь-якого історизму. У ширшому розумінні – йдеться про те, що раціоналістичному постмодернізму протиставляється символістське поєднання романтизму з реалізмом. Подібну форму художнього мислення нині можна спостерегти не лише в Марії Маті-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

ос. Вона помітна й у таких творах, як «Записки українського самашедшого» Ліни Костенко, «Чорному Вороні» В. Шкляра, якоюсь мірою в романі Ю. Мушкетика «Останній Гетьман», повісті А. Дімарова «Оксана з роду Яновських», навіть у трохи раніших за часом написання романах В. Міняйла «Вічний Іван» чи П. Загребельного «Тисячолітній Миколай». Отже, риси ***наявності*** літературного процесу намічаються; означення «заник» можна (з обережністю, звичайно) потроху змінювати на «відродження», хоч дуже проблематичним залишається включеність у цей напрям таких романів, як «Щоденний жезл» Є. Пашковського, «Музей покинутих секретів» О. Забужко чи зовсім «зелених» публікацій Ю. Андруховича, С. Жадана й ін. Надто багато в них «постмодерної гри» (часом – не дуже вмілої) та «закаляної» лексики, що свідчить усе-таки про не дуже інтенсивний вихід літератури із серйозної стильової недуги. Якщо подивитися під цим кутом зору ще й на сучасну поезію та драму, то виявиться, що підстав для нешвидкого подолання такої недуги буде ще більше. Насторожує відчутне зниження романтичного настрою поетів та драматургів (порівняно, скажімо, з таким настроєм у їхніх колег з покоління шістдесятників). А без романтизму будь-який стильовий напрям страждатиме на «сухоребрість». Борис Олійник недавно зауважив: «Зараз працювати в поезії, якщо вона справжня, дуже важко. З одного боку, рівень грамотності суспільства дещо пригальмував, з другого – народ не «об'єгориш» сурогатами. Він відразу відчуває, де природний талант, а де ремесло» [1]. Є сподіванка, що письменники всіх літературних жанрів, зрештою, таки усвідомлять мудрість давнього прислів'я: порятунок потопельника – в руках самого потопельника. Тільки «потопельники» здатні перебороти згадані недуги літпроцесу та настроїти на це всю рецептивну спроможність його інтерпретатора: літературну періодику й літературну критику загалом. Хоч я можу і в чомусь помилятися...

Література

1. Голос України. – 2013. – № 61.

2. Гундорова Т. Хто боїться Вєрки Сердючки? / Тамара Гундорова // Критика. – 2012. – № 9–10. – С. 5–7.

3. Затонский Д. Модернизм и постмодернизм. Мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств / Д. Затонский. – Харьков : Фолио; М. : АСТ, 2000. – 256 с.

4. Наєнко М. Одержимість: критичні розвідки, портрети, відгуки / М. К. Наєнко. – К. : Молодь, 1990. – 182 с.

5. Плющ Л. Мародери (Про плагіати Павла Загребельного) / Леонід Плющ // Київська Русь. – 2010. – № 43–44.

6. Чижевський Д. Філософські твори : У 4-х т. / Д. Чижевський. – К. : Смолоскип, 2005. – Т. 2. – 264 с.

Mykhailo Naienko

LITERARY PERIODICALS AND DECLINE OF LITERARY PROCESS

The author presents the polemic observations of the declining of modern literary process. Denying the integral features of the development of writing, he at the same time notices the features of its revival and stresses the fundamental, steady role of the critics and literary periodicals in particular.

Keywords: *literary process, the style of fiction thinking, 'the theory of waves', aesthetic discourse, standard and low standard lexis, literary periodicals, current critics.*

Михаил Наенко

ЛИТЕРАТУРНАЯ ПЕРИОДИКА И УПАДОК ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕССА

Автор предлагает полемические наблюдения относительно упадка современного украинского літературного процесса. Отрицая полноценность развития литературы, он в то же время замечает черты её возрождения и акцентирует на фундаментальной стабилизационной роли критики и особенно литературной периодики.

Ключевые слова: *литературный процесс, стили художественного мышления, «теория волн», эстетический дискурс, нормативная и ненормативная лексика, текущая критика, литературная периодика.*

Надійшла до редакції 29.04.2013 р.

Раїса Танана

З ІСТОРІЇ ОДНОГО ЕКСПОНАТА

До 125-річчя появи ікони Спаса Нерукотворного в Тарасовій світлиці

Ось уже понад двадцять років Кобзареві шанувальники, які приїздять вклонитися його могилі, мають змогу оглянути і відновлений перший народний музей Кобзаря – Тарасову світлицю. Вона знаходиться неподалік від музею поета й місця вічного спочинку довголітнього охоронця Шевченкової могили Івана Олексійовича Ядловського. Уперше така хата на Тарасовій горі була збудована на народні кошти 1884 року. Її відкриття відбулося одночасно із встановленням на могилі пам'ятника-хреста, виготовленого на заводі Термена в Києві. У 1930-ті роки через будівництво сучасного музею хатину розібрали. Як не намагалися наукові співробітники відтворити хоч би інтер'єр Тарасової світлиці в діючому музеї – все було марне: адже в кімнатах треба було вішати ікони.

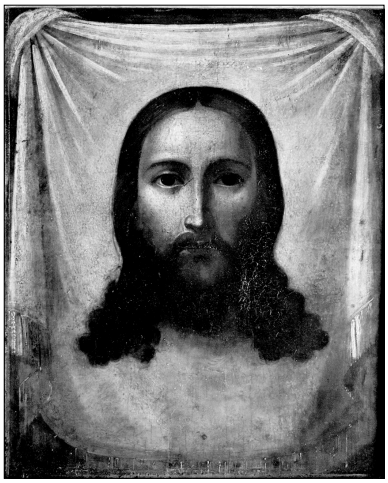

Ікона Спаса Нерукотворного

І нарешті у зв'язку з підготовкою до 175-ї річниці від дня народження Т. Г. Шевченка була прийнята урядова постанова № 372 від 13 листопада 1987 року «Про додаткові заходи з благоустрою місць, пов'язаних із життям і діяльністю Т. Г. Шевченка». Один із її пунктів передбачав відновлення на території Шевченківського національного заповідника першого народного музею Кобзаря – Тарасової світлиці. При відновленні цієї хатини у великій нагоді стали відшукані в Полтавському обласному державному архіві (Ф. 723. – Оп. 3. – Спр.1) документи «О сборе средств на памятник Т. Г. Шевченко» (1883–1884), що стосувалися і відновлення Кобзаревої могили [5, с. 465].

Урочисте відкриття хатини відбулося 3 серпня 1991 року. Нарешті здійснилася мрія, до якої так довго йшли не тільки працівники національного заповідника, але й багато шанувальників Т. Г. Шевченка.

Усе в хатині, як і колись. Сіни розділяють її на дві половини. У правій – кімната, в якій жив із родиною доглядач могили І. О. Ядловський. Речі, що зберігаються тут, дихають атмосферою того часу. І це закономірно, адже більшість із них меморіальні: самовари, з яких колись І. О. Ядловський пригощав людей запашним чаєм із польових трав; мідний кухоль, із якого відвідувачі Шевченкової могили пили воду; дерев'яний круглий стільчик, на якому любив майструвати Іван Олексійович, а на ньому стоять дві дерев'яні колодки, на яких той шив взуття; одяг бабусі Мелашки, дружини І. О. Ядловського.

У лівій половині хатини – відновлена Тарасова світлиця. Експозиція в ній – 1912 року. Адже до наших днів зберігся великий, мистецьки оформлений металевий вінок, покладений на могилу Т. Г. Шевченка актором Московського художнього театру Г. Бурджаловим 27 травня 1912 року. На ньому бронзова табличка з написом: «Гениальному Шевченко земной поклон от Московского художественного театра». У травні минулого року вінку виповнилося 100 років, і він займає видне місце в Тарасовій світлиці.

Та є в цьому відновленому першому музеї Кобзаря ще одна меморіальна річ, яка на двадцять п'ять років старша за вінок. Це – ікона Спаса Нерукотворного. Її 1888 року подарував для Тарасової світлиці канівський нотаріус Захарій Іванович Краковецький зі своєю родиною – із дарчим написом на звороті. Який це був напис, – довідуємось із записів палкого шанувальника

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Т. Г. Шевченка, уродженця Полтавщини (хутора Гавришівка Кобеляцького повіту) довголітнього охоронця Шевченкової могли Василя Степановича Гнилосирова:

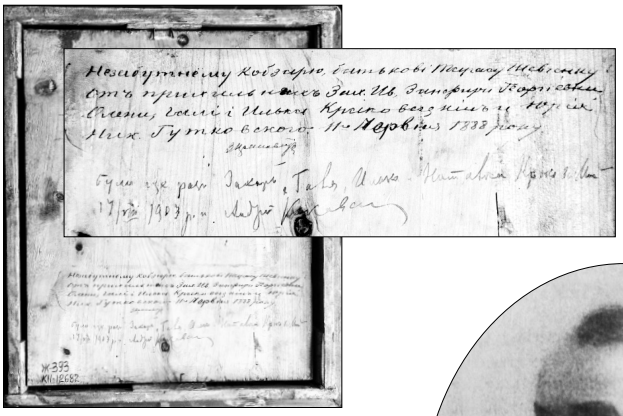

«*В іюні якось я з жінкою, нотаріус З. І. Краковецький зо всею своєю сім'єю зібрались провідати могилу. Тоді ж таки привезли ікону Нерукотворного Спаса, що купив нотаріус для світлиці, бувши в Києві, де й освятив її, і прибили на покуті. На цій іконі зісподу напис:* ***«Незабутньому Кобзарю, батькові Тарасу Шевченку от прихильних Зах. Іван., Земфіри Георгіївни, Олени, Галі та Ілька Краковецьких, Юрія Ник. Гутковського. 11 червня 1888 року. З. Краковецький»*** [2, арк.1 зв.].

Педагог, нотаріус З. І. Краковецький

Отже, 11 червня 2013 року маємо 125-річчя з того часу, як ікона з'явилась у музеї.

Хотілося б кілька слів сказати про людину, яка зробила такий цінний дарунок Тарасовій світлиці.

Захарій Іванович Краковецький тоді працював нотаріусом у Каневі. Хоч у деяких джерелах можна зустріти повідомлення про те, що 1888 року він був учителем арифметики й географії в м. Умані [4, с. 653]. Документи ж Державного архіву Черкаської області також засвідчують, що 1888 року З. І. Краковецький працював нотаріусом у Каневі [1].

За свідченням внука Краковецького Миколи Огійовича Крата, Захарій Іванович закінчив юридичний факультет Петербурзького університету. По його шляху пішов і син Ілля, який теж здобув там освіту. Свій трудовий шлях Захарій Іванович починав учителем математики й історії в чоловічому духовному училищі в Умані. А 1888 року, як уже згадувалося, став нотаріусом у Каневі. Він був палким шанувальником Тараса Шевченка, часто відвідував Шевченкову могилу, Тарасову світлицю, де його гостинно зустрічав І. О. Ядловський.

Любов до Шевченка, до всього українського Захарій Іванович намагався виховати й у своїх дітей. Завжди, коли ішов на Чернечу гору до священної могили поета, брав їх із собою. Того дня, коли він приніс у Тарасову світлицю ікону Спаса Нерукотворного, разом із ним були дружина Земфіра Георгіївна та доньки – шестирічна Олена і трирічна Галина, і найменший син Ілля, якому щойно виповнилося шість місяців.

Із 1890 року З. І. Краковецький служить нотаріусом у м. Тараще. А про це довідуємося знову ж із записів В. С. Гнилосирова: «*1890 рік. З листа Зах. Іван. Краковецького, одержаного 26 січня з м. Тараща Київської губернії, де він тепер нотаріусом: «Літом думав і мав велику хіть поїхати до Вас у Канів, але хотілося цю мандрівку зробити разом з Комаровим, котрий скільки раз обіцяв завітати до мене, щоб разом поїхати на могилу батька Тараса, та йому щось перебаранчало»* [2, арк. 8].

Про це пише в листі до музею від 25.08.2010 року і його внук із Москви М. О. Крат, який багато років займається дослідженням архівних матеріалів про діяльність свого діда. Саме від нього ми дізналися більше про З. І. Краковецького: «Как нотариус г. Тараща Захарий Иванович обнаруживается в Памятных книгах за 1890 г. и до 1896, как нотариус Умани с 1900 по 1916 г.». І далі в листі читаємо: «Он был личным дворянином, Тытулярным советником, Гласным в городской думе, членом совета взаимопомоществования недостаточных учеников Уманьской гимназии, членом правления Общества взаимного кредита, председателем

Доньки З. І. Краковецького – Люба та Оксана

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Таращанского Свято-Георгиевского общества с 1892 по 1896 гг.».

1900 року Захарій Іванович переїздить до Умані і працює тут нотаріусом. Одночасно він займається питанням відкриття в Умані української книгарні. 1910 року за допомогою звертається в Київ до визначного громадського діяча, мецената української культури, редактора газети «Рада» Євгена Харлампійовича Чикаленка. У листі від 10.03.1910 року зокрема пише:

«Здається, здійсниться наше спільне бажання мати в Умані українську книгарню... Буду Вас просити дати для неї книжок із Вашої книгарні» [3].

М. О. Крат – онук З. І. Краковецького

Живучи в Умані, Захарій Іванович у березні влаштовував в уманському літературно-художньому гуртку вечори, присвячені українському поету. Помер, за спогадами внука М. О. Крата, 1919 року.

Чому ж саме ікону Спаса Нерукотворного вирішив подарувати канівський нотаріус для Тарасової світлиці? Ймовірно, йому було відомо, що вона з давніх-давен була однією з найулюбленіших на Русі. І саме її зображення подавали на військових знаменах, бо вважали, що вона допомагає в найскрутніші часи. Тому, даруючи цю ікону в перший народний музей Кобзаря, Захарій Іванович вважав, що вона буде найкращим для неї оберегом.

І висіла ікона в музеї Кобзаря, допоки стояла хатина коло Шевченкової могили. Коли її розібрали, були втрачені і сліди цієї ікони.

Через кілька місяців після відновлення Тарасової світлиці до музею Т. Г. Шевченка зателефонував житель Канева і запропонував придбати ікону, яка, за його словами, колись тут і висіла. Спершу ми сумнівалися, чи це справді та сама ікона. Та коли він зачитав на звороті дарчий напис, наші сумніви розвіялися.

Коштів на її придбання музей у той час не мав. І на допомогу прийшла тодішній міністр культури України Лариса Хоролець. Розуміючи значення цього експонату, вона допомогла його придбати. Після того, як ікона повернулася, ми мали змогу ближче її роздивитися, прочитати напис З. І. Краковецького. І, як виявилося, він там був не один. Нижче дарчого напису на зво-

Інтер'єр Тарасової світлиці з іконою Спаса Нерукотворного

ротному боці ікони є інший напис, зроблений тією ж самою рукою, але вже через 15 років: ***«Були ще раз Захар, Галя, Ілько, Наталка Краковецькі, Андрій*** **Коковський.** ***14.08.1903 р.».***

Як свідчить цей напис, Захар Іванович побував на Шевченковій могилі зі своєю родиною 1903 року. У Тарасовій світлиці була вже книга вражень: її завів для відвідувачів 1897 року В. С. Гнилосиров. Та, на жаль, саме тоді на місці її не виявилося: очевидно, в черговий раз конфіскувала місцева влада. Тож Захар Іванович лишає запис на звороті ікони, яку подарував 1888 року.

І ми пишаємося тим, що у відновленій Тарасовій світлиці маємо такий безцінний експонат – ікону Спаса Нерукотворного.

Література

1. Актова книга нотариуса З. И. Краковецкого в г. Каневе на 1888 год // Державний архів Черкаської обл. – Ф. 668. – Оп. 1. – Спр. 2.

2. Гнилосиров В. С. К истории могилы Т. Шевченко / В. С. Гнилосиров // Інститут рукописів Національної бібліотеки України імені В. Вернадського. – Ф-І. – № 335. – Т. 3.

3. Інститут рукописів Національної бібліотеки України імені В. Вернадського. – Ф-І. – № 35543.

4. Суровцева Н. Листи / Н. Суровцева. – К. : Вид. ім. Олеги Теліги, 2001. – 704 с.

5. Тарахан-Береза З. П. Святиня : Науково-історичний літопис Тарасової гори / З. П. Тарахан-Береза. – К. : Родовід, 1998.

Олександр Деко

ТАРАС ШЕВЧЕНКО. 1840. ДВА КРОКИ В БЕЗСМЕРТЯ

Новий 1840-й рік Тарас Шевченко зустрів хворим на тиф. Хвороба починалася повільно. Був невеликий жар, який не вдавалося зняти жодними травами чи будь-чим іншим. Тарас багато років нічим не хворів, почувався добре. Він не скаржився на здоров'я. Навіть соромився торкатися цієї теми. А тут раптом допікає жар, обличчя набрякло, червоне, їсти не хоче, навіть воду шлунок не приймає... А втім, він ходить на всі уроки до Академії.

Першим помітив і стурбувався хворобою Тараса Ф. П. Пономарьов[1], співучень по Академії художеств Федір молодший за нього на вісім років [1, с. 376]. Він ставився до українського митця з великою повагою, а помітивши його нездужання, – запросив до себе пожити в майстерні, поки поправиться, й дав Шевченкові місце на антресолях.

Шевченко зліг. Хвороба тяглася довго, але по-різному: то лихоманило до втрати свідомості, й Тарас міг померти не раз від смертельного жару; то вже не тільки тиф, а й голод робився його ворогом, адже бували й дні, коли в роті не мав і росинки, коли ні за що було купити й осьмушку хліба. Рятувався від голоду чаєм. Без нього не міг прожити й дня, але й щоб зварити чай, потрібні були дрова – топити грубку. Січневі морози в Петербурзі суворі, грубку топити слід було б двічі, але обходилися й раз на добу. А ще Тарас щоденно змащував висипи на тілі чистим аптечним дьогтем. Потім одягав білизну, яка вже була просякнута дьогтем (куплену спеціально через хворобу, бо раніше ніколи такого не носив).

«Я був Шевченкові найближчим другом, – згадував Федір Пономарьов. – В кінці 30-х та на початку 40-х років ми були нерозлучні майже щоденно. Він жив на Острові (йдеться про Василівський Острів Петербурга. – *О. Д.*), а я в Академії мистецтв, де мав майстерню, яку мені дали за успіхи у малюванні та ліпленні. Ця майстерня (колишня стара церковна різниця) складалася із однієї кімнати з антресолями...» [1, с. 34].

Після Різдва здоров'я пішло на поправку. Температура спала, відновився нормальний сон... Хвороба потроху відступала, але Тарас був такий кволий, що не міг триматися на ногах. Врятували молодість і природна сила.

Доля Шевченка та України відстрочили смерть Пророка на двадцять один рік. Коли Тарас повернувся із заслання, Академія дала йому саме цю кімнату, в якій колись Ф. Пономарьов рятував його від тифу. Через двадцять один рік на цих антресолях Шевченко й помер.

Поряд із майстернею Пономарьова жив інший співучень – П. С. Петровський[2], ровесник Тараса, теж приятель і художник [1, с. 376]. Усі троє жили нужденно, нерідко голодували, але навчання в Академії вважали для себе першочерговим.

Федір Пономарьов, Тарас Шевченко та Петро Петровський були учнями одного з найвидатніших художників того часу – викладача Академії мистецтв Карла Брюллова.

Ще до хвороби, починаючи з літа 1839 року, коли Шевченко почув від свого вчителя (адже Карл Брюллов учився в Італії) про портрет Мони Лізи, яка завжди ледь посміхається, найвидатнішого мислителя та художника середньовіччя Леонардо да Вінчі (Леонардо його звали, а народився він у містечку Вінчі, тому, за італійськими канонами, до імені додавали місце народження – звідси: Леонардо да Вінчі), й у Тараса майнула думка: а чи не написати автопортрет маслом із ледь помітним смутком?

Загорівся цим задумом. Варіанти один за одним проходили перед його очима. Тарас ще не вибрав остаточний. Але одне він уже знав твердо – з чого б йому радіти? Радість особистої свободи не перетягує кріпацького горя всієї України, його братів і сестер. Він зобразить себе сумним. До такого рішення підштовхував і стан після хвороби.

Буваючи щоденно в майстернях К. Брюллова, Шевченко знав чи не всі його роботи. І ті, що були в майстерні, і ті, які виставлялися чи зберігалися в музеях, приватних колекціях. Він завжди прикипав до його автопортрета в овалі 1833–1834 рр. Цей портрет писався для флорентійської галереї Уффіці, та, незавершений, він зберігався в Петербурзі в майстерні художника. У Тараса багато разів виникало бажання

[1] Федір Павлович Пономарьов (1822–1884) – товариш Т. Шевченка по Академії художеств. 1844 р. дістав звання класного художника за успіхи в медальєрному мистецтві. Після закінчення Академії постійно працював у Єкатеринбурзі на Горношитському мармуровому заводі.

[2] Петро Степанович Петровський (1814–1642) – художник, навчався в Академії художеств разом із Т. Шевченком і приятелював з ним.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

спитати дозволу в учителя домалювати білий комірець сорочки, але завжди спиняв себе мудрістю діда Івана: «Не лізь, куди не просять».

Українець добре знався на акварельному портретуванні. Ще до вступу в Академію він виконав немало робіт, відомих в історії українського акварельного портретного живопису. Ось деякі з них: «Катерина Абази»; портрет має авторський надпис «1837, Шевченко» [5, т. 1, с. 17]; «Євген Гребінка» (до 1914 р. кваліфікувався як «Портрет невідомого»), має авторський напис «1837, Шевченко» [5, т. 1, с. 169]; «Портрет дівчини з собакою», 1838 [2, с. 32]; «М. О. Лунін», є авторський напис: рік і прізвище автора [2, с. 33; 5, т. 1, с. 370]; «А. І. Лагода», є авторський напис: «Шевченко, 1839» [5, с. 33; 5, т. 1, с. 340]. Усі названі роботи виконані в Петербурзі, відомі й інші акварелі.

У листі до редактора часопису «Народное чтение» (1860), за рік до смерті, поет ніби сповідувався перед народом: «...Великий Брюллов тотчас согласился, и вскоре портрет Жуковского был у него готов. Жуковский, с помощью графа М. Ю. Виельгорского, устроил лотерею в 2500 рублей ассигнациями, и этою ценою куплена была моя свобода, в 1838 году, апреля 22. С того же дня начал я посещать классы Академии художеств и вскоре сделался одним из любимых учеников-товарищей Брюллова...» [4, т. 5, с. 259]. Підкреслимо: *товаришів* самого Брюллова.

Тож до кінця 1839-го вже майже два роки Шевченко безперестану в майстерні Брюллова вчиться малюванню. Для допитливого «кріпака» це була вічність. За два роки він дістав художньої та загальної освіти більше, ніж учень гімназії за все навчання. Цьому сприяв Шевченків вік, адже мав уже 25 років.

Коли хвороба минула, Тарас знову й знову повертався до задуму автопортрета. Приготував велике дзеркало, в якому споглядав свою голову. Ще лежачи в ліжку, вибирав ракурс. Таки вибрав. Підклав під голову подушку якомога вище й, дивлячись у дзеркало, робив начерки олівцем. Здебільшого викидав їх. Відчувши силу сидіти, замислився, куди прилаштувати дзеркало. Довелося спускатися з антресолі та сідати до столу: правим боком, на стіл ставив дзеркало й одержував задуманий ракурс. Мольберт розташовував перед собою.

За час хвороби він добре продумав усі деталі автопортрета. Спершу робив ледь помітні риски контуру голови, очей, носа, губ. Кілька днів не наважувався покласти перший мазок фарби. Коли нарешті взяв пензля, роботу вже не міг стримати.

Яка ж була зовнішність Тараса Шевченка? Ось як описують його сучасники (це для порівняння з автопортретом): *«Він середнього зросту, широкоплечий і взагалі міцного, сильного складу, широкий в талії по особливому складу кістяка, але зовсім не товстий, **лице кругле*** (підкреслення і переклад наші. – *О. Д.*), *борода та вуса завжди голені...»* [3, с. 208, 512], – так описав його у своїх «Записках» М. О. Момбеллі[1].

«Супутник його був середнього зросту, міцний, на перший погляд його обличчя здавалося звичайним, але очі світилися таким розумним та виразним світлом, що невимушено я звернув на нього увагу. Гребінка тотчас привітався зі мною, узяв за плечі й, штовхнувши на свого супутника, познайомив нас. Це був Шевченко! (переклад наш. – *О. Д.)*» [3, с. 96], – згадував і О. Афанасьєв-Чужбинський про Т. Шевченка.

З овального автопортрета найперше сприймається худий Шевченко із запалими очима. Він дивиться праворуч у півоберта голови. Обличчя неприродно бліде. Це особливо видно на блідому кольорі лоба. Нижня частина виголеного обличчя, нижче вуха та носа, відбивається темним корінням волосся. Під бровами очі в темних заглибинах на всю довжину брів. Темні запалі очі знизу підперли рожеві віки. Ці відтінки одразу стверджують неприродний колір обличчя. Темне волосся голови майже зливається з тлом портрета.

Подібно тому, як на портреті Мони Лізи Леонардо да Вінчі глядач бачить ледь помітну посмішку, так на автопортреті Тараса Шевченка можна бачити ледь помітний смуток. І як не ставай до Шевченкового овального автопортрета, з якого ракурсу не дивися, помітиш його обов'язково. І 2011-го, і 2012-го року я стояв у музеї Т. Г. Шевченка на бульварі Тараса Шевченка в Києві перед цим овальним портретом й, зачарований, відчував, що в мене зупиняється дихання.

Що за цим смутком? Змучена покріпачена Україна? Що ніколи не вчився в школі чи гімназії, зате був битий різками на конюшні? Ще й двох років немає, як його, дорослого чоловіка, у 23 роки, як колись у рабовласницькій Спарті чи Римі, викупили з рабства, й він ще й досі не може сміятися щиросердно? А можливо, те, що, як власність, належав поміщикові, а його рідні сестри та брати досі в рабстві кріпаками, прирівняні до корів, волів, коней чи собак, працю-

[1] Момбеллі Микола Олександрович (1823–1902) – поручик лейб-гвардії Московського полку. Один із найактивніших учасників гуртка петрашевців. 1849 р. засуджений до розстрілу, який замінено п'ятнадцятирічним засланням на каторгу з позбавленням усіх громадянських прав. Згодом був звільнений від каторжних робіт і відправлений рядовим на Кавказ. Познайомився з Т. Шевченком у 1844–1845 рр. у Є. Гребінки. У 1850-ті рр. служив в Окремому Оренбурзькому корпусі, солдатом якого був і Шевченко.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

ють за їжу та життя в закріпаченій російськими царями домовині-Україні? Щойно перенесений тиф, від якого ще не відійшов? Можливо, дума про майбутнє?.

Російський храм мистецтва – школа, де вчать мистецтву, відкритий у Петербурзі, базувався на європейській та російській школі. Але мистецтво в усі часи та скрізь було консервативним. Класицизм у Європі, як головний напрям образотворчого мистецтва, тримався кілька століть. Академії мистецтв тільки двадцять років – для навчального закладу початковий вік. Ще ні досвіду, ні традицій, ні вагомих здобутків. На викладача запрошено видатного художника К. Брюллова, і він, як свіжий вітер, як протяг у палаці, приніс нові погляди, нові течії, вільнодумство в мистецтві.

К. Брюллов, який провів кілька років в Італії й подарував західноєвропейській художній культурі свою знамениту картину «Останній день Помпеї», став кумиром обдарованої молоді. Вони з Т. Шевченком мовби йшли назустріч один одному все попереднє життя. І те, що Шевченко опинився серед гурту учнів Брюллова, зовсім не випадково...

Тарас Шевченко. Автопортрет. 1840

Набуваючи знань із європейської, російської, української історії малярства, Шевченко на початку навчання перейнявся класицизмом як єдиною істиною в мистецтві, «нормою якого були античність і творчість Рафаеля, що не підлягає будь-якому сумніву й критичній думці. І він віддав данину цьому гальмівному й суворому зводу надуманих правил у своїх ранніх композиціях, до яких пізніше не повертався. Шевченка Рафаель хвилював хіба що доступною красою образів, про що судити він міг за гравюрними, далеко не ідеальними, відображеннями творів великого художника. Рафаель сприймався урівноваженим, ясним, щасливим творцем, не зачепленим крайнощами свого часу; він пройшов повз напружений спіритуалізм, далекий від реальності, та натуралізм, надто наближений до вироджених явищ життя. Проте перед воістину ідеально-класичним мистецтвом Рафаеля дуже скоро Шевченко віддав перевагу Рембрандту. По суті, Рафаель і Рембрандт явилися віхами двох протилежних систем мистецтва, між якими формувався новий погляд на світ, що заторкував усе, що в минулому столітті відкидалось, а тепер набирало реальної чинності» [2, с. 41].

І ось молодий Шевченко, щоправда, кажуть, дуже перспективний, інакше Брюллов, якого вже величають Великим, не узяв би його до себе в учні, ще й здружився з ним. На виставки, до театру, на запрошені вечірки – всюди разом, а він замахнувся на автопортрет маслом, у стилі романтизму, якого ще не було ні в російському, ні в українському образотворчому мистецтві... Як би не цінував Шевченко Рафаеля та Рембрандта, а в нього перед очима – образ Мони Лізи з таємничою усмішкою, про яку часто згадує Брюллов.

У другій половині січня масляна фарба трохи підсохла й Тарас уже міг показувати автопортрет друзям.

Одночасно зі створенням овального автопортрета, що став доленосним не тільки для автора, але й для всієї іконографії української культури, він уже кілька років майстрував шедевр мовної культури, який підняв Україну до рівня світових гуманітарно-розвинутих країн, український народ – до цивілізації, показавши світові його дух Свободи, мову, а водночас колоніальну (політичну, духовну, соціальну, економічну) залежність. «Кобзар» – книга поезії народною мовою, якою говорить Україна.

Першим був Леонардо да Вінчі (1452–1519), видатний італійський учений, дослідник, винахідник, художник, архітектор, інженер. До наших днів дійшла величезна рукописна спадщина найвидатнішого діяча італійського Відродження. Він завжди мав під рукою записники, куди нотував думки, малюнки, ескізи, креслення, замітки з архітектури, природознавства, музики, з військової справи, інженерних розробок – усе це пересипано афоризмами, філософськими думками, анекдотами, байками й т. ін. Разом його спадщина складає 120 книжок. Після смерті великого Леонардо його друг та учень Франческо Мельці вибрав із них уривки, що стосуються живопису, й уже з них був згодом скомпонований «Трактат про живопис» (перше видання 1651 р.). У повному вигляді рукописна спадщина Леонардо да Вінчі була опублікована тільки в XIX–XX сс. Крім величезного наукового й історичного значення, спадщина має неабияку художню цінність завдяки незвичайно чистій італійській мові, якою говорив народ. В епоху розквіту гуманізму, коли головною мовою була латина, а італійська вважалася другорядною, сучасники Леонардо й він сам за-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

хоплювалися красою та виразністю італійської народної мови. Мислитель писав так, як говорив, тому його проза – зразок повсякденної мови інтелігенції XV ст., і це вберегло її в цілому від штучності гуманістів.

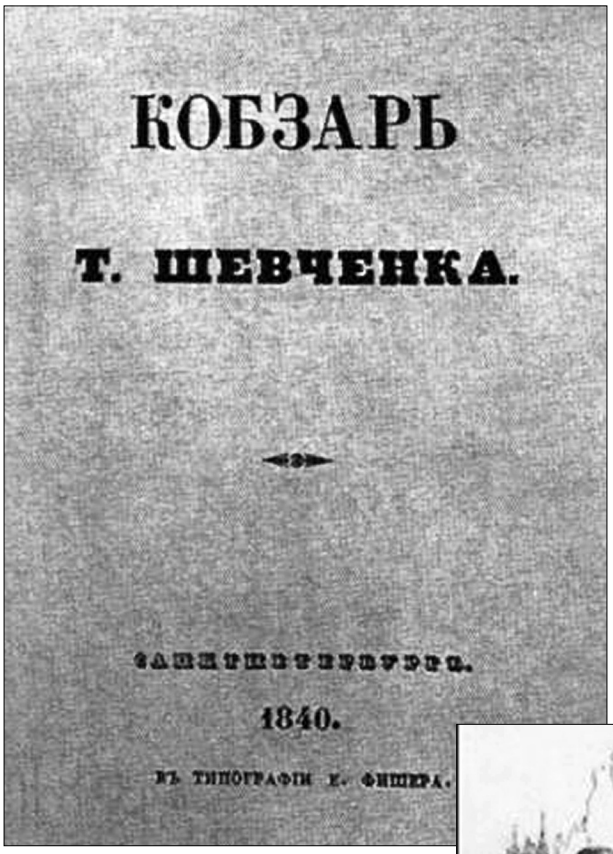
КОБЗАРЬ

Т. ШЕВЧЕНКА.

1840.

І знову стався дивний збіг із діяльністю Леонардо да Вінчі, який пояснити звичайним випадком просто неможливо. Автор «Кобзаря», можливо, не здогадуючись, повторив геніальність да Вінчі.

На початку 70-х рр. XX ст. з'явився друком журнал «Кур'єр ЮНЕСКО». Був варіант і російською мовою. У журналі була стаття про мови, їхню чарівність, музичність, кількість слів, інші ознаки, які характеризують мову й дають можливість оцінити її. Добре пам'ятаю, що за всіма показниками – італійська мова була на першому місці, а українська – на четвертому. І це у світі, де існує, мабуть, близько півтисячі різних мов. Щодо італійської мови – це заслуга Леонардо да Вінчі, щодо української – Тараса Шевченка.

Леонардо да Вінчі у своїх писаннях нерідко звертається до читачів, але він не зробив жодної спроби публікації. У фрагментах записників митця, що потрапили до «Трактату про живопис», його італійська мова позначена яскравою образністю, прекрасними описами (наприклад, знаменитого потопу), що вражають майстерністю словесної передачі природи. У рукописах він дає багато зразків оповідної прози: байки, фацеції, жартівливі розповіді, алегорії, афоризми, пророцтва.

Тарас Шевченко, крім потягу до малювання, писав вірші й здебільшого кидав їх до шухляди, ніколи туди не заглядаючи. Ось як описував появу «Кобзаря» П. І. Мартос[1]: *«Шевченка я знав недовго. Я познайомився з ним в кінці 1839 року в Петербурзі у <...> Є. П. Гребінки, який порадив його мені як талановитого учня К. П. Брюллова...»*. Мартос домовився, що Шевченко намалює акварелю його портрет, і ходив на сеанси. У квартирі Тараса було чимало паперів: ескізи, вірші.

– Що се таке, Тарасе Григоровичу? – спитав якось.

Шевченко пояснив: інколи він балується віршами й кидає їх до коробки під ліжком. Мартос попросив показати вірші. Той неохоче витягнув ящик. І тут Петро Іванович зрозумів, що за мить він нічого не зможе оцінити й попросив рукописи додому. Шевченко довго не погоджувався, потім дав якусь частину з умовою, щоб той нікому не показував. *«Узявши папери,* – пише Мартос, – *я негайно пішов до Гребінки, й ми, затративши зусилля, розібрали папери й прочитали... Багато сили стоїло мені умовити Шевченка, поки він погодився надрукувати книжку. 1840 року я надрукував „Кобзаря" ».*

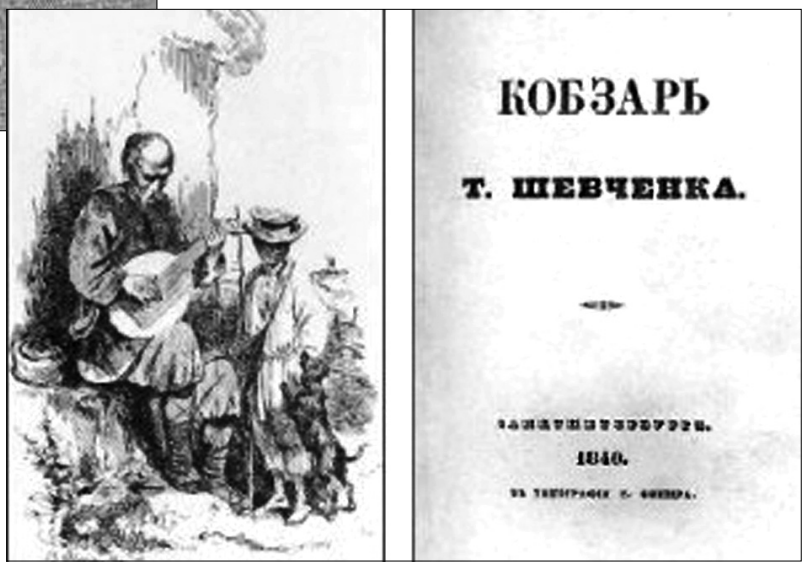
КОБЗАРЬ

Т. ШЕВЧЕНКА.

1840.

Мартос не був першовідкривачем поетичної творчості Т. Г. Шевченка. Ще 1838 р. Є. Гребінка

[1] Мартос Петро Іванович (н. 1811 – р. см. невід.) – поміщик, відставний штабс-ротмістр.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

писав до Г. Квітки-Основ'яненка: *«А ще тут у мене один земляк Шевченко, що то за завзятий писать вірші, то нехай йому сей та той! Як що напише, тільки цмокни та вдар руками об поли! Він мені дав гарних стихів на збірник»* (Лист від 18 листопада 1838 року [4, с. 73]).

У «Кобзарі» 1840 р. було надруковано вісім поезій: «Думи мої, думи мої...», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Думка» («Нащо мені чорні брови»), «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч». Книга поклала початок виданням Т. Г. Шевченка з цією назвою. За життя поета ще двічі видавався «Кобзар»: 1844 та 1860 р. У збірці друкувалися поезії попередніх років та нові твори.

До «Кобзаря» 1840 р. найвидатнішим українським поетом вважався Пантелеймон Куліш, який вживав літературну мову, т. зв. «кулішівку». Його мова дещо відрізнялася від мови, якою говорив український народ. Її складновато було читати.

Подібно до Леонардо да Вінчі, Тарас Шевченко першим з українських поетів ужив у літературі українську народну мову. Цю мову легко було читати, вона була прийнятна народу. Крім цього, твори Шевченка були побудовані на народних переказах, легендах, на надіях і сподіваннях, оскільки народ був закріпачений, безправний, фактично, жив у рабських умовах, й тексти Шевченка тут відбивали думи й найсердечніші сподівання людей. А звідси, «Кобзаря» та його автора прийняли як свого – як брата, сина, як рідного в кожній українській хаті. «Кобзар» став народною книгою.

Як пояснити, що таке народна книга? Спробую прикладом.

У 1936–1938 рр. наша родина жила в селі Мала Дівиця на Чернігівщині недалеко від міста Прилуки. Було мені 10–12 років. Батько завідував районною їдальнею. 1937-го чи 1938-го (точно не пам'ятаю, а спитати вже нема в кого) батька заарештували й звинуватили, що він хоче отруїти районний партійний актив, страшенно катували. Коли ж недолюдки за три-чотири місяці зрозуміли, що батько надуманої провини не визнає, його випустили під нагляд міліції. За кілька днів батько зник: утік до села Количівка біля Чернігова й працював у колгоспі, а ще через кілька місяців до Количівки переїхали мати з дітьми, нас було п'ятеро синів. Це так вплинуло на мене, що я одразу подорослішав на багато років.

У Малій Дівиці в хатах друзів-школярів бачив «Кобзар» – у Количівці також «Кобзар» був у кожній хаті. Книга лежала під іконами на лавці, а на рівні ікон, увінчаний окремим рушником, був портрет Тараса Шевченка. У чужій хаті я питав дозволу, казав, що в мене руки миті, й торкався «Кобзаря». У мене запитували, чи я знаю Біблію? Біблію зберігали в скрині. Її діставали тільки тоді, коли замикали двері, щоб ніхто чужий не побачив. У передвоєнний час, коли рушили храми, переплавляли дзвони на гармати й кожний чиновник чи міліціянт мав повторювати, що «релігія – опіум для народу», за Біблію могли й ув'язнити...

У багатьох хатах вечорами влаштовували читання «Кобзаря» або Біблії. Приходили сусіди, чужі люди. І я читав годину-другу Шевченкову книгу. Сьогодні це може здатися дивним, але тоді, коли не було в хаті ні радіо, ні телебачення, читання творів генія України слухали залюбки, й це було і розвагою, і духовним задоволенням. У кожній хаті, де мені довелося побувати, я бачив любов, з якою українці ставилися до улюбленої книги й самого Тараса Шевченка. Книжка та її автор шанувалися на найвищому рівні. Це й звалося – народна книга й народна любов до Шевченка.

Якби Тарас Шевченко більше нічого не намалював і більше нічого не видав, тільки ці два шедеври – «Автопортрет» і «Кобзар», він би все одно навіки ввійшов в українське образотворче мистецтво й став би народним поетом, який указав шлях українському людові до боротьби за волю, став би фундатором української літературної мови.

Література

1. Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників. – К. : В-во АН УРСР, 1958. – 439 с.

2. Овсійчук В. Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури / В. Овсійчук. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. – 414 с. ; іл.

3. Спогади про Тараса Шевченка. – К. : Дніпро, 2010. – 608 с.

4. Тарас Шевченко. Життя і творчість у портретах, ілюстраціях, документах : Альбом / Упоряд. Г. П. Паламарчук. – К. : Рад. шк., 1991. – 331 с.

5. Шевченківський словник. У двох томах / Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР. – К. : Головна редакція УРЕ, 1976. – Т. 1. – 416 с. ; 1978. – Т. 2. – 412 с.

6. Шевченко Тарас. Твори : В 5 т. / Тарас Григорович Шевченко. – К. : Дніпро, 1984–1985.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Григорій Титаренко

ПОВІСТЬ «БЛИЗНЕЦЫ» Т. Г. ШЕВЧЕНКА В ПЕРЕКЛАДІ І. М. СТЕШЕНКА

Відомо, що творчий дебют перекладача Іван Стешенко зробив ще учнем 6-го класу Полтавської класичної гімназії, коли переклав із латинської 12 пісень «Метаморфоз» Публія Н. Овідія. Цей свій переклад він відіслав (28.12.1890 р.) відомому вченому й головному редакторові «Университетских известий» В. Іконникову в Київський університет Св. Володимира [1]. Роботу було помічено й навіть удостоєно нагороди.

Восени 1892 р., навчаючись у Київському університеті, Іван Матвійович входить до відомої групи молодих діячів української культури «Плеяда». Увів його туди Олександр Олександрович Тулуб. На той час Стешенко вже писав вірші українською мовою, захоплювався перекладами, володів німецькою та французькою. Тулуб запропонував йому підготувати протягом кількох днів якийсь цікавий переклад, щоб із ним дебютувати в «Плеяді». Стешенко з радістю погодився, сказавши, що сам піде до книгарні Л. Ідзиковського і щось вибере на власний розсуд... Тією перекладною річчю стала велика поема француза Франсуа Коппе «Старий Рибалка» (містила 250 рядків). Стешенко прочитав її на зібранні, таким чином уперши поставши на публіку як перекладач, «і з того дня фактично вступив до членів цієї громадки молодої, на все життя зберігши найкращі відносини зо всіма їми» [6].

І. М. Стешенко мав свій погляд на теорію перекладу. 1901 р., за ініціативою Людмили Старицької і Людмили Драгоманової, була створена «Жіноча громада», до якої ввійшли: Марія Грінченко, Людмила Драгоманова, Варвара Житецька, Людмила Старицька, Марія Степаненко (рідна сестра І. Стешенка і дружина завідувача книгарні «Киевская Старина»), Марія Чикаленко та інші. Велику допомогу надавав їм І. Стешенко, зокрема розповідав про сучасні течії в західноукраїнському письменстві, що наслідували європейський символізм та імпресіонізм. Тоді в «Громаді» дискутувалося про те, чи давати селу твори толстовського видавництва «Посередник», перекладаючи такі з них, як «Много ли человеку земли нужно?», «Где любов, там и Бог?», «Бог правду видит, да не скоро скажет» тощо. Стешенко радив не намагатися робити точний переклад українською мовою, бо при цьому губиться жвавість і легкість слова; не намагатися зберегти національні особливості й специфіку фразеології автора, а писати вільні перекази; зберігати фабулу, але пристосовувати виклад тексту до рівня й психіки малоосвіченого пересічного сільського читача-українця. А пригадуючи німецького поета Гете, він жартував: «Про переклад можна сказати те саме, що про жінку: коли вірна, то не гарна, а коли гарна, то не вірна» [2].

Під час заслання 1893–1900 рр. матеріальні нестатки змусили Івана Матвійовича звернутися за допомогою до петербурзького видавця, земляка Д. Мордовця: «Дорогий Данило Лукич! Посилаю Вам свої писання: притуліть їх хоч у журналі якому, хоч і в "Новостях"». Завдяки Мордовцю Стешенко друкує російською мовою оповідання з життя заводу, із критикою якого виступив В. Г. Короленко. У листі до Мордовця Стешенко пише: «...то нічого, що сказав Короленко: трошки сумно було його рецензію почути; але тільки трошки, – я сам знаю, що все те видумано <...> можу сказати, що не був на ньому я <...>. Але звичайно річ не в видуманості <...> не може руська мова висловити мого почуття і образів, – на сій мові я ніколи не писав <...> та що й казати, навіть наш геній Тарас і той був поганим російським (худ.) писателем; для цього треба мати особливий навик, якого я не маю, та цур йому і не хочу мати» [3].

Пізніше, в полеміці з І. Франком стосовно творів Т. Шевченка російською мовою, Стешенко скаже: «...рідна мова є душею, чужа – тільки знаком, що має умовне значення» [5, с. 86]. Дуже негативно віднісся до російських повістей Шевченка і його сучасник та побратим по Кирило-Мефодіївському братству Панько Куліш, який радив Тарасові Григоровичу зібрати гроші й викупити всі надруковані російські повісті та знищити їх.

В архіві інститут літератури НАН України імені Т. Г. Шевченка є цікавий документ – автограф перекладу-переспіву російської повісті Т. Г. Шевченка «Близнецы», яку виконав І. М. Стешенко для наукового товариства Т. Г. Шевченка у Львові. Іван Матвійович опустив преамбулу, де Шевченко розповідає про генеалогічне дерево Сокирів. Насправді, це не дуже й важливо для психологічної повісті, де показаний вплив виховання на розвиток особистості. Тим більш це не важливо, що генетичного впливу Сокирів на характери знайдених малюків не могло бути. Цікаво – Стешенко, ні-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

чого не знаючи про генетику, що виникне як наука через кілька десятиліть, вирішив опустити початок повісті. На жаль, невеликий фрагмент всередині і в кінці тексту втрачені. Та для нас же більш важливо те, як перекладач від дослівного перекладу поступово переходить до вільного перекладу-переспіву повісті.

Подаємо початок повісті в перекладі І. М. Стешенка, – після оригіналу Тараса Григоровича:

Т. Г. Шевченко, «Близнецы»	**Переклад І. М. Стешенка**
«Степан Мартынович Левицкий, как лицо соприкосновенное сему повествованию, то не мешает и о его персоне сказать слов несколько» [8, с. 28].	*«Степан Мартинович Левицький – особа, що спричинила до сього оповідання, тим то не завадить і про його сказати кілька слів»* [4].
«На счёт же условий мы уже с ним условились…» [8, с. 30].	*«Що ж до плати, то ми вже з ним договорились…»* [4].
«– С удовольствием» [8, с. 30].	*«– З дорогою душею»* [4].
«Немало изумились на хуторе, когда в назначенный день не явился учитель, и не могли придумать, что бы это значило» [8, с. 31].	*«Дивувались чимало на хуторі, коли визначеного дня учитель не прибув, і ніяк не могли в голову вбрати, що се за знак»* [4].
«…он выпросил у пономаря позволения снимать со свечей во время обедни» [6, с. 33].	*«…він попрохав у паламаря дозволу утирати свічкам носа на обідні»* [4].
«Иван Петрович велел своей леди (старой и единственной прислужнице) подавать обед» [8, с. 39].	*«Іван Петрович звелів своїй старій і єдиній челядниці накривати обід тут же в пекарні»* [4].
«Однак же это случилось вопреки опасениям его» [8, с. 44].	*«Але ж не так сталося, як він сподівався»* [4].
«И получа желаемое, зашел он в русскую лавку…» [8, с. 45].	*«Одержавши те, чого бажав, зайшов до кацапа в крамарню»* [4].
«Марина, пьяная Марина, обнимала и целовала почтенного седоусого пасечника Корнея» [8, с. 46].	*«Марина, п'яна, як ніч, обіймала і цілувала шановного сивоусого пасічника Корнія»* [4].
«И действительно, было чему радоваться: в подлунной не было другого человека…» [8, с. 54].	*«Та й справді було чого радіти: в цілому світі не було другої людини…»* [4].
«Гости простились и пошли восвояси с миром, дивяся бывшему» [8, с. 58].	*«Гості попрощались і тихо пішли додому та чудувалися тому, що сталося»* [4].
«По возвращении восвояси из далёкого и неисполненного приключений странствия школу свою нашел он благополучною…» [8, с. 59].	*«Повернувшись без пригод з далекої подорожі додому, він знайшов у школі усе в доброму гаразді…»* [4].
«А к тому времени подоспел блюститель в виде городничего…» [8, с. 68].	*«…а тут на той час наспів доглядач мира – городничий…»* [4].
«Пока определяется достойное возмездие моему рыцарю, я перенесу мой нехитрый рассказ в неисходимые киргизские степи» [8, с. 78].	*«Поки вийде варта відплата моєму лицареві, я перенесу своє оповідання немудре в несходимі степи Киргизські, але до сього попереду загляну в наш благодатний хутір»* [4].
«И видят его, как он, скучный, возвращается к себе на квартиру, молится богу и ложится спать. А завтра рано встаёт, надевает мундир, идет дежурить в госпиталь» [8, с. 88].	*«Та не бачать його, як він, нудячись, вертається до себе додому, молиться Богу та лягає спати, а завтра вранці встає, надягає мундира та йде у шпиталь свою чергу відбувати»* [4].

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

«А страшная пустиня, её окружающая, казалась мне разверстою могилою, готовою похоронить меня заживо» [8, с. 92].	*«…а страшна пустеля, що оточила її, здалася мені розгорнутою могилою, що готова живцем мене поглинути»* [4].
«…пел какую-то солдатскую нескромную песню» [8, с. 94].	*«…співав якісь сороміцькі московські пісні»* [4].
«Что же тебя так страшно превратило?» [8, с. 94].	*«Що ж тебе так страшно покалічило?»* [4].
«…читал уже почтеннейший Степан Мартынович на смертном одре лежащему Никифору Фёдоровичу…» [8, с. 104].	*«…читав уже Степан Мартинович Ничипорові Федоровичеві, що стояв на Божій дорозі…»* [4].
«Я чувствую, что называют меня по имени, взял каганец, пошел и отворил двери» [8, с. 110].	*«Чую я, що кличе мене по імені, взяв каганець, пішов і одчинив двері»* [4].
«– Ничего, пусть отдохнёт, а мы с вами побеседуем» [8, с. 112].	*«– Нічого, – нехай стогне, а ми тим часом з тобою побалакаємо»* [4].
«Однажды я, давно когда-то, отслушав раннюю обедню в Лавре…» [8, с.114].	*«Колись же давно, одстоявши в лаврі ранню обідню…»* [4].
«Я так предался воспоминанию, что мне как бы действительно послышалось это детское милое слово…» [8, с.117].	*«Так мене оповили спогади, що мені ніби й справді вчулося се любе дитяче слово…»* [4].
«Однажы по обязанностям службы я еду просёлочною дорогою. Грязь была, лошадка обывательская едва передвигала ноги; смеркало, дождик накрапал – словом, перспектива была неотрадная. Возница мой, тоже не видя в будущем ничего отрадного, предложил мне подночевать» [8, с. 119].	*«А як хочете довідатись, як я посватався, то ось як воно трапилось.* *Якось їду я з обов'язків службових глухим шляхом; на дворі болото; конячка «обивательська» ледве ногами перебирає; смеркало; накрапав дощ, – словом, перспектива була невідрадна. Фурман мій, що теж не бачив в будущині нічого відрадного, заговорив про те, щоб підночувати»* [4].
«– Позвольте, если можно, переночевать у вас. *– Извольте, с большим удовольствием…»* [8, с. 120].	*«–Дозвольте, як можна, у вас переночувати.* *– Заходьте, будьте ласкаві…»* [4].

Бачимо, що, перекладаючи повість «Близнецы», І. М. Стешенко задіював ті ж самі принципи опрацювання тексту, до яких привертав увагу «громадівців»: він уникає дослівного перекладу, інколи скорочує або доповнює фрази оригіналу, використовуючи при цьому мовне багатство українського народу. Повний текст перекладу буде опублікований у книзі: Іван Стешенко. Поезія і проза. Вибране листування, що готується цьогоріч до друку в Полтаві. А як висновок мусимо визнати: хоч і писав Тарас Шевченко, що він «по-здешнему [по-російськи] <…> говорить умі[є], та не хоч[е]» [7, с. 245], російська мова була йому чужою, і володів нею геніальний український поет не так майстерно, як рідним словом.

Література

1. Лист І. М. Стешенка в Київський Університет Св. Володимира // Інститут рукопису НБУВ НАН України. – Ф. ІІІ. – № 51116.

2. Павловський В. Перше українське жіноче об'єднання в Києві 1901–1905 рр. / В. Павловський // Сучастність. – 1987. – № 5.

3. Стешенко І. М. Копії листів до Д. Л. Мордовця / І. М. Стешенко // Архів інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 15/248.

4. Стешенко І. Оповідання / І. Стешенко // Архів інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 78/517.

5. Стешенко І. Російсько-українські паралелі в творчості Т. Г. Шевченка / І. Стешенко // Укр. наук. збірник. – Вип. ІІ. – М., 1916. – С. 63–87.

6. Тулуб О. О. Іван Стешенко. 1873–1918 (спомини і матеріали) / О. О. Тулуб // Інститут рукопису НБУВ НАН України. – Ф. Х. – № 18273.

7. Шевченко Т. Г. Твори в п'яти томах. Том перший / Т. Г. Шевченко. – К. : Дніпро, 1970.

8. Шевченко Т. Г. Твори в п'яти томах. Том четвертий / Т. Г. Шевченко. – К. : Дніпро, 1971.

Михайло Шкурка

ШЛЯХАМИ ПЕРШОЇ ТУРИСТИЧНОЇ ШЕВЧЕНКІАНИ НА ПОЛТАВЩИНІ

200-річчю з дня народження Тараса Григоровича Шевченка присвячується

Земля полтавська не має права забути,
що по ній ступав колись Великий Тарас Шевченко…
Петро Ротач

ЗАСПІВ

Весна 1843 року в Санкт-Петербурзі видалася напрочуд холодною. По Неві продовжувала пливти нескінченна крига, небо було затягнуте суцільними свинцевими хмарами, дерева та інша рослинність ще ніяк не могли прокинутись від затяжної північної зими. У ці дні, після невдалої спроби поїхати за власні кошти до своїх друзів-художників в Італію, Тарас Григорович Шевченко був заклопотаний підготовкою до очікуваної подорожі на батьківщину. Потрібно було добитися від петербурзьких властей дозволу на поїздку в Україну, оформити проїзні документи, завершити поточні справи тощо.

Нарешті 11 травня 1843 року правління Академії мистецтв повідомило, що учневі Тарасові Григоровичу Шевченку видається квиток «на проїзд в Малоросійські губернії строком на чотири місяці і на безперешкодне, де треба буде, проживання» [2, с. 15]. Перечекавши кілька днів у столиці, допоки друзі завершать свої справи, Тарас разом із Євгеном Гребінкою та його сестрою Людмилою 19 травня, в середу, залишили Петербург і вирушили по Білоруському тракту в Україну. 24–25 травня подорожні дісталися до Чернігова, долаючи щодоби в середньому 150–200 верст. Вирушати в таку далеку дорогу (майже 1300 верст) на перепряжних було справжнім подвигом: суцільне весняне бездоріжжя, дощі та холод, безкінечні чекання на брудних поштових станціях, поки оформляють подорожні документи, оглядають багаж, готують «свіжих» коней тощо.

У Чернігові шляхи мандрівців на деякий час розійшлися: Є. Гребінка вирушив у Ніжин: він не міг не відвідати свою альма-матер – гімназію вищих наук князя Безбородька. Потім у приватних справах мав заїхати в Харків, Кременчук, інші міста і села Малоросії. Прощаючись, друзі домовилися зустрітись у кінці червня в Убіжищі – на батьківщині Євгена Гребінки.

Наступні майже два тижні вільного часу в Шевченка були вкрай напруженими. Спочатку він вирішив заїхати в Качанівку до її власника Г. С. Тарновського. Наслухавшись багато чого про «качанівські порядки» від Василя Штернберга та інших друзів, Тарас хотів особисто впевнитись, що там діється. Через два дні його справді прийняли тут як поважного гостя. Розкішні обіди в супроводі симфонічного оркестру, прогулянки майстерно облаштованим ландшафтним парком, огляд зібрань українських старожитностей тощо. Усе це було розраховане на створення зовнішнього ефекту. Та за фасадом поміщицького побуту ховалася реальна картина підневільного життя кріпосного селянина. Через кілька років після відвідання цього села обурений Шевченко в повісті «Музикант» вигукне: *«О, колиб я володів великим мистецтвом писати! Я написав би величезну книгу про паскудства, що коються в селі Качанівці!»*

Після Качанівки – був золотоглавий Київ, Вишгородський Межигірський монастир, зустріч із Пантелеймоном Кулішем, знайомство з учителем малювання та краснопису в Києво-Подільському повітовому дворянському училищі Олексієм Флоровичем Сенчилом-Стефановським. Провівши кілька днів тут, Тарас Григорович поспішив на свою малу батьківщину в село Моринці Київської губернії на побачення зі своїми братами, сестрами, близькими родичами і знайомими. Великим щастям для нього була зустріч із його столітнім дідом Іваном Андрійовичем Шевченком – свідком і учасником селянського повстання «Коліївщини». Відомо, що в Епілозі до поеми «Гайдамаки» поет із вдячністю про розповіді свого діда згадує:

Бувало, в неділю, закривши Мінею,
По чарці з сусідом випивши тієї,
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліївщину, як колись бувало,
Як Залізняк, Гонта ляхів покарав.
Столітнії очі, як зорі, сіяли,
А слово за словом сміялось, лилось:
Як ляхи конали, як Сміла горіла.
Сусіди од страху, од жалю німіли.
І мені, малому, не раз довелось
За титаря плакать. І ніхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче.
Спасибі, дідусю, що ти заховав

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

В голові столітній ту славу козачу:
Я її онукам тепер розказав.

Як один день, промайнуло майже тижневе перебування Тараса в родинному колі. Настав час їхати в Убіжище на зустріч із Гребінкою.

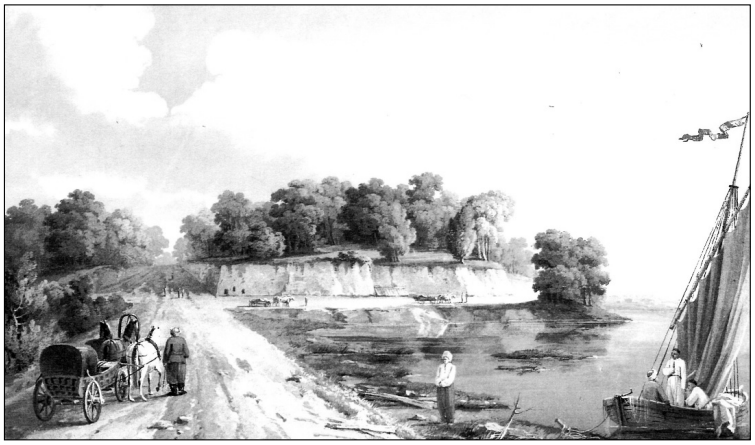

Євграф Лазарєв. Шлях на Яготин. *Гуаш, 1907*

На Лівобережжя в ті часи існував найзручніший шлях через переправу в селі Трахтемирів. Далі поштовими кіньми по Яготинській дорозі до Пирятина було якихось 87 верст. Потім праворуч, і через 15 верст – село Мар'янівка з хутором Убіжище. Звідси й розпочнемо першу майже шестимісячну за тривалістю туристичну подорож Шевченка шляхами північно-східних повітів Полтавської губернії.

Туристична Шевченкіана Полтавщиною

Подорожуючи Полтавщиною, Тарас відвідав садиби, власниками яких були відомі українські письменники та художники, вчені, державні діячі, меценати. Центральне місце в житті і творчості Шевченка в той період займають події в Пирятинському повіті. Саме тут його оточували щирі друзі – представники дворянської інтелігенції Лівобережжя: Яків де Бальмен, Олександр Афанасьєв-Чужбинський, Олексій Капніст, Варвара Рєпніна, Віктор Закревський, інші. Саме тут Тарас пізнав у зрілому віці щире кохання до Ганни Іванівни Закревської, яке закарбувалося в серці поета на все його життя. Тож помандруємо подумки разом із Тарасом, де пішки, а де й на поштових, садибами 1843–1844 років.

1. Убіжище (Гребінчин Яр)
(тепер с. Мар'янівка Гребінківського району)

Хутір Гребінчин Яр (Убіжище) належав до маєтностей батьків письменника Євгена Гребінки – штабс-ротмістра Павла Івановича Гребьонкіна і його дружини Надії Іванівни Чайковської. Помістя Гребінок було не надто заможне. В ньому налічувалося якихось два десятки двірських душ. Основний прибуток давав шинок і невеликі тютюнові плантації. Садиба розміщувалася на правому корінному березі Оржиці. Вниз від будівель до самої річки тягнувся фруктовий сад, у який вели алеї, обсаджені декоративними деревами та кущами.

Згодом – після смерті Євгена Павловича і його названого брата Лева Свічки – господарство поступово зовсім занехаялося. Не стало фруктового саду, здичавіли насадження вздовж паркових алей, будівлі «панської» садиби прийшли в занепад. До наших днів дожили лише дві будівлі, зведені вже нащадками Гребінок, та й ті сьогодні потребують капітального ремонту. А ще двохсотлітній каштан – пам'ятник природи, який згадує у творах і листах до дружини російський мовознавець і лексикограф Володимир Даль.

Після побудови Київсько-Полтавської залізниці, яка пройшла і по землях Гребінківщини, життя в цих місцях дещо оживилося. У Городищі, на перехресті залізниць Києво-Полтавського і Бахмацько-Одеського напрямків, побудували центральний вокзал, а в селі Мар'янівці – залізничну станцію. Одночасно, 1900 року, станцію Городище перейменували в станцію Гребінка, а заразом і місту надали ім'я визначного літератора. Мар'янівка також уславлена іменем всесвітньо відомого класика української літератури Євгена Павловича Гребінки. У пам'ять про пе-

Мідний барельєф Т. Г. Шевченка на гранітній брилі в м. Гребінка. Скульптор В. І. Білоус, архітектор О. Ф. Охріменко. *1969*

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

ребування Т. Г. Шевченка на Гребінківщині в райцентрі (смт Гребінка) 1969 року встановили йому пам'ятник.

Євген Павлович народився 2.02 (21.01) 1812 року на хуторі Убіжище. Початкову освіту він одержав у домашніх умовах під вишколом найнятих у повіті кваліфікованих учителів. Це дало йому можливість безперешкодно продовжити навчання в Ніжинській гімназії вищих наук князя Безбородька. Після одержання вищої освіти й короткочасного перебування на військовій службі Євген Павлович до кінця своїх днів жив і працював у Санкт-Петербурзі. Несприятливі кліматичні умови, обтяжлива викладацька робота в столиці, зрада першої коханої – Мар'яни Новицької, прискорили перебіг легеневої хвороби поета. За сприяння названого брата Лева Свічки Євген Павлович одружується з Марією Ростенберг. 1845 року в них народжується донька, яку назвали Надійкою. Та недовго Євген Павлович тішився ідилією сімейного щастя. На 36 році життя – 15(3).12.1848 року – він помирає.

Родина Павла Івановича Гребьонкіна була, як на той час, доволі численною. Ми ж зупинимося лише на тих її представниках, із якими Євген Павлович мав найбільші життєві контакти. Як повідомлялося раніше, письменник одружився з Марією Василівною Ростенберг – 30 червня 1844 року. Разом подружжя прожило трохи більше чотирьох років. Після семи років удовування Марія Василівна вдруге виходить заміж за поручика Маслова Петра Миколайовича. Вийшовши у відставку, Маслов безуспішно береться господарювати в селі Рудка. Така ж невдача пізніше спіткала сім'ю Маслових і в Смоленській губернії, де вони придбали невелику маєтність в Духовщинському повіті поблизу залізничної станції Ярцево. Недостача засобів існування несподівано звалилися на родину. У літньому віці Марія Василівна тяжко захворіла і, розбита паралічем, 15 грудня 1894 року померла [3, с. 43].

Трагічно склалось і життя єдиної доньки Євгена Павловича – Надії. Після смерті її матері та вітчима Надія Євгенівна переїжджає в Одесу з метою знайти роботу, яка б забезпечувала їй хоч якесь скромне існування. Та скрізь наражається на відмову працедавців. За сприяння старого приятеля батька жінку приймають сестрою милосердя в Полтавський дворянський притулок по догляду за немічними дворянами і дворянками. За чистосердечне ставлення до хворих у притулку всі прийняли її як свою рідну людину. Та все ж матеріальне становище Надії було жалюгідним: у притулку їй виділили маленьку кімнату, давали безкоштовне харчування й – ні копійки зарплати. Це спонукало генерала О. П. Суражевського і редактора журналу «Исторический весник» С. М. Шубинського висунути клопотання перед Академією Наук про призначення дочці Є. П. Гребінки довічної пенсії. Клопотання задовольнили, і Надія Євгенівнівна з 1 листопада 1899 року стала отримувати пенсію 300 карбованців на рік. Після цього вона переходить на роботу в Ізмайлівську (Московську) воєнну богадільню. Пенсію їй пересилали поштою. І ось поштовий переказ за грудень 1907 року повернувся назад з відміткою «за смертю одержувача». Отже, померла Надія Євгенівна в листопаді чи в грудні 1907 року [3, с. 45].

Принагідно також згадаємо про сестру Євгена Павловича Людмилу, долею якої Є. Гребінка опікувався весь час, поки вона навчалася в Петербурзі в пансіонаті шляхетних дівчат. Це вона супроводжувала Т. Шевченка і Є. Гребінку в їхній поїздці зі столиці в Україну. Вона, безумовно, і була єдиним свідком зіпсування відносин між Шевченком і Гребінкою. У результаті в другому виданні «Кобзаря» Т. Г. Шевченко зняв присвяту Євгену Гребінці до вірша «Перебендя», а портрет Є. П. Гребінки від 1837 року Шевченко називав портретом «невідомої особи».

Вертаючись до теми, зауважимо, що Людмила Павлівна народилася 16 вересня (ст. ст.) 1824 року. Початкову освіту отримала в домашніх умовах. 1836 року, за сприяння Євгена Павловича, була влаштована в Олександрійське училище виховного товариства шляхетних дівчат при Смольному монастирі. Після закінчення навчання 1843 року разом із Гребінкою та Шевченком їде в Україну й кілька років живе в Убіжищі. 1844 року тут побував О. Афанасьєв-Чужбинський і записав у її альбом такого вірша (друкується за оригіналом):

Когда лежит предо мной альбом,
Сомнение овладевает мною:
Ужель мои стихи, написанные в нем,
Напомнят обо мне когда-нибудь порою?
Напомнят или нет… но напишу одно
На маленьком листке красивого альбома:
Чтоб счастье светлое Вам было суждено,
А горе и печаль чтоб не были знакомы.

На жаль, побажання поета не справдилося. Чоловік Людмили Павлівни – Єлізаров Володимир Павлович – рано помер, залишивши невлаштованими неповнолітніх дітей, а онуки за участь у революційній діяльності так само рано пішли з життя. Молодший її син Микола, лікар за освітою, працював у латвійському місті Резекне. 1890 року він забрав до себе матір, де вона 1908 року й померла. О. І. Припутню вдалося зв'язатися телефоном із керівництвом латвійського міста Резекне з проханням надіслати

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

фото могили Людмили Павлівни. Латвійські друзі відгукнулися. На табличці, установленій на постаменті, читаємо: «Людмила Павловна Елизарова, сестра писателя Е. П. Гребинки, скончалась в ночь на 8 декабря 1908 г., отроду 84-х лет». А на хресті – надпис: «Да будет воля Твоя» [3, с. 92–96].

Незважаючи на короткий життєвий шлях і труднощі, які доводилося повсякчас долати, Євген Гребінка залишив помітний слід у творчому набутку української класичної літератури. Він був із тих, хто в умовах безпросвітного імперського мороку не раз запалював і свій досвітній вогник. У чому ж секрет творчої вдачі Євгена Павловича? Один видатний німецький поет проголосив: «...хто хоче зрозуміти поета, – мусить іти в його країну». Це твердження в повній мірі «торкається тих письменників,

Пам'ятник на могилі Є. П. Гребінки в с. Мар'янівці

творчість яких кохалася переважно в місцевих мотивах, в рідній стихії...». Не виключення і Гребінка, дитинство і юність якого зріли в середовищі українського етносу, серед цієї природної стихії, аура якої ще ніким уповні не розгадана. Автор дослідження «В рідному хуторі Євгена Гребінки» приходить до такого висновку: «...дивлячись на спокійну красу долини (ріки Оржиця. – *М. Ш.*), мимоволі запитую себе: та чи не ця сама природа витворила той народ, який живе навколо, не іншим, чи не вона переважно надала йому і його журбу тиху, і часом несподівану тугу, і лірику глибокого почуття, і жадання краси? І хоч би яка була відповідь на сей запит холодного розуму, серце почуває сю таємну єдність і дає суголосний відгук на музику природної стихії. Як же не любити своєї матері-природи, що з любов'ю вложила в нашу душу частину своєї вічної істоти!» [1, с. 32].

Поезії Євгена Гребінки нерідко піддавалися жорсткій цензурній «селекції», а то й узагалі з невідомих причин не друкувалися. Так, у Петербурзі Є. Гребінка змушений був писати російською мовою. Та як тільки його брати й сестра були влаштовані в столичні навчальні заклади, поет вирішив зайнятися українством. Спочатку за домовленістю з редактором журналу «Отечественные записки» була спроба надрукувати українською мовою твори Котляревського, Квітки-Основ'яненка, Шевченка, інших письменників. Але, напевне, не без вказівки всюдисущих цензорів, твори українських авторів так і не були опубліковані. Показовою в цьому плані стала й доля вірша самого Гребінки «До своїх хлопців». Так, 1843 року поет передав харківському часопису «Молодик» свої віршовані тексти: «Лес», «Маруся», «Надпись к рисунку К. С. А. Г-ной» і «До своїх хлопців». Перші три поезії були вміщені в часопису без зволікання; четвертий – україномовний – цензура відклала «в довгий ящик». Наведемо фрагмент цього «неблагонадійного» твору:

Годі, хлопці, нам мовчати,
Довго ми мовчали,
Як другії про всячину
Невість що співали.
Хіба ж слово наше, братця,
Не божеє слово?
Чим же наша від другої
Поганшая мова?...

Далі в поезії мовиться про те, як відчайдушно боролися за волю українського народу козацькі ватажки під проводом Наливайка, Остряниці, як наші гетьмани під Царгород водили «лицарство січовеє». Звісно, що ні валуєвські служаки, ані згодом більшовики не могли допустити подібне «свободомыслие» до друку. Тож рукопис вірша «До своїх хлопців» пролежав в архіві бібліотеки імені В. І. Леніна в Москві... 145 років. Але знайшовся досвідчений краєзнавець, сказати б – істинний патріот України Олексій Іванович Припутень, який, працюючи в архіві московської бібліотеки, знайшов рукопис вірша і вмістив його у своїй книзі «Євген Павлович Гребінка і Гребінківщина» [3, с. 34–35]. Вірш Є. Гребінки «До своїх хлопців» і сьогодні не втратив актуальності, особливо в умовах всенародного збурення в українському суспільстві після прийняття Парламентом України 2012 року дискримінаційного щодо української мови закону.

Окремі поетичні твори Є. Гребінки були настільки милозвучними, що легко лягали на

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

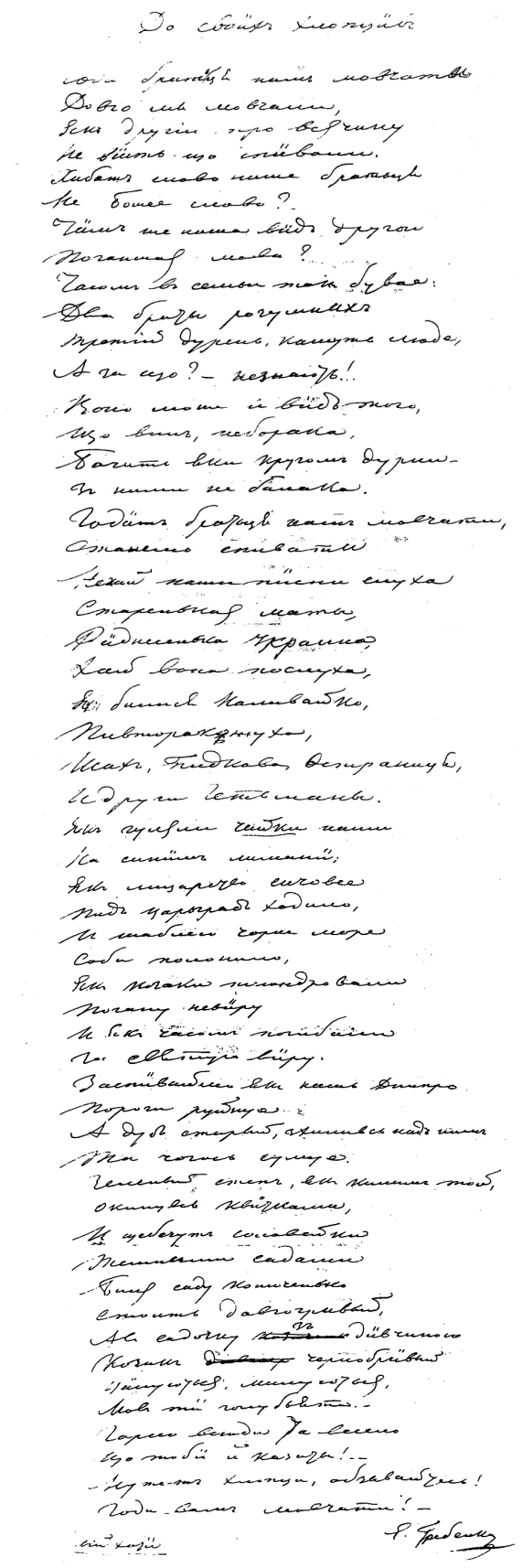

Автограф вірша Є. П. Гребінки «До своїх хлопців», 1843 (друкується вперше)

музику, ставали народними піснями, романсами. «Помню, я ещё молодушкой была», «Казак на чужбине», «Ні, мамо, не можна нелюба любить» та інші романси отримали своє визнання ще за життя поета. Особливої уваги заслуговують всесвітньовідомі «Очі чорнії» (див. нашу статтю [12]). Коли ж остаточно закріпилось авторство слів романсу за Є. Гребінкою, виникла необхідність перекладу тексту «Чорнії очі» – як поетичної основи романсу – з російської на батьківську мову поета. Із цим завданням успішно впорався відомий український журналіст, поет і перекладач Юрій Татаренко [7]. Першим, хто став виконувати зі сцени «Очі чорнії» українською під власний гітарний акомпанемент, був київський співак і композитор Ігор Петрович Якубовський. У лютому 2012 року Україна відзначала 200-річчя від дня народження Є. Гребінки, й до цієї дати була приурочена Всеукраїнська науково-практична конференція в Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка. Й на цьому високому форумі чудовим голосом (сопрано), акапельно романс «Очі чорнії» українською мовою виконала досвідчений педагог, методист зарубіжної літератури і етики Полтавського інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського Валентина Василівна Чирка.

На батьківщині Є. Гребінки, в сільському клубі Мар'янівки, в ті ж таки дні організували велелюдний концерт, яким увінчали цілу низку культурно-пізнавальних заходів. У процесі підготовки до святкування не покладаючи рук працювали завідувач відділу культури і туризму Гребінківської РДА Надія Володимирівна Бутенко і голова Мар'янівської сільської ради Іван Петрович Малярик. Сільська рада очолила масштабні роботи з упорядкування могили поета й прилеглої до неї території. А ще ж і про капітальний ремонт будівель нащадків митця слід подбати, і про відродження Гребінчиного саду, розбудову туристичної інфраструктури тощо. Тільки тоді можна буде говорити про регіональний культурно-туристичний Гребінківський центр районного чи обласного масштабу.

...Як свого рідного сімейство Євгена Гребінки прийняло дорогого гостя – Тараса Григоровича Шевченка. В Убіжищі знали про автора «Кобзаря» задовго до його приїзду, – з листів Євгена Павловича, які він регулярно надсилав із Петербургу, та із самої збірки, у якій вірш «Перебендя» був присвячений їхньому сину.

Після перших вітань і поздоровлень гостеві дали якийсь час на відпочинок із дороги, а потім запросили до столу. Що за гостинність була в домі Гребінок, можна судити з листа

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

В. Даля до дружини, який роком пізніше відвідував Убіжище. Неначе з виданої ним повісті «Помещичий бал в Украине 40-х годов», у якій про старосвітських поміщиків мовиться: «...можу сказати тобі, що тут просто відгодовують як на заріз. Справді, я удома ніколи за 3–4 дні не з'їдав і не випивав того, що вчора за одиндень. Цілийденьначеніпрощонедумають, як про те, щоб такого, скажімо, попоїсти?...» (цит. за [2, с. 81]).

Тараса Шевченка поселили в невеличкому будиночку під солом'яним дахом, у якому рік по тому приймали і Даля. Цей будинок простояв до середини 20-х років минулого століття і був, як і багато чого іншого, зруйнований. А жаль! За два-три дні перебування в гостях Тарас добре познайомився з дворовими селянами, їхнім побутом, взаєминами з господарями і, як припускав відомий шевченкознавець П. Жур, устиг ще й побувати разом із Євгеном Павловичем у сусідньому містечку Городищі в гостинах у зятя Гребінок Лева Свічки – нащадка відомого за часів Гетьманщини роду.

Звичайно, садибу Гребінок не порівняти з Качанівкою. Патріархальний спосіб життя її мешканців, доброзичливе ставлення до дворових пересвідчили Шевченка у відсутності зверхності дворян стосовно кріпосних. Із такими враженнями і залишав Тарас Шевченко гостинне Убіжище. Настав час прощання і від'їзду обох митців у сусідню Мойсівку – на запрошення тамтешніх господарів. Опівдні 29 червня 1843 року двірцевий розпорядник в тогочасній манері сповістив від'їжджаючим: «Господа, лошади поданы!»

2. Мойсівка (Мосівка) Пирятинського повіту Полтавської губернії (тепер Драбівського району, Черкаської області)

Опівдні 29 червня 1843 року пара баских коней, запряжених у легкий тарантас, мчалася степовими дорогами Полтавщини. То поспішали на зустріч зі своїми друзями Тарас Шевченко і Євген Гребінка в село Мойсівку. Мине трохи більше століття, і відомий живописець, заслужений художник України з Черкащини Валентин

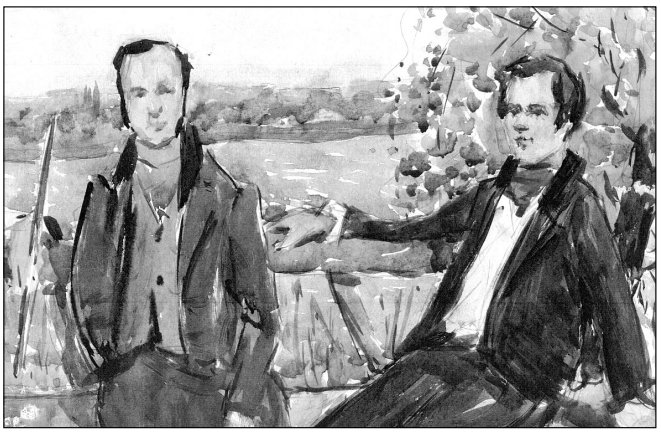

В. П. Сірий. Тарас Шевченко і Євген Гребінка на дозвіллі в мойсівському парку. *Папір, олія. Ескіз*

Павлович Сірий своєю картиною назавжди увічнить цю історичну мить у житті двох видатних діячів української культури. Вражає художня довершеність краєвидів степової Полтавщини, а також близькість портретної схожості обох подорожуючих і лагідна вдача українського селянина-візниці, який управно орудує екіпажем. Без перебільшення можна сказати, що цим малярським твором Валентин Павлович уперше зафіксував факти із біографії Т. Г. Шевченка про перебування його на Полтавщині й зокрема в селі Мойсівці. Утім, на цьому розробку Драбівської Шевченкіани Валентин Павлович припиняти не збирається: вже підготовлено ескіз до картини: «Тарас Шевченко і Євген Гребінка на дозвіллі в мойсівському парку».

Пройде якихось 2-3 місяці, й Драбівський краєзнавчий музей поповниться новою повноцінною однойменною картиною художника.

Перебуваючи в Мойсівці, Тарас, за спогадами сучасників, намалював портрет поміщиці О. Шостки, портрет власниці мойсівського маєтку Т. Г. Волховської, картину «Бал у мойсівському палаці». Жодне з цих полотен не збереглося. А жаль, особливо останньої. Адже на балу – він зустрів і покохав незабутню Ганну Закревську... Художник В. П. Сірий захопився ідеєю опрацювати заново живописну тему «Бал у Мойсівці». Здійснення цього задуму буде достойним внеском до 200-річчя Шевченка.

В. П. Сірий. Т. Г. Шевченко і Є. П. Гребінка по дорозі в Мойсівку. *Полотно, олія (Драбівський історико-краєзнавчий музей)*

...На жаль, нам не суджено побачити ту величну па-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

нораму, яка відкрилася перед очима Шевченка й Гребінки при в'їзді в Мойсівку. Але на допомогу приходять спогади свідків минулих літ. Побіля дороги стояла церква св. Петра і Павла, побудована 1804 року за проектом московського архітектора В. П. Стасова. Оскільки Волховські були лютеранами, то й фондована ними церква красувалася в цьому архітектурному стилі. У практично незмінному вигляді храм, не зважаючи на богоборчу більшовицьку кампанію, достояв до початку Великої Вітчизняної війни. А залишилися від його краси після німецької окупації краю і тривалої післявоєнної боротьби комуністів з релігією, – самі руїни.

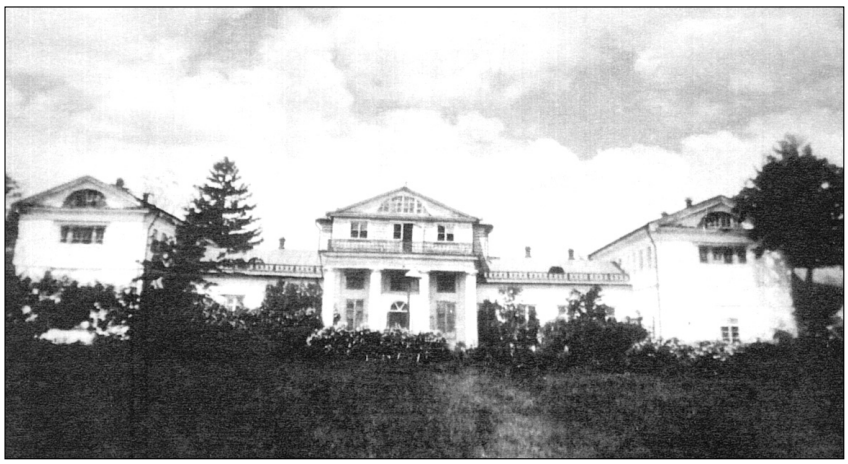

Палац Волховських у Мойсівці. *Фото. 1912*

Звернімося до спогадів М. Шагінян про відвідання Мойсівки, датованих кінцем 1940-х років – часом її роботи над монографією «Тарас Шевченко» (друкуємо мовою оригіналу): «Сама по себе Мосевка расположена не очень живописно – в Полтавской степной части. Но и сейчас въезд в неё ошеломляет непредвиденным, чарующим архитектурным мотивом. От самого дома уже и следа не осталось... но еще осталась, как оторвавшаяся звезда из созвездия, причудливая мосевская церковь на пригорке. Не то лютеранская, не то православная, не то китайская, индусская, дикарская, – эта церковь – пагода, церковь-причуда с остроконечными куполами, усеянными шишками, словно колпак с бубенчиками, – воздушная, лёгкая, каким-то диковинным цветком вырастает перед вами у въезда в деревню, и кажется, что она сейчас начнёт звенеть и позванивать или снимется с места в старинном танце. Я подъехала к Мосевке на закате, уж ввечеру и виденье в этот час казалось ещё фантастичней и нереальней» [10, с. 356–357]. І це все, на чому зупинився погляд

Так виглядали «елітні» гості балу в селі Мойсівка 29 червня 1843 року.
Фото картини невідомого художника

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

талановитої російської письменниці під час відвідання нею Мойсівки; від колишньої слави села – в минулому «Українського Версалю» – не лишилося й сліду.

...Мойсівка, ровесниця сусідніх Погребів, постала в 1735–1738 роках на правому березі ріки Чумгак. Назва села, як стверджує місцевий краєзнавець, походить від першопоселенця – єврея Мойсі, який заснував тут над старим Пирятинським шляхом заїжджий двір, де подорожуючі мали змогу відпочити, погодувати й перекувати коней, купити на дорогу якогось краму тощо.

Землі Мойсівки після її заснування переходили з рук у руки – перепродувалися чи дарувалися, аж поки в кінці XVIII століття їх не придбав дійсний статський радник генерал О. Волховський. Новий власник був людиною дієвою і відразу ж розпочав тут будівництво палацу та церкви, яка 1808 року була освячена на честь св. Петра і Павла. Гордістю мойсівської садиби був також ландшафтний парк із численними скульптурами, фонтанами, бесідками.

Макет мойсівської церкви св. Петра і Павла. Автор М. П. Ніколаєв

Після смерті власника маєток перейшов до його дружини Тетяни Густавівни Волховської. Дітей Волховські не мали, а тому Тетяна Густавівна безоглядно розтринькувала набуті чоловіком пожитки, залишивши після себе заставлені землі, будівлі, іншу нерухомість в рахунок невиплачених кредитів, векселів, боргових зобов'язань. Загальна сума боргу маєтку на той час сягала більше 140 тисяч карбованців. У результаті все було продано з молотка, палац розібрано, парк вирубано. Мойсівка перетворилася на пустку.

Та повернімося до тих часів, коли тут вирувало бурхливе життя і було ще що розтринькувати. Розкішні прийоми гостей, музика, запряжені четвериком вишукані екіпажі, шампанське... Вершиною цього «свята життя» були започатковані Тетяною Густавівною мойсівські бали. Вони проводилися двічі на рік: у січні на день її народження і в червні на день народження чоловіка. То були помпезні гулянки. На них з'їжджалося 150–200 осіб із трьох навколишніх губерній – Полтавської, Київської, Чернігівської. Здебільшого це були крупні поміщики – такі як Тарновські, Лизогуби, Закревські та ін., губернські можновладці, їхні дружини та доньки – модниці. Бал 29 червня 1843 року для Тараса Шевченка запам'ятався на все життя.

Дійство повинно було розпочатися під вечір. Гості ще продовжували з'їжджатись, а хто прибув на кілька годин раніше, – встиг зайняти вільні кімнати для гостей. Тарасові не повезло із житлом, та несподівано він зустрів свого давнього знайомого – поета й етнографа О. Афанасьєва-Чужбинського, і той поступився йому своїм помешканням. Шевченкові згадалося, як Афанасьєв-Чужбинський першим привітав його з виходом «Кобзаря», згадалися і слова цього вітання:

Гарно твоя кобза грає,
Любий мій земляче,
Вона голосно співає,
Голосно і плаче.
Ні, не люди тебе вчили,
Мабуть, сама доля,
Степ, та небо, та могили –
Та широка воля.

Ці поетичні рядки розчулили Шевченка, і у відповідь при зустрічі з Афанасьєвим-Чужбинським він щиро подякував.

Звістка про присутність у палаці Тараса Шевченка миттєво поширилася серед учасників балу. Усі спішили поздоровити поета з виходом «Кобзаря», навперебій читали його вірші, а манірні дівиці, замість французькою, заговорили з Тарасом рідною українською мовою. Тетяна Густавівна спочатку не зрозуміла, кого їй представляють (адже на той час мала понад сімдесят років, ще й погано бачила), та, коли пересвідчилася, хто перед нею, дуже зраділа й оголосила, що право на відкриття балу першим танцем надається Тарасові Григоровичу Шевченку. До пари поетові вона відрекомендувала молоду місцеву красуню Ганну Іванівну Закревську – власницю палацу в Березовій Рудці. Увесь цей вечір Тарас не відходив від Ганни – її очі «чорні аж голубі» на все життя полонили його душу. М. Шагінян, досліджуючи тодішнє перебування Шевченка на Полтавщині і його стосунки з Ганною, не випадково п'ятий розділ своєї монографії назвала

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

«Любовь». Ще два-три дні продовжувався бал у Мойсівці. За цей час Тарас познайомився з новими друзями – Яковом де Бальменом із села Линовиці, Олексієм Васильовичем Капністом із сусідньої Ковалівки, сім'єю Закревських із Березової Рудки...

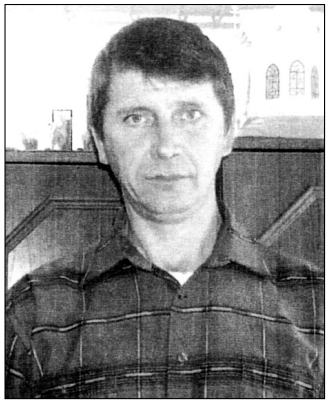

Мойсівський краєзнавець, майстер з виготовлення макетів старовинних будівель М. П. Ніколаєв

Мойсівку Тарас Шевченко відвідував ще двічі: 1844 і 1846 року. Що ж спонукало його ще і ще бувати на мойсівських балах? Шевченкознавці цьому факту не надають чомусь значення. Нам же здається, що причина тут криється в Закревських – неодмінних учасників балів, а значить, і в господині Березової Рудки Ганні.

У грудні 1843 року Шевченко намалює портрет Ганни, який мистецтвознавці оцінюватимуть як одну з найкращих його робіт цього жанру. Але про це дещо згодом... Захоплення Закревською в Мойсівці було настільки сильним, що, перебуваючи згодом на засланні в закаспійських степах, поет усе ж не міг не згадувати про неї. На Кос-Аралі він присвячує їй дві чудові поезії: «Г. З.» і «Якби зострілися ми знову...». Перша – спогади про бал у Мойсівці. Звертаючись до Ганни, Тарас говорить:

...І ти, моя єдиная,
Встаєш із-за моря,
З-за туману, слухняная
Рожевая зоре!
І ти, моя єдиная,
Ведеш за собою
Літа мої молодії...
Чи збираються ще й досі
Веселії гості
Погуляти у старої,
Погуляти просто,
По-давньому, по-старому,
Од світу до світу?
.....
А ти, доле!
А ти, мій покою!
Моє свято чорнобриве,
І досі меж ними
Тихо, пишно походжаєш?
І тими очима,
Аж чорними – голубими,
І досі чаруєш
Людські душі? Чи ще й досі
Дивуються всує
На стан гнучий? Свято моє!
Єдинеє свято!

Щоб мати більш повне уявлення про життя в Мойсівці після Волховських аж до наших днів, простежимо за долею села та його мешканців у контексті політичних подій понадстолітньої давності. 1853 року, як відомо, 90-річна Тетяна Густавівна померла. Довго шукали нащадків маєтностей. Тимчасом майже десять років маєтком управляла опікунська рада. Нарешті в Псковській губернії знайшлися дворяни Волховські, яким цар Олександр II розпорядився передати у власність Мойсівку. Над новими власниками тяжіли борги їхніх попередників. У подальшому селянська реформа 1861 року,

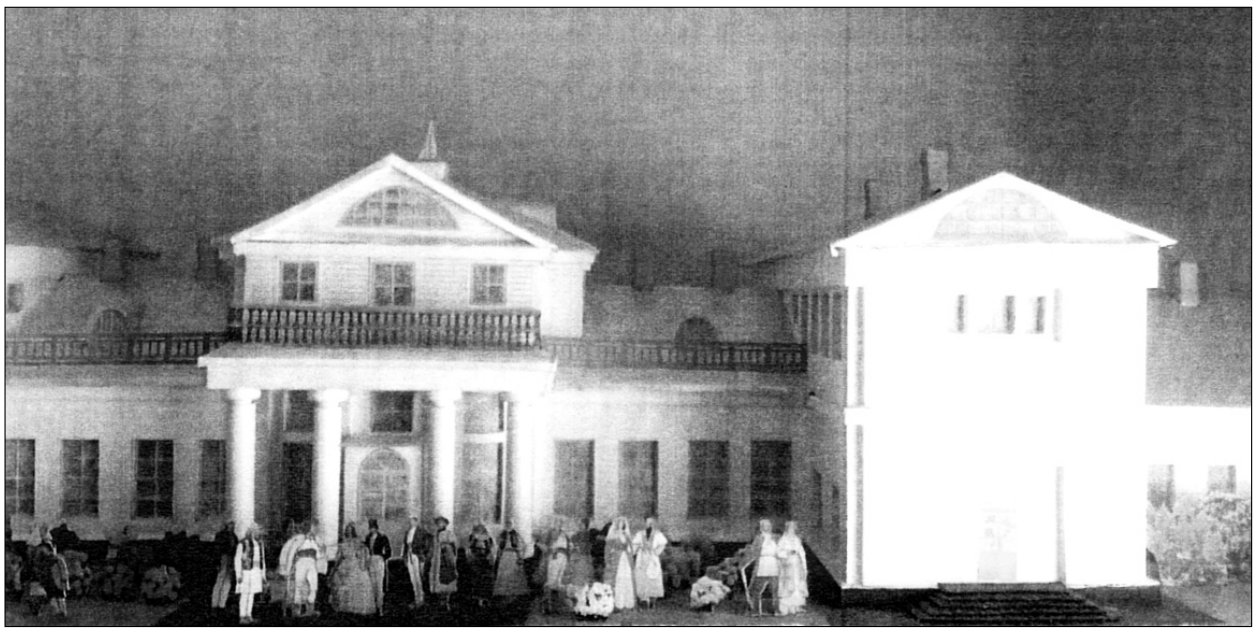

Макет мойсівського палацу Волховських. *Автор М. П. Ніколаєв*

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

революційні події в Росії 1905 року, Столипінська реформа на селі, Перша світова війна підірвали устої життя українського селянина. Та це ще не все. Катастрофічні наслідки для селян приніс із собою жовтневий більшовицький переворот у Росії 1917 року. Обдурені улесливими лозунгами більшовиків селяни Мойсівки 2 листопада направили лист у Петроград про підтримку революції. Хіба ж знали ці неписьменні «підписанти» листа, що схвалюють цим своє розорення, голодомори, репресії тощо в майбутньому? [13, с. 297]. Визвольні змагання українського народу за державну незалежність не прийшлися до вподоби Росії. Війська північно-східної сусідки, зламавши опір добровільних студентських загонів на станції Крути Чернігівської області, вдерлися в Київ. Почалася громадянська війна. За нею – голод 1921–1922 років, насильницька колективізація сільського господарства, нечуваний у світі штучний голодомор-геноцид, які обезлюднили українське село. Друга світова війна та новий, уже третій за часів радянської влади, голод 1946–1947 років, обкладання селянських дворів непомірними натуральними і грошовими податками остаточно його доконали.

Пам'ятник Т. Г. Шевченку в с. Мойсівка Драбівського району Черкаської обл.

Меморіальна таблиця на честь перебування Т. Г. Шевченка в с. Мойсівка 1843 р.

Після смерті Сталіна і приходу до влади Хрущова через деякий час почалися широкомасштабні дії по розробці перспективних планів розвитку сільських територій – так званих схем (проектів) районного планування. Одним із центральних завдань тут було встановлення можливих перспектив розвитку того чи того села. Усі вони були поділені на «перспективні» й «неперспективні». Розпорядженням облвиконкомів у «неперспективних» були заборонені всі види капітального будівництва, закривалися медичні та шкільні установи, магазини, об'єкти побутового обслуговування тощо. Почалася масова стагнація тисяч сільських поселень, поміж яких опинилась і Мойсівка. Згодом уряд, усвідомивши всю абсурдність цих рішень, приймає відповідну постанову (друкується за оригіналом): «Постановление ЦК Компартии Украины и Совета Министров УССР от 14 ноября 1978 года № 536 „О преждевременном отнесении многих сел республики к неперспективным и дальнейшем улучшении застройки сельських населённых пунктов Украинской ССР"»...

Мойсівка скористалася зняттям заборони на її розвиток. Почалася розбудова об'єктів соціальної інфраструктури, будівництво нових та реконструкція існуючих виробничих приміщень, зменшилося безробіття. З отриманням Україною незалежності, розпаюванням колишніх колгоспних земель між тими, хто їх обробляв, начебто відкрилися необмежені можливості розвитку села. Та не так сталося, як гадалося. Отримавши земельний пай 3–5 га на кожен двір, селянин, не маючи відповідних технічних засобів виробництва, вимушений був здати землю в оренду. А спритний підприємець безвихіддю мойсівчан скористався, уклав із жителями довгострокові договори оренди – й село залишилося без землі, а значить, без економічної бази для свого розвитку. Мойсівка вдруге опинилася перед проблемою виживання. До речі, в подібній ситуації нині тисячі поселень України. І зусиллями лише одних сільських громад зараз вирішити проблему практично неможливо. Тож хотілося б сподіватися на втручання держави, але й самим людям не слід опускати руки. У Мойсівці, наприклад, активну діяльність місцевої громади з відродження села очолила Щербина Світлана Миколаївна, голова сільської ради. Робота ця не з легких. На наш погляд, у подібних випадках слід іти шляхом перегляду раніше укладених

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

договорів з орендарем, розвитку в селі обслуговуючих кооперативів і, як виняток, змусити орендаря частину прибутку, отриманого ним із землі селян-пайовиків, направляти в розпорядження сільської громади села. Слід також вивчити можливість створення в Мойсівці цехів із виробництва місцевих будівельних матеріалів, переробки сільськогосподарської продукції, розвитку зеленого туризму, організації кредитних спілок... Якщо ж селом, його економічними, соціальними, архітектурно-планувальними, будівельними і природоохоронними проблемами держава не буде займатися, вона опиниться перед загрозою свого існування, утратою ідентичності українського народу.

Завідувачка Драбівського історико-краєзнавчого музею О. П. Метелиця

На Драбівщині впроваджуються заходи і щодо духовного відродження Мойсівки. Так, у районному краєзнавчому музею (завідувачка Метелиця Оксана Петрівна) планується обладнати до 200-річчя від дня народження Тараса спеціальну Шевченківську світлицю. Ця робота виконується за участю заслуженого художника України В. П. Сірого. Епіцентром шевченківських свят буде, звичайно ж, Мойсівка. Оригінально увічнити історію села, яким бачив його Тарас Шевченко, вирішив мойсівський краєзнавець Михайло Петрович Ніколаєв. На основі документальних старовинних фото, а також проведених спеціальних досліджень, спогадів старожилів він виконав два чудових макети церкви св. Петра і Павла і палацу Волховських (обидві споруди 1804 року побудови). У пам'ять про перебування Тараса Шевченка в цьому селі місцеві жителі звели митцеві пам'ятник.

Сподіваймося, що 200-річчя від дня народження Тараса Григоровича Шевченка – 9 березня 2014 року – Мойсівка зустріне справді врочисто, оновленою економічно й соціально-культурно.

3. Ковалівка Пирятинського повіту Полтавської губернії (тепер Драбівського району Черкаської області)

Село Ковалівка на річці Чумгак знаходиться на відстані 30 км від Яготина та за 27 км від райцентру Драбів. У давні часи через Ковалівку проходив т. зв. Гетьманський шлях. У середині XIX ст. селом володів О. В. Капніст (1796–1869). Уперше Т. Г. Шевченко відвідав Ковалівку, як стверджує відомий шевченкознавець, письменник полтавець П. П. Ротач, 1 липня 1843 року, подорожуючи разом з О. В. Капністом із Мойсівки до Яготина [4, с. 360]. Згодом Шевченко вдруге побував тут і тривалий час (понад два тижні) жив у маєтку Капніста.

До 100-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка в селі з ініціативи вчителя місцевої школи поета М. Масла, інших учителів та учнів було споруджено пам'ятник генієві України, автором якого є київський скульптор М. Шумлянський.

З Олексієм Капністом Тарас Григорович познайомився в кінці червня 1843 року на балу в Мойсівці. Шевченко цінував Капніста за його освіченість, прогресивні погляди, недарма подарував другу копію портрета князя М. Г. Рєпніна саме йому, а ще виконав малюнок «Сліпий» («Невольник»).

Як відомо, О. Капніст мав тісні дружні стосунки з сім'єю князя Рєпніна і зокрема з Варварою Миколаївною, яка назвала Олексія Васильовича «рідною людиною». Син Капніста

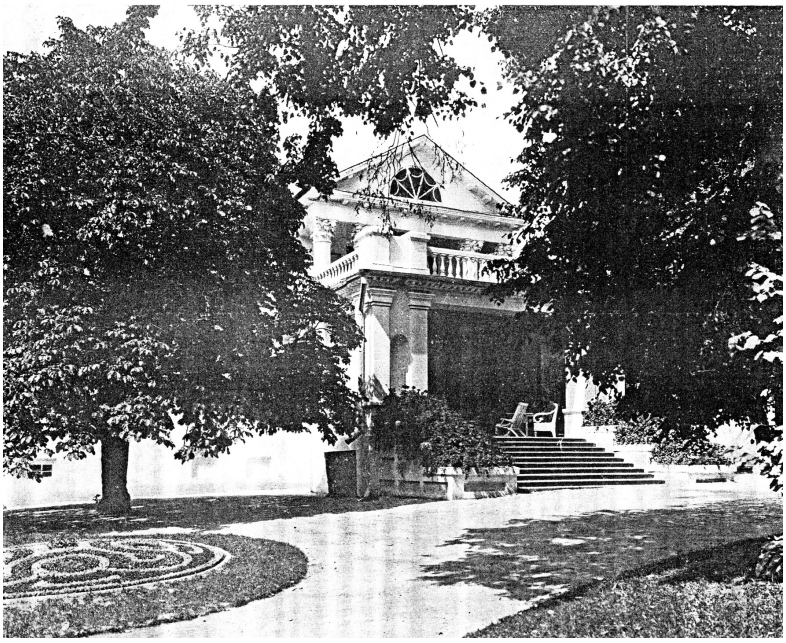

Палац О. В. Капніста в с. Михайлівка Лебединського району Сумської області напередодні його спалення 1918 р.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Василь Олексійович отримав фундаментальну університетську освіту в Петербурзі і був обраний предводителем Харківського дворянства. Маючи родинні зв'язки з нащадками власника Михайлівки наказного гетьмана Малоросії Павла Полуботка Василь Олексійович отримав у спадок михайлівський маєток на річці Псел Лебединського повіту Харківської губернії, де й скінчив свій земний шлях 1910 року. Його дружина Варвара Василівна Капніст (у дівоцтві Рєпніна) пережила Василя Олексійовича майже на десять років і була свідком трагічних подій у Михайлівці під час більшовицького перевороту 1917 року – спалення палацу та його розграбування, повної дезорганізації господарської діяльності поміщя, поспішної еміграції останнього господаря Михайлівки – її сина Олексія Васильовича – у Францію. Ще кілька років поспіль Варвара Василівна одна доживала в спустошеній Михайлівці (мешкала в уцілілому ще з полуботківських часів і до наших днів флігелі), та після падіння влади УНР останньою залишила Михайлівку, а далі її життєвий шлях невідомо як склався.

Сучасний вигляд флігеля садиби О. В. Капніста. Пам'ятка архітектури XVIII ст. *Фото автора*

...Ковалівка багато в чому повторила долю Михайлівки на початку ХХ ст., однак ця тема потребує окремого дослідження. Ми ж продовжимо далі мандрувати полтавськими шляхами Тараса Григоровича. Попереду нас чекає подорож до Яготина, Лемешівки, Березової Рудки, Линовиці тощо.

Далі буде

Література

1. Бондаренко І. М. В рідним хуторі Євгена Гребінки / І. М. Бондаренко // Нова громада : Літературно-науковий місячник. – 1906. – № 5 (Травень). – С. 32.

2. Жур Петро. Літо перше. З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка / П. В. Жур. – К. : Дніпро, 1979. – 278 с.

3. Припутень О. І. Євген Павлович Гребінка і Гребінківщина : літературно-краєзнавчі нариси / О. І. Припутень. – Полтава : ТОВ АСМІ, 2011. – 380 с.

4. Ротач Петро. Полтавська Шевченкіана. Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії : У двох книгах. – Кн. 1. А–К / П. П. Ротач. – Полтава : Дивосвіт, 2005. – 432 с. : іл.

5. Ротач Петро. Полтавська Шевченкіана. Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії : У двох книгах. – Кн. 2. Л–Я / П. П. Ротач. – Полтава : Дивосвіт, 2009. – 432 с. : іл.

6. Тарахан-Береза З. П. Шевченко – поет і художник : (До проблеми єдності образного мислення) / З. П. Тарахан-Береза. – К. : Наук. думка, 1985. – 184 с. ; іл.

7. Татаренко Юрій. Нехай цей романс звучить і рідною мовою поета / Юрій Татаренко // Хрещатик. – 1998. – 22 грудня.

8. Ткаченко М. М. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка / М. М. Ткаченко. – К. : АН УРСР, 1961. – 328 с.

9. Фененко М. В. Топоніміка України в творчості Тараса Шевченка / М. В. Фененко. – К. : Рад. школа, 1965. – 128 с.

10. Шагинян Мариэтта. Собрание сочинений в девяти томах. Том восьмой. Монографии 1941–1973 / Мариэтта Шагинян. – М. : Изд-во «Худ. лит.», 1975. – 736 с.

11. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів у шести томах. Том другий. Поезії 1847–1861 / Т. Г. Шевченко. – К. : Видавництво АН УРСР, 1963. – 784 с.

12 Шкурка Михайло. Романс Є. П. Гребінки «Очі чорнії» : повернення на історичну батьківщину. 165-річчю роману «Очі чорнії» присвячується / Михайло Шкурка // Альманах Полтавського державного педагогічного університету «Рідний край». – 2009. – № 1 (20). – С. 193–199.

13. Щерба Володимир. З туману віків і днів учорашніх : Історико-географічне дослідження / Володимир Павлович Щерба. – [Б. м.] : Драбівське видавничо-поліграфічне підприємство, 2007. – 363 с.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Дар'я Бичкова, Олександр Бабенко

ДЕРЕВО ЖИТТЯ НАДІЇ БАБЕНКО

Наше життя таке швидкоплинне і суєтне... Але в ньому з часом викристалізовуються знакові постаті, що формують обличчя епохи, дають опертя й орієнтири нащадкам. Минуло вже три роки, як не стало поруч із нами однієї з когорти таких постатей – видатної української мисткині Надії Несторівни Бабенко.

Різноманітні відомості про Надію Несторівну розпорошені більш ніж у 85-ти джерелах, серед яких і статті в районних газетах, і солідні мистецтвознавчі часописи, і 3 персональні каталоги творів. Аналітичні розвідки її творчості знаходимо в ґрунтовних дослідженнях А. Жука, Я. Запаска, Т. Кари-Васильєвої, І. Кравця, ін. Її діяльності присвячені праці В. Данилейка, Г. Міщенка, В. Ханка, О. Ханка, В. Щербака та ще багатьох мистецтвознавців, а її ім'я внесено в енциклопедії та довідники.

Надія Несторівна Бабенко (1926–2009) – художниця-килимарка, вишивальниця

Дослідники відмічають, що Надія Несторівна Бабенко, як пише у вступі до ювілейного альбому її творів на той час голова НСМНМУ, заслужений діяч мистецтв України Є. Шевченко, «належить до славетної когорти майстрів традиційної народної образотворчості, чиї імена золотими літерами вписані в історію національної культури» [7, с. 5]. Відомий мистецтвознавець В. Данилейко виводить її у ранг геніїв, наголошуючи: «Вона своєю творчістю, своєю постаттю стає тепер у ряди наших Катерини Білокур, Марії Приймаченко, Олександри Селюченко. Нова епоха кінця XX століття висуває на арену світової культури нових геніїв творчого духа» [1, с. 4]. Видатний фахівець з українського декоративного мистецтва Т. Кара-Васильєва у виданні 2005 р. зауважує: «Мальовничі рослинно-орнаментальні килими Н. Бабенко є окрасою музеїв України» [4, с. 105]. У цих думках виразно продемонстровано виокремлення Надії Несторівни з числа багатьох майстрів українського декоративно-ужиткового мистецтва як особистості неординарної, чия творчість очевидно виділяється серед інших. Тим більше дивно констатувати, що поряд із визнанням її феноменальності в українській культурі XX століття, досі немає належного – повного і системного – викладу життєпису мисткині.

Вивчення сімейного архіву документів і фотоматеріалів (зокрема особистого листка з обліку кадрів, посвідчень про присудження нагород тощо), перегляд відеофільмів Полтавської ОДТРК «Лтава», контент-аналіз інформації різноманітних мистецтвознавчих джерел дозволяє здійснити спробу систематизації наявного масиву фактичних даних, виділивши певні періоди в житті і творчості народної художниці.

Основними періодами в життєдіяльності Надії Несторівни можна вважати два: дорешетилівський і решетилівський. Проте в них, а особливо – в решетилівському періоді, виділяються ще коротші часові проміжки, що насичені подіями не лише особистого, а й суспільного значення.

Дорешетилівський період життєдіяльності охоплює проміжок від дитинства до 1951 року. Як розповідала сама Надія Несторівна у вступі до першого каталогу творів (потім ця інформація повторювалася і в інших джерелах), вона народилася 30 вересня 1926 року в селі Вересочі Куликівського району Чернігівської області в родині сільських учителів. Мама була філологом, батько викладав різні дисципліни і працював директором школи. У сім'ї зростало

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

четверо дітей: Надія, її сестри Марія та Ніна і брат Олексій [1].

1931 року батько Нестор безвісти пропав: родина підозрює, що його репресували за зв'язки з Денікіним. Майже все життя мисткиня

Учнівська група Кролевецького технікуму: друга ліворуч у другому ряду – Н. Бабенко. 1944–1945 рр. *Фотоархів родини Бабенків*

жила в страху, що хтось про це дізнається. У свій час її навіть довго не приймали до лав комсомолу. Яке ж то було щастя, коли це все ж таки сталося! Адже вона так прагнула брати участь у суспільному житті!

У ті голодні часи матері Варварі було скрутно з чотирма дітьми, тож усі вони рано повинні були піти працювати. Родина перебралася до Кролевця. Мати влаштувалася прибиральницею у військкоматі, сестра Марія – санітаркою, а Надія в сімнадцять років стала діловодом у початковій школі с. Подолове Кролевецького району Сумської області. Потім, закінчивши в м. Глухові курси військових керівників для початкових шкіл, якийсь час працювала в Подолівській школі воєнруком.

Подальшу долю мисткині вирішило навчання в Кролевецькому технікумі художніх промислів на відділенні килимарства, після закінчення якого вона отримала спеціальність техніка-художника-технолога. А отже, знала досконало всі секрети виробництва традиційних килимів.

Перший виробничий досвід Надія Несторівна отримала під час стажування на посаді художника Станіславської міжоблхудожпромспілки, потім була переведена до Станіславської артілі імені Р. Люксембург начальником ВТК. Намагалася гарно зарекомендувати себе, показати майстерність і старанність у виконанні різних килимарських проектів.

Маючи гарний голос, вона бере активну участь у художній самодіяльності, співає в хорі та сольно. Визнанням її художньо-творчої майстерності, співочого таланту і громадської активності стало направлення в складі української делегації на виставку подарунків Сталіну, що відбулася 1950 року на ВДНГ СРСР у Москві.

Піддавшись умовлянням подруг-однокурсниць, які проходили стажування в Решетилівці, Надія Несторівна переїздить туди, і починається її сходження до вершин майстерності. Воно було складним і плідним, сповненим тяжкої, але натхненної праці, яка принесла їй велику славу.

У решетилівському періоді її життєдіяльності виділяються такі підперіоди, як викладацький – перший і другий, поміж ними – перший виробничий, після них – другий виробничий, потім – підперіод індивідуальної творчості.

Співочий виступ Н. Бабенко на ВДНГ СРСР у Москві. 1950 р. *Фотоархів родини Бабенків*

1951–1958 роки – це перший підперіод викладацької діяльності. У цей час вона працює інструктором килимарства в Решетилівській школі майстрів художніх промислів. Ось тут і згодилася її багатопрофільна підготовка: викладає і технологію килимарства, і композицію, веде практичні заняття. Саме тут Надія Несторівна захопилася створенням ескізів килимових виробів, набуває досвіду керівництва процесом їх створення.

1953 року Надія Несторівна вийшла заміж за демобілізованого молодшого сержанта – водія Олексія Бабенка (уродженця ху-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

тора Підок Решетилівського району), який під час війни обслуговував військові літаки на аеродромі в м. Горькому. Доки не збудували власної оселі по вулиці Дзержинського, 12, знімали кімнату в будинку по вулиці Тараса Шевченка (Береговій) із квартирною власницею бабусею Сонею.

Заміжжя й народження доньки Тетяни не зашкодило творчій насназі Надії Несторівни. Навпаки, раніше отриманий організаційно-виховний досвід і накопичені творчі ідеї приводять її до рішення перейти на виробничу діяльність. Вона пише у своїх спогадах про цей період: «...як започала „свою фабрику" килимового ескізування, задумалась ткать витворене – вже на верстатах місцевої фабрики художніх виробів» [1, с. 3].

Н. Бабенко за фарбуванням зразків кольорової пряжі. 60-ті рр. *Фотоархів родини Бабенків*

1958–1973 роки – перший підперіод виробничої діяльності художниці. Працюючи на посаді завідувача лабораторії в Решетилівській промартілі імені К. Цеткін, вона розробляє зразки творів для серійного виробництва, займається колоруванням пряжі тощо.

Зацікавившись історією краю, розвитком на Полтавщині художньої народної творчості, Надія Несторівна захопилася ідеєю відновлення традицій давнини, надаючи їм водночас і авторської неповторної самобутності.

Як відмічається в ґрунтовному дослідженні українського килимарства радянського періоду А. К. Жука, у другій половині XX століття «найбільшу групу серед промислових килимів з рослинним орнаментом становлять квіткові килими Полтавщини <...>. Особливо велика робота по створенню нових малюнків ведеться в Решетилівці. Значні успіхи, яких там домоглися, зв'язані передусім з творчістю таких відомих на сьогоднішній день художників по килимах, як Л. Товстуха та Н. Бабенко» [2, с. 85–86].

1959 року, не перериваючи виробничої діяльності, Надія Несторівна народила сина Олександра – майбутнього спадкоємця її килимарських традицій. Попри потребу творчої реалізації, сім'я для мисткині була головною цінністю в житті, найбільшим творчим здобутком.

Після реорганізації 1960 року Промартілі у Фабрику художніх виробів імені К. Цеткін Надія Бабенко працює головним художником фабрики: скеровує художню діяльність килимарів, розробляє та затверджує в Міністерстві легкої промисловості зразки творів для масового виробництва, реалізує власні ідеї в унікальних творчих проектах. Крім того, наполегливо вивчає і копіює давні килимові вироби у фондах музеїв, бере участь у виставках, нарадах, конференціях і семінарах з проблем розвитку українського народного мистецтва та промислового виробництва декоративно-ужиткових творів.

Усе це сприяло її творчому зростанню. Серед загалу опублікованих унікальних авторських творів до цього періоду відноситься біля 25 монументальних килимів (деякі з них повторювалися або виконувалися масово). У них Надія Несторівна, як сказано в 4-му томі «Історії декоративного мистецтва України», проявила себе великим інтерпретатором традиційних орнаментальних форм полтавського двостороннього килима [3].

Творчі досягнення мисткині отримують суспільне визнання. У ці роки з'являється перша стаття про неї в газеті «Зоря Полтавщини» (1960) та перша публікація твору в каталозі художньої виставки, присвяченої 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка

Н. Бабенко з донькою Танею, сином Сашком і чоловіком Олексієм. 1962 р. *Фотоархів родини Бабенків*

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

(1961). Килим «Білий» уперше експонується на виставці, присвяченій Декаді української літератури та мистецтва в Москві (1960). Відбувається перша участь у зарубіжній виставці творів у Загребі (1961).

На тлі замовного гобелена, виконаного решетилівськими майстринями під керівництвом Н. Бабенко *(друга праворуч),* ***з автором проекту – азербайджанською художницею Н. Гусейновою. 60-ті рр.***
Фотоархів родини Бабенків

Розголос про майстерність решетилівських килимарниць, які працювали під керівництвом Н. Н. Бабенко, спонукає професійних художників замовляти саме їм виконання своїх килимів. Решетилівська фабрика на певний час стала єдиною на терені Радянського Союзу, де виконувалися ексклюзивні твори професійних килимарів.

Надія Несторівна отримує срібну медаль Виставки досягнень народного господарства СРСР (1968). Килим «Дерево життя», виконаний на замовлення Міністерства культури, подаровано від України для блакитної зали Штабквартири ООН у м. Нью-Йорку (1969). Килим «Білий» експонується на Лейпцизькому ярмарку в Німеччині (1971). Виконано килим «Малиновий цвіт» для готелю «Либідь» в м. Києві (1971). Отримує вже бронзову медаль Виставки досягнень народного господарства СРСР (1973) тощо. Однак несподівано вона вирішує повернутися до викладацької діяльності.

Незважаючи на зовнішньо легку і веселу вдачу, Надія Несторівна мала вольовий характер і рідко поступалася своїми принципами. Вона працювала головним художником на фабриці в часи директорства відомого українського килимаря Леоніда Самійловича Товстухи. Обоє вони закінчили Кролевецький технікум, були визнаними килимарями, досягли визначних творчих успіхів. Тільки Леонід Самійлович був трішечки молодший. Тож між цими потужними творцями із власними амбіціями природно іноді виникали непорозуміння. Одного разу вона прийняла кардинальне рішення і, не вагаючись, пішла з фабрики.

Як розповідала мисткиня пізніше, наступного ранку жахнулася від того, що втратила. Але сказала собі: «Та невже ж я не подужаю, невже покину творити!?» І почала облаштовувати свою домашню майстерню: замовила верстата, навчила чоловіка прясти і фарбувати вовну. І довела всім, що для її таланту не існувало перепон.

Так розпочався другий підперіод викладацької діяльності Надії Несторівни: вона працює в Решетилівському профтехучилищі Міністерства місцевої промисловості УРСР інструктором виробничого навчання учнів килимарству. І навіть після виходу на пенсію (1982) продовжує з короткими перервами працювати на посаді майстра виробничого навчання цього закладу. У різні роки в неї навчалися такі відомі українські килимарі, як Віктор Фурман, Євген Пілюгін, Григорій Гринь, Василь Деркач, Василь Кріль, Юрій Самойленко, ін.

За цей період – 1973–1987 роки – Надія Несторівна створює 26 відомих із публікацій унікальних авторських творів, а скільки ще не оприлюднено тих шедеврів!..

Н. Бабенко *(крайня праворуч)* ***з учасниками Республіканської виставки нових зразків виробів декоративно-прикладного мистецтва для серійного масового виробництва. 60-ті рр.***
Фотоархів родини Бабенків

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Найбільше вражало, що її творча думка працювала постійно. Пораючись по господарству, могла заскочити на хвильку в хату і швиденько замалювати ідею. А часто і над ескіза-

Н. Бабенко з відомим мистецтвознавцем В. Данилейком на відкритті її персональної виставки в Українському домі. 1996 р. *Фотоархів родини Бабенків*

ми, і над килимами працювала вночі, коли ніщо не заважало: «клюне носом», поспить декілька хвилин, і знову працює.

Знаменними віхами цього періоду її життя стали: отримання звання Заслуженого майстра народної творчості України (1976); вступ до Національної спілки художників України (1979); нагородження медалями «За трудову доблесть» та «Ветеран труда» (1981); здобуття Державної премії УРСР імені Тараса Шевченка (1986); нагородження ще однією срібною медаллю ВДНГ СРСР (1990).

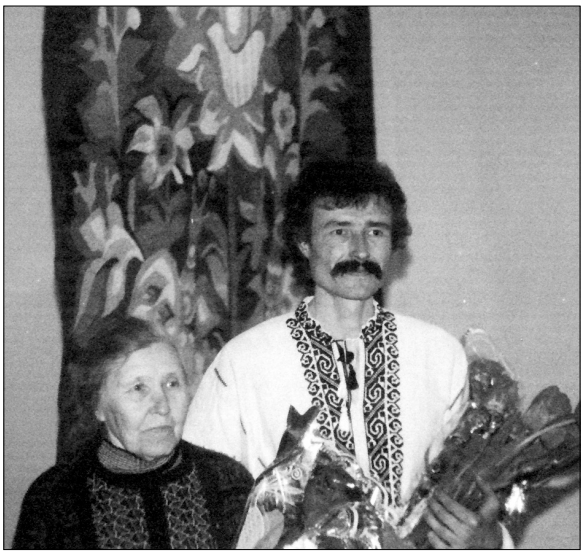

Надія Несторівна із сином Олександром на відкритті спільної виставки династії Бабенків у Полтавській Галереї мистецтв. 2000 р. *Фотоархів родини Бабенків*

Другий підперіод виробничої діяльності (1992–1996) пов'язаний із працею на посаді художника килимарства малого науково-виробничого підприємства «Засвіт». Наприкінці його, 1996 року, з нагоди 70-річного ювілею Надії Несторівни відбулася її персональна виставка творів «Золота осінь» у Національному експоцентрі «Український дім». Проект каталогу цієї виставки отримав грант на видання від Фонду «Відродження» Д. Сороса 1997 р. Національна спілка майстрів народного мистецтва України його видала. Він став не лише першим каталогом творів самої майстрині, але й першим в Україні персональним виданням художника декоративно-ужиткового мистецтва.

1996 року почався підперіод індивідуальної творчості Надії Несторівни. Важливою подією цього часу стала персональна виставка творів родинної династії Бабенків у Національному художньому музеї в м. Києві (2000). Потім ця виставка в розширеному діапазоні експонувалася в Полтавському художньому музеї (Галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка (2000). У цей час мисткиня отримала Орден княгині Ольги III ст. 2006 року видавництво «Народні джерела» видало альбом «Надія Бабенко. Килимарство. Вишивка».

Творчий спадок Надії Бабенко можна класифікувати в три великі групи за критерієм належності до певного виду декоративно-ужиткового мистецтва: килимарство, вишивка і графіка. Однак зараз важко встановити справжню кількість килимів та вишивок, виготовлених за її ескізами. Адже майстриня не вела обліку своїх творів. До того ж більшість килимів на фабриці розроблялися для масового виробництва (особливо – з геометричним орнаментом), і авторству не надавалося значення. Чимало вишивок виконувалося за її ескізами іншими майстринями й ученицями СПТУ, і відомості про це ніяк не були зафіксовані.

Фактичний обсяг творчого спадку мисткині можна лише уявити на основі його частки, що залишилася в родинних спогадах, а це:

– 26 ексклюзивних килимів із фондів Державного музею українського народного декоративного мистецтва в м. Києві;

– 40 копій килимів, виконаних під авторським наглядом, із колекції Полтавського краєзнавчого музею;

– 1 килим з експозиції Музею народної архітектури і побуту в с. Пирогові;

– 1 килим із Сумського художнього музею;

– 4 вишитих панно знаходиться в Канівському музеї Тараса Шевченка;

1 килим оздоблює інтер'єр готелю «Либідь» у м. Києві;

– 3 килими, 4 рушники й декілька ескізів належать Решетилівському центру культури і дозвілля «Оберіг»;

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

– 2 рушникові панно прикрашають Полтавську бібліотеку юного читача;

– 5 рушників входять до музейної експозиції Решетилівського ліцею;

– певну частину творів Надії Несторівни у свій час закупила Дирекція художніх виставок України, і їх кількість та доля зараз невідомі;

Основним джерелом натхнення для Надії Несторівни була рідна природа. 60-ті рр. *Фотоархів родини Бабенків*

– частина творів знаходиться в Національному музеї Т. Шевченка;

– частина творів знаходиться в художньому музеї м. Хмельницького;

– окремими творами володіють Художній фонд м. Москви, Кабінет міністрів та Художній фонд України, приватні колекціонери України, Росії, Німеччини, Франції тощо.

Килимарський спадок Надії Бабенко складається з монументальних виробів, які не могли виготовлятися у великій кількості, а отже, були ексклюзивними; килимів із рослинним орнаментом, що виготовлялися невеликими серіями, оскільки це був досить трудомісткий процес; геометрично орнаментованих килимів масового виробництва; серій невеликих сувенірних килимків. У різноманітних інформаційних джерелах вдалося виявити 69 вказівок на виконані в матеріалі килими, серед яких: за перший виробничий період життєдіяльності виконано 25 унікальних килимів, за другий викладацький – 26, за короткий другий виробничий – 1, за період індивідуальної творчості – 4; не встановлено роки виготовлення 13-ти килимів.

З опублікованих малим тиражем спогадів Леоніда Товстухи видно, що деякі килими за ескізами Надії Несторівни випускалися малими серіями на замовлення Міністерства економіки і торгівлі та генерального директора міжнародної ярмарки. Наприклад, 1967 р. для продажу сувенірної продукції на Всесвітній виставці в Монреалі було замовлено 2 її килими ручного ткання. Автор також указує, що 1987 р. у масове виробництво був запущений новий вид килимової продукції – «меланжевий», спроектований Надією Бабенко [8].

За даними цього ж джерела, мисткиня працювала художником на фабриці найдовше серед інших – 15 років (так само довго пізніше працював лише Петро Шевчук). Логічно припустити, що крім «меланжевого», значна частина масової продукції виготовлялася за її ескізами. Адже в ґрунтовному виданні А. К. Жука (1973), присвяченому саме розвитку промислового килимарства радянських часів, знаходимо репродукції не лише 2-х добре відомих рослинних, а й геометричного килима Н. Бабенко [2]. А як відомо, що геометричні килими тоді виготовлялися масово як більш економічні. У цій же роботі зазначено, що в ті часи Надія Несторівна започаткувала випуск ще одного нового виду продукції – серії сувенірних килимків, зокрема «Сонячний», «Яблуневий цвіт», ін. Мистецтвознавець трактує це як її вдалі авторські знахідки.

Стосовно якості творів Надії Несторівни практично всі думки мистецтвознавців сходяться в оцінці, висловленій Г. Міщенком: «Треба було мати неабияке підґрунтя, щоби в «добу стилізації» все-таки не вийти за межі традиції і не перетворити український килим у кіч або банальну ужиткову річ» [5, с. 36].

Н. Бабенко *(посередині)* ***з бригадою килимарниць на тлі її килима із силуетом Т. Шевченка. 1964 р.***
Фотоархів родини Бабенків

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Розглядаючи вишитий спадок Надії Бабенко, мусимо дійти висновку, що друковані джерела мало приділяють уваги цьому питанню: лише три її рушникових панно – «Пташина сім'я», «Пташина розмова», «Берегиня» – опубліковано в Альбомі репродукцій творів [7], вони ж тиражуються і в Інтернет-джерелах.

Як можна судити зі спогадів решетилівських майстринь, експозицій виставок, сімейного фотоархіву Бабенків тощо, вишивковий спадок Надії Несторівни також досить великий за обсягом і різноманітний за асортиментом. Серед виявлених у різноманітних джерелах вишивок самої Надії Несторівни, їхніх ескізів, копій чи творів, виконаних за її ескізами іншими майстринями, можна виділити три групи: рушники, монументальні рушникові панно, сувенірні панно невеликих розмірів, вишиті сорочки та сукні.

Надія Несторівна в домашній майстерні. Фотоархів родини Бабенків

Оскільки специфіка творчої діяльності Надії Несторівни вимагала затвердження ескізів, співпраці з майстринями-килимарницями, для яких потрібна була візуалізація майбутнього виробу, велику частку її творчого набутку складає графічний. В. Данилейко вказує на існування понад сорока ескізів лише для тиражного продукування фабричних килимів [1]. Важливо зазначити, що саме ескізи, зроблені рукою автора, найбільш безпосередньо відображають його індивідуальний спосіб розвитку творчої ідеї і те найголовніше, що надихало мистця і що він хотів передати глядачам. Тому це надзвичайно цінний матеріал.

А основним джерелом натхнення Надії Несторівни було захоплення рідною природою, тому у її творах переважають рослинно-анімалістичні композиції. У фільмі про мисткиню ОДТРК «Лтава» із серії «Обереги» Євген Пілюгін наводить приклад, як вона відповіла на запитання, чому такий дивний колорит у вперше показаному ескізі килима «Паморозь»: «...а у мене вранці капуста померзла» [6].

Треба відмітити, що в післявоєнні роки, та навіть і в 1960–1970-ті, професійні фарби було досить складно купити, вони продавалися лише через Спілки художників. А Надія Несторівна вступила до Спілки вже визнаною мисткинею лише 1979 р. Також переважно звикла користуватися тими фарбами, які були доступні: низької якості московською аквареллю для школярів та гуашевими білилами. Замість пастелі використовувала стружку з кольорових олівців, яку розтирала пальцем по фарбі в потрібному місці ескізу. У графічних творах вона вільно використовувала змішані техніки, поєднуючи акварель, гуаш, пастель, олівці кольорові і графітні. Завершуючи ескіз, могла зверху по зафарбованому накладати графічний малюнок олівцем.

Отже, творча активність Надії Несторівни Бабенко загалом тривала 51 рік: від 1958-го по 2009-й, і позначена вона винятковою стабільністю, адже злет майстрині пов'язаний із першим підперіодом виробничої діяльності, і він не знижувався протягом наступного життя, незважаючи на різні обставини, зміни місця роботи, посади тощо. Уже з самого початку, як тільки її задуми набули реалізації, Н. Бабенко як творець-новатор набула суспільного визнання, про що свідчать численні публікації, твори і нагороди різних років: помітний вплив Надії Несторівни на розвиток українського промислового килимарства та школу підготовки килимарів другої половини XX століття є загальновизнаним фактом.

Поряд із творчим, вона зробила й організаційно-виробничий внесок у розвиток українського декоративно-ужиткового мистецтва за час діяльності на посаді головного художника Решетилівської фабрики художніх виробів імені К. Цеткін, навчально-виховний вклад у підготовку кваліфікованих майстрів килимарства і вишивки на посаді інструктора килимарства Решетилівської школи майстрів народних промислів (назва закладу змінювалася в різні часи).

26 грудня 2009 року видатна українська мисткиня Надія Бабенко відійшла в інший світ, але душа її, втілена у творах, продовжує жити в поколіннях завдяки тому, що багато з цих творів опубліковано в журналах і каталогах, представлено в музейних та приватних збірках тощо.

Особливо ілюзію її присутності створюють роботи, що експонуються на сучасних періо-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

дичних виставках. Так, монументальні рушникові панно «Берегиня» та «Пташина розмова»

Монументальні рушникові панно Н. Бабенко в експозиції виставки творів народного мистецтва з фондів Полтавської Галереї мистецтв. 2011 р. *Фото Віктора Бабенка*

відкривали експозицію виставки творів народного мистецтва з фондів Полтавського художнього музею (Галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка 2011 р., широко відомий килим «Паморозь» та два інших рушникових панно посіли чільне місце на ювілейній виставці Полтавського обласного осередку Національної спілки майстрів народного мистецтва України в цьому музеї у 2012 р.

На таких виставках особливо помітною стає важлива роль, яку відіграла її різнобічна діяльність у напрямі збереження та розвитку українського традиційного мистецтва в радянський період. Велика кількість молодих авторів, попри суспільно-економічні негаразди, продовжує пов'язувати своє життя із традиційними ремеслами, творити в традиційному стилі.

Твори Н. Бабенко в експозиції ювілейної виставки Полтавського обласного осередку Національної спілки майстрів народного мистецтва України д Полтавській Галереї мистецтв. 2012 р. *Фото Віктора Бабенка*

Так проростає в майбутнє Дерево життя Надії Бабенко. Укорінене в традиціях і просочене живильним соком її унікального таланту, воно буйно розквітає в душах молодої генерації творців новітнього українського мистецтва паростками самобутніх і неповторних, зовсім інших, але впізнавано традиційних і таких актуальних композицій решетилівських килимів із рослинно-анімалістичним орнаментом та вишуканих рушникових панно.

Література

1. Бабенко Н. Н. Каталог творів / Н. Н. Бабенко. – К. : [б. р.]. – 32 с.
2. Жук А. К. Український радянський килим / А. К. Жук. – К. : Наук. думка, 1973. – 165 с.
3. Історія декоративного мистецтва України : У 5 т. – Т. 4 [Електронний ресурс]. – Р. д. : mau-nau/org/ua/etnolog/books/idmu/idmu4.pdf. – Назва з екрану, 18.01.2013.
4. Кара-Васильєва Т. В. Декоративне мистецтво України XX століття. У пошуках «великого стилю» / Т. В. Кара-Васильєва, З. А. Чегусова. – К. : Либідь, 2005. – 280 с.
5. Міщенко Г. Килимарський світ Надії Бабенко / Г. Міщенко // Народне мистецтво. – 1997. – № 3–4. – С. 36–37.
6. Надія Бабенко. Відеофільм із серії «Обереги» Полтавської ОДТРК «Лтава» / [реж. Л. Ткаченко]. – Жовтень, 2011.
7. Надія Бабенко. Килимарство. Вишивка : Альбом / [авт.-упоряд. Є. Шевченко та ін.]. – К. : Народні джерела, 2006. – 71 с.
8. Тавстуха Л. Спогади і роздуми (півстоліття на Решетилівській фабриці художніх виробів ім. Клари Цеткін) / Л. Товстуха. – Решетилівка : ПВКП «Тираж», 2010. – 195 с.

Василь Граб

ОРНАМЕНТИ ДОЛІ ВІКТОРА ФУРМАНА

Майже сорок останніх років жодна виставка робіт майстрів народної творчості Полтавщини не проходила без участі Віктора Фурмана. Незмінну увагу привертали його вироби в галузі художньої вишивки, ткацтва, килимарства, декоративного дереворізьблення. Вдивляючись у візерунки його творів, хотілося дізнатись і про орнамент долі майстра, але традиційні полтавські тригранники, ромби, солярні знаки розповідали про нього скупо. Сам Віктор Сергійович теж був небагатий на слова і залишався, принаймі для мене, terra incognita, невідомою землею. Але кілька років тому видалася нагода познайомитися з ним ближче. Сталося це на «посиденьках у Новобранця», – традиційному зібранні друзів художника «на Василя». Традиція існує більше десяти років. Започаткували її співробітники колишнього Будинку народної творчості Євген Іванченко і Віктор Фурман. Зайшли до Івана Яковича, посипали, посиділи, заспівали – відтоді й пішло. Кожного року 14 січня долучалися до них то ті, то ті посівальники, а 2011-го разом із мистецтвознавцем Віталієм Ханком потрапив на посиденьки і я. Віктор Фурман приніс тоді кілька різьблених кухонних дощок. Їхньою центральною композицією був косий хрест. Ритмічний орнамент навколо нього надавав зображенню кругового руху, і в уяві виникали степові млини, що повільно обертали час. Це було як одкровення. З тієї пори ми з Фурманом і затоваришували. Згодом він вирізав для мене з липи тацю. Я поклав у неї паску, крашанки, і Віктор Сергійович дав своєму виробу назву «Таця великодня». У ній, як і в багатьох інших виробах В. Фурмана, переважають солярні знаки, зокрема зображення коней.

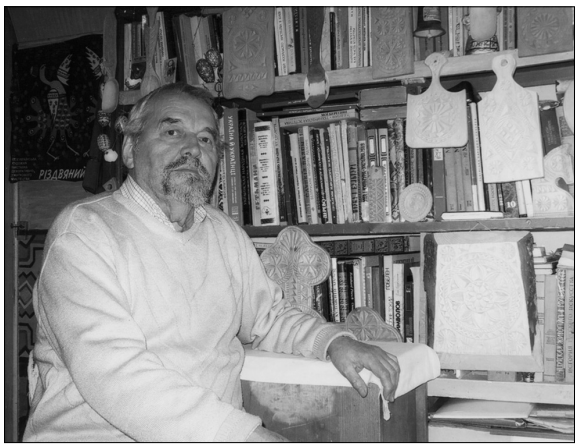

Майстер народної творчості В. С. Фурман. 2012

Поступово з наших бесід вимальовалась і його доля.

Народився Віктор Сергійович 30 листопада 1936 року в селі Божки Полтавського району. Пращури митця займалися візництвом – хурманували. Дід мав відповідне прізвище – Хурман. А батька якийсь чиновник записав Фурманом і розірвав правдиву нитку родоводу. Приблизно тоді ж усуспільнили коня і сім'ю стали заганяти в колгосп. Бабуся Мотрона Леонтіївна категорично заявила: «Я до тих антихристів не піду!» Вона була твердою в переконаннях, шанувала національні традиції і навіть у ліс ходила у вишиваному вбранні. У 1933-му обоє з чоловіком Олександром Пивоновичем вони померли від голоду. «Родичі розповіли мені про це, коли я виріс. Слово «голодомор» тоді не вживали, і цю трагедію я сприйняв як стихійне лихо, – розповідає Віктор Сергійович. – Так само, коли в голодному 1946-му пішов із села і не вернувся батько, я поставився до цього лише як до сімейної історії». Тягар життя списував на війну. Вона була винна в тому, що недоїдав, мав лише одні штани і ходив «у греках». Так називали шиті валянки, вставлені в склеєні з автомобільних камер калоші. «Покладеш у них соломи, та й ходиш. Красота! Особливо в багнюку».

І в ту важку пору він знаходив свої дитячі радощі. Любив мчати верхи на коні, збирати лісові дарунки, купатись у річці й допомагати діду Рябоконю. Старий виготовляв ножі, усілякий реманент, а більш за все полюбляв вирізувати з дерева солдатиків і дарувати їх дітям. За вміння, розважливість і мудрість його величали не інакше як Іван Павлович. Він мав нахил до філософських узагальнень. Укладав їх у короткі вислови. Приміром, як оце: «У заліза душа холодна, а в дерева – тепла». Хлопцеві дуже сподобалося, що речі мають свою душу. Він став придивлятися до предметів, а найуважніше – до світу рослин, де кожна квітка, кожний листок неначе говорили якоюсь потаємною мовою.

1953 року поступив у Решетилівську школу майстрів народних художніх промислів. Туди після семирічки приймали сиріт, тож мати виклопотала в сільраді відповідну довідку. Вибір школи був зумовлений не стільки його нахилом до малювання, скільки тим, що учнів там забезпечували одягом і харчуванням. А це було дуже суттєво: на мізерні колгоспні трудодні сім'я ледве виживала. Вчився з охотою. У школі разом із виробленням навичок ткацтва й килимарства ґрунтовно вивчали орнаментацію килимів, тканих виробів та вишивок різних видів. Із цією

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

метою здійснювались екскурсії в музейні фонди та на виставки.

Шкільним кумиром Віктора став Степан Сергійович Чередник, заступник директора по художній частині. Він гарно малював, грав на скрипці, був уважним до вихованців і в очах хлопця втілював собою ідеал інтелігента, якого хотілося наслідувати.

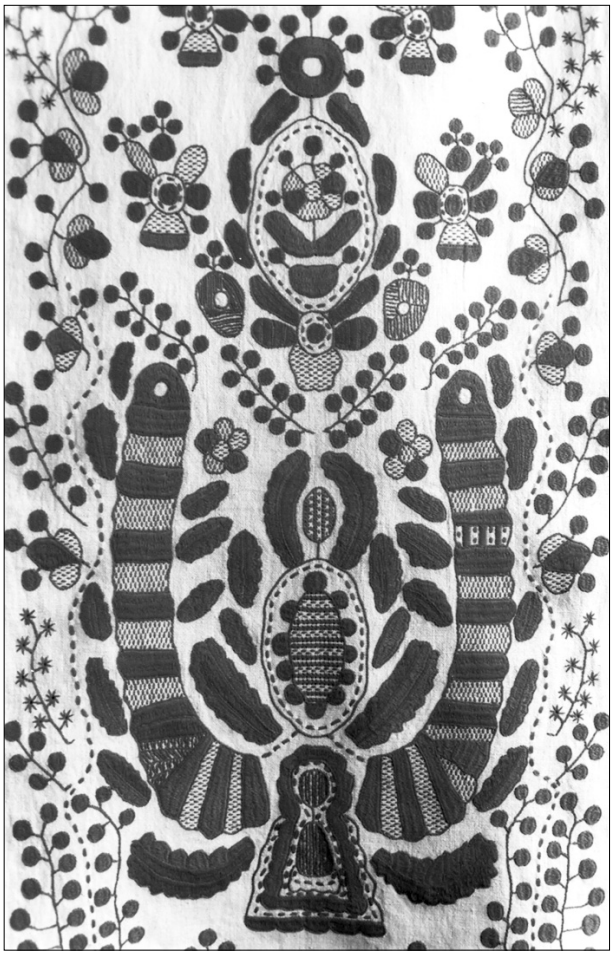

В. Фурман. Фрагмент рушника «Полтаві 800» із символом Праматері Землі. 1974

Два роки навчання пролетіли як один день. Дипломна робота – орнаментально-емблематичний килим – отримала оцінку «відмінно», а її автор – 8-й, найвищий, розряд килимового майстра. Успіх крився в професійності виконання й чітко вираженій ідеї. У полі виробу дипломник використав орнамент традиційного полтавського килима, а в центрі розмістив орден «Перемога» зі Спаською вежею московського кремля. Тоді вона оспівувалася на всьому радянському просторі, а боєм її курантів починався й закінчувався день. Юнак щиро вірив, що кремлівська зірка випромінює сяйво добра і справедливості й тепло від неї падає і на решетилівську школу, яка дала йому та іншим дітям притулок, хліб, спеціальність...

Потім була строкова армійська служба і продовження освіти у Львівському училищі прикладного мистецтва імені Івана Труша. Воно уславилося як справжня кузня мистецьких кадрів. Тут здобули освіту майбутній академік, директор Львівської галереї мистецтв Борис Возницький, професор, ректор Львівської академії мистецтв Еммануїл Мисько, художник Іван Марчук, унесений до британського рейтингу «100 геніїв сучасності», десятки інших видатних діячів української культури. Здібними виявились і нові друзі Віктора. Разом із ними він був у захваті від мистецьких скарбів Львова, особливо від яскравого розмаїття міського ринку: вишиті рушники, верети, коці, ліжники, пояси, тайстри, кептарі та інші вироби, що потрапляли сюди з прикарпатських сіл, давали багатий орнаментальний матеріал і щедро поповнювали колекції візерунків в альбомах художника.

На барвистому тлі тогочасного життя неприємний штрих залишив епізод із його громадського життя. Товариші обрали Віктора головою профспілки курсу. Одначе кар'єра на цьому поприщі виявилась недовгою. Після цікаво організованої ним зустрічі нового року, директор училища В. Тарасов скликав профспілковий комітет і піддав профорга критиці. Колишній офіцер говорив російською і свою промову завершив так:

– Профсоюзы являются приводными ремнями диктатуры пролетариата. Этими ремнями партия связана с массами. А Фурман эту связь рвёт, занимается самодеятельностью: организовал важное мероприятие без согласования с парткомом; провёл его идеологически невыдержанно. Поэтому мы должны его снять. Ставлю этот вопрос на голосование.

На подив директора, його ніхто, крім одного чоловіка, який був членом партії, не підтримав. Це розлютило Тарасова, і він сказав:

– Голосуйте или не голосуйте, а Фурман снят! – гримнув дверима і пішов.

Це Віктора здивувало, адже він нічого поганого не зробив. Слова ж про «ремні» міцно врізались у свідомість, спонукали до роздумів про демократію і заглиблення в книжки з історії України.

1962 року, отримавши диплом художника-майстра, знайшов роботу в художній майстерні Оршанського льонокомбінату. Тут помітив цікаве явище. Компартійна політика спрямовувалася на нівелювання національних особливостей народів Радянського союзу, а торгівельна мережа, спираючись на попит населення, вимагала тканин із національними мотивами. Тож для того, щоб товар подобався покупцям, художники комбінату мали відрядження в різні

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

регіони, де вивчали орнаментацію національних виробів. Із цією місією В. Фурман побував у Прибалтиці, на Кавказі, Середній Азії, здійснював екскурсії в білоруське Полісся. Набув значний досвід. До його думки прислухалися. Багато чого він доводив своїм прикладом. Малюнок для скатертин створював такий, щоб він оживляв стіл, пасував до того чи того посуду. Такою, зокрема, була розроблена ним скатертина «Вёска» («Село»), виткана на сірому полотні з використанням білоруських народних тканьких мотивів. На ній ефектно виглядала кераміка, інший нестандартний посуд. Не поступалася їй скатертина «Мажор» із яскравою колористикою. Портьєра «900 років Мінську» прикрасила кабінет директора комбінату. В ній вдало поєднувались архітектурні акценти білоруської столиці. Схвально зустріли покупці портьєрну тканину «Оксана» з українським народним орнаментом. Успіх мали й інші розробки художника.

Свої естетичні погляди він узагальнив у дипломній роботі «Художнє оформлення льняних тканин на Оршанському льонокомбінаті (1961–1967 рр.)», яку захистив після закінчення відділу теорії та історії мистецтв Білоруського театрально-художнього інституту. Здібному випускникові пропонували вступити до аспірантури, але туга за рідним краєм повернула його в Полтаву.

Деякий час (1971–1972) працював на заводі «Хіммаш», де зіштовхнувся з надмірно заідеологізованим начальством. Його плакат «Кадри вирішують усе!» зняли, бо «це сталінське гасло». Виготовлене до жовтневих свят панно з Георгієм Змієборцем знищили: парторг побачив крамолу в тому, що змій червоний. Панно з Енеєм, героєм І. Котляревського, прибрали як націоналістичне... Хвороблива політична пильність гнітила. Тому, залишивши «Хіммаш» і влаштувавшись на посаду головного художника виробничо-художнього об'єднання «Полтавчанка», Віктор Сергійович зрадів, що потрапив у рідний світ орнаментів.

Базовим підприємством об'єднання була полтавська фабрика імені Лесі Українки. Її килимарські, тканні та вишивані вироби мали широке визнання, однак далеко не всі вони відповідали належному мистецькому рівню, який значною мірою залежав від художньої ради. До неї, поряд із художниками, входили директор, парторг, бухгалтер, економіст, технолог. Вони керувалися смаками пересічної людини, але їхнє слово, підтримане директором, було вирішальним. Позиція головного художника їх часто дратувала: його звинуватили в тому, що сповідує принцип «мистецтво для мистецтва». В. Фурман зіслався на постанову ЦК КПРС «Про народні художні промисли» (1974), яка вимагала збереження художніх традицій і самобутності виробів. У відповідь почув слова секретаря парткому: «Ця постанова не для вас, а для партійного керівництва»... Здійсненню творчих задумів заважав і шалений план. Для його виконання масово випускали постільну та дитячу білизну. Тут було не до мистецтва.

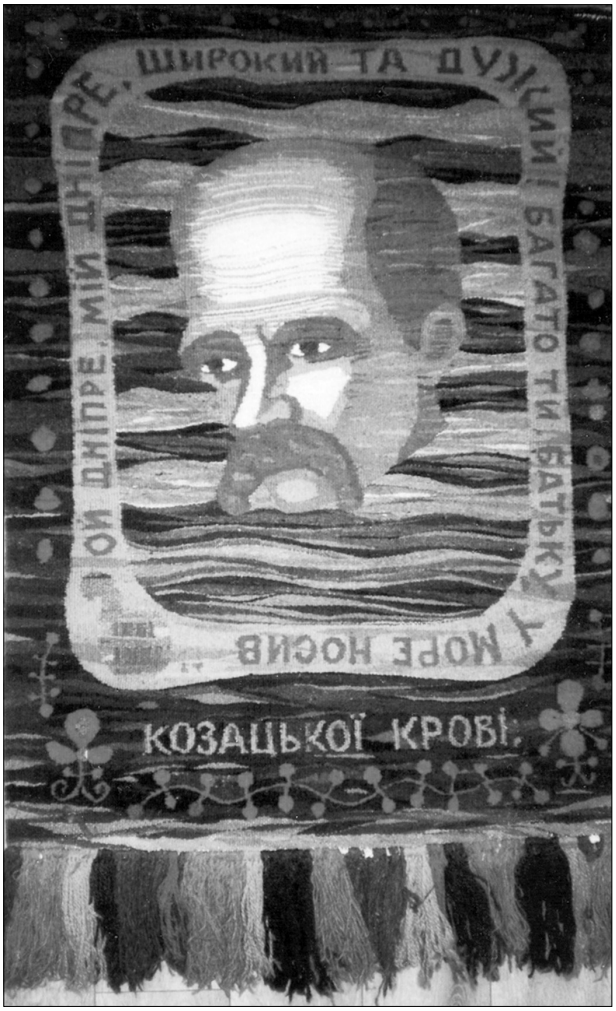

В. Фурман. Килим «Ой Дніпре мій, Дніпре». 1981

Незважаючи на все це, Віктор Сергійович напучував майстрів вивчати народні мотиви, вникати в сутність і дух першоджерел, обережно ставитися до введення в орнаментальний стрій рушників таких емблем, як серп і молот, п'ятикутна зірка, ордени й медалі, гасла. Радив шукати нові теми у творах Григорія Сковороди, Миколи Гоголя, Тараса Шевченка. Так з'явилися панно Л. Гаркуші зі словами «Всякому городу нрав і права», М. Григоряк – «Не той орел, що гарно літає, а той, що легко сідає» та деякі інші. До цікавих робіт самого В. Фурмана належить рушник ювілейний «Полтаві 800». «Для мене, – каже Віктор Сергійович, – важливим був саме цей рушник, бо туди я головним

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

елементом ввів символ Проматері Землі, який знайшов у запасниках Полтавського краєзнавчого музею на частині старого рушника, що розпадався. Вишитий червоною заполоччю на домотканому полотні, він мав років двісті».

Збережений символ є оригінальним різновидом древніх сакральних зображень Рожаниці, одвічної породіллі всього живого на землі. Образ має незбагненну магічну силу. Не виключено, що в ньому приховані не лише витоки дерева життя, а й тризуба.

Ювілей Полтави співпав із 60-річчям художниці-вишивальниці О. Великодної. Користуючись нагодою, В. Фурман організував у Художньому музеї виставку її робіт. Це була моральна підтримка талановитої вишивальниці, яку не раз принижували, залучаючи до виготовлення фабричного ширужитку.

1976 року В. Фурман залишив об'єднання й очолив відділ образотворчого мистецтва обласного Науково-методичного центру народної творчості і культурно-освітньої роботи[1]. Дехто з художньої ради «Полтавчанки» розцінив це як свою перемогу і зловтішно казав: «Не той орел, що високо літає, а той, що з'їдає». Насправді ж перемоги над ним не було. Нову посаду обійняв за пропозицією обласного управління культури, підкріпленою наданням трьохкімнатної квартири. До цього його сім'я жила по чужих куткам. Крім того, художник отримав більшу свободу. Він об'їздив усю область, розшукав і об'єднав навколо методичного центру раніше не відомих майстрів, популяризував їх у засобах масової інформації, оживив виставкову роботу. Старався, щоб до кожного вернісажу виходив каталог, і наражався на спротив цензури в особі працівника главліту, який вимагав, аби тексти були якомога коротшими, а ілюстрації – не часті.

В. Фурман. Таця великодня. 2012

Слід відзначити, що, популяризуючи творчість народних умільців, Віктор Сергійович добирав слова, які б точно характеризували роботу майстра, не допускали різного тлумачення. Поряд із художником у ньому жив науковець.

Тісно спілкуючись із такими видатними різьбярами, як В. Гарбуз, В. Нагнибіда, О. Олешко, Віктор Сергійович і сам захопився декоративним дереворізьбленням і досконало опанував його. Не залишав і килимарство. Виткав гобелен і килим з портретами Тараса Шевченка. Один зі словами «І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь», другий – «Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий! Багато ти, батьку, у море носив козацької крові» (перший зберігається в Шевченківському заповіднику «Тарасова гора»). Теми навіяні улюбленим для нього посланням «І мертвим, і живим...» та поемою «Гайдамаки» з її надією, що в степах України блисне булава.

Активна діяльність на ниві національної культури муляла очі 5-го, ідеологічного, відділу УКДБ. За ним почали стежити. Дійшло до того, що в Космачі, де фотографував великодній обряд і писанки, до нього підійшли люди з червоними посвідченнями, наказали вийняти з фотоапарата плівку і засвітили її... Повернувшись до Полтави, з обуренням розповів про це товаришам, що теж не пройшло повз увагу чекістів. Розказує колишній методист Будинку народної творчості, художник Іван Новобранець: «Після повернення Віктора Сергійовича з Космача, мене викликали в УКДБ і стали розпитувати про В. Фурмана. Спитали: «Почему Фурман открывает выставки на украинском языке?» Я відповів, що йому сам Бог велів, адже він начальник відділу народної творчості. Тоді запитали: «А почему он с нами говорит по-украински? Мы ведь с ним по-русски? И почему он ходит в бандеровской свитке?» – так вони назвали гуцульський кептар. На завершення бесіди заявили: «Вы в своём Будынке националистическое кубло развели! Мы всё о вас знаем!» Від гніву мене трясло. Це був негативний подив і тривога за наш народ, який ще й досі тероризують».

В. Фурман не став чекати наслідків викликів і виїхав на Північ. Перед від'їздом устиг видати «Полтавські самоцвіти» (1982) – перший за сімдесят років альбом про народних майстрів Полтавщини...

З отриманням Україною незалежності Віктор Сергійович очолив Полтавський обласний осередок Національної спілки майстрів народного мистецтва, був удостоєний звання заслуженого працівника культури України. Це ще раз доводить справедливість слів великого Кобзаря: «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля».

[1] Цей заклад зазвичай називали по-старому – Будинок народної творчості.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Геннадій Когут

ОЛЕКСІЙ ОГОЛЕВЕЦЬ І ЙОГО ВЧЕННЯ

Переднє слово Анни Оголевець[1]

Пропонована стаття знаного українського музикознавця Геннадія Олександровича Когута має на меті привернути увагу широкої музичної громадськості до творчої спадщини видатного радянського вченого Олексія Степановича Оголевця (1894, Полтава – 1967, Москва), геніального теоретика, що набагато випередив свій час, автора універсальної музикознавчої концепції, яка розкриває закономірності розвитку музичного мислення народів світу[2]*. Адже склалася парадоксальна ситуація: унаслідок дискримінації, якої Олексій Оголевець зазнав у 40-ві рр. минулого століття, коли його ім'я опинилося під забороною, було вилучене з наукового обігу й пущене в непам'ять, нині на батьківщині він не відомий навіть висококваліфікованим спеціалістам, тоді як за кордоном доробок ученого давно успішно використовується не лише в музикознавчих дослідженнях, а й у виконавській практиці. Воістину, немає пророка у своїй вітчизні…*

Вірний учень і послідовник О. С. Оголевця, адепт його теорії Г. О. Когут переконаний, що без оволодіння нею досягти справжніх професійних висот у сучасному музичному світі неможливо. Цю думку він проводить і у своїх спогадах «Мої зустрічі з О. С. Оголевцем»[3]*, у яких не лише відтворює світлий образ свого Вчителя, людини, котра мала унікальні музичні та інтелектуальні здібності, феноменальну працездатність і до останнього подиху безкомпромісно служила науці, а й розповідає про свій «рух до О. С. Оголевця» в буквальному й переносному значенні цього вислову, засвідчуючи такі передумови цього руху, як наявність базових знань із теорії музики, постійні інтелектуальні зусилля й систематична наполеглива праця над універсалізацією свого мислення.*

Як бачимо, Г. О. Когут наголошує на тому, що освоєння теорії О. С. Оголевця вимагає ґрунтовної підготовки і значною мірою залежить від інтелектуального потенціалу особистості. Водночас він ураховує значущість реалій сьогодення: оскільки через кампанію, спрямовану на знищення Оголевця як ученого, його праці стали бібліографічною рідкістю, оскільки не існує їх адекватного дослідження, що могло б слугувати орієнтиром у їх вивченні[4]*, Г. О. Когут уважає за потрібне дати такий орієнтир бодай у короткому огляді проблем, висвітлених О. С. Оголевцем у рамках розробленої ним концепції. Отже, зацікавлений читач, котрий, попри всі перешкоди, матиме мужність розпочати власний «рух до Оголевця», отримає необхідні відомості зі статті Г. О. Когута, текст якої наводиться далі.*

Років п'ятнадцять тому в спеціальних виданнях з'явилося повідомлення про надзвичайно цікаву знахідку І. Турка, палеонтолога із Словенської академії наук, де йшлося про так звану «неандертальську флейту», вік якої, за різними оцінками, становить від 43 тисяч до 82 тисяч років. Сенсаційна знахідка привернула увагу багатьох музикознавців, які опублікували чимало досліджень, розрахунків та припущень. Висновки з цих матеріалів зводилися до того, що неандертальська флейта, ймовірно, мала музичний стрій, відповідний 7-ступеневій діатонічній шкалі, оскільки, перефразовуючи автора одного з таких досліджень Боба Фінка, «природним для людини є використання саме такої шкали». Таке обґрунтування задовольнило не всіх фахівців, проте дискусії щодо музичної шкали неандертальської флейти поступово зайшли в глухий кут. Питання ж про вірогідну музику, яку можна відтворювати на цій флейті, навіть не ставилося. І зрозуміло, чому: більшість музикознавців упевнені, що сучасна музична наука не має достатньо розвиненої теорії, яка давала б можливість достеменно реконструювати, хоч би фрагментарно, музичні явища такої давнини.

Утім, така теорія існує. Приблизно з 1935 р. її почав розробляти видатний музикознавець Олексій Степанович Оголевець (1891–1967). Вона входить до більш загальної, унікальної концепції музичного мислення,

[1] Анна Оголевець – кандидат філологічних наук, доцент, донька старшого брата О. С. Оголевця Володимира.

[2] Див.: Оголевец А. С. Основы гармонического языка / А. С. Оголевец. – М. ; Л. : Музгиз, 1941. – 972 с.; Оголевец А. Введение в современное музыкальное мышление. – М. ; Л. : Музгиз, 1946. – 472 с.; Оголевець О. С. Основи гармонічної мови / О. С. Оголевець : У двох кн. – Полтава : Полтавський літератор, 2006. – Кн. перша. – 565 с.; Кн. друга. – 566–1098 с. (для зручності користування майже 1000 сторінок оригіналу розбито на дві частини, а також відповідно до авторського поділу тексту його розділи пронумеровано. – *А. О.*); Оголевець О. С. Структура тональної системи / О. С. Оголевець. – Полтава : Полтавський літератор, 2006. – 617 с.; Оголевец А. С. Слово и музыка в вокально-драматических жанрах / А. С. Оголевец. – М. : Музгиз, 1960. – 524 с.; Оголевец А. Вокальная драматургия Мусоргского / А. Оголевец. – М. : Музыка, 1966. – 548 с.; Оголевец А. С. Специфика выразительных средств музыки. Эстетико-теоретические исследования / А. С. Оголевец. – М. : Сов. композитор, 1969. – 591 с.

[3] Когут Г. О. Мої зустрічі з О. С. Оголевцем / Г. О. Когут // Альманах Полтавського державного педагогічного університету «Рідний край». – 2012. – № 2 (27). – С. 188–201.

[4] Виняток становить стаття К. М. Щедріна, яка містить усебічний аналіз книги О. С. Оголевця «Основы гармонического языка». Див. : Щедрин К. М. Новый этап в развитии музыкознания / К. М. Щедрин // Сов. музыка : Шестой сборник статей / Отв. ред. Дм. Кабалевский. – М. ; Л. : 1946. – С. 62–78.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

яку він усе життя розвивав та вдосконалював. Звертаючись до відповідних розділів учення О. Оголевця, ми можемо крок за кроком відстежити окреслені ним основні етапи розвитку загальнолюдського музичного мислення. Вони сягають найперших спроб людства осмислити окремі «акустично повноцінні звуки», зіставити їх (з опорою на психоакустичні координації) та об'єднати в певні, нехай і найпростіші, звуковисотні структури задля використання їх уже як суто музичних засобів виразності. Як саме відбувався процес інтонування, які стадії еволюції пройшли тональна система й музичне мислення, – усе це ми знаходимо в працях видатного музикознавця.

Завдяки цьому ми можемо більш поглиблено вивчати основні закономірності сучасної тональної системи, в якій кожен музичний звук має свій період (тому вся ієрархія звуків і тональностей набуває ознак періодичної тональної системи). Учення про феномени «тяжіння» і прихованої гармонії, про наявність чіткої структури в періодичній тональній системі, а також про диференціацію напруженостей її звуків – це ті складові концепції О. Оголевця, які дозволяють по-новому трактувати відомі нам із теорії музики явища, котрі раніше подавалися радше як аксіоми, без пояснень і тлумачень. А деякі з цих складових, наприклад учення про приховану гармонію, і нині вражають нас своєю новизною та виявляються конче необхідними для аналізу музичних творів, а отже, для глибшого розуміння їх змісту. Пізнавши закономірності існуючої музичної системи як цілісності, ми можемо не тільки аналізувати сучасні композиції, а й ретроспективно відтворювати, тобто досить достовірно інтерпретувати музичні явища минулого. Передбачаючи важливість таких досліджень, О. Оголевець відводить у своїх працях багато місця вивченню форм музикування на прадавніх стадіях розвитку музичного мислення, подаючи конкретні приклади їх аналізу.

Музично-теоретична концепція О. Оголевця охоплює низку напрямів та унікальних розробок. Так, учення про інтервали відзначається тим, що дослідник розглядає їх не як окремі «арифметичні» категорії, а як взаємодію двох динамічних елементів, трактуючи їх як основне джерело мелодичного динамізму, тобто розгортає перед нами все багатство взаємодії звуків у межах конкретних інтервальних координацій. Новаторське бачення і пояснення суті консонансу та дисонансу О. Оголевець розкриває у відповідних розділах своїх праць, підкреслюючи, що сприйняття цих категорій залежить від того, наскільки сприймаючий суб'єкт усвідомлює закономірності тональної системи.

Навіть достатньо розроблені проблеми музичної науки набувають нового висвітлення в концепції О. Оголевця. Це проблеми ладу, мажору та мінору, природи функціонального мислення та ін. І це тільки невелика частина питань, що їх розглянув учений у межах своєї цілісної концепції. Приміром, розгляд проблем гармонічної мови не тільки змушує переосмислити традиційні засоби гармонічного мислення, а й озброює нас універсальною акордовою та модуляційною технікою, здатною збагатити наявні засоби виразності у сфері гармонії. У своїх роботах О. Оголевець сформулював принципи систематизації гармоній, дослідив зв'язки цих гармоній та їх енгармонізмів із головними акордами тональної системи, з'ясував сутність різноманітних акордових форм тощо.

Розробки окремих тем у працях О. Оголевця, незважаючи на стислий виклад, за значенням не поступаються більш розгалуженим та детально висвітленим розділам його концепції. Це стосується насамперед теорії ритму, яка віддзеркалює досвід, нагромаджений упродовж багатьох століть, – від Арістоксена до сьогодення. У новизні та правильності її положень ми можемо переконатись, ознайомившись з аналогічними дослідженнями музикознавців та композиторів різних часів, зокрема з дослідженнями Амброса, Рімана, Коуела, Шиллінгера, Реті, Мессіана, Лютославського, Штокхаузена та ін.

Існує думка, що осмислення минулого й сучасності дає змогу зазирнути в майбутнє. Це справді так, і О. Оголевець зробив таку спробу. Охоплюючи великі масиви інформації від прадавніх часів до сьогодення (від космологічних ідей Піфагора до сучасних інтелектуальних досягнень), О. Оголевець осмислює і вибудовує новий цілісний музичний світ багатоступеневих шкал, у якому кожна з відомих складових природно й логічно входить у вищу, розвиненішу та досконалішу, утворюючи таким чином своєрідну «галактичну систему» тональних структур. Водночас (згідно з його теорією) існує й «позагалактичний простір», у якому наше мислення організує та осмислює тональні структури вже за іншими ознаками і принципами.

Одним із найважливіших досягнень музичного мислення є темперована структура, тому О. Оголевець акцентує увагу саме на темперованих шкалах. Їх детальний і всебічний аналіз дав авторові змогу не тільки систематизувати та викласти математично матеріал своїх досліджень, а й дійти висновку, що на сьогодні існує хоч багатоманітна, але досить обмежена кількість універсальних структур, придатних для професійного музикування. У праці «Основи гармонічної мови» він узагальнює: «Є такі можливі темперації: 29, 41, 46, 53, 63, 65, 70, 75, 77, 80, 89, 97, 101,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

111, 113, 114, 118, 121, 125, 128, 131, 133, 135, 137, 142, 143, 145, 147, 148, 149, 152, 155, 157, 161, 166, 167, 169, 171, 172, 173, 176, 177, 179, 181, 182, 183, 185, 186, 190, 191, 193, 196, 200 (й ті, що не мають сенсу, – 201, 206, 211, 213, 216, 233)»[5].

Ці висновки вченого не просто приголомшували – вони відкривали такі можливості для майбутнього розвитку музичної мови, які жоден із тогочасних музикантів не міг навіть уявити. Справді, приблизно в той самий час Хаба, Карілло, Вишнеградський та інші відомі прихильники більш розширених темперацій могли експериментувати хіба що з чвертьтоновим роялем або ж із самотужки зробленими спеціальними музичними інструментами, у крайньому разі – зі скрипками, альтами, віолончелями. Теоретична ж думка рухалася примітивним, механістичним і, строго кажучи, аж ніяк не науковим шляхом: поділом існуючих та похідних інтервалів навпіл, приблизно до 72 ступенів в октаві. І саме ця штучність музичних структур позбавляла відповідні теорії інформаційно-історичної достовірності.

Неможливо в короткій статті висвітлити всі переваги та досконалість музично-теоретичної концепції О. Оголевця, оскільки вона стосується майже всіх граней музичного мислення. А сучасне життя додає ще й нові проблеми, орієнтуючи на сприйняття новітніх музичних явищ, які інколи ґрунтуються на засадах, досить далеких від музики, яку ми зазвичай називаємо тональною. Якби О. Оголевець дожив до наших днів, він, напевне, зміг би пояснити складну суть сьогоденних музичних явищ. Адже за останні 50–60 років звичними для нас стали «сонористика», «алеаторика», «серіальна техніка», «додекафонія», «пуантилізм», «стохастичні методи композиції», «обертонова музика» тощо. Ми усвідомлюємо, що це радше прояви вдосконалення певних композиторських технік сучасності, ніж нові етапи розвитку власне музичного мислення.

І все ж той напрям, який упродовж усього життя розробляв О. Оголевець і який ми називаємо мікротоновою музикою, існує, розвивається, збагачується сучасними композиціями, поповнюється новими творчими й теоретичними ідеями. Досить тільки звернутися до Інтернету та пошукати «microtonal music» (хоч би в тій-таки пошуковій системі Yahoo.com), щоб виявити понад півмільйона сайтів, сторінок, форумів та різноманітних повідомлень, присвячених цій темі.

Життя О. Оголевця, крім творчих злетів та феноменальних досягнень, багате й на драматичні і навіть трагічні події. Не раз забороняли публікувати його твори, ущент розбивали сконструйовані ним експериментальні музичні інструменти, знищували його рукописи... Він жив у час, коли кожне слово, кожна ідея мусили бути «ідеологічно правильними», однак його книжки, сповнені полеміки та доказів, були вкрай потрібні саме в той час. Він мужньо, хоч і досить болісно, сприймав несправедливі обвинувачення, адже здебільшого критикували його ті «опоненти», які навіть не читали (!) його праць. Інакше вони б знали, що часто він попереджав читача про те, що висловлені ним положення мають характер наукової абстракції і що тільки після перевірки на практичному матеріалі він стверджує їхню наукову достовірність.

О. Оголевець щоразу наголошує на своїх методологічних засадах: «Від цієї наукової абстракції ми переходимо далі до розгляду фактів живої практики...»[6]. Або так: «Підкреслюю, що тільки на основі одного лише живого споглядання (більш низький рівень пізнання, порівняно з науковою абстракцією) не можна було претендувати на те, щоб досягти хоча б чогось подібного до наукової достовірності»[7]. Це свідчить про те, що, вибудовуючи свої універсальні, досконалі моделі, він перевіряв їх на багатьох прикладах реального, практичного музикування. І саме наявність таких вивірених моделей допомагала йому розв'язувати найскладніші музикознавчі проблеми, що робило його сильним і незламним як в ідеологічній боротьбі, так і в професійних дискусіях.

О. Оголевець усвідомлював, що володіє потужними теоретичними узагальненнями, тому й висловлював побажання, щоб його теорію опанували музикознавці. В одному з листів до автора цих рядків він писав: «Оволодіння моїм методом мислення зробить Вас дуже сильним у боротьбі за істину у своїх історичних умовах, тому що, поклавши руку на своє старе серце, я впевнений, що поки що, до 1966 року, нічого більш істинного, аніж те, що мені довелося виявити в теорії музики, не знайдено ніким».

Відтоді минуло понад сорок років, однак музикознавчої концепції, більш досконалої від тієї, яку запропонував О. Оголевець, не створено. До його концепції все частіше звертаються музиканти й музикознавці, переконуючись у її істинності й універсальності. Ідеї О. Оголевця поступово набувають поширення в багатьох країнах світу, знаходять втілення, зокрема в одному з найбільш перспективних напрямів розвитку музичного мислення – в мікротоновій музиці.

Березень 2012 року

[5] Оголевец А. С. Основы гармонического языка / А. С. Оголевец. – М. ; Л. : Музгиз, 1941. – С. 931.
[6] Оголевец А. Введение в современное музыкальное мышление / А. Огловец. – М.; Л.: Музгиз, 1946. – С. 23.
[7] *Там само.*

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Людмила Рубан

МУЗЕЙ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА ЯК ВАЖЛИВИЙ СКЛАДНИК СИСТЕМИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ШКОЛІ

Спеціалізованій школі № 76 із поглибленим вивченням української мови та літератури Святошинського району м. Києва надано ім'я видатного письменника, громадського діяча, Героя України Олеся Гончара.

1 квітня 2008 року до 90-річчя від дня народження письменника в школі було відкри-

то музей Олеся Гончара, який діє як складник системи навчально-виховної роботи з метою залучення учнівської молоді до вивчення багатогранної літературної творчості, а також громадсько-політичної діяльності митця.

Музей також покликаний надавати допомогу педагогічному колективу СШ № 76 та іншим школам Святошинського району, а також і м. Києва у впровадженні активних форм роботи зі шкільною молоддю (проведення екскурсій, виховних заходів, перегляд фільмів, зустрічі з цікавими людьми тощо). Саме в музеї вчителі-словесники проводять уроки позакласного читання за творами О. Гончара, позаурочні заходи, зокрема науково-практичні конференції, літературні свята, зустрічі з дружиною митця Валентиною Данилівною Гончар, різними письменниками, громадськими діячами.

В експозиції музею представлено оригінальні матеріали про життєвий і творчий шлях, громадсько-політичну діяльність Олеся Терентійовича. Літературні твори різних років видання, «Щоденники», ксерокопії рукописів художніх та публіцистичних творів, листів, виступів, нові книги спогадів про письменника, зокрема Віталія Коваля «Ніч без Олеся Гончара», Валентини Гончар «Я повен любові», Миколи Степаненка «Публіцистична спадщина Олеся Гончара» тощо дають змогу відвідувачам, зокрема учням, по-іншому поглянути на життя і творчість класика української літератури та його сучасників.

Життєвий і творчий шлях письменника відображено на таких стендах (зауважмо, що майже всі надписи в музеї взяті з творів О. Гончара):

1. «Поезія дитинства... Вона ж таки була» – розповідь про дитячі роки письменника.

2. «Один тільки раз людина своєю молодістю цвіте» – матеріал про початок літературної діяльності та про студентські довоєнні роки.

3. «Ця війна мусить бути останньою з усіх воєн, що були на землі» – розповідь про бойовий шлях О. Гончара-воїна. Доповненням є фронтові листи, спогади, фото, газетні публікації, книги О. Гончара про Велику Вітчизняну війну, розміщені у вітрині та шафі.

4. «Прийдуть віки гідності, честі й вільного життя» – розповідь про громадсько-політичну діяльність письменника, відстоювання ним права українського народу на незалежність.

5. «Література повинна творитися мовою чистою, як Святе письмо» – вислови та статті О. Гончара про українську мову, її право на процвітання, особливо в суверенній, незалежній Україні.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

6. «Наявність таланту не викликає сумніву. Гончар – письменник справжній» (Ю. Яновський) – розкриває літературну діяльність, актуальність творів письменника, скрупульозне ставлення його до роботи над словом, точністю слововживання. Це демонструють і матеріали вітрин, у яких містяться рукописи творів «Прапороносці», «Таврія», «Чари-комиші» та книги з автографами.

7. «До чого торкнешся словом – всюди з'являється краса», а також вітрина, присвячена роману «Собор». Тут – перше видання роману в журналі «Вітчизна» за 1968 рік, рукопис твору, листи читачів.

8. «Кожна людина має свій берег» – розповідь про родину Олеся Гончара. У вітрині зберігаються його особисті речі.

9. «Чудова людина! Чиста, надійна! На таких тримається життя», а також вітрина, у якій знаходяться листи від вдячних читачів, вишивки, спогади від зустрічі з письменником, свідчать про глибоку шану і любов до Олеся Гончара та його літературної спадщини. Поруч шафа, у якій розміщені книги дослідників творчості письменника, а також його твори, перекладені багатьма мовами світу.

10. «Лауреати премії імені Олеся Гончара» – інформація про лауреатів української та зарубіжної (українсько-німецької) премій імені О. Гончара.

Цікаві, оригінальні подарунки, зокрема барельєф (автор – скульптор і графік Руслан Найда), композиції квітів, картини, вишивки, аплікації, розробки уроків та виховних заходів, творчі роботи учнів та їхні наукові дослідження допомагають повніше і більш ґрунтовно донести до відвідувачів музею глибину й актуальність творів письменника, багатство їхньої мовної палітри, розкрити багатогранність таланту Олеся Гончара – людини, письменника, громадського діяча, патріота України.

Музей є вагомим центром навчально-виховної роботи з учнями. Крім оглядових та тематичних екскурсій, тут проводяться уроки літератури рідного краю, позакласного читання за творами видатного майстра слова, а також виховні заходи, передбачені планом роботи музею та розробленою програмою для учнів 1–11 класів, що має назву «Фестиваль заходів до дня народження О. Гончара». Відповідно до цієї програми учні під керівництвом учителів-словесників здійснюють науково-пошукову роботу з вивчення творчості письменника з таких тем: 1 клас – «Світ прекрасного»; 2 клас – «Виховання підростаючого покоління. Дитинство»; 3 клас – «Гумор, жарт, насмішка. Іронічні вислови у творах О. Гончара»; 4 клас – «Поезія О. Гончара»; 5 клас – «Прислів'я та приказки у творах О. Гончара»; 6 клас – «Фразеологізми у творах О. Гончара»; 7 клас – «Час, простір, рух (дорога) у творах О. Гончара»; 8 клас – «Війна і мир у творах О. Гончара »; 9 клас – «Мораль, добро-зло, щастя, радість і почуття»; 10 клас – «Людина і дійсність. Доля» (у творах О. Гончара); 11 клас – «Кохання у творах О. Гончара».

Протягом березня-квітня щорічно в музеї проводяться виховні заходи-звіти про пошуково-дослідницьку роботу за творами Олеся Гончара, а оформлені в папки матеріали здаються до музею. Крім того, щорічно проводимо літературний конкурс на кращий твір до дня народження митця. Творчі роботи учнів постійно розміщуємо в шкільному прес-центрі, здаємо до друку в альманах «Пролісок». Учителями школи розроблено серію уроків

за творами О. Гончара та виховні заходи, які об'єднані в альманасі «Мистецтво покликане облагороджувати душі людські».

У музеї систематично проводяться екскурсії – оглядові і тематичні – для учнів школи

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

№ 76, батьків, гостей, вихованців груп дитячих садочків, учнів інших шкіл.

Також у школі встановлено премію імені Олеся Гончара в чотирьох номінаціях: «До чого торкнешся словом – всюди з'являється краса» (за кращу творчу учнівську роботу); «За активну громадську позицію»; «Берегиня соборів дитячих душ» (учителю чи класному керівникові); «Ростити людину – це радість» (батькам за виховання дитини). 3 квітня, у день народження письменника, в музеї відбувається урочисте нагородження лауреатів шкільної премії імені Олеся Гончара.

Доробок письменника – предмет глибокого зацікавлення наших школярів. Вони досліджують творчість видатного майстра слова, пишуть наукові роботи і захищають їх на конкурсах Малої академії наук України та «Учень року школи № 76».

Щороку до дня народження О. Гончара в школі проводиться літературно-мистецьке свято – свято зустрічі з В. Д. Гончар та видатними майстрами слова, діячами культури, на яке запрошуємо також учителів української мови та літератури шкіл Святошинського району.

Почесними гостями музею є Валентина Данилівна Гончар, дружина письменника, та інші члени його родини: племінниця Тетяна, онука Леся Гончар – теж письменниця, Руслан Найда – скульптор і графік, чоловік Лесі, правнуки Нестор і Дем'ян, а також видатні люди, які безпосередньо знали О. Гончара, досліджували і продовжують досліджувати його творчість: Я. Лопата (*нині покійний*), А. Мельничук – завідувач відділу інформації газети «Сільські вісті», фотокореспондент, який зробив останні прижиттєві фото О. Гончара; В. Іршенко – член правління Всеукраїнського фонду пам'яток історико-архітектурної спадщини імені Олеся Гончара, лауреати Державної та Українсько-німецької премії імені О. Гончара Д. Дроздовський, І. Сироїд, К. Міщук, член Спілки кінематографістів України Н. Орлова, онук І. Франка Р. Франко, Я. Гоян – колишній директор видавництва «Веселка», у якому перевидано та надруковано багато творів О. Гончара; поети Ю. Логвиненко, В. Іващенко, В. Женченко, І. Донич, М. Сом, Н. Гнатюк, А. Демиденко; Є. Сверстюк – публіцист і громадський діяч; С. Чернілевський – відомий сучасний поет, кіносценарист; журналіст Г. Гримич; працівники районного управління освіти та райдержадміністрації тощо.

Учні школи беруть активну участь у конкурсі екскурсоводів шкільних музеїв м. Києва. Переможцями районного та міського етапів цього конкурсу стали учні Карпенко Дар'я та Люта Оксана.

Доброю традицією школи є нагородження обдарованої молоді (переможців шкільних олімпіад, різноманітних конкурсів, відмінників навчання тощо) безкоштовними екскурсіями до видатних місць нашої країни.

У червні 2009 року, на Трійцю, група вчителів та учнів школи № 76 відвідала музей Олеся Гончара в селі Суха, де традиційно проводиться літературно-мистецьке свято до дня народження письменника. Крім того, зустрілися з рідними Олеся Гончара, а також видатними людьми Полтавського краю, з учнями та вчителями Бреусівської середньої школи, яка носить ім'я письменника. Цікавими подарунками поповнили наш музей.

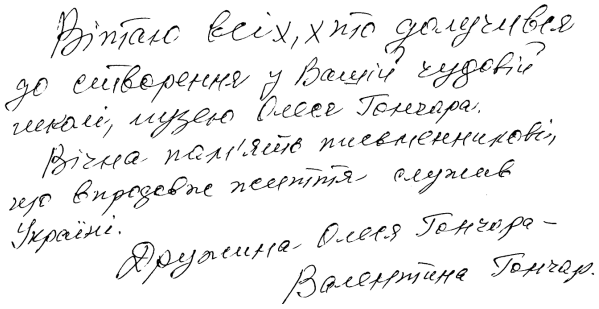
Вітаю всіх, хто долучився до створення у Вашій чудовій школі, музею Олеся Гончара.
Вічна пам'ять письменникові, що впродовж життя служив Україні.
Дружина Олеся Гончара – Валентина Гончар.

Учителі та учні школи № 76 імені О. Гончара пишаються тим, що саме в нашому навчальному закладі створено літературний музей. Адже О. Гончар – письменник, який своїм художнім доробком, громадською діяльністю виховував і виховує активну життєву позицію, формує почуття любові до найдорожчих святинь – Батьківщини, родини, мови, до природи рідного краю, до людини, до історичної пам'яті.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Олексій Вертій

ЕТИКА ГРИГОРІЯ НУДЬГИ

2013 року наукова громадськість України відзначає 100-річчя від дня народження відомого дослідника усної народної творчості, літератури та культури, публіциста Г. А. Нудьги (1913–1994). До цієї дати приурочена Всеукраїнська науково-практична конференція «Українська культура у світових вимірах», яка відбулася у Львові. У школах, культурно-освітніх, вищих навчальних закладах, насамперед на його батьківщині, проведено уроки, літературні вечори, інші заходи, присвячені пошануванню видатного вченого. Та найкращою даниною його пам'яті стане подальше формування, становлення і розвиток основоположних підстав сучасних гуманітарних наук на основі ідей ученого, виховання на його принципах та ідеалах нових поколінь молодих науковців, українців загалом. Послідовник М. Грушевського, А. Кримського, К. Грушевської, М. Зерова, М. Драй-Хмари, М. Возняка, Ф. Колесси, С. Таранушенка, Г. Нудьга всім своїм життям творив удячний для цього ґрунт. У пропонованій далі статті, яка, сподіваємося, дасть поштовх до наступних досліджень його наукової та духовної спадщини, життя і творчості загалом, йдеться саме про одну з таких проблем.

Доля Григорія Антоновича Нудьги, відомого українського народознавця, літературознавця, культуролога і публіциста, – одна з яскравих сторінок в історії нашого народу. І саме в Козацькій героїчній добі – витоки його світогляду, характеру, національної громадянської позиції, розуміння мети, смислу та цінності життя.

Народився майбутній учений 21 січня 1913 року в селі Артюхівка Глинської волості Роменського повіту Полтавської губернії (тепер Роменського району Сумської області) в козацькій сім'ї Антона Нудьги та Ярини Нудьги (Кулик) [1, с. 228–229]. Край мав славні козацькі традиції, які й формували духовний світ, життєві принципи та ідеали Григорія ще з дитячих літ. Серед населення Роменщини, особливо серед козацької верстви, тоді можна було почути перекази про останнього кошового отамана Запорозької Січі Петра Калнишевського [2, с. 3–9]. Із покоління в покоління козацькі звичаї, невмирущу козацьку славу передавали кобзарі. Тут, на роменських ярмарках, знаменитий Остап Вересай знайшов свого першого вчителя Юхима Андріяшівського. А після його смерті навчався в Семена Кошового з с. Голінка, що зовсім неподалік Артюхівки. Заходив Остап Вересай і в сусіднє з Артюхівкою містечко Глинськ, де зустрічався з лірником Ничипором Колядою, про що сам свідчив так: «Прийшов я (з Голінки від Семена Кошового. – *О. В.*) на ярмарок у Глинське, найшов лірника Ничипора Коляду; кажу: «зділайте милость, Никифор Иванович! візьміть мене, до дому доставте... Побув у ёго три дні, та попросив його: він найшов подводу мині. За шість гривень я договорив ёго (злот тепер пьять гривень). Привіз додому» [9, с. 323–324].

Кобзарство в краї було побутовим явищем. З Антоном і Трифоном із Великих Бубнів Роменського повіту та Потапом з Нової Греблі Лохвицького повіту (тепер Роменський район) підтримував зв'язки відомий кобзар Іван Кравченко-Крюковський. 2 липня 1832 року поблизу Ромна від кобзаря Івана Стрічки Платон Лукашевич записав думу «Самійло Кішка», а 22 липня 1845 року в шинку в Борзенці під Ромнами думу «Удова» від Каленика Рожка записав Пантелеймон Куліш. 1845 року на Іллінському ярмарку побував Т. Шевченко. Усе це, безумовно, неабияк впливало на краян. Тож цілком закономірно, що й Г. Нудьга ще з дитячих років

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

убирав у себе вільнолюбивий дух українського козацтва, ще живий у місцевих звичаях, знався з кобзарем Іваном Запорожченком, кобзарською родиною Сологубів, а згодом з Євгеном Адамцевичем, дружина якого Лідія Парадіс родом також з Артюхівки, дієво досліджував кобзарські традиції та думовий епос.

Важливим джерелом розуміння Г. Нудьгою мети, смислу й цінності свого життя стали Національно-Визвольні Змагання українського народу, які на Роменщині були досить сильними. Саме тут, поблизу Артюхівки, у Глинську 1891 року було написано програму «Братства Тарасівців». Один з учасників Братства і авторів програми Іван Липа згадував: «Під кінець літа ми замість Ромен, куди, як до великого міста, було багато охочих їхати, обібрали для себе затишне місто Глинськ, недалеко Ромен. <...> ми там склали програм. Він був дуже широкий. Пам'ятаю, було зафіксоване земельне питання (націоналізація землі, як тепер у С.-Р.), робітниче, як у звичайнім програмі С.-Д., а щодо політичного, то страшно сказати! – сепаратизм, самостійність України. Іншої України, як самостійної, Тарасівці собі й не уявляли» [4, с. 7]. У 1920-х роках на теренах краю діяли повстанські загони під проводом отаманів Леонтія Христового, Олексія Дмитренка, Івана Крупського та ін., які чинили рішучий опір більшовицько-московській владі. Під час Другої світової війни та в повоєнні роки на Роменщині також було організовано націоналістичне підпілля, дієву участь у якому брав Леонід Полтава [3, с. 24–29, 53–74, 101–102].

Звичайно, такі обставини повсякденного життя формували в юного Григорія цікавість до всього. «Мені хотілося після семирічки вступити до Гадяцького педтехнікуму (учитель у ті часи для всіх нас був майже богом). Але грошей не було, щоб їхати до міста за 80 км. Школа дала мені рекомендацію до електротехнічного технікуму в Київ (мав нахил до фізики), але то була нездійсненна мрія. Я все-таки мріяв про учителя й літературу...» [1, с. 141], – згадуватиме згодом Григорій Антонович. 1929 року він успішно складає вступні іспити і стає учнем такого омріяного Гадяцького педтехнікуму. Тут відбувається подальше становлення талановитого, національно свідомого юнака, його морально-етичних, життєвих загалом принципів та ідеалів. Серед них у першу чергу назвемо такі: скерування на національні взірці духовної досконалості української людини, нерозривний зв'язок з національним укладом повсякденного життя, спадкоємність ідей Національно-Визвольних Змагань, пов'язане з ними розуміння мети, смислу та цінності життя, виняткова воля і цілеспрямованість у повсякденній праці, у своєму самовизначенні, духовному, інтелектуальному, морально-етичному поступуванні.

Для співвіднесення себе з такими цінностями в минулому і сучасному в Гадячі учень педтехнікуму Григорій Нудьга знайшов досить-таки вдячний ґрунт. Тут 16 вересня 1658 року гетьман Іван Виговський після приборкання проросійських виступів полтавського полковника Мартина Пушкаря укладає відому Гадяцьку угоду про розрив із Москвою та створення в межах Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств незалежного Великого Князівства Руського, яке на рівних правах входить в союз із Польщею та Литвою. Тут народилися й жили Михайло Драгоманов та його сестра Олена Пчілка, певний час жила Леся Українка. У 1915–1916 рр. виходив політичний, економічний, літературний і науковий часопис «Рідний Край», редагований Оленою Пчілкою. На його сторінках зі статтями та художніми творами, присвяченими гостропекучим проблемам національного життя, виступали Б. Грінченко, А. Кримський, М. Лисенко, П. Капельгородський, А. Кащенко, Олександр Олесь, П. Тичина, С. Черкасенко, інші представники української літератури, культури, освіти, громадські та політичні діячі [10]. У педтехнікумі була хороша бібліотека і, як скаже Г. Нудьга пізніше «море книг», від яких перехопило йому дух. Він бере дієву участь у роботі літературного гуртка, разом з іншими ровесниками в гуртожитку обговорює проблеми українського літературного життя, не пропускає зустрічей із письменниками. Це зміцнює та поглиблює інтерес і так допитливого юнака до красного письменства, літературної творчості, дослідницької роботи, створює обстановку високої національної духовності – основного джерела формування життєвих принципів та ідеалів, поглядів на життя і світ загалом, розуміння свого місця і призначення в них. Високий рівень викладання в педтехнікумі, робота в місцевому музеї над рукописами Лесі Українки, Олени Пчілки, Михайла Драгоманова та інших письменників – надихає, окрилює. «Директор музею, – пише Г. Нудьга у своїй автобіографії, – залучив мене до праці в музеї, і я вперше в житті відчув приємність від праці над рукописами. Тоді ж я надрукував перші статті про рукописи цього музею, а також вірші, оповідання та нариси. До того я в своєму селі знав тільки приятеля Т. Шевченка Г. Вашкевича, тепер я побачив і познайомився з живими літераторами, з яких деякі згодом зайняли поважне місце в нашій літературі. Тут я відчув смак літературної творчості» [1, с. 142]. Сформовані в дитинстві в родинному колі, в обставинах життя артюхівської сільської громади, в Гадяцькому педаго-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

гічному технікумі світоглядні засади визначили подальшу долю Григорія Антоновича. Він залишається вірним їм до кінця свого життя, жодного разу не зрадивши своїх переконань, своєї громадянської і національної позиції.

Зупинимося на цих принципах, ідеалах, переконаннях та позиції, які становлять сутність етики Г. Нудьги, докладніше.

Найперше наголосимо на критичному ставленні до дійсності, на принциповій, послідовній життєвій позиції. Сформовані вони на підставі співвіднесення потреб і реальних можливостей їхнього задоволення, відповідності чи невідповідності того, що діється в житті та суспільстві, усебічному становленню людської особистості, громади, нації в цілому. Ось кілька таких прикладів.

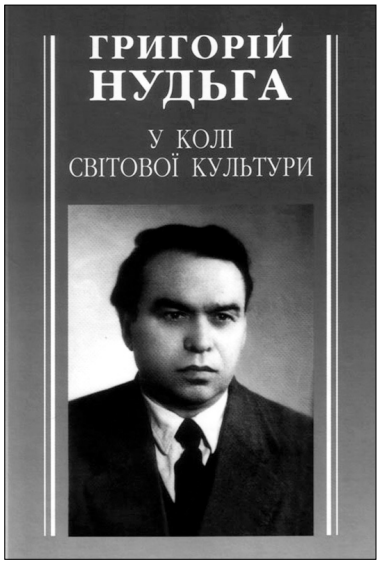

Григорій зростав у родині вільних козаків-господарів, які мали хліб і до хліба, не знали, що таке бідність. Уже після закінчення Гадяцького педтехнікуму зустрівся він у рідній Артюхівці з небаченим розгулом насильства й наруги над чесними, трудолюбивими односельцями: в них забирали до зернини вирощений і зібраний хліб, залишаючи в урожайний рік на видиму голодну смерть. Сільський учитель Г. Нудьга не міг того стерпіти: він очолив делегацію селян до голови Роменського окрвиконкому зі скаргою на уповноважених по хлібозаготівлях, вступив у конфлікт з ними, захищаючи обездолених. Від голоду в червні 1933 року помирає його батько. Григорій тяжко переживає ці події і після роздумів та висновків сам собі дає обітницю «не писати нічого про „щасливе колгоспне життя”» [1, с. 143], говорити і писати, що бачив і пережив сам, тільки правду [1, с. 183]. Не дозволив собі відступитися від тих принципів, зрадити переконання і тоді, коли на допиті під час слідства і знущань в катівнях НКВС хотіли зробити з нього зрадника. «Вы живёте во Львове, там у нас острая борьба за советскую власть. Вы нам должны помочь выявлять врагов...» [1, с. 155], – запропонував слідчий, нагадуючи про можливість вийти на волю. «То ви хочете, щоб я продавав своїх колег? Цього ніколи не буде...» [1, с. 156], – відповів арештант. За таких обставин вибір у нього був один – каторга. І Г. Нудьга свідомо прийняв його, не заплямувавши свою і свого козацького роду честь і гідність, не став будувати собі кар’єру на горі однодумців і друзів, чим захистив їх. На такий крок змогла зважитися людина виняткової волі, кришталевої чистоти, високих морально-етичних принципів та ідеалів. Г. Нудьга зробив цей крок без будь-яких вагань, відбувши заслання на Колимі. Таким він залишився і в науці. Коли інші поспішали продемонструвати свою відданість «дєлу партіі і правітєльства» і наввипередки «досліджували» проблеми соцреалізму, комуністичної партійності літератури, Г. Нудьга добре усвідомлював: то – карколомна кар’єра, швидко і легко здобуті наукові ступені і звання, але то – тимчасово, то – паразитизм жалюгідного існування, блазнювання, не лише не потрібне науці, а й шкідливе для неї. Його життєві принципи та ідеали, розуміння ним завдань науки, мети, смислу і цінності життя вченого були зовсім інші, тому і обирав теми мало або зовсім не досліджені, чи й заборонені.

Власть імущі, генерали від науки робили все, щоб зламати його, щоб наукові праці вченого не побачили світу, не дійшли до свого читача і не виконали свого призначення у формуванні справді національних основоположних підстав української народознавчої, літературознавчої та культурологічної наук, у формуванні свідомості нації. Однак він твердо йшов раз і назавжди обраним шляхом. «Рідкісний факт: у 1936 році став молодшим науковим співробітником АН у Києві, через 40 років звільнили як молодшого наукового співробітника АН у Львові! Чи я бездарність? Але ж мав сотні робіт, був членом двох міжнародних наукових товариств. А за що така кара? Адже ж я реабілітований, а колимський стаж записано до трудової книжки як працю в АН! То ж що? Помста, свавілля. Знову: – За що? Після звільнення я захворів, мав 2 операції, два інфаркти, інсульт, гіпертонію і злидні, бо при 96 крб. спробував дещо надрукувати – мені знизили пенсію до 77 крб. місячно, хоча середньомісячний мій гонорар був 6 крб. Отак і живу, хоча останнім часом трохи підтримала Спілка письменників [1, с. 247], – писав Григорій Антонович у заяві на ім’я директора Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові від 25 грудня 1989 року. До того ж видавництвам відповідними органами було дано вказівку не друкувати його. 20 років у «Музичній Україні» не допускали до друку його роботу «Українська пісня в світі», хоч вона витримала 31 рецензію, з яких лише одна була негативна. Тільки після цього, поневіченою, у скороченому вигляді (з 1250 сторінок викреслили 700), вона побачила світ – 1989 року

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

накладом 2500 примірників, якого явно не вистачило навіть для бажаючих її придбати, не те що для шкільних бібліотек, книгозбірень середніх спеціальних і вищих навчальних закладів, де вона була так потрібна.

Прикметно: монографії академіків із проблем соцреалізму, «гуманістичного» пафосу підсовєтської літератури, про боротьбу за «нового совєтського чєловєка» і т. п., відзначені свого часу престижними преміями, вже давно забуті. Вистраждані ж усім життям книги Г. Нудьги сьогодні дієво входять в науковий обіг, у навчально-виховний процес, формують і ще будуть формувати духовний світ та національну свідомість нашого сучасника і наступних поколінь українців. У цьому їхня цінність, у цьому суть і повчальний зміст морально-етичного вибору вченого, розуміння ним мети, смислу і цінності свого життя.

Який же зміст поняття **«життя»** в системі морально-етичних цінностей Г. Нудьги? У листі-співчутті до родини друга, колеги з приводу його кончини, німецький математик українського походження Роман Савицький писав: «Ми оба себе прегарно розуміли, бо ми оба є науковці, тобто шукачі **правди**» [1, с. 254]. Правда і для Г. Нудьги – істина, природні, тобто національні, підстави та закономірності становлення і розвитку людської особистості, суспільства загалом. Більшовицьку деспотію волелюбний козацький нащадок, який добре знав реалії повсякденної української дійсності від початку 1920-х років і до кінця свого життя, не вважав такою. Відтак правду життя розумів не як замилування, нехай і українськими звичаями, обрядами, побутом у цілому, а як історичну пам'ять, збережену й передану в них новим поколінням, як вияв національного самопізнання й самоусвідомлення українців у них, в усьому укладі історичного, соціального, політичного, духовного тощо життя нації, як громадянську позицію і обов'язок перед Україною, її минулим, теперішнім і майбутнім. Для нього це не було гаслом, чимось таким, що його необхідно було показати, сподіваючись на прихильність до себе. Для нього це була повсякденна робота, дія, пошук істини, творчість, якою б ціною вони не давалися, постійне співвіднесення себе й інших з національними цінностями минулого та проблемами сучасності, визначення на цих підставах свого місця в житті.

В епоху т. зв. будівництва комунізму (коли ж стало очевидним, що ця ідея цілком провалилася, то вигадали будівництво так само міфічного розгорнутого соціалізму) панували псевдонаукові теорії Київської Русі як колиски трьох – російського, українського та білоруського – народів, російського народу як старшого брата, «новой історічєской общності – совєтского народа». В їхнє русло спрямовувались усі наукові (насправді псевдонаукові) дослідження, вся компартійна й державна політика. Водночас будь-який відступ від них вважався виявом «українського буржуазного націоналізму», підривом ідеологічних устоїв СРСР, а відтак – ворожою пропагандою. За такі відступи жорстоко карали звільненнями з роботи, утисками і переслідуванням, ув'язненням. Усього цього зазнав і Г. Нудьга, одержавши 8 серпня 1945 року за вироком військового трибуналу військ НКВС Полтавської області 10 років «лишения свободы с поражением прав на 3 года и конфискацией лично принадлежащего ему имущества» [1, с. 232]. Покарання відбував на Колимі з 12 травня 1945 року по 29 жовтня 1951 року (за виконання норм виробітку «по зачётам» термін заслання скоротили). Каторга стала для нього жорстоким випробуванням і ще більше утвердила в правильності обраного шляху в житті, загартувала характер вченого.

Ученого-патріота завжди обурювало безтурботне, байдуже ставлення мільйонів співвітчизників до свого минулого, сьогодення й майбутнього. Тому він із болем застерігав: «Мовчати не можна. Чи не є Чорнобиль, масове будівництво на Україні недбало сконструйованих атомних станцій новим злочином, намаганням знищити мільйони українців якщо не голодом, то модерним методом?.. Невже ми глухі й німі до своєї долі? Невже нам дано тільки спокійно топтатися по кістках наших батьків?» [1, с. 182]. Жахіття голодомору в рідному селі осмислював не як якийсь окремий випадок, не як тимчасове, безневинне явище, а в контексті національної історії, у зв'язку з цілеспрямованими, чітко продуманими вищим керівництвом тодішньої держави деформаціями нашої національної психіки, свідомості, характеру, з долею нації. Відтак дійшов висновку: «Страх перед голодною смертю переріс у якусь містичну приреченість: так, мовляв, написано на роду. Оцей фаталізм, на мою думку, – головна небезпека української нації. Коли б хтось захотів організувати новий голодомор в ім'я дружби народів, «чуття єдиної родини», інтернаціоналізму, то, певно, зробив би це дуже легко» [1, с. 203].

Злободенно, дуже злободенно сприймаються ці вистраждані думки. Надто, коли йдеться про сучасну політичну ситуацію в Україні, коли ми ніяк не можемо зрозуміти, хто є наші справжні національні провідники, а хто шарлатани і кар'єристи, не можемо провести чіткої межі між гідними бути на чолі нації і політичними авантюристами-забродами, сформувати уряди національних патріотів, а не грабіжників різного штибу, які, забравши наші гроші, від-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

правляють їх на свої рахунки в закордонних банках і воюють ними ж проти нас самих, коли ніяк не можемо визначитися, за кого ж маємо віддати свій голос на виборах, щоб ми, а не хтось інший, були господарями на своїй землі, доки її ці шарлатани, авнтюристи і грабіжники ще не забрали в нас.

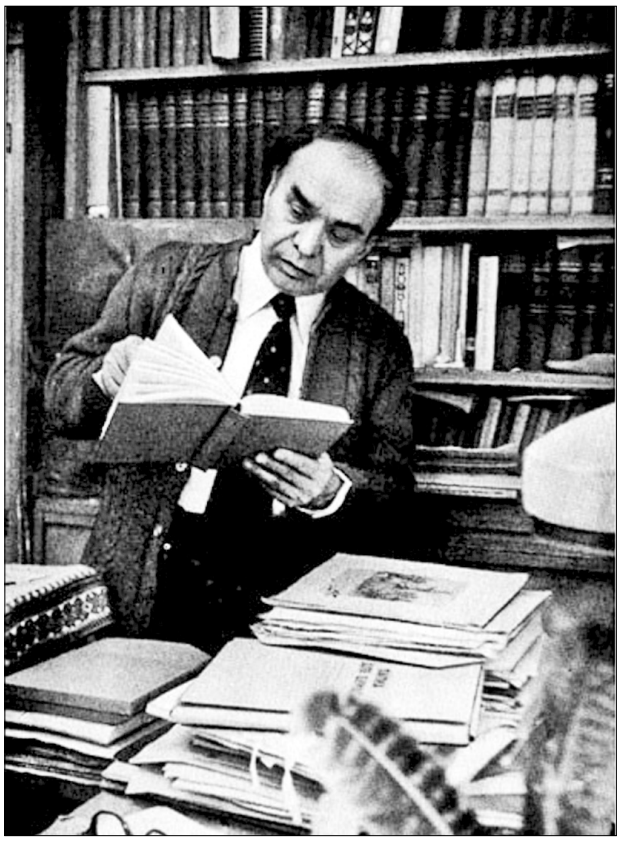

Григорій Нудьга в робочому кабінеті

Живучи в злиднях, гнаний і переслідуваний, Григорій Антонович «на волі» змушений був заробляти на хліб насущний обліковцем на Винниківській швейній фабриці поблизу Львова, перебиватися іншими випадковими мізерними заробітками. За таких обставин охоплювали сумніви, вагання. «Вирішив кинути науку й літературу, стати робітником, але відраджував акад[емік] Возняк. Згодом з Києва приїхало два письменники (знайомі) і підтримували надію на реабілітацію. <…> Як я їм був вдячний. Їздив до Львова у вільний час (акад[емік] Возняк брав у спецфонді потрібні мені видання) і працював над літературою. Удосконалював дисертацію, підготував кілька статтей, пізніше опублікованих у різних виданнях. Але ще хитався між думками – покинути науку чи все-таки працювати бодай і в умовах найбільших злиднів» [1, с. 171], – згадував про ті роки Г. Нудьга в автобіографії. Та й сила вченого в тому, що він зумів подолати ті вагання, піднятися над самим собою і присвятити все своє подальше життя науці й літературі. Відкривати для нинішніх і прийдешніх поколінь українців духовну велич свого народу, працювати для майбутнього України – основний морально-етичний принцип Григорія Нудьги-вченого і в умовах повсякденних цькувань, утисків, переслідувань. На цих засадах ґрунтується і тематика, проблематика, добір матеріалу, система поглядів автора на ті чи ті події, явища, постаті в його книгах того часу, хоч і писав їх без будь-якої надії побачити надрукованими за свого життя, адже своїм задумом, ідейним спрямуванням вони були прямо протилежні компартійним теоріям, ідеологічним догматичним основам совєтського суспільства.

Цими принципами Г. Нудьга керувався у всьому. І тоді, як знаємо, коли вчителював у рідному селі, і тоді, коли навчався в Харківському та Київському університетах чи то працював в Академії наук і Полтавському педагогічному інституті або ж відбував заслання. Дружні, ділові та творчі взаємини з М. Рильським, П. Поповим, М. Возняком, Ф. Колессою, І. Крип'якевичем, їхнє заступництво і братня підтримка вигранювали духовний світ, морально-етичні принципи й ідеали вченого, зобов'язували до копіткої, відповідальної праці в науці та літературі, кликали бути послідовним і відданим їм до кінця. Доноси, обббріхування, переслідування не лякають Г. Нудьгу, вони лише змушують усе глибше задумуватися над повсякденним життям, зіставляти, аналізувати ті чи ті явища, робити висновки. «У Києві життя наше проходило між двома полюсними силами: почували і природно хотіли бути самими собою як українці. Велике тяжіння до правди, історії свого народу, пісні і мови <…>. Хотілося бути від природи, а не від якихось побуджень українцями, як і всі народи – французи, англійці, італійці. Це ж так природно, як дихати, так звичайно <…>. Одночасно у 1937 році настає такий час, що всі почали боятися найприроднішого – бути самими собою, страшатися своєї думки, мови, душі» [1, с. 151], – робить висновок Г. Нудьга. На жаль, ця боязнь заволоділа багатьма і дуже багатьма не на роки, а на цілі десятиліття. У навально зростаючому потоці захищених кандидатських і докторських дисертацій, виданих монографій, проведених конференцій і т. ін. сьогодні, в уже незалежній Україні, маємо не так багато вартісного, того, чого так потребує наше національне відродження, наше національне державотворення, більше ж – для звітності, для своєрідного змагання в кількості публікацій, отже – й аморального, такого, що гальмує наш національний поступ, але щедро фінансованого державою.

Бути природним українцем, самим собою – етичний принцип, який Г. Нудьга протиставив

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

зраді, пристосуванству, підлабузництву, карколомній кар'єрі, паразитарному існуванню. Протилежні принципи, проте, сповідували його однокашники Д. Кушнаренко та І. Грицютенко, яким він довіряв, яких підтримував, яким допомагав. Одначе вони виступили зі статтею «Викорінити решткі буржуазних націоналістів в Академії наук», спрямованою і проти Г. Нудьги. Відтак студента і перспективного молодого вченого запідозрюють у зв'язках з «ворогами народу», переслідують. Однак він таки залишається самим собою. Переїздить до Полтави, де панувала не краща атмосфера. Відчував вимушену душевну самотність, але жив і працював з усією віддачею сил, енергії, таланту і знань. Окрім занять у пединституті, знайомиться і багато спілкується з дружиною та сином Панаса Мирного Михайлом Рудченком, донькою В. Короленка Софією, на засіданні кафедри ставить питання про створення музею Панаса Мирного, екстерном складає в Києві кандидатські екзамени, пише дисертацію, зустрічається з кобзарями П. Гузем, Д. Кушнериком, Є. Мовчаном та іншими діячами науки і культури. І все це після звинувачень в «українському буржуазному націоналізмі», а отже, й під пильним контролем «недремного ока». Цього життєвого вибору не сколихнула смерть сина, який народився в день арешту батька, не знищила Колима, цих принципів не зламали злидні, знущання й переслідування після повернення із заслання. Козацьким нащадком, природним українцем, самим собою залишився він до кінця життя, навіть тоді, коли передчасно відправили на мізерну пенсію.

***Григорій Нудьга** (крайній ліворуч) **біля могили Панаса Мирного із сином письменника Михайлом Рудченком** (крайній праворуч). Полтава, 1939 р.*

Усі його роботи у своїй сукупності дають досить виразний духовний та інтелектуальний портрет нації, яскраву картину взаємозв'язків українців з іншими народами світу від найдавніших часів до сучасності, визначають призначення та місце українського народу в історії духовного та культурно-освітнього загалом поступу людства. Коли б відступився від цих принципів, не став би самим собою.

Осмислюючи становище підсовєтських гуманітарних наук, Григорій Антонович ясно бачив – вони далекі від наукових традицій М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, М. Драгоманова, І. Франка, О. Потебні, В. Гнатюка, М. Грушевського, М. Зерова, таких викладачів Харківського та Київського університетів, як М. Наконечний, А. Кримський, М. Грунський, А. Шамрай та інших, а головне – від потреб широких кіл української громадськості, теперішнього і майбутнього української нації. Більше того, своєю більшовицькою заідеологізованістю, консерватизмом, догматизмом завдають непоправної шкоди вітчизняній науці, національному будівництву в Україні, звертають їх із природного шляху розвитку на манівці, пристосуванство, дрібнотем'я, переривають ідейну та духовну спадкоємність поколінь, наслідки чого, як уже говорилося, ми пожинаємо ще й сьогодні. Принцип бути природним українцем, бути самим собою зайшов у гострий конфлікт із таким станом справ, бо ж коло його наукових інтересів визначили проблеми, пов'язані зі сприйняттям і розумінням українського козацтва, української мови, літератури та культури народами світу, їх впливом на культуру цих народів, з навчанням українців в університетах Європи, роллю українських учених, випускників цих університетів, у становленні та розвитку освіти та науки як в Україні, так і в Європі, із з'ясуванням національних витоків вітчизняного народознавства, літературознавства, культурології тощо. Навіть сьогодні в незалежній Україні така позиція вченого в декого викликає якісь не до кінця зрозумілі сумніви, вагання, невпевненість у твердому науковому її підґрунті, адже в ті часи це були, фактично, заборонені теми й проблеми, вони різко суперечили теоріям і твердженням про повсюдний вплив на українську науку, освіту, літературу та культуру неодмінно революційно-демократичної, неодмінно передової російської думки, отже й не відповідали марксистко-ленінській комуністичній ідеології, побудованій на їх підставах методології совєтської псевдонауки.

Справді-бо, не бути байдужим до того, що творили в Україні комуністичні диктатори та їх посіпаки, протистояти їм, розбуджуючи в українців українське єство, формувати їх національну свідомість, скеровувати становлення сучасних і майбутніх поколінь у питомо українське русло за тих нелюдських обставин Г. Нудьга вважав своїм першочерговим обов'язком. Тому долав усі перешкоди і збирав матеріали про українських студентів на лекціях у Галілея, про Юрія Дрогобича (Котермака), сина дрогобицьких міщан-ремісників, який навчався в знаменитому Болонському університеті в Італії, став там доктором медицини і доктором філософії, читав лекції з астрономії і 1481 року був обраний ректором цього університету. Тоді в Україні мало хто знав про цю постать, а Ю. Дрогобич як ректор «очолив центр європейської науки і діяв та промовляв поруч з найвпливовішими громадянами міста, бо університет за тих часів мав статус малої держави, якою керував ректор, йому складали присяги професори й студенти на вірність науці» [5, с. 165]. Його ж праці як провідника гуманістичних ідей і нових досягнень науки «були відомі в Європі, їх переписували й поширювали в рукописах» [5, с. 166]. На основі конкретних фактів і документів Г. Нудьга довів, що і в Галілея в Падуанському університеті навчалася ціла когорта студентів з України. Серед них Фелікс Кобринський, Яків Остроріг, Станіслав Держеняк, Василь Копеч, Іван Тичина (Тичинський), Лукаш Канон, Григорій Остроріг, Іван Орельський, Данило Коршак, брати Острозькі, Станіслав Кішка та ін. На початку XVII ст. Падуанський університет закінчив сподвижник Богдана Хмельницького Станіслав Морозенко, а Криштоф Збаразький деякий час навіть жив у Галілея і близько приятелював з ним [5, с. 172–185].

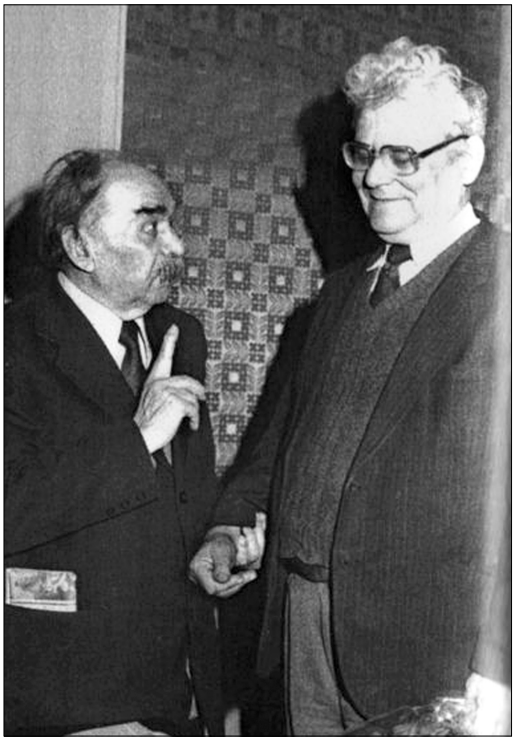

Григорій Нудьга й Іван Денисюк.
Львів, січень 1988 р.

У книзі «На літературних шляхах» Г. Нудьга подає докладні відомості про навчання українців у Сорбонському, Ягеллонському, Страсбурзькому та інших університетах Європи. Так, Мартин Тереховський із Гадяча у Страсбурзькому університеті навчався разом з Й.-В. Гете, там 1770 року здобув диплом доктора медицини, а згодом працював професором медико-хірургічної академії в Петербурзі. Він був автором наукових праць із медицини та природознавства. У Страсбурзі навчався й учений зі світовим ім'ям, основоположник вітчизняного акушерства уродженець с. Веприк (тепер Гадяцького району Полтавської області) Амбодик-Максимович Нестор Максимович. Він також працював професором у Петербурзі. З цим містом пов'язана діяльність професорів – сина козака Лубенського полку Н. Карпинського, сина значкового товариша О. Шумлянського. Стасбурзький університет закінчили Андрій Розумовський, учень та біограф Г. Сковороди М. Ковалинський. А в Лейденському (Нідерланди) університеті навчалися Максим Кривоніс, відомий культурно-освітній діяч Іван Полетика, син Кирила Розумовського Григорій та інші згодом відомі в Україні люди [5, с. 210–212]. Повернувшись на батьківщину чи то працюючи в університетах інших країн Європи, вони продовжували наукову та культурно-освітню діяльність, здобували цілком заслужену славу Україні, самовіддано працювали в ім'я поступу свого та інших народів.

Зрозуміло, що такого роду інформація за обставин підсовєтської дійсності для російської комуністичної ідеології та її ревних сусловських речників мала небезпечний підтекст: як же це так – українці здобувають освіту і визнання за кордоном, стають світочами європейської науки, ба, навіть Росія для піднесення своєї освіти відчуває гостру потребу в них, запрошує їх на професорські посади в свої університети? А як же бути тоді з теорією «старшого брата», з його «впливами» на Україну?.. Саме тому праці Г. Нудьги нібито ніхто й не забороняв, але їх ніхто принципово й не видавав. Боротьба продовжується. Вірний заповітам свого роду, своєму обов'язку вченого Григорій Антонович самовіддано продовжує пошуки в цій царині. Так з'являються фундаментальні дослідження «Українська пісня в світі» (1989), «Республіка козаків. Середньовічна Європа про Січ і козаків)» (1991, друге вид. 2005), «Не бійся

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

смерті» (1991), «Українська дума і пісня в світі» (кн. 1 – 1997, кн. 2 – 1998), «У колі світової культури» (2006), публікації у вітчизняній та зарубіжній пресі. Довгий час вони залишалися в рукописах, і тільки перші три з них після тривалих заборон побачили світ за життя вченого, інші ж стараннями науковців зі Львова, Фондів імені митрополита Шептицького, Петра Калнишевського та самого автора, особисто дружини Анастасії вийшли у світ уже по його смерті.

Воля до життя, прагнення до кінця виконати в ньому свій обов'язок навчили дослідника говорити мовою підтекстів, відповідних паралелей і т. ін. Чого варті, особливо в ті часи, хоч би ось ці його думки:

«Українською (руською) мовою написано зведення державних (мається на увазі у Великому Литовському Князівстві. – *О. В.*) законів – «Литовський статут» (три редакції – 1529, 1566, 1588 рр.). Українською народною (або й книжною) мовою велося листування, судочинство, літературна творчість. Як обов'язкову в усіх установах, на теренах України, її було передбачено спеціальним законодавчим застереженням у «Литовському статуті» (1566, р. 4, арт. 1). Усе треба було писати, як застерігав закон князівства, тільки українськими літерами. І писали. Бо було узаконено (підкреслено автором. – *О. В.*) [7, с. 83];

«Німецький суспільний діяч Ф. Вебер видав у Франкфурті 1720 року свої спогади про козаків, головно за часів діяльності гетьманів П. Дорошенка, І. Мазепи та їх попередників <...>. Західноєвропейські автори особливої уваги надають описові цієї (у Батурині 1709 р. – *О. В.*) різні і таврують ганебну роль у ній жорстокого Петра І та його «генерала» Мєньшикова, які виступили справжніми катами українського народу» [7, с. 15];

«...козаки не тільки успішно діють проти турецько-татарської навали на Європу, а й своєю силою та зброєю допомагають у визвольних війнах Франції, Німеччини, Австрії і навіть Іспанії. Запоріжжя стало «вогнищем козацької сили, солідарності, організованості» (М. Грушевський), і слід підкреслювати – силою, що обороняла не тільки українську культуру, а й культуру усіх народів Європи» [7, с. 10];

«Не буде перебільшенням, коли скажемо, що разом зі славою про козацькі звитяги пісня була найбільшим чинником, який сприяв популяризації української нації серед народів світу. І коли голоси російських чи польських шовіністів силкувалися кинути тінь на факт існування української мови та поезії, то їм відразу була дана одностайна відсіч світовою прогресивною громадськістю, яка у своїх аргументах на перше місце виставляла мову досконалої народної поезії» [8, с. 34];

«Творчість українських композиторів М. Лисенка, В. Леонтовича, К. Стеценка та інших музикознавці Європи називали (після виступів хору О. Кошиця в країнах Європи 1919 р. – *О. В.*) «новим словом у музиці». Українська пісня знову заохотила декого на Заході повернутися до музичних джерел народу. Одночасно з'явилися заклики до публікацій нових, досконалих перекладів української народної поезії на мови народів світу з тим, щоб їх можна було співати. У Німеччині навіть було скликано за рішенням Міністерства освіти з'їзд музикознавців і диригентів, який прослухав український хор з тим, щоб використати досвід українських композиторів і диригентів у роботі над народним мелосом. У 1920 р. німецький хор дав у Берліні великий концерт українських пісень німецькою мовою» [8, с. 43–44].

Звернімо увагу: це було написано в роки розгулу брежнєвщини, коли всіляко врізалися права української мови, нищилася українська культура, переслідувалася українська інтелігенція, коли знову почали «страшатися» самих себе, боялися бути українцями, хоч у цей же час у тюрмах продовжували боротьбу з комуністичним режимом В. Стус, В. Чорновіл, В. Марченко, Л. Лук'яненко, брати Горині та інші світочі нації, коли всіляко насаджувалася думка про вторинність та примітивізм усього щиро українського. Така суспільно-політична обстановка в країні сама виводила підтекст сказаного Г. Нудьгою на поверхню, проектувала його в сучасність, пробуджуючи свідомість мільйонів українців. Нагадування про узаконені в «Литовському статуті» права української мови сприймалися як паралель до узаконеного окупаційними московськими властями необов'язкового вивчення української мови в школі, суцільне, аж до повного закриття україномовних шкіл, переведення діловодства, судочинства, навчання у вищій школі «відповідно бажань» населення на мову «братнього» народу і т. ін. Те само стосується культури, науки, інших виявів національного життя. Коли для німців І. Мазепа був справжнім національним провідником, українським патріотом, то новітні т. зв. «державці» продовжували лінію Петра І і повсюдно паплюжили ім'я гетьмана України, силкуючись усіма способами нав'язати уявлення про нього як про зрадника українського народу, викликати зневагу до нього. Та завдяки таким людям, як Г. Нудьга, їм це не вдалося. Ті ж таки сатрапи стали презирливо називати українську культуру «шароварщиною», старанно замовчуючи захоплене ставлення до неї, високе її поцінування в країнах Європи і в усьому

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

світі. Але Г. Нудьга мужньо і послідовно проходив крізь ці дикі нетрі і в опублікованих статтях за кордоном, у деяких львівських та київських журналах, а згодом у поновечених збірнику досліджень «Слово і пісня» (1985), брошурі «Український поетичний епос. Думи» (1971), у вже згадуваній книзі «Українська пісня в світі» (1989), принагідних згадках доводив до широкого українського загалу наведені вище та інші оцінки нашого національного характеру, нашої невмирущої пісні та культури. За таку непокору заплатив Колимою, незмінним упродовж усіх 40 років праці «молодшим науковим співробітником», поневіряннями, хворобами і, зрештою, передчасною смертю. Заплатив, але не став заробітчанином у злиденних духом комуністичних прислужників. Заплатив, але залишився українцем, самим собою, вірним принципам класичної української науки, правді, своєму народові як найвищим власним і загальнонаціональним цінностям. Ті, хто хотів поставити, але не поставив його на коліна, не дивлячись на високі наукові титули, – щезли. Г. Нудьга зі своїми працями впевнено виходить до свого читача, своїми ідеями закладає і формує основоположні підстави нової, справді української науки, національної духовності та культури в незалежній Україні, яким віддав усе своє життя. Такими є зміст його етики, розуміння ним мети, смислу і цінності життя. Таким нескореним нащадок козацького роду Г. Нудьга 14 березня 1994 року відійшов у вічність. «Не бійся смерті, ми тебе воскресимо» [6, с. 206] , – говорить один із героїв повісті-есе про українського поета XVI ст., лицаря-козака Івана Журавницького. Г. Нудьга також не боявся смерті, бо залишив по собі для українського народу неоціненну наукову спадщину, високі національні ідеали, втіленням яких був сам. Воскресити його – значить донести їх до нашого сучасника і до прийдешніх поколінь. Це – наше невідкладне завдання. Лиш на цих засадах, на засадах Національно-Визвольних Змагань та їхніх провідників можемо і повинні виховати справжніх, національно свідомих громадян Незалежної України.

Література

1. Дарча козака Леонтія Нудьги (діда Григорія Нудьги) козакові Антону Нудьзі (батькові Григорія Нудьги) [фрагмент], 31 березня 1902 року. Довідка матері Григорія Нудьги – козачці Ярині Нудьзі, 3 квітня 1911 року // Григорій Нудьга. Біобібліографічний покажчик / Упорядкування Василя Івашківа, Руслана Марківа, Андрія Вовчака. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007.

2. Грибовський Владислав. Петро Калнишевський / Владислав Грибовський. – К. : [Б. в.], 2007. – 72 с.

3. Іванущенко Геннадій. Залізом і кров'ю. Сумщина в національно-визвольній боротьбі першої половини ХХ ст. Історико-документальні нариси / Геннадій Іванущенко. – Суми : Собор, 2001. – 192 с.

4. Липа Іван. Братство Тарасівців (зі спогадів) / Іван Липа // Нова Доба. Незалежний інформаційно-аналітичний вісник українства Сумщини. – 2006. – Серпень.

5. Нудьга Г. А. На літературних шляхах : (Дослідження, пошуки, знахідки) / Г. А. Нудьга. – К. : Дніпро, 1990. – 349 с.

6. Нудьга Григорій. Не бійся смерті. Повість-есе, історичний нарис / Григорій Нудьга – К. : Рад. письменник, 1991. – 431 с.

7. Нудьга Григорій. Республіка козаків : (Середньовічна Європа про Січ і козаків) / Григорій Нудьга. – К. : Варта, 2005. – 118 с., іл.

8. Нудьга Григорій. У колі світової культури / Г. Нудьга ; Відп. ред. В. Івашків ; Упоряд. Р. Марків ; Післямова Л. Гарасим. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 440 с.

9. Русовъ А. А. Остап Вересай, один из послѢдних кобзарей малорусскихъ / А. А. Руссов // Записки Юго-Западного ОтдѢла Императорскаго Русскаго Географическаго Общества. – Киевъ, Въ типографии Императорскаго Университета Св. Владимира, 1874. – Томъ 1, за 873 годъ.

10. Степаненко Ніна. Часопис «Рідний Край» : духовні обшири українства / Н. С. Степаненко. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2011. – 190 с.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Микола Степаненко

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ «ПОЛТАВІКА» ПРО ВЧЕНИХ-МОВОЗНАВЦІВ

Укладачі тому «Мова і література» енциклопедії «Полтавіка» працюють над тим, щоб до нього ввійшли імена всіх учених-філологів, які народилися на Полтавщині або пов'язали свій життєвий і науковий шлях із цим унікальним куточком України. Список дослідників поповнюється й поповнюється. Важливим є не лише те, що полтавсько-київський діалект був використаний як база для національної мови, для літературної мови, а й те, що розвиток української лінгвістики нерозривно пов'язаний з особистостями, котрим дав путівку у великий світ науки край Самійла Величка, Григорія Сковороди, Івана Котляревського, Євгена Гребінки, Панаса Мирного, Олеся Гончара. Серед них – доктори філологічних наук, професори, які свого часу зробили вагомий внесок у розвиток науки про мову, а також їхні продовжувачі, які нині сумлінно трудяться на лінгвістичній ниві, стоять на сторожі українського слова.

ВАЛЮХ Зоя Орестівна

(уродж. Нестеренко; 12.09.1954, с. Клюсівка Новосанжарського р-ну Полтавської обл.) – учений-мовознавець, доктор філологічних наук (2006), професор (2007).

Закінчила Новосанжарську СШ (1972), філологічний факультет Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка (тепер національний університет) (1973–1975). Навчалася в докторантурі Інституту української мови НАН України (2000–2003). Працювала вчителем російської мови і літератури в Зарічній СШ Костанайської обл. Північного Казахстану (1978–1980), старшим викладачем кафедри російської мови як іноземної на підготовчому факультеті для іноземних громадян Полтавського сільськогосподарського інституту (нині державна аграрна академія) (1980–1984), старшим викладачем (1984–1991), доцентом (1991–1993) кафедри російської мови (згодом загального та російського мовознавства), доцентом (1993–2000, 2003–2006), професором (2006) кафедри української мови, завідувачем кафедри філологічних дисциплін (з 2006), проректором із навчальної роботи (1995–1996) Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка (нині національний педагогічний університет). Із 2010 р. завідує кафедрою української мови в Київському національному лінгвістичному університеті.

Працює в різних галузях лінгвістики, передусім у словотворі й морфології. Уперше в українському мовознавстві створила деривaційну парадигматику іменника. Автор понад 150 праць. За редакцією З. О. Валюх на кафедрі філологічних дисциплін ПНПУ започатковано видання збірника наукових праць «Проблеми сучасної філології: лінгвістика, літературознавство, лінгводидактика».

Праці: Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : Монографія. – К. ; Полтава, 2005; Деривaційна парадигма слова в контексті синтаксичної парадигматики // Лінгвістичні студії. – Донецьк : ДонНУ, 2003. – Вип. 11. – Ч. 1; Структура ад'єктивної зони типової словотвірної парадигми іменників – назв осіб в українській мові // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку. – Запоріжжя : ЗНУ, 2006; Нульові словотвірні парадигми іменника в українській мові // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. – Вінниця, 2007. – Вип. 9; Вербальний блок словотвірної парадигми іменників – назв осіб в українській мові // Вісник Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника. Філологія. – Івано-Франківськ, 2007; Категорія демінутивності та її вияв у словотвірних парадигмах іменника української мови // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Серія «Філологічні науки». – Полтава, 2008. – Випуск 1–2 (59–60); Іменники української мови як база дієслівного словотворення // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». – Херсон : Видво ХДУ, 2008. – Вип. VIII; Ізоморфізм деривaційних парадигм у словотворі та синтаксисі // Мовознавчий вісник. – Черкаси, 2009. – Вип. 8 та ін.

ГОРОДЕНСЬКА Катерина Григорівна

(уродж. Чемерис; 17.11.1948, с. Мелюшки Хорольського р-ну Полтавської обл.) – український мовознавець, доктор філологічних наук (1991), професор (1993).

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Закінчила Новоаврамівську СШ (1966), Кіровоградський державний педагогічний інститут імені О. С. Пушкіна (тепер державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка) (1970), аспірантуру при Інституті мовознавства імені О. О. Потебні АН УРСР (1975). Упродовж 1970–1972 рр. працювала асистентом кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного інституту, 1975–1991 рр. – молодшим та старшим науковим співробітником відділу теорії та історії української мови, в.о. завідувача сектору теорії української мови Інституту мовознавства.

Із 1991 р. в Інституті української мови: спочатку провідний науковий співробітник відділу історії та граматики української мови, потім заступник директора з наукової роботи (1998–2003), завідувач відділу граматики (з 2007).

К. Г. Городенська – автор понад 250 наукових праць. Їхня проблематика досить широка, стосується багатьох галузей українського мовознавства: словотвору, морфології, синтаксису (семантичного, деривaційного та категорійного), функціональної і категорійної граматики, граматичної лексикографії, правопису та культури мови. Досліджувала способи творення слів в українській мові, проблему словотвірної і синтаксичної похідності, створила теоретичні засади словотвірної морфеміки на принципах функціонально-семантичного синтаксису, синтаксичної деривації й деривaційного синтаксису як нової галузі синтаксичної науки.

У теоретичній морфології розробляла частиномовну проблематику і проблематику нечастиномовних класів одиниць (слів-морфем і слів-речень), питання синтетизму та аналітизму в морфологічній системі української мови.

Вагомий внесок зробила в розбудову теорії синтаксису: дослідила реченнєвотвірний потенціал семантичних предикатів залежно від їхньої валентності, розробила концепцію деривaційного синтаксису, на засадах категорійного синтаксису визначила співвідношення семантико-синтаксичних надкатегорій предикатності та субстанційності і формально-граматичних категорій присудка, підмета, другорядних членів речення тощо.

Автор першої праці в галузі української граматичної лексикографії, у якій найповніше систематизовані граматичні (формально-граматичні та семантико-синтаксичні) функції сполучників української мови, їхні позиції в складному та простому ускладненому реченнях.

Багато працює над проблемами українського правопису. Була членом робочої групи, яка підготувала «Український правопис: Проєкт найновішої редакції» (1999). Взяла активну участь у гострих дискусіях, присвячених обговоренню змін до цього «Проєкту».

Активно впливає на мову наукових видань, засобів масової інформації та на мовне оформлення різних документів, відповідає на листи-запити з приводу написання слів, слововживання та словотворення, пропагує аргументовані нові рекомендації щодо вживання слів і синтаксичних конструкцій, які відповідають нормам сучасної української літературної мови, виступає по радіо та в пресі. Взяла участь як відповідальний редактор у проекті, що передбачав спостереження за мовленням телевізійників на каналі СТБ, аналіз типових помилок та випрацювання настанов щодо складних і суперечливих випадків написання та вживання слів. Результати спостережень узагальнено в книжці «Ргомова, або Де ми помиляємося…» (2006). К. Г. Городенстка – голова погоджувальної комісії з проблемних питань українського слововживання, словотворення та написання слів Інституту української мови НАН України.

Підготувала 8 докторів і 32 кандидатів філологічних наук.

Надає допомогу вищій школі, викладачам кафедр української мови педагогічних університетів. Вона – співавтор підручника «Граматика української мови. Морфологія» (1993), кількох посібників із граматики, зокрема посібника «Теоретична морфологія української мови» (2004), відзначеного іменною премією НАН України.

К. Г. Городенська – заступник голови наукової ради «Українська мова», член редколегій багатьох періодичних видань.

Лауреат премії імені О. О. Потебні НАН України (2005).

Праці: Деривація синтаксичних одиниць. – К. : Наук. думка, 1991; Граматичний словник української мови : Сполучники. – Херсон ; К. : Вид-во ХДУ, 2007; Числівник української мови. – К. : Наук. думка, 1980 (у співавт.); Словотвірна структура слова. – К. : Наук. думка, 1981 (у співавт.); Граматика української мови. – К. : Рад. школа, 1982 (у співавт.); Семантико-синтаксична структура речення. – К. : Наук. думка, 1983 (у співавт.); Морфеміка української мови. – К. : Наук. думка, 1987 (у співавт.); Граматика української мови. Морфологія : підручник. – К. : Либідь, 1993 (у співавт.); Теоретична морфологія української мови : Академ. граматика укр. мови / За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004 (у співавт.); Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наук. думка, 1979 (у співавт.); Ргомова, або Де ми помиляємося / Відповід. ред. та автор розділів. – К. : Стандарт, 2006; Із найновіших рекомендацій щодо складних уживань в українській мові : посібник. – К. ; Слов'янськ, 2006 (у співавт.).

Л-ра: Берегиня Рідного Слова (до 60-річчя з дня народження професора Катерини Городенської). – Черкаси, 2009; Валюх З. «…Бо в серці пломінь – не байдужий лід» (ювілейне слово про видатного мовознавця Катерину Городенську) // Рідний край. – 2008. – № 2; Вихованець Іван, Фурса Валентина. У

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

гроні визначних українських мовознавців (до ювілею професора Катерини Городенської) // Мовознавчий вісник : збірник наук. праць. – Черкаси, 2009. – Вип. 8; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України – 75, 1930–2005 : Матеріали до істор. – К. : Довіра, 2005. – С. 432–433; Українська мова : Енциклопедія. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007 – С. 110.

ЖАЙВОРОНОК Віталій Вікторович

(07.11.1941, с. Денисівка Оржицького р-ну Полтавської обл.) – учений-мовознавець, доктор філологічних наук (1990), професор (1992), перекладач.

Закінчив Київський державний педагогічний інститут імені О. М. Горького (нині Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова) (1963), аспірантуру при кафедрі української мови цього навчального закладу. Із 1969 р. (з перервами) працює в Інституті мовознавства імені О. О. Потебні АН УРСР (тепер НАН України): молодший, старший, провідний науковий співробітник. Дослідницькі інтереси В. В. Жайворонка зосереджені на проблемах лексикології, лексикографії, стилістики, етнолінгвістики, синтаксису, перекладознавства. Він один з укладачів і редакторів тлумачного «Словника української мови» в 11 т. (т. 7, 1976; т. 8, 1978), «Словника скорочень в українській мові» (1988), редактор і один з укладачів «Російсько-українського словника» (2003). Автор першого словника-довідника «Велика чи мала літера» (2005), словника-довідника «Знаки української етнокультури» (2006).

Опублікував близько 100 наукових праць, з-поміж яких і посібники для школи: Світлиця. Навчальний посібник для 1-го класу. – К., 2001 (у співавт.); Дивограй. Навчальний посібник для 2-го класу. – К., 2001 (у співавт.). Учасник XIII Міжнародного з'їзду славістів (Любляна, 2003).

Л-ра: Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України – 75, 1930–2005. – К. : Довіра, 2005. – С. 446–447; Українська мова : Енциклопедія. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 182; Українські мовознавці та письменники-мовотворці : Довідник. – К. : НДІ, 2008. – С. 88–89.

ЖИТЕЦЬКИЙ Павло Гнатович

(23.12.1836 (04.01.1837), м. Кременчук, тепер Полтавської обл. – 05(18).03.1911, м. Київ) – філолог, педагог, громадський діяч, доктор російської словесності (1908), член-кореспондент Петербурзької АН (з 1898), член НТШ у Львові (з 1903).

Походить із родини священика. Закінчив Київську духовну академію (1860), історико-філологічний факультет Київського університету (1864). Працював учителем російської мови та літератури в Кам'янець-Подільській гімназії (1864–1868), у Києво-Печерській гімназії, у чоловічій та жіночій гімназії м. Києва (1868–1874), викладав словесність у Колегії Павла Ґалаґана. Після звільнення з посади вчителя в Колегії переїздить до Петербурга, учителює, читає лекції студентам-філологам в університеті. 1882 р. повертається до Києва, поновлюється на роботі в Колегії Павла Ґалаґана й безперервно там працює до 1893 р. Хвороба змусила припинити педагогічну діяльність.

Наукова спадщина вченого велика й багатогранна: досліджував українську історичну фонетику, українську діалектологію, лексику української книжної мови XVII ст., історію української та російської літературної мови, процес нормалізації української лексикографії, історію мовознавства, опублікував низку пам'яток української мови, літератури та фольклору.

У праці «„Енеїда" Котляревського і найдавніший список її у зв'язку з оглядом малоруської літератури XVIII ст.» (К., 1900) наголосив на значенні І. Котляревського як зачинателя нової української літератури й літературної мови; проаналізував мову староукраїнської літератури в останній період її історії та проблему наступності в розвитку старої та нової української літератури; дослідив функціонування в писемності XVII–XVIII сс. двох типів старої літературної мови: 1) слов'яноруського, представленого у творах Ф. Прокоповича, В. Григоровича-Барського, літописі Г. Грабянки, тогочасних драмах, і 2) книжного, яким написані окремі літописи, діаріуші, господарські порадники. Останній різновид літературної мови, за П. Г. Житецьким, поєднував стару писемну традицію з елементами живого народного мовлення. Учений заперечив погляд, згідно з яким між старою й новою українською літературою не існувало спадкоємності, й переконливо довів, що остання є наслідком не зовнішніх упливів, а внутрішнього розвитку попередньої літературної творчості. П. Г. Житецький убачав у мовно-літературній діяльності Івана Котляревського розвиток традиції вживання живого народного мовлення в низьких жанрах староукраїнської писемності (своєю «Енеїдою» він «влив у... старий міх нове вино української народної творчості»).

Праці: Нарис звукової історії малоруського наріччя (1876); Опис Пересопницького рукопису XVI ст. (1876); Нарис літературної історії малоруського наріччя в XVII ст. (1889); Діалог Платона «Кратіл» (1890); Думки про народні малоруські думи (1893); Гумбольдт в історії філософського мовознавства (1900); До історії літературної російської мови в XVIII ст. (1903); Про переклади Євангелія малоруською мовою (1905); шкільні підручники: «Теорія твору з хрестоматією» (1895); «Теорія поезії», «Нариси з історії поезії» (1898);

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Л-ра: Українська мова : Енциклопедія. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 184–185; Плачинда В. П. Павло Гнатович Житецький. – К., 1987; Жовтобрюх М. А. Павло Гнатович Житецький (до 150-річчя з дня народження) // Наукова спадщина мовознавця Михайла Жовтобрюха / Автор і упоряд. д-р філол. наук, проф. М. І. Степаненко. – Полтава : ВАТ «Видавництво Полтава», 2007; Українська Літературна Енциклопедія : В 5 т. / Редкол. : І. О. Дзеверін (відповід. ред.) та ін. – К. : «Укр. Рад. енцикл.» імені М. П. Бажана, 1990. – Т. 2. – С. 202–203.

ЖОВТОБРЮХ Михайло Андрійович

(17.11.1905, с. Ручки (тепер Гадяцького р-ну Полтавської обл.) – 16.12.1995, м. Київ) – український мовознавець, доктор філол. наук (1964), професор (1965), педагог.

Виходець із селян. Початкову чотирирічну освіту здобув у рідному селі, навчався у вищепочатковій школі в містечку Комишні Миргородського району, у Гадяцькому педтехнікумі (закінчив 1923 р.). Працював учителем початкових класів у с. Попівщині Роменського р-ну Сумської обл., у м. Харцизьку Донецької обл. Закінчив факультет професійної освіти Дніпропетровського ІНО (нині національний університет імені Олеся Гончара) (1929 р. – мовно-літературне відділення, 1930 р. – соціально-економічне відділення). Працював викладачем української мови в Дніпродзержинському металургійному інституті (тепер державний технічний університет) (1930), викладачем, старшим викладачем у Запорізькому педагогічному інституті (нині національний університет) (1930–1937), старшим викладачем, доцентом, завідувачем кафедри української мови, деканом мовно-літературного факультету, заступником директора з навчально-виховної роботи в Київському педагогічному інституті імені О. М. Горького (тепер національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова) (1937–1941, 1944–1948). Щоб уникнути репресій, виїхав з України, три роки (1948–1951) завідував кафедрою російської мови в Тюменському (Росія) і два роки (1951–1953) в Бухарському (Узбекистан) педагогічних інститутах. Повернувся на батьківщину, оселився в Черкасах, завідував кафедрою української та російської мов (1953–1959) у педагогічному інститутіті (нині національний університет імені Б. Хмельницького). Протягом 1959–1963 рр. працював старшим науковим співробітником відділу теорії української літературної мови Інституту мовознавства імені О. О. Потебні АН УРСР, із 1963 р. по 1976 р. очолював цей відділ; водночас (1960–1985) був професором Київського педагогічного інституту (1964–1968 рр. – за сумісництвом завідувачем кафедри російської мови цього вишу). Упродовж 1967–1982 рр. – старший науковий співробітник-консультант Інституту мовознавства. Підготував 1 доктора і 24 кандидатів філологічних наук. Автор 317 праць. За редакцією М. А. Жовтобрюха вийшло 68 монографій, збірників наукових праць, словників. Був членом редакційної колегії 53 видань. Персоналія (слово про видатного лінгвіста вчених-мовознавців, учених-філософів, учених-педагогів, його вчителів та учнів, журналістів, земляків) представлена в 50 академічних виданнях, науково-методичних журналах, усесоюзних, республіканських, обласних, районних газетах, наукових і періодичних виданнях вищих навчальних закладів. М. А. Жовтобрюх проводив велику громадсько-наукову роботу: 1962–1982 рр. – член науково-методичної ради для пропаганди літератури і мови при Республіканському правлінні товариства «Знання»; 1967–1987 рр. – член секції мовно-літературних та архівно-документальних пам'яток історії та культури; 1965–1977 рр. – член Комітету наукової термінології при Президії АН УРСР; 1974–1978 рр. – член бюро Відділення літератури, мови та мистецтвознавства АН УРСР; 1958–1963 рр. – член координаційної комісії з мовознавства Української РСР; 1959–1980 рр. – член Науково-методичної комісії з мовознавчих дисциплін Міністерства освіти УРСР; 1969–1977 рр. – заступник голови цієї комісії; 1972–1984 рр. – член Науково-методичної ради з вищої філологічної освіти Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР; 1960–1983 рр. – член міжнародної лінгвістичної термінологічної комісії при Міжнародному комітеті славістів; 1969–1983 рр. – член комісії з фонетики і фонології слов'янських мов; 1978–1983 рр. – член транскрипційної комісії Міжнародного комітету славістів; 1978–1982 рр. – член ученої ради Відділу наукової інформації з суспільних наук АН УРСР, член міжвідомчої наукової ради «Наука – народній освіті»; 1967–1988 рр. – член редколегії журналу «Мовознавство».

Передав Полтавському державному педагогічному інституту імені В. Г. Короленка (тепер – національний педагогічний університет) понад 6000 примірників із власної бібліотеки – книг, журналів, авторефератів, підручників, художніх творів, методичних розробок. Із-поміж них наукові праці Л. Булаховського, Ф. Буслаєва, М. Вознюка, П. Волинського, Я. Головацького, Г. Голоскевича, М. Грунського, Ю. Карського, А. Кримського, М. Максимовича, О. Павловського, О. Потебні, О. Синявського, І. Срезневського, Є. Тимченка та ін. Подарував Полтавському літературно-меморіальному музею І. П. Котляревського видання «Енеїди» (1798, м. Петербург).

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Науковий діапазон М. А. Жовтобрюха досить широкий: сучасна українська літературна мова, історія української мови, історія українського мовознавства, порівняльна граматика слов'янських мов, діалектологія, соціолінгвістика, культура усної і писемної мов. Автор монографій «Мова української періодичної преси» (кінець XIX – початок XX ст.) (К. : Вид-во АН УРСР, 1963), «Нарис історії українського мовознавства» (1918–1941) (К. : Наук. думка, 1991), «Українська грамматика» (К. : Наук. думка, 1986, рос. мовою, у співавт.) та ін. Співавтор і відповідальний редактор праць «Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика» (К. : Наук. думка, 1969), «Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія» (К. : Наук. думка, 1973). Співавтор праці «Історія української мови. Фонетика» (К. : Наук. думка, 1979), що стала однією з найкращих спроб вивчення звукового ладу української мови. Брав участь у написані підручників і посібників для університетів та педагогічних інститутів: «Історична граматика української мови» (К. : Рад. школа, 1957), «Історична граматика української мови» (К. : Вища школа, 1980), «Порівняльна граматика української і російської мов» (К. : Вища школа, 1978), «Курс сучасної української літературної мови» (К. : Вища школа, 1972) та ін. Опублікував низку досліджень про мовознавців, про мовну практику письменників-полтавців: «Видатний український вчений П. Г. Житецький (до 130-річчя з дня народження)» (Український історичний журнал. – 1967. – № 1); «Є. К. Тимченко як дослідник української мови (До 100-річчя з дня народження)» (Укр. мова і літ. в шк. – 1966. – № 10); «Євген Костянтинович Тимченко – вчений і педагог» (Мовознавство. – 1991. – № 5); «Народові відданий. До сторіччя з дня народження П. Ф. Залозного» (Радянська освіта. – 1966. – 8 січня); «Павло Гнатович Житецький (до 150-річчя від дня народження)» (Укр. мова і літ. в шк. – 1986. – № 12); «Староукраїнські мовні традиції в творчості І. П. Котляревського» (Слава сонцем засіяла. – К. : Дніпро, 1972) та ін.

Л-ра: Наукова спадщина мовознавця Михайла Жовтобрюха / Автор і упорядник доктор філол. наук, проф. М. І. Степаненко. – Полтава : ВАТ «Видавництво Полтава», 2007; Українська мова : Енциклопедія. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 193.

КАЛАШНИК Володимир Семенович

(03.07.1936, с. Мануйлівка Козельщанського р-ну Полтавської обл.) – учений-мовознавець, доктор філологічних наук (1992), професор (1994), академік АН ВШ України (1998), поет.

Закінчив Мануйлівську середню школу (1953), філологічний факультет Харківського державного університету імені О. М. Горького (1958). Працював учителем середньої школи № 1 імені М. О. Скрипника (1958–1964), директором середньої школи № 2 м. Барвінкове на Харківщині (1964–1967). Із 1967 р. й дотепер у Харківському державному університеті імені О. М. Горького (нині національний університет імені В. Н. Каразіна): асистент, доцент, професор, завідувач кафедри української мови (1986–2011).

Обґрунтував теоретичний і прагматичний аспекти дослідження надслівних образно-смислових єдностей у системі засобів художньої мови. Здійснив аналіз української поетичної фразеології та афористики XX ст., а також мови творів видатних українських письменників (Т. Шевченка, П. Куліша, П. Тичини, О. Довженка, А. Малишка, Л. Костенко, В. Стуса, І. Світличного, І. Драча, Д. Павличка та ін.). Доповнив методику навчання української мови як іноземної, зокрема на російськомовній основі. Досліджує становлення української термінології, процес адаптації інтернаціональних термінів до системи сучасної української мови. У колі фахових інтересів науковця постійно перебувають питання культури мови і стилістики. Має понад 200 публікацій (одноосібних і в співавторстві), з-поміж них 1 монографія, 6 навчально-методичних посібників, 7 словників. Голова спеціалізованої вченої ради (з 1996 р.). Підготував 13 кандидатів і 1 доктора філологічних наук. Член Національної правописної комісії, член експертної комісії МОН з проблематики наукових досліджень за напрямом «Філологія». Нагороджений Почесною грамотою Верховної Ради України (2005), заслужений професор ХНУ імені В. Н. Каразіна (2000), Відмінник освіти України, заслужений працівник освіти України (2008)

Автор поетичних збірок «Осінній дивоцвіт» (2000), «Бентежне надвечір'я» (2004), «Біла зоря» (2006), «Незгасимі світи» (2010), «Осоння Осені» (2012). Окремі поезії покладено на музику (композитори Лариса Журавель, Валерій Скляр, Василь Будянський). Особливо популярна серед земляків пісня «Мануйлівко, село полтавсько-пслове» (музика Миколи Хоменка). Залюбленість у полтавський край відчутна в багатьох віршах, зокрема таких, як «Пам'яті Григора Тютюнника», «Твоє, дитинство, вічно синє небо...», «Вже серпень по отаві молодій...», «Я знов у рідному селі...» та ін. На слова В. Калашника створено гімн Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (музика Лариси Донник).

Праці: Особливості слововживання в поетичній мові. – Х. : Основа, 1985; Фразотворення в українській поетичній мові радянського періоду (семанти-

ко-типологічний аспект). – Х. : Основа, 1985; Філософія словесного образу у працях О. О. Потебні // Олександр Потебня : сучасний погляд. – Х. : Майдан, 2006; Словник фразеологічних антонімів української мови. – К. : Довіра, 2001 (також видання 2004, 2006; у співавт.); Російсько-український словник з радіотехніки, радіоелектроніки та радіофізики. – К. : Наук. думка, 2006 (співукл. і співред.); Тлумачний словник сучасної української мови : загальновживана лексика / За заг. ред. проф. В. С. Калашника. – Х. : ФОП Співак Т. К., 2009 (співукл., ред.); Тлумачний словник сучасної української мови : Фахова лексика / За заг. ред. проф. В. С. Калашника. – Х. : ФОП Співак Т. К., 2009 (співукл., ред.).

Л-ра: Калашник Володимир Семенович : Біобібліографічний покажчик / уклад. : Г. А. Губарева, Р. А. Трифонов. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006; Калашник Володимир Семенович // Професори Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна : Біобібліографічний покажчик / За ред. В. С. Бакірова. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009; Тараненко О. О. Калашник Володимир Семенович // Українська мова : Енциклопедія. Вид. третє, зі змінами і доповненнями. – К. : Вид-во «Українська енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 252–253.

КОЛОМІЄЦЬ Микола Пилипович

(27.09.1936, хутір Суха Солониця Лубенського району Полтавської обл. – 17.11.2008, м. Дніпропетровськ) – учений-мовознавець, доктор філологічних наук (1990), професор (1992).

Закінчив сім класів Березотоцької середньої школи Лубенського р-ну (1951), Гадяцьке педагогічне училище (1955), Дніпропетровський державний університет (нині національний університет імені Олеся Гончара) (1964), аспірантуру при цьому ВНЗ (1975). Працював учителем початкових класів і вчителем української мови та літератури середньої школи № 34 міста Дніпропетровська (1958–1970), завідував кабінетом української мови й літератури Дніпропетровського інституту вдосконалення кваліфікації вчителів (1970–1972). Викладав українську мову в Сімферопольському університеті (нині Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського) (1975–1977). Із 1977 по 1992 р. у Дніпропетровському університеті: доцент, завідувач кафедри української мови (згодом української філології) (1990–2006). Відмінник народної освіти (1971).

Наукові інтереси: українська фразеологія і лексикографія. Автор близько 100 праць.

Праці: До питання про лексико-фразеологічну синоніміку української мови // Исследования по русскому и украинскому языкам. – Дніпропетровськ : ДГУ, 1973; Робота над лексико-фразеологічними синонімами при вивченні іменника // Укр. мова і літ. в шк. – 1975. – № 10; Лексико-фразеологічні синоніми із значенням «мовчати» в сучасній українській мові // Сучасне українське літературне мовлення. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1975; Словотвірні видозміни іменника і пов'язані з ним фразеологічні синоніми в українській мові // Питання словотвору і граматичної структури української мови. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1976; Фразеологізація парафрастичних зворотів // Журналістика : преса, радіо, телебачення : Республіканський міжвідомчий наук. збірник. – К. : КДУ, 1977. – Вип. 3; Лексико-фразеологічні синоніми прикметникового типу в сучасній українській мові // Дослідження з граматики і граматичної стилістики. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1977; Словотворення на базі фразеологічних одиниць в українській мові // Питання лексикології і граматики. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1978; Спостереження над лексико-фразеологічною синонімікою поетичних творів Т. Г. Шевченка // Збірник праць 23-ї наукової Шевченківської конференції. – К. : Наук. думка, 1979; Структурно-граматичні і стилістичні властивості дієслівних синонімів // Дослідження з граматики і граматичної стилістики. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1980; Фразеологічна синоніміка української мови : Навчальний посібник. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1986; Питання фразеологічної синоніміки (на матеріалі української мови) : Навчальний посібник. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1987; Словник фразеологічних синонімів. – К., 1988; Семантико-стилістичні функції фразеологічних синонімів у поезіях Т. Г. Шевченка // Мовознавство. – 1992. – № 2; Словник української мови в малюнках. – К. : Освіта, 1995; Малий словник іншомовних слів. – К. : Освіта, 1998.

Л-ра: Українська мова : Енциклопедія / Редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2005. – С. 260.

ЛАРІН Борис Олександрович

(05 [17].01.1893, м. Полтава – 26.03.1964, м. Ленінград [нині Санкт-Петербург]) – філолог, учений-мовознавець, перекладач, педагог, член-кореспондент АН УРСР (з 1945 р.), академік АН Лит. РСР (з 1949 р.).

Народився в сім'ї вчителя, який згодом став священиком. Навчався в Кам'янець-Подільській гімназії (1902–1906), у Київській колегії імені П. Ґалаґана (1906–1910). Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету (тепер національний університет імені Тараса Шевченка) (1914). Із 1917 р. доцент, з 1931 р. – професор Петроградського ун-ту (згодом Ленінградський, С.-Петербурзький ун-т). Завідував кафедрою російської мови (1953–1954), загального мовознавства (1958), слов'янської філології (1961–1964), був деканом філологічного факультету (з 1954 р.). 1960 р. заснував в університеті науковий лексикографічний центр – Міжкафедральний словниковий кабінет, який працював над упорядкуванням словників (нині центр має його ім'я, співпрацює з Лексикографічним відділом Інституту досліджень РАН, реалізуючи задум Б. О. Ларіна – створити «Словарь обиходного русского языка московской Руси XVI–XVII вв.»).

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Автор праць з історико-порівняльного та загального мовознавства, слов'янських, балтійських, індійських мов, стилістики художньої мови та перекладу: Очерки по истории слов в русском языке. Вводная заметка // Русский язык в школе. – 1940. – № 4; Из заметок о русско-литовских соответствиях // Науч. бюллетень Ленингр. ун-та. – 1946. – № 11–12; Состояние и задачи литовского языкознания // Труды Ин-та языка и литературы АН Латвийской ССР. – Рига, 1953. – Т. 11; Из русско-индийских соответствий : (Индийские параллели к древнерусскому *люди лучшие*) // Вестник ЛГУ. – 1958. – № 8; Из словяно-балтийских сопоставлений (стыд-срам) // Вестник ЛГУ. – 1958. – № 14; Об одной славяно-балто-финской изоглоссе. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1963; Лекции по истории русского литературного языка (X – середина XVII в.). – М. : Высш. школа, 1975; История русского языка и общего языкознания. – М. : Просвещение, 1977; О разновидностях художественной речи // Русская речь. – Пг, 1923. – Вып. 1; О лирике как разновидности художественной речи. Новая серия. – Л., 1927. – Вып. 1; О языке пьесы «Враги» // Литературный критик. – 1963. – № 11.

Один з організаторів підготовки «Атласу української мови», опублікував низку досліджень з української діалектології: Програма для збирання матеріалів до діалектологічного атласу української мови (з інструкцією). – К. : Вид-во АН УРСР, 1968; Проект Діалектологічного атласу української мови // Семінар-нарада завідувачів кафедр російської та української мови в педвузах УРСР : Тези доповідей. – К., 1948. – Вип. 2; Про методологію радянської лінгвістичної географії // Діалектологічний бюлетень АН УРСР. – К., 1949. – № 1; Принципи укладання обласних словників української мови // Діалектологічний бюлетень. – К. : Вид-во АН УРСР, 1956. – Вип. 6; Про народну фразеологію // Українська мова в школі. – 1959. – № 9; Спірні нерозв'язані питання української регіональної лексикографії // Тези доповідей XI республіканської діалектологічної наради (15–18/XI 1962 р.). – К., 1962. Б. О. Ларін одним із перших почав вивчати мову міського населення (Мовний побут міста // Червоний шлях. – Харків, 1928. – Ч. 516; К лингвистической характеристике города (Несколько предпосылок) // Изв. гос. пед. ин-та им. Герцена. – Л., 1928. – Вып. 1; О лингвистическом изучении города // Русская речь. – Л., 1928. – Вып. 3). Підготував низку рецензій на праці з українського мовознавства (Сумцов М. Ф. Начерк розвитку української літературної мови; Савченко С. В. Происхождение романских языков // Родная земля. – К., 1918. – Т. 1; Про «Сонячні кларнети» П. Тичини // Книгарь. – К., 1920; Плющ П. П. Нариси з історії української літературної мови. – К., 1958), з-поміж яких наукова розвідка, присвячена полтавським говорам (Ващенко В. С. Полтавські говори. Харків, 1957 // Діалектологічний бюлетень. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – Вип. 7). Особливе місце в лінгвістичному доробку Б. О. Ларіна займають праці з лексикографії, фразеології: Проект древнерусского словаря (Принципы, инструкции, источники). – Л. : Изд-во АН СССР, 1586 г.; Парижский словарь московитов 1586 г. – Рига : Латвийский гос. ун-т, 1948; О работе над новыми словарями // Вестник Ленинградского государственного ун-та. – 1960. – № 20; О методах изучения фразеологических сочетаний // Тезисы докладов по секции филологических наук. – Л., 1954; Очерки по фразеологии. О систематизации и методах исследования фразеологии // Ученые записки Ленинградского ун-та. – 1956. – № 198. Серия филологическая. – Вып. 24.

Заслужений діяч науки РРФСР (1957).

Л-ра: Тимошенко П. Д. Б. О. Ларін і українська мова // Вісник Київського університету. Серія філології та журналістики. – 1964. – № 6; Гриценко П. Ю. Внесок Б. О. Ларіна у розвиток української діалектології // Актуальні питання мовознавства у світлі праць Б. О. Ларіна і Ф. П. Філіна. – К., 1993; Українська мова : Енциклопедія. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 290–291.

ЛОМАКОВИЧ Світлана Володимирівна

(19.12.1947, с. Карлівка Харківської (тепер Полтавської) обл.) – учений-мовознавець, доктор філологічних наук (1994), професор (2001).

Закінчила СШ № 7 м. Харкова (1965), Харківський державний педагогічний інститут імені Г. С. Сковороди (1972), аспірантуру при Московському державному університеті імені М. В. Ломоносова (1981). Викладала мову й літературу в Пархомівській СШ Краснокутського району Харківської обл. (1972–1973), СШ № 3 м. Харкова (1973–1975). У 1975–1977 рр. – співробітник науково-дослідного сектору, 1977–1978 рр. – асистент, 1982–1985 рр. – старший викладач, 1985–1989 рр. – доцент, 1989–1992 рр. – завідувач кафедри загального і російського мовознавства, 2000–2007 рр. – завідувач кафедри українознавства Харківського державного педагогічного інституту (нині національний педагогічний університет). Протягом 1992–1995 рр. працювала доцентом кафедри загального й українського мовознавства Тернопільського державного педагогічного інституту імені В. Гнатюка (нині національний педагогічний університет). Із 2007 р. – професор кафедри журналістики Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

У колі наукових інтересів – синтаксис української та російської мов. Автор сучасних досліджень різнорівневої організації складного речення – формально-синтаксичної, семанти-

ко-синтаксичної та власне семантичної, результати яких збагатили синтаксичну думку обґрунтуванням структурно-семантичної єдності займенниково-співвідносних поліпредикативних конструкцій і визнанням їх як окремого типу в системі складного речення. Має наукові досягнення в галузі семантичного синтаксису і прагматики. Відома як автор ідеї про асиметричну природу синтаксичних одиниць, реалізовану в дослідженні різних за типом синтаксичних конструкцій, зокрема у висвітленні ролі цих конструкцій як фрагментів дискурсу. Створила синтаксичну наукову школу, підготувала 9 кандидатів наук. Розробляє концепцію компетентнісного навчання рідної мови. Займається проблемами розвивального навчання української й російської мов.

Автор понад 140 наукових і науково-методичних статей, 78 навчальних посібників.

Праці: Семантична організація займенниково-співвідносних речень у сучасній українській мові. – К. : НОК ВО, 1993; Займенниково-співвідносні конструкції в системі складнопідрядного речення української мови : Навч. посіб. – К. : НОК ВО, 1993; Займенниково-співвідносні речення української мови як структурно-семантичний тип // Матеріали Другого міжнародного конгресу україністів : У 3 ч. – Мовознавство. – Львів, 1993; Складнопідрядне речення: предикація і номінація // Актуальні проблеми синтаксису : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 85-річчю проф. І. І. Слинька. – Чернівці : ЧДУ, 1997; Роль лексики у формуванні змісту складного речення // Лінгвістичні дослідження. Науковий вісник. – Харків : ХДПУ, 1997. – Вип. 3; Предикативне відношення в структурі одиниць малого синтаксису // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 1998. – Вип. 408; Місце семантико-синтаксичного аналізу в системних дослідженнях складного речення // Лінгвістичні дослідження. – Харків : ХНУ ім. Г. С. Сковороди, 2004. – Вип. 12; Концепція тесту загальної навчальної компетентності (ТЗНК) випускників загальноосвітніх навчальних закладів // Вісник : Тестування і моніторинг освіти. – 2009. – № 9 (у співавт.).

Л-ра: Лисиченко Л. А. Ломакович Світлана Володимирівна // Літературна Харківщина : довідник. – Харків : ХДПУ, 1996; Кафедра українознавства : Ломакович Світлана Володимирівна // Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. – Харків : ОВС, 2001; Галина Васильєва. Світлана Володимирівна Ломакович // Слобожанщина. – 2001. – № 18; Ломакович Світлана Володимирівна // Професори Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Х., 2006; Verba Magistri : Мовознавство. Літературознавство. Журналістикознавство. Педагогіка. Методика. Збірник наукових праць, присвячених ювілею докт. філол. наук, проф. С. В. Ломакович. – Х., 2008; Ломакович Світлана Володимирівна // Професори Харківського національного педагогічного університету імені В. Н. Каразіна: Бібліографічний довідник. – Х. : ХНУ імені Каразіна, 2009.

НЕЛЮБА Анатолій Миколайович

(31.01.1961, с. Диканька Полтавської обл.) – учений-мовознавець, доктор філологічних наук (2008), доцент (1996).

Закінчив Михайлівську восьмирічну школу Диканського р-ну (1976); Кременчуцьке педагогічне училище (1980), філологічний факультет Харківського державного університету імені М. Горького (нині національний університет імені В. Н. Каразіна) (1986), аспірантуру при кафедрі української мови Харківського державного педагогічного інституту імені Г. С. Сковороди (нині національний університет) (1991). Учителював у Балясненській СШ Диканського р-ну. Із 1991 р. займається науково-педагогічною роботою у вишах Харкова: Харківський державний педагогічний інститут імені Г. С. Сковороди, Харківський національний університет внутрішніх справ, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Один із засновників і активних учасників Харківського історико-філологічного товариства.

Автор близько 100 публікацій із питань теорії номінації, морфеміки і словотвору, стилістики й культури мови, термінології і лексикографії, соціальних діалектів, методики викладання мови тощо. Серед цих праць монографія «Явища економії в словотвірній номінації української мови» (2007), підручники «Теорія і практика ділової мови» (1997), «Професійна мова юриста» (2002, 2009), статті «Про деякі словотвірні можливості української флексії (в аспекті функціональної стилістики)» (1995), «Тенденції в арготичному словотворі і засоби їх втілення» (2001), «Словотвірна контамінація як вияв принципу економії» (2002), «Про лінгвістичний статус мовних скорочень» (2003), «Про одне скорочування, його перебіг і наслідки (спостереження тимчасово аполітичного мовознавця)» (2004), «Новітні тенденції у словотворі й модифікація норм мови» (2005), «У підмурівок теорії номінації : термінологічно-понятійне впорядкування» (2005), «Від Президента України до сільського голови (український словотвір у виборчих перегонах)» (2006), «Римейк у словотвірній номінації» (2008), «Балотеса, дойченя, Guten Morgenівець : чи порушують вони словотвірний спокій?» (2009), «Термінологія і захист авторського права» (2010) та ін. Укладач термінологічних словників: «Словник образотворчого мистецтва» (1996), «Словник школяра. Літературознавство» (1999), «Словник школяра. Українська мова» (1999); співавтор низки словників: «Тлумачний словник української мови» (2002, 2005), «Тлумачний словник сучасної української мови : Загальновживана лексика» (2009), «Тлумачний словник сучасної української мови : Спеціальна лексика» (2009). Започаткував укладання і видання збірок словникових матеріалів, що фіксують нові явища в лексиці і

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

словотворі української мови: «Лексико-словотвірні інновації (1983–2003). Словник» (2004), «Лексико-словотвірні інновації (2004–2006). Словник» (2007), «Лексико-словотвірні інновації (2007). Словник» (2009), «Лексико-словотвірні інновації (2008–2009). Словник» (2010).

У наукових доповідях і публікаціях обстоює й удосконалює ономасіологічний підхід у дослідженні й потрактуванні словотвірних явищ; з таких позицій сформулював основні типи і принципи номінації, критерії відмежування способів словотвірної номінації, запропонував нову класифікацію мовних скорочень, в основу якої покладено критерії словотвірної номінації і статус самого скорочення. Уперше обґрунтував словотвірну економію не тільки як зовнішній вияв заощадження мовних знаків, але й як заощадливість словотвірної системи з двома різновидами економії – експліцитної та імпліцитної. З'ясував механізми і перебіг економних явищ, їхні різновиди й вияви, причиново-наслідкові зв'язки, увівши до наукового обігу низку нових понять і їхніх визначень (абро-ідеографічний тип номінації, номінативне гніздо, словотвірний магнетизм, словотвірна парадигма реальна й ідеальна, спустошення парадигми, типи словотвірних моделей і т. ін.) чи уточнивши чинні (абревіатура, абревіація, утинання, контамінація, спосіб словотвору, черезкрокове словотворення, словотвірна лакуна, словотвірний неологізм і оказіоналізм та ін.). Напрацював і апробував способи лексикографічного опису дериватів-інновацій української мови.

НЕПОКУПНИЙ Анатолій Павлович

(18.03.1932, м. Полтава – 25.10.2006, м. Київ) – доктор філологічних наук (1975), професор (1991), член-кореспондент АН УРСР (нині НАН України) (1988), поет, перекладач.

Закінчив СШ № 4 м. Полтави (1950), філологічний факультет Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка (нині національний університет імені Тараса Шевченка) (1955), аспірантуру при цьому ВНЗ (науковий керівник – Л. А. Булаховський) (1958). Працював літературним редактором у редакції УРЕ (1957–1959), провідним інженером у Київській державній лабораторії математичної лінгвістики (1959–1961), молодшим (1961–1965), старшим (1965–1969) науковим співробітником, завідувачем відділу романо-германського мовознавства (пізніше – відділу романських, германських і балтійських мов) Інституту мовознавства іменеі О. О. Потебні (1982–2006). 2004 р. обраний іноземним членом Академії наук Латвійської Республіки.

А. П. Непокупний – учений-балтист, славіст, германіст. Досліджував проблеми балто-слов'янських мовних зв'язків. Володів українською, російською, чеською, польською, литовською й іншими мовами. Автор близько 300 друкованих праць, опублікованих у різних країнах світу. Надрукував збірку поезій «Золото вікон» (К. : Рад. письменник, 1989).

Нагороджений орденом Великого литовського князя Гедиміна III ступеня Литовської Республіки (1998).

Праці: Ареальные аспекты балто-славянских языковых отношений. – К. : Наук. думка, 1964; До балто-східнослов'янських мовноетнографічних взаємин (Три етюди з географії балтизмів) // Мовознавство. – 1969. – № 3; З мовної спадщини ятвягів // Мовознавство. – 1971. – № 6; Балто-северно-славянские языковые связи. – К. : Наук. думка, 1976; [Гідроніми басейнів Західного Бугу і Прип'яті] // Словник гідронімів України. – К. : Наук. думка, 1979; Балтійські родичі слов'ян. – К. : Наук. думка, 1979; [Германо-балто-слов'янські ізоглоси] // Общая лексика германских и балто-славянских языков. – К. : Наук. думка, 1989; Балтійські зорі Тараса. Литва в житті і творчості Т. Г. Шевченка // «У Вільні, городі преславнім...» – К. : Дніпро, 1989; Очерки по сравнительной семасиологии германских, балтийских и славянских языков. – К. : Довіра, 2005.

Л-ра: 60-річчя члена-кореспондента АН України А. П. Непокупного // Вісник Академії наук України. – 1992. – № 3. – С. 102–103; Анатолій Павлович Непокупний (18.03.1932 – 25.10.2006) // Мовознавство. – 2006. – № 5; Анатолій Павлович Непокупний : біобібліографія до 75-річчя / НАН України. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Упорядники М. І. Вакулич і А. Л. Тараненко. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008.

РІТТЕР Павло Григорович

(05.04.1872, с. Чутове Полтавської обл. – 17.04.1939, м. Харків) – літературознавець, мовознавець, сходознавець, фахівець з індійської культури та санскриту, фундатор української індології, перекладач, педагог.

Закінчив історико-філологічний факультет Харківського університету (нині національний університет імені В. Н. Каразіна) (1894), у якому працював з 1897 р. (з 1921 р. професор; 1905 р. очолював кафедру порівняльного мовознавства). Володів англійською, німецькою, французькою, італійською, іспанською, давньо-, новоіндійською мовами, був «видатним знавцем музики, музичної критики» (О. І. Білецький). Студіював у Берліні санскрит і порівняльне мовознавство. Один із засновників Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (ВУАНС) (1926), засновник і член редколегії «Східного світу», директор курсів східних мов. Знавець багатьох мов та літератур Заходу і Сходу. 1893 р. одержав золоту медаль за дослідження гімнів Ріґ-Веди, присвячених богові Вішну.

Упродовж 1911–1935 рр. співпрацював з енциклопедичним словником «Гранат» [підготував статті: «Брахма – Самадж» (1911), «Брахманізм» (1911), «Буддизм» (1911), «Веданта» (1911), «Дандин» (1913), «Даосизм или

торизм» (1913), «Джаганатха» (1913), «Джайнизм» (1913), «Дурвасас» (1913), «Дурга» (1913), «Дхаммапада» (1913), «Дхарма» (1913,) «Дармашастры» (1913), «Каста» (1914), «Ману» (1915), «Махабхарата» (1915), «Панини» (1915), «Овсянико-Куликовский, Д. М.» (1916), «Практит» (1916), «Тримурти» (1925), «Пурана» (1929), «Тагор Дебендранат» (1929), «Тагор Рабиндранат» (1929), «Тибетский язык и литература» (1929), «Чайтанья» (1929), «Шепелевич Лев Юлианович» (1930), «Шива» (1930), «Панчантантра» (1931), «Рада Бай (Блаватская)» (1931), «Раджагриха» (1931), «Раджапутана» (1931), «Раджастхани» (1931), «Раджпуты» (1931), «Раджендралала» (1931), «Радлов Василий Васильевич» (1931), «Рамакришна» (1931), «Рамананда» (1931), «Рамануджа» (1931), «Рамаяна» (1931), «Шлейхер, Август» (1932), «Шмидт, Иоганес» (1932), «Шрадер, Отто» (1932), «Шредер, Леопольд» (1932), «Штейнер, Рудольф» (1932), «Штейнталь, Гейман» (1932), «Шякунтала» (1932), «Шянкара» (1932), «Щербатской, Федор Ипполитович» (1932), «Санкхья» (1935), «Санскрит» (1935), «Санскритская литература» (1935), «Упанишады» (1935)], публікував статті з мовознавства, міфології, філософії, релігії, літературознавства, зокрема розвідки про давньоіндійську та новоіндійську літературу. 1961 р. побачила світ «Антологія літератур Сходу», 1982 р. – антологія давньоіндійської літератури «Голоси Стародавньої Індії» з перекладами, коментарями й примітками П. Г. Ріттера. 1904 р. вийшов друком «Краткий курс санскритской грамматики». Перекладав українською, російською, італійською мовами прадавніх та сучасних авторів (Дандін, Бгартріхарі, Колідаса, Р. Тагор та ін.). П. Г. Ріттеру належить багато перекладів із санскриту на російську мову. Із санскриту переклав українською мовою поему «Хмара-віступ» Камідаси, гімни Ріґ-Веди. Чимало праць залишилися неопублікованими, серед них і «Антологія індійської літератури». У січні 1938 р. проти П. Г. Ріттера порушено кримінальну справу з пред'явленням обвинувачення в шпигунстві на користь Німеччини, Польщі, Італії, Туреччини, участі у фашистській контрреволюційній організації. Збожеволів і помер у в'язниці. 17.04.1991 р. П. Г. Ріттера реабілітовано.

Праці: Санскрит : издание общества взаимопомощи студентов-филологов Харьковского университета. – Харьков : Типо-литография С. Иванченко, 1911; Дандин и его роман «Похождения десяти юношей» // Записки имп. Харьковского университета. – 1900. – Кн. 2, ч. Неофиц. ; Что такое санскрит? : пробная лекция // Записки имп. Харьковского университета. – 1900. – Кн. 2, ч. Неофиц. ; Барендт, Иоган-Готфрид // Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905). – Харьков, 1908; Калидаса, его время и произведение : сборник статей в честь Владислава Петровича Бузескула // Сборник Харьковского Историко-филологического Общества. Т. XXI. – Харьков, 1913–1914; Проф. І. В. Нетушил (1850–1928) // Записки Харківського інституту народної освіти імені О. О. Потебні. Т. III. – Харків, 1928; Сучасний стан вивчення бенгальської мови : [Матеріали] Українського сходознавчого з'їзду Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства : 2–7 червня 1929 року. – Харків, 1929; Современные деятели науки, литературы и искусства Запада [1910–1929] : библиографический указатель. Языкознание. Т. 48. – М., 1929.

ПерекладИ: З італійської: Кардуючи Д. Очерк развития национальной литературы в Италии (5 лекций) // Записки Харьковского университета. Приложения. – 1896. – Кн. 3 ; кн. 4. Із санскриту: Калидаса, его время и произведение; II. Облако-вестник / Megha duta / древнеиндийская элегия Калидасы / Сборник статей в честь Владислава Петровича Бузескула // Сборник Харьковского Историко-филологического Общества. – Т. XXI. – Харьков, 1913–1914; Облако-вестник / Megha duta / древнеиндийская элегия Калидасы. – Харьков, 1914; Дандин. Похождения десяти юношей / древнеиндийский роман // Східний світ. –1927. – № 1; № 2; Ріг-Веда: чотири гімни з Ріг-Веди // Східний світ. – 1927. – № 1. – С. 186–189; Тагор Р. : 4 вірші. II Ріг-Веда : чотири гімни / пер. з бенг. і санскрит. П. Ріттер. – [Харків] : Пролетарій, 1927. – 8 с. ; Бхартріхарі : 15 стансів // Східний світ. – 1928. – № 3-4; Хмара-віступ (Megha duta) : староіндійська елегія Калідаси. – Харків, 1929. З палі: З літератури на мові Палі : Вогневе казання. Запитання Мілінди (Мілінда Панчо) // Антологія літератур сходу. – Харків, 1961. З новоіндійських мов: З Рабіндраната Тагора : вірші // Бюлетень Всеукраїнської Асоціації сходознавців. – 1926. – № 1; Тагор Р. : вірші // Східний світ. – 1927. – № 1; Із збірника «Гітанджалі» // Антологія літератур сходу. – Харків, 1961.

Л-ра: Антологія літератури Сходу. – Х., 1961; Грицай С. Павло Григорович Ріттер – фундатор української національної індології : Бібліографічний покажчик із творчого спадку вченого та література про нього // Рідний край : Альманах Полтавського державного педагогічного університету. – 2010. – № 2; Доценко Р. Український індолог // Вітчизна. – 1972. – № 5; Енциклопедія українознавства : В 11 т. / Гол. ред. В. Кубійович. – Львів, 1999–2003. – Т. 7; Ротач П. Колоски з літературної ниви : Короткий літературний календар Полтавщини. – Полтава : Полтав. літератор, 1999; Шмиголь Саліма. Видатний син Чутівщини // Полтавський вісник. – 2013. – 25 січня.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Валентин Лазуренко

БУДЕННЕ ЖИТТЯ ТА ВРОЧИСТОСТІ В ПОБУТУВАННІ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА

У кожного народу є свої перевірені часом, усталені, загальноприйнятні норми етикету. Етикет як норма моральної загальнолюдської культурної поведінки особи в суспільстві в кожної нації має, однак, власні відмінності, які, безперечно, криються в специфіці історичної ментальності того чи того етносу, народу. Неповторний та самобутній етикет має і наш український народ. Викристалізувавшись протягом довгого часу, він залишається для нього важливим культурницьким дороговказом.

Безперечно, вдосконалюючись протягом тривалого часу, народний етикет завжди починався з сім'ї (родини). Саме сім'я була тим первинним осередком, на основі якого формувався морально-етичний та суспільно-культурний рівень щирого українця.

«Який рід, такий плід», «Який батько, такі й діти», «Яка мамка й татко, таке й дитятко» [16, с. 592–593], – так говорить наш народ про першовихователів нових поколінь українців.

В українських родинах дітей завжди вчили, що кожна людина невіддільна від ближніх, всього свого роду, сусідів, громади, народу. Головним охоронцем ладу в родинах та суспільних взаєминах, законом буття був звичай. Щоб гармонійно виховати дітей, батьки, дотримуючись норм народного етикету, самі повинні були розвивати в собі доброчинні цінності та власними вчинками формувати те, що хотіли б бачити у своїх дітях.

Народна традиція вимагала порядку і злагоди в повсякденному житті сім'ї, основаних на мудрому і вимогливому керівництві глави сімейства, підпорядкуванні та послуху йому всіх її членів. Тому важливою складовою частиною національного українського етикету є регламентація норм взаємостосунків всередині окремої сім'ї. Особливо це стосується взаємовідносин старшого та молодшого покоління, тобто батьків та дітей.

За усталеними правилами народної педагогіки в родині однаково важливу роль грали як батько, так і мати («Чоловік у сім'ї – голова, а жінка – душа»; «Без господаря дім плаче, а без господині – хата» [9, с. 13]).

У великій нерозділеній сім'ї глава (дід, батько або за їх відсутності – мати, старший брат, у братській нероздільній сім'ї – старший брат) був наділений великою владою. До його функцій відносилися: розподіл обов'язків між членами сім'ї, розпоряджання майном сім'ї, організація і контроль господарської діяльності, дотримання релігійно-моральних норм життя кожним із членів сім'ї, виховання дітей, забезпечення в родині злагоди та порядку [5, с. 332].

Слова батька мали незаперечний авторитет («Батьківське слово на вітер не мовиться»; «Не слухаєш тата, послухаєш ката» [9, с. 13]). За нормами народного етикету навіть одружений син не міг заперечувати батькові. До речі, в українському етносі був досить поширений звичай розв'язання конфліктних ситуацій при зіткненні інтересів старшого і молодшого поколінь на користь шанування батьківських [9, с. 13]. За свідченням Павла Чубинського, волосні суди Західно-Руського краю досить часто виносили вироки про тілесне покарання різками навіть дорослих дітей не лише у випадках, коли вони піднімали руку на батьків чи лаяли їх непристойними словами, але й тоді, коли син погано ставився до матері: не шанував її як матір і був непослухом у розпорядженнях її по господарству [17].

Ідея шанобливого ставлення до батька-матері глибинно пронизує народний етикет українців: «Шти отця – матір, будеш довголітен на землі». Одним із найстрашніших гріхів, що може вчинити людина, вважалася зневага дітьми батьків, а кривда – і поготів. Найбільшою ж карою визначалося прокляття, яке посилали батьки своїм дітям у гніві («Куля мине, а материнське слово не мине» [9, с. 14]).

Народний етикет вимагав від дітей поваги до батьків та старших за віком, гуманних відносин між членами сім'ї і родичами. Будь-яке інше ставлення вважалося тяжким гріхом. Любов і повага до батьків як одна з найбільших добро-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

чинностей глибоко вкоренилася в побуті українців. У багатьох родинах був звичай «віддавати чолом», тобто цілувати руку батькам і родичам. Крім того, українці змалечку привчали дітей молитися за батьків і за всю свою сім'ю.

Домінуючим у всьому укладі життя селянської родини українців був принцип старшинства. Не лише батьки, але й старший брат і сестра користувалися пріоритетами перед молодшими. За нормами етикету ніхто з молодших не мав права першим сісти за стіл. Першим за стіл сідав господар сім'ї, а за ним – усі інші (за старшинством). Одним із прикладів цього можуть слугувати святкові обрядові дії, які проводилися на свято Водохреща і записані відомим етнографом Олексою Воропаєм. «Перед вечерею батько «клячить» – стає на коліна перед образами і молиться Богові, за ним молиться і вся родина. Помолившись, батько сам сідає до столу і запрошує сідати всіх у хаті присутніх – як це було і на Свят-Вечір» [4, т. 1, с. 159].

Сідаючи за стіл, господар обов'язково сідав на своє визначене заздалегідь місце – на покуті. Ніхто із членів сім'ї, за етикетом, не мав права займати це місце. Якщо в сім'ї не було батька, його місце займав старший одружений син. У випадку, коли він не був одружений, то главенство належало матері. Праворуч глави родини займав місце старший син, а далі вже сідали всі інші сини та дочки. За усталеними традиціями, господиня сім'ї, яка вела домашнє господарство, як правило, завжди сідала із самого краю стола. У святкові дні вона сідала поруч із главою сім'ї по правий від нього бік.

Старші брат і сестра мали перевагу перед молодшими, останні повинні були слухатися їх. Коли помирав батько, за народним етикетом, обов'язком старшого брата було опікуватися молодшими братами і сестрами, подбати про їх одруження [5, с. 334].

Утвердженню поваги до батьків сприяли і традиційні словесні формули вітання, звертання, прощання, перепрошування, або так звана «пошанна пареміографія». Традиційне звертання до батьків в пошанівній множині – на «Ви», яке мало місце в старій українській сім'ї, підносило і возвеличувало батьків в очах дітей. Порушити пошанівний канон навіть у гніві, роздратуванні було неможливо і вважалося великою образою честі й гідності батька чи матері. Особливою формою зовнішнього вияву поваги до батьків було «бити чолом» – тобто цілувати старших людей у руку [9, с. 13].

Українська сім'я прагнула виховати у власних дітей повагу до старших, чуйність, дбайливість, старанність, гостинність. Так, до батька, матері, старших членів сім'ї, односельчан діти й молодь, як правило, звертались на «Ви». Вітаючись із ними, вони повинні були обов'язково поклонитися. В церкві, за нормами народного етикету, під час святкової літургії старше покоління обов'язково повинно було стояти попереду, а молоде покоління – займало місця позаду них. Після завершення служби старші виходили з церкви, як правило, перші, і лише потім решта присутніх. Така шана пояснювалася тим, що в суспільстві найбільшою повагою повинен користуватися той, хто найбільше зробив для інших; винагороджувався той, чий внесок у суспільно-корисну працю був більшим. Ці норми етикету передавалися дітям і молоді під час різноманітних бесід, через оцінку конкретних учинків, роз'ясненням, шляхом заохочення або ж покарання [8, с. 29].

В українській родині завжди панував культ гостинності і, звичайно ж, у цьому прекрасному народному культі діяли свої усталені норми етикету. Ще в сиву давнину київський князь Володимир Мономах у своєму «Повчанні дітям» зазначав: «Вшануйте гостя, хоч би звідки він до вас прийшов» [13, с. 148].

Досить поширеним у селах був звичай «шапкування». Зайшовши в хату, гість повинен скинути шапку чи інший головний убір. Обов'язково повинен посміхнутися і привітатися зі словами: «Здраствуйте у вашій хаті, на хліб-сіль багатій». Ці норми етикету виховували моральні чесноти – повагу, ввічливість, доброзичливість, адже скривдити гостя – скривдити Бога. Українська гостинність вирізнялася особливою гуманністю, глибинне коріння якої є спільним для всіх східних слов'ян. Із давніх-давен було заведено, що той, хто відвідає оселю, тривалий час вважається своїм, оскільки прилучається до духів цього дому. Власники будинку робили все, аби пригостити гостя. В народі це має назву «віддати почесть». У зв'язку з цим в українського народу склалися відповідні норми етикету при частуванні (причащанні) гостя. Перш за все на столі обов'язково мав лежати кусень хліба та щіпка солі («Клади перед людей хліб на столі, будеш у людей на чолі» [16, с. 688]). Вважалося, що той, хто скуштує кусень хліба з сіллю, дістане господнє благословення і ніколи не посміє скривдити тих, хто частує. Непристойним вважалося розпитувати гостя про його особистість, про мету візиту, не нагодувавши його. У давні часи, перш ніж нагодувати гостя, господиня мила гостеві ноги. Ця норма протрималася в українців до XIX ст. [10, с. 258].

За нормами народного етикету, умови гостювання суворо регламентувалися. По-перше, не прийнято було ходити в гості під час польових робіт. По-друге, засуджувалося гостювання в будні. В ці дні дозволялися відвідини родичів чи сусідів лише в господарських справах. Ритуал прийому в будень був спрощений до мінімуму. По-третє, гість, який прийшов у звичайній справі, обов'язково повинен бути запрошений до оселі, як говорять у народі, «хоч

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

на хвилинку». В цьому контексті, гість переступав поріг хати і цим самим виявляв глибоку повагу до домочадців та їхніх предків, які, за повір'ям, мешкали саме під порогом. Господиня (чи господар) повинні були обов'язково посадити гостя за стіл, який накривали скатертиною, і подати хліб із сіллю. В деяких регіонах України прийнято було подавати гостю келих виноградного вина. По-четверте, якщо гість не мав часу пригощатися за столом, тоді його садовили на лаву біля печі, яку протирали чистою ганчіркою. По-п'яте, гість обов'язково мусив присісти, хоч на кілька хвилин, оскільки іншого разу цю хату обминуть «старости».

Етикет прийому гостей мав суттєву відмінність від тих днів, коли спеціально (на Різдво, Великдень, Трійцю, храмові свята, іноді недільні дні, а також сімейні урочистості – весілля, народини, похорони, поминки) приходили в гості. Число свят, коли можна було ходити в гості, в деяких місцевостях України суттєво регламентувалося. В ряді регіонів ходили лише на храмові свята, в інших – на дні Івана, Михайла, Миколая.

Відповідно до норм народного етикету, гості приходили за запрошенням («Прийшли непрохані, то й підем не кохані»; «Прийшов непроханий, піде недякуваний»; «Поїхав би в гості – та люди не кличуть» [16, с. 685]). Воно лунало наприкінці кожного гостювання. Існував цілий комплекс дій, які повинен був виконати той господар, до якого прийдуть гості. По-перше, готували святкові страви; по-друге, обов'язково господиня оселі пекла хліб; по-третє, готували подарунки дітям, які передавали батьками, оскільки дітей не прийнято було брати в гості, їх залишали вдома. Особи, які приходили в гості, також мали виконувати ряд усталених норм етикету. Насамперед, приходили без запізнення. Прийшовши в гості, вони спочатку віталися з чоловіком, а потім з його дружиною. Цим підкреслювався престиж глави сім'ї та повага до нього з боку гостей, які прийшли. Те ж саме робили, коли в оселі вже були гості, незважаючи на усталене в українському середовищі шанобливе до них ставлення. Обов'язково приносили з собою подарунки, які зазвичай були простими – це хлібина та кварта горілки («Хоч їду в гостину, то беру хліб у торбину» [16, с. 688]). Виконували ряд цих норм і господарі, які приймали гостей. Вони повинні були обов'язково по закінченню гостювання також пригостити гостей хлібом та пирогами.

Важливу частину української необрядової гостинності становив звичай дарування і віддарювання. Дарунки насамперед символізували дружбу і прихильність однієї сім'ї до іншої.

Характеризуючи гостинний етикет українців, слід звернути особливу увагу на трапезу, тобто обряд частування. По-перше, гостю відводилося найкраще і найзручніше місце в кімнаті, де проходить трапеза. Дорогих гостей садовили на покуті, тобто почесному місці в хаті («Який гість, така йому й честь»; «Милий гість не часто буває»; «Розумного саджають на покуті для честі, а дурного для сміху» [16, с. 687, 324]). По-друге, господарі не повинні були сідати під час трапези за стіл, а весь час ходити біля гостей, підносячи їм їжу і припрошуючи їх їсти. Під час гостинної трапези виключної уваги надавали саме припрошенню до їжі та питва. Відповідно і цей аспект етикету суворо регламентувався: господар будинку повинен був припрошувати лише чоловіків, а господиня – виключно жінок. По-третє, гості не мали права починати самостійно пригощатися, не отримавши благословення від господаря будинку («У гостях останній починай їсти, а перший переставай» [16, с. 683]). Кожну нову страву гості не мали права їсти до тих пір, поки господарі декілька раз методом примусу не заставлять їх спробувати страву. По-четверте, гості не повинні були брати будь-що зі столу, а тим більше виходити під час трапези з-за столу. По-п'яте, обов'язковим під час гостин було вживання горілки. Оковита була головним алкогольним атрибутом під час трапези. Кожен гість обов'язково повинен був випити хоч кілька чарчин. Пили повністю всю місткість посудини, в яку наливали. «Хто не вип'є до дна, той не мислить добра» [16, с. 695], – вважалось у народі. По-шосте, завершенням трапези, яка затягувалася на тривалий час, була так звана церемонія «внесення хліба з сіллю». Гості дякували господарям за гостину і гостинність словами «Спасибі за хліб, за сіль, за кашу і милість вашу» [10, с. 260].

Досить неповторні і специфічні особливості народного етикету мають місце в таких формах спілкування, як вітання, прощання, співчуття, вибачення. Звернемося до традиційного українського етикету в привітанні. Обов'язковим при зустрічі серед чоловіків був обряд рукостискання та знімання капелюха. Жінки вітались одна з одною нахиляючи голову, а також, якщо вони добре знайомі, при зустрічі цілувались і обіймались. Зверталися зі словами «Добрий день» (чи «Доброго дня»). У вранішній та вечірній час формою привітання відповідно було «Добрий ранок» – «Добрий вечір». Чоловіки при зустрічі жінки обов'язково знімали капелюха, інколи цілували їй руку. Щоправда, в деяких районах України цілувати руку дозволялося лише близьким родичам та священикові. Під час зустрічі з подружньою парою насамперед віталися із жінкою, а вже потім – із чоловіком.

Регламентованою була специфіка привітання для молодих людей. Вітаючись, молодь говорила «Добрий день» або «Слава Ісусу». При зустрічі вона цілувала руку старшим, як правило, лише родичам або добре знайомим.

Обов'язковиматрибутомумолодіжномусередовищі було рукостискання. За народним етикетом, прийнято було цілувати руки старшим та хресним батькам.

Від пори дня, родинних зв'язків, близькості, роду заняття в момент вітання залежала форма вітання, яка виконувала контактуючу функцію, допомагала в спілкуванні, передбачала форму зачину й підтримання розмови, наприклад: «Як ся маєте?» – «Гаразд, дякувати Богу. А як ви поживаєте?»

Під час зустрічі, за народним етикетом, не годилося ставити прямі запитання на зразок «Куди йдете?» На це люди дуже ображались і відразу ж говорили: «Не закудикуйте, бо не дійду туди, куди йду». Годилося запитати: «Чи далеко йдете?» Українці вважають, що той, хто говорить, завжди вкладає в слово не тільки думку, зміст, а й певну енергію, отож слова можна назвати своєрідним енергопроводом, що несе добро чи зло. За звичаєм, скільки разів ти привітаєш людей, стільки Господь дасть тобі здоров'я.

Особливо в народному етикеті регламентувалося фізичне доторкання. Це так зване поглажування по голові, поплескування по плечу, потиск рук. Потискування рук дозволялося лише родичам, близьким та досить знайомим людям. У тому самому випадку дозволявся також і поцілунок.

Поплескування по плечу дозволялося лише між чоловіками, та й то виключно лише при домовленості. Поплескування символізувало надійність зі сторони старшого покоління до молодшого та вияв приязні до сім'ї дитини.

Етикет не дозволяв вітати людей, які мали досить негативну славу на селі. Рекомендувалося взагалі уникати контактів із ними. Це різного роду злодії, п'яниці, бешкетники. Обмежувалися вітальні контакти з представниками жіночої статі, які, вважали, могли бути відьмами.

Особливу регламентацію в етикеті нашого народу мав поцілунок. Як форма вияву надзвичайної поваги він був досить поширений серед українців, наділений навіть певною магічною силою. Ще з давніх часів, а особливо в період розквіту козаччини, поширеним було так зване «хресне цілування». Воно, як правило, проявлялося при даванні різного роду присяги, клятви у формі цілування хреста, зосібна й натільного.

Із поширенням християнства в українців хресне цілування набуло важливих ритуальних рис. За народними нормами поведінки, істинний християнин-українець, перебуваючи в церкві, обов'язково повинен був цілувати ікони та різного роду святині.

В українського народу велике символічне значення мав хліб та сіль, тому цілування його було обов'язком честі й гідності українця. В запорозького козацтва, яке внесло досить багато в етикет нашого народу, поширеним був звичай обов'язкового цілування при виголошенні клятви землі, яка вважалася святою і життєдайною.

Поцілунок використовувався як при привітанні, так і при прощанні. При привітанні поцілунковий церемоніал мав такий порядок. По-перше, гість, який завітав до оселі, звертався до її господарів з поздоровленням, на яке вони відповідали зі щирою вдячністю. По-друге, потім усі цілували одне одному руки (в деяких місцях України – в щоки та губи). По-третє, обмінюватися поцілунками могли лише рівні у віковому цензі люди. Наприклад, якщо один із гостей був старший роками або ж займав високе соціальне чи державне становище в суспільстві, то в цьому випадку цілував руку виключно молодший із них. Старша людина в подібній ситуації говорила лише «Спасибі». По-четверте, така церемонія, за народним етикетом, застосовувалася при вітанні гостями, які були в оселі. При цьому не було різниці в статі гостей, тобто всі були рівними.

При прощанні поцілунок в українців означав не лише приязнь до людини, а і взаємне прощення. Цілували в руки та злегка по-дружньому обнімаючи гостя. Це символізувало вияв глибокої поваги до гостей і вселяло надію на подальше товаришування та дружбу. Словесною формою прощання були фрази «До побачення», «До зустрічі», «Щасливо», «Бувайте здорові».

У народному етикеті важливе місце відводилося слову. Йому українці завжди надавали великого, символічного значення. Саме в слові вони вбачали силу, вплив та мудрість. Про це свідчать ті зразки фольклору, які дійшли до нас, зокрема такі прислів'я: «Нащо та й шаноба, як добреє слово»; «Добро добре й говорити»; «Коня керують уздами, а чоловіка – словами»; «Слово – святе»; «Дар за дар, слово за слово» [11, с. 556].

Той, хто говорить, вважає народ, має володіти мовленням, даром слова: «Говорить, мов по зорях читає»; «Говорить, як руку веде і в рот кладе»; «Говорить так, як з письма бере»; «Скаже слово, як витвердить»; «Ото сказав, як ножичком вирізав»; «Сказав, як гвіздком прибив»; «Сказав, як зав'язав»; «Такі слова його чисті, як день, білі»; «Говорить тихо, як мак сіє»; «Масної бесіди чоловік» [11, с. 556].

Досить негативне ставлення висловлює народ про балакунів, мовців-невдах, тих, хто не вміє вести бесіду, вислухати іншого: «Будь добрим вислухачем, будеш добрим повідачем»; «Розжуй слова, та тоді й кажи»; «Слухай багато, а менш говори»; «Не діло багато говорити»; «Хто багато говорить, той мало творить»; «Не мели, як пустий млин»; «Говорить, як у бочку»; «Торохтить, як вітряк»; «Не клади ялинової лусти, а клади пшеничне слово» [11, с. 564–566].

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

За народним етикетом, промовцеві не дозволено було ображати співрозмовника. З цього приводу казали: «Рана загоїться, але зле слово ніколи»; «Слово не горобець – назад не вернеться»; «Сказаного й сокирою не вирубаєш» [11, с. 564–566].

Народний етикет суворо регламентував такі взаємовідносини в суспільстві, як дружба, товаришування, хороші знайомства. Вірній дружбі народ надавав великого значення («Дружба та братство дорожче багатства» [16, с. 701]). При цьому не рекомендувалося заводить будь-які близькі стосунки з людьми, в яких досить хитка совість: гультяями, п'яницями, курцями, ледарями, злодіями, хвальками, скупими, ненажерливими, нахабними, лукавими, боягузами, марнотратниками та іншими людьми з пороками, оскільки вважалося, що ніякої користі та добра стосунки з цими людьми не принесуть. Фольклор про це відверто говорить: «З ким поведешся, того й наберешся»; «Яку дружбу заведеш, таке й життя поведеш»; «Хто до кого пристає, таким і стає»; «Скажи мені, хто твій товариш, тоді я скажу, хто ти»; «Об що потрешся, того й наберешся»; «Хто з псами пристає – навчиться брехати»; «Послухаєш жука – в гною будеш» [16, с. 704–705]; «Не шануй піддакувача, шануй суперечника»; «Не той друг, що лащиться, а той, що печалиться»; «Пробуй золото вогнем, а дружбу – грішми» [16, с. 702].

Натомість рекомендувалося заводити товаришування з хорошими, морально чистими людьми, які мали незаперечну репутацію в суспільстві, не зважаючи при цьому на їх соціальний стан: «З добрим поживеш – добро переймеш, а з лихим зійдешся – того й наберешся»; «З добрим дружись, а лихих – стережись»; «З добрими людьми завжди згоди можна дійти» [16, с. 701, 704, 705].

Товаришів та хороших знайомих повинно бути багато, вчить нас народний етикет. Українці навчали своїх нащадків, зазначаючи при цьому, що хороші друзі «на дорозі не валяються»: їх потрібно шукати. Народна мудрість наголошує, що в людини повинен бути лише один вірний друг, а з рештою хороших і близьких їй людей, з якими вона товаришує, приязні загальнолюдські стосунки. «Вірний приятель – то найбільший скарб»; «Друга шукай, а найдеш – тримай»; «Дружба та братство дорожче багатства»; «Для милого друга і вола з плуга»; «Свого вколупав би здоров'я для милого приятеля, якби можна» [16, с. 701–702], – так народне влучне моральне слово говорило про дружбу. При цьому етикет не дозволяв, коли один із друзів займав високе становище в суспільстві, надмірно зловживати його службовими можливостями або – в результаті якого б то не було непорозуміння зі службового приводу – розривати дружбу. Про це народ говорить: «Дружба дружбою, а служба службою» [16, с. 703].

Українська родина була тим соціальним осередком, у якому кожен її представник мав певні обов'язки перед іншими членами родини й громадою. Тому родинно-трудові традиції завжди допомагали розвивати в дітей моральні якості (відвертість, єдність слова і діла тощо), формували світоглядну притомність та ціннісні орієнтації. Традиції залучення до хатніх і господарських робіт визначали посильність праці, органічно поєднували життєву мудрість із материнською та батьківською любов'ю, честю родини. Народна мудрість про це говорить: «Та дитина ледача, яку батько не вчив» [16, с. 611]. Традиції спільної систематичної праці привчали до відповідального ставлення й поваги до роботи. Традиції майстрів і трудових династій розвивали в юного покоління риси старанності, самодисципліни, наполегливості, комунікабельності, виховували дбайливого господаря.

Джерелом життєрадісного настрою і краси та запорукою матеріального благополуччя є здоров'я: «Найбільше багатство – здоров'я»; «Здоров'я – всьому голова»; «Здоровому – все здорово» [16, с. 540]. Тому в кожної родини були усталені родинно-оздоровчі традиції, які обумовлювали систему поведінки членів родини, а це: раціональне харчування, творча активність: «Держи голову в холоді, а ноги в теплі – будеш жить вік на землі»; «Після обід полежати часок, то зав'яжеться сала кусок»; «Здоров'я маємо – не дбаємо, а потерявши, – плачемо»; «Де просто – там живуть років за сто» [16, с. 540]. Етикет сприяв зміцненню фізичного та морального здоров'я та формуванню, зокрема, таких рис, як гуманізм, порядність, витримка, людяність, також розвивав спритність, витривалість, рішучість, ініціативу. При цьому виникало бажання радіти, допомагати, підтримувати інших: «Сила та розум – краса людини»; «Найбільша сила в світі – терпіння» [16, с. 325].

Аналізуючи етикет українського народу, слід, безперечно, звернутися до його вияву в обрядовості народження людини, одруження та поховання.

Звернімося до норм етикету, пов'язаного з народженням. Він ніс у собі цілий комплекс обрядових дійств. Найзагальніші норми пологового етикету були наступні (зазначаємо в порядку розвитку родильних подій): 1) місце пологів зберігалося в таємниці; про це могли знати лише породілля, її чоловік та баба-повитуха; 2) пологи приймала жінка-акушер, яка в народі мала назву «баба-повитуха»; прийнято було її кликати в останній момент; 3) традиційним місцем пологів була комора, лазня або навіть поле; 4) прийнято було, аби прищепити, якщо народжувався хлопчик, риси майбутнього гарного

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

господаря, відсікати під час родів пуповину на сокирі, а якщо народжувалась дівчина, і щоб була гарною господинею та прялею, – на гребені; 5) застосовували різного роду оберегові прийоми: обкурення тощо; 6) після пологів, аби зняти їхню таємність, прийнято було вивішувати на високій жердині сорочку породіллі; запалювали багаття, а в західних регіонах України стріляти з рушниці; 7) обов'язковою нормою етикету були провідини сусідами та близькими родичами породіллі; прийнято було відвідувати лише заміжнім жінкам і не з пустими руками, а з подарунками; 8) перша купіль дитини була обрядовою і символічно-магічною; купали дитину обов'язково у свячених травах і обсушували потім обов'язково біля палаючої печі; 9) обов'язково, за народним етикетом, повинно було бути перше частування роженицi і вшанування новонародженого; на це частування, яке мало назву родини, йшли з полотном для пелюшок та обрядовою їжею; накривати стіл і пригощати усіх повинна виключно лише баба-повитуха, яку, після завершення трапези, обов'язково частував хлібом-сіллю та підносив подарунки у вдячність чоловік породіллі; 10) народженій дитині прийнято було відразу давати ім'я; за тогочасними нормами, це повинно було бути таке ім'я, яке б приносило щастя і добробут немовляті; якщо дитина народилася в день релігійного свята, то прийнято було давати їй ім'я того святого, чий празник був у цей або за кілька днів до (після) народин; дитині, яка народжувалася поза шлюбом, за нормами етикету, прийнято було давати негарне ім'я [10, с. 270–271]; 11) обов'язковою нормою родильного етикету було проведення традиційного обіду, який відбувався після хрестин дитини в найближчу неділю чи свято; кількість гостей регламентувалася батьками новонародженого, але обов'язково повинні були бути присутніми баба-повитуха та куми; приходили на обід не з пустими руками: чоловіки – з хлібом, жінки – з власно приготовленими українськими народними стравами та мукою; принесені страви подавали на стіл; вживання спиртних напоїв (горілки чи вина) – мінімальне, лише «для настрою»; ритуальною стравою була каша (пшоняна або ж гречана), яку подавали в горшку і з якою проводили ряд обрядових дій: хрещений батько розбивав горщик із кашею, але обережно, аби каша залишилась цілою, і вершок каші, разом із тарілкою, на якій лежали гроші, подаровані гостями, передавав матері дитини; він же розділяв кашу між всіма присутніми, а черепки битого горщика викидав у город, щоб «гарбузи родили»; 12) за етикетом, ідучи на хрестини, обов'язково несли букетики із живих або сухих, якщо взимку, квітів і трав (волошок, м'яти, рути, барвінку, ромашки, чорнобривців); у букет повинні були обов'язково входити гілочка калини та колосок вівса, пшениці чи жита («Їхала баба з торгу, везла квіток торбу, то з рожі, то з калини – до Ганки на хрестини»); букетів повинно було вистачити всім присутнім, вручення квітів міг здійснювати кум; 13) обрядовим хлібом був калач, їх пекла господиня дому з розрахунком на всіх гостей; роздають калачі господарі, а гості швидко повинні вставити роздані їм букети в центр калача, щоб дитина незабаром «стояла і в'язи тримала» [14, с. 30–33]; 14) як правило, у день річниці дитини виконується обряд постригу, який символізує перехід її в новий, вищий віковий період; на цей ювілей запрошували обов'язково бабу-повитуху та хрещених батьків; посеред хати простелявся вивернутий догори кожух, на який садовили хлопчика, і в якого хрещений батько вистригав навхрест трішки волосся; якщо в сім'ї була дівчинка, то, за народним етикетом, її не дозволялося постригати, як хлопців, їй регламентувалося лише, та й то лише через п'ять (у деяких регіонах України через шість) років після народження, урочисте, із запрошенням хрещеної матері, заплетення навхрест перших кісок [10, с. 272].

Цікавим і повчальним є етикет весільної обрядовості українців. Весільна обрядовість досить ґрунтовно висвітлена цілим рядом дослідників [3; 6; 7]. Зупинімося на суто етнічних її рисах.

Обов'язково виділявся передвесільний, весільний та післявесільний цикл обрядовості. Передвесільний цикл повинен був включати – сватання, умовини, оглядини, заручини, бгання короваю і дівич-вечір. Власне весільний цикл обрядовості неможливий без – запросин, обдарування, посаду молодих, розплітання коси, розподілу короваю, перевезення посагу, перезву, рядження. Післявесільний – безхлібини, свашини та гостини.

Своєрідним в українського народу є поховально-поминальний етикет. Перелічимо найсуттєвіші його моменти. По-перше, коли помирала людина, про це сповіщали всіх її родичів та односельців. За етикетом, на вікнах оселі, де знаходився небіжчик, вивішували білі хустки або перемітки, ними ж обв'язували один із стовпів, на яких кріпилися ворота. По-друге, заборонялось голосно розмовляти чи проводити яку-небудь роботу, що породжує шум. Заборонялося також садити в цей час капусту, підсипати квочку, вивозити гній. З цієї причини із двору небіжчика забирали вулики та все насіння, а з хати намагалися вигнати кота, бо у випадку, коли той стрибне через покійного, останній перетвориться на упиря. По-третє, коли в кімнаті, де лежить покійник, літає муха, суворо забороняється її бити, бо не виключно, що саме вона і є душею покійного. Не можна було пити в цій кімнаті воду, а також сідати

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

на лаву біля покійного, попередньо не здмухнувши її. По-четверте, на час похорону дівчата розпускали волосся, а чоловіки ходили без головних уборів. Приходячи до хати небіжчика, читали «Отче наш» і цілували руку покійному. Не бажаним було цілування її неодруженим людям. По-п'яте, заходячи в оселю покійного, за етикетом, віталися не традиційно «Добрий день», а іншою формою – «Здорові будьте». По-шосте, покійника прийнято було обов'язково скупати («омити душу»), а потім одягти в нове, смертне вбрання. Після омивання небіжчика клали на лаву, підстеливши під нього кожуха, ногами до дверей: чоловіків праворуч від них, а жінок – ліворуч. Старих людей рекомендувалось одягати в одяг темних кольорів. Померлих молодих дівчат – у синій, зелений чи жовтий кольори, які в народі є кольорами жалоби. На чоловіків завжди одягали шапку (або клали її біля голови покійного) та чоботи. По-сьоме, коли помирали молоді, неодружені люди, їх називали так: хлопця – «князем», дівчину – «княгинею». Одягали ж, відповідно, у весільний одяг. Під час похорону виконували, хоч і знівельовані, але все ж суто весільні звичаї та обряди. По-восьме, покійника, за усталеними нормами етикету, виносили з хати вперед ногами; шлях, яким виносили труну, посипали житом, а на тому місці в оселі, де вона стояла, розбивали новий горщик (це символізувало оновлення життя). По-дев'яте, обов'язковою була проповідь та обряд «печатання могили». По-десяте, на могилі обов'язково встановлювали дерев'яний хрест і пов'язували на ньому рушник чи хустку. До речі, тих людей, які наклали на себе руки (вішальники, утопленики тощо), хоронили за огорожею цвинтаря або по його краях.

Своєрідний етикет мала трапеза за покійним. На неї запрошували всіх, хто був на похороні. Обов'язковою стравою було коливо. На вікно ставили чарку горілки, вкриваючи її окрайцем хліба (для духу покійного). Наступного дня слід було відвідувати могилу покійного. Надзвичайно регламентовані поминки – тобто система звичаїв, пов'язаних зі вшануванням померлого та всіх предків. Народ поминав померлого на третій, дев'ятий, сороковий день та в рік смерті. І всі ці дні обов'язковим було: заупокойна служба Божа, поминальна трапеза та відвідини могили [10, с. 280–284].

Слід зупинитися на етикеті в одязі українців. Наш національний одяг є простим у крою, з переважанням у ньому білого кольору, зі спокійними барвами прикрас та відсутністю зайвої оздоби, із збереження почуття міри. За нормами етикету, одяг завжди повинен був бути орнаментований вишивкою та мереживом. Жіночий одяг мусив включати такі складові: вінок, хустину, сорочку, запаску, дергу, плахту, попередницю, крайку, керсетку, спідницю, сукню.

За давнім етикетом, дівчата завжди носили довгі коси, які заплітали і поверх яких носили вінки з живих квітів. Оздобою шиї дівчат і молодиць були намиста і дукачі. Сорочка завжди вишивалася барвистими нитками. Традиційним жіночим взуттям були червоні чобітки із сап'яну. Чоловічий одяг мав такі складові: шапка, обов'язково вишита сорочка, чоловіча керсетка, штани і шаровари, пояс та чорні чоботи. Спільним для чоловіків та жінок одягом є кожухи, кептар та свита [4, т. 2, с. 424–425]. Головною традиційною рисою українців в одязі була його практичність. Саме традиційні зручності речей виховували почуття невибагливості, охайності, зручності та стриманої краси.

Власний етикет має і традиція приготування національних страв, дотримання якого забезпечувало працездатність та розвиток фізичних якостей членів української родини. Основний принцип цих етикетних традицій – помірність, збалансованість, різноманітність їжі, режим харчування («Хліб усьому голова»; «Що до чого, а хліб до борщу» [16, с. 578]; «Галушки та лемішка, а хлібу перемішка» [16, с. 579]; «Молоко то молоко, та в животі тонко» [16, с. 582]; «Смачного потрошку, щоб животик не болів» [16, с. 588]). Ми не висвітлюємо повністю цей етикет, оскільки розкриттю специфіки національної кухні присвячено багато ґрунтових досліджень [1; 2; 12; 15].

Колоритний етикет має і національний гумор. Гумор, безперечно, мав бути привітним, щирим, доброзичливим до співрозмовника, шляхетним: «Дурню сміх, розумному сльози» [16, с. 138]; «Не смійся над людьми нині, бо завтра люди над тобою будуть сміятися» [16, с. 279]. Усі ці нормовані народним етикетом доброчинності розвивали емоційно-вольову сферу людини, сприяли дружнім стосункам між людьми, були громадським фільтром здорової народної моралі.

Можна ще дуже багато розповідати про народний етикет українців, але ми цією статтею не претендуємо на вичерпність, адже це надзвичайно широке і глибоке по своїй суті питання. З усього вищезазначеного можемо зробити висновок про те, що нинішнє покоління і наші нащадки повинні бути вдячні національно свідомим, традиційним українським родинам за збереження ними народного етикету, за те, що в добу лихоліть і трагізму української бездержавності, ті ростили й виховували дітей і молодь у морально-культурному національному дусі українства, вчили бути українцем не тільки по крові, а й за переконаннями, невпинно дбати про те, щоб зберегти Україну й українськість від тотальної денаціоналізації.

Література

1. Артюх Л. Ф. Українська кухня / Артюх Л. Ф. // Українська минувшина : Ілюстрований етнографічний довідник. – К., 1993. – С. 79–103.

2. Артюх Л. Ф. Українська народна кулінарія : Історико-етнографічне дослідження / Артюх Л. Ф. – К., 1977.

3. Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні / В. К. Борисенко. – К., 1988.

4. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / О. Воропай. – К., 1991.

5. Етнографія України : Навчальний посібник / За ред. С. А. Макарчука. – Львів, 1994.

6. Здоровега Н. І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні / Н. І. Здоровега. – К., 1974.

7. Кирчів Р. Ф. Весільна обрядовість / Кирчів Р. Ф. // Етнографія України : Навчальний посібник / За ред. С. А. Макарчука. – Львів, 1994. – С. 342–348.

8. Мацейків Т. «Кожна травинка на своєму корені росте» : Українські народні традиції у вихованні дітей і молоді / Т. Мацейків // Людина і Світ. – 1995. – № 9.

9. Повалій А. «І перед нею помолюся...». Батьківський авторитет у педагогіці українців / А. Повалій // Рідна школа. – 1997. – № 9. – С. 13.

10. Пономарьов А. Українська етнографія. Курс лекцій / А. Пономарьов. – К., 1994.

11. Приказки, прислів'я і таке інше / Уклав М. Номис. – К., 1993

12. Росінський О. М. Народна кухня / Росінський О. М. // Етнографія України : Навчальний посібник / За ред. С. А. Макарчука. – Львів, 1994. – С. 255–261.

13. Семеног О. М. Родинні виховні традиції як засіб формування особистості майбутнього вчителя / О. М. Семеног // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 2.

14. Стельмахович М. Г. Народне дитинознавство / М. Г. Стельмахович. – К., 1991.

15. Українська стародавня кухня : Довідник / Упоряд. Т. А. Шпаковської. – К., 1993. – 278 с.

16. Українські народні прислів'я та приказки. – К., 1962.

17. Чубинский П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край / П. П. Чубинский. – Т. 6. – СПб, 1872.

Ірина Діптан

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ М. П. ДРАГОМАНОВА: ВІЗІЯ І. П. ЛИСЯКА-РУДНИЦЬКОГО

Особливої уваги серед праць зарубіжних істориків заслуговують розвідки І. Лисяка-Рудницького, присвячені становленню та розвитку української суспільно-політичної думки загалом, теоретичній спадщині М. Драгоманова зокрема <...>. Його розвідки, які тільки нещодавно стали доступними українському фахівцю, <...> не можна не визнати однією із кращих пам'яток драгоманознавчих студій.

Круглашов А. М. Драма інтелектуала:
Політичні ідеї Михайла Драгоманова / А. М. Круглашов. –
Чернівці : Прут, 2001. – С. 60.

Прикро, та майже аксіоматичними сприймаються твердження на кшталт: «мета виправдовує засоби», «політика – брудна справа». Між тим, в історії національної суспільно-політичної, правової думки, що перебувала в річищі європейських ідеологічних і філософських концепцій другої половини XIX ст., та суголосної їй діяльності маємо вражаюче обнадійливий приклад інтелектуала, який незмінно керувався незвично високим етичним імперативом. Ім'я цієї людини – Михайло Петрович Драгоманов.

Непроминальність науково-публіцистичного доробку вченого-енциклопедиста зумовлюється не лише пізнавальною, а й політико-практичною значимістю його ідей для сьогодення. Та, як це не парадоксально, людина «у повному розумінні того слова небуденна», що стала «першим українським політичним лідером нової доби» [4, с. 296], досі залишається недовідомою, недооціненою, недоосмисленою в Україні. Нез'ясованість феномену Драгоманова «лежить у величі постаті нашого мислителя, зорієнтованого у майбутнє і водночас закоріненого у минуле. Сучасне – замале для того, щоб осмислити людину, яка продовжує жити у будь-якому теперішньому часі» [41, с. 7].

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Звісно, драгоманознавство, що своїми витоками сягає 80-х років XIX ст., репрезентоване значною кількістю політико-правових, історіософських, філологічних і педагогічних досліджень[1]. На час видання довгоочікуваного покажчика «Михайло Драгоманов. Бібліографія (1861–2011)» опубліковано понад 6 тисяч монографій, статей, матеріалів конференцій, узагальнюючих праць (де – відповідні розділи чи параграфи) [42, с. 125–672]. Поза сумнівом, вартісність їх визначається як вагомістю джерелознавчого підґрунтя, науковою ерудицією, сумлінністю авторів, так, і це вельми суттєво, методологією, ідеологічною незаангажованістю досліджень. Відтак на особливу увагу заслуговують праці істориків нової генерації (доби незалежної України) Т. Андрусяка [1], Я. Грицака [3], Л. Депенчук і М. Лука [6], О. Козирєва [22], Л. Комзюка [23], А. Круглашова [26], М. Молчанова [43], В. Потульницького [44; 45], О. Скакун [47].

Усе ж, – вважає – А. Круглашов, – належного розгляду потребують драгоманівські «погляди на слов'янську ідею, <…> бачення шляхів і методів національної консолідації українців на <…> європейських засадах, <…> погляди на перспективи розвитку народів Східної Європи тощо» [26, с. 72].

На наше переконання, теоретична спадщина М. Драгоманова залишається недостатньо вивченою в історіографічному вимірі, зокрема – в працях учених української діаспори (розвідки О. М. Гермайзе [2], С. О. Єкельчика [20; 21], О. М. Сича [48] не вичерпують теми).

Відтак об'єктом нашого дослідження є наукова спадщина українського інтелектуала, що волею долі жив і працював на чужині (в Австрії, Німеччині, Чехословаччині, Швейцарії, США, Канаді), Івана Павловича Лисяка-Рудницького (27.10.1919 – 25.04.1984).

Предметом розгляду є драгоманівська проблематика у творчому доробку мислителя, дослідницька діяльність якого «концентрувалася виключно на українській історії двох останніх століть, головним чином на проблемах української суспільно-політичної думки в період, коли та існувала в розвинутому вигляді (від другої половини 19 ст. – до 1933 року, а в Західній Україні – до Другої світової війни)» [29, с. 164–167].

Наш вибір – невипадковий. По-перше, «упродовж понад 30 років, – наголошує А. Круглашов, – канадський дослідник українського походження віддавав багато сил і творчої енергії вивченню та популяризації творчості М. Драгоманова» [26, с. 60]. Проте наукова спадщина вченого стала доступною в Україні не дуже давно: перше видання трьох історичних есе було 1991 року [37]; 1994 року з'явився пречудовий 2-томник 59 праць І. Лисяка-Рудницького «Історичні есе». По-друге, хоч відтоді пройшло майже двадцять літ, але маємо замало історіографічних розвідок (обсягом, зазвичай, чотири-п'ять сторінок), присвячених означеній темі [19; 24; 25; 27; 28; 30][2]. По-третє, доробок мислителя, якому, за характеристикою О. Пріцака, були притаманні «добрий філософський вишкіл <…>, гострота й далечінь перспективи, інтелектуальна чесність і громадська відвага» [46, с. XVI], прочитання української минувшини в контексті європейської історії, з урахуванням методологічного арсеналу західної історичної науки, не втратив своєї цінності й сьогодні (й не лише історіографічної!). Засадничі положення історіософії І. Лисяка-Рудницького, який, «на відміну від переважної більшості вчених української діаспори, <…> був «політично-нейтральним», а свої світоглядні погляди визначав як ліберальні» [29], обумовили вагомість історичних есе.

Отже, завдання нашого дослідження полягає в тому, щоб розкрити суспільно-політичні концепції М. П. Драгоманова – найвидатнішого вітчизняного інтелектуала другої половини XIX ст. – крізь призму бачення І. П. Лисяка-Рудницького – українського інтелектуала XX ст. Джерелознавчим підґрунтям доробку є як основоположні історико-політологічні праці першого [7–18], так і драгоманознавчі студії другого [31–40].

Насамперед нагадаємо, що знання Драгоманова прийшло до Лисяка-Рудницького під час роботи над докторською дисертацією в Карловому університеті в Празі (1943–1945). Захист відбувся у квітні 1945 року за кілька днів до вступу радянських військ до міста. Відтоді драгоманознавча проблематика стала наріжною в історико-політологічних дослідженнях ученого.

Лисяк-Рудницький виокремлює в літературній спадщині М. П. Драгоманова дві групи праць: наукові, головно з етнографії та фольклору, і політичні, за своєю формою – суто публіцистичні. Зауважує, що політико-полемічний характер творів, однобічність окремо взятої праці, перешкоджає розумінню ідей оригінального політичного мислителя. Звідси – «суперечливі інтерпретації Драгоманова різними

[1] Скрупульозний огляд історіографії та джерел подає у своїй фундаментальній монографії А. М. Круглашов [26, с. 16–101] (у науковця понад два десятки статей, присвячених суспільно-політичним, етико-філософським і релігійним поглядам Драгоманова).

[2] До завершення власної роботи ми свідомо уникали ознайомлення зі статтями перелічених авторів.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

критиками – в різні часи на нього нападали як на соціаліста й буржуазного конституціоналіста, націоналіста й космополіта...» [31, с. 300]. І. Лисяк-Рудницький застерігає від абсолютизації «якогось одного аспекту політичної філософії Драгоманова», наголошує, що «його слід вважати не есеїстом, який діє за натхненням моменту, а радше систематичним мислителем», і цей «систематичний характер думок <...> полягає в органічній єдності його ідей, кожна з яких пов'язана з іншими, доповнює їх і може бути зрозумілою лише через ціле» [31, с. 300–301].

І. Лисяк-Рудницький стверджує, що «ідеї Драгоманова представляли собою суміш ліберально-демократичних, соціалістичних й українських патріотичних елементів з позитивістським філософським підґрунтям» [34, с. 282]. На думку політолога, головними політичними працями Драгоманова є «Переднє слово до „Громади"» (1878), «Пропащий час – українці під Московським царством, 1654–1876» (1878), «Шевченко, українофіли й соціалізм» (1879), «Историческая Польша и великорусская демократия» (1881–1882), «„Вільна спілка" – „Вольный союз"» (1884), «Либерализм и земство в России» (1889), «Чудацькі думки про українську національну справу» (1891), «Листи на Наддніпрянську Україну» (1893), «Про українських козаків, татар та турків» (1876)[3].

Задля сприйняття суспільно-політичних поглядів М. Драгоманова як системи необхідно з'ясувати її стрижень. Ним, на думку І. Лисяка-Рудницького, є лібералізм – доктрина про те, що свобода і гідність людини є найвищими вартостями. Для Драгоманова, продовжує дослідник, «історія свободи – це історія обмеження урядової влади, а не її зростання. Безпека особи важливіша, ніж участь у творенні колективної політичної волі» [31, с. 301].

Звідси й драгоманівський анархізм. Але, підкреслює І. Лисяк-Рудницький, «не в поширеному значенні цього слова, як безладдя та боротьба всіх супроти всіх, а як умова, за якої зовнішня влада та тиск уже не будуть необхідні, тому що люди навчаться керувати собою і жити в мирі зі своїми ближніми» [31, с. 301]. Драгоманівський ідеал – «щоб спілки людські, великі й малі, складались з <...> вільних людей, котрі по волі посходились для спільної праці й помочі у власні товариства, – це й есть та ціль, до котрої добиваються люди і котра зовсім не подібна до теперішніх держав, своїх, чи чужих, виборних чи не виборних. Ціль та зветься безначальство: своя воля кожному й вільне громадянство й товариство людей і товариств» [3, с. 296].

І. Лисяк-Рудницький убачає в драгоманівському анархізмі помітний вплив Прудона, вчення останнього «о полной независимости личности и неотчуждаемости прав ни для какой власти, ни даже избирательно-представительной» [12, с. 66]. Автор висловлює сумнів стосовно віри самого Драгоманова в здійсненність своїх анархістських задумів: «Він їх бачив радше як вказівник напряму, в якому мав би здійснюватися поступ незалежно від того, чи цієї мети можна коли-небудь досягти» [31, с. 302].

Саме анархічні ідеали, продовжує дослідник, привели Драгоманова до федералізму. Підкреслює, що цей засадничий принцип політичної філософії мислителя аж ніяк не зводився до територіально-адміністративної реорганізації майбутньої Росії, а був універсальним: «Для політичного мислителя, який за свою вихідну точку бере незалежність особи і відкидає будь-яку форму авторитаризму, федерація – прихильність рівноправних осіб до груп та громад і співпраця останніх у більших спілках – єдиний шлях подолати атомізацію суспільства» [31, с. 302]. Драгоманов стверджував, що «справді вільними можуть бути тільки маленькі держави, або, ліпше сказати, громади, товариства. Справді вільною спілкою може бути тільки спілка товариств» [15, с. 295].

І. Лисяк-Рудницький указує на дві складові федералізації по-драгоманівському – національну й адміністративну; зауважує, що у світі тогочасної політичної реальності політичну свободу, на думку Драгоманова, мали федеративна Швейцарія та Англія (при цьому форма центрального правління мала другорядне значення) [31, с. 303].

Дослідник зупиняється на питанні про оцінку мислителем французької республіки та її системи парламентського централізму. Стверджує, що вона – дуже невисока: «...Драгоманов виділяв у революції дві течії <...> – конституційну, ліберальну, децентралістську і <...> централістську, нівеляторську, терористичну. Перемога другої течії шляхом встановлення якобінської диктатури стала початком контрреволюції, відновленням найгірших сторін ancien regime» [31, с. 304]. Учений скептично ставився до «самодержавства народу» (теорії народного суверенітету, згідно з якою джерелом влади має бути воля народу). Класичною формою цієї теорії є доктрина суспільного договору – передання громадянами своїх прав урядові. У XIX ст. руссоїзм уже не сприймався, але концепція необмеженої народної волі залишалася незаплямованою в демократичних колах. Натомість Драгоманов стверджує, що поняття про

[3] Автор статті, аналізуючи політико-історіософську спадщину мислителя в баченні І. Лисяка-Рудницького, звертається безпосередньо до тих праць М. Драгоманова, що стояли джерельним підґрунтям для суджень і висновків політолога.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

«народну волю» майже протилежне поняттю про «політичну свободу»; «народна воля» на практиці не може бути нічим іншим, як тільки волею більшості; доктрина абсолютизації народної волі може спричинитися до створення диктаторських режимів (тиранії у грецьких полісах, римський цезаризм, якобінська диктатура, бонапартизм Першої та Другої імперій) [9, с. 157–160].

І. Лисяк-Рудницький з'ясовує, як розв'язував Драгоманов дилему: революція – контрреволюція, суспільні прогрес і регрес. Уважає, що в тісній ув'язці з ідеєю поступу – визначальною складовою лібералізму XIX ст. При цьому підкреслює специфічно драгоманівське – точне, обережне і відносно критичне – її формулювання. Застерігає: для Драгоманова поступ – не автоматичний процес у природі, технологічні досягнення та нагромадження матеріальних благ; це – питання «вищого ступеня духовної культури та соціальної справедливості» [31, с. 306]. Політолог подає драгоманівське прагматичне виправдання ідеї поступу: «...віра в поступ рятує людину від песимізму і розпачу, від гуманної мізантропії і навчає міряти часи і особи мірою відносного удосконалення <...>. Тільки прийняття ідеї поступу дає солідну базу ідеї, що історичні явища розвиваються за певними законами і правилами» [31, с. 306].

Учений, аналізуючи одну з останніх брошур Драгоманова – «Рай і поступ», уважає, що в ній автор виразно формулює свою історіософію. Квінтесенція останньої полягає в наступному: рушійною силою, що стоїть за позитивним розвитком, є поступ ідей (від біблійного міфу про рай до перського дуалізму, потім до християнського хіліазму і, нарешті, до утвердження добра на землі вже не як надприродного явища, кінця світу, а як результату власних свідомих зусиль [31, с. 307].

Оригінальність Драгоманова «як політичного мислителя, – продовжує І. Лисяк-Рудницький, – виявляється тоді, коли він виходить поза межі класичного лібералізму і трактує проблеми, що випали з поля зору типових ліберальних філософів XIX ст.» [31, с. 309]. До того ж у другій половині XIX ст. «лібералізм став консервативним у найгіршому розумінні слова – ледачим і самовдоволеним» [31, с. 310], оскільки економічні постулати середнього класу були виконані, у європейських державах, за винятком Росії і Туреччини, запроваджено конституційне правління, ствердилися як об'єднані й національні держави Італія та Німеччина.

На історичній арені виникли дві нові великі політичні сили: соціальне пробудження четвертого стану та національне відродження пригноблених народів. І. Лисяк-Рудницький наголошує, що «ставлення Драгоманова до цих двох сил було виразно позитивним, адже в них убачав історичну перспективу. Водночас навіть задля них він не бажав анітрохи поступатися своїми ліберальними принципами свободи особи, децентралізації влади та верховенства закону [31, с. 310].

Драгоманов уважав, продовжує дослідник, що логічним наслідком означених демократичних засад має бути соціалізм, адже справжня громадянська свобода ймовірна не лише за наявності законних прав, а й суспільно-економічних умов їх реалізації.

Політолог зауважує, що «Драгоманов часто говорить про себе як про соціаліста, але не пов'язує себе з якою-небудь окремою школою чи напрямом соціалізму» [31, с. 315]. Відтак І. Лисяк-Рудницький змальовує Драгоманова-«соціаліста» через аналіз відповідних праць ученого-політика.

Відзначимо напрочуд цікаве й знакове спостереження автора: «...соціалісти, які самі не вийшли з робітничого класу, є звичайно соціалістами з етичних причин. Однак <...> соціаліст-інтелектуал схильний приховувати свої <...> сподівання за науковими причинами. Найпоширенішим логічним обґрунтуванням є ідея історичного детермінізму, який неминуче веде людство від капіталістичної до соціалістичної епохи» [31, с. 315]. Натомість Драгоманов добре усвідомлював етичний імператив своїх наукових і політико-громадянських устремлінь і, зокрема, принцип «соціальної справедливості».

Але що таке «соціальна справедливість»? І. Лисяк-Рудницький указує на оригінальність драгоманівського тлумачення. З одного боку, вчений не сприймав тих соціалістів, які були переконані: доки існує капіталізм, не може бути соціальної справедливості, а коли в майбутньому переможе соціалістичний лад, вона прийде автоматично. З іншого боку, Драгоманов відкидав аргументи тих лібералів, які виправдовували гріхи буржуазної системи як сумні, але неминучі продукти великого економічного й технічного поступу XIX ст. «Його пильна соціальна свідомість вимагала конкретних заходів, якими можна було б якомога швидше зарадити всім бідам» [31, с. 315]. На думку Драгоманова, «в теперішньому соціальному руху, навіть робітницькому, справа, власне, комунізму займа не дуже багато місця, а що той рух висуває на перший план такі справи, як час робочого дня, норма плати робітникам, забезпечення робітників і т. п., котрі мають свою вагу помимо справи комунізму» [8, с. 308]. Тобто, підсумовує І. Лисяк-Рудницький, для Драгоманова соціалістична справа мала характер практичної соціальної політики, що вибудовувалася не з сектярського

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

(чи революційного, чи консервативного) погляду, а з громадсько-еволюційного [31, с. 316].

Драгоманов виокремлює три чинники соціального поступу, для яких необхідно знайти спільний знаменник: соціалісти-інтелектуали є теоретиками, критиками й пропагандистами; масові рухи робітників (спілки, кооперативні товариства тощо), аналогічні селянські рухи та політичні кампанії соціалістичних і популістських партій; заходи правлячих класів й урядів, спрямовані на усунення чи пом'якшення соціальної несправедливості. У своїй програмовій праці «„Вільна спілка" – „Вольный союз"» автор здійснив спробу знайти політичну рівнодійну для Росії шляхом порівняння та синтезу реформістської програми-«максимум» земських конституціоналістів і російської ліберальної буржуазної преси, з одного боку, та мінімальних вимог соціалістичних і робітничих рухів, – з іншого. І. Лисяк-Рудницький указує на слушність міркувань Драгоманова: «...від часу, коли ці ідеї були проголошені, майже всі найважливіші пункти його соціальної та економічної програми (законодавче обмеження тривалості робочого дня, прилюдний судовий розгляд справ між наймитами та наймачами, прогресивні податки тощо) були прийняті більшістю цивілізованих держав» [31, с. 317].

Драгоманов був вільним від упереджень, притаманних більшості соціалістів його доби, бо ж усвідомлював, що скрізь у Європі робітничий рух очолюють не найбідніші, а культурно й економічно найсильніші робітники [15, с. 297]. Водночас він застерігав соціалістів від того, щоби скидати в одну купу стабільних, продуктивних підприємців і біржових спекулянтів й авантюристів.

І. Лисяк-Рудницький не вважає Драгоманова спеціалістом із національної економіки: «Порівняно з конституційними проблемами, питаннями національностей і міжнародної політики, економічні проблеми посідають у його писаннях другорядне місце» [31, с. 317]. Аналізуючи відповідні праці вченого, дослідник припускає, «що Драгоманов бажав би «цехового соціалізму» <...> більше, ніж соціалізму централізованої держави» [31, с. 317]. При цьому наголошує, що всі його праці пройняті потужною соціальною етикою: «...за прагненням до соціальної справедливості Драгоманов не забував – як забувало багато соціалістів, про вартість політичної свободи та особистої незалежності» [31, с. 317].

У праці «Историческая Польша и великорусская демократия» Драгоманов полемізує з групою російських соціалістів, яким властиві були субординація у взаєминах і деспотизм у діях: «Что же касается до пользы человечества от стирания не только национальностей, но даже индивидуальностей, то мы считаем излишним и говорить об этом; <...> социалистический идеал [выступает] не в виде аракчеевских военных поселений, а именно в виде братства развитых всецело (или интегрально развитых, как говорят западноевропейские социалисты) индивидуумов» [12, с. 80].

У своїх розвідках І. Лисяк-Рудницький порушує цікаву тему – критика Драгомановим російського соціалістичного та революційного руху. Зауважує, що український учений-політик завжди засвідчував свої повагу й захоплення Герценом, хоч і критикував деякі його погляди: «Герцен був, можливо, єдиним серед керівників російського революційного руху, в чий гуманізм і лібералізм Драгоманов вірив беззастережно» [31, с. 318].

У розвитку російського соціалістичного руху, сучасником і до певної міри учасником якого був Драгоманов, виокремлюють два етапи – народницький і марксистський. «Народники», починаючи від Герцена і Бакуніна й закінчуючи партією «Народна воля», незважаючи на розбіжності в різних питаннях, мали певні спільні засади, як-от: «...віра в те, що завдяки такій інституції, як «мир» (форма селянської громади), Росія зможе оминути чистилище західного капіталізму і потрапити просто до соціалістичного раю <...>; загальна ідеалізація російського селянина як гаданого втілення найвищих соціальних і моральних чеснот» [31, с. 318].

Натомість Драгоманов керувався принципом «Не сотвори собі кумира – ні на небі, ні на землі, ні в „народі"». На противагу соціалістам-народникам, які, покликаючись на традиції козацько-селянських повстань під проводом С. Разіна та О. Пугачова, стверджували про вроджену революційність російського селянина, він дотримувався протилежних оцінок. Зокрема, Драгоманов уважав, що зазначені революції XVII–XVIII сс. були реакційними з огляду на визначальну роль у них напівкочового елементу, а не міського або ж сільського. Доволі скептично поціновував і «соціалістичні» перспективи «миру»: попри самоврядність великоруських сільських громад, права особи в них не захищалися [18, с. 406–408]. «В громадах Росії <...>, – зазначав учений у статті «Шевченко, українофіли і соціалізм», – [немає] практичного й теоретичного грунту для соціалізму, такого грунту, який єсть в городській, ремісничо-фабричній, писемній, вільно-державній Європі, котра бачила, починаючи з якого-небудь X–XI ст., безперервний прогрес...» [18, с. 416]. Лише з розвитком промисловості, робітництва та освіти соціалістичний рух у Росії міг стати на «природний» (загальноєвропейський) шлях.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Драгоманов, у силу як свого гуманістичного світогляду, ліберальних переконань, так і з практичних засад політика, заперечував індивідуальний терор народників. І. Лисяк-Рудницький, аналізуючи працю вченого «Терроризм и свобода, муравьи и корова. Ответы на ответ „Голоса”», подає наступну переконливу його аргументацію: «Политические убийства, отложив даже в сторону их нравственные неудобства, имеют только отрицательное значение: они унижают правительство, но не ниспровергают его, не дают ничего на замену его» [16, с. 301].

Драгоманов пережив піднесення й занепад народництва, але застав лише інкубаційний період російського марксизму. Проте, стверджує І. Лисяк-Рудницький, він зміг чітко визначити свою позицію стосовно цього руху. Дослідник зауважує певну «паралель між позиціями Драгоманова та перших російських марксистів» [31, с. 320]. Як і Драгоманов, Плеханов – батько російської соціал-демократії – критикував народницькі ілюзії, що стало підставою деяким дослідникам зображувати першого предтечею російського марксизму. Натомість окремі українські комуністи 20-х років намагалися вибудувати національну генеалогію українського марксизму (покладаються при цьому й на взаємини Драгоманова із Миколою Зібером). І. Лисяк-Рудницький закцентовує: «...Драгоманова слід уважати не попередником, а радше переконаним противником марксизму <...>. У межах свого впливу він використовував будь-яку нагоду, щоб поборювати марксистські впливи серед українських та російських соціалістів» [31, с. 320].

Які ж застереження мав Драгоманов стосовно марксистської доктрини?

Як справжній учений і загалом толерантна особистість, він був готовий прийняти історичний матеріалізм, але лише як евристичну гіпотезу, версію, та аж ніяк не догму. Драгоманов підкреслював, що життя людське занадто складне, щоб пояснювати його винятково економічними чинниками. Марксисти-енгельсисти не тільки подають однобічну доктрину, а «просто a priori чертять історичні і політичні фігури, часто зовсім фантастичні» [31, с. 321].

І. Лисяк-Рудницький зауважує й суттєві практичні підстави, що змушували українського політика виступати супроти марксизму. На думку Драгоманова, сектантські погляди, притаманні німецьким марксистам, не підходили для Східної Європи (до солдатської дисципліни німецький фабричний робітник привчається раніше, ніж стає соціалістом). Поширення марксизму сприймалося як форма німецького культурного проникнення в Росію. «Драгоманов боявся, – пояснює історик, – що цей вплив посилить нахил російських соціалістів до безплідного догматизму в теорії і до централізму в практичній політиці» [31, с. 321].

Драгоманов був критично налаштований не лише до народників і марксистів, а й до інших груп російських соціалістів. Було в них те спільне, що категорично відкидав послідовно-демократичний українець, – брак розуміння політичної свободи. У своїй політичній програмі «Вільна спілка» він підкреслював: «Соціально-революційна теорія по суті своїй значно ближча до теорії абсолютизму, як і будь-якої іншої диктатури, ніж до лібералізму» [9, с. 168].

Драгоманов уважав, що доктрина диктатури пролетаріату, яку розвинули Плеханов і Засулич, перетворювалася на фарс у країні, де на 80-ті роки XIX ст. фабричні робітники складали заледве один відсоток усього населення [9, с. 166–167]. Диктаторські тенденції в російському соціалістичному русі вчений убачав у наступному: в намаганні кожної окремої групи виступати від імені усього революційного руху; у встановленні революційної ієрархії у взаєминах; в аморальній тактиці (виправдання індивідуального терору виконанням присудів підпільних трибуналів; «благочестиве шахрайство» тощо). Для Драгоманова «потреба говорити правду єсть така ж потреба здорового чоловіка, як і потреба дихати чистим воздухом» [15, с. 310].

Особливу настороженість в українського діяча викликала позиція російських соціалістів усіх відтінків у національному питанні. Вони ігнорували існування «плебейських» народів, виняток робили тільки для поляків, які мали власну аристократію; відкидали всі пропозиції Драгоманова щодо врахування законних національно-культурних інтересів неросійських народів імперії. Драгоманов звинувачував соціалістів-«інтернаціоналістів» у шовінізмі, який уособлювався Росією Романових. У праці «Историческая Польша и великорусская демократия» він саркастично зауважував: «Странные интернационалисты эти не хотят замечать, что вместо человечества, да еще социалистического, они подсовывают нам государство, аристократическое, буржуазное и бюрократическое, и притом неизбежно национальное же, и что их псевдо-космополитическая проповедь против «национализма» вовсе не туда направлена, куда бы следовало, т. е. не на тех, кто давит чужие национальности, а на тех, кто отбивается от давления, и что подставка вместо международности обезнароднивания поддерживает только монополию привилегированных, официальных народностей...» [12, с. 77].

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

І. Лисяк-Рудницький відзначає проникливість Драгоманова як політичного теоретика та практика: «Как еще ни тесны пределы деятельности руських политических революционеров, но на них уже видна справедливость замечания, что „во всякой стране оппозиция складывается по типу того правительства, с которым она борется”» [12, с. 115]. У вже згадуваній праці вчений указує на чинники традиційного російського шовінізму: «...вы найдете в корне родословного древа ничто иное, как старомосковсий китаизм и учение о том, что „Москва – третий Рим, а четвёртого не будет”» [12, с. 26]. І, нарешті, як присуд псевдоінтернаціоналістам: російські революціонери «вовсе не колеблют идеи государственно-централистического самодержавия, а только переносять его в другие руки <...>. Можно <...> подумать, что русские террористы желают сохранить централизованную машину русской империи для того, чтобы <...> ею воспользоваться для своих целей...» [12, с. 117].

І це стверджувала людина, яку не можна запідозрити в націоналізмі. Згадаймо діалектичне драгоманівське розуміння співвідношення національного й інтернаціонального: «...ми відкидаємо не національності, а націоналізм, а надто такий, котрий себе сам виразно протиставляє людськості, або космополітизму <...>. Я всякий раз казав одно: космополітизм в ідеях і цілях, національність в ґрунті і формах...» [13, с. 465–466].

У своїй програмі-максимум «Переднє слово до „Громади”» автор так конкретизує останнє положення: «...усяка громадська праця на Україні мусить мати українську одежу, українство. Звісно, те «українство» не може бути в цілях праці. Цілі праці людської однакові на всьому світі, як одинакова здумана наука» [15, с. 302].

Суголосне вищезазначеному й наступне положення, висловлене вченим у статті «Чудацькі думки про українську національну справу»: «...сама по собі думка про національність ще не може довести людей до волі й правди для всіх і навіть не може дати ради для впорядкування навіть державних справ <...>. Треба шукати всесвітньої правди, котра б була спільною всім національностям» [17, с. 469].

Як підсумовує І. Лисяк-Рудницький, послідовний гуманіст «захищав космополітизм культурних вартостей од усіх виявів національного егоцентризму <...>. Водночас <...> виступав проти «фальшивого космополітизму» «правлячих націй», які використовували ідею «поступу», щоб виправдати насильницьку нівеляцію та дискримінацію слабших націй» [31, с. 313]. Боротьба ж Драгоманова супроти національного нігілізму (насправді ж – непримиренного шовінізму) російських соціалістів 80–90-х років XIX ст. була провісником майбутнього (у XX ст.) розколу світового соціалістичного руху на демократичне й тоталітарне крило.

Одна з найконтраверсійніших проблем драгоманознавства – бачення вченим-енциклопедистом національно-державного майбуття Вкраїни. Не оминув її, звісно, й І. Лисяк-Рудницький, який у своїх драгоманівських розвідках подає власне прочитання. Задля цього звертається до історіософії вченого і передусім його українознавчих студій.

Політолог відзначає найсуттєвіше: Драгоманов як фольклорист і етнограф добре усвідомлював окремішність українського народу з давніх часів, чітко окреслював його етнічну територію, виокремлював знакові періоди національної державності.

Зокрема, дослідник зауважує полеміку Драгоманова з російськими істориками стосовно спадщини Київської Русі: «Цей період української історії історики звичайно конфіскують на користь царської імперії, тоді як остання походить від Московського князівства, набагато пізнішої, яка датується від 1328 р. Ба більше: деспотично-аристократичні московські інституції, розвинуті під татарськими, не мали нічого спільного з вільними князівствами і південної, і північної Русі XII–XIII ст. Крім цього, мусимо відзначити, що стародавня київська історія пов’язана безпосередньо з Козацькою Україною як місцем дії та расою акторів, так і своїми республіканськими інституціями» [31, с. 324].

І. Лисяк-Рудницький підкреслює, що, на думку М. Драгоманова, «найбільша частина національних відмін України від Московії пояснюється тим, що Україна до XVIII ст. була більше зв’язана з З[ахідною] Є[вропою] й хоча з уповільненням (дякуючи татарам), але все ж йшла разом із З[ахідною] Є[вропою] в суспільному і культурному прогресі» [8, с. 105].

І. Лисяк-Рудницький перелічує головні аргументи Драгоманова на користь європейськості України, що «аж до кінця 18 ст. творила частину європейського світу <...> проходила разом із рештою континенту ті самі щаблі поступу <...> тільки у припізненому темпі. У своєму культурному розвитку <...> пережила Ренесанс та Реформацію – літературний та релігійний рух 16 і 17 віків <...>. Подібно в соціально-політичному розвитку: від феодалізму <...> до станової державності. [Переяславські статті 1654 р.] <...> Драгоманов порівнює <...> із знаменитою англійською «Великою хартією вольностей» <...>. За революції Хмельницького вийшла на шлях незалежного буття...» [33, с. 108–109].

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Але європейський вибір України зупинили декілька чинників, як-от: «...та руїна, яку витерпіла наша Україна з кінця XVII ст., коли її поділено між Московським царством, Польщею й Турцією, а далі та державна централізація, під котру підпала Лівобережна Україна (Гетьманщина) <...> Наша Україна в XIX ст., ставши «провінцією», одстала більше од передової Європи, ніж це могло б бути, коли б вона йшла без перериву з XVII ст., а до того одстала й од Московщини, котра у XVII ст. була далеко позаду, ніж наша Україна з Білою Руссю» [18, с. 403].

І. Лисяк-Рудницький продовжує аналіз однієї з найцікавіших в історіософському розрізі праць ученого «Шевченко, українофіли і соціалізм». Зауважує далекосяжність висновків Драгоманова, який, порівнюючи Хмельниччину з гайдамаччиною, твердить про регрес українства: керівниками Козацької революції були люди європейських поглядів і далекосяжних задумів; «гайдамацьке повстання Залізняка і Гонти 1768 р. – вже мало чим одійшло по темноті думок од бунта Ст. Разіна й Пугачовщини [у Московщині]» [18, с. 419].

Дослідник наголошує на переконаності Драгоманова в руйнівних наслідках протекторату Московії для Гетьманату. Цей негатив був триаспектним: «В соціально-економічній ділянці московський вплив був відповідальний за відновлення на Україні скасованої козацькою шаблею кріпацької неволі <...>. Той же зовнішній тиск привів до зламання виборного управління, початків всенаціонального представництва та індивідуальних вольностей, що їх посідала козацька Україна. Не менше фатальними виявилися наслідки російського підданства в культурній ділянці <...>. Ще у 18 віці Україна була носієм культури на всю імперію <...>. Зате у 19 віці Україна перетворюється на глуху провінцію, відгороджену від світу російським державним кордоном <...>. Підводячи підсумки російському пануванню на Україні, Драгоманов здефініював його двома словами: „пропащий час”» [33, с. 109–110].

Водночас у «Листах на Наддніпрянську Україну» їх автор виголошує наступне: «Московське царство наробило нам чимало лиха <...>. Але <...> [воно] все-таки виповняло й наші національні завдання з того часу, як історія склалася так, що ми самі не могли їх виповняти» [13, с. 443–444]. Як розуміти мовлене; про які завдання йдеться?

І. Лисяк-Рудницький відкидає суперечливість у поглядах Драгоманова на союз України з Московією. Розкриває драгоманівську аналітику так: «Перед козацькою Україною поставали дві основні проблеми зовнішньої політики: завоювати й колонізувати узбережжя Чорного моря та вигнати паразитичну польську олігархію. Постійні наскоки турків і татар, для яких Україна була такою собі «білою Африкою» <...>, робили майже неможливим упорядковане, осідле життя. Українські селяни та козаки заздро позирали в бік родючих південних степів <...>. Та й чорноморських гаваней Україна потребувала для торгівлі та контактів із зовнішнім світом» [31, с. 326].

Козацька республіка, що з’явилася на гребені Української революції середини XVII ст., не могла протистояти тискові трьох сусідів – Польщі, Туреччини та Московії – й змушена була сприйняти зверхність останньої. Згодом козацькі керманичі вповні усвідомили загрозу московського централізму, але державницька політика І. Виговського, П. Дорошенка, І. Мазепи залишалася «старшинською» справою, яку не підтримали маси. Це зумовлювалося тим, що ворожість до турків і татар та до поляків залишалася у свідомості народу на першому місці.

З плином часу російсько-українські взаємини «почали набирати рішучого, хоча ще ледве помітного повороту» [31, с. 327]. У «Листах на Наддніпрянську Україну» Драгоманов називає дві події, що похитнули традиційні підстави залежності України від Росії: поразка польського повстання 1863 року на Правобережжі, успіх аграрних реформ знівелювали останні можливості для реалізації «історичних» вимог польської шляхти; Балканська війна 1877–1878 років вирішила долю Туреччини як великої європейської потуги. «Тепер тілько, – вважав Драгоманов, – могла стати ясно справа й про те, як увільнитись Україні і від московського чиновництва, як інтелігенції українській зорганізуватись вкупі з народом, підняти національну українську культуру і т. д.» [13, с. 448].

І. Лисяк-Рудницький зауважує, що «заклик Драгоманова до українців «ухопити кінець нитки, що ввірвалась в нашій історії в XVIII ст.», можна було зрозуміти як аргумент на користь відновлення української державності» [31, с. 327]. У зв’язку з цим дослідник подає власне прочитання драгоманівського бачення державної перспективи Вкраїни.

Передусім звертається до статті «До питання про національності в Росії», в якій міститься квінтесенція драгоманівської концепції унезалежнення та державного буття нації: «...мы, конечно, не станем отрицать и права каждой из <...> национальностей на полное выделение из государственных рам России. Только не мешает помнить, что все нынешние государства очень щекотливы в вопросе сепаратизмов и что они гораздо более противятся отделению провинций, чем свободе их жителей и даже их известной автономии, так что на осуществление права

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

на отделение какой-либо части теперешних государств нужна очень большая сила. А потому тут является вопрос не столько о праве, сколько о выполнимости сепаратизма» [14, с. 866].

І. Лисяк-Рудницький наголошує на переконаності Драгоманова в тому, що «українці <…> багато стратили через те, що в ті часи, коли більша частина інших пород людських в Європі закладали свої держави, їм не довелось того зробити. Як там не єсть, а своя держава <…> була й досі ще єсть для людей спілкою задля оборони себе від чужих і задля впорядкування своїх справ на своїй землі по своїй волі» [15, с. 293].

Та чи можливо ж повернути втрачене, себто – ствердитись Україні як уповні незалежній соборній державі? І. Лисяк-Рудницький, аналізуючи працю Драгоманова «Чудацькі думки про українську національну справу», виокремлює контраргументи вченого. По-перше, відсутність сприятливої геополітичної ситуації як украй необхідної передумови для постання нових держав у Європі XIX ст.: «Навіть великі повстання, такі як польські 1830 та 1863 рр. і угорське 1848 р., без підтримки ззовні зазнали невдачі. А українці не мали захисників серед великих держав» [31, с. 328]. По-друге, «незрілість українського національного руху, що виявилась у денаціоналізації верхніх класів та недостатній національній свідомості мас» [31, с. 328]. Потретє, лише перетворення російського режиму на конституційний з якомога більшим самоврядуванням областей і громад створить необхідні умови для поступу українського руху. Відтак нагальною була співпраця з російською опозицією, а сама програма конституціоналізму та децентралізації мала набагато більше шансів на успіх під прапором автономії та федералізму, а не сепаратизму [17, с. 543].

На думку І. Лисяка-Рудницького, вчений-політик правильно аналізував практичні можливості українського національного руху: лише після 1905 року – запровадження обмеженого конституціоналізму – сила його зросла. Тобто позиція Драгоманова щодо самостійної української державності була прагматичною. «Але в його запереченні сепаратизму, – продовжує дослідник, – крім цього прагматичного, був ще один елемент. <…> Поняття свободи в Драгоманова було дуже індивідуалістичне. Його ідеалом була радше свобода від держави, ніж свобода через державу» [31, с. 329].

Відкидаючи силову політику, без якої неможливе постання навіть цілком демократичної держави, Драгоманов «сподівався, що політичну свободу українському народові може принести поступове перетворення на засадах децентралізації і федералізації існуючих держав – Росії та Австро-Угорщини» [31, с. 329].

І. Лисяк-Рудницький окреслює дилему – критика Драгомановим російських соціалістів і водночас заклик до співпраці з ними, та подає її розв'язання: боротьба проти царського абсолютизму як головне політичне завдання, а відтак – і співдіяння з російськими революціонерами; проте, зважаючи на «інтернаціоналізм» останніх, необхідно домагатися повної організаційної незалежності українських політичних партій. Учений цитує Драгоманова: «Єдність неможлива ні для якого українського гуртка ні з яким «русским» гуртком чи партією доти, доки російські гуртки не відмовляться від теорії єдності Росії і не визнають український народ за націю, цілком рівну з великоруською, польською і т. п. за всіма практичними наслідками такого визнання» [31, с. 329]. І. Лисяк-Рудницький зауважує, що політик випереджав свій час, оскільки до 1917 року українці належали, зазвичай, до російських політичних організацій.

Будучи переконаним демократом-космополітом, Драгоманов повсякчас підкреслював своє українство, відхрещуючись від будь-яких спроб зарахувати його до котроїсь із «російських партій»: «Мы не великорусс, – а украинец, и как таковой, мы член нации, которая не только подавляется в «русском» государстве, в России, и правительством, а отчасти и обществом господствующей национальности, но и помещается и за пределами России – в Австро-Венгрии» [16, с. 287].

І. Лисяк-Рудницький визнає, що «Драгоманов не був прихильником самостійної української державності. Проте в час, коли більшість представників верхніх класів на Україні вважали себе членами російської нації, і коли маси селян не мали викристалізованої модерної політичної свідомості, <…> розглядав Україну як націю» [31, с. 330].

Драгоманов, підкреслює дослідник, пройшовши «шлях від усеросійської радикальної позиції до української національної свідомості <…> сподівався, що рано чи пізно інтелігенція, яка живе на Україні, пристане до справи національного і соціального визволення народу» [31, с. 331]. У «Передньому слові до „Громади"» вчений дуже емоційно звертається до зденаціоналізованої інтелігенції: «…заректись не йти з України, <…> упертись на тому, що кожний чоловік, вийшовший з України, кожна копійка, потрачена не на українську справу, кожне слово, сказане не по-українському, – єсть видаток з української мужицької скарбниці» [15, с. 306].

Суттєвою перешкодою на шляху національно-державного відродження була політико-територіальна розчленованість українства. Хоч

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Драгоманов і не пропонував як практичну мету об'єднання всіх етноукраїнських земель в одну державу, але повсякчас пропагував тісну політичну й культурну співпрацю і взаємодопомогу людності України Підавстрійської та Вкраїни Підросійської. При цьому вважав, що «центр тяжіння українського руху варто перенести до Галичини, де, незважаючи на польську гегемонію, австрійські закони все ж таки забезпечували крихту свободи» [31, с. 333].

І. Лисяк-Рудницький на сторінках своїх праць неодноразово порушує питання про єдність патріотичного й космополітичного у світогляді й діяннях Драгоманова. Дає відповідь на нього так: учений «уважав, що універсальний ідеал людства – це синтез найкращих властивостей кожного народу. Розуміння взаємозв'язку між загальним і особливим також переконувало його, що гуманіст, який хоче працювати для добра людськості, мусить мати певне поле прикладання своїх сил. Український народ може бути таким полем» [31, с. 334]. Адже людство лише виграє від того, якщо серед народів землі буде «одним бездушним трупом менше, однією живою великою породою людською більше» [15, с. 319].

Позаяк ідея української державності в політичній спадщині Драгоманова і по сьогодні прочитується контраверсійно, ще раз звернімося до її тлумачення І. Лисяком-Рудницьким.

Політолог підкреслює, що драгоманівська федералізація (створення нових територіальних одиниць – областей) ґрунтувалася на врахуванні етнічних, економічних та географічних чинників і «не була звичайною адміністративною децентралізацією, а скоріше <…> розподілом суверенітету між федеральною спілкою й областями» [31, с. 338]. Згідно з означеною концепцією, області мали б право укладати між собою угоди, і, в разі узурпації влади на федеральному рівні, вся влада на місцях автоматично перейшла б до рук обласних урядів. І. Лисяк-Рудницький уважає, що «події 1918 року на території колишньої Російської імперії відбувалися майже так, як уявляв собі Драгоманов. Після більшовицького перевороту всю владу перебрали до своїх рук різні регіональні уряди, які <…> вважали себе автономними, але в складі демократичної Росії» [31, с. 338].

Дослідник перераховує ті сили, на які розраховував Драгоманов у боротьбі з унітарною структурою царства Романових, яка була основною перешкодою до ліберальної «трансформації й органічної європеїзації» країни. На думку політика, природними спільниками українців були всі неросійські нації імперії, від фінів на півночі до народів Кавказу. Серед великоросів теж існували групи з сильним відчуттям територіального патріотизму і традиціями спротиву централізмові Москви й Санкт-Петербурга: донські козаки, сибіряки, жителі Поволжя та Уралу, а також Далекої Півночі [15, с. 322]. Прикметно, продовжує І. Лисяк-Рудницький, що передбачення Драгоманова справдилися під час революції 1917–1920 років, коли ці регіони були єдиними етнічно російськими територіями, які протистояли комуністичній хвилі, що йшла з центральної Росії.

Не лише мета Драгоманова, підкреслює історик, а й засоби, які він пропонував, були децентралізаційними і федеративними: регіональні революційні організації, що координуватимуть свою діяльність добровільно; установчі збори в областях на противагу Земському Соборові імперії – усе це задля унеможливлення диктаторського перевороту справа чи зліва.

Якою має бути тактика осягнення мети соціально-економічного й політичного визволення? І. Лисяк-Рудницький зауважує, що, «залежно від загальної політичної ситуації, Драгоманов декілька разів змінював свою думку щодо найдоцільніших тактичних методів. В юності він сподівався на можливість мирного розвитку на основі реформ Олександра II <…>. Реакційний поворот російського уряду, зокрема – утиски українського руху, змінив його поставу на войовничішу. Під час Балканської війни (1877–1878 рр.) він видавав брошури для солдатів та офіцерів, закликаючи їх до збройного повстання <…>. Згодом, у 1880-х рр. <…>, він звернув погляд на земство <…> острівець самоуправління посеред абсолютистсько-бюрократичного режиму» [31, с. 340].

Толерантний, поступовий Драгоманов, твердить І. Лисяк-Рудницький, сповідував доктрину компромісів у політиці (але лише «кількісних», а не якісних!), дорікав російській опозиції за вузькість її поглядів (політична зміна винятково як результат насильства). Загалом же драгоманівська концепція порозуміння, реформізму та еволюціонізму випливала з ліберальних переконань. У праці «„Вільна спілка" – „Вольный союз"» – учений визнає, що «теорії державного лібералізму відповідає в сфері політики із соціальних і культурних питань теорія прогресивних реформ, а не революції як насильницького перевороту <…>. Ліберальна теорія визнає політичні революції як засіб усунення державного насильства, що перешкоджає реформам, які могло б проводити самоуправне населення» [9, с. 168].

Українська перспектива виводила Драгоманова поза кордони Російської імперії. Погляди вченого щодо взаємин із їхніми західними та південними сусідами й національними меншинами, які живуть на українській землі, знайшли

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

своє висвітлення в окремих статтях І. Лисяка-Рудницького.

Польська проблема, підкреслює дослідник, була не суто українською, а міжнародною, породженою поділами, що зліквідували стару Річ Посполиту. Її розв'язання польські патріоти усіх напрямів убачали у відновленні своєї держави в межах 1772 року (себто – з Галичиною, Правобережжям, Білорусією та Литвою). «Та що найдивніше, – продовжує І. Лисяк-Рудницький, – польські територіальні претензії кінець-кінцем тішилися визнанням і з російського боку. Царська політика аж до самого повстання 1863 року підтримувала гегемонію польського елементу на Правобережній Україні <...>. Російські революційні рухи щодо цього питання не відрізнялися засадничо від урядової політики: щоб придбати союзника проти царату, вони готові були платити полякам територіальними поступками бодай по Дніпро...» [33, с. 114]. «Західний світ, <...> звичайно, не збирався воювати проти Росії заради польських прекрасних очей, але все-таки співчував „шляхетній, нещасній Польщі"» [33, с. 114].

«Драгоманов уважав, – наголошує політолог, – що посягання Польщі на українські землі були нещастям для обох народів. <...> Польська небезпека є тяжкою колодою для <...> українців, бо стає спонукою до стихійних москвофільських і цареславних настроїв. Щодо поляків, то їхня розпачлива й <...> безвиглядна реставраційна політика веде до марнотратства найкращих людських сил» [33, с. 115].

Величезна заслуга Драгоманова, переконаний дослідник, полягає в тому, що, перенісши глибокі етнографічні пізнання в політичну площину, він запропонував власне вирішення польського питання: «покінчити з фантомом історичної Польщі та змусити поляків задовольнятися реальною, себто етнічною Польщею» [33, с. 115]. Драгоманов визнавав безумовне право етнічної Польщі на незалежну державність, але уважав, що федералістична політика співпраці з іншими народами Східної Європи була би в інтересах самих поляків. Щодо поляків, які не є автохтонами, то, згуртовані в численну громаду, вони заслуговують на культурну автономію.

Питанням єврейської меншини в Україні та українсько-єврейських взаємин узагалі присвячене помітне місце у творах Драгоманова. І то не випадково. І. Лисяк-Рудницький у низці своїх етно-політологічних студій розглядає єврейську проблему в суспільно-політичній думці та практиці європейських урядів XIX – першої половини XX ст.

Дослідник зазначає, що стосовно єврейства «політика провідних європейських націй <...> зосереджувалася на емансипації й асиміляції. Панівна тоді філософія лібералізму вимагала скасувати правові обмеження, накладені на євреїв за старого режиму; у відповідь від євреїв потайки сподівалися, що вони інтегруються в національну спільноту корінних націй» [40, с. 115]. Справді, ця програма дала задовільні результати в західноєвропейських країнах, але зіткнулася зі значними труднощами в Східній Європі, де єврейське населення було набагато чисельнішим, аніж на Заході. «Великі й компактні єврейські меншості не були спроможні прийняти en masse звичаї та спосіб життя корінних націй <...>; асимілювалася лише частина єврейського населення. Єврейська спільнота зазнала внутрішнього поділу» [40, с. 116]. До того ж урядовці наштовхнулися на економічно вмотивований антисемітизм місцевої буржуазії.

Специфіка української ситуації знівельовувала будь-які асиміляційні заходи. «Україна, – пояснює І. Лисяк-Рудницький, – не мала навіть зародків національної буржуазії, <...> євреї не мали з ким асимілюватися. Існувало лише велетенське море селянства та невеликі групи інтелігенції, які були активними членами й речниками національного руху. Єврей з містечка чи села жив у тісному симбіозі з українським селянином, але про перетворення його самого на селянина не йшлося. Будь-яка можлива асиміляція була б на користь російському або зрусифікованому (у західних частинах України – польському чи сполонізованому) міському населенню» [40, с. 116]. Звісно, українські патріоти не сприймали подібної «асиміляції».

Відтак перед керманичами українського руху постало завдання: «...сформулювати такий підхід до єврейського питання, який <...> не мав бути асиміляційним» [40, с. 116]. І. Лисяк-Рудницький переконаний, що саме таку сміливу й оригінальну програму розробив М. Драгоманов.

Історик уважає першою заявою вченого з означеної проблеми статтю (російською мовою) «Євреї і поляки в Південно-Західному краї» (1875), що була своєрідною рефлексією на 7-й том праць етнографічно-статистичної експедиції П. Чубинського в Київську, Подільську та Волинську губернії. М. Драгоманов не тільки проаналізував статистичні матеріали й висновки експедиції, а й подав власне розуміння українсько-єврейських взаємин. Суголосно П. Чубинському, він вважав «еврейский вопрос в России серьезнее многих других, <...> три только губернии заключают в себе 750.000 евреев» [10, с. 271–272][4]. Дослідник заперечив тим політикам, які всі «виразки єврейства» в Південно-Західному краї пояснювали підступністю

[4] «Всего в трех губерниях: малорусов 4.850.000 (86,63 %), евреев – 750.000 (12,94 %), поляков – 91.000 (1,57 %), великорусов – 50.000 (0,86 %), немцев – 33.000 (0,55 %) ...» [10, с. 270].

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

вже зниклої Речі Посполитої. Аргументи Драгоманова такі: «Польша, конечно, не без вины. Но чем <...> виноватая старая Польша <...>, что в левобережной Малороссии <...>, освободившейся от евреев в XVII в. <...>, теперь евреи «забирают в руки» всю экономическую жизнь края? Причем тут Польша, если то же мы видим и в Новороссии, <...> крае, который был огражден <...> энергической колонизацией малорусского мужика только затем, чтобы стать областью, где еврей господствует над этим мужиком? <...> чем объяснить то обстоятельство, что русское государство, не дозволяя евреям селиться в Великороссии, способствовало сосредоточению их в Западном крае и в южной России» [10, с. 272].

Згідно з Драгомановим, сутність єврейського питання в Україні полягала в його багатоаспектності: «...а) евреи представляют там элемент, не производящий ценностей; более или менее все они могут быть подведены под категорию купцов; б) этих купцов слишком много, а потому содержание их слишком дорого обходится рабочим классам; с) эти купцы выделяются из массы как более обособленная и <...> солидарная корпорация благодаря тому, что они вместе и сословие, и нация, и вероисповедное общество <...>; д) евреи <...> представляют особое общество, в котором <...> есть эксплуатируемые и эксплуатирующие <...>; е) евреи <...> представляют класс людей, использующих религию, которая <...> считается низшею, едва терпимою, чем и объясняются первоначальные ограничения их гражданских прав» [10, с. 274–275].

І. Лисяк-Рудницький підкреслює, що Драгоманов спростовував два напрями в тогочасній політичній думці стосовно євреїв: якщо прибічники першого підтримували систему дискримінації євреїв у Росії, то прибічники другого виступали за надання єврейській меншині рівних громадянських прав [35, с. 375]. «Апологети чинної системи, – продовжує політолог, – нерідко твердили, що антиєврейські закони та правила захищають селян від єврейської експлуатації. Драгоманов викриває хибність цього аргументу» [40, с. 117]. Учений-гуманіст тлумачив правову упослідженість євреїв як «пережиток середньовічних забобонів» і «старих понять про відношення церкви та держави» [10, с. 275]; гадав, що всі люди демократичних переконань мусять вирішити «раз і назавжди теоретично питання громадянської рівноправності євреїв з християнами». Водночас критикує Драгоманов і прибічників емансипації євреїв (за неспроможність прогресивних, європеїзованих євреїв відмежуватися від експлуататорської практики їхніх одновірців із містечок і сіл у торговельних справах із селянами). Вченого обурювала позиція тих євреїв, які незмінно вважали себе невинними жертвами й не хотіли поділяти відповідальності за своє скрутне становище та ворожість, із якою вони стикалися [35, с. 376].

І. Лисяк-Рудницький наголошує, що, згідно з Драгомановим, плідне «обговорення єврейського питання вимагає розглядати всі його істотні аспекти, а не зосереджуватися лише на одному з них – такому, як правові обмеження єврейської меншини» [35, с. 376]. Теоретичні роздуми Драгоманова, підсумовує дослідник, стали підґрунтям для його програми практичних реформ задля розв'язання єврейської проблеми в Україні. Культуролог виокремлює три складові драгоманівського проекту: а) піднесення освітнього та соціально-економічного рівня українського простолюду, звільнення від визиску єврейських купців-посередників [35, с. 377]; б) емансипація «еврейской массы от предрассудков и от эксплуатации их своими цадиками, богачами» [10, с. 278]; в) звільнення «евреев от неравноправности их с христианами <...> уравнения прав лиц всех вероисповеданий, т. е. <...> самая легкая из всех мер по еврейскому вопросу» [10, с. 278–279].

В еміграції, у творах женевського періоду, Драгоманов не раз повертався до українсько-єврейської проблематики. Як зазначає дослідник, поза цензурою, висловлювана вільно, думка вченого розвинулась і стала більш зрілою.

Особливе значення мала стаття Драгоманова «Єврейське питання на Україні», що з'явилася 1882 року як відповідь на хвилю єврейських погромів у підросійській Україні в 1881–1882 роках. І. Лисяк-Рудницький наголошує на тезі вченого: «смуга осілості» була головною причиною надмірної концентрації євреїв в Україні, а відтак відповідальність за українсько-єврейське напруження має нести Росія; збереження «смуги осілості» суперечить не лише гуманним принципам, але й українським національним інтересам, які вимагали розсіяння українського єврейства по інших областях імперії Романових [35, с. 371]. Драгоманов уважав, що єврейська «скученность произведена совершенно искусственно русским законодательством, руководившимся в данном случае не только узкими великороссийскими соображениями, но и явным умыслом подавления развития национально украинского среднего сословия, которое еще в XVIII в. было на лицо в городах, пользовавшихся магдебургским правом...» [11, с. 527].

1881 року Вкраїною прокотилася хвиля антиєврейських бунтів. «Багато російських та українських народників піддалися спокусі схвалити ці погроми, оскільки їхня ідеологія

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

передбачала позитивну настанову до всіх виявів соціального протесту <...>, дурили себе надією, що етнічні безпорядки можуть перерости у загальне повстання проти усталеного ладу» [39, с. 394]. Натомість реакція Драгоманова суттєво різнилася. Прокламацію Виконавчого комітету терористичної партії «Народна воля» до українського народу він назвав необдуманою, бо та схвалювала нищення «єврейських куркулів». Український політик застерігав: «Совсем непростительную сторону этой прокламации составляет полное забвение того, что среди разбиваемых евреев есть не только бедняки <...>, но и люди такого же производительного черного труда, как и христиане крестьяне и ремесленники» [11, с. 531].

І. Лисяк-Рудницький називає напрочуд глибокими соціологічні та психологічні зауваги вченого стосовно українсько-єврейських взаємин. Засадниче положення Драгоманова – «євреї на Україні являють собою (одночасно) і націю, і релігію, і стан»; «евреи на Украине составляют особую нацию, объединенную между собою физическими и психическими расовыми признаками и отдельным языком (в основе немецким); национальная особенность евреев усиливается еще их религиею <...>. Одну из важнейших особенностей положения еврейской нации на Украине составляет <...> еще и ее сословность» [11, с. 534]. Соціологічний портрет єврейської меншини в Україні в замальовках Драгоманова такий: «...приблизно третину <...> становили люди, що працюють і виробляють <...>. Друга третина була виразно паразитичною й експлуататорською: корчмарі, кредитори, лихварі, торговці, посередники, орендарі, які представляли інтереси держави або великих земельних поміств і т. д. Третя група нещасливо коливалася між цими двома крайніми точками» [40, с. 118]. Як висновок: «...еврейская нация на Украине представляет в большинстве своем не только сословие, но даже в значительной степени паразитное сословие» [11, с. 534]; «есть местности, особенно в селах, где еврей и капиталист-эксплуататор – сделались синонимами для украинского населения...» [11, с. 536–537].

«Драгоманов добре усвідомлював, – стверджує дослідник, – що більшість євреїв на Україні були бідні, багато з них жили в злиднях. Але <...> навіть єврейські злидарі не мали почуття солідарності зі своїми сусідами – християнами, що належали до робітничого класу, а радше солідаризувалися із заможними одновірцями, яким вони служили як агенти та посередники» [35, с. 378]. Учений із гіркотою визнавав, що «все евреи на Украине считают себя сословием, высшим над мужиками-украинцами. – «Мужик (хлоп или хохол) дурак, хлоп – гадюка, свиня», – нам случалось слышать от самых бедных евреев, равно как выражения, свидетельствующие, что евреи считают себя в числе панских классов, вместе с дворянами...» [11, с. 539].

І. Лисяк-Рудницький розкриває драгоманівське бачення чинників певного українсько-єврейського протистояння. З одного боку, це «пам'ять про різанину, якою супроводжувалися козацько-селянські повстання XVII–XVIII століть, у поєднанні з дискримінацією, якої вони зазнавали самі, зробили євреїв надмірно чутливими, схильними до клановості, а часто – безтактними й зарозумілими. З другого боку, українці пам'ятали, що за часів панування польської аристократії євреї були інструментом соціального гноблення <...>. А тепер вони служать іншій системі гноблення» [35, с. 379]. Тобто трагічний характер українсько-єврейських стосунків – двох народів, які століттями жили поруч на одній землі, – зумовлювався тим, що «обидва – жертви несприятливих історичних обставин, яких вони не могли змінити, були розділені стіною непорозуміння, взаємних страхів, кривд і звинувачень, пам'яттю минулих образ і сучасними конфліктами інтересів» [39, с. 389].

Проаналізувавши низку праць Драгоманова, в яких містяться пропозиції вченого стосовно розв'язання українсько-єврейської проблеми, І. Лисяк-Рудницький підсумовує: по-перше, ліквідація «смуги осілості» та ймовірна еміграція може лише ослабити напруженість, але більшість єврейства Вкраїни залишиться на місці; по-друге, асиміляція не є засобом вирішення питання; по-третє, багато учасників російського та польського соціалістичного руху були євреями за походженням, які, проте, втратили зв'язок зі своїм народом. З огляду на останнє, «для соціалістів української області справою особливої важливості є організація пропаганди, яка мала б за мету, з одного боку, відділити робітничі єврейські маси від єврейських капіталістів, а з другого, – об'єднати єврейських робітників із робітниками інших племен» [35, с. 379]. Відтак – нагальна потреба в єврейських соціалістичних організаціях і виданні соціалістичної преси ідишем.

І. Лисяк-Рудницький зауважує далекосяжну перспективу ідей Драгоманова щодо майбутнього українсько-єврейських взаємин. Якщо західноєвропейські ліберали XIX ст. вважали, що єврейська проблема буде розв'язана шляхом асиміляції єврейських меншостей відповідними націями, то Драгоманов заперечував, указуючи на нездійсненність асиміляційної програми за східноєвропейських умов. Автор указує на знакову тезу мислителя: «У західній половині

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Росії <...> понад 3.000.000 євреїв. Це ціла нація, про яку тим більше треба ж комусь думати, що вона перебуває в найбільш ненормальних відносинах до інших націй, які живуть там» [39, с. 396]. «Вирішальною точкою у цитованому вище твердженні, – продовжує культуролог, є <...> те, що євреїв слід розглядати як окрему націю <...>, вони становлять етнічно-національну меншість» [39, с. 396]. Звідси і «драгоманівська відповідь на єврейське питання»: не домагаючись асиміляції євреїв, урегулювати українсько-єврейські взаємини на основі культурного плюралізму та визнання прав євреїв як окремої національної групи, навзаєм очікуючи, що євреї не перешкоджатимуть прагненню українського народу до національного й соціального визволення [40, с. 121]. У конституційному проекті Драгоманова чітко зазначено: «...євреї здатні цілком свідомо бажати здійснення всієї повноти прав людини і громадянина, згідно з цією програмою, й обмеження свавілля влади, а також самоврядування громадського...» [9, с. 144]. Політик-практик, стверджує І. Лисяк-Рудницький, «був піонером концепції, яка в наш час стала відомою як мультикультуризм» [39, с. 396].

Отже, радикальне розв'язання єврейської проблеми в Україні бачилося в руслі загальної політичної філософії Драгоманова, де федералістична ідея була наріжним каменем його програми майбутнього розвитку України та Східної Європи. Вчений «вірив, що волю української нації забезпечить або федералізація існуючих імперій, Росії та Австро-Угорщини, або, що менш вірогідно, утворення самостійної української республіки, організованої як федерація автономних громад та областей» [35, с. 379]. Звісно, національні меншини в Україні мали б уповні користуватися не лише рівними громадянськими правами, а й культурною автономією.

Прикметно, що І. Лисяк-Рудницький окреслює не лише драгоманівську перспективу українсько-єврейського порозуміння, а й висловлює кілька критичних зауваг до трактування вченим єврейського питання. По-перше, найбільшою хибою Драгоманова було «повне нехтування іудаїзму, який здавався йому плетивом забобонів» [40, с. 120]; він зовсім не бачив в іудаїзмі живої духовної сили, незважаючи на той факт, що виживання й саме існування єврейської національної спільноти невіддільне від її релігійної традиції» [35, с. 381]. По-друге, «іншою вадою Драгоманова була його схильність говорити огульно про „єврейський паразитизм"» [35, с. 381]. Означену ваду сприйняття, на думку дослідника, «можна пояснити тією обставиною, що інтелектуально він був типовим сином доби позитивізму»; «був заражений популістським упередженням, що лише фізична праця є економічно продуктивною і морально бездоганною...» [35, с. 381–382]. По-третє, хоч Драгоманов «і вважав євреїв нацією, він ніколи не думав, що єврейський народ може колись запрагнути самостійної національної держави» [40, с. 120]. Та чи варто цьому дивуватися? «...Драгоманов не міряв євреїв іншою міркою, ніж власний народ. Палкий патріот, він <...> не домагався самостійної української держави» [40, с. 120].

«Але вади Драгоманова, – продовжує І. Лисяк-Рудницький, – щедро компенсувалися його гуманістичністю, демократичною вдачею та інтелектуальною мужністю <...>. Це не <...> випадковість, що програму єврейської національно-культурної автономії сформулював український політичний мислитель» [35, с. 382–383].

Та чи реалістичною була драгоманівська візія українсько-єврейського порозуміння? І. Лисяк-Рудницький подає критичний огляд її, принагідно зауважуючи: «Жодна програма не є досконалою; відповідаючи на певні потреби, вона неминуче є неспроможною в інших аспектах» [40, с. 121].

Дослідник зазначає, що українці мали дві одвічні скарги на євреїв: одну – соціально-економічного, другу – політичного характеру. Перша – обурення «діловою мораллю» єврейської спільноти в Україні, що прощала надмірне лихварство і шахрайство. Друга – готовність євреїв, «які жили на українській землі та їли український хліб, <...> до спілки з чужоземними панами й гнобителями України» [40, с. 122].

Євреї, натомість, висловлювали свої скарги на українців і побоювання стосовно українського руху. Передусім для численного традиціоналістичного єврейства «українська відповідь на єврейське питання» була малопривабливою. «Піднесення України до рівня нації, – роз'яснює І. Лисяк-Рудницький, – безперечно означало рух <...> до соціальної зміни <...>. Вишколене і політично зорганізоване селянство, новонароджена сільська інтелігенція та середній клас обмежували поле діяльності старомодних єврейських корчмарів і лихварів» [40, с. 124].

У політичному вимірі традиціоналістичне єврейство завжди корилося реальній владі: «Якщо б український уряд утримався, маса правовірних євреїв звичайно не противилась би йому. Але чекати від них напруження сил заради української справи було б занадто...» [40, с. 124].

Українська перспектива єврейської національно-культурної автономії «могла бути, – вважає історик, – лише частково успішною, тому що серед <...> дедалі більшої частини єврейського народу у новітні часи існувало глибо-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

ке прагнення до асиміляції й інтеграції у неєврейський світ» [40, с. 124].

Отже, українська програма для єврейства була «не дуже привабливою для традиціоналістично-ортодоксальних євреїв, з одного боку, і для засимільованих євреїв, – з другого» [40, с. 126]. Проте її якнайприхильніше сприйняли в тих єврейських групах, які поєднували почуття відданості своїй національності з поступовим суспільним світоглядом. «Сіоністи всіх ґатунків, члени «Бунду», т. зв. територіалісти тощо, – продовжує І. Лисяк-Рудницький, – легко знаходили спільну мову з українськими патріотами-демократами» [40, с. 126].

Взагалі «сама логіка життя спонукала українських демократичних мислителів і державних діячів, що намагалися розв'язати „єврейське питання, іти слідами Драгоманова"» [35, с. 384]. Дослідник згадує Івана Франка, який був учнем Драгоманова, та згодом відійшов від суто вчительської політичної доктрини («політичну філософію зрілого Франка можна означити як демократичний націоналізм» [39, с. 397]). Якщо ранні публіцистичні виступи Франка стосовно проблеми українсько-єврейських взаємин означені впливом Драгоманова, то пізніші твердження – вельми оригінальні.

Ще в статті «Семітизм і антисемітизм в Галичині» (1887) – драгоманівська фаза Франка – автор цікаво висловлювався щодо єврейської асиміляції й еміграції. Франко наголошував, «що асиміляція у правильному її розумінні не означає ані релігійного відступництва, ані поглинення всієї єврейської маси корінними націями...» [39, с. 398], зводив її до громадянського урівноправнення. Еміграція могла би «бути корисна як клапан безпеки і тому прийнятою з радістю, за умови, що буде частковою, поступовою і добре спланованою; вона може також стати основою для майбутньої національної самостійності єврейського народу» [39, с. 398].

Через дев'ять років І. Франко виступив із рецензією на трактат основоположника і пророка сіонізму Теодора Герцля «Єврейська держава». Франко перерахував засадничі положення автора з прихильністю; єдине застереження – ймовірна недооцінка труднощів постання єврейської держави.

«Позитивну оцінку Франком ідеї єврейської державності треба розглядати в контексті еволюції його <...> національно-політичної програми <...>. Ми не знаємо, – розмірковує І. Лисяк-Рудницький, – чи читання Герцлевої «Єврейської держави» підштовхнуло його в цьому напрямку. Але знаменним є те, що на захист ідеї української державності Франко висував аргументи, дуже близькі до наведених у його рецензії на книжку Герцля» [39, с. 399]. І хоч із погляду тогочасної практичної політики державна незалежність була «поза межами можливого», Франко вірив, що її майбутня реалізація залежатиме від самовідданої волі кожного з народів.

Отже, в державницькій стратегії Франко пішов далі свого наставника. Та це не применшує вартісності, піонерського характеру драгоманівської концепції. І. Лисяк-Рудницький в оцінці внеску філософа-політика посилається на ізраїльського історика Моше Мішкінського: «...безсумнівно був першим радикальним політичним мислителем, який спробував сформулювати розумний погляд на єврейське питання в імперії і зокрема – в Україні» [39, с. 397].

Оригінальність підходу Драгоманова, підсумовує вчений, полягала в наступному: по-перше, «євреї на Україні мають одержати не лише рівні громадянські права <...>, але й автономну корпоративну національну організацію для освітніх і культурних справ» [39, с. 141]; по-друге, функціонування цієї організації має забезпечуватися державою конституційно та фінансово; по-третє, якщо європейські ліберали XIX ст. вважали, що надання громадянської рівності приведе до асиміляції єврейських меншин відповідними корінними націями, то Драгоманов відкидав ідею будь-якої примусової «українізації» євреїв або інших етнічних меншостей [39, с. 141].

Драгоманівська перспектива українсько-єврейського порозуміння не залишилася прожектом. І. Лисяк-Рудницький нагадує приклади українсько-єврейської співпраці: узгодження спільних кандидатів під час виборів 1907 року до Австрійської Державної ради (тоді завдяки українській допомозі до віденського парламенту вперше обрано двох сіоністських депутатів); закон УНР «Про національно-персональну автономію» від 22 січня 1918 року та створення міністерства для єврейських справ; «жоден з українських урядів доби революції (1917–1921 років) не проводив антиєврейської політики і не був винним у підбурюванні до погромів. Це стосується не лише лівої Української Народної Республіки, що її в різний час очолювали Михайло Грушевський, Володимир Винниченко та Симон Петлюра, але й консервативного режиму гетьмана Павла Скоропадського» [39, с. 142]; в тих українських землях, де національна адміністрація контролювала громадський порядок, – Західноукраїнська область УНР, – не відбулося жодного погрому; офіційний нейтралітет єврейської спільноти під час українсько-польської війни 1918–1919 років і <...> «жидівський курінь» у складі Української Галицької армії (з єврейського ополчення Тернополя), що з честю розділив її долю.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Традиція українсько-єврейської співдії, продовжує вчений, зберігалась упродовж 1920-х років і в Радянській, і в Західній Україні, що перебувала під владою Польщі. Так, «політика Миколи Скрипника й інших українських комуністичних лідерів насправді являла собою продовження в радянських формах політики, що її під час революції започаткувала самостійна демократична Україна» [40, с. 129]. У Західній Україні на парламентських виборах 1922 і 1929 років українські партії та сіоністи разом з іншими непольськими групами утворили виборчий блок («Блок національних меншостей»); у сеймі українські та єврейські депутати проводили спільну політику супроти централізаторських і шовіністичних заходів польської держави.

Традиція українсько-єврейської співпраці, започаткована М. Драгомановим, зупинилася через півстоліття у 1930-ті роки. В Радянській Україні з утвердженням тоталітаризму «розпочалася епоха нівелювання, в якій євреї, що самі були першорядним об'єктом русифікаційної політики» [40, с. 130], стали інструментом русифікації українських міст. Українців і євреїв поза межами СРСР перед 1939 роком відчужувала одне від одного різниця поглядів та становище в світі, а з початком Другої світової війни вони «були розділені взаємними підозрами й образами» [40, с. 131].

І. Лисяк-Рудницький, указуючи на глибокі зміни в характері українсько-єврейських взаємин у повоєнний час, уважає, що в майбутньому [стаття від 1961 року] вони наблизяться «до типу, звичайного для більшості європейських націй, де євреї великою мірою перемішані й культурно засимільовані з загалом населення» [40, с. 131].

Передбачення дослідника вповні справдилися в новітній Українській державі, що не лише декларує національну та релігійну толерантність, а й практично сприяє цьому. Думається, що маємо завдячувати цим і Великому Українцеві – М. Драгоманову, що своєю науково-публіцистичною та політико-практичною діяльністю закладав першоцеглини в будівлю українсько-єврейського порозуміння.

Драгоманов виявляв великий інтерес до долі балканських слов'ян, яких уважав природними спільниками українців. І. Лисяк-Рудницький розкриває сутність драгоманівського бачення українського контексту балканської проблеми: по-перше, «саме через унію з Україною Росію стали цікавити Балкани та чорноморські області і <...> конфлікт Російської імперії з Туреччиною був успадкований від козацької України»; по-друге, «Росія, з огляду на її імперіалістичні тенденції, не здатна <...> стати чесним союзником цих областей у боротьбі за їхню незалежність» [31, с. 342].

Завершуючи аналіз східноєвропейської програми Драгоманова, дослідник акцентує на його поглядах щодо взаємин Німеччини та Росії. На думку політика, «російський та німецький імпералізми підтримували один одного» [31, с. 342], а відтак помилковою є віра «в те, що ці дві держави заженуть одна одну в безвихідь. <...> Тривалий мир у Східній Європі може створити лише визволення та федеративний союз народів, що живуть між російськими і німецькими етнічними блоками» [31, с. 342]. Східна Європа пішла шляхом протилежним стосовно окресленого Драгомановим, але, переконаний І. Лисяк-Рудницький, «навряд чи можна мати сумнів, що він добре бачив найбільші проблеми цієї частини світу. І сумний перебіг подій від 1914 року ще раз переконує нас у тому, що ідеї Драгоманова можуть мати нормативну вартість і в майбутньому» [31, с. 342–343].

Подаючи виклад основних положень драгоманівських розвідок І. Лисяка-Рудницького, констатуємо наступне: по-перше, об'єктивний, зважений, неупереджений підхід автора; по-друге, глибину наукового аналізу, суголосність висновків й інтерпретацій із судженнями новітніх і найавторитетніших драгоманознавців. Погоджуємося з визначальною тезою І. Лисяка-Рудницького, що «в історії української політичної думки Драгоманов стоїть посередині між поколіннями Кирило-Мефодіївського Братства 40-х років XIX ст. – першим виявом модерної української національної свідомості – і поколінням, покликаним будувати незалежну українську демократичну республіку в 1917 році. <...> Щодо об'єму праць, різноманітності порушених питань, глибини думки жоден із його попередників чи сучасників не може з ним зрівнятися. До сьогодні в царині політичної теорії Україна породила небагато людей такого масштабу. <...> Вивчення спадщини Драгоманова <...> не зможе не підтвердити багатство і плідність його внеску» [31, с. 337].

Цю узагальнену оцінку доцільно конкретизувати наступними заувагами І. Лисяка-Рудницького стосовно ролі Драгоманова саме як політичного теоретика. По-перше, «до Драгоманова українська політична думка перебувала <...> в ембріональній стадії розвитку. Вона мала тоді фрагментарний характер: писання наших ранніх публіцистів стосувалися до поодиноких аспектів української справи, <...> але не охоплювали її в цілості. По-друге, тогочасна українська політична думка часто виступала не прямо, але завуальовано. Її елементів треба дошукуватися у творах красного письменства, у літературній критиці, історіографічних і мо-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

вознавчих дослідженнях <...>. По-третє, твори ранніх українських політичних мислителів і публіцистів далеко не завжди потрапляли до друку; <...> й це обмежувало їх вплив» [38, с. 354–355]. По-четверте, політична програма Драгоманова мала всеукраїнський характер, засадничим принципом якої був етнічний. По-п'яте, вчений пропагував створення української суспільної «інфраструктури» (себто – громадянського суспільства); вважав, «що українство стане міцним тільки тоді, коли вся Україна покриється «сіткою зчеплених один з другим товаришів і товариств»». По-шосте, «Драгоманов був речником політизації українського руху й поборов концепцію т. зв. аполітичного культурництва <...>. Він зовсім правильно думав, що культурне життя не може розвиватися нормально, коли нація позбавлена політичної свободи» [38, с. 361–362]. По-сьоме, мислитель «органічно сполучав національне визволення з боротьбою за людські права, демократичний політичний лад і соціальну справедливість» [38, с. 362]. По-восьме, «широкі інтелектуальні горизонти» політичної програми Драгоманова, що «бачив українську справу не загумінково й не обмежену до злоби поточного дня; <...> в історичній перспективі та у вселюдському контексті» [38, с. 362].

Цінність драгоманівських студій І. Лисяка-Рудницького полягає не лише в скрупульозному аналізі політико-теоретичної спадщини вченого, а й у її критичному осмисленні. Адже, як зізнається вчений, він зовсім не «уважає себе «мудрішим» від Драгоманова <...>. Велика пошана, що її почуваємо до Драгоманова як людини й мислителя, не звільнює від обов'язку ставитися критично до його думок» [38, с. 361].

Найдражливіший пункт драгоманівської програми, що «не може не вражати сучасного українського читача та не викликати його спонтанного протесту, – це відкинення ідеї державної самостійності України» [38, с. 363]. І. Лисяк-Рудницький, не погоджуючись з ученим, намагається збагнути його мотиви й аргументи.

В антисамостійництві Драгоманова дослідник чітко відрізняє два внутрішньо не пов'язані між собою аспекти – прагматичний та ідеологічний. Сутність першого нами вже було викладено доволі ґрунтовно, другого – схематично, поверхово. Відтак зупинимося на з'ясуванні світоглядного чинника.

«Як прихильник доктрини анархізму («безначальства»), – наголошує І. Лисяк-Рудницький, – Драгоманов ставився до <...> всякої державності <...> з принциповим недовір'ям. Згідно з його переконанням, держава і свобода – поняття внутрішньо суперечні. Мислитель, який у державі як такій бачив зло, не міг власному народові пропонувати державну самостійність не тільки як мету практичної політичної дії на даному історичному етапі, але також як ідеал майбутнього» [38, с. 364].

Прикметно, що «анархістські чи піванархістські ідеї, – продовжує І. Лисяк-Рудницький, – були поширені в європейській політичній думці XIX ст. <...> Теоретики німецької соціал-демократії, Маркс і Енгельс, не становили тут принципового винятку. Згідно з їхнім вченням, кінцева стадія розвитку людства має принести з собою «відмирання держави...». Погляди, зближені до анархістських, притаманні теж багатьом представникам класичного лібералізму. Вони часто схилялися до концепції «мінімальної держави», <...> себто такої, що її завдання були б обмежені до функції захисту публічної безпеки і спокою <...>. Додаймо, що «ухил в бік анархізму» особливо зрозумілий психологічно в уродженця Російської імперії, для якого поняття державности мимоволі асоціювалося з насильством і самоволею» [38, с. 364].

«Отже, – пояснює дослідник, – Драгоманов вірив, що українському народові буде можна обминути проблему самостійності на своєму історичному шляху, прямуючи до ідеальних «порядків безначальних і бездержавних». Нема сумніву, що в цьому він глибоко помилявся» [38, с. 365].

На думку вченого, «ця капітальна помилка Драгоманова коренилася в хибному розумінні свободи» [38, с. 366]. Мав рацію Гегель, акцентує дослідник, що свобода реалізується лише в рамках державного правопорядку. Натомість «нема <...> ніяких підстав для віри, що «добровільна асоціація вільних і рівних людей» – суспільно-політичний ідеал Драгоманова – колинебудь, навіть у найвіддаленішому майбутньому, замінить державу <...>. Побажано, щоб люди добровільно дотримувалися законів. Але люди не ангели, а закон тим і відрізняється від етичної норми, що за ним стоїть, в разі потреби, санкція примусу. Сказане стосується і до демократичної держави. Державна влада при демократії сконструйована інакше, й вона функціонує інакше, ніж, напр., в абсолютній монархії або тоталітарній диктатурі. Але демократія аж ніяк не ототожнюється з відсутністю державної влади, „безначальством"» [38, с. 365].

«Нехіть до державності як такої та фальшиве розуміння свободи, – стверджує І. Лисяк-Рудницький, – була причиною, чому він [Драгоманов] недооцінював національної держави як конче потрібної гарантії національної свободи» [38, с. 365]. Звісно, новітня вітчизняна політична думка стоїть на інших позиціях, як ті, що їх боронив учений. «Проте, – закликає І. Лисяк-Руд-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

ницький, – якщо хочемо бути справедливими, мусимо пам'ятати про деякі «пом'якшувальні обставини», які зменшують тягар «провини» Драгоманова» [38, с. 365].

Які ж обставини має на увазі дослідник?

«По-перше, антисамостійництво Драгоманова не випливало з русофільства, яке йому безпідставно приписували націоналістичні критики донцовської школи <...>. По-друге, Драгоманов послідовно обстоював організаційну незалежність руху, виступав проти централізованих «всеросійських» революційних організацій та проти участі українців у них <...>. Потретє, заперечуючи ідеал самостійності держави як ціль української політики, Драгоманов розглядав Україну як окрему слов'янську націю та не відмовляв українському народові природних здібностей до незалежного політичного життя» [38, с. 366].

Вагомі контраргументи подає І. Лисяк-Рудницький стосовно драгоманівського соціалізму («громадівства»). Передусім учений наголошує, що Драгоманов не був фаховим економістом; його переконаність у тому, що людство прогресує від капіталізму до соціалізму, залишилась апріорною. Задекларований соціалізм мав етичну основу: протест проти соціальної несправедливості. «Крім цього, – наголошує дослідник, – його соціалістичний світогляд був сильно забарвлений егалітаризмом. Драгоманов не тільки відкидав становий устрій <...>; він уважав за зло всяку суспільну нерівність та клясову диференціацію <...> бачив свій ідеал у безкласовому суспільстві. Егалітаризм сполучався <...> з народництвом. <...> Драгоманов ототожнював українську національність з її «мужицтвом» та засуджував <...> панів, попів і купців як визискувачів, що паразитують на народній кривді. Драгоманов уважав, що Україна являє собою сприятливий ґрунт для поширення соціалістичних ідей» [38, с. 366 –367].

І. Лисяк-Рудницький зауважує внутрішню суперечність між анархізмом Драгоманова та його соціалізмом: анархізм прямує до ліквідації держави, але не соціалізм. «Драгоманов, – продовжує дослідник, – <...> уявляв собі майбутній соціялістичний лад як добровільне спілкування груп робітників – продуцентів. Ця концепція близька до пізнішого т. зв. анархо-синдикалізму. Досвід <...> показав її нереальність. В історичній практиці соціялізм скрізь і завжди йшов разом із скріпленням контролю держави над суспільством» [38, с. 367].

Відзначаючи заслуги зачинателів українського соціалістичного руху (за їх намагання пристосувати універсальні ідеї соціалізму до українських обставин і відтягнути українців від участі в російських соціалістичних організаціях), учений ставить питання: чи могла зазначена політична доктрина стати платформою для всього національно-визвольного руху? Згідно з Драгомановим, «українець, котрий не став громадівцем, показує тільки, що він не додумавсь, не довчився до кінця» [15, с. 320]. Себто його політична концепція заперечувала політичний плюралізм.

«Доктринерство» Драгоманова, продовжує дослідник, найяскравіше виявилося в його ставленні до релігії та церкви, в його закликах виступати супроти «попівства», і в Австрії «ще дужче, ніж в Україні малоросійській». На думку вченого, «суть справи не в тому, що сам Драгоманов не був віруючою людиною, ані в тому, що він закликав до секуляризації українського суспільного й культурного життя <...>. Драгоманов, усупереч явним фактам, не хотів визнати, що Греко-Католицька Церква й духівництво, незважаючи на свої хиби, таки мали великі історичні заслуги перед галицьким українством. Він не міг також погодитися, що церковні організації матимуть і в майбутньому право на існування та важливі суспільні й духовні завдання» [38, с. 368].

І. Лисяк-Рудницький уважає, що «Драгоманов був, мабуть, менше обтяжений народницьким комплексом, ніж багато його українських і російських сучасників, але він не був від нього вільний <...>. Спільним коренем усіх вищезгаданих поглядів Драгоманова було однолінійне, недіалектичне розуміння природи історико-суспільного розвитку, а через це і неспроможність визнати закономірність соціяльної диференціації й політичного плюралізму» [38, с. 370].

Однак висловлені критичні зауваги І. Лисяка-Рудницького стосуються, головно, праць Драгоманова 1870-х років (як-от «Переднє слово до „Громади"», «Шевченко, українофіли і соціалізм»). Але, продовжує автор, драгоманівська думка значно багатша, ніж про неї можна судити на підставі окремих праць. Учений порівнює «Переднє слово до „Громади"» з іншим програмовим трактатом мислителя – «„Вільна спілка" – „Вольный союз"», підготовленим 1884 року. Акцентує наступні засадничі положення: «Замість утопійного ідеалу «безначальства» знаходимо у «Вільній спілці» докладний проект конституційної перебудови на демократичних і федералістичних основах; багато пропозицій Драгоманова, напр. щодо конституційного забезпечення людських і громадських прав та системи комунального й обласного самоврядування, зберігають своє значення сьогодні. У «Вільній спілці» Драгоманов не пропагував «громадівства», але зате пропонував низку добре продуманих, конкретних соціально-економічних

реформ, що майже всі з них <...> запроваджено в життя впродовж наступних десятиліть у демократичних країнах. Нема теж у «Вільній спілці» апотеози «мужицтва», хоч є щира турбота за соціяльну справедливість і добробут народних мас. Нема сумарного засудження «панів» тільки за те, що вони є «панами», навпаки, Драгоманов закликає дворян, промисловців і навіть армійських офіцерів до активної участі в боротьбі за свободу. Нема закликів до поборювання релігії, але зате є концепція конституційного відокремлення церкви від держави, на американський кшталт, разом з конституційними гарантіями повної свободи совісті та релігійних культів. В центрі всієї програми «Вільної спілки» Драгоманов поставив ідею політичної свободи, що їй він підпорядкував інші постулати, як соціяльні, так і українські національні» [38, с. 371].

І. Лисяк-Рудницький ставить закономірні запитання: як пояснити ці розходження між програмами «Переднього слова до „Громади"» та «„Вільної спілки" – „Вольного союза"»? Невже Драгоманов за шість років, які відокремлюють обидва документи, пройшов таку радикальну світоглядну еволюцію? Чи він був людиною непостійною у своїх переконаннях?

Відповідь дослідника – глибока і доказова. По-перше, Драгоманов ніколи не міняв своїх принципів; його світогляд сформувався рано, і він дотримувався його ціле життя. По-друге, позірні суперечності між «Переднім словом» і «Вільною спілкою» пояснюється тим, що «політичний світогляд Драгоманова становив складну синтезу анархістських, соціялістичних, демократичних, ліберальних, федералістичних і українських патріотичних елементів, об'єднаних на базі філософії позитивізму» [38, с. 371]. По-третє, «залежно від часу й обставин, Драгоманов увипуклював певні елементи цієї синтези; при цьому інші елементи немов відступали назад, але він їх не цурався, а при відповідних нагодах вони знов виходили на поверхню в його писаннях» [38, с. 371][5]. По-четверте, «радикалізм «Переднього слова» мав свою причину в тому, що в цій праці акцент поставлено на теоретичні принципи та кінцеві, ідеальні цілі <...>. «Вільна спілка» була адресована до українських ліберальних «земців» <...>. В цьому програмовому документі наголошено практичні цілі в боротьбі за свободу в Росії й Україні на ближчі роки чи десятиліття» [38, с. 371–372].

Підсумовуючи, І. Лисяк-Рудницький стверджує: «Переднє слово до „Громади"» являє собою програму-максимум Драгоманова, а «„Вільна спілка" – „Вольный союз"» – його програму-мінімум.

Актуальним бачиться наступне запитання дослідника: «Котра з цих двох програм ближча нам сьогодні?» [38, с. 372]. Відповідь узалежнюється світоглядними позиціями. В І. Лисяка-Рудницького «всі <...> симпатії на боці Драгоманова – лібералa, конституціоналіста й реформіста; зате до Драгоманова – громадівця, доктринера й утопіста <...> принципові застереження» [38, с. 372].

З огляду на висловлену аргументацію, вважаємо за доцільне зазначити, хоч би в загальних рисах, світоглядні орієнтири І. Лисяка-Рудницького. Він «був епігоном раціоналістичної течії, яка домінувала в європейському інтелектуальному житті XIX і початку XX ст. <...>. Він вірив в існування об'єктивних законів історії, як і в те, що ці закони можуть бути пізнані. Але цю пізнаванність він трактував радше в Кантовому, ніж у Гегелевому розумінні <...>. Хоча релятивізм та ірраціоналізм були чужі Лисякові-Рудницькому, він слідом за своїми інтелектуальними вчителями Максом Вебером і Густавом Юнгом визнавав певну роль ірраціональних чинників у світовій історії і вважав, що наука може розпізнати основні тенденції суспільного розвитку, але не може визначати цілей людської діяльності» [3, с. 80]. Я. Грицак наголошує на консерватизмі політичної філософії І. Лисяка-Рудницького, що поєднувався з ліберальними цінностями. «Крім віри в існування об'єктивних законів, – продовжує історик, – прикметною рисою його світогляду було виразне легалістичне забарвлення. Поєднання цих двох засад належало до європейської інтелектуальної традиції, яка виводила своє коріння з філософії Гегеля <...>. На українському ґрунті ця традиція знайшла відображення у творах двох його кумирів – Липинського та Драгоманова. Багато з тих ідей і тем, які Лисяк-Рудницький розвивав у пізніші роки, почерпнуто з праць цих двох політичних мислителів» [3, с. 80].

А відтак, завершуючи нашу історіографічну розвідку, закцентуємо увагу на деяких засадничих положеннях, які були суголосними для історіософських і політологічних концепцій двох мислителів.

По-перше, на історичні концепції обох учених найвідчутніший вплив мала історіософія Гегеля, його постулати про наявність в історично-

[5] Саме зазначену парадигму політолога критикує А. Круглашов: «Навряд чи можна беззастережно сприйняти його схильність до схематичної фіксації такого динамічного ідеологічного феномену, як драгоманівська політична програма, його оцінки її як явища, що належить народницькому етапові розвитку української суспільно-політичної думки» [26, с. 61]. Пропонує своє бачення суперечливості політичного світогляду Драгоманова: «...треба вести мову не про формальну відмову, зміщення ним акцентів у використанні політичних гасел, а про поступову еволюцію мислителя до нового розуміння цінностей і завдань національної, соціальної та політичної боротьби» [26, с. 135]. На еволюції поглядів М. Драгоманова наголошує і Я. Дашкевич [5, с. 299–306].

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

му процесі своєї об'єктивної логіки, позитивної перспективи розвитку людства.

По-друге, стрижнем світогляду, переконань, наукових схем, громадсько-політичної діяльності як Драгоманова, так і Лисяка-Рудницького був послідовний лібералізм, за якого найвищою цінністю є свобода особи, верховенство права, дієвість демократичних інституцій тощо.

По-третє, як і в Драгоманова, в Лисяка-Рудницького «ліберальна орієнтація простежувалася у <...> ставленні до релігії: він почував себе близьким до ліберального протестантизму унітарського типу і був готовий приєднатися до нього, якби в українському релігійному житті існувало в організованій формі таке віровизнання» [3, с. 84].

По-четверте, інтелектуалів XIX–XX століть об'єднували «критична постава до марксизму та інших <...> утопій, які твердили про можливість упорядкування світу на раціональних основах» [3, с. 80]; категоричне несприйняття тоталітарних ідеологій; засудження насильства задля досягнення цілей («Чисте діло вимагає чистих засобів»!).

По-п'яте, в обох мислителів можемо виокремити спільне в баченні шляхів національного порозуміння в Україні: для Драгоманова – децентралізація, національно-культурна автономія (своєрідний «мультикультуризм»); для Лисяка-Рудницького – «прийняття ідеї політичної, а не етнічної нації – тобто нації, базованої на принципах територіального патріотизму та лояльности до української влади всіх громадян України незалежно від етнічного походження» [3, с. 96].

По-шосте, правдиві українці, поборники національних прав українства з підозрою та побоюванням ставилися до українського націоналізму (в іпостасі націоналістичної ідеології); Драгоманов обстоював «космополітизм» (ідею «вселюдськості»), Лисяк-Рудницький стверджував, що «українська політична думка <...> повинна була б пережити поважну еволюцію, в першу чергу – перейняти ідею політичного, етнічного, соціального, релігійного плюралізму та толерантности» [3, с. 95].

По-сьоме, і М. Драгоманов, і І. Лисяк-Рудницький були справжніми повпредами українства. Пречудове прочитання місії політеміграції маємо в І. Лисяка-Рудницького: вона полягає «в тому, щоб, по-перше, бути носієм вільної української мислі, приглушеної під обухом російсько-большевицького режиму, та, по-друге, бути голосом протесту проти злочинів і підлостей, що їх над нашим народом витворює чужа й ворожа влада...» [3, с. 84]. Чи не подібні завдання виконував його попередник у 70–90-х роках XIX ст.?

По-восьме, маємо констатувати спільне в історіософії мислителів (передусім – у прочитанні національної минувшини в контексті європейської історії).

Звісно, перелік пунктів певної аналогії міг би бути довшим[6], позаяк І. Лисяк-Рудницький критично переосмислив і розвинув гуманістичні погляди вченого-енциклопедиста відповідно до викликів новітньої доби. Мислитель XX ст. виходив із того, що «розвиток новітньої української суспільної думки треба розуміти не як єдиний потік, а радше процес, що охоплює кілька паралельних і окремих, хоча взаємопов'язаних і взаємозалежних, напрямів. Сумлінний дослідник зобов'язаний, незважаючи на свої симпатії, не віддавати переваги якомусь одному напрямові, а намагатись осмислити всі, беручи до уваги позитивний внесок і хиби кожного» [36, с. 65].

Найбільш вдалу оцінку творчим досягненням І. Лисяка-Рудницького дав А. Круглашов: «Працям ученого притаманна наукова ерудиція, точність аналізу, образність і влучність доказів, логічна стрункість, системність аргументації тощо <...>. Він виховав покоління дослідників, які зацікавились українською історією і, зокрема, спадщиною Драгоманова. Цим на роки наперед він зробив внесок у триваючі донині драгоманознавчі, українські студії в Канаді і за її межами» [26, с. 60–61].

Література

1. Андрусяк Т. Шлях до свободи : (Михайло Драгоманов про права людини) / Т. Андрусяк ; Фонд сприяння розвитку української прав. думки та пропаганди держав. традицій «Право для України». – Львів : Світ, 1998. – 192 с.

2. Гермайзе О. М. П. Драгоманов в українській історіографії / О. Гермайзе // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 9. – С. 102–130.

3. Грицак Я. Іван Лисяк-Рудницький (Нарис інтелектуальної біографії) / Я. Грицак // Сучасність. –1984. – № 11. – С. 73–96.

4. Дашкевич Я. З важким багажем до ювілейного драгоманівського року : (Есе до 150-річчя) // Дашкевич Я. Постаті : нариси про діячів історії, політики, культури / Я. Дашкевич ; НАНУ, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Львівське відділення; [упорядн. М. Капраль, Г. Сварник, І. Скочиляс]. – 2-е вид., виправл. й доповн. – Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2007. – С. 295–299.

5. Дашкевич Я. Пізній Драгоманов : погляди і дії // Дашкевич Я. Постаті : нариси про діячів історії, політики, культури / Я. Дашкевич ; НАНУ, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Львівське відділення ; [упорядн. М. Капраль, Г. Сварник, І. Скочиляс]. – 2-е

[6] Відмінності ж у поглядах, підходах – означені самим І. Лисяком-Рудницьким у його драгоманознавчих студіях.

вид., виправл. й доповн. – Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2007. – С. 299–306.

6. Депенчук Л. Історіософія та соціальна філософія Михайла Драгоманова / Л. Депенчук, М. Лук. – К. : Український центр духовної культури, 1999. – 210 с.

7. Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877) / Михайло Драгоманов // Михайло Драгоманов : автожиттєпис / уклали І. С. Гриценко, В. А. Короткий, М. В. Томенко. – К. : Либідь, 2009. – С. 131–315.

8. Драгоманов М. Автобіографічна замітка / Михайло Драгоманов // Михайло Драгоманов : автожиттєпис / уклали І. С. Гриценко, В. А. Короткий, М. В. Томенко. – К. : Либідь, 2009. – С. 77–117.

9. Драгоманов М. «Вільна Спілка» – «Вольный союз». Спроба української політико-соціальної програми / Михайло Драгоманов // Андрусяк Т. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини). – Львів : Світ, 1998. – С. 121–188.

10. Драгоманов М. П. Евреи и поляки в Юго-Западном крае // Драгоманов М. П. Із наукової спадщини / Михайло Драгоманов. – К. : Знання України, 2010. – Кн. І : Політологія. Культурологія. – С. 267–324.

11. Драгомановъ М. Еврейскій вопросъ на Украйні [Электронный ресурс] / Михаил Драгомановъ // Собраніе политическихъ сочиненій М. П. Драгоманова / Под ред. Б. А. Кистяковского : В 2 т. – Париж, 1906. – Т. 2. – С. 525–541. – Р. д. – http://chtyvo.org.ua/authors/Drahomanov_Mykhailo/Sobranye_polytycheskykh_sochynenyi_MP_Drahomanova_Tom_2_ru/. – Назва з екрану. – 12.03.2013.

12. Драгомановь М. П. Историческая Польша и Великорусская Демократія / М. П. Драгомановъ. – Кіевъ : Типолитографія М. Э. Заъэзднаго, 1917. – 146 с.

13. Драгоманов М. П. Листи на Наддніпрянську Україну / Михайло Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці : у двох томах. – К. : Наук. думка, 1970 – Т. 1. – С. 428–483.

14. Драгомановь М. Кь вопросу о національностяхь вь Росіи [Электронный ресурс] / Михаил Драгомановь // Собраніе политическихь сочиненій М. П. Драгоманова / Под ред. Б. А. Кистяковского : В 2 т. – Париж, 1906. – Т. 2. – С. 864–869. – Р. д. – http://chtyvo.org.ua/authors/Drahomanov_Mykhailo/Sobranye_polytycheskykh_sochynenyi_MP_Drahomanova_Tom_2_ru/. – Назва з екрану. – 12.03.2013.

15. Драгоманов М. П. Переднє слово [до «Громади» 1878 р.] / М. П. Драгоманов // Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / Упорядн. та авт. іст.-біограф. нарису Р. С. Міщук ; Прим. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. – К. : Либідь, 1991. – С. 276–327.

16. Драгомановь М. Тероризмь и свобода, муравьи и корова. Отвьть на отвьть «Голоса» [Электронный ресурс] / Михаил Драгомановь // Собраніе политическихь сочиненій М. П. Драгоманова / Под ред. Б. А. Кистяковского : В 2 т. – Париж, 1906. – Т. 2. – С. 285–310. – Р. д. – http://chtyvo.org.ua/authors/Drahomanov_Mykhailo/Sobranye_polytycheskykh_sochynenyi_MP_Drahomanova_Tom_2_ru/. – Назва з екрану. – 12.03.2013.

17. Драгоманов М. П. Чудацькі думки про українську національну справу / М. П. Драгоманов // Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / Упорядн. та авт. істор.-біограф. нарису Р. С. Міщук ; Прим. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. – К. : Либідь, 1991. – С. 461–559.

18. Драгоманов М. П. Шевченко, українофіли і соціалізм / М. П. Драгоманов // Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / Упорядн. та авт. істор.-біограф. нарису Р. С. Міщук ; Прим. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. – К. : Либідь, 1991. – С. 327–430.

19. Єкельчик С. О. Іван Лисяк-Рудницький як дослідник спадщини Драгоманова / С. О. Єкельчик // Михайло Драгоманов і українське національне відродження: тези доповідей і повідомлень респ. наук. конф. молод. учених, присвяч. 150-річчю з дня народження М. П. Драгоманова (Київ, 22–23 травня 1991) / Київський державний ун-т ім. Т. Г. Шевченка : за ред. Р. П. Іванової, Л. С. Дем'янківської : відп. за випуск С. П. Стельмах. – К. , 1991. – С. 39–41.

20. Екельчик С. История Украины. Становление современной нации / С. Екельчик : [пер. с англ.]. – К. : К.И.С., 2010. – 400 с.

21. Єкельчик С. Українофіли : світ українських патріотів другої половини XIX століття / С. Єкельчик : [пер. з анл.]. – К. : К.І.С., 2010. – 267 с.

22. Козирєв О. Ставлення В. Б. Антоновича до закордонної місії М. П. Драгоманова / О. Козирєв // Академія пам'яті професора Володимира Антоновича. 16–18 березня 1993 : Доповіді та матеріали. – К. , 1994. – С. 161–167.

23. Комзюк Л. Т. Домінанти вітчизняної політико-правової думки. Конституційні проекти М. Драгоманова і М. Міхновського в контексті протистояння, діалогу і синтезу альтернат. концепцій самостійної України / Л. Т. Комзюк // Віче. – 1997. – № 12. – С. 121–130.

24. Костенко Г. В. Дослідження життєдіяльності та науково-публіцистичної спадщини М. Драгоманова в працях І. Лисяка-Рудницького / Г. В. Костенко // Грані. – 1999. – № 3 (5). – С. 99–104.

25. Костенко Г. В. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова в дослідженнях істориків української діаспори / Г. В. Костенко // Грані. – 2000. – № 6. – С. 14–17.

26. Круглашов А. М. Драма інтелектуала : Політичні ідеї М. П. Драгоманова / А. М. Круглашов. – Чернівці : Прут, 2001 – 488 с.

27. Кулеша Н. Лисяк-Рудницький Іван Павлович / Н. Кулеша // Українська журналістика в іменах : матеріали до енциклопедичного словника / НАНУ, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника ; за ред. М. М. Романюка. – Львів, 2006. – Вип.13. – С. 255–257.

28. Кульчицький С. В. Гострим зором талановитого дослідника. Минуле України з огляду на європейську історію / С. В. Кульчицький // Політика і час. – 1996. – № 31. – С. 57–67.

29. Кульчицький С. В. Лисяк-Рудницький Іван Павлович / С. В. Кульчицький // Енциклопедія історії України : Т. 6 : Ла–Мі / Редкол. : В. А. Смолій

(голова) та ін. ; НАН України. Інститут історії України. – К. : В-во «Наук. думка», 2009. – С. 164–167.

30. Куценко Ю. Історіографічний образ Михайла Драгоманова в творчості І. Лисяка-Рудницького / Ю. Куценко // Південний архів : зб. наук. праць. Історичні науки. – Херсон, 2002. – Вип. 8. – С. 54–59.

31. Лисяк-Рудницький І. Драгоманов як політичний теоретик // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : в 2 т. / Іван Лисяк-Рудницький ; Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика Канадського інституту українських студій Альбертського університету ; пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 299–347.

32. Лисяк-Рудницький І. Зауваження до статті професора Цві Гітельмана «Соціально-політична роль євреїв в Україні» // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : в 2 т. / Іван Лисяк-Рудницький ; Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика Канадського інституту українських студій Альбертського університету; пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 135–143.

33. Лисяк-Рудницький І. Із драгоманівських студій // Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою : статті до історії та критики української суспільно-політичної думки / Іван Лисяк-Рудницький. – Мюнхен : Сучасність, 1973. – С. 109–120.

34. Лисяк-Рудницький І. Михайло Драгоманов // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : в 2 т. / Іван Лисяк-Рудницький ; Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика Канадського інституту українських студій Альбертського університету ; пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 281–287.

35. Лисяк-Рудницький І. Михайло Драгоманов і проблема українсько-єврейських взаємин // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : в 2 т. / Іван Лисяк-Рудницький ; Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика Канадського інституту українських студій Альбертського університету; пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 375–388.

36. Лисяк-Рудницький І. Напрями української політичної думки // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : в 2 т. / Іван Лисяк-Рудницький ; Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика Канадського інституту українських студій Альбертського університету ; пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К. : Основи, 1994. – Т. 2. – С. 63–93.

37. Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України / І. Лисяк-Рудницький. – Львів, 1991. – 101 с.

38. Лисяк-Рудницький І. Перша українська політична програма : «Переднє слово» до «Громади» Михайла Драгоманова // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : в 2 т. / Іван Лисяк-Рудницький ; Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика Канадського інституту українських студій Альбертського університету ; пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К. : Основи, 1994. – Т.1. – С. 349–375.

39. Лисяк-Рудницький І. Проблема українсько-єврейських взаємин в українській політичній думці XIX ст. // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : в 2 т. / Іван Лисяк-Рудницький ; Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика Канадського інституту українських студій Альбертського університету ; пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 389–403.

40. Лисяк-Рудницький І. Українські відповіді на єврейське питання // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : в 2 т. / Іван Лисяк-Рудницький ; Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика Канадського інституту українських студій Альбертського університету ; пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 115–134.

41. Михайло Драгоманов : автожиттєпис / уклали І. С. Гриценко, В. А. Короткий, М. В. Томенко. – К. : Либідь, 2009. – 446 с.

42. Михайло Драгоманов. Бібліографія (1861–2011) / упоряд. М. О. Мороз, В. А. Короткий (керівник авторського колективу), І. І. Тіщенко, І. С. Гриценко, С. І. Білокінь. – Дрогобич : Коло, 2011. – 740 с.

43. Молчанов М. О. Державницька думка Михайла Драгоманова / М. О. Молчанов ; Інститут держ. управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України. – К. , 1994. – 40 с.

44. Потульницький В. А. Історія української політології : (концепція держаності в українській зарубіжній історико-політичній науці) / В. А. Потульницький. – К. : Либідь, 1992. – 230 с.

45. Потульницький В. А. Україна і всесвітня історія : історіософія світової та української історії XVII–XX століть / В. А. Потульницький. – К. : Либідь, 2002. – 480 с.

46. Пріцак О. Іван Лисяк-Рудницький як учений і «комунікатор» / О. Пріцак // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : в 2 т. / Іван Лисяк-Рудницький ; Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика Канадського інституту українських студій Альбертського університету; пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. XIII–XX.

47. Скакун О. Ф. Драгоманов як політичний мислитель / О. Ф. Скакун. – Х. : Основа, 1993. – 138 с.

48. Сич О. М. Драгоманов в оцінці української зарубіжної історіографії другої половини XX ст. / О. М. Сич // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 6. Історичні науки. – К. , 2008. – Вип. 5. – С. 3–6.

49. Хміль І. С. Деякі проблеми історії України крізь призму бачення І. Лисяка-Рудницького / І. С. Хміль. – К. : Інститут історії України АН України, 1993. – 18 с.

Віктор Ревегук

ПОЧАТОК УКРАЇНСЬКОГО АВТОКЕФАЛЬНОГО ЦЕРКОВНОГО РУХУ НА ПОЛТАВЩИНІ (1917–1923 рр.)

Російська православна церква більше двох віків була опорою царського самодержавства і провідницею великодержавної політики русифікації України. Користуючись монопольним правом контролювати духовне життя мирян при відсутності будь-якого контролю з їх боку, частина її ієрархів вела паразитичне і розбещене життя, яке дискредитувало саму ідею служіння Богові. Так, настоятель Свято-Преображенського монастиря під Лубнами архімандрит Олександр перетворив святу обитель на заміський будинок розпусти, створив у монастирі атмосферу терору і сліпої покори. Бучні прийоми численних гостей стали значним явищем для монастиря. Для них архімандрит тримав окремо двох кухарів, трьох кучерів і трьох доярок. Монастир також став годівницею для багатьох родичів настоятеля. Його рідний брат Михайло, не прийнявши чернечого постригу, шість років жив у монастирі і створив там своє кубло розпусти. Постійні гульбища і відверте блудство шокували не лише прочан, але й монастирську братію.

Деякі ченці намагалися скаржитися на аморальну поведінку настоятеля до Полтавської духовної консисторії. Створена нею комісія виявила, що архімандрит Олександр розтринькував монастирське майно, не дотримувався посту, майже відверто жив з молодою коханкою, яку забезпечив прислугою, окремим виїздом і столом. Проте висновки комісії залишилися без наслідків. У 1915 р. архімандрит завів нову коханку – вісімнадцятирічну Феодору Скомську, яка працювала в монастирі дояркою і, як скаржилися ченці, «проводив з нею дні і ночі». Ченці почали наслідувати приклад свого настоятеля і приводили ночами в келії жінок та дівчат [2. – Ф. Р. – 610. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 49–50].

Більшість рядових священнослужителів Російської православної церкви були вихідцями з українського середовища, головним чином селянських родин, де свято берегли українську мову, культуру, народні звичаї і обряди. У повсякденному житті вони намагалися дотримуватися норм християнської моралі, служіння Богові і своєму народові. Саме серед них на початку XX століття виникла ідея відродження національної української церкви, в якій люди молилися б Богові рідною мовою.

Початки українського автокефального руху на Полтавщині як складової частини національно-визвольної боротьби українського народу слід шукати серед вихованців Полтавської духовної семінарії, яка була єдиним середнім навчальним закладом губернії, де переважно навчалися діти селян, міщан та сільських священиків, які близько стояли до народу. Саме тут 1898 р. склалася таємна Українська громада, на чолі якої стояли Симон Петлюра та Микола Гмиря. До її складу входило близько 30 чоловік, в тому числі такі відомі пізніше українські політичні і культурні діячі, як Іван Рудичів, Віктор Андрієвський, Пилип Капельгородський та ін.

Під впливом Української громади в Полтавській духовній семінарії навесні 1902 р. почалися значні заворушення. Семінаристи вимагали демократизації навчального процесу, ліквідації системи шпигунства, включення до навчальних програм українознавчих предметів. Під петицією з цією вимогою підписалося близько 200 семінаристів. Півсотні з них пізніше були виключені з семінарії, і навчання в ній на деякий час припинилося. У зв'язку із заворушеннями семінаристів начальник Полтавського охоронного відділення писав, що безпорядки в Духовній семінарії «мали характер не академічний, а політичний, і підготовлені вони були членами української «громади», до якої належали вихованці старших класів семінарії» [2. – Ф. 138. – Оп. 1. – Спр. 78. – Арк. 39]. Основними зачинщиками «бунту семінаристів» жандарми вважали С. Петлюру, К. Шаревського, О. Мишту, І. Рудичева та М. Гмирю.

Частина виключених із семінарії вихованців роз'їхалися по селах Полтавщини і стали членами Революційної Української партії (РУП) – першої української політичної партії на теренах підросійської України – й активно поширювали серед населення її нелегальні видання. «Останнім часом, – відзначалося в документах Полтавського охоронного відділення, – стали вести і усну пропаганду».

Випускники Полтавській духовній семінарії Кость Шаревський, Микола Гмиря, Іван Рудичів, Григорій Іваницький і Володимир Фідровський склали основу Полтавської «вільної громади» РУП. Вихованці та виключені з семінарії учні працювали і в інших «вільних громадах» РУП на Полтавщині: Аркадій Кучерявенко

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

і Михайло Огородній – у Лубенській, Олександр Мишта – Прилуцькій, Микола Страшинський – Лохвицькій. Діяльність «вільних громад» РУП зводилася до пропаганди ідеї національно відродження українського народу.

Крім надрукованої за кордоном та в підпільних друкарнях революційної літератури, частину прокламацій писали від руки самі члени РУП. Наприклад, випускник Полтавської духовної семінарії син священика Г. Іваницький склав відозву, яка починалася словами: «Українські селяни! Давно, дуже давно ви бідуєте та горюєте...». У колишнього семінариста, активного члена РУП В. Фідровського жандарми вилучили 9 прокламацій на «малоросійському наріччі», адресованих українській інтелігенції, яка «веде боротьбу за волю України». При цьому жандармське відомство відзначало, що рух за автономію «широко розлився по Україні» [2. – Спр. 51. – Арк. 2].

Революційні події 1905–1907 років та діяльність українських політичних партій сприяли подальшому розвитку національної свідомості полтавців. Свідченням цього стали чисельні селянські зібрання, на яких обговорювалися найрізноманітніші питання повсякденного життя, в тому числі користування українською мовою в школах, церквах, судах, органах місцевого самоврядування (земствах і думах) тощо. 13 листопада 1905 року жителі села Мачух Полтавського повіту під час масового мітингу вимагали автономії України, з тим щоб закони для українців приймалися у місцевому парламенті (сеймі). «У школі, церкві, судах та інших установах, – говорилося в резолюції мітингу, – має вживатися рідна українська мова» [2. – Ф. П. – 7. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 22]. Подібні рішення були прийняті на селянських зібраннях у містечку Снітин Лубенського повіту, селах і хуторах Нікольської волості Полтавського повіту, селі Попівці Костянтиноградського повіту та ін.

1906 р. Полтавська духовна семінарія знову стала предметом прискіпливої уваги жандармів, позаяк семінаристи старших класів оголосили страйк, протестуючи проти існуючих в семінарії казармених порядків. У відповідь адміністрація семінарії своїм рішенням від 18 квітня розпустила 130 вихованців третіх і четвертих класів на невизначений час, а головних призвідників страйку (Олександра Реформатського, Василя Михальця, Євгена Тимошевського і Миколу Ширенка) виключили з семінарії і відправили до батьків на постійне місце проживання під «суворий негласний нагляд поліції» [2. – Ф. 83. – Оп. 1. – Спр. 60. – Арк. 4].

Проте, незважаючи на репресії, революційні бродіння і українофільські настрої серед семінаристів не припинялися. Уже в грудні цього ж року в семінарії було виявлено надрукований на гектографі журнал «революційного спрямування». «Журнал доволі об'ємний, – писав 16 грудня 1906 р. полтавський поліцмейстер на ім'я губернатора, – в обкладинці рожевого кольору, на якій намальована малоросійська хата» [2. – Арк. 16]. Як з'ясувала пізніше таємна поліцейська агентура, журнал мав назву «Розсвіт» і видавав його таємний «Український гурток полтавських семінаристів».

Для видання підпільного журналу потрібні були значні кошти, яких у семінаристів не було, і тому вони звернулися з проханням про допомогу до полтавців. Звернення починалося словами «Громадяни» і мало підпис «Комітет У. Г. П. С. 1906 року, грудня 16» та печатку з написом «Печатка Українського гуртка Полтавських семінаристів». Серед семінаристів були виявлені також брошури «До боротьби. Пісні свободи» (харківське видання обсягом 32 сторінки), «Добра порада в лиху годину» (видання УСДПР, 26 сторінок) і листівка, що починалася словами Т. Шевченка «І оживу і думу вольную в домовину позову».

Розслідувати діяльність таємного гуртка було доручено інспекторові семінарії, але її вихованці вже роз'їхалися на Різдвяні канікули по домівках, і він не встиг нічого з'ясувати. А між тим справа про таємну організацію в Полтавській духовній семінарії набула розголосу, і керівництво навчального закладу змушене було повідомити про неї єпископу Полтавському і Переяславському Іоанну. Той у свою чергу звернувся до губернатора та начальника жандармського управління. У результаті проведених слідчих дій жандарми з'ясували, що журнал видавався в місті «гуртком українофілів» за участю семінаристів і потім поширювався в навчальних закладах Полтави. Судячи з матеріалів слідства, видавці журналу та його кореспонденти так і не були виявлені. Після повернення семінаристів із Різдвяних канікул керівництво семінарії попередило їх, що не потерпить у стінах духовного навчального закладу нелегального журналу, а по відношенню до причетних до його видання вихованців «будуть вжиті серйозні заходи» [2. – Арк. 21–30].

Під час Російської революції 1905–1907 років справедливі вимоги селян про землю підтримував у своїх проповідях, виголошених українською мовою, популярний у Диканьці священик Кость Товкач – у майбутньому один з організаторів УАПЦ на Полтавщині. У поліцейських повідомленнях його називали «підбурювачем». Виступаючи на мітингах, К. Товкач закликав селян під час революційних виступів проводитися мирно, не чинити насильств і утримуватися від п'янства. За підтримку селян церковні ієрархи Російської православної церкви відправили його до монастиря. У зв'язку з цим одна із земських газет писала, що «селяни позбулися пастиря рідкісної гуманності, доброти і співчуття

до бідних» [2. – Ф.П. – 7. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 160].

Щирими патріотами України були священик із Старих Санжар Андрій Геращенко та випускник Полтавської духовної семінарії, народний учитель у цьому ж селі Микола Ільяшевич. Разом із дрібним земським службовцем Яковом Стенькою вони склали основу місцевого українофільського гуртка.

Під час революції 1905–1907 років А. Геращенко у своїх проповідях і на селянських зібраннях закликав батьків не посилати своїх синів на війну з Японією, протидіяти царській владі та вимагати автономії України, а також роздавав прихожанам брошури антиурядового змісту. На урочистих літургіях він ніколи не молився за здоров'я царя та його родини. Судячи з рапорту Полтавського повітового справника на ім'я губернатора, після поразки революції 1905–1907 років А. Геращенко та М. Ільшевич не відмовилися від своїх переконань, не залишили «утопічної ідеї автономії Малоросії», продовжували вести уроки в церковно-приходській школі українською мовою, «вимагали створення типово української школи». Проповіді в церкві А. Геращенко також виголошував українською мовою. Пастирські обов'язки він поєднував із роботою в кооперативних товариствах. Виступаючи на з'їзді діячів дрібного кредиту, А. Геращенко разом із Я. Стенькою обстоював ідею видання «для нас, українців, органу не на державній, а на українській мові, мові рідної матері» [2. – Ф. 83. – Оп. 1. – Спр. 134. – Арк. 7].

Численні рапорти, а точніше доноси російських шовіністів із проханням розправитися з «українофільською бандою» увінчалися-таки успіхом: М. Ільшевич 1911 р. змушений був залишити Старі Санжари і виїхати до Решетилівки; А. Геращенко на вимогу Полтавської духовної консисторії вийшов зі складу керівних органів кооперативних товариств, де його діяльність начебто «йшла врозріз із пастирськими обов'язками» [2. – Арк. 9].

Лютнева революція 1917 р. призвела до повалення царського самодержавства і національного самовизначення українського народу. Українське національне відродження охопило й частину кліру Російської православної церкви в Україні. Під впливом загального прагнення українського народу до свободи серед них лунали вимоги демократизації церковного життя, українізації і автокефалії Російської православної церкви в Україні. Вирішити питання про її місце і роль на Полтавщині в умовах Української національно-демократичної революції мав губернський з'їзд духовенства і мирян. Ідея його скликання належала єпископу Полтавському і Переяславському Феофану, яку він оприлюднив 21 березня 1917 р. Його ініціатива знайшла схвалення і підтримку духовенства і віруючих Полтавщини. Зокрема, винесені на Єпархіальний з'їзд питання обговорювалися 6 квітня на загальних зборах духовенства Полтави і Полтавського повіту та викладачів трьох духовно-навчальних закладів міста (семінарії, Єпархіального жіночого училища і Духовного училища). На них були присутні також представники духовенства Гадяцького, Лохвицького і Костянтиноградського повітів. Загальна кількість присутніх на зібранні становила більше 150 осіб. Із привітанням до них звернувся голова Полтавської міської «Просвіти» Григорій (Грицько) Коваленко.

Основним питанням зборів було ставлення Російської православної церкви до поточних подій в Росії і в Україні, зокрема до українського національного відродження. З палким закликом до українізації Російської православної церкви виступив протоієрей Феофіл Булдовський. Його виступ викликав бурхливу дискусію, яка тривала до ночі. Через пізній час учасники зібрання ніякого рішення з «українського питання» прийняти не встигли, але майже одноголосно підтримали ідею скликання губернського Єпархіального з'їзду і визначили норми представництва на ньому: від кожного церковного приходу загальними зборами прихожан вибирати на благочинницький з'їзд одного священика, одного диякона або псаломщика і одного мирянина. Делегати благочинницького з'їзду із свого середовища мали вибрати в такій самій пропорції делегатів на повітові збори духовенства і мирян, а ті у свою чергу – на губернський з'їзд. Отже, вибори були багатоступеневими і мали завершитися 26 квітня [2. – Ф. Р. - 610. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 51].

У період підготовки до губернського з'їзду духовенства і мирян на Полтавщині вперше після багатьох років заборони відбулося урочисте вшанування пам'яті Тараса Шевченка. Тисячі жителів Полтави і навколишніх сіл, війська полтавської залоги, юнкери Віленського військового училища і вихованці Кадетського корпусу з національними синьо-жовтими прапорами зібралися 16 квітня на Соборному майдані для урочистої панахиди. Собор не міг умістити всіх бажаючих, тому, незважаючи на вітер і дощ, увесь майдан був заповнений.

Після закінчення панахиди із Собору разом із прихожанами вийшли священики. Оркестр заграв шевченківський «Заповіт», і всі зняли капелюхи. З проповіддю перед присутніми виступили о. Іван Петровський. Його проповідь була виголошена українською мовою і пересипана цитатами з патріотичних віршів Т. Шевченка. Зі святом присутніх вітав і о. Феофіл Булдовський. «Прийшов час, – говорив він, – і сталося диво: воскресла Україна, воскресла наша мова. Воскресла і пішла небоязко по вільній землі» [6, с. 712]. Полтава ще не бачила такого злету укра-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

їнського національного духу. Майдан буквально квітнув від розмаїття національних прапорів, барвистих українських костюмів і святкового облачення священиків.

Надзвичайний з'їзд духовенства і мирян Полтавської єпархії розпочав роботу 3 травня 1917 р. 420 делегатів з усіх повітів губернії протягом чотирьох днів обговорювали зміну політичного устрою в Росії у зв'язку з поваленням самодержавства й утворенням Української Центральної Ради та відношення церкви до нових політичних реалій, ставлення до національного самовизначення українського народу, знайомилися з політичними програмами партій тощо. Переконливо відстоювали автокефалію української церкви протоієрей Феофіл Булдовський, Григорій Коваленко, Григорій Ващенко, Георгій Андрієвський, Гаврило Міхновський – старший брат Миколи Міхновського та ін.

Під час обговорення поточних політичних подій делегати з'їзду висловили повну підтримку Тимчасовому урядові, зокрема в його прагненні довести війну до переможного кінця, а також Центральній Раді, яка вимагала автономії України в складі демократичної Російської республіки. У прийнятій з цього питання резолюції говорилося: «Єпархіальні збори полтавського духовенства і парафіян щиро вітають Раду, благаючи Божої допомоги в її корисній праці. Бажаючи могутнього розвитку національної щиро-християнської культури і добробуту українського народу на підставі його славетної історії, збори одноголосно постановили добиватися автономії України, автокефалії Української церкви, служби Божої на рідній мові і національної школи. Бажаємо і віримо, українське слово великоднім дзвоном пронесеться по рідній землі» [7, с. 1135]. Це вітання делегати з'їзду прослухали стоячи, а потім проспівали «Заповіт» та національний гімн «Ще не вмерла Україна». Чулися вигуки «Слава Україні!».

В основу постанови з'їзду про автокефалію Української православної церкви було покладене рішення Лубенських повітових зборів духовенства і мирян, в якому говорилося, що в автономній Україні має бути і вільна автокефальна православна церква, яка користувалася б фінансовою підтримкою держави. Богослужіння в церквах мало вестися українською мовою, а нові храми будуватися в українському національному архітектурному стилі. Для перекладу богослужебних книг із церковнослов'янської на українську мову і видання проповідей українською була створена спеціальна комісія.

У зв'язку з початком процесу українізації шкільної освіти серед делегатів з'їзду розгорнулася полеміка про доцільність збереження окремих духовних освітніх закладів, які перебували у відання Російської православної церкви (лише церковно-приходських шкіл на Полтавщині було 897). На пропозицію делегата від Роменського повіту Григорія Ващенка з'їзд вирішив українізувати церковно-приходські школи, зробити їх світськими і передати у відання Міністерства народної освіти Тимчасового уряду.

Українізація перших класів духовних і єпархіальних училищ при умові наявності в них українських підручників і вчителів мала завершитися до осені 1917 року, а в старших класах до цього часу пропонувалося запровадити вивчення української мови, літератури, історії, географії і етнографії, з тим щоб протягом трьох-чотирьох років завершити їх повну українізацію.

У ході тривалої дискусії Г. Ващенку разом із Ф. Булдовським вдалося переконати делегатів з'їзду в необхідності зберегти духовні навчальні заклади, але зробити їх самоврядними з виборною адміністрацією і батьківськими комітетами. Середні духовні училища мали бути прирівняні до державних гімназій. Пропонувалося також провести українізацію Київської духовної академії та відкрити богословські факультети в університетах. З'їзд зобов'язав духовенство Полтавщини взяти активну участь у пробудженні національної свідомості українського народу, дотримуючись при цьому вимог автономії України у федеративному зв'язку з іншими частинами «Великої Російської держави» [7, с. 1131].

Делегати з'їзду виробили також програму демократизації Російської православної церкви на Полтавщині та всього церковного життя. Насамперед було вирішено, що все духовенство (священики, диякони і псаломщики) мають вибиратися самими прихожанами і затверджуватися Єпархіальними церковними радами. У церковних приходах мали створюватися приходські ради із 12 виборних мирян і членів притчу. Посади благочинних скасовувалися і замінювалися вибраними на три роки окружними церковними радами в складі трьох священиків, трьох кліриків і шести мирян.

Постановою з'їзду скасовувалася також губернська духовна консисторія, члени якої призначалися обер-прокурором Святійшого Синоду в Петрограді, і замінювалася вибраною на три роки Єпархіальною церковною радою при єпископі Полтавському і Переяславському у складі 7 священиків, 7 кліриків і 15 мирян (по одному з кожного повіту), які збиралися для вирішення поточних питань церковного життя раз на місяць і працювали безоплатно. Церковна рада із свого складу обирала виконавчий комітет (один священик, один клірик і два миряни), члени якого мали працювати на постійній основі й одержувати платню.

Виконавчий комітет мав дбати про відродження церковного життя на засадах демократизму, соборності і виборності, а також мо-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

рально й матеріально підтримувати віруючих. Ні адміністративної, ні судової влади він не мав. 27 травня 1917 р. члени виконавчого комітету у складі священика із села Озеряни Лохвицького повіту Данила Попова, псаломщика з Великих Будищ Зіньківського повіту Миколи Лебединського, громадян Михайла Заливчого з Рашівки Гадяцького повіту і Бориса Бабука з Пирятинського повіту приступили до виконання своїх обов'язків [5, с. 992].

В останній день роботи з'їзд делегував до складу губернського Громадського комітету священика Якова Андрієвського і диякона Челебія, а до Полтавської міської ради робітничих і солдатських депутатів – протоієрея Григорія Лісовського і диякона Степана Гаєвського. На Всеросійський з'їзд духовенства і мирян, який мав відкритися на початку червня 1917 р., з Полтавщини було обрано 15 делегатів – по одному від кожного повіту. Від Гадяцького повіту був делегований Остап Христовий – батько майбутнього отамана протибільшовицьких повстанських загонів Левка Христового. На виконання рішень з'їзду духовенства і мирян у серпні 1917 р. вийшли друком перший і другий випуски проповідей українською мовою, які підготував сільський священик протоієрей В. Гречулевич [7, с. 1366].

Таким чином, надзвичайний з'їзд духовенства і мирян Полтавщини, втілюючи в життя прагнення українського народу до національного самовизначення, зробив вирішальний крок на шляху до створення національної Української автокефальної православної церкви.

Вимоги автономії України, які разом з іншими верствами українського суспільства підтримували і священнослужителі Російської православної церкви на Полтавщині, були реалізовані в Першому Універсалі Центральної Ради. Губернська єпархіальна рада визнала його обов'язковим для виконання духовенством і мирянами. З цією метою вона зобов'язала священиків оголосити Перший Універсал в усіх церквах і відправити урочисті літургії з нагоди проголошення автономії України. Духовенству було надано право брати участь в роботі українських громадських об'єднань [8, с. 31].

На жаль, прагнення духовенства і мирян Полтавщини до автокефалії православної церкви в Україні не знайшло підтримки серед діячів Центральної Ради, які не мали певної точки зору щодо церкви, розглядаючи релігію як приватну справу окремих громадян, і не підтримали розрив канонічних зв'язків із Московським патріархатом, який щойно утворився. Проте ідея автокефалії як вияв прагнення українського народу до свободи і незалежності продовжувала жити в Україні. Проголошена 1 січня 1919 р. законом Директорії УНР автокефалія Української православної церкви у зв'язку з агресією більшовицької Росії не була реалізована.

У часи збройної боротьби за державність України її прихильники звернулися до минулого українського народу і вирішили об'єднатися у формі церковних братств, але за нових історичних умов. Якщо українські братства XVI–XVIII століть стояли в обороні православної віри від наступу католицизму і уніатства, то прибічники автокефалії об'єдналися з метою відродження української національної церкви і звільнення її від канонічного підпорядкування Московському патріархату, в якому вона перебувала з 1686 року.

Церковні приходи УАПЦ виникали стихійно як природний потяг українців до національного самовизначення в релігійному житті. Частина їхніх прихожан мала зв'язки з повстанським рухом, що широкою хвилею розлився Полтавщиною, та підтримувала його морально і матеріально. Окремі приходи УАПЦ, не сподіваючись на легалізацію національної церкви в загальноукраїнському масштабі, робили спроби об'єднатися на регіональному рівні.

Українське православне церковне братство в Полтаві утворилося 1919 р. (точна дата невідома). Раду братства очолив Кость Товкач, у минулому – випускник Полтавської духовної семінарії та юридичного факультету Харківського університету. 1917 р. він балотувався в депутати до Всеросійських Установчих зборів від Полтавської губернської організації української партії соціалістів-федералістів. До ради братства входили також Кость Кротевич (до 1917 р. – член полтавського окружного суду), професори полтавського історико-філологічного факультету Володимир Щепотьєв, Іван Рибаков та ін.

Рішучим поборником автокефалії української церкви був Олександр Ярещенко. Виходець із сім'ї священиків, він після закінчення Полтавської духовної семінарії продовжив навчання в Московській духовній академії, але на четвертому курсі залишив її і взяв активну участь в Українській революції, з головою поринувши в політичну діяльність. 1920 р. О. Ярещенко вступив до Української комуністичної партії (УКП) і деякий час очолював відділ народної освіти Полтавського повіту. Наступного року повернувся до церкви, був учасником Всеукраїнського церковного собору (14–30 жовтня 1921 р.), який організаційно оформив створення УАПЦ. Там він був висвячений на архієпископа Полтавського і Слобожанського [9, с. 99–100].

Статут прихильників автокефалії під назвою «Українське церковне братство на Полтавщині» був зареєстрований 3 травня 1920 р. відділом управління Полтавського губвиконкому. Метою діяльності братства було «відродження традицій старої народної Української

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

церкви на Полтавщині і проведення в сучасному церковному житті апостольського принципу соборності». Згідно зі статутом, єпархія УАПЦ мала будуватися на принципах виборності священнослужителів усіх рівнів («обирати притч церковний з людей достойних з морального боку, що мають відповідну релігійно-національну освіту і виховання на традиціях української церкви»). Братство рішуче виступило проти призначення єпископів та інших церковнослужителів, які не були обрані самою паствою. Посади вищих ієрархій мали займати лише люди «співчуваючі ідеї української національної церкви».

Мовою богослужіння мала бути українська. З цією метою братство брало на себе зобов'язання налагодити переклад і видання церковних книг українською мовою. Під час церковних відправ священики мали «дотримуватися одноманітності, чистоти і величності» української мови та створити спеціальну комісію для відродження старовинних українських церковних співів та музики. Українське церковне братство зобов'язувалося взяти під охорону старовинні українські церкви і допомагати віруючим у будівництві нових церков «у старому українському стилі». Район діяльності братства поширювався на сусідні єпархії, які ще не стали об'єктом впливу інших українських церковних братств і «де українська церква потребує захисту і охорони».

Полтавське церковне братство брало на себе ініціативу скликання місцевих і Всеукраїнського з'їзду священиків і мирян для розв'язання найважливіших питань церковного життя. Крім чисто релігійних відправ, братчики мали проводити релігійно-просвітницьку діяльність серед населення. Членами Братства могли бути як фізичні особи, так і громадські організації, що поділяють його статутні засади та мету діяльності. Фізичні особи згідно поданих заяв могли бути або дійсними членами Братства, або його співробітниками.

Керівними органами Братства були загальні збори, які із свого середовища вибирали Велику і Малу раду. Велика рада обиралася на три роки в складі 12 осіб і очолювалася головою та його заступником. Вона збиралася двічі на місяць для вирішення нагальних питань діяльності Братства. Мала рада складалася з голови Великої ради, писаря та скарбника і працювала на постійній основі. Головою «Управлінського церковного братства на Полтавщині» було обрано давнього поборника державної незалежної України Володимира Щепотьєва, писарем – Зінаїду Морозовську, а членами Великої ради – Костя Кротевича, Леоніда Зеленського, Володимира Чуйка, Григорія Маркевича та ін. [2. – Ф. Р. – 3872. – Оп. 1. – Спр. 403. – Арк. 194].

Згідно зі статутними вимогами, Братство існувало за рахунок одноразових чи періодичних членських внесків, добродійних пожертвувань окремих осіб і організацій та церковних зборів.

Реалізувати повною мірою свою програму «Управлінське церковне братство на Полтавщині» через внутрішні незгоди та протидію більшовицького режиму не змогло, але воно підготувало ґрунт для об'єднання прибічників автокефалії в загальноукраїнському масштабі, утверджуючи розуміння, що відроджена українська церква потребує і своїх священнослужителів. Тому ще до офіційного затвердження статуту Братства з ініціативи В. Щепотьєва у квітні 1921 р. були відкриті Пастирські курси з підготовки священиків УАПЦ (їх навчальна програма була подана до губвиконкому 17 травня 1921 р.). Навчання на курсах тривало три семестри і включало 62 лекційних години. Слухачі курсів вивчали Святе письмо Старого і Нового завіту, історію релігій і церкви, канонічне право, церковні співи і церковне мистецтво [2. – Арк. 188].

Автор цих рядків не знайшов даних про кількість та випуск слухачів Пастирських курсів, а тому судити про результативність їх роботи – важко, але достеменно відомо, що в грудні 1922 р. єпископ УАПЦ К. Кротевич влаштував також короткотермінові Пастирські курси при Воскресенській церкві в Полтаві. На них навчалося 25 слухачів, головним чином із числа колишніх семінаристів, які у зв'язку з більшовицьким переворотом 1917 р. не закінчили повного курсу навчання.

Від самого початку створення «Українського церковного братства на Полтавщині» серед його керівництва не було єдності щодо перспектив відродження національної церкви. Із приїздом 14 жовтня 1921 р. до Полтави архієпископа О. Ярещенка рада Братства остаточно розпалася. В. Щепотьєв, І. Рибаков, Ф. Булдовський, колишній директор української гімназії імені І. Стешенка Голобородько та інші не визнали автокефалії української церкви і перейшли на позиції поступовців, які були прихильниками ступеневої українізації Російської церкви в Україні. К. Товкач, К. Кротевич та їхні прибічники підтримали рішення Всеукраїнського православного церковного собору і почали працювати над його реалізацією.

Відроджена Українська церква відразу ж знайшла своїх вірних серед пастви, головним чином з числа інтелігенції, працівників кооперативних товариств та селянства – усіх, хто в добу національно-визвольних змагань 1917–1921 років підтримував ідею державної незалежності України. В одному із звітів Полтавського відділення ДПУ вказувалося, що вірними УАПЦ у більшості є українська інтелігенція, а «головами церковних рад – самостійники, які майже

всі відвідали Чека, ДПУ за петлюрівщину» [2. – Ф.П. – 3032. – Оп. 1. – Спр. 81. – Арк. 144].

Лубенська рада УАПЦ виникла з ініціативи української інтелігенції та кооператорів міста 1920 р. Очолили її вчителька Анастасія Конько та студент Гліб Андріященко. Вони підтримували зв'язок з отаманом Галайдою, а після його загибелі в болотах поблизу Мгарського монастиря – з отаманом Калініченком. Одночасно керівники Лубенської ради УАПЦ входили до протибільшовицького підпілля, яке пізніше дістало назву «Полтавський комітет Лівобережної України». 1921 р. частина підпільників була заарештована, а А. Конько і Г. Андріященко розстріляні.

Після остаточного розгрому повстанського комітету на початку 1923 р., під час якого було заарештовано 36 осіб, уцілілі його учасники створили «Повстанський комітет Лубенщини», який очолив учитель Сергій Якович Ковалевський. Він був і головою Лубенської ради УАПЦ. На думку чекістів, лубенські підпільники мали створити Лівобережний повстанський уряд і через автокефальні церкви пропагували ідею відновлення Української Народної Республіки. У квітні 1923 р. 22 учасники Лубенського підпілля були заарештовані й подальша їх доля невідома. З великою вірогідністю можна припустити, що їх розстріляли [2. – Арк. 40].

Крім вищеназваних, відомими діячами української автокефальної церкви на Лубенщині були Павло Коваленко, Михайло Колесник, Сергій Расторгуєв, Антон Скрипник, Омелько Теслята ін. Про декого з них у слідчих справах, що зберігаються в архіві Управління СБУ в Полтавській області, є короткі біографічні дані.

Так, С. Расторгуєв народився 1897 р. в сім'ї службовців. 1912 р. закінчив чотирикласне училище в Лубнах, 1914 р. – мобілізований до царської армії, 1916 р. – закінчив Чугуївське військове училище і одержав військове звання підпоручика. Активної участі в Українській революції 1917–1921 років не брав. Будучи мобілізованим до Червоної армії 1918 р., – дезертирував. 1919 р., щоб уникнути мобілізації до Добровольчої армії генерала Денікіна, переховувався в знайомих у Круподеренцях. 1920 р. знову був мобілізований до Червоної армії і до 1924 р. служив на командних посадах, а після демобілізації – закінчив Полтавський ІНО (педагогічний інститут) і працював учителем у школі глухонімих у Лубнах, одночасно був членом Церковної ради УАПЦ [1. – Спр. 6231 – С. – Т.1. – Арк. 149–150].

А. Скрипник був уродженцем села Черевки Лубенського повіту, там закінчив вищу початкову школу. Протягом 1900–1905 рр. відбував строкову військову службу в російській армії, а після демобілізації служив писарем у Лубенському окружному суді. 1910 р. екстерном закінчив Лубенську юнацьку гімназію і одержав у відповідності з Табелем про ранги звання колежського регістратора. У 1914 р. А. Скрипника перевели до Полтавського окружного суду помічником секретаря, але в кінці цього ж року мобілізували до царського війська. Службу відбував у військових лазаретах діючої армії. Після більшовицького перевороту і виходу Росії з Першої світової війни повернувся до Полтави на попереднє місце роботи. Під впливом колишнього члена Полтавського окружного суду, пізніше – архієпископа К. Кротевича вступив до УАПЦ. Протягом 1922–1925 рр. служив протодияконом у полтавських автокефальних церквах, пізніше переїхав до Лубен. Підтримував близькі стосунки з єпископом Й. Оксіюком, В. Слухаєвським, диригентом і кобзарем, а з 1933 р. – таємним інформатором ДПУ М. Зайцем. Після ліквідації УАПЦ і до арешту в 1931 р. працював відповідальним за збут продукції на лубенському заводі «Комунар» [1. – Арк. 317–321].

Під час Української революції 1917–1921 рр. у селі Вовчик Лубенського повіту виник осередок партії українських соціал-демократів у складі 15 осіб. Після поразки революції частина з них опинилася в еміграції, решта – причаїлася і відійшла від політики, але після утворення в селі української церкви активізувалася. Один із колишніх українських соціал-демократів (у документах його прізвище не називається) став головою церковної ради УАПЦ у Вовчику. Полтавські чекісти зазначали у своїх звітах, що у своїй масі вірні УАПЦ – середняки. 1922 р. із прихильників державної незалежності України у Вовчику виникла «Петлюрівська організація на Лубенщині» (так вона називалася в документах чекістів – *В. Р.*) у складі 34 селян, більшість яких були вірними УАПЦ. Після вчиненого чекістами 1924 р. погрому п'ять її активних членів уникнули арешту й перебували в розшуку [8, с. 142–143].

Ініціатором відкриття української церкви в селі Нижній Булатець Лубенського району був колишній старшина армії УНР Пантелеймон Колесник. Народився він 1896 р. у сім'ї селянина-бідняка. 1915 р. був мобілізований до російської армії. Маючи вищу початкову освіту і військовий досвід, у 1916 р. закінчив школу прапорщиків і одержав офіцерське звання. 1918 р. був мобілізований до гетьманської армії, служив в офіцерській сотні 34-го Лубенського полку, а після приходу до влади Директорії УНР – у 28-му Стародубському полку та в окремому загоні Сірої дивізії під командуванням Сивошапки. Після поразки Визвольних змагань 1917–1921 років на еміграцію не пішов, повернувся до Нижнього Булатця і до 1922 р., щоб уникнути репресій від радянської влади, переховувався на горищі власного будинку. Скориставшись

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

черговою амністією учасникам протибільшовицьких збройних формувань, легалізувався і став на облік у Лубенському військкоматі, після чого був призначений інструктором Всеобучу [1. – Спр. 6231 – С. – Арк. 112–113].

Іван Таран за державну незалежність України воював у «петлюрівській» армії, за що був засуджений Чека до розстрілу, але ВУЦВК замінив вирок смерті на ув'язнення в концтаборі до кінця громадянської війни. 1920 р. І. Таран пов'язав свою долю з УАПЦ, яка тільки-но зароджувалася. У квітні цього ж року на Павленківському кладовищі він відслужив панахиду на могилі засудженого до розстрілу «петлюрівця», який перед стратою перерізав собі горло бритвою. «Петлюрівцем» був старшина армії УНР Іван Білаш. Після закінчення 1916 р. школи прапорщиків він воював на російсько-німецькому фронті, був поранений у плече, руку і груди. 1918 р. Білаш захищав Україну від російських більшовиків. В одному з боїв утратив око, став інвалідом. Повернувшись до Полтави, працював рахівником. У Шевченківські дні 1920 р. був заарештований Чека. Після жорстоких катувань його мали розстріляти в ніч з 8 на 9 квітня 1920 р., але І. Білаш вирішив сам піти із життя й під час гоління перерізав собі горло. Проте рану зашили і помістили його до тюремної лікарні. Після цього до палати зайшов чекіст і з брудною лайкою накинувся на чоловіка. У відповідь поранений плюнув кров'ю в обличчя чекіста й зірвав пов'язку з рани. Через три хвилини він помер [2. – Ф. Р. –1503. – Оп. 2. – Спр. 167. – Арк. 320].

Вірними УАПЦ з часу її виникнення стала священицька родина Слухаєвських: батько Петро і три його сини – Володимир, Микола і Борис. Батько очолив парафію УАПЦ в селі Остап'є Лубенського округу. Борис Петрович після закінчення 1919 р. Полтавської духовної семінарії до 1922 р. учителював у селі Кукленцях Мачушанської волості під Полтавою. Після звільнення з політичних мотивів зі школи деякий час жив у батька, а після рукоположення став священиком УАПЦ в Диканьці, де організував церковний хор і Сестринство. Крім церковного співу, хористи збиралися в приватних приміщеннях і співали національний гімн «Ще не вмерла Україна», шевченківський «Заповіт», «Садок вишневий коло хати» та інші українські пісні [3. – Спр. 76030 – ФП. – Арк. 6, 14].

Після ліквідації комуністами українських політичних партій та громадських організацій УАПЦ стала останнім прихистком для українських патріотів. Долаючи опір Російської православної церкви і місцевих органів радянської влади, на Полтавщині, хоч і повільно, почали створюватися парафії УАПЦ. 1921 р. їх було 16, 1922 р. – 39, а станом на 1 червня 1923 р. – 103. За кількістю парафій УАПЦ Полтавська губернія посіла третє місце в Україні після Київської і Подільської [4, с. 81].

Наприкінці 1923 р., згідно з даними чекістів, у Полтаві налічувалося 300 активних віруючих-«петлюрівців» і понад 1800 віруючих-автокефалістів. Лише Павленківська церква УАПЦ об'єднувала близько півтори тисячі парафіян. У Лубенському окрузі було зареєстровано 18 приходів УАПЦ, з них 8 у Вовчицькому районі. У Кобеляках церковна громада УАПЦ, згідно з агентурними повідомленнями ДПУ, мала «суто петлюрівський характер». Серед її віруючих панувала думка повалити більшовицький режим і відновити державну незалежність України у формі УНР [2. – Ф. Р. – 3872. – Оп. 1. – Спр. 788. – Арк. 28].

Кількість вірних української національної церкви зростала головним чином за рахунок прихожан Російської православної церкви, яка переживала глибоку кризу, позаяк втратила підтримку вже неіснуючої держави і не могла пристосуватися до нових суспільно-політичних умов радянської дійсності.

Перехід віруючих від РПЦ до УАПЦ часом набував драматичних форм. Так, один із учасників тих подій, який заховався за псевдонімом «Р. Л. Суслик», згадував, що першою до УАПЦ у Зінькові перейшла 1923 р. церква Трьох Святих. Її настоятель прибув із Полтави і під час першої проповіді молився «за благочестивих князів і гетьманів, за матір нашу Україну, за всю Її людність». Коли після урочистої літургії хор заспівав «Боже Великий, Єдиний нам Україну храни», всі впали на коліна. Під час протистояння прихильників обох конфесій у Трьохсвятській церкві відбувся бурхливий диспут між панотцем Павлом Бойком, який прибув на нього з Полтави, і «батюшками» РПЦ. Після тривалих дебатів останні не витримали аргументів о. П. Бойка і залишили церкву.

Дещо по-іншому склалася ситуація з переходом Миколаївської церкви до УАПЦ. Віруючі цього приходу розділилися на прибічників і противників автокефалії. Тому місцева влада вирішила передати її в почергове користування обом конфесіям. Коли ж священик УАПЦ розпочав службу Божу, «батюшка» Легейда привів відданих йому бабусь, які за командою «матушки» почали несамовито верещати і в такий спосіб зірвали богослужіння. Пізніше Легейда взагалі відмовився правити службу в Миколаївській церкві і написав донос до Полтавського губвиконкому, в якому звинуватив УАПЦ в сепаратизмі й петлюрівщині. У результаті Зіньківський райвиконком розірвав договір оренди з УАПЦ і Миколаївську церкву передали віруючим Московського патріархату [10, с. 114–116].

На чолі кожної з парафій УАПЦ стояв притч у складі священика й дяка, які обиралися загальними зборами віруючих, затверджували-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

ся єпископом і одержували платню, розмір якої встановлювався також парафіями. У разі невідповідності санові або наявності компромату загальні збори парафіян більшістю у дві третини голосів могли звільнити своїх духовних провідників від виконання пастирських обов'язків.

Загальні збори парафіян збиралися раз на рік і обирали раду парафії в складі восьми осіб, у тому числі голову, його товариша, титаря (церковного старосту), скарбника і писаря. Рада парафії обиралася на три роки, але звітувала про свою роботу щорічно. Церковні парафії реєструвалися спочатку місцевими органами наркомату юстиції, а починаючи з вересня 1922 р., – органами внутрішніх справ. У своїй діяльності вони мали дотримуватися затвердженого урядом УРСР 5 січня 1920 р. статуту Всеукраїнської спілки православних парафій. При цьому під різними приводами «войовничі атеїсти» намагалися відмовити або всіляко зволікали в реєстрації церковних парафій УАПЦ. Так, потягом року (з 1 вересня 1921 р. по 1 вересня 1922 р.) у Полтавській губернії поступило на затвердження 643 статути православних парафій, а було зареєстровано лише 326 [2. – Ф. Р. – 3872. – Оп. 1. – Спр. 788. – Арк. 29].

Судячи з виявлених автором цієї розвідки статутів православних парафій, основною мотивацією переходу віруючих від Російської православної церкви до УАПЦ була українська мова богослужіння і демократичність внутрішньоцерковного життя. Наприклад, у статуті Покровської церкви УАПЦ на Павленках у Полтаві говорилося, що парафія в складі 111 прихожан «ставить своєю метою відродження традицій і звичаїв Української церкви, щоб таким чином всебічно задовольнити релігійні потреби своїх парафіян на зрозумілій рідній українській мові, а також підтримати їх духовно і, по можливості, матеріально» [2. – Спр. 673. – Арк. 6].

Парафія Миколаївської УАПЦ Капустянських хуторів Гадяцького повіту, говорилося в статуті, «бажає задовольнити свої релігійні потреби на стародавніх звичаях і обрядах православної української церкви». Для досягнення поставленої мети віруючі (їх виявилося 51) зобов'язувалися впорядковувати належним чином свій храм, обрати пастирів і церковний притч, створити півчу, організувати церковне братство «по стародавньому українському зразку», влаштовувати лекції і концерти на релігійні теми, забезпечувати фінансове утримання храму, вступати в спілку з іншими православними парафіями тощо. Миколаївська парафія УАПЦ була відкрита для всіх віруючих, але для цього потрібні були рекомендації двох членів парафії та згода брати на себе моральні і матеріальні обов'язки перед громадою УАПЦ [2. – Спр. 669. – Арк. 4–5].

У вересні 1922 р. зібрання автокефального духовенства Полтави підтримало ленінський декрет про відокремлення церкви від держави і стало на шлях співпраці з радянською владою, сподіваючись на лояльне ставлення до себе з її боку, але священики помилялися. З першого дня свого існування УАПЦ стала об'єктом прискіпливої уваги з боку комуністичної партії та її карального органу – ЧК-ДПУ. Уже влітку 1922 р. Полтавський губвідділ ДПУ у своєму звіті зазначав: «На Полтавщині автокефальний рух слід розглядати як новий національний український рух, що має опору на релігію» [2. – Ф. П. – 9032. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк. 82].

1923 р. Полтавське губвідділення ДПУ змусило керівництво УАПЦ дати підписку про її невтручання в релігійне життя приходів інших конфесій і заборонило проводити будь-яку місіонерську роботу на свою користь. У Миргороді чекісти без жодного приводу заарештували священика УАПЦ Явтуха-Павличевського, а в селі Андріївці Машівського району – єпископа К. Кротевича разом із його почтом і під конвоєм відправили до полтавської в'язниці.

Якщо в період установлення більшовицького режиму в Україні «войовничі атеїсти» в боротьбі з Російською православною церквою схилялися до підтримки українського церковно-визвольного руху, то з часом вони побачили загрозу об'єднання українських патріотів навколо УАПЦ і почали її переслідувати, звинувачувати в контрреволюційності, петлюрівщині. Репресії радянської влади привели до повної ліквідації УАПЦ у кінці 20-х років XX століття.

Література

1. Архів УАСБ в Полтавській області.
2. Державний архів Полтавської області.
3. Держархів СБУ.
4. Киридон Алла. Українська автокефальна православна церква в умовах більшовицької влади (1917–1922) : зміна акцентів / Алла Киридон // Київська старовина. – 2011. – № 5.
5. Полтавские Епархиальные ведомости. – 1917. – № 8.
6. Полтавские Епархиальные ведомости. – 1917. – № 9.
7. Полтавские Епархиальные ведомости. – 1918. – № 13.
8. Ревегук Віктор. Полтавщина в добу Української революції 1917–1920 рр. / Віктор Ревегук. – Полтава : АСМІ, 2002.
9. Ревегук Віктор. Православна церква і радянська влада на Полтавщині в перші роки непу / Віктор Ревегук // Полтавські Єпархіальні відомості. – 2001. – Ч. 7.
10. Суслик Р. Л. Криваві сторінки з ненаписанних літописів (Козацько-хуторянська Полтавщина в боротьбі проти Мосовського комунізму) / Р. Л. Суслик. – [Англія], 1956.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

МАНДРІВКА В СВІТІ ЦЬОМУ ГРІШНОГО ЙОАСАФА, ІГУМЕНА МГАРСЬКОГО

Йоасаф ГОРЛЕНКО (1705–1754), єпископ Білгородський, був автором кількох літературних творів: «Бран семи добродійностей з сімома гріхами в людині-мандрівцю», «Слово в неділю 25-у по зішестю Святого Духа, ... проповідане ... монастиря Мгарського, що під містом Лубнами, ігуменом Йоасафом Горленком в Москві» та «Мандрівка в світі цьому грішного Йоасафа, ігумена Мгарського».

Із Полтавщиною святителя пов'язували родинні корені, бо його дідом по матері був Данило Апостол, Миргородський полковник, а згодом – гетьман України. Архипастирське служіння св. Йоасафа розпочалося в Мгарському Лубенському монастирі, де він ніс послух намісника, а згодом – архімандрита у 1737–1745 роках. Після зарахування Йоасафа Горленка 1911 року до лику святих у монастирі створився культ його ушанування: ім'я святителя згадується в реєстрі ігуменів Мгарського літопису, а ікона з його зображенням перебуває в Спасо-Преображенському соборі цієї обителі.

Основою твору «Мандрівка в світі цьому грішного Йоасафа, ігумена Мгарського», відомого ще й під назвою «Автобіографія», є спогади Йоасафа Горленка переважно про Мгарський період його життя, який менше відомий, ніж наступний, що пов'язаний зі служінням у Білгородській єпархії. Написана власноручно св. Йоасафом невдовзі по від'їзді з Мгарського монастиря «Мандрівка...» стала конструктивним елементом «Житія Йоасафа Горленка» авторства Іллі Квітки. Твір є чудовим зразком бароковой мемуарної прози, і переклад наблизить його до сучасного поціновувача давньої літератури.

Народився, за розповіддю своїх батьків, року 1705, місяця вересня, 8 дня, названий при святому хрещенні Якимом.

Року 1716 забажав чернецтва, захотів стати ченцем 1721 року і те бажання в собі зберігав аж до року 1723. Того ж року оголосив батькам моїм, разом із тим просячи благословення на виконання намірів. Року 1725, а від народження мого 20-го, місяця жовтня, 27 дня, прийняв рясофор від усечесного отця ієромонаха Федора в Києво-Межигірському монастирі в печері, в храмі святих богоносних отців Онуфрія і Петра Афонського, і наречений в іноцтві Іларіоном.

Року 1727 прийняв мантію від преподобнішого отця Іларіона Левицького, ректора та ігумена Києво-Братського; в тому монастирі Братському листопада 21 дня перейменований, названий Йоасафом.

Року 1728 рукопокладений в диякони преосвященним Варлаамом Вонатовичем, архієпископом Київським, січня 6 дня у великій братській церкві святих Богоявлень.

Року 1729, місяця серпня останніх чисел, призначений в училища київські учителем і, пробувши три роки, потрудився в тому послусі.

Року 1732, у неділю сьому після Пасхи святих отців, що сталася в травні 21 дня, при викладанні школи синтаксису дедукував привітальний діалог зі сходженням на престол Київської єпархії преосвященному Рафаїлу Заборовському, архієпископу Київському.

Року 1734, вересня 13 дня, призначений екзаменатором Київської архиєпископії преосвященнішим Рафаїлом Заборовським, архієпископом Київським; того ж року від його преосвященства рукопокладений у священики в Києво-Михайлівському монастирі у великій церкві 8-го листопада. Переведений з братства на кафедру святої Софії для служіння того ж року 23-го листопада.

Року 1735, 10 січня, призначений членом духовної консисторії.

Року 1737, 24 червня, висвячений на ігумена; хоч було особливе моє небажання, відданий на Божий розсуд і беззаперечну волю архіпастиря в монастир Спасо-Преображенський Мгарський, що знаходиться під Лубнами.

Виїхав з Києва того ж 28 червня, в монастир же свій приїхав 7-го липня.

16 серпня дуже захворів, з тією хворобою боровся аж до січня місяця 1738 року і вже відчував свій кінець, але Божою караючою милістю іще здоров'ям обдарований, одначе не міцним, і завжди слабую, і відтоді, за Божою волею, що мене зміцнює, поступово до кінця наближаюся цією многопечальною стезею мого життя.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Року 1740, від 27 вересня, ще захворів і хворував у життєвому відчаї до лютого середніх чисел, але милостивий Бог ще дав можливість жити у хвалі своїй святій. Під час хвороби в жовтні з 26 проти 27 привидівся такий сон: бачив святителя Христового Афанасія, що у Мгарі, який ходив поблизу своєї раки (труни) в архієрейському облаченні і якого я проводив під руку. Потім він повертався до раки і знову лягав, і коли я, грішний, його поклав і накрив, то почав ці слова до нього говорити: «Святіший патріарше! Я бажаю, щоб Ваша святість визнали цей день святковим і про те сповістили преосвященному Рафаїлу» (бо то було правдою), – і на те святіший відповідав: «А що таке?». Я відмовляв: «Сказав преосвященний, що не можна, бо треба писати про те в синод і засвідчити його чуда». То святитель сказав: «О так, бувають тут із Москви», – і замовк. А потім я продовжив говорити: «Святіший патріарше, настанови мене в житті моїм», – то він сказав: «А я вже раз настановив», – а потім одразу після цих слів, прихильно поставившись до мого прохання, промовив: «Вдруге настановити? Добре, добре», – і потім, поклавши на грішну мою голову святі руки свої, сказав ці слова: «Хай благословить тебе Господь від Сіона, що живе в Єрусалимі». І цим скінчилося видіння.

Року 1741 у місяці березні (дня через лінь і зайнятість не відзначив), незадовго до неділі Хрестопоклонної, привиділося, коли я задрімав: у той день, коли повинна бути панахида у співслужінні з преосвященним Рафаїлом в святій церкві Софії Київській, і там за звичаєм обкаджував я церкву з якимось дияконом, що йшов попереду, якого я ніби знаю, і ніби не знаю, але радше не знаю. І коли ми увійшли до святого вівтаря, він загубив свічку, з якою ходив, то я йому докоряв, кажучи: «Який же ти дурень! Свічку з рук випустив», а потім свічка там же знайшлася поблизу жертовника у вівтарі й, кадячи, я сказав: «Свічка тут, а ти шукаєш свічку!». При тому кадінні горнього місця, коли підійшов я до правого боку, явився святий Афанасій, що у Мгарі в раці лежить, і коли я покадив святі його мощі з великим жахом, то він простер свою руку і взяв мене міцно за руку, а я почав говорити: «Святий патріарше! Моли Бога за мене, грішного, щоб не відкинув мене Господь». Тоді він взяв свою бороду, підніс її на обличчя, а потім поклав на груди і, неначе погладжуючи її, говорив, приказуючи: «Отець відкине, відкине», а потім сказав ці слова: «Як любить мене Отець, так любить тебе Син», – і після цього я прокинувся від видіння.

Того ж року, серпня 24 дня, в Ніжині коні розносили ногу й розбили так боляче, що від зазначеного числа до 8 листопада не вставав з постелі.

Року 1742, 10 вересня, виїхав до Москви для збору милостині на погорілий монастир і занепалу кам'яну церкву. В тій дорозі вересня ... дня під містом Тулою на ночівлі бачив такий сон: привиділося, що в кафедральній київській церкві святої Софії служив панахиду з преосвященним Рафаїлом, архієпископом Київським (ще тоді не був митрополитом), не знаю, за кого; праворуч же стояв Яків, духівник кафедральний (уже тоді померлий), а ліворуч – я; і коли довелося робити виголос: «Як Ти єси воскресіння», – то архієрей, повернувшись до духовного отця Якова, почав говорити: «Кажіть ви виголос, ви старший брат цієї обителі», – а потім, обернувшись до мене, сказав: «Будеш архімандритом», – і при цих словах розпочав накладати на мої перса хрест, зроблений із червоного каменя, а я (з) невимовною радістю і замилуванням цілував архієрейські руки, а духівник тим часом робив виголос, – і так припинилося видіння.

Року 1744, серпня 16 дня, повернувся з Москви з милостинею і того ж місяця виїхав до Києва до преосвященного. При моєму перебуванні тоді в Києві за іменним указом її величності Єлизавети Петрівни, імператриці всеросійської, даним словесно в таборі при Дніпрі преосвященному митрополиту Рафаїлу, висвячений на архімандрита 14 вересня у Мгарському монастирі. Приїхав з Києва 26 дня того ж таки вересня і з великою радістю прийнятий братією.

Того ж 1744 року, 4-го листопада, рано одержав наказ зі Святішого синоду їхати до Москви з якоїсь доброї нагоди. Після того в обопільному плачі і слізному жалю попрощався з братією; виїхав із монастиря того ж дня, 29 листопада, спершу до Києва – для подяки преосвященному за монастир, і, коли подякував, із великим жалем був відпущений та на знак архієрейського благословення обдарований чималою бурштиновою вервицею; а потім з Києва від'їхав до Москви 12-го грудня.

Року 1745, 29 січня, одержав резолюцію прийняти правління в Свято-Троїцькій лаврі, а самому їхати до Санкт-Петербурга.

1-го числа лютого приїхав до лаври і прийняв правління.

5-го виїхав до Москви; 7-го з Москви попрямував до Петербурга.

19-го приїхав до Санкт-Петербурга.

24 представлений її величності.

8 березня виїхав із Санкт-Петербурга.

23-го приїхав до лаври і розпочав жити з Богом у послусі намісницькому.

Року 1746, 4 дня квітня, впав на ноги і аж до останніх днів травня не вставав з ложа.

Кінець власноручних записів.

Переклад здійснено за виданням: Записки Іоасафа Горленко, епископа Бѣлгородскаго, и старинныя замѣтки о родѣ Горленковъ. Сообщилъ В. Л. Горленко // Чтенія въ историческом обществе Нестора лѣтописца; ред. Владимирский-Будановъ М. Ф., Дашкевич Н. П. – К. : Типография императорскаго университета св. Владимира, 1892. – Кн. 6. – С. 98–102.

Переклала Лариса Литвин

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

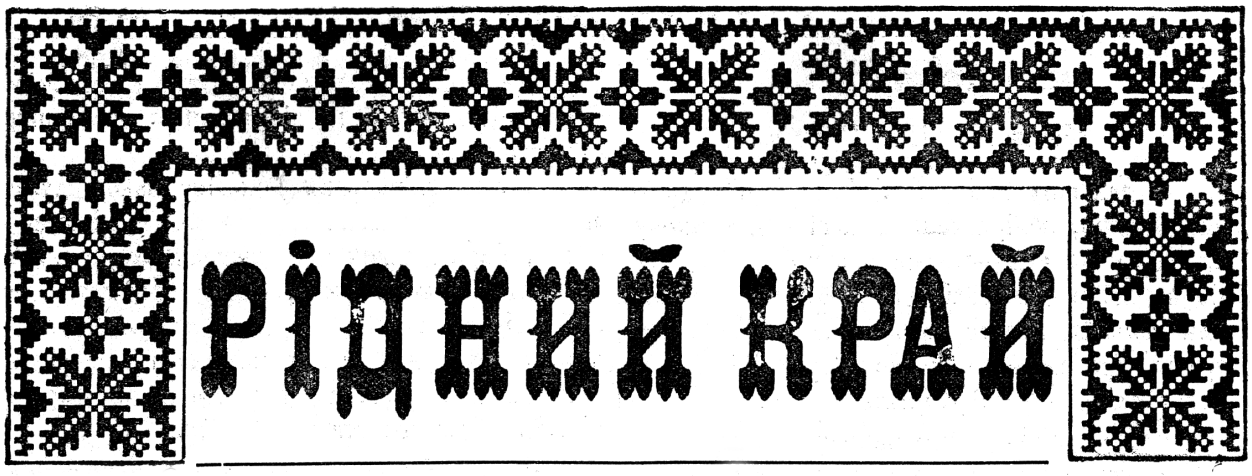

Українська часопись, виходить у Київі.

Число 36. (Вийшло 17 Лютого 1910 р.). (До рочнику 1909-го).

Ніна Степаненко

ТЕМАТИЧНА РУБРИКА «УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО Й МИСТЕЦТВО» ЧАСОПИСУ «РІДНИЙ КРАЙ» ПРО ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ

Часопис «Рідний Край» від першопочатків (1905 рік) і до останніх днів свого існування (1916 рік) сумлінно виконував важливу для тодішнього суспільства літературно-мистецьку місію. Він ніс людям правдиве слово, знайомив їх із політичним, економічним життям на рідних землях й у далекому та близькому зарубіжжі. Зі шпальт цього тижневика читачі довідувалися про національний поступ, про досягнення в театральній царині, про літературний розвій і ще багато всього іншого – не менш важливого. Українці звикли до журналу, чекали виходу кожного його числа, навчилися розуміти підтексти, тобто приховані думки, в опублікованих матеріалах.

«Рідний Край» мав різні тематичні рубрики. Одна з них – «Українське слово й мистецтво». Спробуємо вибудувати за цією рубрикою перебіг літературно-мистецьких подій, які відбувалися в Україні в 1910 році. З маленьких нотаток, зібраних докупи, постає цікаве духовне життя. Відомо, що українська справа в цей час аж ніяк не заохочувалася, підтримувалася лише на словах, як і в попередні реакційні періоди, гальмувалася, принижувалася, відсувалася на периферію, культивувалася як забаганка деяких малоросів, що прагнули скинути із себе ярмо меншовартості й уперто заявляють про якусь свою – нібито мало кому відому – значущість.

Тематична рубрика, про яку йдеться, досить неоднорідна щодо змістової наповнюваності. Окремий її напрямок (на наш погляд, чи не найважливіший) – інформація про друк українських творів. Так, у 37 числі читаємо, що

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

в Москві готується нове видання «Кобзаря», яким опікується «знавець Шевченкової поезії» В. Доманицький. Редакція подала цей матеріал досить оригінально. Те, що становить основу повідомлення, представлене на багатому фактичному тлі: «Кобзар» уже виходив у світ завдяки петербурзькому «Благотворительному Обществу»; наклад його – 20 тис. примірників; вартість – не дорожче 60 коп.; за останні чотири роки опубліковано 55 тис. примірників творів Тараса Шевченка (у 1907 р. – 10 тис., у 1908 р. – 25 тис., у 1910 р. – 20 тис.).

Багато цікавого можна дізнатися про з'яву праць з історії української літератури, зокрема те, що коштом «Видавництва шкільних книжок» вийшло у Львові перероблене видання підручника Олександра Барвінського «Вибір з українсько-руської літератури» [Число 46. – С. 12]. Цінність книги насамперед у тому, що, крім художніх «зразків <...> для вжитку учнів», у ній подано огляд розвитку нашого красного письменства (обсягом 208 сторінок). Традиція формування хрестоматій, як засвідчено в замітці, набула вищої якості, удосконалилася. До нового підручника ввійшли фольклорні тексти й авторські. Можна лише порадіти, що школярі отримали змогу аналізувати досконалі зразки прози, поезії, драматургії Ю. Федьковича, О. Кониського, І. Нечуя, Б. Грінченка, Панаса Мирного (частина роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»), І. Карпенка-Карого (друга дія комедії «Суєта»), М. Коцюбинського (новела «П'ятизлотник»).

У журналі вміщено досить детальну розповідь про дослідження Івана Франка «Нарис історії української літератури до 1890 р.», що з'явилось у Львові. Добре прокоментовано намір письменника подарувати спраглому до знань українцеві розвідку про важливий етап в історії нашого художнього слова. Наголошено й на тому, що хвороба заважала Іванові Яковичу працювати на повну силу. Він «не володав обома руками», що утруднювало «всяку духовну роботу й користування книжками». Попри все це, фундаментальну літературознавчу роботу завершено. Вона – логічне продовження колишніх праць ученого – нарису «Южнорусская література», написаного по-російськи й надрукованого в петербурзькому енциклопедичному словнику Брокгауза і Ефрона, та підготовленої німецькою мовою «розвідки, що загадала йому будапештська Академія для мадьярської енціклопедії історії всіх народів». Тих, хто ґрунтовно вивчатиме «перероблений, значно поширений <...> та написаний <...> твір вже мовою українською», відіслано ще до однієї студії Каменяра – «З останніх десяти літ 19-го віку», яка органічно доповнює попередню. Популяризації «Нарису...» сприяло те, що в тижневику докладно розкрито його структуру, запропоновано важливі авторські коментарі стосовно дібраного й оригінально інтерпретованого фактажу: «Мені досить часто доводилося говорити про здобутки моїх власних літературних та наукових праць і наводить свої погляди замість утертих досі в науці. Думаю, що се не буде радити нікого, бо в таких випадках я ніколи не давав своїх догадок, тільки опірався на тім, що мотивовано – чи то в моїх опублікованих досі працях, чи в просторім курсі «Історії української літератури», якої підклад написаний мною у роках 1907-8, і якої вступ був опублікований у «Записках Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові...», р. 1909» [Число 46. – С. 12]. Інші розділи, запевняв Іван Якович, будуть надруковані в наступних томах «Записок...», «коли Бог дасть дождати й освободити <...> руки».

До речі, в рубриці «Українське слово й мистецтво» часопис висвітлював діяльність і цього Товариства. 39 число подає замітку «Нова праця «Товариства імени Шевченка» у Львові», яку присвячено впорядкуванню нового історичного тому з науковими дослідженнями Михайла Грушевського («Передмова. – Портрет Мазепи. – Шведсько-український союз 1708 р.»), Олександра Грушевського («Глухів і Лебедин [1708 і 1709]»), С. Томашівського («З донесень австрійського посла Плєйера в Москві 1708 і 1709») та ін.

М. Павлик ділиться з шанувальниками «Рідного Краю» доброю новиною: він «дуже старанно» впорядковує своє листування з Михайлом Драгомановим. Цей епістолярний диптих, що виходить у Чернівцях, пересвідчують члени редколегії часопису, «виявляє всю внутрішню історію політичного й культурного відродження Галичини за 20 ст.» (1876–1895). Займе воно «9 чималих томів» [Число 44. – С. 13].

У журналі анонсувалися не лише філологічні та історичні студії. Із 40 числа довідуємося, що московський видавець Сикін небавом оприявить збірник «Школа для України», який дбайливо впорядкувала російською мовою «здавен заслужена діячка по педагогіці» Христя Алчевська. До нього ввійшли статті В. Вахтерова, Б. Грінченка, С. Русової й ін., «що порушуватимуть питання про викладову мову в наших школах» – одвічну проблему, яку й нині не розв'язано, ба навіть ще дужче загострено. Тільки-но розглянену часописну нотатку про «здавен заслужену діячку по педагогіці. (Мала свої школи, видавала критичні рубрики «Что читать народу?»)» доповнює інша – про випуск у Харкові збірочки «Сонце з-за хмар» Х. Алчевської з віршами, які вже публікували журнали,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

– «Сокіл», «Кобзар», «До Кримського», «Пісня лелії», та іншими творами.

Не залишено поза увагою й авторські збірники. У 46 числі часопису зафіксовано, наприклад, те, що харківський молодий композитор Грицько Алчевський друкує збірник своїх композицій на слова українських поетів – Т. Шевченка («Чого мені тяжко»), І. Франка («Безмежнеє поле»), Олександра Олеся («Літньої ночі»), Лесі Українки («Стояла я і слухала весну», «Не дивися на місяць весною»), Х. Алчевської («Душа – се конвалія ніжна»). Романси цього митця в Москві видав М. Слоньов. Алчевський «придбав собі слави яко прехороший співець» і «яко музичний творець. Його романси визначаються тонкою, ніжною мелодією і відповідним настроєм». Є сподівання, що «замилованці українського співу <...> радо привітають сю збірку».

Із цікавістю сприймається й сьогодні інформація про накладання арешту київською цензурою на український гімн «Ще не вмерла Україна» і про притягнення до відповідальності видавця Олексу Коваленка за поширення забороненої літератури [Число 44. – С. 14].

Автори «Рідного Краю» в невимушеній формі зверталися до своїх прихильників, аби вони сприяли їм у тій або тій справі. Комусь із членів редколегії Микола Дмитрієв свого часу зізнався, що написав українську п'єсу. Її змістом він ні з ким не ділився. Відомо лишень те, що «думку про сей твір навійнула авторові якась пьєса, побачена в Полтаві, як приїздила туди в гостину котрась російська трупа». Зроблено припущення, що рукопис зберігається або в полтавській господі Дмитрієва, або в його будинку в селі Яреських, і пообіцяно: «...цікавий твір буде надруковано, як тільки він знайдеться» [Число 48. – С. 14]. Отже, треба братися за пошуки драматичного твору колишнього полтавського адвоката, одного з перших редакторів часопису Миколи Андрійовича Дмитрієва.

З-посеред найважливіших публікацій виокремлюємо й таку: «Передрук „Записки в обороні прав українського слова"». «Рідний Край» нагадує про славнозвісну записку академіків О. Шахматова, Ф. Корша, П. Фортунатова та ін. «Об отмене стеснений малорусского печатного слова» і цим самим стає в обороні рідного слова, піднесенні його престижу. У ній заявлено, що «де-які члени Державної Думи й Держ. Ради (Васильєв, Ковалевський і інші) клопотались про те, щоб академія знов видала ту записку окремою збіркою, на те, щоб з обслідованою в їй справою української мови могло познайомитися більше число депутатів у Д. Думі й Д. Раді» [Число 37. – С. 12].

Тематична рубрика «Українське слово й мистецтво» насичена чисто рекламною інформацією про різні видання, як-от: «Микола Євшан видав: «*Під прапором мистецтва*», – літературно-крітічні статті. Київ, 1910»; «...Наукове Товариство імени Шевченка, у Львові, випустило свій XXVI том: «*Етнографічний збірник*», – народні оповідання про опришків. Зібрав Володимир Гнатюк. Львів, 1910 р.» [Число 48. – С. 14–15]; «В Києві має вийти літературний збірник, присвячений Полтаві. В збірник увійдуть переважно вірші п. Пергата, але будуть і невеличкі інші додатки; долучено буде чимало малюнків» [Число 40. – С. 12].

1910 року в Україні з'явилися нові видавництва, що, зрозуміло, не могло обійти «Рідний Край». Виклад про ці події в ньому короткий, але ємний: «В Харькові почало працювати нове видавництво «Надія». Воно випустило таку книжку: «Як виховувати дітей на здорових та сильних людей». Написав Бжезінський. З польської мови переклав А. Рівний». Або: «Вже є дозвіл на видання в Києві педагогічного часопису на українській мові (під назвою «Світло»). Редакторкою буде М. Старицька. Коли саме почне виходити часопис – невідомо. Часопис має бути поважного й просторого змісту, щоб міг приєднати гурт учителів» [Число 42. – С. 10].

Члени редколегії журналу підтримали гарний почин катеринославців – підготовку ними «нової української часописі», адресованої селянам і робітникам, – висловили впевненість, що серед українців обов'язково знайдуться ті, які «піддержать своєю працею народню газету» [Число 41. – С. 10].

Наступна сторінка тематичної рубрики «Українське слово й мистецтво» – перекладацька діяльність. Чимало сказано в тижневику про твори Миколи Гоголя українською мовою: 1910 року видавництво «Вік» випускає третій переклад «Тараса Бульби» нашою мовою (перший переклад здійснив М. Лободовський, другий – М. Комаров) [Число 39. – С. 14]; першу сторінку числа 37 прикрашає реклама: «Вийшов у світ Тарас Бульба, історичне оповідання Миколи Гоголя, в українському перекладі М. Уманця»; «Записки сумасшедшего» українською мовою підготувала Олена Пчілка, цей переклад читатиме на літературному вечорі в Харкові пан Дренцов.

Вияскравлено й те, що 1910 року петербурзький тижневик «Всемирная Панорама» публікуватиме прозовий переклад віршованого оповідання Лесі Українки «Одно слово» [Число 43. – С. 12], що Юрій Сірий підготував українською мовою драму «Гроза» Островського, аби поставити її в театрі. Важливо, що й дозвіл на це отримано [Число 37. – С. 12].

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Найбільше повідомлень приурочено мистецькому життю в Україні – малярству, театрові. Театральна діяльність, незважаючи на різні перешкоди, заборони, не припинялася в ті часи. Великим досягненням можна вважати те, що на сцені в місті Станіславі на Шевченківському вечорі йшла драма Куліша «Байда Вишневецький». Справжнє досягнення вже в тому, що цей твір «уявився на кону». З нього було, урештірешт, знято заборону. Колись за цю справу брався Михайло Старицький, але «під ті часи – дозволу було дуже тяжко здобути». У «Байді», наголошено в «Рідному Краї», «єсть гарні, дуже показні сцени», вони «справили велике враження». Присвячено гарні рядки й галичанам, які «ведуть перед в обновленню українського репертуару: <...> й «Ревизор» Гоголів або й «Надія» Гайєрмансова ішли в українськім перекладі – перше в Галичині і лише через скілька літ уявилися на українській мові в нас» [Число 44. – С. 14].

У 48 числі досить повно висвітлено роботу найавторитетніших на 1910 рік театральних товариств. Це, зокрема, драматичне товариство А. Володарського, автора п'єс «Панна Штукарка», «На бідного Макара», «Хатня революція», яке «грало в Охтирці», а тепер перебралося до Конотопа. Достойно зарекомендували себе київські товариства: товариство Колесниченка, що грає в театрі Купецького саду, і товариство Садовського, що грає в Шато-де-флер. Окрасою останнього «являвся славутній артиста Саксаганський». Зроблено закид обом театральним колективам, що вони «становлять дві жидівські п'єси: „Сатану" і „Міреле Ефрос"». «Обидва твори, – говориться в замітці, – літературної вартости не мають, і дивно стає, чого саме увага обох товариств зупинилася на тих пьєсах? Коли хотілося поширити репертуар, хоч-би й перекладними пьєсами, то єсть же тепер у нас дуже багато перекладів з творів далеко кращих, що належать найпершим світовим письменникам; чого-ж *обидва товариства* <...> так захопилися власне жидівськими пьєсами! Мабуть, сподівано, що сі пьєси будуть особливою принадою для певної громади; однак сього трудно сподіватися, бо обидві ці жидівські пьєси – новина лише на українській сцені, – на сцені-ж російській кіяне надивились на їх на протязі всієї минулої зімової доби у театрі Соловцова й ин. Хіба-б на українській сцені ті жидівські пьєси пішли краще? Але сього трудно сподіватися...».

У 41 числі викладено звіт про роботу Товариства артистів. Товариство давнішої трупи П. Саксаганського зіграло «за першу половину Посту» такі п'єси: «Маруся Богуславка», «Панна Штукарка», «Хмара», «Суєта», «Наталка Полтавка», «Ой, не ходи, Грицю», «Без-таланна», «Сорочинський ярмарок», «За двома зайцями», «Кума Марта», «Зимовий вечір», «Запорожець за Дунаєм», «Гандзя», «Зальоти соцького Мусія», «Шельменко денщик». Товариство Л. Зеленогорського подарувало глядачам 33 п'єси, з-поміж них – «Степовий гість», «Недолюдки», «Дорогою ціною», «Панна Штукарка», «Загублений рай», «За волю і правду», «Гріх і кара».

Тижневик висвітлює столичне й периферійне театральне життя: популярності набуває Товариство галицьких українських артистів, у репертуарі яких «Продана наречена» Ф. Сметани, «Комедія про чоловіка, що одружився з немовою» Г. Франсеа, комедія про чоловіка, який редагував «Хлібороб» (перероблено з оповідання Твена) [Число 48. – С. 15]; употужнюється Музично-драматичне товариство в Гадячі, яке влаштовує вечірки з постановою п'єс і музично-декламаційним відділом, планує належно пошанувати Тараса Шевченка: зорганізувати вечір, присвячений його пам'яті, з постановкою Аркасової опери «Катерина» [Число 39. – С. 14]; прогресує театральне життя і в Житомирі. Тамтешня «Просвіта» влаштувала «в городському театрі Шевченкове свято», після якого зіграно було «Назара Стодолю». Це дійство зробило «дуже приємне враження на присутніх» [Число 43. – С. 12].

Особливий інтерес викликають записи, присвячені різним виставкам, які відбувалися в той час. Популярністю користувалося декоративно-ужиткове мистецтво. Київський історично-мистецький музей збирав чимало людей, охочих оглянути взірці старосвітського ткацтва й шиття. Цей храм культури зберігав французькі, італійські, російські і, зрозуміло, українські зразки, шиті шовком, сріблом, золотом, нитками. Відвідувачі з приємністю вирізняли українські вироби – «особисті взори й ніжне, мистецьке поєднання барв» [Число 38. – С. 12].

Високо оцінено вироби Миргородської мистецької школи. Вона виготовила для полтавської губернської управи «дві мистецькі вази». Їх зроблено на зразок звичайної української гончарської «тиковки», «оздоблено українським мережанком і малюнками, що уявлятимуть сцени, належні до Царевого перебування в Полтаві» [Число 39. – С. 14].

У рубриці «Українське слово й мистецтво» подавалася інформація про змогу придбання в «кустарних магазинах» різних мистецьких речей. Популярністю користувався «Київський культурний магазин», що належав «Київському кустарному обществу». Він займав шість кімнат, заповнених вишиванками, гончарськими, ткацькими, різьбярськими й іншими виробами, які постачали сільські майстри. Регулярно

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

з'являлися в тижневику оголошення про реалізацію тих або тих виробів, а подеколи й про їхніх покупців: «В крамниці «Київського кустарного общества» продаються дуже гарні килими, вишивані по рядну. Взори взято з стародавніх тканих килимів»; «Один рядняний килим купив сербський король при огляді крамниці. (Опріч того, король купив скатерть, вишиту вирізуванням, і скілька опошнянських мальованих кухлів.)» [Число 42. – С. 10].

Окремий тип становлять нотатки-описи вельми цінних мистецьких витворів, як ось ця: «В складі-магазині «Київського Кустарного Общества» виставлялося на скілька день роскішне покривало, що було замовлене «Складові» для покриття труни святої Єфросінії під час урочистого перенесення її мощей. Покривало, дуже велике, з блакітної шовкової танки, було вишито різнобарвним шовком і золотом, по узорах, взятих з київських музеїв, з стародавніх церковних вишиванок українських (з престольних покровців, підризників і т. п.). Великі й малі вітки, окромі квітки й дрібні хмелики по берегах було добрано й вишито на покрові з великим хистом; шився покров у київському селі Сунках: вишивали швачки-селянки; княгиня Нат. Яшвиль добірала й малювала узори, – під її-ж наглядом і вишивалося. Квітки й листя вишито різними відтінками шовку, так як було на зразках. Ціла річ давала наочний доказ, яку чудову узорну композицію можна скласти з наших стародавніх узорів» [Число 43. – С. 12].

Толерантно сказано й про таке явище, як людські смаки і несмаки. Покличемося на запис, уміщений в 38 числі тижневика: «Товариство М. Садовського зостається в Києві й на піст. Останнім часом воно поставило дві нові речі (нові для Київа тим, що їх ставлено в українському перекладі): «Мораль пані Дульської» (твір пані Запольської) і оперу Монюшка – «Галька». Обидві речі виконувано було добре, й вони давали добрі збори. Але всі пьєси переміг «Пан Штукаревич»: сю балаганну пьєсу публіка дуже вподобала і через те її ставлено на протязі зімової доби – (все в тому-ж таки Київі) – до 20-ти разів! Такого, здається, не було ще ні з однією українською пьєсою, – щоб її за одну зіму, в тім самім місті, ставлено стільки раз. Найбільше вражіння в «Штукаревичові» роблять ті місця, як діячеві надівається на голову миска або як він гепне до-долу! <...> Тоді театр залягається від сміху й не тямиться від втіхи! Не слід би поважному товариству потурати такому смакові громадянства, але – «скачи, враже, як пан каже!» – «публіка» – либонь найбільший «пан» над артистами... «Що ви зробите»! – кажуть люде: – «Артистам треба на світі жити»!..».

Модною на початку XX ст. була організація виставок «группы художников». Ці мистецькі заходи, констатує редколегія «Рідного Краю», «робили дуже добре вражіння» [Число 40. – С. 12].

З часопису видно, що на початку XX століття популярності набули різні мистецькі змагання. Поширилися вони й на Полтавщині: губернська управа організовувала конкурси узорів для ткацьких виробів, для декоративного різьбярства по дереву, для малюнків на похвальних листах, для оздоблення похвальних срібних і золотих медалей, за які присуджувалися премії [Число 41. – С. 11]. Зрозуміло, що такі дійства активізовували крайове духовне життя. Важливо те, що всім цим процесом керували кваліфіковані мистецькі комісії.

Віталося те, що майстри своєї справи дарували власні вироби мистецьким закладам. З особливим пієтетом згадано О. Сластьона, який передав київському музеєві «свою зібранку кахель, придбаних з різних місць у Полтавщині». Вони дають цікавий матеріал для дослідників, «бо і тут, переймаючи готові зразки, наші майстрі прилаштовували та міняли їх по-своєму» [Число 42. – С. 10].

Не обійшлося в рубриці «Українське слово й мистецтво» і без «чуток» – жанру, який захоплює багатьох і шириться з неймовірною швидкістю, миттєво обростає фантастичною інформацією. «Є чутка, – читаємо нотатку в числі 37, – що М. Заньковецька вступає в драматичне товариство Колесниченка й буде грати літньої доби в літньому театрі». «Чутка про те, що М. Заньковецька гратиме сього літа в Києві, – це вже покликання на пізніший запис, – в Товаристві Колесниченка, не справдилася. Вона не грає ніде, пробуває на Кавказі, для відпочинку й поправки здоров'я» [Число 48. – С. 15].

Українське мистецтво із захопленням сприймалося в Росії – такий висновок роблять видавці «Рідного Краю». Його переконливо потверджує нотатка про «український вечір», зініційований і підготовлений «українцями, що пробувають у Москві». Присутніх зачарував уже співак Іван Алчевський, брат згадуваного «музики вченого» [Число 48. – С. 15] Грицька Алчевського, замилувало їх грання на цимбалах, якими вправно орудував Войтиченко [Число 38. – С. 12].

Від цих та інших рядків рубрики «Українське слово й мистецтво» віє оптимізмом – у нашої літератури, театру, живопису, що вийшли з товщі народної, є прекрасне майбутнє. Більшість проаналізованих нотаток – це зразок патріотичного міні-дискурсу, який яскраво віддзеркалює талант українського народу, його високі духовні поривання.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Ганна Дейна

НАПІВРОЗКРИТА ТАЇНА ДОРІГ

Чи доводилося вам їздити раннього літа дорогами Гадяччини, міряти своїм поглядом розлоге крило степу? Де високий небозвід кидає іскристе сяйво на веселу землю. І Панас Мирний дивувався: йому здавалось, що їхав він не по битій дорозі, а якимось невідомим краєм леготу краси. То був бірківський шлях через Сватки.

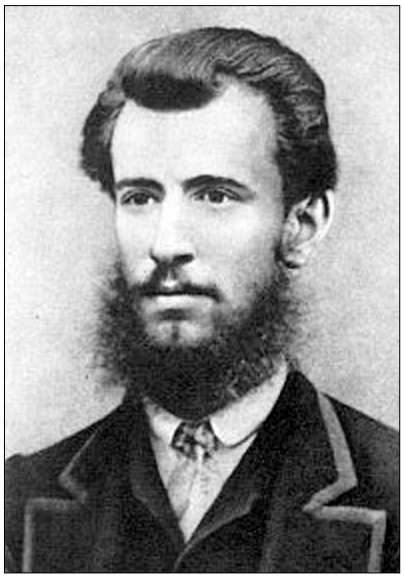

Панас Мирний (13.05.1849–28.01.1920)

У Сватках з одного широкого споришевого двору, що на осонні, вийшло дівча по воду.

Кому ж воно воду носить?

Чому босе ходить? – поцікавився письменник.

І був вражений небаченою дівочою красою: «Озирнулась, глянула на його веселими очима, усміхнулась свіжим, молодим личком. Очі оксамитові, чорні, – здається, сам огонь говорив ними... Дві чорні брови, мов дві чорні п'явки, повпивалися над очима, злегенька прикритими довгими густими віями». То була Галя Бочківна, яка літературним образом рельєфно відгукнеться в Панаса Мирного на сторінках його роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».

На тому місці, де Панас Мирний зустрівся півтора століття тому з Галею Бочківною, сьогодні, можливо, теж проліг безмежний шлях. І до цього часу таке ж споришеве подвір'я, що під вечір сивіє від сутінків. Це ж, певно, і тоді так було? Та реальність, що живила його письменницький геній, схиляла на роздуми про чари життя.

А донька Сильвестра Марковича Бочка ще не так давно показувала давню селянську будівлю з рубленою прибудовою-«хижкою», що в одному зв'язку з хатою. Та будівля не відразу кидається у вічі, одначе багато скаже подорожньому. Від тієї жінки можна було почути легенду їхньої родини про вродливу пращурку, яка вийшла колись із цієї хати, щоб зачарувати вродою проїжджого письменника. Можливо, відгомін напівреальних подорожніх історій давніх часів потрібно шукати документально глибше в книзі Миколи Сиваченка «Історія створення роману „Хіба ревуть воли, як ясла повні?"»? А дехто з нащадків сватківських Бочків ще й сьогодні носить у собі слід тієї вроди, що природно поєднана українською довершеністю класично витончених обрисів лиця. Недарма старожили цього краю вважають, що саме в Сватках були найкрасивіші дівчата в окрузі. То вже сватів тих пливло сюди широкою лавою!

А біля Покровської церкви в Крутьках знаходиться цегляна усипальниця, яка має вигляд простої каплиці і зовнішньою формою підкреслює строге стильове планування. Втім, давайте прочитаємо меморіальний текст, який зберіг для нас час: «Здесь покоится прах надворного советника и кавалера Василия Степановича Войны. Родился1803 года 23 августа. Скончался 1861 года февраля 23 дня».

А тепер зробимо екскурс у минуле. Десь років сто шістдесят тому між найвпливовішими та найсильнішими дворянськими родами в Гадяцькому повіті – Войни і Масюкова – велась постійна боротьба за виборні посади предводителя дворянства, суддів, засідателів тощо. У другій половині 1850-х років перемога цілком була на боці Войни Василя Степановича.

Хід земських виборів у повіті привертає увагу молодого помічника бухгалтера Гадяцького скарбництва Панаса Рудченка. І все це він закарбовує у своїй пам'яті, що згодом прислужить матеріалом для створення роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». У згаданому романі магнат повіту Война виведений в образі Василя Семеновича Польського. Ось картина його владарювання: «Заверховодили пани Польські

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

у Гетьманському (читай Гадячі. – *Г. Д.*), як у себе на царстві. Василь Семенович – царьок, його родичі – царські слуги; а цілий повіт з мужиками – піддані». Отже, для створення літературного типу – образу Василя Войни, який жив у Крутьках, Панас Мирний використав тло знайомих автору суспільно-громадських реалій повіту, прозоро перейменувавши його на Василя Польського. Некропольне засвідчення про місце поховання В. С. Войни на цвинтарі Покровської церкви ще раз підтверджує, що рід панів Войн колись проживав саме тут, маючи у своєму володінні значний обшир крутьківських земель.

* * *

У Грунь лягає сполох теплого грому. Останній штрих дощу заломлює зелені підкови латаття, гойдає хвилі мрій аж до далеких лілій, де шорсткі очерети падають у воду синім слідом. Свіжо дихають зволожені береги. А зовсім поруч уже грає день на високострунних соснах просвітлену мелодію літа. Ось нетривка струна ближньої сосни забриніла тихомрійним тоном та й розсипалась по мокрій корі золотим метеоритним слідом. Це ріка дитинства Петра Одарченка – вченого-літературознавця, дійсного члена УВАН, професора з Вашингтона, що входив до об'єднання українських письменників в еміграції. Він любив Максимівку.

Петро Одарченко (20.08.1903–12.03.2006)

У Максимівці край шляху біліє елегією класичного фасаду маєтковий будинок Кривошея. Нетривкі тіні ріжуть на стіні строгий контур – силует будівничого з давніх днів, що змурував мистецькою рукою зразок довічного єднання величі та простоти. Але ніхто з нащадків наймудріших того імення прочитати не може. Ось так і стоїть цей будинок ритмом колон на чатах доріг, звернений чолом у прийдешній світ. А в кінці вулиці гомонить древнім ладом міцнокорий прадуб віком до 400 років як справжня пам'ятка природи, що дозволить без жодної фальшивої ноти доторкнутися до тайни віків. Налетить вітер – але йому байдуже. Дуб навіть не схитнеться. Закоханий у волю, думає свою столітню українську думу. Першодерево цього краю, що зі своєї вершини споглядає на всю округу. Тут його місце на вічні віки. Це аналогія в природі до постаті сторічного професора українознавства Петра Одарченка, який родом із цього краю, бо від Максимівки вже рукою подати до Римарівки, яка дала йому такий великий талант.

Іноді говорять: «Щоб до глибини зрозуміти світ людини, треба побувати на її батьківщині». А римарівські стежки пам'яті ще можуть дещо розповісти про родину Одарченків.

Садиба, де колись мешкали Одарченки, живе життям інших людей, хоч і має свою пам'ять. Кажуть, що тут росли розкішні груші. А ще жила високорелігійна і високоморальна селянка, яка мала мистецький хист до української вишивки, зокрема «вирізування». Знала старовинні пісні. Одну з її пісень баладного циклу використав у своїй фольклорній розвідці чоловік Лесі Українки Климент Квітка, який подав при цьому паспортизацію: «Оксана Одарченко. с. Римарівка». Ця жінка й подарувала життя майбутньому вченому в один із серпневих днів 1903 року.

А скільки він проміряв той шлях від Римарівки до Гадяча і в дощові весни, і в сльоту осінніх ранків, навчаючись у земській гімназії. І далеко за північ жевріло світло в батьківській хаті, а його грів «Сонячний промінь» Бориса Грінченка.

Почалася доба крутого зламу подій – бурхливі революційні зміни 1917 року. А в молодого Одарченка вже тоді визрівала ідея самовизначення української нації. Ось у Римарівці хвилею радості прокотилася маніфестація. Несли портрет Шевченка, співали «Заповіт». Там був і його плакат: намальований жовто-блакитний прапор із написом «Хай живе Вільна Україна!». Багато могла розповісти нам і дорога до хутора Мельниково-Кулебине, що на відстані трьох кілометрів від Римарівки. З молодими надіями в грудях він ніс завзяття сімнадцятилітнього народного вчителя до хутірської школи. Тут він ходив із рукописним зшитком «Пісні Гадяцького повіту», де все таке рідне і миле його серцю.

Тая кобза із васильків,
А струни із рути.
Як заграє в Кулебівці,
До Мельника чути.

Ці кращі місцеві зразки фольклорних записів, зроблені від своїх рідних та сусідів, відбиралися для шкільного журналу «Перші проліски».

Батьківське подвір'я пам'ятає багато. Пам'ятає, як потім веселий буйночубий син приїжджав на літні вакації з Ніжинського ІНО

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

і по-товариському вчив сусідських хлопчаків премудростей рибальської справи.

А в жовтні 1929 року над цим подвір'ям зійшлися дні важкими колами. Плакали груші вологим осіннім смутком і безлисто тремтіли за його долю. На П. В. Одарченка була порушена кримінальна справа Ніжинським окружним відділом ДПУ. Що ставили у вину цьому молодому й перспективному науковцеві? Те, що він не зрікся своїх твердих національних переконань. Те, що зберіг у собі незнищений ген національного самовизначення. Те, що був «надійним українцем». І настане 20 серпня 1943 року. Мати востаннє попрощається зі своїм дорогим сином та й проведе його в далеку дорогу емігранта рушником з українським узором і твердим заповітом – щоб не зламав у собі людську гідність.

Олена Пчілка
(13.07.1849–04.10.1930)

А в Римарівці ще довго при дорозі стояла старенька комора Одарченків, з-під долоні похиленого даху дивилась у світ. Її проймав холод, опадала підбивка стелі. Вона ж стояла достовірним свідком минулих днів. То нам в обличчя німим докором дивилась сама історія... Воістину правдиві слова: «Щоб до глибини зрозуміти світ людини, треба побувати на її батьківщині».

Як їхати з Римарівки до Гадяча, то треба переїжджати через Красну Луку, колись велике волосне село на річці Грунь. Тут лишив свої стежки і зустрічі юний Михайло Драгоманов у маєтку Ф. Данилевської, де з її бібліотеки зачитувався книгами французьких романістів. Тут жив одного віку з ним Коля Шульженко, товариш його шкільних років, якому Драгоманов завдяки власним здібностям і широкій обізнаності в книжній науці надавав допомогу в освіті. Олена Пчілка пригадувала: «Ми, діти, залюбки їздили в Красну Луку, як нас туди брали, там була така простора оселя, таке дозвілля, як і дома, такий великий садок з усякою садовиною та ягідьми». В цих краях вона записала подорожню легенду, що під талановитим пером авторки засяяла барвистою, жвавою розповіддю в автобіографічному нарисі «Золоті дні золотого дитячого віку».

Навіть точно вказує те місце, пов'язане з легендою про скарб червінців: «Те провалля дійсно є по дорозі з Гадячого до села Красної Луки: цілий шматок поля, край дороги, геть завалився, тільки посередині стремить один шпиник, неначе стовп».

* * *

У пригорщах долини під Гадячем лежать заколихані вітрами Хитці – колишній маєток графа Гудовича. Це прізвище назване Іваном Біликом у статті «Из Гадяча» серед вельможних панів повіту «из большей части великопоместной аристократии». Колись тут у старій скрині Гендрика історик Микола Бакай відкрив уцілілі залишки гетьманського архіву Кирила Розумовського, серед яких пощастило вціліти п'ятьом історичним фоліантам обсягом у 500 і більше сторінок кожен. Хоч усі томи й були без титульних аркушів, із змісту можна з певністю визначити, що то рукописні частини Румянцевського опису України 1705–1769 рр., які з додатком копій царських грамот та указів стали рідкісними документами тієї далекої пори. Й оживали часу давнього скрижалі: «Оный двор отборный от казака здешнего Чалого, определенный войтом Цепковским Филем...». Як у пам'яті зберегти слід повноголосся цього краю? Як нам сьогодні проникнути через віки й зрозуміти, «откуда – есть пошли письмена земли гадячской и словес наших?»...

Згадувала у своїх листах Хитці й Олена Пчілка, звертаючись до матері Є. І. Драгоманової: «Я имею к Вам просьбу: пришлите нам один куст розы, может быть, Пидварчане достанут в Хитцях... Здесь нет такого сорта: есть лучшие, разные чайные розы, но таких нет».

Чи не пересох корінь тієї троянди від пересилки в Колодяжне? Чи дала хитцівська квітка на далекому вологому ґрунті барву жаданого цвіту? Про те листи не говорять. Та лишився спогад для Олени Пчілки з гадяцької землі.

В Хитцях цвіла троянда, мов Кармен,
Стояв вечірній присмак матіоли.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Галина Білик

ГАЛИНА ОРЛІВНА – КЛИМ ПОЛІЩУК: «ДІЄВІ ЖЕРТВИ ВЕЛИКОГО ІСТОРИЧНОГО ЛИХОЛІТТЯ»

«Ні, поки живеш, твори!.. Не кидай пера!»
(З листа К. Поліщука до Г. Орлівни)

Літературознавець Юрій Луцький наводить імена Галини Орлівни та Клима Поліщука в чималому списку українських письменників (на 60 осіб), які на початку 1930-х років *з незрозумілих причин* «припинили існування в літературі» [8, с. 140]. На сьогодні ті причини цілком з'ясовані і стосуються вони багатьох представників творчої інтелігенції України періоду «Розстріляного Відродження»: молоде подружжя літераторів не вписувалося у формат «пролеткультівського» письменника – обоє мали сумнівне родове коріння, були занадто обдарованими, витонченими, освіченими, занадто модерними, «незалежними». Додаймо сюди зв'язок із Галичиною й активну життєву позицію митців – і вони вже «буржуазні націоналісти», «вороги народу»... Спочатку зруйнували сімейне щастя Галини та Клима, намагаючись деморалізувати душу; але коли ні талант, ні людяні взаємини знищити не вдалося, і вони зберегли свою гідність, не перетворившись на «сексотів», їх прирекли на вигнання й дочасну смерть.

Галина Мневська (Орлівна)

Галина Орлівна (справжнє ім'я – **Галина Іванівна Мневська**) – полтавка. Народилася 15 листопада 1895 року в селі Калайдинцях Лубенського повіту Полтавської губернії. Батько дівчини – Іван Олександрович – земський чиновник, належав до родини прилуцьких міщан, мати – Софія Георгіївна – народна вчителька, революціонерка: разом із подругою Г. В. Супруненко друкувала на гектографі й розповсюджувала політичну літературу, за що була засуджена; хрещена мати – княжна Наталія Вікторівна Мещерська.

До 4-го класу майбутня актриса й письменниця навчалася в Лубенській жіночій гімназії. Рано втратила батька – помер 1901 року під час відрядження до Середньої Азії. Після тюремного ув'язнення матері (1906–1907) разом із нею виїжджає до Москви, там закінчує гімназію, 1916 року вступає на Вищі жіночі курси імені Гер'є.

Уже в шкільному віці починає цікавитися мистецтвом, захоплюється літературою. Велике враження на юну Галину справила поїздка на похорон Льва Толстого в Ясну Поляну восени 1910-го року: грудку землі й засохлу хризантему «з могили Велетня» (слова Орлівни) вона зберігала чимало літ, у львівському журналі «Світ» (1925, № 14) опублікувала статтю-спогад про письменника – «Тоді, як умер Толстой».

Другим епізодом, який сприяв літературному становленню талановитої полтавки, була зустріч із Миколою Вороним у Києві в січні 1914 року. На згадку від «першого українського модерніста» вона отримала збірку поезії «В сяйві мрій» з надписом: «Симпатичній дівчинці Ганнусі», вважала цю книгу своїм маленьким скарбом.

Після революції 1917 року Галина повертається до Києва, продовжує освіту на історико-філологічному факультеті Ольгинського університету (Київські Вищі жіночі курси) – до 1919 року; останнього курсу не закінчила, як пише в автобіографії, «у зв'язку з причинами економічного порядку» [20, с. 392].

1918 року починає творчу кар'єру – до того ж одночасно у двох напрямках – як письменниця (перші публікації з'являться тільки 1921 року – дебютне оповідання «Жовте» у віденському часописі «Воля» та збірка новел «Шляхом чуття» [10]) і як актриса; віднаходить собі артистичне ім'я Орлівна. До осені 1919 року грала на сцені Київського Молодого театру, потім, перейшовши українсько-денікінський кордон, перебирається до Вінниці, входить у трупу театру імені І. Франка режисера Г. Юри, 1920-го – виїжджає до Львова на запрошення тамтешнього театру.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

До 1925 року перебувала за межами Радянської України, зокрема мешкала в Тернополі, Бережанах, Львові. 1921 року одружилася з молодим українським літератором Климом Поліщуком, 10 березня 1922-го – народила доньку Лесю. У цей час читачі отримують чергову збірку Орлівни – «Перед брамою» (1922); низку інсценізацій для дитячого театру – «Князівна-жаба», «Христова ялинка» та ін. Ім'я письменниці доносять до публіки українські часописи Відня, Праги, Львова; її підтримує критика (зокрема Остап Грицай).

Молоде подружжя з донькою Лесею

Клим[ентій] **Лаврінович Поліщук** (псевдоніми: К. Лавринович, К. Л-вич, П. К.) народився 25 листопада 1891 року в містечку Краснополі на Житомирщині в незаможній селянській сім'ї. Мав нелегке сирітське дитинство, як старший у родині (були ще брат Федір, сестра Настя), мусив іти на заробітки. Найяскравіші враження дитячих років – книги, які полюбив на все життя. Майбутній письменник займався самоосвітою. 1906 року дебютував у газеті «Волинь» із віршем «Дивлячись на Божий мир»; 1909 року надрукував у львівському журналі «Дзвінок» перше оповідання. Саме тоді завдяки підтримці вчителя О. Масюкевича вирушає до Петербурга навчатися малюванню. Крім яскравих мрій про майбутнє художника, 1909 рік запам'ятався юнакові ще й цікавою зустріччю із письменницею Ганною Барвінок (Олександрою Білозерською, вдовою Пантелеймона Куліша): вона підтримала його літературні спроби, дала чимало порад; у спогадах митця згодом фігуруватиме як його «літературна бабуся». Проте злиденне існування заважає освіті, і він повертається додому, влаштовується в Житомирі на службу; робить певні кроки як літератор-укладач: виходить книжечка «Веселий гурт: Збірник гумористичних творів, оповідань, казок та віршів і легенд» (1912) [2].

На початку імперіалістичної війни Клима звинуватили в сепаратизмі й вислали до Росії. Він опиняється знову в Петербурзі, деякий час завідує українською книгарнею, згодом перетворює її у видавництво «Друкар». Як і майбутню дружину Галину, революція повертає Поліщука додому. Він починає активно діяти на ниві відродження української культури, працює як журналіст у редакціях газет «Український голос», «Народна воля» та ін.; видає книги «Співи в полях» (1917), «Серед могил і руїн» (1918), «Тіні минулого. Волинські легенди», «Поезії» (1919).

Становлення К. Поліщука як письменника відбувалось у символістському колі. Ще 1918 року він разом із поетами Я. Савченком, П. Савченком, П. Тичиною, О. Слісаренком, В. Кобилянським, М. Семенком, театральними діячами Л. Курбасом і М. Терещенком, художником А. Петрицьким заснував один із перших осередків українського символізму – «Білу студію». На початку 1919 року творче об'єднання реформувалося в «Музагет», видавало однойменний журнал, у якому активно співпрацював і Климентій [3, с. 89, 157]. Твори К. Поліщука ввійшли до збірника революційної поезії, зініційованого В. Чумаком (1920).

1923 року, вже перебуваючи у Львові, митець видасть свої розмисли про пережите на початку українського відродження під назвою «З виру революції». У Галичину, як і багато хто з його покоління, він відійшов разом із національно-свідомими силами після поразки УНР. Климентій не сприймав тиску на особистість, який дедалі посилювався в Україні; за кордоном шукав можливості «бути самим собою». Згодом у листах із таборів, розуміючи і співчуваючи, все ж дорікатиме Галині Орлівні, так само засланій у Казахстан, за її наполягання вернутися в УРСР, пристосуватися до тамтешньої дійсності... в ім'я якогось ефемерного майбутнього, якого так і не діждалися. Крім того, постраждала їхня єдина донечка, котра почувалася сиротою при живих батьках (та ще й – ворогах народу!) на руках літньої бабусі.

За кордоном письменник редагував тижневик «Український емігрант», започаткував місячник «Мамай», літературний альманах «Русалка» (див. [19]), видав збірки оповідань «Золоті зернятка» [11], «Розп'ята душа» [17] (1921), «Веселе в сумному» (1922), «Ангельський лист» (1923), романи «Отаман Зелений» [16] (1921–1922; за словами критики, твір «з часу Великої Революції, де оспівується український бандитизм» [1, с. 147]) – у двох частинах, із незакінченої «Трилогії Українського Визволення»; «Гуляйпільський батько» [12–14] (1925; другий том трилогії, також у двох частинах), писав драматичні твори («Тривожні душі: Дра-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

ма на три дії з днів нашого сучасного» (1924) [18]), поезію.

Науковці періоду «Розстріляного Відродження» по-різному оцінювали літературний хист К. Поліщука: відзначали його інтерес до народної героїки, соціальних рухів, який передають широкопланові образи, як правило, ідеалізовані [3, с. 474]. Проте багато відгуків були надто *критичними*, як-от висновки Ю. Меженка щодо виходу у світ книги поезії «Звуколірність» (Станіславів-Коломия, вид-во «Бистриця», 1921): «Поет, який ніколи не літав. Поет без натхнення і без своєї індивідуальної теми. Він так легко заражається чужим зовнішнім; так поспішає розвагітнитись від того враження, що воно навіть не набуває будь яких рис.

Строчить вірші на теми і за і проти революції. Сам не з'ясовує (для себе) де ж власно він є і гониться за сьогодняшнім днем, бо він дає йому тему, а вчора вже забуто, вже відкинуто і вже має свій цикль похапкових віршів.

Поет без грунту, без світогляду і без смаку. Вірші здебільшого какофонічні...(Тут і далі в цитатах зберігаємо правопис оригіналу. – *Г. Б.*)» [1, с. 140].

Ю. Меженко зауважує і невміння розбудовувати «тяжкі строгі форми», до яких намагається вдаватися поет, і проблеми версифікаційного характеру, й особливо – *неповноцінну* образність: «Будови образу нема. Вірші складаються з окремих нічим спільним не зв'язаних образів і кожен вірш не є якась цілість а штучна комбінація стількох моментів (скажімо образів) скільки рядків. Взагалі К. Поліщук має вульгарну манеру – виклад образу обмежувати 1–2 рядками. Образу сумарного у нього нема» [1, с. 140].

Безумовно, інакше сприймається творчість письменника сьогодні (див. зокрема [4–7, 11, 20, 21]), але в далекому 1921 році навіть колеги по цеху за подібні «вільності» пророчили *затятому новаторові* «сходження в небуття». Зрештою, так і сталося, але з причин не власне естетичних.

На початку 1920-х років Клим Поліщук і Галина Орлівна перебували в самій гущі літературно-мистецького життя й активно його розвивали, що переконливо засвідчує тогочасна періодика. Так, у журналі «Шляхи мистецтва» за 1921 рік (число 2) в рубриці «Мистецька хроніка» читаємо про організований у Львові «Вечір молодого мистецтва», який, «хоч не був ніяким епохальним етапом молодих мистців, виказав якраз щось нове. На користь української літератури передовсім і з черги на доказ буйности і сили нашої молодої поезії» [9, с. 146]. Подружжя письменників доклало чималих зусиль до підготовки заходу, багато виступало на самому дійстві: «Поет **Клим Поліщук** сказав своє вступне слово. Висловив привіт зібраним: «Нехай живе новий Львів, нехай живе молоде мистецтво!». Кидаючи подекуди жмут світла на творчість наведених поетів-футуристів Придніпрянщини, бесідник у своїй промові несправедливо може накинувся на передвоєні світила нашої молодої поезії: Олеся, Чупринку, що вони і їх наслідники погаслі вже зорі супроти сходячого сонця футуризму. <...>

Письменниця **Орлівна**: Дві поезії в прозі «Дзвін» і «Жінка». Нариси Орлівни далеко краще читаються, як їх слухати, тому саме, що вони нариси. Глибока пластика в цих двох поезіях, подекуди позована: опущені руки... спущені повіки... закамяніла жінка... старі діти зі зморщеними чолами.

Навпаки цикль пісень з вигнання поета **К. Поліщука**, віддеклямовані вміло автором, стають далеко краще зрозумілі і живі, як писані мертвими буквами («Сон», «Верби»). Стиль у Поліщука вироблений, сюжет холодно, але зразково обдуманий, образи скінчені (Мабуть, що так! *Ред.*)...» [9, с. 146].

Восени 1925 року Поліщуки (щоправда, Орлівна так і не перейшла на прізвище свого чоловіка) переїжджають до Лубен (дозволу на переїзд чекали від радянської влади близько двох років), оселяються в Галининої матері, яка вже давно листами кликала їх до себе, прагнучи нарешті після п'ятирічної розлуки обійняти доньку, познайомитися із зятем, а найбільше – побачити внучку:

«...Зірочко моя ясна, дитиночко ж моя рідна! Як би мені хотілося побачить тебе щасливою матінкою. <...> Я усе хворію і за мною ходить нікому. Я б радила вам переїхати сюди; ти б грала у цьому театрі, я б ходила за Лесенятком, а чоловік теж одержав би тут посаду. Мені, Ганнусенько, уже спочить би душею і тілом; боюсь не дожить до того щасливого часу, коли побачу вас, мої ріднесенькі...» (лист С. Мневської до Г. Орлівни від 14.12.1922 року) [20, с. 367];

«...Як дуже я бажаю, щоб ви, мої кохані, приїхали додому, і як боюсь, щоб мій егоїзм не зіграв тут головну роль. <...> як я тепер тужусь над своїм здоров'ям: боюсь умерти, не діждавшись вас. <...> мої квіти-діти, якщо ви вирішили їхать, їдьте ранньою весною; буде краще з усіх боків, а мені самій тут буть дуже скрутно. Як беруть завидки, як побачу чию-небудь сім'ю усю укупі. Ото найбільше щастя...» (лист С. Мневської до Г. Орлівни від 09.01.1923 року) [20, с. 368–370].

Як зауважує П. Ротач, «Клим Поліщук повертався з настороженістю щодо радянської влади, Орлівна – з беззастережною довірою»

[20, с. 362]. Одначе обом їм невдовзі довелося відчути на собі радянську «увагу до людини».

Клим майже відразу вирушив до столиці (Харкова) налагоджувати творчі зв'язки, шукати заробітку і можливостей перевезти туди родину; Галина живе здебільшого в Лубнах, де їй краще пишеться. Поліщукові нагодився його досвід журналіста і видавця: він стає співробітником «Державного Видавництва України», потім його очолює; друкується в журналах «Життя й революція», «Глобус», «Зоря», «Селянка України», «Службовець» та ін. 1929 року здає до видавництва свою збірку оповідань «Поліські шуми», якій, щоправда, вже не судилося вийти у світ.

У 1926–1929 роках і Галина Орлівна – прозаїк, майстер малої й середньої форми – активний дописувач журналів «Всесвіт», «Глобус», «Життя й революція», «Червоний шлях» та ін. 1929 року виходить окремою книгою її повість «Емігранти», до того публікована в «Червоному шляху» за редакцією П. Тичини. Автор «Сонячних кларнетів» дав прихильний відгук на цей твір, листувався з мисткинею, на її запрошення побував у Лубнах. 1929 року Галина Орлівна стає членом спілки селянських письменників «Плуг» (квиток їй підписують А. Панів та В. Ґжицький), за наполяганням Клима та деяких колег намагається розширити тематику творчості – від небезпечної «еміграційної» (їй присвячена ще й незавершена повість «В лабіринті») переходить до колективізації й інших форм оновлення села (нариси «Нове поле», «Бабський бунт», оповідання «Ілішва», «Скарб діда Якова», «Сибірка» (1930) тощо). 1930 року виходить нова книга оповідань «Жага», вимальовуються інші задуми (як указує П. Ротач, у 1926–1930 роках загальний тираж видань творів Орлівни досягав 200 тисяч примірників [20, с. 364]).

Здавалося б, на кінець 1920-х років життя більш-менш налагодилося, літератори знайшли можливість жити на своєму «творчому хлібі», проте, насправді, багато що, коли не все, було вже втрачено: вони пішли осібними життєвими дорогами, у кожного з'явилася нова сім'я (у Поліщука народилася донька в другому шлюбі), хоч і не перервалися остаточно зв'язки. Передусім слід сказати про характер взаємин Клима й Галини, які в чомусь нагадують життєву історію Опанаса Марковича та Марії Вілінської (Марка Вовчка). Навколо артистично привабливої, творчої і діяльної Орлівни завжди було чимало чоловіків, які захоплювалися нею; жінка прагнула грати не останню роль на авансцені своєї доби, мала велику кількість знайомих-митців, листувалася з ними. Натомість Клим понад усе цінував родинне вогнище, взаємну довіру, спокій дітей і водночас – право людини мати власну територію і почуватися її повноцінним володарем (як у сім'ї, так і в суспільстві). Він багато зробив для становлення дружини як літераторки, але не міг керувати її серцем чи робити вигляд, що нічого не відбувається. Із цих причин (як важко не було) 1927 року йде з сім'ї, аби не заважати новому коханню Галини до російського письменника В. Юрезанського (1888–1957), якого і він, і Софія Мневська вважали людиною непорядною, такою, що підбиває Орлівну на манівці (і в житті, і у творчості). Ось два фрагменти з листів Поліщука до Орлівни – від 02.09.1927 року й 01.08.1929 року, які багато що пояснюють:

«Кохана Нусю! <…> Щодо твоєї відповіді на моє запитання, то вона дивна якась. Порівнянь тут із Грицаєм не може бути. Грицай був і мій друг – раз, крім того, він являв собою певного роду ***фікцію*** *– два, потім він європо-українець, висококультурник – три. Якості, що їх ніяк не можна ставити поруч таких якостей, як перелицьована халтура «улыбающегося» зайди* (Юрезанського. – *Г. Б.*). *Та, врешті, він мене не цікавить і мені цілком байдуже до нього, але не байдуже до того, як ти це трактуєш. <…> Звичайна річ, що зайво мені втручатися в твої особисті справи, але коли ти може й «захопилася», то звичайно не перешкоджаю і можеш собі робити, як тобі завгодно, але ясно, що тоді я не з тобою. Це важко вимовляти мені, але кажу правду, що життя мені так уже остогидло з його постійними тривогами, що мені однаково, що лише не терпіти (навіть тундру), але не однаково мені, як ти дивишся на цю справу. Адже ми сполучені не лише чуттям любові, але й страждання, мрій і віри. Тому цілую тебе, Нусю! Цілуй і Лесю! <…> Прошу любити мене!»* [20, с. 370–371];

«Нусю! Дякую дуже за листа, якого я не сподівався, але якого все ж таки ждав. – Чому? – Очевидно тому, що справді в нас є щось інше, ніж «романсування». <…>

Усе, що сталося, то сталося, але ж не в цьому суть життя. Може бути більша любов від усякої себелюбної любові – це любов до Краю, любов до народу, любов до його страдницьких ран, що свого часу знаходила місце і в твоїй душі. Хочеться вірити, що ти її зберегла й досі. Дуже гарно зробила, що завітала на могилу Кобзаря й дуже дякую тобі за те, що взяла Лесю з собою. Зробила власне те, що я хотів і не міг зробити. Був і я у Києві <…>. Оглянув ще раз і дуже уважно всі церкви й музеї, проїздився до Лаври і виїхав з душею, насиченою подвійною тугою за дійсним. Маємо все і не маємо нічого. Ніде так не відчував цього, як у Києві…

Післязавтра <…> виїжджаю до Лубень. <…> Хотів би я просити тебе, щоб ти зробила так, щоб, стрічаючись з дитиною (донькою Лесею. –

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Г. Б.), не довелось мені стріватися з причиною моєї біди (В. Юрезанським. – *Г. Б.*)... *Мені дуже прикро це казати, але ти мусиш мене зрозуміти на цьому місці. Буду я три дні, бо хочу наговоритися з дитиною і з тобою. <...>*

Завжди твій друг і завжди *готовий до послуг Клим»* [20, с. 373].

Деякий час Галина прожила з другим чоловіком, проте не тільки романтика була нетривалою, а взагалі постало питання – чи не було в її коханого «спеціальної місії», коли він пристрасно доводив свої почуття, – вивідати якусь інформацію, *принагідно* зруйнувати родину?! У середині 1930 року їхні стосунки ускладнюються настільки, що Галина намагається виїхати з Харкова до Києва, думає про обмін квартири з В. Підмогильним, який, навпаки, прагнув до тодішньої столиці. Однак через загострення внутрішньополітичної ситуації, події, пов'язані з

процесом «Спілки Визволення України» (1929–1930), тощо цього зробити не вдалося.

4 листопада 1929 року Клима Поліщука заарештували, після короткого слідства (і довгих тортур) 21 січня 1930 року оголосили вирок: 10 років таборів за межами України. До літа 1931 року він перебував на Пермщині, потім 4 роки в селі Долінське поблизу Караганди. Неодноразово писав заяви про перегляд справи, 1932 року – навіть лист до М. Горького, у якому просив допомогти відновити справедливість, але все намарне. Десь у 1935–1936 роках потрапив на Соловки, тяжко виснажений, хворий, але – до останнього – «духом кріпкий». Сподівався ось-ось вийти на волю, оскільки закінчувався термін ув'язнення, натомість був розстріляний 3 листопада 1937 року в урочищі Сандормох (Карелія).

Як свідчать листи до доньки Лесі й Галини Орлівни (їх збереглося понад 70, останній датований 18 березня 1937 року), «таборова неволя не зламала творчого духу Поліщука. Незважаючи ні на що, він використовував всяку можливість для творчої праці. В перші роки пересилав написане на ім'я дочки, інші рукописи возив із собою, аж доки весь його архів не відібрали і не знищили на Соловках» [21, с. 135]. Десь серед тих паперів була «книга оповідань для доні» «Казки лісів далеких», мемуарні нотатки тощо.

Галина Орлівна також потрапила під каральну акцію за «ідеологічні перекручення»: у ніч з 19 на 20 січня 1931 року її заарештували, відправили в тюрму на Холодну Гору (в Харкові), звинуватили в націоналістичному ухилі. Жінка мужньо зносила допити й не впадала у відчай, сподіваючись на торжество справедливості й не вельми суворий вирок (тверезо розуміла, що уникнути покарання – вже принаймні за те, що була в еміграції та писала правду про Україну, – неможливо). Тюремний побут, історії без вини засуджених і заляканих людей послужили їй матеріалом для створення низки оповідань-гротесків, які вона занотовувала у в'язниці в дивом уцілілий блокнот. Є в цьому блокноті й чернетка пояснювальної записки, яку довелося жінці писати не одну:

«<...> Арешт мій прийшов саме на час, коли я найтвердіше почула ґрунт під ногами, коли я відчула, що роблю саме те, що слід, коли я вирішила всю себе віддати роботі в колективах.

Хочу вірити, що, вияснивши мою справу, ГПУ не захоче відривати мене від роботи, ураховуючи те, що коли за мною в минулому може і є деякі провини перед УРСР (перша з них – еміграція), то, караючи мене за них, держава матиме значно менше користи, ніж давши мені змогу працювати далі на літературно-громадському полі» [20, с. 378].

Мати Орлівни боролася за свою заарештовану доньку як тільки могла: надсилала прохання про помилування, заяви до різних владних інстанцій, нагадувала про свої революційні заслуги, про здобутки доньки-ударниці на ниві «пролетарської культури й просвіти мас», про малолітню онучку:

«<...> дочка моя Орлівна виховувалася в колі революціонерів. Коли я сиділа в в'язниці, вона була осередком передач між в'язнями й товаришами на волі. Підрісши, вона вела листування з каторжниками: Плісом, Гуревич-Рисею, збирала і відправляла допомогу для каторжних речами і грошима. Перед революцією (1911–1917) вона була в Москві й одною з перших ішла до казарм закликати солдат приєднатись до революціонерів, і не втекла від залпу з казарм, доки солдати не перейшли до них. <...>

Шість років вона живе в Харкові, займається літературною працею, прийнята в літературну

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

організацію «Плуг», де її оцінили: позаминулого року «Плуг» послав її в колгоспи Лубенського та Миргородського районів, а торік вибрав і послав ударницею в Вовчанський район в колгоспи. Минулого року вона відремонтувала наш будиночок і віддала його колгоспу, сплативши всі налоги за рік наперед. Зробила вона це разом зі мною для найшвидшого здійснення соціалізму, як треба поступати всім.

Її захоплення великим будівництвом СРСР (це її власні слова) було таке велике, що я їй пророкувала швидке прийняття в партію. <…>

Дочку свою вона виховує так само в комунізмі…

<…> вона гідна бути громадянкою і завжди нею була. Поверніть мені, старій революціонерці, дочку, а дівчинці, майбутній громадянці, поверніть матір» (Із заяви генпрокуророві України від 19.09.1931, на якій є резолюція: «Відмовити») [20, с. 380–381].

19 серпня 1931 року Галину на 5 років висилають до Середньої Азії; її мати тоді, може, вперше цілком ясно усвідомила, яку страшну катастрофу принесла людям колись омріяна і вистраждана нею революція, – німим докором став прощальний погляд доньки:

«<…> мене била лихоманка усю ніч; пригадувалось усе крок за кроком, і твої очі! Власне кажучи, один погляд! Це був лише мент, як ти подивилася ними у глибину моєї душі! Не забути мені того погляду. Рік! Цілий довгий рік одірватись од дитини, сім'ї, праці, уюту; бути підлеглою наглядачеві, ходить по струнці; далі етап, чужа сторона, чужі люде, жах холодної смерті, прикрости. Ой, Ганнусю, Ганнусю! Я ж переживала це все із тобою, хоч і розділяли нас то стіна тюремна, то тисячі верст. Ти страждаєш і за себе, і за мене; я страждаю і за себе, і за тебе» [20, с. 382].

Неможливо без емоцій читати й листи дев'ятирічної Лесі – мамі на заслання:

«Люба Мамусенька!

Мені ти снишся, і перед очима стоїш, як ми тебе виряджали, як ти плачеш і тут же смієшся. Як мені тебе жалко, як тяжко і сумно було, як потяг з тобою од'їхав.

Взагалі дуже сумно без тебе. Як би я хотіла бути з тобою і бавитись разом.

Я цілком здорова, ходжу до школи в третю групу. Ми з бабусею гарно живем. Я дуже рада, що там (у Харкові, куди переїхали з Лубен. – *Г. Б.*) *є українська школа. Я вчуся гарно, маю всі підручники.*

*Мамо, лебідонько моя! В нас є засушена твоя квіточка, мені часто вона нагадує тебе. Я пришлю тобі книжечку з моїми віршиками. Постараюсь якомога більше і краще написати віршиків. Цілую тебе. **Леся»*** [20, с. 381].

Ще у в'язниці літераторка познайомилася з «колегою по неволі» Яковом Захаровичем Возним (1899–1980), із камери в камеру вони передавали записки, художні тексти, ділилися інформацією, підтримували одне одного. Дружба, яка зав'язалася за таких умов, згодом переросла в сердечні взаємини і поєднала їхні долі. Взимку 1934 року, відбувши свій термін заслання в БАМлагу, Яків приїжджає в Казахстан і назавжди залишається з коханою жінкою та її донькою (дівчинку влітку 1933 року, відчуваючи свої останні дні, привезла до матері бабуся; через кілька місяців «нескорена революціонерка» Софія Георгіївна Мневська померла від тифу, похоронена в Актюбинську).

У перші роки заслання Галина Орлівна намагається продовжувати літературну діяльність, надсилає матері рукописи оповідань, сподіваючись на опублікування їх в Україні і бодай якусь матеріальну (гонорарну) підтримку для родини; натомість редакції і видавництва відповідають відмовою. У цей період вони активно листуються з Климом Поліщуком (особливо після приїзду доньки), діляться тривогами, роздумами й останніми краплинами оптимізму. У 1936–1937 роках Галина, наскільки може, підтримує колишнього чоловіка продуктовими посилками, грішми. Клим підбадьорює «незабутнього друга Галиночку» і свою «найдорожчу, кохану донечку»:

«Не падайте духом! Адже ми не одні в такому стані. Та й там не краще. І ті, що пишуть, не варті того, щоб їм завидувать. Вони ж такі бідні!..» (лист від 14 грудня 1934 року) [20, с. 365].

Обоє добре знали про голодний мор співвітчизників, про репресії й розстріли творчої інтелігенції в Україні, хоч самі потрапили в один із перших каральних набігів сталінської орди.

Листи Поліщука рідним сповнені трагічної любові батька і великої розпуки митця-громадянина, безсилого змінити плин подій:

«<…> Як живеш, доню моя? Я так давно мав від тебе листа. Вже півроку минуло…<…> Скажи мамі, що як помру в неволі, то щоб не лаяла мене, бо я йду тим шляхом, який не має «зерна неправди за собою». Я чесний і невинний тепер більш, як коли-небудь був у своєму житті. Змучений життям, живу любов'ю до рідних і близьких, і це кріпить мене» (лист від 05.07.1931 року) [21, с.138];

«<…> Донечко моя! Ти в мене завжди була в моєму серці, але тепер ще більше. Коли я і мама може винні тим, що могли в чомусь помилятися, то за що ж ти так важко страждаєш, моя дитино?..

Турбуюся ще й тим, що ти нічого не пишеш про бідну маму – де вона і що з нею? Перечитав

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

оце її книжку «Жагу» (письменниця вислала йому, щойно видала. – *Г. Б.*) *й багато думав ще про її перші книжки. Таке гарне серце має мама, а таке сталося... Що сталося, то вже сталося... Треба, донечко, вірити в краще. Воно мусить бути. <...> Може, скоро зможу вільно жити й працювати...»* (лист від 08.02.1932 року) [20, с. 381–382];

«Незабутня! (до Г. Орлівни. – *Г. Б.*)

Кажу «Незабутня» тому, що було б надприродньо забути те, що родилось, виросло й розцвіло в дні скитання, в дні творчости, в дні віри і надій... Важко сказати, що то була помилка, бо ***помилкою якраз була «земля див», що була причиною моїх кошмарних снів і що так вабила тебе до себе. Боючись розірвати той вузол, що в'язав наші творчі почування в одно ціле, я майже свідомо пішов на жертви, знаючи, що в перспективі майбутнього, як у «Безодні» Леоніда Андреєва, нема нічого – тьма*** (Підкреслення наше. – *Г. Б.*).

Що ж тепер? Тепер найкраще зневажено, найінтимніше винесено на базар, а сам... сам не знаю, що мене досі тримає – творчий інстинкт, обов'язок перед невинними дітьми, а чи віра в краще майбутнє?.. Але живу, живу, живу... Кажу «живу», і це мені здається не дійсним, а чимось таким, як у Лисенковім «Noctiurn»і, тобто – привидним... <...> ***Фатальна помилка все перевернула. Якби не «експансія» твоя, якби не твої поривання до «землі див», то наші колишні «сутерини» могли б стати цілком іншими. Досі мав би десяток, а може, й більше, совістливих книг, а разом з тим – творчу насолоду і спокій... Леся наша була б теж на своєму місці... <...> А куди ти хотіла йти, туди мені було не по дорозі*** (Підкреслення наше. – *Г. Б.*). *Те я бачив у п'янім редакторі і в будинку Блакитного на зустрічі нового (1928) року. Скажеш, може, що був ще «Гарт», «Плуг» і т. інше? Але ніщо не могло мене засліпити, щоб я не бачив нічого, як не бачить його семінарський дячок Тичина.* ***Ціню Сосюру за його комунізм, ціню Рильського за його класицизм, але не терплю «приспособленцев», як і всякого роду брехунів*** (Підкреслення наше. – *Г. Б.*).

Ти не можеш собі уявити, як мені іноді не хотілося брехати, але були часи, коли ти мене змушувала це робити, і я сам себе ненавидів, а потім жалкував. З цим я скінчив і більше не буду, як скінчив зі «звичками» редакторату й багатьма іншими речами. ***Марю, мрію великою роботою, великою працею, але чи доживу до того часу, коли зможу віддатись тій праці?..*** (Підкреслення наше. – *Г. Б.*) *<...> Не треба забувати, що кожний письменник передусім є зобов'язаний перед своїм оточенням. <...> Мені здається, що ми ще будемо разом працювати на одному полі, як друзі й товариші...»* (лист від осені 1932 року) [21, с.141–143];

«<...> Я думаю ще працювати і то багато працювати... Зараз у мене перерва, але не криза, бо знаю добре свої духовні сили і вірю в них, що вони не зрадять, як зраджує життя, як зраджує іноді власний мозок. Мозок, часто буває, є лише слуга хотіння...» (лист від 27.02.1933 року) [21, с. 144];

«Люба, дорога моя донечко! Лесечко!

...Скільки вже літ минуло, як лишив тебе дитиною малою, як росла ти без мене, росла-виростала і певно вже так виросла, що мені, старому, не пізнати тебе, якби так стрінулись десь ненароком. Думаю про це днями й ночами, тим більше думаю, що так довго доводиться ждати листів від тебе... від тебе і мами... <...>

Це дуже добре, що читаєш російських класиків, але треба й наших прочитати та ще й добре вчитатися в них...» (лист від 20.07.1934 року) [20, с. 388];

«<...> Що робитиму (після звільнення – *Г. Б.*)*? Звичайна річ, – писатиму. Питання – де саме? Це вже покажуть і скажуть обставини. Творити буду своє, де буде змога, а на щоденний хліб зароблятиму безіменно десь у «газетині», хоча б і російській, як техробітник. <...> пишу іноді театральні рецензії на місцеві постанови, бо тут є артисти з Московського художнього і з Березоля, але оцінити їхню роботу нема кому. Є купа різних професорів-фахівців, але вони поза своїм фахом нічого не бачать і не розуміють...*

Дуже вразила мене вістка про смерть проф. М. Грушевського. Помер ніби у Кисловодську. Хоронять у Києві. Але ще більше вразила мене вістка з етеру, яку почув учора. ***Фальківський, Косинка, Влизько, Крушельницький із двома синами і чимало інших письменників пішли тим шляхом, на який нам довелося свого часу піти... Їх очевидно чекає щось дуже неприємне...*** (Підкреслення наше. – *Г. Б.*).

Отже, невелика радість бути тепер і там, коли таке сліпе і тупе нищення. <...>

Тепер (ми, родина. – *Г. Б.*) *так трагічно розрізнені! І хотілося б мені внести якусь ясність в запутані кінці цієї трагедії, а саме:* ***хай фізично ми розподілені, але духовно не повинно цього бути, духовно мусимо воскреснути, відживити серця й горіти одним вогнем творчости й віри...*** (Підкреслення наше. – *Г. Б.*) *<...>*

Читаю багато й уважно, що мені до рук попадає. Правда, книг тут немає, але я навчився визискувати їх так, як ніхто. Не читаю, а студіюю класика, якщо він попадає іноді до мене. Все задля того, щоб удосконалити свій стиль. Стонадцятий раз зачаровуюсь Великим Гоголем, майстерним Франсом і Роменом Ролланом, але терпіти не можу <...> Достоєвського – цього «подлинного зеркала души своей нации»... Подавньому люблю Короленка за його простоту, щирість і безпосередню красу слова...

Зауваж – Гоголь і Короленко! Адже ж вони наші, тільки сміливості у них не було тієї, що мав її «мужик» Шевченко» (лист від 14.12.1934 року) [21, с.145–147];

«<…>Люба, люба дитино, донечко моя! <…> не журися, а віф, що таки ще будемо жити і твій тато вистраждає таки право пригорнути свою любу доню до грудей…» (лист від 15.10.1935 року) [21, с. 148];

«Дорога, рідна моя! (Галині. – *Г. Б.*) <…>

Пишу, поспішаючись, <…> щоб привітати тебе з визволенням й побажати тобі як найбільшого поспіху в праці, що віднині матимеш змогу вільно рухатися й вільно, до смаку її собі підбирати. Отже, вітаю, вітаю, вітаю…

<…> мені дуже хотілося б, щоб Леся вчилася як слід, була ближче до свого ґрунту й не калічилася більше, як це було досі… Гадаю також, що робота твоя в дальшому не обмежиться лише роботою «для хліба», але даси дещо і для нашої літератури, бо в талант твій, як я вже сказав, вірю… <…> Колись допоможу, чим тільки зможу, аби ти розвивалася, як письменниця, далі…» (лист від 10.09.1936 року) [20, с. 389–390];

«<…> Я не маю змоги описувати тут ніяких своїх прагнень і почувань, поза тим хіба, що моя туга й печаль не знають ніякої міри <…>, а сиджу тут, як монах – з одного боку, як старець – з другого, бо ніколи ще не мовчав так довго і не постився так багато, як тепер, а також ніколи не був такий бідний, як тепер. Одначе, це не значить, що я падаю духом, чи щось таке. ***Ні, духом я кріпкий, але тіло моє піддалося дуже, бо такі вже умови сучасного життя мого.***

Отже, не забувайте мене!.. (Підкреслення наше. – *Г. Б.*)*»* (лист від 18.03.1937 року, останній) [20, с. 391].

У Казахстані Галина Орлівна спочатку працювала рахівником, потім учителювала, зокрема 15 років (1938–1953) в Мартукській середній школі поблизу Актюбінська, викладала російську мову й літературу, мала великий авторитет в учнів і вчителів; багато читала, зокрема й українських авторів; робила дописи в професійні педагогічні видання. У школі організувала хор, який своїми талановитими, майстерними виступами здобув право носити ім'я Т. Г. Шевченка, протягом 10 років була його керівником.

1948 року жінка вперше за довгий час розлуки з батьківщиною приїжджає в Україну: відвідує Київ, Лубни, за якими давно боліло серце, особливо під час війни; зустрічається з деякими знайомими; пильним оком письменника зауважує ті зміни, історичні, соціальні, психологічні, які відбулися з рідним краєм… Тяжко думає й не знаходить відповіді на питання, які страшніші від будь-яких тортур: «Чому вона мусила шукати собі другу вітчизну? Чому чужа земля, а не рідна полтавська, схоронила прах її матері? Де майже всі її друзі? Чому такий кривавий, розіп'ятий образ залишився від її літературного покоління?..». У смертельному колі Україна відштовхнула її від себе; прихистила й дала можливість вижити, як не гірко, чужина…

У цілому Галина Орлівна прожила в Казахстані понад 23 роки: 5 – «висельних» (звільнена 20 січня 1936 року) і 18 – добровільно. Як пише в листі до П. Ротача Я. Возний, «була певна можливість виїхати з Казахстану куди завгодно. Я благав її про це, знаходив для неї, для дочки, для себе майже в кожній області України роботи за нашим фахом, але дочка Леся, закінчивши в Алма-Аті університет, вийшла заміж, дали їй там роботу (викладачем у вузі), вона нізащо не згоджувалась виїхати з нами на Україну. А мати не хотіла нікуди їхати без неї. По-друге, якось звикли ми до того Казахстану, до людей, нас там шанували, матеріально жили непогано. От через це і затримались ми так довго в цьому краю. А на батьківщину, на свою Україну, ох, як проте хотілось нам!» (лист від 15–20.08. 1974 року) [20, с. 398].

1952 року письменниця тяжко захворіла, їздила лікуватися до Ленінграда, після операції рік ще працювала викладачем у старших класах Мартукської середньої школи. Восени 1954-го хвороба відновилася, жінка вирушила на лікування до Києва, проте рятунку воно не дало. Усвідомлюючи ситуацію, Орлівна намагається буквально «надихатися» Україною: якийсь час мешкаючи в друзів у Києві, щовечора ходить до театру, на концерти; близьким говорить: вернулася «попрощатися з батьком… Мій батько – Тарас Шевченко» [20, с. 400]. У кінці січня 1955 року Я. Возний приїхав із Казахстану до дружини, забрав її з лікарні й відвіз на свою батьківщину – в село Голоби Ковельського району на Волині, де підтримував до останнього. Померла Галина Орлівна 21 березня 1955 року, похована в Голобах. На могильнім надгробку надпис: «Письменниця, вчителька». Насаджено калину, барвінок – як заповідала…

Свій архів – письменницький і педагогічний – вона залишала на впорядкування доньці, проте Леся, розділивши змалечку лиху долю засланих батьків, розділила і їхній короткий вік: 16 квітня 1971 року (у 49!) померла від операції нирок. Дві онучки Орлівни мало знали і її, і Україну. Тож не випадково Якова Захаровича тривожила доля рукописів дружини: «Поривався я декілька разів спалити все, але рука не підводиться. Проте рано-пізно мушу це зробити, щоб нічого Галиного не поневірялось десь після мене… Ось поїду в Голоби, там є невеличкий краєзнавчий музей, звернуся туди, може, щось візьмуть з речей Г. І. – і як письмен-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

ниці, і як неабиякого педагога, що виховала не одну тисячу молодих людей на своєму віку…» (лист до П. Ротача від 15–20.08.1974 року) [20, с. 399]. Окремі архівні матеріали вдалося отримати полтавському літературознавцеві, ученому-краєзнавцю П. Ротачу, частину їх він оприлюднив (див. зокрема [20, 21]), проте, на жаль, і цей великий трудівник на ниві української культури відбув уже в інший світ…

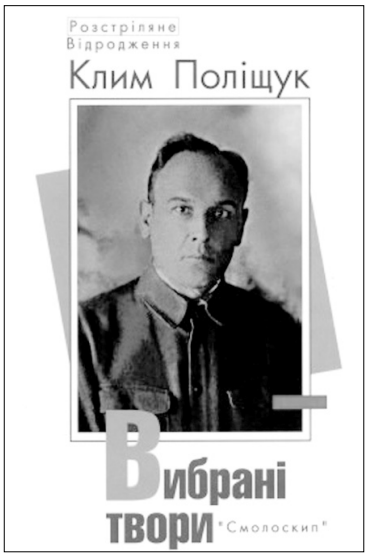

Твори і Клима Поліщука, і Галини Орлівни потребують сьогодні дбайливого дослідника, який би їх передусім віднайшов, упорядкував і гідно представив суспільству. І перший вагомий крок тут зроблено: 2008 року видавництво «Смолоскип» дало читачеві ошатний том «вибраного» К. Поліщука (упорядкований В. Шевчуком, із передмовою С. Яковенка «Клим Поліщук: проза трагічного гуманізму»), до якого ввійшли «оповідання та нариси з часу Першої світової війни, революції та Визвольних змагань», «фрагменти спогадів» письменника, його листи з концтаборів (за першопублікаціями П. Ротача), а також літературно-критичні матеріали, примітки, вибіркова бібліографія [11]. Книга мала певний презентаційний резонанс (див. зокрема [7]), одразу віднайшла свою вдячну аудиторію й таки дає змогу виробити уявлення про літературну постать і творчий набуток Поліщука-прозаїка, хоч і фрагментарне. Натомість Галина Орлівна ще чекає своєї остаточної реабілітації читацькою увагою, зокрема й земляків-полтавців.

…Рукописи не горять, допоки не звітрюється людська пам'ять. Від нас залежить, чи відродяться з попелу руїни вічні фрески духовності, оживуть зневажені генії модерності і піднесуть (чи принаймні наблизять) нас, нині сущих, на своїх раменах до істини.

Література

1. Бібліографія // Шляхи мистецтва. – 1921. – Ч. 2. – С. 138–141.

2. Веселий гурт : Збірник гумористичних творів, оповідань, казок та віршів і легенд / Клим Лаврінович Поліщук (уложив). – К., 1912. – 47 с.

3. Історія української літератури XX століття. У 2 кн. Кн. 1 : 1910–1930-ті роки : Навч. посібник / За ред. В. Г. Дончика. – 2-ге вид. – К. : Либідь, 1994. – 784 с.

4. Качуровський Ігор. Клим Поліщук. З тих, хто повернувся, щоб померти (для спецпроекту «Сандармох. 75 років розстрілу») [Електронний ресурс] / Ігор Качуровський. – Р. д. – http://www.radiosvoboda.org/content/article/24500353.html. – Назва з екрану, 29.02.2012.

5. Ковальчук М. Романи Клима Поліщука в контексті художнього осмислення подій української революції 1917–1920 років / М. Ковальчук // Вісник Київського університету імені Т. Г. Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольк-лористика. – 2003. – № 14. – С. 31–35.

6. Костиря Борис. Лірик і майстер великих жанрів [Електронний ресурс] / Борис Костиря. – Р. д. – http://www.day.kiev.ua/uk/article/ukrayinci-chitayte/lirik-i-mayster-velikih-zhanriv. – Назва з екрану, 16.09.2011.

7. Коцарев Олег. Фатальна помилка Клима Поліщука [Електронний ресурс] / Олег Коцарев. – Р. д. – http://litakcent.com/2009/09/17/fatalna-pomylka-klyma-polischuka/. – Назва з екрану, 17.09.2009.

8. Луцький Юрій. Літературна політика в радянській Україні 1917–1934 / Юрій Луцький ; Ред. рада : Валерій Шевчук та ін. ; вст. ст. Тамара Гундорова ; ілюстрації Антона Якутовича. – К. : Вид-во «Гелікон», 2000. – 248 с.

9. Мистецька хроніка // Шляхи мистецтва. – 1921. – Ч. 2. – С. 142–148.

10. Орлівна Галина. Шляхом Чуття : Новелі / Галина Орлівна. – Львів ; К. : Русалка, 1921. – 45 с.

11. Поліщук Клим. Вибрані твори / Клим Поліщук ; Упор. В. Шевчука ; передм. С. Яковенка. – К. : Смолоскип, 2008. – 704 с.

12. Поліщук Клим. Гуляйпільський «Батько» : Роман у 2 ч. : Ч. 1 / Клим Поліщук. – Коломия : ОКА, 1925. – 164 с.

13. Поліщук Клим. Гуляйпільський «Батько» : Роман у 2 ч. : Ч. 2 / Клим Поліщук. – Коломия : ОКА, 1926. – 163 с.

14. Поліщук Клим. Гуляйпільський «батько» : Роман: У 2 ч. Ч. 1–2 / Клим Поліщук. – Коломия, 1925. – 164 с., 163 с.

15. Поліщук Клим. Золоті зернятка : Оповідання для дітей / Клим Поліщук. – Львів ; К. : Русалка, 1921. – 24 с.

16. Поліщук Клим. Отаман Зелений : Сучасний роман : В 2 ч. / Клим Поліщук. – Львів, 1922. – 140 с.

17. Поліщук Клим. Роспята Душа : Оповідання з латишського життя / Клим Поліщук. – Львів ; К. : Русалка, 1921. – 36 с.

18. Поліщук Клим. Трівожні душі : Драма на три дії з днів нашого сучасного / Клим Поліщук. – Львів : Русалка, 1924. – 56 с.

19. Русалка. Літературний альманах. Кн. 1 / Клим Поліщук (ред.). – Львів ; К. , 1922. – 87 с.

20. Ротач П. Лубни, Кулябки, 18… Стежками життя Галини Орлівни // Ротач П. І слово, і доля, і пам'ять… Статті, дослідження, спогади / П. П. Ротач. – Полтава, 2000. – С. 357–403.

21. Ротач П. «Не забувайте мене…». Листи Клима Поліщука до доньки і дружини з концтаборів // Ротач П. І слово, і доля, і пам'ять… Статті, дослідження, спогади / П. П. Ротач. – Полтава, 2000. – С. 132–158.

Раїса Танана

ІЗ КОБЗАРЕМ У СЕРЦІ

(До 95-річчя від дня народження Олеся Гончара)

Багато талановитих людей дала світові славна полтавська земля. І поміж них видне місце посідає відомий український письменник, лауреат Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка Олесь Терентійович Гончар, 95 років від дня народження якого виповнюється 3 квітня цього року.

Через усе життя автор «Прапороносців», «Собору» та інших епічних шедеврів проніс любов і повагу до геніального українського поета і художника Тараса Григоровича Шевченка. Він був і добрим другом Кобзаревого дому на Тарасовій горі в Каневі. Приїздив сюди не лише з письменницькими делегаціями, а й у вільні від роботи дні з близькими та знайомими. Проводив цікаві бесіди з працівниками й відвідувачами музею.

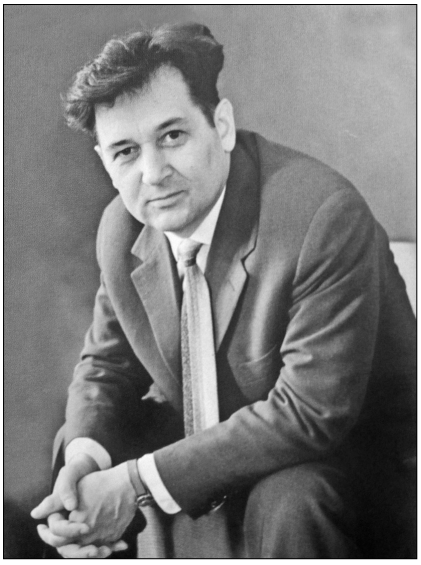

О. Т. Гончар (1918–1995)

На Тарасову гору Олеся Гончара тягло не випадково. Адже в грізному 1941 році разом із харківськими студентами в складі батальйону добровольців він брав участь в обороні Канева. Про це пізніше написав у романі «Людина і зброя»: *«...Оці пригнуті вітром дерева, і пооране хвилями Дніпро, і Чернеча Тарасова гора, що височить поруч, і хмари вечірні, що йдуть над нею, над самою могилою Кобзаря, – яку тугу навіває, яким смутком лягає на душу!.. Чи стане Дніпро останнім рубежем для війни, чи куди ще далі звідси переплеснеться її невгамовний вогонь?*

Що буде з тими, що зостались на Росі? Що буде з тобою, свята могило Тарасова, з тобою що буде, рідний народе мій? Чи вистоїш, чи перебореш?» [2, с. 166].

1961 року все прогресивне людство світу відзначало 100 років з дня смерті геніального українського поета і художника Тараса Шевченка. З цієї нагоди 21 травня на Тарасовій горі відбувся урочистий мітинг, у якому взяли участь десятки тисяч людей не тільки з України, а й із багатьох країн світу. Виступаючи на цьому мітингу, Олесь Терентійович говорив: *«...Він (Шевченко) поет особливий, і художній світ його – особливий теж. Він не з тих, хто бавиться словом: для нього чужим було будь-яке словесне штукарство, бо писав він воістину кров'ю серця, бо володів він незмірно вищим даром природності, щирості, правдивості, граничної яснос-ті й простоти, і це надавало його поезії пісенної сили впливу й довершеної мистецької краси. В його поезії є те, що завжди, в усі часи вабитиме й чаруватиме людей – високий гуманізм його творчості і та повнота любові, що породила художні шедеври довершеної краси, і те могутнє п оетичне ясновидство, яке крізь туман віків бачило прийдешність вселюдського миру і щастя, коли*

...на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі» [1, с. 63].

Десята ювілейна Шевченківська конференція в Канівському музеї Т. Г. Шевченка. У президії другий ліворуч сидить О. Т. Гончар. *1961*

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Того ж року в музеї Кобзаря на Тарасовій горі розпочала роботу Десята ювілейна Шевченківська конференція, учасником якої був і Олесь Гончар.

Ювілейного 1964-го, коли минало 150 років від дня народження Великого Кобзаря, разом із членами Всесоюзного і Республіканського шевченківських комітетів Олесь Гончар знову прибував на Тарасову гору. Удвох із відомим українським поетом Дмитром Павличком у складі делегації він покладав вінок на Шевченкову могилу, а ще посадив пам'ятний дубок у парку поблизу поетової могили.

Не раз у музеї Шевченка на Тарасовій горі відбувалися цікаві й незабутні зустрічі з Олесем Терентійовичем. Та особливо мені запам'ятався день 18 травня 1978 року. Тоді письменник розповідав про свою участь в обороні Канева (1941), роботу над романом «Людина і зброя», який він і подарував музеєві з таким напидсом: *«У Канів, вклоняючись святій горі Тарасовій»*. А до книги вражень записав: *«Тут духовна вершина нашого народу, вершина, що світить усій Україні! Світить і єднає і наснажує, і кличе всі народи до дружби і братерства. Слава Кобзареві на вічні часи»* [5].

Хотілося б нагадати, що книгу вражень для відвідувачів Шевченкової могили започаткував талановитий педагог, журналіст, довголітній хранитель Кобзаревої могили В. С. Гнилосиров ще 1897 року. І ведеться вона ось уже 116 літ. Перегортаючи сторінки цього своєрідного

Олесь Гончар робить запис у Книзі вражень

літопису любові народної до поета, неважко помітити, що на них, по суті, відображена вся історія України за цей проміжок. Книги вражень привертали увагу багатьох дослідників, і насамперед наших земляків – уродженців Черкащини: Ф. П. Матушевського, українського політичного і громадського діяча, публіциста; В. М. Доманицького – літературознавця, історика, фольклориста, шевченкознавця; О. П. Вараву (Олексу Кобця) – українського

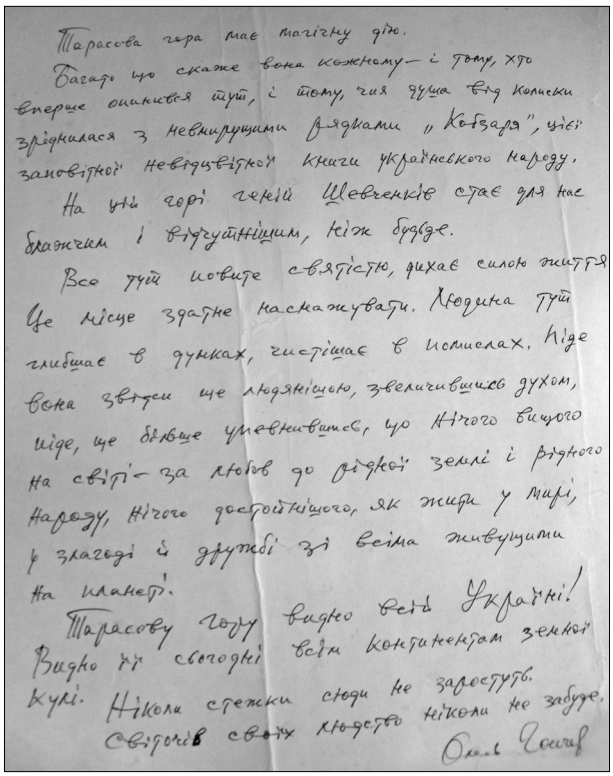

Тарасова гора має магічну дію.
Багато що скаже вона кожному – і тому, хто вперше опинився тут, і тому, чия душа від колиски зріднилася з невмирущими рядками „Кобзаря", цієї заповітної невідцвітної книги українського народу.
На цій горі геній Шевченків стає для нас ближчим і відчутнішим, ніж будь-де.
Все тут повите святістю, дихає силою життя. Це місце здатне наснажувати. Людина тут глибшає в думках, чистішає в помислах. Ніде вона звідси ще людянішою, звеличившись духом, ніде, ще більше упевнившись, що нічого вищого на світі – за любов до рідної землі і рідного народу, нічого достойнішого, як жити у мирі, у злагоді й дружбі зі всіма живущими на планеті.
Тарасову гору видно всій Україні! Видно її сьогодні всім континентам земної кулі. Ніколи стежки сюди не заростуть. Світочів своїх людство ніколи не забуде.
Олесь Гончар

Автограф Олеся Гончара

письменника, уродженця Канева; В. К. Костенка – літературознавця.

Велику роботу з опрацювання цих своєрідних літописів Тарасової гори провели наукові співробітники музею Кобзаря в Каневі. І ця спільна праця завершилася тим, що в Дніпропетровську у видавництві «Промінь» двічі виходила розвідка «Із книги народної шани» (1976, 1989). І ми дуже пишаємося тим, що передмову до цих видань писав Олесь Терентійович. У ній, зокрема, є такі рядки:

«Не можна без хвилювання читати цю книжку. Здавалось би: що в ній? Звичайні записи вражень відвідувачів Канівського музею-заповідника... Та чи звичайні? Якої, виявляється, сили набувають ці записи, зібрані докупи рядки, полишені в різний час різними людьми, котрі приходили вклонитися Канівській горі, могилі Тарасовій – національній святині українського народу... Цей своєрідний літопис Канівської гори відтворює взаємини народних мас і генія... Канівські записи. Прочитайте їх, ці рядки: вони з чистого джерела. Це рядки шани, дружби й невичерпної любові народної» [4, с. 6].

Якось письменник, приїхавши 1982 року з родиною на Тарасову гору, побачив неподалік

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

музею на кущі троянди в гніздечку соловейка. Сповнений цього враження, він написав оповідання для дітей «Чи прилетить?», у якому, зокрема, зазначав: *«Перед самим музеєм на цій Тарасовій горі штамбова троянда одинцем пишно квітує, в її округлій клубчатій кроні, між віттям, темніє ледь помітне гніздечко, і в ньому пташина сидить. Тисячі людей проходять, клацають фотоапаратами, гомін перекочується весь час, щоправда стишений, але ж таки гомін людський, для пташини, здавалось би, незвичайний, а тим часом вона сидить, не полохається, не лишає гнізда...»* [3, с. 12].

Олесь Гончар із дружиною біля музею Кобзаря в Каневі оглядають гніздечко солов'я на кущі троянди. *1982. Фото І. Синящокого*

У ці роки біля Шевченкової могили щоденно співав свої думи-пісні талановитий український кобзар Олекса Чуприна (1908–1993). Олесь Терентійович теж із великим інтересом слухав його спів. В одному з листів до кобзаря (від 8.08.1982 року) він писав: *«...Спів Ваш на Тарасовій горі потрібен людям, адже це частка народного епосу, тих фольклорних скарбів, якими справедливо пишається і дорожить український народ»*.

1961 року у зв'язку зі 100-річчям з дня смерті Кобзаря була встановлена щорічна Республіканська премія імені Т. Г. Шевченка (нині Національна премія України імені Т. Г. Шевченка), і Олесь Гончар став одним із її перших лауреатів за роман «Людина і зброя» (1962). Із часу появи цієї високої відзнаки в Кобзаревому домі на Тарасовій горі з'явився окремий том книги вражень, у яку роблять записи тільки Шевченківські лауреати. І розпочав її – Олесь Терентійович Гончар: *«Тарасова гора має магічну дію. Багато що скаже вона кожному – і тому, хто вперше опинився тут, і тому, чия душа від колиски зріднилася з невмирущими рядками «Кобзаря» – цієї заповітної книги українського народу.*

На цій горі геній Шевченків стає для нас ближчим і відчутнішим, ніж будь-де. Усе тут повите святістю, дихає силою життя. Це місце здатне наснажувати. Людина тут глибшає в думках, чистішає в помислах. Піде вона звідси ще людянішою, звеличившись духом, піде, ще більше упевневшись, що нічого вищого на світі немає – за любов до рідної землі й рідного народу, нічого достойнішого, як жити у мирі, злагоді та дружбі з усіма живущими на планеті.

Тарасову гору видно всій Україні! Видно її сьогодні всім континентам земної кулі. Ніколи стежки сюди не заростуть. Світочів своїх людство ніколи не забуде!» [6].

В останній свій приїзд, подорожуючи з родиною шевченківськими місцями, Олесь Терентійович подарував музеєві свою книгу «Письменницькі роздуми» з написом: *«В Канів, у хату Тарасову з поклоном і любов'ю. Олесь Гончар»*.

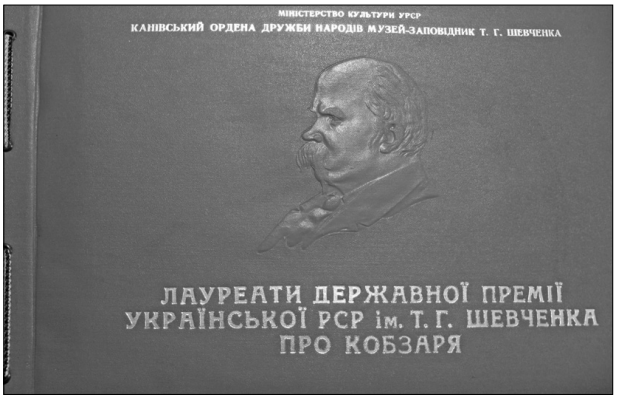

Книга вражень, у яку роблять записи тільки лауреати Шевченківської премії

Література

1. Всенародна шана. – К., 1967.

2. Гончар Олесь. Людина і зброя // Гончар О. Т. Твори в дванадцяти томах / Олесь Гончар. – К., 2004. – Т. 4.

3. Журнал «Піонерія». – 1983. – № 10.

4. Із книги народної шани. – Дніпропетровськ : «Промінь», 1989.

5. Книга вражень музею. 1978 р. Запис від18.05.1978 // Науковий архів ШНЗ.

6. Книга вражень «Лауреати Шевченківської премії про Кобзаря» // Науковий архів ШНЗ. – С.-1.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Володимир Подрига

«ЖИВОЇ ПАМ'ЯТІ БАГАТТЯ»: ДО 70-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПОЕТА ПЕТРА ЛИНОВИЦЬКОГО

Писати про літераторів, які так і не розкрили на повну силу свого таланту, – важко. Важко тому, що в повсякденній метушні забуваємо про тих, хто швидше, ніж ми, визрівав духовно й намагався у своїх творах накреслювати шляхи подолання духов-ного зубожіння, стереотипів радянського мислення та свідомості рабів. Одним із таких «будителів» національної пам'яті в час бурхливих історичних подій на початку 1990-х років був Петро Линовицький, постать доволі помітна серед оржицької громади.

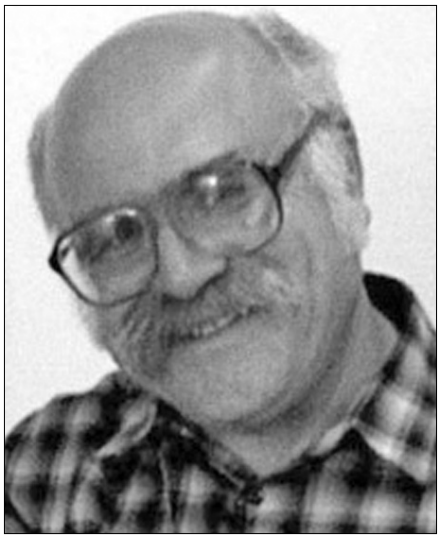

Петро Линовицький (1943–2002), письменник, журналіст, редактор

Про життєвий та творчий шлях Петра Линовицького написано мало. Це біографічні довідки у виданнях «Письменники Радянської України», «Письменники Полтавщини», збірках поезій «Оржиця», «Зоряна далечінь», антології поезії «Калинове гроно», журналах «Криниця», «Добромисл»; есе в праці Петра Ротача «Колоски з літературної ниви»; рецензії на твори поета пера Леоніда Горлача, Василя Захарченка, Олексія Пінчука, Валерія Шпака. Зважаючи на поки що незначну увагу літературознавців та краєзнавців до поета-краянина, нагадаємо віхи його життя й проаналізуємо основні сегменти творчості.

Народився Петро Павлович Линовицький у родині залізничника та сільської вчительки 12 липня 1943 року в селі Паризька Комуна Гребінківського району Полтавської області. Рідний край, природу згодом опоетизував у віршах «За моєю хатою», «Нарешті хмари попливли», «Перемога», «Щастя», «Петрові батоги», «Жива вода», «Чорнухи», циклах «Зустріч з матір'ю», «Оржиця», поемі «Коріння грому», акцентуючи на любові до рідних, земляків.

На долю хлопця випали жахи війни, післявоєнна розруха, голодний 1947-й, нестатки наступних років, які він стійко долав, мужніючи. Про дитинство у вірші «Я родом з війни» написав так: *«Я родом з війни, / де поля корчуваті, / де ріки криваві / і небо порепане.../ Там вітер учадів, / і сонце хиталось, / й мертва дорога / свинцем поросла»* [3, с. 25].

Перші уроки доброти отримав від бабусі, яка дбала про свого внука, навчала любити людей, розуміти природу, бути правдивим, працьовитим. Ось як писав про неї в автобіографії: «Багатила мене любов'ю до рідного поля баба – співучої душі людина» (цит. за [10, с. 293]). Її образ увічнив у поезії «Петрові батоги». Діалог внука та бабусі – вдалий прийом, за допомогою якого лірик увиразнив мотив зв'язку поколінь, передачі та переймання досвіду, неперервного буття українського народу.

Закінчивши Гребінківську десятирічку, мріяв стати студентом вузу, але через низку обставин її реалізувати не вдалося, тому працював різноробочим на новобудові в Кривому Розі, учителював. Згодом вступив на історико-літературний факультет Черкаського педагогічного інституту, але припинив навчання через службу в армії. Демобілізувавшись 1963 року, працював у районних, обласних газетах Черкащини, міських часописах Кіровограда, Черкас. Навчався на відділенні редагування масової літератури Українського поліграфічного інститут імені Івана Федорова, який закінчив 1969 року.

Вірші почав писати рано, а усвідомлено – лише на початку 1963 року, точніше, як сам зізнавався, 6 лютого 1963 року, коли створив присвяту Григорові Тютюннику «Над Ташанню» [10, с. 293]. Його перші проби пера схвально оцінив корифей українського поетичного слова Павло Тичина.

Із 1962 року в черкаській («Молодь Черкащини»), а з 1965 року в республіканській пресі («Дніпро», «Літературна Україна») з'являються твори Петра Линовицького. Пізніше друкувався в газетах «Комсомолець Полтавщини», «Літературна Полтавщина», альманахах «Березіль», «Добромисл», «Криниця» тощо.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Він автор п'яти поетичних збірок: «Оржиця» (1969), «Громаденки» (1973), «Зоряна далечінь» (1975), «Свято надії» (1977), «Живої пам'яті багаття» (1988). Була ще одна книга віршів – «Амплітуди», упорядкована та подана до друку 1970 року, проте через цензурні перепони вона так і не видана. 1970 року Петро Линовицький обраний членом Спілки письменників СРСР.

Одним із магістральних мотивів ліричного доробку поета є любов до людини, праці, природи. У творах «Проба на справжність», «Коли проміння землю залива», «Гасло», «Як звично виходите ви зі світанку», «Мені багато на землі...» він мислить по-філософськи, пов'язуючи воєдино буденні справи людини і її прагнення до духовних висот. Окрім мотиву праці як мірила справжньої людини, праці як свята, розробив також теми єдності людей та їх зв'язку з ритмами Космосу, людинолюбства, дружби, краси, пам'яті, замилування природою, що стали провідними складовими його творчості.

У вірші «Мені багато на землі...» втілив лейтмотив власного життя, акцентувавши, що людина повинна вміти відчувати красу, жити в гармонії з природою, берегти дружбу, наполегливо працювати, пам'ятати про минуле: *«Мені багато на землі, / багато не треба: / Щоб озивались журавлі / з нічного неба, / щоб наливалася ріка, / як сила духа, / щоб зустрічалася рука, / з рукою друга, / щоб сонце сходило з роси / на житнім полі, / щоб люди прагнули краси, / як хліба-солі, / щоб розквітало по трудах / пісень завзяття / і гріло пам'ять у серцях / живе багаття»* [2, с. 3].

Улітку 1987 року Петро Линовицький з родиною приїхав на Оржиччину, де мешкав спочатку в селі Старий Іржавець, а потім – в Оржиці. Тут працював учителем російської літератури; в редакції районної газети «Ленінське слово» (згодом «Оржиччина») – журналістом, завідувачем відділу листів, заступником редактора; редактором та диктором місцевого радіомовлення; головою районної ради голів комітетів профспілок працівників культури тощо.

Письменник був здібним організатором громадського життя, що запульсувало наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років в Оржицькому краї по-особливому. За його участі заснувалися місцевий осередок «Просвіти» та районне відділення організації «Спілка Чорнобиль». До редакції газети приходили не лише скривджені чиновниками земляки, шукаючи правду, а й ті оржичани, які намагалися протистояти рутині життя. Усім їм приділяв увагу, допомагав, чим міг.

На Оржиччині Петро Линовицький створив десятки публіцистичних нарисів, статей, що свідчать про непересічність його таланту, демократичність поглядів, повагу до людини, принциповість та відданість ідеалам людяності. Писав багато про те, що вимагало тверезої неупередженої оцінки, миттєвої реакції. Тому на шпальтах районної газети вміщав по кілька матеріалів, якийсь із них підписуючи псевдонімом – П. Купалин, Петро Купалин.

Серед поезій, написаних на Оржиччині, назвемо такі: «Добрий день», «Мир тобі, хато», «Про щастя», «Вишня й калина», «Заїхати б світ за очі». У них опрацьовано мотив любові до рідного краю, кохання, щастя людини, мрій про відпочинок душі людини від щоденної метушні та єднання з природою. На слова віршів Петра Линовицького місцевий самодіяльний композитор Анатолій Шевченко створив пісні «Подаруй усмішку», «Сонячна тополя», що одразу полюбилися слухачам.

На сторінках районної газети друкував і нові вірші («Слався у віках», «Вічний вогонь», «Де хліб і сіль», «Пісня», «Світлиця Висоцького», «Щастям дані», «Тарасове чоло», «Діалектика Шевченка»), і поезії різних років. Читачі змогли ознайомитися з циклами «Зустріч з матір'ю», «Оржиця», а також окремими творами зі збірок поезій. Публікуючи цикл «Оржиця», Петро Линовицький зазначив, що через втручання цензорів він був спотворений і таким уміщений в однойменну збірку творів 1969 року, а тому настав час надрукувати його в первісному вигляді. В оржицькій газеті вперше оприлюднив поеми «Коріння грому», «Чорна долина», провідними мотивами яких є любов до України, визволення народу з рабства, протистояння тиранії.

Аналізуючи вірші різного часу, варто відмітити, що з перемінами в суспільстві змінювався і світогляд поета, він менше писав на дозволені радянською ідеологією теми, а частіше міркував про проблеми рідного невільного народу, його мову, традиції, культуру, намагаючись відроджувати поскрибовану радянською ідеологією свідомість співвітчизників.

Поет не приховував свого минулого, був чесний із читачем. У поемі «Коріння грому» щиро зізнавався, що жив, як усі, писав про те, про що мав писати в умовах радянської цензури: *«І я про Леніна писав – / а що тоді я, грішний, знав»* [4, с. 2]. У цих рядках – незамулена совість поета, який промовляє без лукавства.

Петро Линовицький створив низку віршів патріотичного спрямування, у яких підносив свій голос за Україну, за знедолений народ. Так, у поезії «Повертайся в Україну!» закликав земляків повернутися з інших країн, відроджуватися з непам'яті, вириватися з неволі. Завдан-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

ня поета – достукатись до свідомості кожного, змусити мислити й духовно зростати, *«щоб не ніколи, не колись, / а нині стали ми людьми!»* [7, с. 1]. У вірші «Ти є навік!» ліричний герой звіряється в любові до України, без якої не мислить свого життя.

У поезії «Над виром», присвяченій Павлові Тичині, Петро Линовицький осмислив долю поета в тоталітарну добу, підніс свій голос на захист зламаного життя, понівеченої творчості, вихолощеної тоталітарною ідеологією душі: *«Ми геніїв не вміли берегти. / Напевне, ще не вміємо і нині. / А як летіти в зоряні світи / печально геніальному Тичині? / Співала сива стежка на город, / ішли мобілізовані тополі, / на бурячищі пізньому народ / у пучки дихав нахололі, / у клопіт падав сонячний кларнет, / пересихали арфи тополині, / і часу темного державний лет / ламав крило космічному Тичині»* [5, с. 4]. У цих рядках не лише гірка правда про спотворене життя обдарованого поета, а й нагадування про зламану радянсько-більшовицькою системою долю всього талановитого і працьовитого українського народу.

Також Петро Линовицький був майстерним оглядачем письменства, щирим та вимогливим критиком, доброзичливим рецензентом. Серед його кращих літературознавчих праць варто назвати есе «Надія Хоменко», статтю про поета-земляка Івана Гончаренка «Співець землі полтавської», нарис «Чарівник довічної сполуки», присвячений Михайлові Старицькому, рецензію «Урок праці й любові» на книгу Петра Мостового «Світанки над Сулою», відзив «Про старшого мова» на збірку поезій Федора Гаріна «Червоні сполохи» тощо.

На початку 1993 року Петро Линовицький переїхав до Гребінки, де працював редактором місцевого радіомовлення, брав участь у громадсько-політичному житті краю, України, писав поетичні твори.

Із 1994 року й до кінця життя він мешкав у Черкасах, які опоетизував у низці творів різного часу («Чаїна пісня», «Ходить осінь по Черкасах», «Черкаси»), наголосивши на неповторній природі (Дніпрових кручах, водному роздоллі), топосах (бруківці, ліхтарях, садові, деревах). Тут редагував газету «Тарасові джерела», книги черкаських письменників, брав участь у розвитку літератури міста, сприяв виданню місцевого журналу «Наша справа» та альманаху «Холодний Яр» тощо. А ще ледь животів, намагаючись не втратити оптимізму, віри в краще майбутнє України, самотужки виховував онука Павла.

У віршах останнього періоду творчості струменить почуття болю за Україну, за рідний народ, який опинився в скрутному становищі. Уболіваючи за обікрадених владою співвітчизників, кризу духовності, акцентував і на своїх поневіряннях. Проте поет вірив у відродження нації, розвиток духовності, мови, культури народу.

Петро Линовицький, не оправившись після жорстоких життєвий потрясінь (смерті доньки, зради рідних та друзів), ховаючись від кредиторів, потерпаючи від самотності та прогресуючої хвороби, помер 16 квітня 2002 року в місті Черкасах, де й похований.

Література

1. Линовицький Петро. Громаденки [поеми, сонети, секстини] / Петро Линовицький. – Дніпропетровськ : Промінь, 1973. – 68 с.

2. Линовицький Петро. Живої пам'яті багаття [поезії] / Петро Линовицький. – К. : Рад. письменник, 1988. – 88 с.

3. Линовицький Петро. Зоряна далечінь [поезії] / Петро Линовицький. – К. : Рад. письменник, 1975. – 60 с.

4. Линовицький Петро. Коріння грому [поема] / Петро Линовицький // Оржиччина. – 1992. – 23 вересня. – С. 2.

5. Линовицький Петро. Над виром [вірш] / Петро Линовицький // Ленінське слово. – 1991. – 26 січня. – С. 4.

6. Линовицький Петро. Оржиця [поезії] / Петро Линовицький. – Дніпропетровськ : Промінь, 1969. – 62 с.

7. Линовицький Петро. Повертайся в Україну! [вірш] / Петро Линовицький // Оржиччина. – 1991. – 30 листопада. – С. 1.

8. Линовицький Петро. Свято надії [вірші та поеми] / Петро Линовицький. – Дніпропетровськ : Промінь, 1977. – 64 с.

9. Петро Линовицький [некролог] // Літературна Україна. – 2002. – 8 травня. – С. 8.

10. Ротач Петро. Петро Линовицький // Ротач Петро. Колоски з літературної ниви / Петро Ротач. – Полтава : Полтавський літератор, 1999. – С. 292–295.

Микола Степаненко

АТОМІЗОВАНИЙ СИНТАКСИС: НЕОБХІДНІСТЬ ЧИ МОДА?

Рецензія на книгу:
Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія] / О. Г. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.

Однією з найавторитетніших наукових граматичних шкіл в Україні є та, яку очолює видатний мовознавець Іван Вихованець. Викладені в численних працях цього дослідника нові теоретичні засади функціонально-категорійної граматики, зокрема класифікаційні параметри відмінків, системні зв'язки останніх з прийменниковим ладом, формальна, семантико-синтаксична й комунікативна парадигма речень з їхніми можливими внутрішніми та зовнішніми варіаціями, модифікаціями і трансформаціями, формально неелементарні прості та складні речення, ієрархія синтаксичних одиниць, розвинули і збагатили його учні-послідовники. З-поміж них відомі лінгвісти Катерина Городенська, Анатолій Загнітко, Світлана Соколова, Микола Мірченко, Мар'ян Скаб, Василь Ожоган та ін. Вони створили власні наукові школи, які своїми концептуальними положеннями тісно пов'язані з основними граматичними ідеями Івана Романовича.

Наукову школу, про яку йдеться, нині поповнили ще троє перспективних учених – Наталія Костусяк, Раїса Христіанінова, Олександр Межов, котрі підготували фундаментальні монографії, присвячені винятково актуальним і недостатньо з'ясованим проблемам функціонально-категорійної граматики. Наталія Костусяк об'єктом дослідження обрала категорію відмінка й валентності та надкатегорію модальності, глибоко з'ясувала механізм їхнього виокремлення, структурування і функціонування, їхні значеннєві вияви, комунікативно-прагматичні особливості, зумовлені активними тенденціями сучасної мовної практики, й пов'язані зі спеціалізованими формальними маркерами закономірності реалізації. Раїса Христіанінова подала нову формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну типологію складнопідрядних речень, виструктурувала ієрархію їхніх формально-синтаксичних типів, підтипів та різновидів. Олександр Межов зосередив свої наукові зусилля навколо проблеми мінімальних семантико-синтаксичних одиниць у структурі елементарних та ускладнених простих речень, зокрема довкруги таких її важливих аспектів, як диференційні ознаки цих одиниць, їхня семантична типологія, морфологічні засоби вираження, формально-синтаксичні й комунікативні варіанти. Результати його роботи промовисті: на високому ступені диференціації вибудувано типологію мінімальних семантико-синтаксичних одиниць, системно й докладно проаналізовано на принципово нових теоретичних засадах функціонально-категорійної граматики, теорії деривації, семантико-синтаксичної валентності й невалентної сполучуваності всі елементарні й ускладнені предикатні та непредикатні знаки.

Перш ніж перейдемо до конкретного аналізу праці Олександра Межова «Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць», звернемо увагу на вельми важливу річ, якою в нас не завжди можна похизуватися, – стиль викладу. Олександр Григорович вправно володіє науковим пером, про складні речі пише доступно, не захоплюється занадмір термінологією, яка часто ускладнює сприйняття лінгвістичної інформації, уміло дискутує з мовознавцями, ненав'язливо пропонує завжди підкріплений вагомими аргументами власний погляд на критерії розрізнення обов'язкових і факультативних субстанційних компонентів, на кількісний та якісний склад базових і похідних мінімальних одиниць, на характер симетрії/асиметрії, що пронизує семантико-синтаксичний, формально-синтаксичний, комунікативний рівні речень із 1) субстанційними, 2) вторинними предикатними, 3) складними мінімальними семантико-синтаксичними одиницями, й на інші питання,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

які ґрунтовно з'ясовує на широкому фактичному матеріалі.

Висловимо свої міркування з приводу поліаспектної інтерпретації Олександром Межовим мінімальних семантико-синтаксичних одиниць як функціонально-граматичного феномена і як упорядкованої системи з властивою їй внутрішньою організацією й зовнішніми зв'язками. Стосовно останніх, то авторська позиція досить чітка й послідовна: мінімальні семантико-синтаксичні одиниці, або синтаксеми чи семантичні компоненти, самі по собі не можуть існувати, вони своєрідний будівельний матеріал для інших одиниць синтаксису, складніших за своєю суттю й самодостатніх, здатних функціонувати автономно, зберігаючи свій статус – номінативності (для словосполучень), комунікативності (для речень). Тепер заввага щодо внутрішньої організації. В українському мовознавстві досі не створено комплексного дослідження, яке об'єднувало б усі різновиди мінімальних семантико-синтаксичних одиниць як систему предикатних і непредикатних знаків, – так умотивовує необхідність, актуальність, перспективність своєї роботи Олександр Григорович і пропонує впорядковану ним систему цих одиниць із притаманними їй кваліфікаційними ознаками, класифікаційними параметрами, специфічною ієрархією, варіативністю, похідністю, семантичною та структурною особливістю й іншими атрибутами системності. Важливо наголосити, що ідентифікування диференційних рис тієї або тієї мінімальної одиниці, як і встановлення їхніх збіжних властивостей, завжди здійснюється не окремішньо, а обов'язково на якомусь жорстко впорядкованому системному тлі. Це вигідно вирізняє авторську точку зору, впотужнює, робить її переконливою, це, зрештою, один із найзначущіших і найпозитивніших моментів рецензованої праці.

Без щонайменших вагань високо оцінюємо перший розділ монографії – «Проблеми дослідження мінімальних синтаксичних одиниць у сучасній граматичній теорії». Вважаємо, що він слугує надійним фундаментом усього дослідження. На нашу думку, найсуттєвіша перевага граматичної концепції, яку розробив Олександр Межов, полягає в тому, що мінімальні синтаксичні одиниці – субстанційні, вторинні предикатні і складні – розміщено в координатах двох систем. Перша система – словосполучення й речення з реальними наборами мінімальних семантико-синтаксичних одиниць, друга – елементарні та неелементарні речення з реальними й потенційними наборами цих одиниць. Автор розставив свої крапки над «і» в реченнєвому просторі, визначивши місце в ньому всіх трьох різновидів мінімальних одиниць, з'ясувавши відповідності/невідповідності між їхніми планом вираження і планом змісту, схарактеризувавши симетрію/асиметрію між формально-синтаксичним, семантико-синтаксичним та комунікативним рівнями.

Використовуваний функціональний багатоаспектний підхід дав змогу чітко виокремити і протиставити на основі спектра диференційних ознак конкретні формально-синтаксичні (головні та другорядні члени речення) і семантико-синтаксичні (об'єктні, адресатні, інструментальні, локативні, адвербіальні, атрибутивні, модальні, носій ознаки – об'єкт, носій ознаки – інструменталь, об'єкт – локатив, носій ознаки – локатив, адресат – носій ознаки, субстанційно-адвербіальні, субстанційно-атрибутивні) мінімальні одиниці. Для перших характерною є лінгвоінтровертна, тоді як для других – лінгвоекстравертна орієнтація. Вирізнимо й ще одне важливе, добре вмотивоване положення аналізованої концепції: найпериферійніше місце в сукупності функціональних синтаксичних одиниць належить словосполученню, а не мінімальним синтаксичним одиницям, оскільки вони структурують одиниці номінативного й комунікативного плану. До заслуг Олександра Григоровича віднесемо те, що йому вдалося провести чітку паралель між елементарними та неелементарними мінімальними синтаксичними одиницями, вичленувавши внутрішні та зовнішні вияви елементарності. Його лінгвістична версія нова, оригінальна й водночас заглиблена у відоме і підхоплене багатьма лінгвістами вчення Івана Вихованця про елементарні й неелементарні словосполучення, елементарні і неелементарні прості та складні речення.

Загальновідомо, що будь-яке мовне явище осамодостатнюється, коли виформовує свій репертуар диференційних рис, за допомогою яких протиставляється іншим явищам. Над випрацюванням таких рис, притаманних субстанційним, вторинним предикатним, складним семантико-синтаксичним мінімальним одиницям, сумлінно потрудився Олександр Межов. Він, не заперечуючи усталеної версії про відмінкову форму як основний засіб вираження синтаксем, переконливо обстоює погляд на мінімальні синтаксичні одиниці як «результат складної взаємодії предикатних і непредикатних, валентно передбачуваних і непередбачуваних знаків у межах речення» (с. 41), що являє собою багатоярусну одиницю. Не зайвим буде навести диференційні ознаки, про які йдеться (з таким коментарем: вони часто корелюють між собою як загальне і конкретне): 1) входження до одиниць вищого рангу (словосполучення та речення), 2) категорія значення субстанційності/предикатності, 3) первинність/вторинність, 4) елементарність/

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

неелементарність, 5) семантичне варіювання, 6) морфологічне оформлення, 7) здатність до реалізації у формально-синтаксичних і комунікативних позиціях речення, 8) валентна і невалентна сполучуваність із динамічним/статичним предикатом, 9) активність/пасивність. Це не надумані, не штучно змодельовані для наукового аналізу, а реальні ознаки, які знаходять практичне застосування й навіть окатегорійнення. Кожній із них у роботі відведено своє місце, а в сукупності вони маніфестують сутність тієї мінімальної неперифірійної синтаксичної одиниці, без участі якої не конституюються інші одиниці – словосполучення та речення. Усі мінімальні синтаксичні одиниці проаналізовано в плані валентності, виявлено їхню універсальну і специфічну синтагматичну поведінку в межах валентних рамок «предикат + субстанційний компонент», «речення + адвербіальний (атрибутивний, модальний) компонент», «носій ознаки + субстанційний компонент», «субстанційний компонент + субстанційний компонент», «субстанційний компонент + адвербіальний (атрибутивний, модальний) компонент», по-друге, на рівні синтаксичної опозиції «елементарне/неелементарне просте речення».

Нарешті, розглянемо ще одне важливе питання – класифікацію предикатів, з якими органічно пов'язані активно-активною чи активно-пасивною валентністю мінімальні синтаксичні одиниці. Коли ж поглянути на проблеми, що магнетично притягують до себе світове мовознавство від самих його першопочатків і дотепер, то найцентральніше місце з-поміж них займають предикати, зокрема їхня семантична типологія, валентноспроможність, засоби лексико-граматичної репрезентації, ізофункціональні зв'язки, парадигмальні ряди тощо. Ці обставини змусили Олександра Григоровича виписати статус предикатності. Вона, на його переконання, – «лінгвістична проекція відповідного логічного поняття, що характеризує мовну категорійну систему речення», «особлива семантична сутність, що не передбачає однозначного лексичного заповнення в структурній схемі речення» (с. 51), ємна категорійна величина, яку «моделюють у повному обсязі під категорії, що є величинами зі своєю грамемною структурованістю» (с. 52). П'ятикомпонентну ієрархію – дія, процес, стан, якість, кількість – предикатів у монографії схарактеризовано крізь призму не лише семантики, морфологічної організації, а й позиційної кореляції.

Класифікація предикатів Олександра Межова послідовно фіксує їхні внутрішньосистемні зв'язки. У складі предикатів дії, для прикладу, вирізнено предикати конкретної фізичної, локативної, інтелектуально-пізнавальної, мовленнєвої дії, сприйняттєвої діяльності, які так само розпадаються на семантичні групи, а подеколи й на підгрупи з конкретним лексичним наповненням. Звернено увагу й на такий важливий момент, як експлікування предикатами додаткових значеннєвих відтінків. Доведено, наприклад, що предикати фізичного, психоемоційного та інтелектуального станів реалізують власне станову семантику, а інші предикати – ставлення, порівняння, входження – невласне станові відтінки. Поділяємо думку про те, що на ранжування предикатів упливає природа можливих їхніх лексико-граматичних репрезентантів – дієслів, прикметників, іменників, прислівників.

Учення про дієслово як основу речення нині ні в кого не викликає сумніву. Сучасних дослідників цікавить інше, скажімо, те, які предикати є власне-дієслівними, які ізофункціональні відношення існують у системі предикатів. Відповідь на ці й інші запитання можна знайти в рецензованій праці, що засвідчує хоча б такий висновок: «У сучасній лінгвістиці поряд з вербоцентричним розумінням валентності існує не вербоцентричне, побудоване на суб'єктно-предикатній структурі речення. Відповідно до цього морфологічними варіантами предикатних мінімальних одиниць можуть виступати також прикметники, прислівники, числівники та іменники внаслідок переміщення з властивих їм синтаксичних позицій у центральну предикативну (присудкову) позицію речення. Присудкову позицію речення функціонально заступають прикметники, прислівники, іменники, які перебувають у неоднакових відношеннях до категорії предикатності» (с. 108). Доповнимо його ще однією посутньою тезою: валентних можливостей дієслова як нульмісної-семивалентної одиниці інші частини мови ніколи перевершити не зможуть.

До всього висловленого вище заслуженого позитиву додамо й деякі зауваження. По-перше, недостатньо переконує категоричне твердження Олександра Межова про можливість дієслівних зв'язок (напівзв'язок), і нульових також, які на формальному рівні речення входять до іменних складених присудків, самостійно виконувати функцію предикатів у семантико-синтаксичній структурі деяких речень входження (класифікації) та тотожності/нетотожності (с. 90–95, 115–117), адже багато дослідників вважають зв'язки десемантизованими одиницями, лише формальними виразниками граматичних категорій часу, способу, особи, напр.: Дельфіни – це ссавці («Біологія»); Марс – четверта планета Сонячної системи («Астрономія»); Підберезовик – добрий їстівний гриб,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

поширений на Поліссі («Географія рослин...»); Дочка Прометея – це Леся Українка; Вокатив – це кличний відмінок; Земля – мов казка (В. Симоненко); Наш народ – це ж океан (П. Тичина). Хотілося б почути пояснення, чим такі речення відрізняються від речень кваліфікації на взірець Дід Захарко був коваль (О. Довженко), у яких, на думку автора, присудок і предикат був коваль корелюють між собою (с. 117).

По-друге, виструктурована автором дослідження п'ятикомпонентна типологія предикатів з їхньою внутрішньою семантичною диференціацією, безперечно, має наукову цінність, але викликає й роздуми. Доцільніше було б, на нашу думку, локативні предикати виділити в окремий семантичний клас, оскільки їм властива формально-синтаксична, морфологічна своєрідність, здатність валентно поєднуватися з різними субстанційними локативами, а дієслова місцеположення з усіма можливими диференційними ознаками – «сидяче положення» (сидіти), «висяче положення» (висіти), «вертикальне положення» (стояти), «горизонтальне положення» (лежати) – кваліфікувати не як локативні процеси, а як локативні стани, бо для них характерна статичність, а не динамічність (с. 80). Вони, зрештою, формують валентне ядро з речень зі значенням статичної, а не директивної або транзитивної локативності.

По-третє, занадто широко, на наш погляд, представлений у роботі (п. 2.4) клас предикатів стану третього рангу (12 різновидів), тоді як предикати дії, які Олександр Григорович зараховує до найвищого, першого, рангу, має лише п'ять різновидів (п. 2.2). Доцільніше серед предикатів стану розглядати тільки предикати фізичного, психоемоційного й розумового стану, а предикати входження (класифікації та кваліфікації), тотожності, стану-порівняння, ставлення, володіння, результативності, які виражають різні відношення між носієм ознаки й об'єктом, закріпити за сферою «предикати відношення (або реляційні предикати)».

Найскрупульознішого обстеження зазнали субстанційні мінімальні одиниці. І це виправдано, бо за ними закріплено особливу роль у реченні, позаяк саме ці компоненти, функціонуючи на засадах облігаторності, забезпечують йому інформативну достатність. Вторинні предикатні та складні мінімальні одиниці обов'язковою конститутивністю не наділені.

Третій і п'ятий розділи якоюсь мірою дзеркально відображають, але не дублюють перший та другий розділи. Цей підхід мусимо визнати раціональним, адже він уможливив пересистематизування матеріалу й уточнення під новим кутом зору деяких конкретних положень, що стосуються значеннєвих модифікацій предикатів, їхньої лексико-граматичної реалізації, семантичного узгодження на рівні валентних рамок «предикат + лівобічний компонент», «предикат + правобічний компонент». Насправді ж усі розділи – самостійні фрагменти одного серйозного лінгвістичного сюжету й водночас окремі логічно завершені його лінії, які демонструють процес кореляції предикатів загалом і їхніх окремих репрезентантів, представлених тим або тим семантичним угрупованням, із суб'єктною, об'єктною, адресатною, інструментальною, локативною й будь-якою іншою вторинною предикатною чи складною мінімальною одиницею, морфологічна реалізація якої пов'язана із взаємодією відмінкової та прийменникової систем.

Окрему увагу присвячено явищу детермінованої предикатом транспозиції прийменниково-відмінкових форм у сфері кожної мінімальної одиниці. Це питання розглянуто як складник набагато ширшої лексикографічної теми: перед нами готовий словник сполучуваності дієслів. Солідаризуємося з думкою Олександра Межова про те, що «субстанційні мінімальні одиниці мають спеціалізовані форми вираження – відмінкові і прийменниково-відмінкові форми іменників. У формально-синтаксичній структурі речення вони репрезентовані підметом (носії ознаки, зрідка об'єкти), сильнокерованими (носії ознаки, об'єкти, адресати) або слабкокерованими (локативи, знаряддя й засоби дії) другорядними членами речення... У системі мовлення може відбуватися взаємопереміщення цих компонентів, чому сприяють фонетичні, синтаксичні та лексико-граматичні засоби вираження актуального членування» (с. 266). Маємо, щоправда, і зауваження до цієї частини дослідження. Дискусійними в монографії є положення (п. 3.6, с. 255–256) про кличний адресата-потенційного діяча та родовий партитивного носія ознаки як виразників формально-граматичної функції підмета в реченнях на зразок ...поете, слухай голоси життя людського (М. Рильський); Води прибуло! (К. Гордієнко), що суперечать традиційним поглядам про синтаксичну ізольованість звертань та підмет лише в називному відмінку, а тому потребують ґрунтовнішої аргументації.

Застосовано вдалу методику аналізу вторинних предикатних мінімальних синтаксичних одиниць. Кожна з них, переконує дослідник, містить найчастіше девербатив, що постав на базі згорненого предиката підрядної частини, і прийменник, який замінив підрядний сполучник, перевів «віддієслівний та відприкметниковий іменник у прислівникову (адвербіальну) позицію» (с. 276), перетворив його в аналітичний прислівник. Цілком логічно віднесено до традиційно витлумачуваних темпоральних, причино-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

вих, умовних, цільових, допустових мінімальних одиниць мінімальну одиницю порівняння, відповідності/невідповідності. Підставами для цього слугують загальна ознака обставинності, невалентний зв'язок із базовим предикатом, залежність на формально-синтаксичному рівні від предикативного ядра, похідність.

У четвертому розділі рецензованої праці, і цим він зближений із третім, як єдине ціле схарактеризовано нові семантичні й морфолого-синтаксичні (морфологічні) якості варіантів мінімальних одиниць, а також установлено конкретну лексико-семантичну наповненість кожного варіанта, його можливі синонімічні зв'язки, з'ясовано особливості дії принципу лексико-семантичної вибірковості.

Беззастережно сприймаємо і класифікацію атрибутивних мінімальних одиниць: 1) власне-атрибут, 2) відносний атрибут, 3) посесивний атрибут. Можна посперечатися хіба що стосовно наявності/відсутності атрибутивності в конструкціях на взірець Люблю я, країно, твою землю без меж (О. Гончар). Очевидно, найнадійнішим засобом вираження граматичного значення в таких синтаксичних одиницях виступає порядок слів або інтонація. Пор. подане вище речення з його видозміненими варіантами: Без меж я люблю, країно, твою землю; Люблю я без меж, країно, твою землю; Люблю я, країно, без меж твою землю. У цьому місці зробимо таке уточнення: ми дискутуємо з автором монографії і аж ніяк не заперечуємо його погляду.

Вторинні предикатні мінімальні семантико-синтаксичні одиниці з'ясовано глибоко і кваліфіковано. Здійснюючи їхню диференціацію за формально-синтаксичною позицією в реченні, Олександр Григорович доповнює важливими відомостями вчення про детермінанти, зокрема уточнює детермінантну позицію модальних мінімальних одиниць. Склавши докупи всі «концептуальні повороти» підрозділів розділу «Вторинні предикатні мінімальні семантико-синтаксичні одиниці», матимемо солідну частину нової теоретичної граматики української мови.

З-поміж завдань, які поставлено в роботі, й таке: виокремити та систематизувати типи складних мінімальних семантико-синтаксичних одиниць, розкрити механізм їхнього творення. Воно успішно зреалізоване в останньому розділі праці – «Складні мінімальні семантико-синтаксичні одиниці». У полі зору Олександра Григоровича опинилися складні субстанційно-субстанційні (носій ознаки – об'єкт, носій ознаки – інструменталь, об'єктив – локатив, носій ознаки – локатив) і субстанційно-предикатні (субстанційно-адвербіальні, субстанційно-атрибутивні) одиниці. Лінгвістичний опис вимагав активного використання трансформаційного аналізу для визначення формальних і семантичних відмінностей між елементарними мінімальними одиницями, які, об'єднуючись, утворюють субстанційні компоненти з неелементарним значенням. Глибоко розкрито всі операції процесу деривації чинних в українській мові складних мінімальних одиниць через систему послідовно здійснених за уніфікованим взірцем трансформацій.

До складних мінімальних одиниць зараховано також субстанційно-предикатні одиниці, утворені «внаслідок згортання двовалентного предиката у слабкій (неприсудковій) позиції речення, яка виникає тоді, коли з'єднуються два семантично елементарні прості речення у просте ускладнене» (с. 376). Ці структури з об'єктивних причин, головно через складність значеннєвого обсягу, обділили увагою граматисти. У загальних рисах окреслив їх і Олександр Григорович. Однак і тих часткових висновків, яких він дійшов, достатньо, аби розглядати аналізовані синтаксеми в складі мінімальних семантико-синтаксичних одиниць. Речення із субстанційними одиницями та прихованими предикатами репрезентують не одне, а двоє відношень. Пор.: Студент читав газету в парку = Студент читав газету + Студент перебував у парку. За своєю природою розглядувані структури, справедливо зауважував Тимофій Ломтєв, – «результувальна амальгама двох речень, у яких одне є основним, а друге... парантетичним, привнесеним, інкорпорованим у перше» (див. Ломтев Т. П. Структура предложения в современном русском языке / Т. П. Ломтев. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1979. – С. 102). Семантику дієслова-предиката «перебування, розташування в просторі» приховано за значеннєвим обсягом матеріально вираженого основного носія валентності. Вона є складником не речення Студент читав газету, а речення Студент перебував у парку. Локативно-статичний поширювач у парку «має безпосередній, первинний синтаксичний зв'язок з латентним дієсловом перебував і вторинний, опосередкований синтаксичний зв'язок з наявним дієсловом читав» (Там само, с. 103).

Олександрові Григоровичу, як бачимо, є над чим потрудитися в майбутньому. Упевнені, що йому під силу вивищити й цей важливий аспект функціонально-категорійної граматики. Стосовно атомізування синтаксису, то це не мода, а необхідність. Воно захопило сьогодні багатьох дослідників, а справжні граматичні знахідки й відкриття ще попереду.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Надія Баландіна

УКРАЇНСЬКА ВВІЧЛИВІСТЬ ЯК «НАУКА ДУШІ»

Рецензія на книгу:
Журавльова Н. М. Поетика української епістолярної ввічливості XIX – початку XX століття : [монографія] / Наталя Журавльова. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. – 548 с.

Майже десять років тому Дмитро Походжук у статті «Українська ввічливість – золотий скарб народної етнокультури», уміщеній у журналі «Народна творчість та етнографія» за 2004 рік (№ 6), висловив ідею про те, що «вже давно настав час написати про українську ввічливість окрему монографію чи книжку, яка викликала б особливе зацікавлення широкого кола читачів». Сьогодні можемо говорити про один із способів реалізації цієї ідеї, представлений у монографії «Поетика української епістолярної ввічливості XIX – початку XX століття». Її авторка Н. М. Журавльова поставила перед собою мету здійснити багатоаспектний системний опис етикетної лексики та етикетної фразеології, яка була засобом вираження української епістолярної ввічливості в XIX й на початку XX ст.

Принагідно зазначимо, що українська мовленнєва культура, етикет, увічливість завжди привертали увагу дослідників. Наприклад, С. К. Богдан («Мовний етикет українців: традиції і сучасність», 1998) і Я. К. Радевич-Винницький («Етикет і культура спілкування», 2001) у своїх працях зосереджували увагу на специфіці українського мовного етикету, його культурній та ритуально-поведінковій природі. Рецензована монографія вирізняється тим, що в ній етикетні одиниці розглядаються з урахуванням контексту, де пріоритетні поняття лінгвопрагматики: хто, де, коли, кому і з якою метою – сповнені конкретним змістом: постатями Т. Г. Шевченка, П. О. Куліша, Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Б. Д. Грінченка, М. С. Грушевського та ін., які по-творчому підходили до слова й тим самим дозволили заглянути у свій внутрішній світ.

Об'єктом аналізу авторка обрала категорію ввічливості, представлену в епістолярній спадщині письменників, громадських і культурних діячів XIX – початку XX ст. Цей вибір наклав відбиток на концептуальну базу дослідження та його інструментарій. У матерії викладу постійно пульсує думка про те, що письмовий дискурс увічливості, автором якого є відома людина, митець, громадський діяч, особливий; він не формальний, а творчий; має душу. Цю інтенцію увиразнено й у вдало дібраному епіграфі до монографії та в її назві. Н. М. Журавльова через посередництво епістолярію показує, як щирість душі можна виразити навіть рутинними мовними знаками, які іноді несправедливо порівнюють зі стертими п'ятаками.

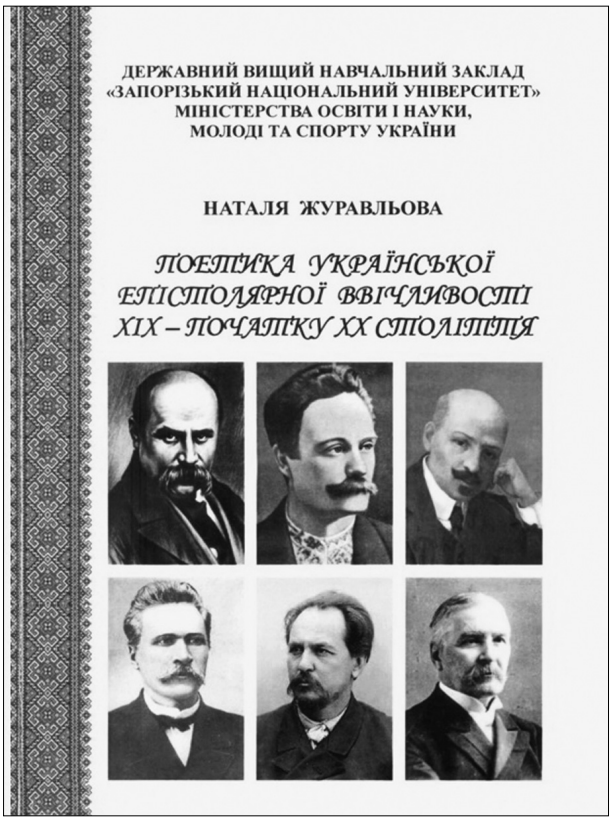

Попри те що складна й багатоаспектна категорія ввічливості постає в працях науковців новими гранями, багато її проблем ще чекає свого розв'язання. Тож актуальність цієї роботи зумовлена не тільки зростанням ролі ввічливості в спілкуванні, а й відсутністю системного вивчення етикетних вербальних засобів вираження ввічливості в епістолярію. Відомо, що письмовий дискурс має виразні структурно-семантичні особливості, які позначилася на формах вираження ввічливості. Його підготовленість передбачає і творчий підхід до етикетної фразеології.

Складається праця з чотирьох розділів. У теоретичному розділі, де йдеться про методо-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

логічні засади дослідження, крізь категоріальні ознаки показано зв'язок увічливості з етикетом, з'ясовано її особливості в східних та європейських комунікативних культурах (японській, корейській, монгольській, англійській, російській), на тлі яких увиразнено українську. У цьому ж розділі детально висвітлено історію фахового осмислення проблеми в зарубіжній лінгвістиці, пов'язану з іменами П. Грайса, Р. Лакофф, Дж. Ліча, П. Браун і С. Левінсона, В. Алпатова, О. Земської, Н. Формановської, Ч. Зегиймаах, І. Піірайнен, Р. Ратмайр, Т. Ларіної та ін.

На основі вдало сформованої концептуальної бази авторка доходить висновку, що українська епістолярна ввічливість XIX – початку XX ст. має чітко визначену структуру. Вона становить собою функціонально-семантичне поле, яке складається з двох етикетних макрополів: лексико-семантичного та лексико-фразеологічного, які поділяються на кілька мікрополів. Саме другий і третій розділи підтверджують доказовість висловленої думки. Так, другий розділ монографії «Етикетне лексико-семантичне макрополе назв категорії адресата, адресанта й відсутньої особи епістолярної ввічливості XIX – початку XX ст.», як підсистема функціонально-семантичної системи, об'єднує в собі сім мікрополів, куди входять різнорівневі, переважно полісемічні, етикетні лексеми та етикетні фраземи, а також стилістично марковані деривати та демінутиви.

У другому розділі на особливу увагу заслуговує мікрополе власне українських етикетних лексем, до якого, крім утворень добродій, добродійка, добродійство, уведено слова земляк, землячка, земляченько, козак, козачка, козаченько, котрі досі як етикетні мовознавцями не розглядалися.

Дослідниця звертає увагу й на те, що етикетні лексичні засоби на позначення гоноративності в епістолярії XIX – початку XX ст. мали яскраво виражену соціальну природу. Вибір мовно-етикетної одиниці залежить від загальної культури спілкування, соціальних статусів адресанта й адресата, рівня їхньої освіти, виховання, віку, статі, від місця їхнього проживання та мовної ситуації, яка визначалася мовною політикою панівних класів. Авторка переконливо засвідчує, що інтелігенти зі всієї України для вираження епістолярної ввічливості послуговувалися етикетними лексемами, пестливими дериватами, демінутивами, фразеологізмами, антропонімами, субстантивами, словами, вжитими в переносному значенні, хоч і не однаковою мірою.

У третьому розділі «Етикетне лексико-фразеологічне макрополе епістолярної ввічливості XIX – початку XX ст.» проаналізовано вісім мікрополів, куди входять етикетні полісемічні лексеми як одиниці основного лексичного рівня мови та етикетні багатозначні фраземи як одиниці проміжного фразеологічного рівня. Оскільки ці одиниці були переважно полісемічними, конституенти лексико-фразеологічного макрополя могли входити одночасно до кількох мікрополів, що свідчить про їх зв'язок та взаємодію. Особливої уваги в цьому розділі заслуговує мікрополе передачі вітання, привіту, поклону відсутній особі.

У листах XIX – початку XX ст. етикетна лексика та фразеологія використовувалася не лише як засіб вираження епістолярної ввічливості, але і як її інтенсифікатор. Етикетні лексеми та фраземи, уживані в епістолярію, були стилістично диференційованими. Серед них розрізнено як традиційні, загальновживані стилістично нейтральні етикетні мовні засоби, так і стилістично марковані етикетні одиниці (розмовні, діалектні, застарілі, народнопоетичні, рідковживані, поетичні, жартівливі і т. ін.).

Н. М. Журавльова переконливо доводить, що важливим лексичним засобом вираження української епістолярної ввічливості XIX – початку XX ст. було власне ім'я і назва по батькові, які використовувалися для ґречної номінації адресата, адресанта й відсутніх осіб. Однак при цьому робиться ремарка, що шанобливо-ввічливе величання на ім'я та по батькові було високочастотним засобом вираження епістолярної ввічливості лише на східноукраїнських теренах, тоді як західноукраїнські інтелігенти послуговувались аналогічними утвореннями значно рідше. Власне ім'я та назва по батькові як звертання, прикладки й гоноративи пронизують шість мікрополів лексико-семантичного макрополя і сім мікрополів лексико-фразеологічного макрополя епістолярної ввічливості як функціонально-семантичного поля. Це дає право дослідниці вважати українську епістолярну ввічливість XIX – початку XX ст. насправді щирою і шанобливою.

Привертає увагу й четвертий розділ роботи висвітленням різноманітних екстралінгвальних факторів та з'ясуванням їхньої ролі в утворенні маркованих етикетно-чемних мовних одиниць епістолярної ввічливості XIX – початку XX ст. Справа в тому, що функціонально-семантичне поле епістолярної ввічливості складають немарковані (стилістично нейтральні) і марковані ядерні та периферійні етикетні мовні елементи. Маркованість етикетної лексеми чи фраземи в епістолярному дискурсі визначається, на думку дослідниці, чотирма основними екстралінгвальними факторами: соціальним, етнопсихологічним, етнокультурним та індивідуальним. Серед

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

маркованих етикетних мовних одиниць вагома частка припадає на ментально марковану етикетну лексику та фразеологію. Тобто, інакше кажучи, в мовно-етикетних засобах української ввічливості знайшли відображення такі етнопсихологічні риси нашої духовності, як емоційність, ласкавість, доброта, милість, щирість, сердечність, любов, релігійність та гумор.

Авторка справедливо твердить, що, незважаючи на універсальність, категорія епістолярної ввічливості має відносний характер, конкретний її зміст є національно-специфічним. Національна специфіка епістолярної ввічливості виявляється насамперед в етикетних мовних одиницях, до яких відносяться утворення на зразок: Ваша ласкавість, запорожець, запорозький, козацький, козацький батько, батько кошовий, батьку отамане кошовий, кошовий отаман, курінний отаман; лебединого віку, журавлиного крику; сподіватися на Вашу ласкавість, уклінна просьба, уклінно прошу та ін. На великому фактичному матеріалі з покликанням на першоджерела дослідниця доходить висновку, що маркованість одиниць формувалася під дією не одного, а кількох екстралінгвальних чинників.

Як загальний підсумок, зазначимо: лінгвістика, безумовно, збагатилася актуальним, цікавим і корисним дослідженням. На основі найновіших здобутків етнолінгвопрагматики й комунікативістики зроблено успішну спробу комплексного аналізу різноманітного й багатого фактичного матеріалу й переконливо показано, що вживання мовних стереотипів на позначення ввічливості в письмовому дискурсі відомих людей стає творчістю, або, за словами авторки, поетикою. Сподіваємося, що монографія стане базовою для низки нових досліджень української ввічливості.

Іван Дичко

ДВІ КНИЖКОВІ НОВИНКИ В ДОРОБКУ ПОЛТАВСЬКИХ ЛІТЕРАТОРІВ

У видавництві Р. В. Шевченка вийшли невеликим тиражем **прозові мініатюри Дар'ї Горлиці – «Легенди одного життя»** (Полтава, 2012). Це вже четверта збірка авторки і перша її спроба на терені епосу. Без сумніву, книжка стане однією з цеглин того літературного пам'ятника, який залишить по собі нащадкам наша епоха.

Тематика етюдів надзвичайно широка й хронологічно охоплює майже століття. Це здебільшого цікаві випадки, які траплялися з різними людьми, свого часу довірені авторці й занотовані нею в книзі. Це також варті уваги епізоди з навколишньої дійсності, що їх чіпка увага письменниці зафіксувала й відтворила. Це багатоголосе свідчення про нелегко прожите життя, яке прийшлося на долю звичайних, простих людей – сільських трударів, учителів, медичного персоналу – словом, нашого покоління й покоління наших батьків, яким випало жити впродовж кривавого XX століття.

Не залишать читача байдужим спогади з дитинства літераторки («Полив'яний горщик», «Горобина ніч», «Пісня поля», яку хочеться назвати поемою в прозі). Як і автобіографічний «Лист у вічність» – до покійної бабусі, закатованої німецькими окупантами за те, що переховувала у своєму домі двох єврейських хлопчиків: своєю ліричністю і драматизмом він зачаровує і водночас засмучує, збурює протест проти всякої неправди і зла.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Симпатію викликають персонажі творів Дар'ї Горлиці: дві одинокі сестри, які не захотіли переселятися з обжитого місця під час розорення хуторів більшовицькою владою, викопали собі землянку й доживали віку на материзні («Дві сестри»); дівчина-інвалід, яка стала непотрібною, тягарем, сиротою при живих батьках, братах і сестрах («Тьотя Оля»); дітибезбатченки, від яких відмовилися найрідніші люди і які так і прожили все своє життя з цим тавром і травмою («Безбатченки»); двоє друзів-фронтовиків, учителі з їхньою веселою вдачею та філософським ставленням до оточуючого світу («Два товариші») та ін.

Неможливо спокійно читати свідчення очевидців жахливої трагедії нашого народу – голодомору 1932–1933 років, коли мученицькою смертю помирали й молоді люди, діти, – тільки тому, що вирощений селянами урожай був насильно реквізований сталінськими посіпаками. Так помстилися більшовики за спротив українського селянства (і зокрема збройні виступи, які тривали аж до початку 1930-х років) політиці продрозверстки радянської влади. І хоч у збірці цій темі присвячено лише дві коротенькі новели, їх досить, щоб відчути ввесь біль пережитого тоді лихоліття нашим багатостраждальним народом. Дивно і вельми прикро, що й досі серед нас є люди, які не вірять (а може, не хочуть вірити?), що голодний геноцид був тоді організований штучно. Не вірять усупереч відкритим архівним документам, усупереч спогадам свідків («Голод», «Страшна бувальщина»). Заперечення цих фактів перед пам'яттю восьми мільйонів українців, загиблих мученицькою смертю, перед пам'яттю мільйонів заморених дітей, щонайменше відвертий цинізм і злочин.

Рекомендуємо читачам звернути увагу й на мініатюри, уміщені в розділі «З того світу». Очевидно, кожному з нас траплялося переживати неймовірні чи незрозумілі події, пересвідчуватися, що збуваються сни, справджуються віщування ворожок і чаклунів, що якимось чином надходить інформація від покійників або здалеку від рідних, близьких, особливо ж про трагічні події або небезпеку – як осторога, тощо. І тоді навіть запеклі атеїсти стають забобонними... Свого часу ще великий Гоголь у ранніх творах спробував привідкрити завісу над цими таємничими явищами. Ось як пояснює їх відомий український учений, історик, археолог і етнограф, академік Ю. О. Шилов: «*Вищу Всесвітню Силу найсучасніша наука все впевненіше визначає як Енерго-Інформаційне Поле Всесвіту*» (праця «Истоки славянской цивилизации»). Привідкрити пелену таємного прагне і Дар'я Горлиця у своїй книзі.

Завершує збірку розділ «Життєві балади», що вміщує шість поем і два переклади, герої яких здійснюють видатні вчинки та мужні подвиги на ратному полі й у мирній праці («Тетянине поле», «Сага про „Батьківщину"», «Поема про батька», «Іванове жито», «На вокзалі», «Далека дорога»).

Думається, що читач із цікавістю сприйме й запропоновані авторкою «*з любов'ю до всіх і кожного*» афоризми, вміщені на останніх сторінках збірки. Ось, приміром, такий із її девізів: «*Чесна праця кожного – запорука щасливого життя*», який, ставши засадничим для нашої цивілізації, позбавив би людство багатьох бід і проблем.

Приємне враження справляють також малюнки, талановито виконані авторкою. Вдало розміщені, вони слугують природним доповненням описаних у збірці подій, допомагають читачеві усвідомити зміст написаного і характер героїв.

Звичайно, не всі мініатюри однаково вдалі, але, упевнені, кожна з них знайде свого розуміючого шанувальника. У цілому ж читання збірки викликає справжнє задоволення. Жаль тільки, що виходить вона малим тиражем і не всім охочим удасться її прочитати. Авторці ж бажаємо наснаги, непохитної віри у своє життєве провидіння й нових творчих успіхів.

У видавництві «Полтавський літератор» побачила світ **збірка поезій Миколи Костенка «Прочерком ластівки»** (Полтава, 2012). Зауважмо, що й цього разу автор, зрілий поет і вишуканий лірик, уповні виправдав сподівання читачів, продемонструвавши високу поетичну культуру. Немовби й справді десь у глибинах його єства –

Золота, золота, золота
Нота серця тамується дивними звуками.

Передмова до збірки, написана самим митцем, – то роздуми тонкого аналітика творчого процесу й літератури зокрема. Кілька дослівних цитат дозволяє нам проникнути в його літературне кредо: «Бажано, щоб лірика була трішки божевільною. Це не всім поетам вдається, мені теж»[1].

Він не прихильник сучасних модних тенденцій у письменстві. На його думку, їх характеризує «надзвичайна подрібненість почуттів і вражень, двоїстість мислення, втрата природної легкості вислову, а то і суцільна темрява понять, зближення абсурду з не розтлумаченим самому собі змістом явища... Для кого ці ребуси, де «за чудесами метафорики вивихнута групова свідомість бачить більше, ніж там є насправді, і возводить це в абсолют»? (В. Базилевський)».

[1] Тут і далі в тексті цитати з передмови М. В. Костенка до збірки.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Що ж, «на вітрі історії плідне і неплідне насіння має не однакову вагу», себто вона розставить все свої місця, покаже, хто чого вартий. Суттю ж його «роздумів залишається щире дбання про ліричне і ліро-епічне слово, однаково близьке» митцеві. Він тверезо і критично ставиться до своїх здобутків у літературі: «Іду по життю далі в глибину власного віку. Чому дорівнюватиме кожен сповільнений крок? Різниці між прагматичним характером і мізерним результатом?»; «Залишаюся язичником первинної ліричної суті. З огризанням і ремствуванням на громадські вивихи. З полемічними спалахами – як не ремствувати на зміління вод думок і душевних поривів? З турботою про точність вислову. Як же без поваги до слова?». Його мучить слово, яке «забирає твоє єство. Сила слова співмірна з силою життя, воно загроза твоїй незалежності, але і утіха неабияка, коли відчуваєш, що з ним ідеш пліч-о-пліч. Воно формує тебе за своєю містичною подобою».

...Де слово плавиться й пече
І не дає очей зімкнути,
тяжке й солодке, як отрута.

І згадується В. Маяковський:

Поэзия – та же добыча радия...
Изводишь каждого слова ради
Тысячи тонн словесной руды.

Микола Костенко – переконаний наступник української класичної літератури (Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного), її славних традицій у служінні народові, а також високоморальних звичаїв своїх предків:

І поцілую в лоб Челядну гору,
Де рідні тіні пращурів моїх.

Він осягнув «*одвічну суть поетову жертовну*»: той, кого мучить неправда і навколишнє зло, не може стримати в собі розпачу:

Відкрий цю творчу таємницю –
Чом мучить так усе земне?

Поет черпає наснагу і натхнення своє в нашій мові:

Мова – матері слово,
як цвіт запашне,
Мова пращурів –
в домі моїм на сторожі.
Буду пити щомиті її –
обезсмертить мене.

Його надихає рідний край, мала батьківщина, село, де народився і зростав, у роки військової служби і далеких мандрів снилися рідні Ісківці, що на Лубенщині, «з дивною впертістю» і в Закавказзі, і на Крайній Півночі тощо:

Таке холодне безгоміння,
Всепланетарна пустота,
І всі боління і квиління
У всіх родах і поколіннях
Жорстока тиша загорта.
А десь Полтавська ойкумена,
Солодкий степ, пахкі гаї.
.....
І солов'ї, і солов'ї.

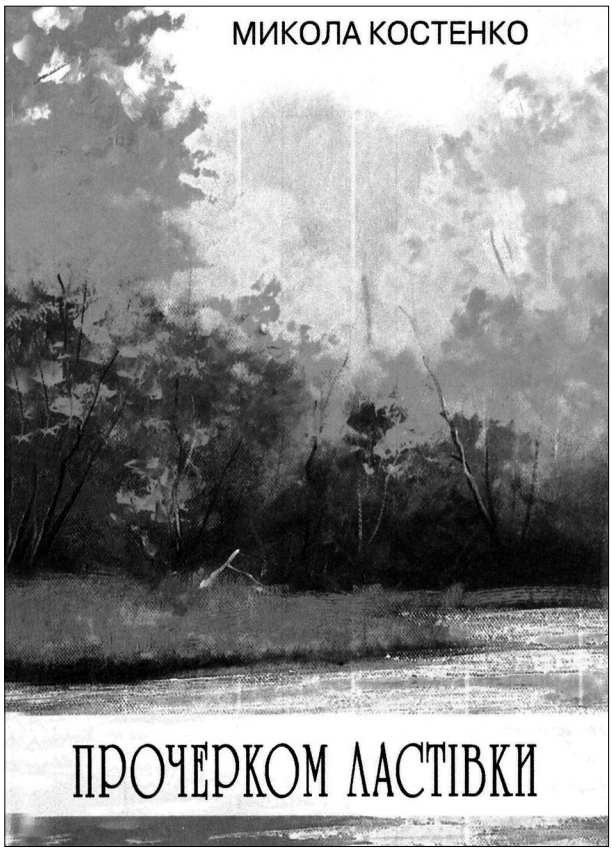

Темі своєї малої батьківщини автор надає перевагу і за кількістю написаного, і в емоційному плані. Полтава, куди з часом привела доля, повернула його «серце тому безцінному шматочкові рідної землі», завдяки якому повсякчас уміє «омолоджуватися душею».

«Село – втілення стабільності, позитивного консерватизму. Земля лікує однозначно. Її струми нічим замінити не можна. Від трипільців до нинішніх пайщиків землі – гігантська відстань, але суть незмінна: село – непохитна основа буття українця»:

Я степовик. Мене вірші гойдають,
Як колосок гойдається в степу
І творить хвилю – віршову стопу.

Характерне для автора надзвичайно тонке відчуття природи. Він стверджує своєю поезією ту незаперечну істину, що природа – важливе, а може, і єдине джерело наших духовних цінностей і душевного здоров'я:

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Така щаслива рань…
І випада не часто.
Ось так і настає
Божественне Причастя,
Мов народився знов.
Чи скинув гніт важкий.
……
Люблю життя.
І хай йому розвидниться.
І мить останню,
як любов, стрічатиму.

До дерев, повсюдного атрибуту природи, він ставиться майже як до людей:

Спиною тулюся до старого дуба,
Він мені вливає знову свіжі сили
І легенько гладить паросточку чуба,
Мов благословляє у дорогу сина.

Тут, очевидно, вступає в дію магічний спосіб набирання життєвої енергії від живого дерева, якому нас учать езотерики. А особливо, коли припадаєш до животворного джерела:

Знайшов я корінь і отой струмочок,
З якого пивши, рід мій молодів.
……
А в ліс зайду, і наче зло відріжу,
Спокійний погляд, владнані думки.
……
У вересні, мов жінкою, запахне
Цей оксамит, ця млосна далина…
Знов перед нею на коліна впасти,
Вдихнути пах Божественний сповна.

І знову до живих дерев:

Дерева, наче в театральних позах,
Німої сцени досконала суть:
Тамуючи від приморозку сльози,
Фату берізці липки дві несуть.

Автор не міг залишити поза своєю увагою й наші соціальні негаразди. У зв'язку з цим, зокрема, ось у якій ролі бачить він поезію: «А вірші – це закипання вулканічної енергії, вона погрожує виверженням щомиті. Поет не може бути спокійним, оскільки нестримно наростає псевдокультура епохи новітнього визиску, нещадної експлуатації нинішніх наймитів»:

Не бачу правди в нашім рідним полі,
А кривда клята хутко поспіша.

Інтимній ліриці в збірці виділено небагато рядків. Але те, що написане, – написане гарно, хвилює душу. Ось лише один приклад:

Я нарешті тебе темнооку зустрів,
Тиха доле моя і журба довгождана.

Поет закликає нас перш за все бути людьми:

За людяністю визнають
В людини людськості основу.

Із огріхів збірки, як на наш погляд, слід відзначити те, що деякі поезії важко сприймаються, непросто осмислюються. Тут М. В. Костенко, знову ж, як на нас, дещо переважив у своєму принципі підтягнути читача до того найвищого рівня, який осягнув сам. А втім, кожна манера письма варта уваги, хоч можна звернутися також і до іншого принципу: читання художньої літератури повинно приносити задоволення читачеві. З цієї причини було б дуже добре, коли б книгу проаналізував кваліфікований літературознавець і дав їй свою фахову оцінку, зокрема і щодо авторського поетичного стилю.

А в цілому збірка несе достатньо естетичної та етичної позитивної інформації, вона посприяє духовному вихованню читача. Тому дуже слушна в цьому сенсі авторська заувага: «Пишу…, бо то сув'язь поколінь, родин, болю і радощів». Хай щастить йому на терені цієї шляхетної і потрібної всім нам справи.

Віра Мелешко

«У СПОВІДІ МОЛИТВЕННИХ РОЗМОВ»: ПОЕЗІЯ ОЛЕКСАНДРА ПУШКА

Рецензія на книгу: **Пушко О. О. Завтра : Поезія. – Полтава : Дивосвіт, 2012. – 100 с.**

Літературно-критичний роздум розпочнемо з офіціозу, а саме: «У полтавському видавництві «Дивосвіт» нещодавно видрукувано книгу «Завтра» молодого поета Олександра Пушка (1992 року народження). Вона охоплює три розділи (30/23/22 вірші відповідно)». Додамо ще й відомі для загалу твердження: 1) найкращими з-поміж письменників чомусь стають передовсім ті, хто не має філологічного фаху (Євген Маланюк – за освітою і професійною діяльністю інженер; Володимир Сосюра – закінчив сільгоспучилище тощо); 2) історія літератури знає кілька прикладів того, як дебютні збірки, засвідчуючи непересічний талант авторів, уводили їх одразу до когорти перших митців (маємо на увазі «З журбою радість обнялась» Олександра

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Олеся чи «Сонячні кларнети» Павла Тичини та ін.).

Нагадані факти дотичні й до Олександра Пушка: він – студент Вищого державного навчального закладу України «Українська медична стоматологічна академія» (навчається із задоволенням, демонструє солідні знання). Його перша поетична збірка «Завтра»... Ми поціновуємо її як таку, що репрезентує Пушка справжнім талантом. Звичайно, Олександр Олесь, Є. Маланюк чи В. Сосюра – одні на кілька десятиліть, П. Тичина – один на століття. Проте бувають поети, котрі визначають певний період, скажімо сучасний літературний процес. На цій позиції стоїмо, згідно з нею й говоримо про вірші полтавського митця-початківця.

У теперішньому українському літературному просторі поезія посідає не зовсім привілейоване місце, але й не є попелюшкою. Вона тримається передовсім «на повторенні» – традиції, до якої зараховуємо і реалістичну, і модерністичну манеру письма.

Станіслав Шевченко, голова об'єднання поетичного цеху, зауважив: «Сучасний модернізм дуже цікавий». Цим дещо тавтологічним поняттям «*сучасний модернізм*» будемо послуговуватись і ми, означуючи доробок представника наймолодшого літературного покоління Олександра Пушка.

Виокремлюємо такі посутні риси збірки, а отже, й риси ідіостилю автора.

Передовсім наголошуємо на *циклічності* як провідному прийомі, до якого вдався Олександр у «Завтра». Найперше – циклічність на рівні часу. Звичайно, ми свідомі часової умовності в поетичному ліричному творі. Йдеться про перебіг часу у внутрішньому «я» ліричного героя. То він мислить себе восени-осінню, тобто уже як таким, що проник у чимало таємниць буття, психіки («*Вже осінь чекає на сповідь*», «*Опівдні – осінь...*», «*Сиплють листям дуби*», «*і у саду / вже сиплються плоди*», «*Замкнулась осінь...*», «*розійшлися мости / розірвавши осіннє небо*»), то потрапляє у січень, де його душа розкришилися на «*сніги / ошаліло білі*». Тож січень – час не лише холоду, застиглості, а й до певної міри переживання абсурдності світу: «*Міста ідуть в глобальне омертвіння / І айстри білі в пригорщах горять*».

Не буває «я»-душа у весні. Можливо, тому що «*Береза спить, а з неї точать кров*». Можливо, тому що ліричний герой заявляє про себе як про зрілу сформовану особистість, котрій потрібно виговоритися/висповідатися. А це найкраще робити в пору розважливу, притихлу, таку, як осінь.

Осінь представлена в найрізноманітніших іпостасях, найчастіше через метафорично-персоніфіковані парафрази: «*Загралось листя / в хованки / із / вітром*», «*З'їдає осінь літній день*», «*бабине літо*», «*Жовтень-дід*» та ін.

Літо для ліричного героя теж не зовсім «своя» пора. Але літній часопростір важливий для нього з погляду буяння природи (особливо

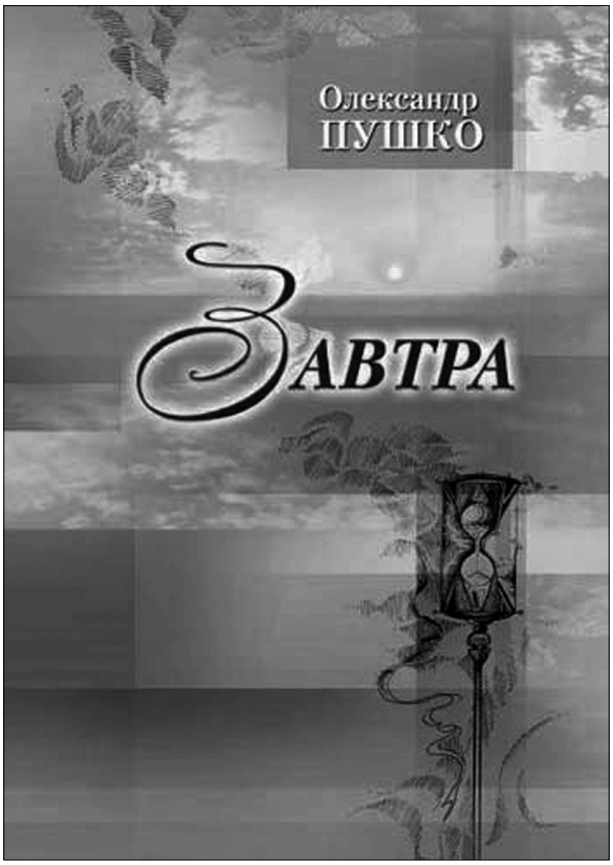

в липні). Тому-то ліричний герой, як, мабуть, і автор, часто згадує яблука. Вони символізують пізнання, тим паче, що інколи автор називає їх збірним словом – плоди, які до того ще й достиглі («*вже сиплються плоди*»).

Одухотворені, ті яблука переходять із реальності в ірреальність: вони – «*ховалися / від Спаса*». Йдеться, певно, про плинність часу чи пошуки істини. Цю думку розширює й образ діда, яким часто послуговується поет, а в одному із віршів («Немає снів») зустрічаємо сув'язь: *дід – яблука*.

Осінь, зима, літо подані автором через номінування місяців (жовтень; грудень, січень; липень, серпень). Таким чином поет доповнює часові межі свого чуттєво-емоційного світу.

Наступна стильова ознака творів/творчості Олександра – *міфологізм*.

Пушко (кажемо про Пушка-поета) має стовідсоткову українську ментальність, адже у своїх віршах поєднує язичництво та християнство. Звичайно, таке поєднання (дуалізм) – інтуїтивно-осяйне, а можливо, й генетично-родове.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Найперше око вихоплює у збірці дворяд образів: «*жрець*», «*Дажбог*», «*ніч на Купала*», «*волхвів*» – «*Віфлеєм*», «*Спас*», «*ікона*», «*Трійця*», «*Третю Пречисту*», «*ангел*», «*піст*», «*пророк Ілія*», «*Святий Афанасій*», «*Содом*», «*Гоморра*». А вже потім, після ретельного прочитання, з'являється відчуття-розуміння іншої глибинної сутності книги – нової міфотворчості. Давні міфологічні уявлення в поезії О. Пушка трансформуються через чуттєві уявлення, передані символом, алюзійно. На рівні мотиву полтавський поет мистецьке поєднує-переосмислює календарні, біблійні та есхатологічні міфи.

Для «унаочнення» заявленого звернемося до вірша «*У ніч...*» (розділ «Перкалева ніч»). Ніч у Пушка – це «*ніч на Купала*», тобто незвична, чарівна ніч, коли щастя всіх людей ходить по землі, коли моління кожного почують вищі сили, коли можна зустрітися з добрими духами. Звичайно, і сон у купальську ніч – вищий, такий, що дозволяє привідкрити завісу майбутнього. Ліричному героєві «*наснилось лице*». Отже, автор апелює до зорового образу, розкриваючи його через гаму почуттів, поєднуючи уявне (*сон*) і реальне («*у буднях-привидах / в їх масках / в їх фарсі / сарказмі*»).

Йдеться і про роздвоєння «я» ліричного героя: на яву його обличчя, тобто справжня сутність – гірша від зафіксованої в сні («*я прокинувся гіршим, / ніж є*»). Він, медитуючи, усвідомлює причини своєї «гіршості», переживає втрату справжності («*загубив лице*»). Ліричний герой не втрачає надії віднайти себе, хай знову це буде в сні: «*може наступний/кращий*». Щоправда, «*наступний*» може прочитуватися в поєднані не лише зі сном, а й з особою: кращим буде хтось інший; той, хто не втратить свого єства в повсякденності.

Вірш має характерну для О. Пушка композиційну структуру – антонімічне обрамлення. Однаковість початку та кінця порушує заперечна частка *не*: «*не згадуй / той сон / що наснився / у ніч / на Купала*». Але все-таки хронотоп – той самий, а отже, незмінною залишається душа ліричного героя: такою ж відкритою і такою ж самотньою.

Епіфора «*у ніч на Купала*» – це авторський акцент на незвичності хронотопу: час – свято Купала, простір – ніч уможливлюють найнесподіваніше; вогонь, вода, земля і небо мають найпотужнішу силу.

Міфологічність поезій Олександра вимагає напруженої роботи думки й серця, адже він творить новий культурно-мистецький простір, де висхідною точкою виступає міф. Його «перерепрофілювання» важко відразу вловити/усвідомити. «*Сміється і плаче Пандора – / У неї є ще амфора*» (вірш «Солом'яні-жовті нагідки»). От якби скринька, а то – амфора. Маємо нове потрактування давнього міфу, де осердям є розмисли (хай і уривчасті) про творчість як мистецтво, творчість як діяння.

Пушко (це знову про Пушка-поета) має своєрідний арсенал лексико-художніх засобів для «унаочнення» ліричного героя. Він у нього – «чорнокнижник – сонцепоклонник – воїн-відьмак – пілігрим – монах – артист – скоморох», але в кінцевому сенсі – естет-інтелектуал.

Підсвідоме, ірраціональне всеціло полонило вірші Олександра. Добре це чи ні? А таки нормально, адже хтось (чи щось) повинно протистояти матеріальності, меркантильності, розрахунку.

Щодо дохідливості/прямовідкритозрозумілості творів Пушка. Тут на допомогу закличемо Емму Андієвську: «Чомусь від композитора не вимагають, аби він писав для людей із поганим слухом. Мистецтва «для всіх» нема. Це абеткова істина. Я не бачу доцільности в тому, щоб симфонія була на рівні частівки. Це погано для обох». Тож вірші Сашка – симфонія, у яку необхідно вслухатися, щоб уловити найтонші нюанси. Відчути поезію збірки «Завтра» на глибинному рівні можна лише після кількаразового її прочитання, осягнення таємничого світу натяків, ремінісценцій, художньо-виражальних особливостей, провідний із яких – символ.

Подібно до представників символізму Олександр сповідує культ Великого мовчання (спілкування «мовою душі»): «*Коли я з мовчанням один*», «*одинокість монаху личить*», «*Ніч приходить тихо*», «*...з усіма говорить / аби мовчати*», «*У сповіді молитвенних розмов / Постанеш безголосим одкровенням*». Мовчання – то велика робота душі, то самозаглиблення в підсвідоме. Мовчання – то велика робота, спрямована на те, щоб зрозуміти внутрішню сутність, і свою, й іншого, адже «*Розгледіти так важко зараз душу / За муром – мур, а далі ще стіна...*».

У віршах збірки «Завтра» автор художньо реалізує чимало мотивів, які, проте, можна виокремити в кілька груп:

– мотив самотності (найповніше його ілюструє перший вірш книги – «Так пахне жасмином полин», який ми вважаємо зрілим твором, глибинним за своїми формально-змістовими чинниками);

– мотив творчості і творення (у центрі цього мотиву – слово як першооснова духу, невмирущості, гармонії («*слово пече*»); подибуємо й низку мистецьки обіграних літературознавчих термінів (*вірш, метафора, оксюморон, архетип*), у результаті чого виникає зовсім інше їхнє розуміння-перепрочитання);

– мотив душевного неспокою (тут домінує образ дороги: «*на сувої доріг / причаївся едем /*

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

пролягла магістраль…», «*дорога / дорога / дорога і все*»);

– мотив кохання. Трохи дивно, але в юного митця віршів, де цей мотив виступає одноосібно, немає, точніше, майже немає. Усуціль інтимним твором ми назвали б поезію «Ти в мені блукала...»;

– мотив пророцтва, в основі якого тривога за світ, його гармонійне існування («*набридли помилки / все робиться наосліп…*», «*На тілі – панцир / Люди – кажани…*»).

Кілька слів про лексику творів полтавця. У нашому сприйманні вона – рафінована, відшліфована, інтелектуальна, дібрана згідно з провідним мотивом, думкою, образом вірша. Та все ж інколи дисонансом звучать окремі слова; їх мало, але... Слово «*окалясом*», поєднане з «*островами думок*», розриває медитацію щодо акту творення на неспіввідносні за звучанням частини. Подібна ситуація і зі словом «*розсілися*» (с. 74). А от неологізм «*словозбут*» сприймається доречно.

У віршах О. Пушка багато емоцій, особливий погляд на повсякденні речі; автор уміє втілити огром тих емоцій відповідними шляхетними словами. Якщо вірш – своєрідне тіло, а його емоційно-почуттєвий рівень – душа, то вірші юного полтавця – живі. «Життя» їм додає й гра слів («*метафора – амфора*», «*я був не правий / не був правий / був не правий*»), й довга низка алітерацій («*жоржиною літо мружиться / жоржиновим цвітом жевріє…*»), й неймовірно вражаючі метафоричні знахідки («*заплаче сполохана злива*», «*Зажеврів день лампадкою престолу*»).

Енциклопедична ерудованість автора збірки «Завтра» засвідчена багатьма чинниками: апеляцією до термінів з різних галузей знань, які, ці терміни, завжди на місці, завжди доречні («*маргінес*», «*ідентичність*», «*екзистенція*» тощо); використанням біблійних, античних образів, образів світового мистецтва («*Трійця*», «*Содом*», «*Андромеда*»).

Таким чином, домінантними особливостями мистецької манери Олександра Пушка як автора збірки «Завтра» є: циклічність, передовсім часова; міфологізм, що виявляється в трансформації календарних, есхатологічних і теологічних міфів у нову надчуттєву реальність; інтелектуальність, підкріплена тонким ліризмом; оригінальна метафорика текстів; тяжіння до зорових образів, творених на основі асоціативності. Творчість Олександра Пушка відзначається філософським світосприйняттям, культурницьким спрямуванням, трансформацією буденного в символічне, невичерпністю образів. Його поезія – це надчуттєве розуміння соціуму, людини, самого себе.

Ірина Зелененька

ВІДЧУТТЯ «РІВНОДЕННЯ»

Рецензія на книгу: **Василенко В. С. Рівнодення. Поезії / Вадим Василенко. – Вінниця : Планер, 2012. – 32 с.**

Лірична книга «Рівнодення» позиціонує молодого подолянина Вадима Василенка як споглядача-ментора, спостерігача-співця краси, цілісності, національної автентики й ідентичності. Саме онтологічну спостережливість, філософську заглибленість підмітив у віршах збірки учений-літературознавець, письменник Анатолій Подолинний: у передмові до «Рівнодення» він назвав світ ліричного героя Вадима Василенка світом *«одних почувань, душевних відрухів, панівним голосом душі»* (с. 4).

Ліричний герой збірки підкреслено залюблений у світоглядні концепти українців: найчастіше він апелює до ***образу-символу землі***: *«Перевтомлена сонцем земля іще пахне корою долонь…»* (с. 5); «*Відкриваючи землю ключами небесних озер, / темні крони клечають чоло оксамитовим цвітом»* (с. 8); *«Музика вітру озветься зі струнами поля, / Сонним зерном покотившись під вії землі»* (с. 9); *«Але музика крові покличе униз, до землі…»* (с. 11); *«Землі подих у житі, мов янголи, тихо над світом / Зорі з місяцем п'ють удосвіта із джерела…»* (с. 20); *«А примерзла земля наповняє розрубані вічі…»* (с. 21); іноді це промовисті характеристики в ***постійних епітетах***: *«Зачерпнути б любові земної…»* (с. 6).

Перед читачем чи не з першого твору постає поет земний: це оповідач, який то в римованих мініатюрах, то в неримованих медитаціях намагається довести, що марґінез – категорія не місцевості, аж ніяк не топонімічна, а радше – ознака морального безґрунтянства, утраченої духовності; при цьому Подільська земля, родом із якої молодий автор, – це щедра материзна, яка дає унікальну можливість онтологічно за-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

глибитися, пізнати пракоди – ключі всерозуміння: *«І закинувши Плуга за обрій, / вертаються предки в село, щоб, упавши до вікон, клечати правічну колядку…»* (с. 16).

Подібна позиція – це, звісно, певна стала опозиція до того огрому урбаністичної, соціально зорієнтованої філологічної лірики, насиченої англіцизмами, екзотичною лексикою, епатажністю, почасти – вульгаризом. Поєднуючи міфології (давньоукраїнську й античну) автор називає Україну *«моя Одіссеє»* (пригадаймо, у Євгена Маланюка *«О, моя степова Елладо…»*); по-тичининськи експериментує зі складанням слів: *«ясночолі світання»*, *«світлоокі гаї»*, *«розхмарене небо»*; особливо лекальний вигляд мають рядки *«Надберу з твоїх уст полиново-п'янку гіркоту, / Щоб зоріти у тебе і пити любов світлотілу»* (с. 11). Інтертекстуально книга багата й породжує безліч дискурсних, компаративістських думок (широкий культурний текст із безліччю ліній, синхронних і діахронних паралелей – улюблена тема для розмови в літературних колах; екзаменування інтертекстуальністю – одна з найсучасніших проблем, застосовувана до імпрези чи не кожного молодого автора, світ якого ми спробуємо ідентифікувати як автономний чи власне оригінальний, рецепційний).

Цікаво, що інтимність у віршах Вадима Василенка з одного боку латентна, з іншого – відчутно векторизована: *«…і в гарячих долонях, що небо вмістили б у себе, / прочитаю тебе, / наче древній літопис печер»* (с. 17); *«…тіло згортається в пристрасть, / мов камінь у водорість, – / входиш у серце»* (с. 25). Тема еросу – рідкість у віршах «Рівнодення»: *«За рівнинами губ – / передсердя і груди твої, мов рельєфи…»* (с. 25); *«Грецька амфора тіла твого порожніє…»* (с. 25). Відверта взаємність – рідкісно делікатна: *«Ти вростаєш у мене химеристим плетивом слів, / Я заходжу у тебе, немовби у дике праліто…»* (с. 11). Прихований ерос – те, що особливо смакує автор: *«Затоплений вечір, / як човен без дна, / заходить у тебе…»* (с. 24); *«Човни долонь на течії грудей / Треммтять, немов торкнувшись краю неба»* (с. 13). Помітна залежність фантазування ліричного героя від образу жіночих грудей (він повторюваний і конкурує з образом-символом уст), еротичної максими й символу материнства. Якось відсторонено, окремішньо, здається, постає поезія *«Мідні шпилі трави під снігами чекає зотління…»*, де в тихий рай загубленого містечка вривається, окрім любовного мотиву й еросу, історична візія й, можливо, Андерсенівська казковість: *«У країну снігів ти відходиш, тремка й промениста…»* (с. 27); *«І зійшовши на станції Богом загублених Антів, / Пригублю теплі вінця твоєї земної краси»* (с. 27).

Двадцять шість поетичних мініатюр відібрані до збірки радше настроєво, аніж за якимось принципом і не завжди оповідають про закони рівнодення, але твориться у них міф, іноді пере-

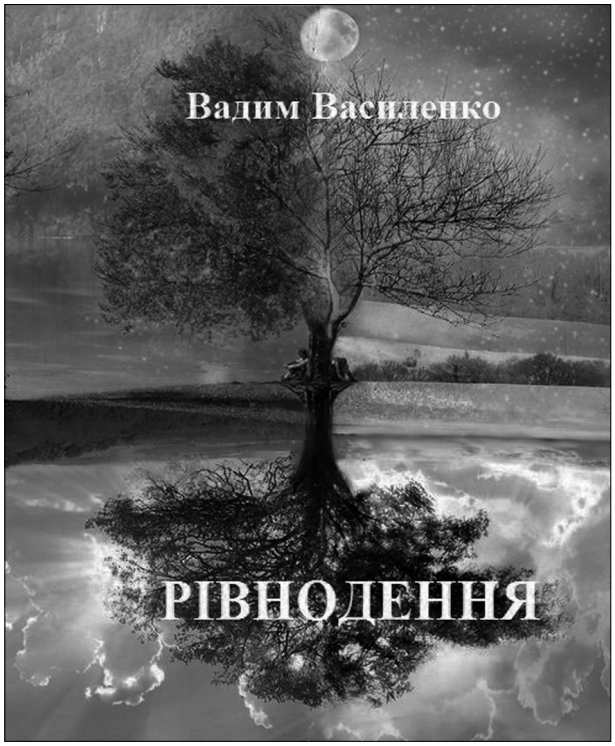

насичений семами, іноді заплутаний у ритмізуванні (додаткові склади, випущені склади; заміни складу паузою), але відверто пантеїстичний, де разом птахи, люди і риби, сніги і трави, вода і сонце (помітна залежність від мислення Павла Тичини в «Сонячних кларнетах», Богдана Ігоря Антонича у «Великій гармонії» виправдана і зрозуміла тому, що український модернізм 20–30 років XX століття становить осердя літературознавчих досліджень молодого автора).

Найпривабливішим, на нашу думку, є міф про дерево (помічаємо тут модель світового дерева), де сконцентрованість ліричного героя на внутрішньому світі (що нагадує не просто осмислення власної сутності, а навіть егоцентричність) змінюється світоцентричністю: *«І під глиняним небом залитої сяянням хати / почуваюся деревом: / руки пульсують пагіллям…»* (с. 18); *«…сяяння входить у потріскане дерево тіла мого – / понад води й глибини»* (с. 18). Поет доходить до висновку про вічність любові як головної семи Божественного: *«Ні на мить у мені не згасає / любов первозданна»* (с. 18). Трансляція міфу про Україну-Елладу-Скіфію поглинає образну систему поезії *«Риби тишу доп'ють. І акваріум осені раптом…»*, де улюблені Антоничеві молоко й вино стають краєм, утіленням казкової України, посталої на ґрунті історичних візій: *«Від Залізних*

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

Стовпів до прадавньої Турії плисти б, / І з Варягів у Греки, де міфами дихає сніг» (с. 7). У медитативні кола мініатюри, що є міфом, утрапляє любовний мотив, майже невловний, але такий, що фіналізує міфодійство, наповнює його особливою сенсорною суттю, експресією*: «Від Європи до Азії, мов подорожні останні, / У прозорих зіницях завбачимо світло морське»* (с. 7), що нагадує пророчу модель Оксани Пахльовської: *«І ми, поети атомного віку, – останні трубадури на землі»*. Іноді міф зневіри (апокаліпсичний спалах) як одкровення болісно й незворотно вивершує думки: *«Ми вростемо у зиму. І, спивши прогіркло слави, / Перейдемо за смерть, щоб упасти чолом до руїни»* (с. 21).

Міфосвіт «Рівнодення» нагадує згущену візію, тканння з образів-символів, більшість із яких – національні; по сприйнятті книги як цілісного тексту (а саме так, мабуть, і варто сприймати книгу, оскільки образи українських ландшафтів, окремих фаунізмів, флоризмів, атмосферних явищ мігрують із вірша у вірш, продовжуючи свою тяглість у сюжетах-емоціях) складається враження, що ліричний герой рятується від полікультурності як від розпорошеності, пильно стежачи, аби в його світогляд не проникли чужорідні знаки, бачить, як *«Не засіяні в лоно, живуть на землі покоління, / Щоб у космосі трав загубити тонкий календар»* (с. 30). Усе це підтверджує фінальна поезія міфодійства збірки під тією ж таки символічною назвою – «Рівнодення», бо тільки з відчуття рівнодення можна згойднути горизонти душі журавлями (с. 30).

Отже, маємо нове, експресивне, сміливе шукання стилю у вимірах рівнодення як фетишу.

Галина Білик

УМІННЯ ВІДНАХОДИТИ ІМ'Я

Рецензія на книгу: **Плотникова Раїса. Без фіранок : Поезії / Раїса Плотникова. – Лубни : Комунальне видавництво «Лубни», 2013. – 242 с.**

Польська письменниця, лауреат Нобелівської премії з літератури (1996) Віслава Шимборська (1923–2012) у добірці репрезентованих українській аудиторії есеїв-фейлетонів «Позапланове читання» (2001) розмислює над природою рецензії, «справжність» (або фаховість) якої вона вбачає в обов'язковому оцінюванні книжки, окресленні її характеру, віднесенні до якогось напряму, зіставленні з іншими книжками. Водночас саму себе мисткиня радше позиціонує «читачем-аматором», якому йдеться про книжку як «пережиття» або ж «привід для снування вільних асоціацій», але в обох випадках – про читання як «найкращу розвагу, яку людство собі придумало», про процес, який робить людину-гравця з книжкою – вільною: «Принаймні настільки, наскільки можна бути вільним...» [2, с. 161].

Думається, що й літературний критик, професійно осмислюючи якість твору (збірки) і таким чином обстежуючи ринок письменства та відстоюючи право читача на добірну художню продукцію, неодмінно долає два радіуси наближення до тексту – естетичний (замилування) і дослідницький (аналіз) (бо самим раціо – без емоційно-душевного спалаху – навряд чи повноцінно охопиш мистецьку цілісність), насамкінець потрапляючи, якщо поталанить, у сферу духовного захоплення. Тут він у вигіднішій ситуації, аніж редактор, оскільки має справу,

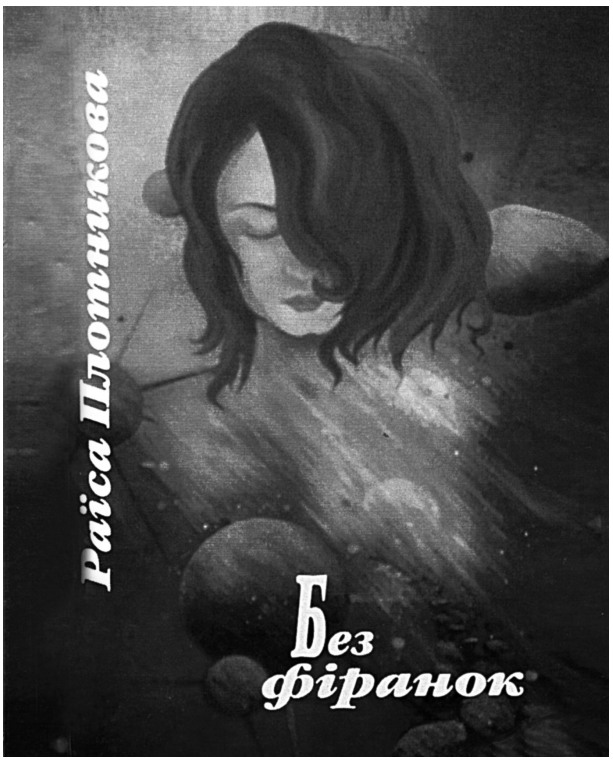

принаймні теоретично, з довершеним художнім об'єктом, самодостатнім «результатом» творчого процесу, текстом як «організмом» і «суб'єктом» і може беззастережно реалізову-

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

вати свої функції homo legens і homo ludens – читача і гравця.

І ось книжка віршів Раїси Плотникової «Без фіранок». Уже на етапі до-читання – своєю назвою, поліграфією – вона встановлює правила гри: можливий контекст рецепції та напрямок інтерпретації. Оголена юнка, занурена в мрії, спомини або сни, на тлі криваво-ядерного, хочеться сказати, Правсесвіту (настільки вдало пензель художника Віктора Юр'євича передав на обкладинці ідею першопочатку, первинного творення об'єктів і сутностей, що мимоволі виривається з пам'яті тичининське, сонячнокларнетне: *«Я був – не Я. Лиш мрія, сон. / Навколо дзвонні згуки, / І пітьми творчої хітон, / І благовісні руки…»* [1, с. 10]), – хто вона? Жінка-поетка, яка вразить нас природністю переживань, прямотою й відвертістю фрази, думки? А може, захопить збудженою тілесністю, словесним оприявненням найінтимнішого, тонким еротизмом вірша, гідним серії «Зона Овідія»? Або ж ця зваблива панна – Душа, єдина володарка мистецтва, його муза й героїня, джерело, і спраглі вуста, і життєдайна вільга?..

Ми очікуємо від тексту чуттєвості (аж навіть спокуси чи й провокації), уваги до речей засадничих, до непорушних істин, легкості, але й філософізму (глибинного сенсуалізму) тощо. І письменниця в чомусь виправдує ці читацькі сподівання, а в чомусь ні, та, мабуть, найголовніше те, що вона нас дивує, ведучи далі своїми власними стежками до своїх-таки поетичних горизонтів, подеколи непередбачуваних. Важливо втриматися на вістрі її мисли й емоції, долучитися до художнього дискурсу авторки, побачити в ньому свою реципієнтську функцію і спромогтися – а чому ні? – на діалог.

Книжка Раїси Плотникової – чималенька: вміщує близько півтораста віршованих творів, об'єднаних у три тематичні розділи: «Поговори зі мною, дворику…», «Демон і творець», «А українською – так». Якщо перші два з них – більш розлогі (відповідно 86 і 49 текстів), то третій (переклади) – усього 14 поезій (7+7) –немовби фінальний замок у сонетнім вінку, зводить докупи всі смислові розгалуження збірки й утілює собою міжмовну мистецьку взаємодію: слово лубенської літераторки зливається з перекладацько-поетичним хистом Валерії Богуславської, і в цьому українсько-російському «міксі», викінченому стилістично, акцентуються неперехідні моменти духовної екзистенції ліричної героїні: творчість, любов, відчуття, злютовані в плині часу мить і вічність, а з другого боку – розлука, самота, тривога, душевний біль, і – як місток між ними – віра. Це і є ті змістові піки *освідчення «без фіранок»*, до яких зрештою мусить прийти читач-«геній», як про нього поважливо мовить поетка в одному з віршів («Бездомним псом блукаю в передмісті…», с. 213).

Відкриває збірку осінній мотив – елегійно-медитативна «Філософія осені», де осінь – ще й алегорія зрілості, часу підсумування й звіту, і нагадування про плинність малого (людського, природного) та нескінченність великого (Божого) світоустрою: *«Згрібають лист на згубу двірники, / Час шурхотить – не хоче в сміттєвози. / Осіння філософія Спінози: / Дивись на все, як дивляться віки…»* (с. 7). З погляду віків, як підказує героїні набута із життєвим досвідом мудрість, найважливіше – не відступити від Закону першопочатку і якомога повніше реалізувати закладену в ній, людині, енергію духовного творення: *«Той, хто здався самотності, знає суть: / <…> чому закон Світотворення – себе творить?»* («Знати…», с. 9).

Уся збірка пронизана цим надзвичайно глибоким, цікавим у багатьох своїх висновках, натхненним самоаналізом, одним із пунктів якого є «оглядання з осені» – на пережите, але не перебуте, на те, що стало фрагментом особистості, закарбувалося неперехідним топосом у свідомості. Поетка виписує свою «малу територію», з якої виросла і з якою зрослася: це тойтаки закарбований у назві розділу «дворик» (*«…Я тут жила, як в Бога на квартирі…»*, с. 10) – із незабутніми друзями, яворами, травою, що надихнув колись на перші «віщі слова» – вірші; це сад і ліс казкового дитинства, зоряне небо мрійливої юності, навічно зазнімковані пам'яттю; це Верхній Вал, парк із танцмайданчиком, вулиця Шевченка й Хорольський спуск у Лубнах, Мгарський монастир неподалік, і люди, люди, їхні …здебільшого «переламані» долі, «гетсиманські» історії. З-під пера письменниці, мов із виру часоплину, актуалізованого у своїй ментальній неперервності, проступають шляхетно-величні співці-кобзарі, кристально чесні й самозречені в праці народні вчителі, невинні і не впокоєні по-людськи жертви голодомору й репресій, в'язні фашистських і комуністичних концтаборів, дисиденти, письменники – «два Василі», Симоненко і Стус, Григір Тютюнник, інші – це все дорога́ серцю Батьківщина, вимучене, але живе галуззя її «великого роду – від Бога…» (с. 12). А опріч – кати, руйнівники людських душ, котрі й досі укривавлюють історію народу: *«Цілий народ наосліп прямує трактом. / Може, у нас задавнена катаракта?»* (с. 21), *«Тут, їйбо, живе Україна, / І ні в чому вона не винна…»* (с. 36), *«Тихо так… Ну де тут Україна?!.»* (с. 39), *«Живу собі, а нас нема й немає…»* (с. 44), *«Такий прообраз братської могили / Створив не кат, а сам Іскаріот…»* (с. 53) і под.

Себто вже на початку книги авторка демонструє своє глибоке занурення в буття, в його філософські, соціальні, психологічні, чуттєві виміри, розгортаючи таке собі екзистенціональне панно, своєрідний «пазл», як писав колись Я. Голобородько про один із творів Ю. Іздрика,

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

добачаючи в ньому «щільну, енігматичну й парадоксальну спорідненість» між елементами цілого «текстового візерунка», яка «асоціюється з відшукуванням, варіюванням, розкладанням складників-пазлів, що ними заповнюються «вільні» місця й фрагменти, стимулюючи уяву, фантазію до продовження цього розкладання» [1, с. 133]. Подібні «генеративні епізоди» становлення власної душі осмислюють героїня та авторка книги, по-сковородинівськи намовляючи читача йти і собі цим шляхом самопізнання – як світопізнання…

Мисткиня «розбавляє» вірші-спогади віршами-рефлексіями, які ідейно й емоційно умасштабнюють книгу, діалогізують художнє мовлення: «Повтори!», «Сяйво йшло перед мене вночі…», «Осіння перезва» та ін., у яких ідеться про правомірність прирівнювання життя і творчості, про шлях митця як імовірний земний шлях Творця (*«…Уклонися і пий сміливо… / Все одно ти не станеш Богом»*, с. 13), про життя художника як «напрокат» у Бога взяте (с. 15), як продовження природи тощо. Поет у контексті збірки – здебільшого мученик із «вирваним серцем», якому, втім, суджено оборонити *«від прірви наш політ»* («Вкотре до Симоненка...», с. 41). І Раїса Плотникова надзвичайно щира в цьому тлумаченні образу, бо й сама творить із сердечним надривом, серйозно і небайдуже ставлячись до кожного епізоду життя. У цьому її авторський почерк – «жагучий стиль письма»:

Жагучий стиль мого письма
Не перебуде блуд осінній,
Хоча нахабний перший іній –
Це ще не біль і не зима.

Це – у природи генний шок!
І біла кров на гілці гусне,
А зжухле листя ще так густо –
Прогавило свій вічний строк.

І десь отам – межи гілля,
Тримаючись за мертву осінь,
Чиясь душа любові просить…
Ну, хто сказав, що не моя?

(«Дуже рання зима», с. 95)

Лірика любові – окрема стихія в збірці й водночас ціла сфера, з якої проростає слово, творчість. Уміння любити й уміння творити, в уявленні мисткині, – це взаємно передбачувані стани, той самий вимір душі, навіть якщо він позначується тільки передчуттям любові (творчості), або ж усвідомленням її відсутності (неможливості), кризи. Жага любові й жага творчості – це і є ті два крила, які повсякчас підносять людину, утілюючи її – навіть якщо й стражденне – щастя. Осмисленню цього мотиву присвячено значну частину першого й другий розділ збірки, а контекстом його «вимереження» є людські взаємин, природна гармонія, репрезентована, приміром, тонкою мариністикою, незбагненним уживанням людини в рослинний або речовий «космос»: *«Молочко із билини – комою…»* (с. 79) і под.

Читача, звісно ж, зацікавить підтекст назви книжки – «Без фіранок», і письменниця тут утаємничила кілька смислів. Це відкритість людині Всесвіту: він перед нами – мов на долоні, завжди оголений, без жодних табу і секретів, але, мабуть, з потребою нашого вміння бачити, чути його… І, по-друге, це відкритість митця суспільству, той рівень найщирішої довіри, яку він пропонує людям із кожним новим твором, що несе в собі всю інформацію про його жодним чином уже не захищену душу… Безумовно, цих варіантів потрактування може бути чимало, і кожен із них – ще один крок до істини, передумовою якої є контакт, комунікація, читання.

А читати нову книгу Раїси Плотникової – це насолоджуватися багатим образним світом і проникливим вдумуванням поетки в життя, які, поєднуючись, не ускладнюють художню структуру вірша, а надають йому власне духовної ваготи, що й найменується мистецькою (естетичною) цінністю; це захоплюватися свіжістю й неповторністю авторських метафор, розлогістю парафразів, несподіваністю оксиморонів, вдалою алегорією, іронією, афоризмами, паралелізмом, звукописом тощо, відточеним і таким різноплановим строфічно-ритмічним ладом, котрі – як домінантні засоби поетики – засвідчують зрілість таланту, високу майстерність творення, потужну, сконденсовану у своїй креативній діяльності духовну консистенцію літераторки, яка перебуває на пікові творчої самореалізації.

Як і кожен із нас, Раїса Плотникова відчуває, розмислює; як митець-філософ, вона прагне пізнати сутність буття і творення; як досвідчена поетка, – володіє даром називати ті свої чуттєвомисленнєві відкриття, нарікати їх неповторним і повновартісним Словом-іменем, у творчому піднесенні збагнувши: *«…Я крапка, я літера, в безліч імен / Вкарбована, вписана… Вишита…»* («Мої Лубни», с. 137). Хоч у хвилини сумніву, бувало, болісно зауважувала: *«Немає в мене імені / й Землі. / Моє життя – / це більше, ніж Вітчизна. / І буковки, / покручені й малі, / Лягають на папір, / неначе тризна…»* (с. 130). Так творчість, наснажена любов'ю, надає життю сенсу. Упевнені, що цим своїм хистом віднаходити ім'я літераторка нас ще не раз духовно втішить.

Література

1. Голобородько Ярослав. Артеґраунд. Український літературний істеблішмент : Зб. ст. / Ярослав Голобородько. – К. : Факт, 2006. – 160 с.

2. Тичина П. Г. Десь на дні мого серця : Поезії / П. Г. Тичина ; упоряд. Д. А. Головко. – К. : Рад. письменник, 1991. – 221 с.

3. Шимборська В. Вибрані твори / Віслава Шимборська ; пер. з пол. Ярини Сенчишин. – Львів : Літопис, 2001. – 224 с.

НАШІ АВТОРИ

АНІКЄЄНКО Юлія – магістр філології, здобувач кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

БАБЕНКО Надія (1926–2009) – художниця, майстриня килимарства й вишивки, лауреат Державної премії УРСР імені Тараса Шевченка.

БАБЕНКО Олександр – художник-килимар, член Національної спілки художників України, заслужений майстер народної творчості, старший викладач кафедри образотворчого мистецтва Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

БАЛАНДІНА Надія – докор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

БЕЗОТОСНИЙ Микола – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, психології та педагогіки Полтавської державної аграрної академії.

БЕЦЕНКО Тетяна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Інституту філології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

БИЧКОВА Дар'я – учениця 9 класу Полтавської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 38 Полтавської міської ради, вихованка Полтавського обласного центру естетичного виховання учнівської молоді Полтавської обласної ради.

БІЛИК Галина – старший викладач кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ВЕРТІЙ Олексій – доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту франкознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

ВОВК Віктор (1938–2009) – композитор, диригент хору, педагог (м. Прилуки).

ГРАБ Василь – історик, краєзнавець (м. Полтава).

ГРИШКО Юлія – магістрантка факультету філології та журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ГУЩИН Євген – поет, член Національної спілки письменників України, громадський діяч (м. Київ).

ДЕЙНА Ганна – літераторка, краєзнавець (м. Гадяч).

ДЕКО Олександр – письменник, перекладач, літературознавець, журналіст, головний редактор журналу «Соборність» (Ізраїль) українською мовою (м. Бат-Ям).

ДИЧКО Іван – кандидат фізико-математичних наук, письменник, критик, член Полтавської спілки літераторів.

ДІПТАН Ірина – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ЗЕЛЕНЕНЬКА Ірина – кандидат філологічних наук, викладач Барського гуманітарно-педагогічного коледжу імені Михайла Грушевського, Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка; поетка, літературознавець, член Національної спілки письменників України (м. Бар).

ЗІНЧЕНКО Наталія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ІРШЕНКО Валентина – виконавчий директор Всеукраїнського фонду відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини імені Олеся Гончара, заслужений працівник культури України.

КАЛИТА Василь – письменник, журналіст (м. Львів).

КОГУТ Геннадій – музикознавець (м. Київ).

КОПАНИЦЯ Марина – поетка, прозаїк, перекладач (м. Прилуки).

ЛАЗУРЕНКО Валентин – доктор історичних наук, професор кафедри історії

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)

України, помічник ректора з гуманітарної освіти та виховання Черкаського державного технологічного університету, почесний працівник туризму України, почесний краєзнавець України.

ЛИСЕНКО Леся – кандидат наук із соціальних комунікацій, асистент кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ЛИТВИН Лариса – кандидат філологічних наук, літературознавець (м. Полтава).

ЛУКІВ Микола – поет, редактор, журналіст, громадський діяч, член Національної спілки письменників України і Національної спілки журналістів України (м. Київ).

ЛУНЬОВА Тетяна – кандидат філологічних наук, письменниця, видавець (м. Полтава).

МЕЛЕШКО Віра – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

НАЄНКО Михайло – доктор філологічних наук, професор кафедри славістики Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка.

НОВАКОВИЧ Руслан – письменник, журналіст, лікар, духовний діяч (м. Київ).

ОГОЛЕВЕЦЬ Анна – кандидат філологічних наук, доцент, мовознавець (м. Полтава).

ПИЛИПЧУК Святослав – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української фольклористики імені акад. Ф. Колесси, директор Інституту франкознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

ПОДРИГА Володимир – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

РЕВЕГУК Віктор – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

РУБАН Людмила – керівник музею О. Гончара при СШ № 76 імені О. Гончара м. Києва, вчитель української мови та літератури, заслужений учитель України.

САЄНКО Валентина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

СОЛОВЕЙ Олег – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії української літератури і фольклористики Донецького національного університету.

СТЕПАНЕНКО Микола – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

СТЕПАНЕНКО Ніна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

СУЛИМА Микола – доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України, заступник директора з наукової роботи Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка, завідувач відділу давньої української літератури.

ТАНАНА Раїса – завідувач відділу «Історія Шевченкової могили» при Шевченківському національному заповіднику в м. Каневі, заслужений працівник культури України.

ТИТАРЕНКО Григорій – історик, краєзнавець, письменник (м. Полтава).

УКРАЇНЕЦЬ Людмила – кандидат філологічних наук, професор кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

УСТИМЕНКО Анатолій – поет, прозаїк, гуморист (м. Лубни).

ШКУРКА Михайло – кандидат економічних наук, краєзнавець (м. Київ).

ЧУГУЙ Євгенка – поетка, прозаїк, член літературного об'єднання імені О. Донченка (м. Лубни) та літературного об'єднання «Перехрестя» (м. Київ).

ЯРМАК Олександр – учень 11 класу Полтавської спеціалізованої школи-інтернату № 2 імені Н. К. Крупської, автор прозових і поетичних творів українською та російською мовами.

ISSN 2075-1222. Рідний край. 2013. № 1 (28)